

Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk

Olgierd Jakubowski

Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w prawie i praktyce polskiej

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
Prof. dr hab.
Andrzeja Rzeplińskiego

Warszawa, 2024

Pracę dedykuję pamięci Piotra Ogrodzkiego

SPIS TREŚCI

Wykaz używanych skrótów.....	11
Wstęp.....	15
ROZDZIAŁ 1. Podstawowe pojęcia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.	22
1.1. Wstęp.....	22
1.2. „Dziedzictwo kultury” a „dziedzictwo narodowe”.	24
1.3. „Dobro kultury”.....	30
1.4. „Zabytek”, „zabytek archeologiczny”, „zabytek o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego”.	36
1.5. Muzea”, „zbiory muzealne”, „muzealium”.	52
1.5.1. „Muzea”.....	52
1.5.2. „Zbiory muzealne”.	56
1.5.3. „Muzealia”.....	60
1.6. „Materiały archiwalne”, „Narodowy Zasób Archiwalny” (NZA).	62
1.7. „Materiały biblioteczne”, „Narodowy Zasób Biblioteczny” (NZB).	63
1.8. „Dzieła sztuki”, „przedmioty kolekcjonerskie”, „antyki”.....	68
1.9. „Dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury”.....	71
1.10. Pojęcia prawne w ustawie o restytucji narodowych dóbr kultury.....	72
1.11. Podsumowanie.	79
ROZDZIAŁ 2. Geneza i rozwój rozwiązań mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce.	81
2.1. Geneza regulacji chroniących polskie dziedzictwo kulturowe.	81
2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w dwudziestoleciu międzywojennym.....	89
2.2.1. Dekret z dnia 31 października 1918 r o opiece nad zabytkami sztuki i kultury.....	89
2.2.2. Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami.	96
2.2.3. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi.....	103
2.2.4. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny, tzw. Kodeks Makarewicza.	106

2.2.5. Materiały edukacyjne w zakresie przestępstw dotyczących dzieł sztuki.	107
2.3. Zagrożenie i straty polskiego dziedzictwa kulturowego spowodowane II wojną Światową.	110
2.4. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce Ludowej.	117
2.4.1. Działania władz komunistycznych w zakresie nacjonalizacji, kontroli i ochrony dziedzictwa kulturowego w latach 1944- 1962 r.	117
2.4.1.1. Dekrety Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. oraz z 6 września 1944 r.	117
2.4.1.2. Dekret z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej.....	118
2.4.1.3. Pozostałe regulacje.	123
2.4.2. Regulacje prawne dedykowane ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w systemie prawnym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...	127
2.4.2.1. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury.	127
2.4.2.2. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny.	133
2.4.3. Sprawa kradzieży i zniszczenia sarkofagu św. Wojciecha i jej znaczenie dla kształtowania się rozwiązań prawnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.	134
2.4.4. Gwałtowny wzrost przestępczości kryminalnej o charakterze transgranicznym wymierzonej w dziedzictwo kulturowe zapoczątkowany w latach 60 XX w.	137
2.4.5. Rozwój badań naukowych nad zjawiskiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.....	143
2.4.6. Wybrane sprawy przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu z okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.	153
2.5. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w trakcie transformacji ustrojowej.	160
2.5.1. Czynniki wpływające na wzrost zagrożenia przestępczością wymierzoną w dziedzictwo kulturowe w okresie transformacji ustrojowej.	160
2.5.2. Straty w dziedzictwie sakralnym w okresie transformacji ustrojowej spowodowane działaniami przestępczymi – przyczyny, skala, wybrane sprawy.	163

2.5.3. Rozwój przestępczości transgranicznej oraz tworzenia grup przestępczych wyspecjalizowanych w kradzieży i przemyśle dóbr kultury – przyczyny zjawiska i wybrane sprawy.	176
2.5.4. Oddziaływanie strat poniesionych w zasobie dziedzictwa kulturowego w czasie transformacji ustrojowej na kształtowanie rozwiązań w zakresie zapobiegania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.	184
2.5.5. Wpływ wstąpienia Polski do Unii Europejskiej na rozwiązania dedykowane kontroli obrotu dobrami kultury.	186
2.6. Podsumowanie.	192

ROZDZIAŁ 3. Regulacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w polskim systemie prawnym.	195
3.1. Model karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.	195
3.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.	196
3.2.1. Zadania organów ochrony zabytków w zapobieganiu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.	196
3.2.2. Kary administracyjne narzędnem w ręku organów ochrony zabytków w zapobieganiu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.	201
3.2.3. Bazy danych dotyczące zabytków i dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa.	203
3.2.4. Księgi ewidencyjne jako narzędzie kontroli obrotu zabytkami.	212
3.2.5. Przestępstwa przeciwko zabytkom stypizowane w rozdziale 11 Ustawy o.z.o.z.	218
3.2.5.1. Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku.	220
3.2.5.2. Przestępstwo nielegalnego wprowadzenia na obszar RP dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE.	227
3.2.5.3. Przestępstwo nielegalnego wywozu zabytku za granicę.	229
3.2.5.4. Przestępstwo podrobienia lub przerobienia zabytku.	235
3.2.5.5. Przestępstwo wprowadzenia do obrotu przerobionego lub podrobionego zabytku.	236
3.2.5.6. Przestępstwo nielegalnego poszukiwania zabytków.	238
3.2.5.7. Wykroczenia w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.	242

3.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o muzeach.	244
3.3.1. Rola muzeów w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.	244
3.3.2. Przestępstwo nielegalnego wywozu muzealium niebędącym zabytkiem.	251
3.4. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o bibliotekach.	252
3.4.1. Rola bibliotek w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.	252
3.4.2. Przestępstwo nielegalnego wywozu materiału bibliotecznego niebędącego zabytkiem.	256
3.5. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.	257
3.5.1. Rola archiwów w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.	257
3.5.2. Przepisy karne stypizowane w Ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.	262
3.5.2.1. Przestępstwo uszkodzenia lub niszczenia materiałów archiwalnych.	263
3.5.2.2. Przestępstwo nielegalnego wywozu materiałów archiwalnych za granicę.	264
3.5.2.3. Przestępstwo zbywania albo pomoc w zbyciu lub nabyciu materiałów archiwalnych z NZA.	265
3.6. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz Ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów.	266
3.6.1. Rola Instytutu Pamięci Narodowej w ochronie dziedzictwa kulturowego w Polsce.	266
3.7. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury.	270
3.7.1. Restytucja dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz z terytoriów państw członkowskich Unii Europejskiej.	270
3.7.2. Przestępstwo utrudniania postępowania o zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury.	277

3.8. Ochrona dziedzictwa kulturowego w przepisach ustawy o ochronie Znaków Polskich Walczących.....	278
3.9. Ochrona dziedzictwa kulturowego w przepisach ustawy o ochronie osób i mienia.....	280
3.10. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Kodeksu karnego z 1997 r.	281
3.10.1. Przepisy zawarte w kodeksie karnym z 1997 r. stosowane do ochrony dziedzictwa kulturowego.	281
3.10.2. Odrębny rozdział w kodeksie karnym z 1997 r. jako kierunek zmian modelu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.....	289
3.11. Podsumowanie.	293

ROZDZIAŁ 4. Wpływ regulacji międzynarodowych i prawa Unii Europejskiej na ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.....296

4.1. Wstęp.....	296
4.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w regulacjach i praktyce międzynarodowej.....	297
4.2.1. Kierunki zmian dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w prawie międzynarodowym.....	297
4.2.2. Umowy międzynarodowe stosowane do ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.	300
4.2.2.1. Konwencje międzynarodowe ratyfikowane przez Polskę.....	300
4.2.2.2. Umowy bilateralne.	307
4.2.2.3. Konwencja UNIDROIT w sprawie skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury.....	310
4.2.2.4. Konwencja Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, jako nowy model międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.....	311
4.2.2.5. Inne międzynarodowe dokumenty i akty prawne istotne w ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.....	317
4.2.3. Rola międzynarodowych organizacji w przeciwdziałaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.	319
4.2.3.1. UNESCO.....	319
4.2.3.2. UNODC.....	320
4.2.3.3. ICOM.	321

4.2.3.4. INTERPOL.....	322
4.2.3.5. WCO.....	328
4.2.3.6. Art Loss Register.....	329
4.2.3.7. Inne organizacje chroniące dziedzictwo kulturowe.	330
4.2.4. Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu na świecie ze szczególnym uwzględnieniem Europy w świetle informacji Interpolu.....	331
4.2.5. Międzynarodowa współpraca w celu zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.	339
4.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w prawie i praktyce Unii Europejskiej.	343
4.3.1. Ewolucja regulacji unijnych służących ochronie dziedzictwa kulturowego.	343
4.3.2. Rozporządzenia UE wykorzystywane do kontroli obrotu dobrami kultury.	346
4.3.3. System zwrotu nielegalnie wywiezionych dóbr kultury pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej.	352
4.3.3.1. Geneza powstania Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego.	352
4.3.3.2. Ocena stosowania Dyrektywy 2014/60/UE w latach 2015–2020.	358
4.3.3.3. Inne akty prawne i dokumenty kształtujące politykę Unii Europejskiej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.	362
4.4. Podsumowanie.	374
ROZDZIAŁ 5. Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu – zagrożenia oraz ochrona.	376
5.1. Wstęp.....	376
5.2. Pojęcia odnoszące się do zjawiska przestępczości w badaniach nad ochroną dziedzictwa kulturowego.	377
5.3. Pojęcie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.	384
5.4. Motywacja sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu.	387
5.5. Główne formy przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu.....	393
5.5.1. Przemyt.....	393
5.5.2. Kradzież i przywłaszczenie.	399

5.5.2.1. Kradzieże i przywłaszczenia z mieszkań i domów osób fizycznych.	401
5.5.2.2. Kradzieże i przywłaszczenia z obiektów sakralnych.	402
5.5.2.3. Kradzieże i przywłaszczenia z antykwariatów, galerii i domów aukcyjnych.	403
5.5.2.4. Kradzieże i przywłaszczenia ze zbiorów muzealnych.	404
5.5.2.5. Kradzieże i przywłaszczenia ze zbiorów bibliotecznych oraz archiwów.	407
5.5.3. Paserstwo.	411
5.5.4. Niszczenie i uszkodzanie.	413
5.5.5. Fałszerstwo i wprowadzanie do obrotu falsyfikatów.	418
5.5.6. Korupcja.	422
5.5.7. Nadużycie władzy.	425
5.5.8. Inne czyny wymierzone w dziedzictwo kulturowe.	426
5.6. Obszary dziedzictwa kulturowego szczególnie narażone na zagrożenie przestępczością.	427
5.6.1. Przestępczość przeciwko dziedzictwu archeologicznemu.	427
5.6.2. Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu.	432
5.6.3. Zmiany prawne mające negatywny wpływ na ochronę dziedzictwa archeologicznego i martyrologicznego w Polsce.	436
5.7. Skala przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce.	441
5.7.1. Statystyki Policji, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Sprawiedliwości.	442
5.7.2. Statystyki Straży Granicznej oraz Krajowej Administracji Skarbowej.	455
5.7.3. Ocena zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce na podstawie danych gromadzonych przez służby i organy państwowe.	461
5.8. Instytucjonalne ramy ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce.	464
5.8.1. Organy, służby i instytucje zaangażowane w działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.	464
5.8.2. Organizacja struktur w organach ścigania i Krajowej Administracji Skarbowej.	466
5.8.3. Wspecjalizowane instytucje kultury.	469
5.8.4. Porozumienia międzyresortowe.	474

5.8.5. Rzeczoznawcy.	476
5.8.6. Właściciele i posiadacze zabytków oraz dóbr kultury.....	478
5.9. Wyniki badania w formie wywiadu z ekspertami z zakresu zagadnienia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (oficerami policji).	482
5.9.1. Opinie ekspertów dotyczące optymalnego modelu struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji.	483
5.9.2. Opinie ekspertów w zakresie oceny istniejącego w Polsce systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.	486
5.9.3. Opinie ekspertów w zakresie oceny, jakie kategorie przestępstw najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu.....	489
5.10. Podsumowanie.	492
Zakończenie.....	494
Bibliografia.....	498
Literatura	498
Akty prawne i urzędowe	517
Umowy Międzynarodowe	517
Akty prawne Unii Europejskiej	519
Krajowe akty prawne.....	520
Orzecznictwo.....	523
Przytaczane dokumenty z akt postępowań karnych.....	525
Pisma, raporty i stanowiska instytucji państwowych i samorządowych.....	525
Źródła internetowe	529
Inne źródła.....	532
Wykaz fotografii	534
Wykaz tabel.....	535
Wykaz rycin.....	536
Wykaz załączników.....	537
Załączniki	539

WYKAZ UŻYWANYCH SKRÓTÓW

Skrót	Rozwinięcie
„Kodeks karny” lub k.k.	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.),
„mk”	marek niemieckich
Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 1943 r.	Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 marca 1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne (Dz.U. 1943 nr 3 poz. 6).
Dekret z 1918 r.	Dekret Rada Regencyjna z dnia 31 października 1918 r. w sprawie Opieka nad zabytkami sztuki i kultury (Dz.U. 1918 nr 16 poz. 36),
Dekret z 1946	Dekret z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej (Dz.U. z 1946 r. Nr 14, poz. 99)
Dekret z 1946.	Dekret z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej (Dz.U. z 1946 r. Nr 14, poz. 99).
DESA.	"Dzieła Sztuki i Antyki - przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione",
Dyrektywa 2014/60/UE	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dz. U. UE. L. z 2014 r. Nr 159, str. 1 z późn. zm.)
Dyrektywa 93/7/EWG	Dyrektywa Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego (Dz. Urz. WE L 074 z 27.03.1993, ze zm.)
II protokół do konwencji haskiej	Drugi Protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r.
Kodeks karny skarbowy	Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz. U. z 2023 r. poz. 654 z późn. zm).
Kodeks karny z 1932 r.	Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571) – tzw. Kodeks Makarewicza.
Kodeks karny z 1969 r.	Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94),
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczo-	Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15

ści zorganizowanej.	listopada 2000 r. (Dz. U. z 2005 r. Nr 18, poz. 158 z późn. zm.).
Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego	Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212 z późn. zm.)
Konwencja Paryska	Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106).
Konwencja UNESCO z 2001 r.	Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjęta w Paryżu dnia 2 listopada 2001 r. (Dz. U. z 2021 r. poz. 1302)
Konwencja UNIDROIT z 1995 r.	Konwencja UNIDROIT w sprawie skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury, podpisana w Rzymie w dniu 24 czerwca z 1995 r., https://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.pdf , [dostęp: 3.01.2023].
Konwencja z Delf	Zob. Europejska konwencja o przestępstwach związanych z dobrami kultury z 23 sierpnia 1985 r., (ETS No. 119), https://rm.coe.int/168007a085 , [dostęp: 3.01.2023].
Konwencja z Nikozji	Konwencja Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, przyjęta w dniu 3 maja 2017 r. (Seria Traktatów Rady Europy nr 221).
NID	Narodowy Instytut Dziedzictwa.
Nowelizacja ustawy o muzeach z 2007 r.	Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach (Dz. U. Nr 136, poz. 956)
Prawo celne.	Ustawa z dnia 19 marca 2004 r. Prawo celne (Dz. U. z 2022 r. poz. 2073 z późn. zm.)
Raport NIK o systemie ochrony zabytków w Polsce.	NIK, Oby nie było za późno... NIK o systemie ochrony zabytków w Polsce, 31 marca 2022, https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/system-ochrony-zabytkow.html , [dostęp: 30.06.2022].
Rozporządzenie (UE) 2019/880.	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury (Dz. U. UE. L. z 2019 r. Nr 151, str. 1).
Rozporządzenie 2016/679.	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz. U. UE. L. z 2016 r. Nr 119, str. 1 z późn. zm.).
Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009	Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Wersja skodyfikowana) (Dz. U. UE. L. z 2009 r. Nr 39)
Rozporządzenie sprawie	Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004

zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach	r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach (Dz. U. Nr 202, poz. 2073)
Rozporządzenie w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego.	Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1308 z późn. zm.).
Rozporządzenie z 1928 r.	Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265).
Rozporządzenie z 1947.	Rozporządzenia ministra kultury i sztuki z dnia 17 stycznia 1947 r. wydane w porozumieniu z ministrem administracji publicznej oraz ministrem ziem odzyskanych w sprawie rejestracji dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej (Dz.U. z 1947 r. Nr 34, poz. 155).
Statut	Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 z późn. zm.).
TFUE	Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej Dz. U. UE z 2008 r. C 115, s. 47, wersja skonsolidowana (Dz. U.UE z 2012 r. C 326).
Ustawa o bibliotekach.	Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
Ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej.	Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2023 poz. 102).
Ustawa o Krajowej Administracji Skarbowej.	Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2023 r. poz. 615 z późn. zm.)
Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach	Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164 z późn. zm.)
Ustawa o ochronie osób i mienia	Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia (Dz. U. z 2021 r. poz. 1995)
Ustawa o ochronie Znak Polski Walczącej.	Ustawa z dnia 10 czerwca 2014 r. o ochronie Znak Polski Walczącej (Dz. U. Poz. 1062).
Ustawa o podatku od towarów i usług.	Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1570 z późn. zm.).
ustawa o Policji.	Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2023 r. poz. 171 z późn. zm.),
Ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury	Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2019 r. poz. 1591)
Ustawa o Straży Granicznej.	Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz. U. z 2023 r. poz. 1080).
Ustawa o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990.	Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów (Dz. U. z 2022 r. poz. 2731)
Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz	Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw

o zmianie niektórych innych ustaw	(Dz. U. Nr 75, poz. 474)
Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.	Ustawa z dnia 13 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. poz. 1904).
Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej.	Ustawa z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. poz. 954).
Ustawa o Żandarmerii Wojskowej.	Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz. U. z 2021 r. poz. 1214 z późn. zm.).
Ustawa o.z.o.z. lub Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.	Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.).
Ustawa z 1962 r. lub Ustawa o ochronie dóbr kultury.	Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. 1962 Nr 10 poz. 48).
WOA	Stolen Works of Art
Zarządzenie w sprawie KSIP.	Zarządzenie Nr 70 Komendanta Głównego Policji z dnia 2 grudnia 2019 r. w sprawie Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP z 2019 r. poz. 114 z późn. zm.),

WSTĘP

Zachowanie dziedzictwa kulturowego jest kluczowe dla trwania tożsamości Narodu Polskiego. Dostrzegli to słusznie twórcy Konstytucji RP wskazując w preambule do Ustawy Zasadniczej, że *jesteśmy zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku*. Historia Polski wiąże się z wydarzeniami, które z jednej strony prowadziły do niszczenia i grabieży materialnych elementów naszej kultury. Z drugiej strony te same wydarzenia miały wpływ na tworzenie tożsamości naszego narodu a pamiętki po nich stały się częścią polskiego dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo kulturowe, jako czynnik współtworzący tożsamość oraz nośnik pamięci powinno być przedmiotem szczególnej ochrony ze strony państwa polskiego. Jest ono, bowiem nieustannie narażone na zubożenie z uwagi na zjawisko przestępczości. Przemyt zabytków, grabieże stanowisk archeologicznych, niszczenie zabytkowych budowli, fałszowanie dzieł sztuki czy kradzieże dóbr kultury z muzeów, bibliotek, świątyń to tylko niektóre formy działań przestępców, przed którymi państwo Polskie a także obywatele powinni chronić swoje dziedzictwo. Aby przeciwdziałać tym zagrożeniom potrzeba badań nie tylko nad poszczególnymi formami przestępstw, ale nad całym zjawiskiem przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu. Powodem podjęcia przeze mnie badań nad przedstawioną w pracy problematyką było zdiagnozowanie luki w postaci braku pracy naukowej, która w sposób kompleksowy przedstawiłaby zagadnienie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce i dokonywałaby ich oceny. Uważam, bowiem, że funkcjonujące mechanizmy dedykowane ochronie dóbr kultury i zabytków powinny być cyklicznie oceniane pod kątem swojej skuteczności w zapobieganiu zagrożeniom związanym z przestępczością. Niniejsza praca z zakresu nauki kryminalistyki stanowiącej część nauk penalnych ma na celu wypełnienie istniejącej luki poprzez zbadanie jak na przestrzeni lat kształtowały się regulacje prawne poświęcone dziedzictwu kulturowemu w Polsce i na arenie międzynarodowej oraz dokonanie ich oceny. Synteza informacji o funkcjonujących obecnie rozwiązaniach dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce, jak również zbadanie tych rozwiązań pod kątem ich skuteczności pozwoli na wskazanie kierunków dalszego ich rozwoju. W ramach realizacji tego celu w pracy przeanalizowałem Polskie ustawodawstwo, zawierające przepisy karne wykorzystywane do zwalczania przestępczości wymierzonej w zabytki, dobra kultury a także wartości niematerialne będące częścią dziedzictwa kulturowego. Analizę ustawodawstwa prowadziłem także pod kątem przepisów ustanawiających normy prawne dla działań związanych z poszukiwaniem i odzyskiwaniem dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa a także

regulacji związanych z zabezpieczeniem zabytków i dóbr kultury przed przestępczością. Przedmiotem badania została objęta także płaszczyzna regulacji międzynarodowych oraz prawo Unii Europejskiej, w tym działania organizacji międzynarodowych i instytucji unijnych.

Przedstawienie jak kształtowały się regulacje i praktyka ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce i jakie czynniki miały na to wpływ jest kluczowa dla dalszego właściwego reagowania na zagrożenia. Wiedza o genezie funkcjonujących w Polsce przepisów dotyczących ochrony zabytków i zwalczania przestępczości w mojej ocenie pomaga zrozumieć funkcjonujące obecnie rozwiązania dotyczące badanego zagadnienia. W pracy zawarłem ocenę zagrożenia dziedzictwa kulturowego poszczególnymi formami przestępczości oraz przedstawiłem instytucjonalne ramy jego ochrony. Przeprowadzone badania i analizy pozwoliły na zaproponowanie własnej definicji pojęcia „Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu” a także określenie zakresu tego zjawiska.

W ramach rozważań nad przedstawianym zagadnieniem w pracy postawiłem następujące pytania badawcze:

1. Czy obowiązujące w polskim systemie prawnym regulacje pozwalają skutecznie chronić dziedzictwo kulturowe przed przestępczością?
2. W jaki sposób ukształtowały się w Polsce obecne rozwiązania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością?
3. Jakie czynniki wpływają na zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością?
4. Czy istnieją luki prawne w zakresie ochrony poszczególnych kategorii dziedzictwa kulturowego przed danymi formami przestępczości?
5. Jakie rozwiązania w zakresie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego są optymalne by zachować je dla przyszłych pokoleń?
6. Jaką rolę w instytucjonalnej ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce mają poszczególne instytucje, służby oraz organy państwowe.
7. Czy obecna praktyka działań organów ścigania i innych wyspecjalizowanych instytucji pozwala optymalnie chronić dziedzictwo kulturowe przed przestępczością?
8. Jaki wpływ na Polskie rozwiązania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego mają regulację prawa międzynarodowego oraz prawo unii europejskiej?
9. Jak powinno być zdefiniowane pojęcie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu?

Jednocześnie wieloletnie badania nad zjawiskiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, które prowadziłem także przed rozpoczęciem pracy doktorskiej pozwoliły

mi postawić hipotezy, które w trakcie analiz w ramach rozprawy doktorskiej mają podlegać confirmacji lub falsyfikacji:

1. Istniejące statystyki dotyczące przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu nie dają miarodajnego obrazu tego zjawiska.
2. Niektóre instytucje prawne mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w praktyce funkcjonują w ograniczonym zakresie lub nie funkcjonują właściwie.
3. W Polsce nie istnieje spójna strategia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

W ramach realizacji celu pracy i udzielenia odpowiedzi na postawione w pracy pytania i hipotezy używałem narzędzi w postaci metod badawczych obejmujących zarówno analizę literatury przedmiotu, analizę doktrynalną, analizę orzecznictwa a także analizę spraw przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu (case study). Ważną metodą badawczą zastosowaną w pracy była metoda prawnohistoryczna, na podstawie której badałem wydarzenia i zjawiska, które przyczyniły się do ukształtowania się funkcjonującego w Polsce modelu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Odnosnie analizy literatury przedmiotu warto podkreślić, że o ile nie ma obecnie komplementarnego opracowania dotyczącego badanego zagadnienia to istnieje wiele publikacji odnoszących się do poszczególnych wyodrębnionych zagadnień związanych z przestępczością wymierzoną w dziedzictwo kulturowe, zabytki i dobra kultury. W tym miejscu należy wskazać w szczególności na publikację M. Trzcíńskiego dotyczącą przestępczości wymierzonej w dziedzictwo archeologiczne¹, B. Gadeckiego dotyczącą ochrony dziedzictwa podwodnego przed przestępczością², książki K. Lenczowskiej – Soboń³ i R. Krawczyka⁴ odnoszące się do niszczenia zabytków, czy prace D. Wilka⁵ i A. Szczekala analizujące problem fałszerstw dzieł sztuki⁶. Istotne badania na temat patologii na rynku sztuki prowadzi także W. Szafráński⁷ oraz W. Pływaczewski⁸. Na międzynarodowe aspekty przestępstw prze-

¹ Zob. M. Trzcíński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawnokryminalistyczna*, Warszawa 2010.

² Zob. B. Gadecki, *Ochrona podwodnego dziedzictwa kulturowego. Aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Warszawa, 2014.

³ Zob. K. Lenczowska-Soboń, *Przestępczość zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Warszawa, 2022

⁴ Zob. R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków nieruchomych w Polsce. Analiza prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna*, Kraków 2017.

⁵ Zob. D. Wilk, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2015.

⁶ Zob. A. Szczekala, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne*, Warszawa 2012.

⁷ Zob. W. Szafráński, *Nowe zjawiska w obrębie przestępczości na rynku sztuki w Polsce*, w: M. Trzcíński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016.

ciwko dobrom kultury zwraca natomiast uwagę M. Rau⁹. Kryminalistyczne i kryminologiczne aspekty przestępstw wymierzonych w elementy dziedzictwa kulturowego były też przedmiotem publikacji praktyków takich jak m.in. P. Ogrodzki¹⁰, M. Karpowicz¹¹, A. Grajewski¹², A. Skaldawska¹³, W. Krupiński¹⁴ czy M. Łuczak¹⁵. W badaniach korzystałem także z istotnych niepublikowanych prac naukowych takich jak np. praca J. Witta dotycząca przestępczości przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu¹⁶ czy praca M. Sabacińskiego poświęcona zjawisku poszukiwaczy skarbów¹⁷.

Na cele rozprawy nie przeprowadziłem własnych ilościowych badań statystycznych akt przestępstw. Było to świadomym wyborem, ponieważ w mojej ocenie różnorodność i odmienność czynów wymierzonych w dziedzictwo kulturowe wymagałaby szeregu odrębnych i pogłębionych badań odnośnie każdej kategorii przestępstw. Tym niemniej w ramach badań pozyskałem i wykorzystałem w pracy doktorskiej dokumenty z akt postępowań karnych a także akt sądowych odnoszących się do badanych kategorii przestępczości. W trakcie badań nad zjawiskiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu prowadziłem również liczną korespondencję z organami ścigania i instytucjami publicznymi, w ramach której pozyskałem szereg wykorzystanych w pracy doktorskiej informacji. Uzyskane dane z Komisji Europejskiej, Policji, Straży Granicznej, Krajowej Administracji Skarbowej, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków, Najwyższej Izby Kontroli, muzeów a także z Narodowego Instytutu Dziedzictwa pozwoliły na komplementarną ocenę skali przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe a także stosowanych obecnie metod jego ochrony. Pozyskane in-

⁸ Zob. W. Pływaczewski, *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, [w:] W. Szafrński, K. Zalasieńska (red.), *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, Poznań 2009.

⁹ Zob. M. Rau, *Przestępstwa przeciwko dobrom kultury w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2021.

¹⁰ Zob. P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (Charakterystyka zagrożenia)*, [w:] *Zagrożenie zabytków przestępczością, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych*, Warszawa, 2005.

¹¹ Zob. M. Karpowicz, *Krajowe i międzynarodowe uwarunkowania ścigania przestępstw przeciwko zabytkom* [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczytano 2005.

¹² Zob. A. Grajewski, *Sposoby postępowania w przypadku kradzieży obiektów ze zbiorów muzealnych*, „Muzealnictwo” 2018, t. 59.

¹³ Zob. A. Skaldawska, *Zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu – Zadania Krajowej Administracji Skarbowej*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44).

¹⁴ Zob. W. Krupiński, *Działania Straży Granicznej w zakresie zwalczania przestępczości dotyczącej przemytu zabytków*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44).

¹⁵ Zob. M. Łuczak, *Policja w walce o zabytki*, Warszawa 2020.

¹⁶ J. Witt, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu*, Rozprawa doktorska na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Włocławskiego napisana pod kierunkiem dr hab. prof. nadzw. Macieja Trzcińskiego, 2022, niepublikowana.

¹⁷ M. Sabaciński, *Opis zjawiska „poszukiwania skarbów” w Polsce*, Projekt analityczno-badawczy dotyczący zjawiska „poszukiwania skarbów” w Polsce, stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2018, niepublikowany, s. 3-4.

formację uzupełniłem o wyniki badania w formie wywiadów z ekspertami - oficerami policji wyselekcjonowanymi wśród funkcjonariuszy przyjmując kryterium doświadczenia i sukcesów w zwalczaniu przestępstw wymierzonych w zabytki i dobra kultury.

Pomimo, że praca doktorska nie zawiera odrębnego rozdziału o charakterze komparatystycznym, badania porównawcze nad zjawiskiem były przeze mnie także prowadzone, czego efektem są sporządzone opracowania dotyczące ochrony dziedzictwa kultury przed przestępczością w wybranych państwach europejskich¹⁸. Oceniając w pracy Polskie rozwiązania prawne miałem, więc również świadomość istniejących w innych państwach sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego, co miało wpływ na tą ocenę.

Rozprawa doktorska składa się ze wstępu i zakończenia oraz 5 rozdziałów tworzących całość omawianej problematyki.

We wstępie przedstawiam założenia pracy uzasadniając wybór tematu rozprawy doktorskiej. W tej części pracy zaprezentowałem również pytania badawcze i hipotezy a także metodologię zastosowaną w rozprawie.

W pierwszym rozdziale 1 pracy omówiłem podstawowe pojęcia stosowane w związku z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością zawarte w aktach prawnych jak również zdefiniowane przez naukowców. Wskazując zakresy poszczególnych pojęć takich jak dziedzictwo kultury, dobro kultury, zabytek, muzealium, dzieło sztuki a także innych terminów przedstawionych w tej części pracy uzasadniłem tezę, że z punktu widzenia systemu ochrony dziedzictwa kulturowego funkcjonowanie w nim tak dużej ilości pojęć o charakterze normatywnym może utrudniać stosowanie rozwiązań o charakterze karnoprawnym.

W rozdziale 2 pracy wskazałem genezę rozwiązań mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce a także przedstawiłem ich rozwój począwszy od czasów zaborów po okres wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. W ramach tego rozdziału by zgłębić przyczyny przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu dokonałem analizy obejmującej zarówno wydarzenia, które w mojej ocenie miały wpływ na kształtowanie się tego typu przestępczości jak również formowanie się metod jej zwalczania. Tą część

¹⁸ Zob. A. Jakubowski, O. Jakubowski, *Analiza regulacji prawno Karnych w zakresie ochrony dziedzictwa kultury w wybranych państwach europejskich (Włochy, Francja, Austria, Niemcy, Wielka Brytania)*, Raport - Analiza rozwiązań prawnych dotyczących ochrony zabytków ruchomych dla wybranych krajów europejskich, pod kierunkiem dr hab. Piotra Steca, prof. UO. Powyższe badanie było przeprowadzone w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 r., Opole 2015 r. także O. Jakubowski, *Karnoprawna ochrona dziedzictwa kulturowego przed zniszczeniem w wybranych państwach europejskich – zarys zagadnienia*. „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 44, także O. Jakubowski, *Implementacja przepisów Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprędzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego w wybranych państwach europejskich: zarys zagadnienia*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), *Restytucja zabytków w Polsce: ograniczenia i perspektywy* 2019.

pracy zawiera również przykłady spraw przestępstw, którymi zobrazowałem poszczególne trendy w trakcie rozwoju systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce.

W rozdziale 3 pracy uznałem za istotne zbadać obowiązujące obecnie w Polsce regulacje prawne mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W ramach tego rozdziału dokonałem, więc przeglądu i analizy istniejących unormowań ustawowych zawierających rozwiązania w zakresie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego a także przepisy mające na celu zapewnienie ochrony zabytkom i dobrom kultury przed przestępczością. Celem tego badania było zdiagnozowanie czy Polski system prawny skutecznie chroni dziedzictwo kulturowe przed przestępczością. W szczególności w tym rozdziale pracy doktorskiej oceniałem czy obowiązujące w Polsce regulacje są spójne i wystarczające by zapobiegać stratom w zasobie zabytków i dóbr kultury. Zaproponowałem również zmianę modelu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

W rozdziale 4 pracy doktorskiej przedstawiłem, jaki wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce mają regulacje międzynarodowe i prawo Unii Europejskiej. Z uwagi na fakt, że zagrożenia dla zabytków i dóbr kultury wynikające z działań przestępczych mają często charakter transgraniczny w tej części pracy doktorskiej dokonałem analizy wykorzystywanych do zwalczania tych zagrożeń aktów prawnych w postaci konwencji międzynarodowych, umów bilateralnych, dokumentów o charakterze tzw. *soft law* a także prawodawstwa Unii Europejskiej. Zaprezentowałem również rolę międzynarodowych organizacji oraz organów Unii Europejskiej w przeciwdziałaniu i zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu a także przykłady współpracy w ramach realizacji tych celów. W tym rozdziale pracy przedstawiłem także informację o skali przestępczości przeciwko dobrom kultury w Europie.

W 5 rozdziale pracy doktorskiej dokonałem oceny głównych formy przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu przedstawiając motywację sprawców tych przestępstw, charakterystyczne metody ich działania a także szczególnie narażone na zagrożenie przestępczością obszary dziedzictwa kulturowego. W tej części pracy przedstawiłem również propozycję definicji pojęcia „przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu” oraz informacje dotyczące skali tej przestępczości. Rozdział 5 pracy przedstawia także instytucjonalne ramy ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce oraz wyniki badania w formie wywiadu z ekspertami mającego na celu ocenę skuteczności przyjętych w naszym państwie rozwiązań.

W zakończeniu pracy odnosząc się do pytań i hipotez badawczych zawarłem wnioski i podsumowanie a także postulaty zmian w prawie i w praktyce ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Z istotnych dodatkowych informacji należy wskazać, że praca doktorska ma stan prawny aktualny na dzień 1 września 2023 r. Dodatkowo w celu zobrazowania badanego zjawiska w pracy wykorzystałem fotografię poszukiwanych lub odzyskanych dóbr kultury a także tabele i ryciny odnoszące się do statystyk przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe. W załącznikach pracy zostały natomiast zamieszczone m.in. kwestionariusze wywiadów z ekspertami a także dokumenty dotyczące korespondencji z Komisją Europejską w zakresie restytucji dóbr kultury.

ROZDZIAŁ 1.

PODSTAWOWE POJĘCIA ZWIĄZANE Z OCHRONĄ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO PRZED PRZESTĘPCZOŚCIĄ.

1.1. Wstęp.

Aby podjąć próbę zdefiniowania, czym jest przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu danego narodu oraz jaki zakres zjawisk obejmuje, niezbędne jest wskazanie przedmiotu ochrony, jak również definicji odnoszących się do niego występujących zarówno w aktach prawnych jak i w opracowaniach naukowych dotyczących tego zagadnienia. Zadanie to jest trudne, ponieważ na styku dziedzin nauk humanistycznych, które zajmują się szeroko pojętą ochroną dziedzictwa kulturowego powstało wiele pojęć mających definiować jego elementy. W nauce, w szczególności w historii sztuki, konserwatorstwie, archeologii, bibliotekoznawstwie czy archiwistyce przez lata zostało wypracowanych szereg właściwych dla danej nauki pojęć odnoszących się do składników dziedzictwa kulturowego. W ustawodawstwie krajowym i międzynarodowym na ich bazie wypracowano definicje mające w założeniu dostosowywać ich znaczenie do potrzeb wpływających z przepisów prawa. Jednakże definiowanie pojęć abstrakcyjnych, którymi posługuje się z racji swojej specyfiki prawo ochrony dziedzictwa kulturowego, dostarcza trudności nie tylko legislatorom ale również teoretykom nauk humanistycznych¹⁹. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu stosowanie prawa na podstawie zasadniczo abstrakcyjnych norm prawnych może stanowić duży problem przy podejmowaniu konkretnych indywidualnych decyzji²⁰. W sytuacji gdy dochodzi do przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu niezwykle istotne jest jasne sprecyzowanie jakie dobro prawem chronione zostało naruszone. Definicje prawne i ich wzajemne relacje odnoszące się do dziedzictwa podlegającego ochronie powinny być maksymalnie przejrzyste nawet dla osób, które na co dzień nie zajmują się tą tematyką. Zakres pojęć i ich wzajemne relacje powinny być wyraźnie określone przez prawo lub stworzone przez doktrynę w celu skutecznego wykorzystania metod badawczych wypracowanych przez dziedziny kryminologii i kryminalistyki. Niestety w praktyce pojawiają się sytuacje, w których określenia takie jak np. „zabytek”, „dziedzictwo kulturowe”, „dobro kultury” mają inny zakres pojęciowy

¹⁹ A. Dobrzyn, *Trudna sztuka, czyli definicje legalne pojęć z zakresu sztuki*, [w:] W. Szafrński, K. Zalesińska (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009, s. 287.

²⁰ K. Zeidler, *Czy prawo rozumie sztukę ?*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010, s. 186-187.

w zależności od tego, w jakim kontekście się je stosuje. Rzuca to na sam proces stosowania prawa. Pojawiają się sytuacje, kiedy pojęcia o różnym zakresie są mylnie traktowane jako tożsame²¹. Niestety te błędy zdarzają się nawet biegłym sądowym z zakresu historyki sztuki oraz funkcjonariuszom ścigającym przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Wpływ na to ma z jednej strony duża ilość terminów wykorzystywanych na styku prawa i dziedzin humanistycznych zajmujących się szeroko rozumianą ochroną dziedzictwa kulturowego²², z drugiej strony nieprecyzyjne sformułowania w samych pojęciach znajdujących się w systemie prawnym. Należy tu jednak wskazać, iż jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, wszystkie obiekty czy zjawiska objęte terminami takimi jak „zabytek”, „dziedzictwo kulturowe”, czy „dobra kultury” wyróżniają się tym, że są nośnikami pewnych wartości dla kultury ludzkiej, a więc wartościami, które ogólnie nazwać możemy kulturowymi.

Stosując płaszczyznę badawczą kryminologii opisowej (fenomenologii) można badać zjawisko zagrożenia ww. wartości kulturowych korzystając z prostych zestawień danych zawartych w różnych statystykach urzędowych czy tworzonych w ramach zróżnicowanych programów badawczych. Można także podejmować zdecydowanie trudniejsze badania dotyczące ciemnej liczby, efektywności prawa karnego, skuteczności poszczególnych środków penalnych, losów życiowych przestępców, działalności grup przestępczych²³.

W celu podjęcia badań i skutecznego przedstawienia zjawiska przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu należy na wstępie przedstawić podstawowe pojęcia dotyczące tego zagadnienia występujące zarówno w systemie prawnym jak i w literaturze tematu²⁴. Wybitny badacz dziedzictwa kulturowego heritolog John Tunbridge zwracał uwagę, że osoby czynnie zajmujące się ochroną dziedzictwa skłaniają się do traktowania go jak „rzeczy” materialnej bądź niematerialnej, zgodnie z rozróżnieniem wprowadzonym przez UNESCO. Wskazywał on, że w efekcie w dyskusjach prowadzonych przez zaangażowane podmioty oraz w debacie publicznej mówi się „o ochronie dziedzictwa” czy „promowaniu dziedzictwa” odnoszące się właśnie do takiej interpretacji tego pojęcia. Akademicy niezwiązani zawodowo z czynną ochroną dziedzictwa najczęściej postrzegają „rzeczy” raczej, jako zasoby, z których

²¹ Przykładowo pojęcie muzealium jako rzeczy będącej własnością muzeum może być w powszechnym odbiorze utożsamiane z zabytkiem pomimo, że nie każde muzealium będzie spełniało definicję zabytku.

²² Na dużą ilość pojęć z tego zakresu znajdujących się w aktach prawnych jak i w doktrynie wskazuje fakt publikacji leksykonów poświęconych prawnym pojęciom stosowanym w polskim systemie prawnym zob. K. Zeidler, *Słowo wstępne*, [w:] K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010, s. IX-XI.

²³ L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 64.

²⁴ Z. Kobyliński, *Własność Dziedzictwa Kulturowego*, Warszawa 2009, s. 13.

w selektywny sposób tworzy się dziedzictwo – w tym ujęciu całkowicie niematerialne i wielorakie ²⁵.

1.2. „Dziedzictwo kultury” a „dziedzictwo narodowe”.

Termin „dziedzictwo kultury” występuje w wielu kontekstach i znaczeniach zarówno w piśmiennictwie naukowym jak też w aktach prawnych o charakterze krajowym i międzynarodowym. Określenie to jest stosowane zamiennie w literaturze także pod zmodyfikowanymi nazwami „dziedzictwo kulturowe” oraz „dziedzictwo kulturalne”. Pojęcie to odnosi się do dorobku materialnego i duchowego przekazywanego i wzbogaconego przez kolejne pokolenia. Wśród polskich naukowców toczy się dyskusja czy ochronę prawną dziedzictwa kulturowego traktować, jako odrębną dziedzinę prawa. Pogląd ten zyskuje zwolenników wśród naukowców²⁶.

W międzynarodowym porządku prawnym pojęcie to zostało zdefiniowane po raz pierwszy w *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*, przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów²⁷. Zgodnie z art. 1 tego aktu za „dziedzictwo kulturalne” uważane są trzy kategorie obiektów:

- „- zabytki: *dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,*
- *zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,*
- *miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego*”²⁸.

²⁵ Zob. J. Tunbridge, *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2018, s. 284.

²⁶ Zob. K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 15–19, także M. Trzcíński, *Przestępczość przeciwko zabytkom*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 6, s. 41.

²⁷ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190).

²⁸ Pojęcia związane z dziedzictwem kulturowym przed zdefiniowaniem w Konwencji występowały w różnych dokumentach historycznych i międzynarodowych – zob. J. Jokilehto, *Definition of Cultural Heritage – References to documents in history*, ICCROM Working Group 'Heritage and Society, 2005 (Originally for ICCROM, 1990), http://www.ycarhe.eu/uploads/media/rural-heritage/Cultural-Heritage_definitions_ICOMOS2005.pdf, [dostęp: 3.01.2023].

W aktach prawa międzynarodowego w zależności od celu odmiennie definiowano dziedzictwo kulturowe. Jako przykład można wskazać Konwencję ramową Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzoną w Faro dnia 27 października 2005 r.²⁹ Art. 2 lit a) przedmiotowej Konwencji definiuje dziedzictwo kulturowe jako zbiór zasobów odziedziczonych po przeszłych pokoleniach, które identyfikujemy, niezależnie od praw własności, jako odzwierciedlenie i wyraz swoich stale ewoluujących wartości, wierzeń, wiedzy i tradycji. Obejmuje ono także wszystkie aspekty środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi i miejscem w czasie. W wyniku ratyfikacji Konwencji³⁰ przytoczona definicja stała się częścią polskiego systemu prawnego.

W literaturze podnosi się, iż wprowadzanie do wewnętrznych systemów ochrony dziedzictwa kulturowego rozwiązań wypracowanych w międzynarodowych aktach prawnych niewątpliwie prowadzi do ujednolicenia poziomu ochrony w poszczególnych państwach, a w przyszłości w może zaowocować wypracowaniem powszechnie obowiązującego modelu ochrony dziedzictwa kulturowego³¹. Można zgodzić się z tą tezą jednak należy zwrócić uwagę, iż w aktach prawa międzynarodowego także ma miejsce proces doprecyzowujący sposób ochrony dziedzictwa, szczególnie: archeologicznego³², podwodnego³³, niematerialnego³⁴, architektonicznego³⁵ oraz audiowizualnego³⁶. Uważam, że należy, jako część dziedzictwa kulturowego wyodrębnić dziedzictwo martyrologiczne, co uzasadniam w 5 rozdziale pracy. W literaturze przedmiotu zwraca się również uwagę na brak konsekwencji w jednolitym posługiwaniu się pojęciem „dziedzictwa kulturowego” poprzez opracowanie do każdego nowego dokumentu nowych odrębnych definicji dziedzictwa. Wskazuje się przy tym, że jest to

²⁹ Konwencja ramowa Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzona w Faro dnia 27 października 2005 r. (Dz. U. z 2023 r. poz. 396).

³⁰ Zob. Ustawa z dnia 12 maja 2022 r. o ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzonej w Faro dnia 27 października 2005 r. (Dz. U. poz. 1288).

³¹ A. Gerecka-Żołyńska, *Realizacja międzynarodowych standardów ochrony dziedzictwa kulturalnego w polskiej ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 2007, nr 4, s. 63.

³² Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564).

³³ Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjęta w Paryżu dnia 2 listopada 2001 r. (Dz. U. z 2021 r. poz. 1302), dalej jako: Konwencja UNESCO z 2001 r. Przez ponad 20 lat naukowcy zajmujący się ochroną dziedzictwa kulturowego w Polsce wskazywali na potrzebę wprowadzenia wskazanej konwencji do systemu prawnego. Zob. Z. Kobyliński, *Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 2, s. 142-151.

³⁴ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018).

³⁵ Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie 3 października 1985 (Dz. U. z 2011 r. Nr 144, poz. 850).

³⁶ Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa audiowizualnego, sporządzona w Strasburgu dnia 8 listopada 2001 r. (Dz. U. z 2022 r. poz. 914).

świadectwem dopasowania do celu i zakresu ochrony³⁷. Z tego powodu należy zgodzić się ze stanowiskiem, iż z praktycznego punktu widzenia faktycznym sukcesem może zakończyć się tylko wypracowywanie modeli regionalnych ochrony dziedzictwa kulturowego, względnie kontynentalnych, ponieważ zbyt istotną rolę odgrywają w tym zakresie tendencje kulturowe, światopoglądowe oraz ekonomiczne³⁸.

Pojęcie dziedzictwa kulturowego ewoluuje, a jego definicja ulega ciągłym przeobrażeniom w związku ze zmieniającą się sytuacją społeczną, gospodarczą i polityczną oraz w zależności od definiujących je podmiotów³⁹. W ostatnich latach, w związku z działaniami grup przestępczych i terrorystycznych a także wybuchających konfliktów wojennych kwestia międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego nabiera nowego znaczenia, zwłaszcza w kontekście zniszczeń dzieł rozpoznawalnych na całym świecie. W literaturze podkreśla się, iż na obecne postrzeganie problemu wpłynęły takie czyny jak świadome bombardowanie przez Serbów wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO Dubrownika⁴⁰ oraz zniszczenie przez Talibów w 2001 roku posągu Buddy w Bamjan w Afganistanie⁴¹.

Na gruncie prawa krajowego należy zwrócić uwagę na postanowienia znajdujące się w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (dalej: „Konstytucja RP”) ⁴² Ochrona dziedzictwa narodowego i dóbr kultury w Polsce została przez ustrojodawcę wskazana w preambule oraz w pierwszym rozdziale Konstytucji RP w art. 5 i 6 co zdaniem ekspertów ma podkreślać wysoką rangę tych wartości⁴³. W ocenie naukowców takie umiejscowienie pojęć „dziedzictwo narodowe” i „dobra kultury” wskazuje jakie podstawowe wartości konstytucyjne powinny być przestrzegane w procesie stosowania i interpretacji konstytucyjnych⁴⁴. Konstytucja RP posługuje się zarówno pojęciem dziedzictwa kulturalnego jak również

³⁷ A. Przyborowska-Klimczak, *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI wieku*, Lublin 2011, s. 40.

³⁸ A. Gerecka-Żołyńska, *Realizacja międzynarodowych...*, op. cit., s. 63.

³⁹ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Raport: Społeczno-Gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*. Warszawa 2013 s. 13

⁴⁰ W wyniku bombardowania Dubrownika do którego doszło w grudniu 1991 roku w czasie wojny na Bałkanach zniszczono znaczną część starówki miasta.

⁴¹ M. Rouba, *Zadania władz publicznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w Rzeczypospolitej Polskiej. Ze szczególnym uwzględnieniem obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Samorząd – ochrona zabytków – UNESCO*, Toruń 2013, s. 36.

⁴² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

⁴³ Zob. A. Frankiewicz, *Znaczenie prawne regulacji dziedzictwa narodowego i dóbr kultury w rozdziale I Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. LXXXVIII, s. 10-11; także M. Chmaj, *Konstytucyjne podstawy ochrony dóbr kultury*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009, s. 27-28.

⁴⁴ A. Frankiewicz, *Znaczenie...*, op. cit., s. 10; także: P. Dobosz, *Pojęcie dziedzictwa kulturowego i jego znaczenie dla działań polskiej administracji publicznej wobec integracji europejskiej*, „Ochrona zabytków” 2002, nr 2, s. 122; także K. Zeidler, *Pojęcie „dziedzictwa narodowego” w Konstytucji RP i jego prawna ochrona*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2004, t. XII, s. 343.

dziedzictwa narodowego, więc należy przyjąć, że ustrojodawca dostrzega potrzebę odniesienia się do obu tych terminów w ustawie zasadniczej. W preambule do Konstytucji RP możemy znaleźć odwołanie do dziedzictwa narodowego we fragmencie, który mówi o „chrześcijańskim dziedzictwie Narodu” i o obowiązku przekazania przyszłym pokoleniom wszystkiego, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. Umieszczenie tego zapisu razem z podstawowymi wartościami konstytucyjnymi jednoznacznie podkreśla pozycję dziedzictwa narodowego w systemie ochrony prawnej. Należy zgodzić się z tezą wskazywaną w literaturze, że ponieważ realizacja wartości wynikających z całokształtu preambuły jest istotnym zadaniem państwa także treści zawarte we wstępie stanowią istotny element w procedurze interpretacji i wykładni Konstytucji odnoszących się do dziedzictwa kulturalnego, kultury i dóbr kultury⁴⁵.

W art. 5 Konstytucji RP określa, że Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego. Art. 6 ust. 1 wskazuje, że Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury. Należy podkreślić, że kultura zostaje określona w Konstytucji RP jako źródło tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Zgodnie z art. 6 ust. 2 Rzeczpospolita Polska udziela Polakom, zamieszkałym za granicą, pomocy w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym. Art. 73 Konstytucji RP stanowi natomiast, że każdemu zapewnia się m.in. wolność korzystania z dóbr kultury. Zawarte w Konstytucji RP pojęcia „dziedzictwa narodowego”, „dóbr kultury”, „narodowego dziedzictwa kulturalnego” mają zbliżone znaczenie do pojęcia „dziedzictwa kultury” lub są częścią tego pojęcia. W samej treści ustawy zasadniczej nie ma jednak definicji tych pojęć. Ustawodawca doprecyzowuje je częściowo w aktach prawnych niższego rzędu oraz dookreśla ich zakres definiując m.in. pojęcie zabytku i dobra kultury. Co istotne nie ma definicji legalnej dziedzictwa narodowego, które to pojęcie w mojej ocenie ma w istocie węższy zakres niż pojęcie dziedzictwa kulturowego któremu można przypisać ponadnarodowy charakter. Dziedzictwo narodowe wydają się natomiast odwoływać do związków z Polskim narodem.

W mojej ocenie w ustawach regulujących w naszym kraju kwestie dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego powinny znaleźć się terminy wyraźnie odnoszące się do postanowień Konstytucji RP i zakresu ochrony przewidzianej w ustawie zasadniczej. Z tekstu Konstytucji RP wnioskujemy, iż akt zasadniczy nakazuje objęcie ochroną prawną dziedzictwa kultury, składającego się zarówno z materialnych i niematerialnych elementów. Należy zauważyć, że ochrona dziedzictwa kulturowego wymaga jasnych kryteriów odnoszących się do

⁴⁵ A. Frankiewicz-Budynek, *Konstytucyjna regulacja dziedzictwa narodowego oraz dóbr kultury*, Toruń 2019, s. 42.

przedmiotu chronionego. Jednym z takich kryteriów jest przejrzyste zdefiniowanie i jednolita interpretacja pojęć określających zakres ochrony rzeczy wchodzących w skład dziedzictwa kulturowego. Podobne poglądy ma Izabela Bernatek-Zagula odnośnie pojęcia dziedzictwo narodowe wskazując, że precyzyjne dookreślenie, czym jest dziedzictwo narodowe, jaki ma swój bezpośredni związek z pojęciem dobro kultury winno być uściślone ustawowo, co wynika z konstytucyjnej zasady dostatecznej określoności i wynikającej z niej powinności stanowienia norm jasnych, zrozumiałych z uwagi na ich jednoznaczność⁴⁶.

Dla badaczy zajmujących się zagadnieniami dziedzictwa kulturowego w Polsce duże znaczenie wywarła definicja Profesora Jana Pruszyńskiego, który wskazuje na dziedzictwo kulturalne jako: „zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”⁴⁷. Sama istota pojęcia zdefiniowanego przez Profesora Pruszyńskiego wskazuje, że z samej swojej natury musi być ono częściowo niedookreślone, ponieważ w innym razie nie obejmowałoby wszystkich zjawisk wchodzących w jego zakres. Pomimo istnienia wielu innych definicji odnoszących się do dziedzictwa kulturalnego zarówno w literaturze jak i międzynarodowych aktach prawnych wszystkie te pojęcia również operują określeniami ogólnymi i nie ostrymi⁴⁸. Jak zatem zapewnić ochronę prawną i faktyczną tak szerokiemu spektrum zjawisk? Polskie ustawodawstwo obejmujące zagadnienia ochrony dziedzictwa kultury nie wskazuje bezpośrednio definicji legalnej omawianego terminu. Zdefiniowane są natomiast pojęcia o węższym zakresie znaczeniowym obejmujące jego elementy takie jak np. zabytek czy muzealium.

By skutecznie chronić dziedzictwo kultury należy stosować różne narzędzia pomocne w realizacji tego celu. Jednym z nich jest prawo. Prawne definicje i ich wzajemne relacje odnoszące się do chronionego dziedzictwa w założeniu powinny być maksymalnie przejrzyste nawet dla osób, które na co dzień nie mają styczności z tą tematyką. Niestety duża wielość

⁴⁶ I. Bernatek-Zagula, *Prawna ochrona dóbr kultury – problemy terminologiczne*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 4, s. 143.

⁴⁷ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001, t. I, s. 50.

⁴⁸ Ciekawym przykładem jest zbiór zebranych definicji odnoszących się do dziedzictwa kulturowego - J. Jokilehto, *Definition of Cultural Heritage*..., op. cit.

pojęć prawnych o różnym zakresie znaczeniowym, często odmiennym od potocznego ich rozumienia znaczenia utrudnia sprawne stosowanie przepisów⁴⁹.

W badaniu podejścia Polaków do dziedzictwa kulturowego starano się ustalić znaczenie pojęcie dziedzictwa kulturowego w rozumieniu Polaków⁵⁰. Badanie wykazało, że w rozumieniu uczestników badania dziedzictwo kulturowe to całość materialnego oraz niematerialnego dorobku społeczeństwa, spuścizna, którą należy przekazać potomnym. Zgodnie z badaniem potrzeba ochrony dziedzictwa wynika również z szacunku dla pokoleń, które przeminęły oraz z konieczności zachowania tożsamości narodowej. Badani wskazywali między innymi, iż dziedzictwo: „To spuścizna po przodkach, należy je chronić dla przyszłych pokoleń”; „Dziedzictwo jest tym wszystkim, co odziedziczyliśmy po przodkach w wymiarze duchowym i materialnym. Pomaga ono utrzymać nam tożsamość narodową”; „Dziedzictwo stanowi istotną rolę w kształtowaniu przyjaznego otoczenia człowieka, przyczyniając się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju”. Jednocześnie badanie wykazało, iż ponad połowa badanych nie potrafi wskazać różnicy między zabytkiem a dziedzictwem kulturowym. Badani, którzy rozróżniają powyższe pojęcia wskazywali, iż dziedzictwo jest dla nich pojęciem szerszym, związany ze spuścizną niematerialną, istotnym dla całego „narodu”: „zabytek to element dziedzictwa, które ma szersze znaczenie”, „dziedzictwo odnosi się do czegoś więcej niż tylko zabytki, to tradycja, historia”, „zabytek to rzecz materialna, a dziedzictwo to ogół zagadnień związanych z historią i przeszłością danego narodu”, „dziedzictwo jest pojęciem szerszym. Oprócz zabytków zawiera w sobie także dorobek intelektualny i kulturalny”⁵¹. Kolejne badania społeczne dotyczące dziedzictwa kulturowego prowadzone przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2015 r. wykazały zależność pomiędzy wiedzą na temat dziedzictwa a uznaniem jego ważności. Im większa wiedza, tym większa świadomość znaczenia dziedzictwa i emocjonalne nastawienie do niego. Co więcej, wiedza o roli lokalnego dziedzictwa (dla społeczności lokalnej) jest mniej rozpowszechniona niż wiedza o roli dziedzictwa dla Polaków jako narodu. Jak wynikało z badania jeśli chodzi o praktyczne podejście do roli dziedzictwa w społeczności lokalnej, najlepiej rozwinięte jest ono u osób z wyższym wykształceniem. Rola dziedzictwa jest tu oparta na zrozumieniu funkcji, jaką może pełnić dziedzictwo kultu-

⁴⁹ Szerzej O. Jakubowski, *Problemy znaczenia i wzajemnych relacji pomiędzy pojęciem „dobro kultury” oraz pojęciem „zabytek” w praktyce stosowania prawa ochrony dziedzictwa kultury*, [w:] E. Szmit-Naud, B. J. Rouba, J. Arszyńska (red.), *Wokół zagadnień estetyki zabytku po konserwacji i restauracji*, Toruń 2012.

⁵⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Raport: Społeczno-Gospodarcze...*, op. cit., s. 7-12. Badanie zostało przeprowadzone w 2011 r. na reprezentatywnej dla Polski próbie 1005 osób. Część ilościowa badania przeprowadzono metodą CAWI. Badanie jakościowe było natomiast przeprowadzone metodą zogniskowanego wywiadu grupowego.

⁵¹ Ibidem, s. 15-16.

rowe. Natomiast pozytywne nastawienie wobec dziedzictwa niekoniecznie przekłada się na działania z nim związane – według respondentów opieka nad dziedzictwem powinna być domeną państwa⁵². Także badania prowadzone metodą zorganizowanego wywiadu grupowego wśród pracowników organów ochrony zabytków wskazują, że zdają sobie oni sprawę, że niewyedukowane i nieświadome społeczeństwo, nieodczuwające odpowiedzialności za spuściznę pokoleń, negatywnie ocenia działalność konserwatorską dostrzegając jedynie negatywne skutki dla interesów prywatnych. W badaniach tych jednak zwrócono uwagę, że poziom świadomości i wiedzy koniecznej by sprawnie zarządzać dziedzictwem powinien występować zarówno po stronie właścicieli zabytków jak i pracowników służb konserwatorskich, którzy ze względu na specjalizację nie zawsze znają wszystkich norm prawnych, co wiąże się z tym, że materia przepisów o ochronie dziedzictwa bezsprzecznie jest obszerna i złożona⁵³.

W literaturze podkreśla się, że cały czas trwają próby doprecyzowania definicji dziedzictwa kulturowego, „zbadania” jego pojemności, zakresienia nieostrych choćby granic⁵⁴. W kontekście karnoprawnej ochrony jego elementów istotne jest precyzyjne określenie przedmiotu ochrony a także budowa świadomości społeczeństwa, co do wartości i konieczności opieki nad dziedzictwem.

1.3. „Dobro kultury”.

Jednym z podstawowych pojęć, które występuje w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego jest „dobro kultury”. Pojęcie to nie jest w pełni i jednoznacznie określone. Funkcjonuje zarówno w terminologii socjologicznej, jak i prawniczej jednak w odmiennym znaczeniu. W powszechnym rozumieniu jest ono utożsamiane z dziełem sztuki. Z kolei dzieło sztuki stanowi nadzwyczaj szerokie pojęcie z zakresu nauk estetyki, historii sztuki, socjologii. Relacja jaka zachodzi pomiędzy dziełem sztuki a dobrem kultury zasadniczo nie ma charakteru zwrotnego. W literaturze zwraca się uwagę na fakt, iż pojęcie „dobro kultury” odnosi się zwykle do materialnych obiektów kulturalnych, chociaż możliwe jest szersze ujmowanie tego pojęcia obejmując nim niematerialny dorobek ludzkości⁵⁵. Prawne znaczenie pojęcia dobra

⁵² A. Chabiera, *Polacy wobec dziedzictwa. Podsumowanie*, [w:] *Polacy wobec dziedzictwa, Raport z badań społecznych*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa–Kraków 2017, s. 114.

⁵³ A. Jagielska-Burduk, P. Lasik, W. Szafrąński, A. Szymańska-Palaczyk, N. Wenclewska, *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kultury-perspektywa organów ochrony zabytków*, [w:] A. Jagielska-Burduk, W. Szafrąński, P. Lasik (red.), *Zogniskowany wywiad grupowy jako metoda badania prawa ochrony dziedzictwa kultury*, Bydgoszcz 2016, s. 67-69.

⁵⁴ Ł. Gaweł, *Dziedzictwo kulturowe - ustalenia podstawowe*, [w:] A. Jagielska-Burduk, Ł. Gaweł, W. Szafrąński (red.), *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kultury*, Gdańsk 2016, s. 15.

⁵⁵ A. Przyborska-Klimczak, *Dobro kultury*, [w:] K. Zeidler (red.), *Leksykon Prawa Ochrony Zabytków*, Warszawa 2010, s. 31.

kultury jest stosunkowo młode. Powstało ono w 1954 r dla celów Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r.⁵⁶. W literaturze podkreśla się, iż pomimo że tekst Konwencji Haskiej posługuje się pojęciem „dóbr kulturalnych” nie zaś „dobro kultury” w istocie pojęcia te nie różnią się od siebie znaczeniowo. Mamy tu do czynienia wyłącznie z różnicą językową, która pozwala na używanie przytoczonych powyżej określeń jako synonimów⁵⁷. Konwencja Haska z 1954 r. po raz pierwszy wprowadziła termin dóbr kulturalnych do międzynarodowego prawa publicznego⁵⁸. Definicję dóbr kulturalnych zawiera art. 1 Konwencji Haskiej zgodnie, z którym dobrami kulturalnymi są bez względu na ich pochodzenie oraz na osobę ich właściciela:

- a) *dobra* ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa *kulturalnego* narodu, na przykład zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne, jak świeckie; stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane posiadające, jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i poważne zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcji wyżej określonych *dóbr*;
- b) gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie *dóbr kulturalnych* ruchomych, określonych pod lit. a), na przykład muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również schrony mające na celu przechowywanie w *razie konfliktu zbrojnego*, *dóbr kulturalnych* ruchomych, określonych pod lit. a);
- c) ośrodki obejmujące znaczną ilość *dóbr kulturalnych* określonych pod lit. a) i b), zwane w dalszym ciągu "ośrodkami zabytkowymi"

Wskazana definicja „dóbr kulturalnych”⁵⁹ nie stała się jednak jedyną konwencyjną definicją funkcjonującą w dokumentach prawnomiędzynarodowych. Definicja ta zyskała w prawie międzynarodowym charakter wzorcowy, jednakże nie stała się jedyną. Odmierna definicja dóbr kultury jest zawarta w opracowanej pod auspicjami UNESCO Konwencji de-

⁵⁶ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212 z późn. zm.), dalej jako: Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego.

⁵⁷ K. Zeidler, *Prawo ochrony...*, op. cit., s. 43. W niniejszej pracy pojęcia „dobra kultury” oraz „dobra kulturalne” używane będą zamiennie.

⁵⁸ T. Rydzek, *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty kradzieży dóbr kultury w Polsce w latach 1946 – 1977*, Warszawa 1986, s. 7; A. Gerecka-Żołyńska, *W kwestii definicji dobra kultury i dzieła sztuki*, „Prokuratura i Prawo” 1999, nr 9, s. 106. J. Pruszyński podkreśla natomiast, iż określenie *dobro kultury*, pojawiło się po raz pierwszy w przepisach o Izbie Kultury Rzeszy z 22 września 1933 r. Patrz: J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, op. cit., t. I, s. 68.

⁵⁹ Będących synonimem określenia „dobro kultury”.

dykowanej środkom zmierzającym do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, która została podpisana w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r.⁶⁰. (dalej: Konwencja Paryska). Konwencja Paryska jest jednym z istotnych narzędzi wykorzystywanych do zwalczania nielegalnego obrotu dobrami kultury. Dla celów tej Konwencji dobra kultury zdefiniowano jako: „(...) dobra, które ze względów religijnych lub świeckich uznawane są przez każde państwo za mające znaczenie dla archeologii, prehistorii, literatury, sztuki lub nauki i które należą do następujących kategorii:

- a) rzadkie zbiory i okazy z dziedziny zoologii, botaniki, mineralogii i anatomii; przedmioty przedstawiające wartość paleontologiczną;
- b) dobra mające związek z historią, w tym również z historią nauki i techniki, historią wojskowości i historią społeczną, a także dobra pozostające w związku z historią życia przywódców, myślicieli, naukowców i artystów narodowych oraz ważnych dla narodu wydarzeń;
- c) przedmioty uzyskane drogą wykopalisk archeologicznych (legalnych i nielegalnych) i odkryć archeologicznych;
- d) elementy pochodzące z rozebranych zabytków artystycznych lub historycznych albo ze stanowisk archeologicznych;
- e) antyki liczące ponad 100 lat, takie jak napisy, monety i wyryte pieczęcie;
- f) materiały etnologiczne;
- g) dobra, przedstawiające wartość artystyczną, takie jak:
 - obrazy, malowidła i rysunki wykonane w całości ręcznie, na jakimkolwiek podkładzie i przy wykorzystaniu dowolnego tworzywa (z wyjątkiem rysunków przemysłowych i artykułów przemysłowych ręcznie zdobionych);
 - oryginalne dzieła sztuki posągowej i rzeźby wykonane z dowolnego tworzywa;
 - oryginały sztychów, rycin i litografii;
 - oryginały zestawów i montażów artystycznych wykonane z dowolnego tworzywa;
- h) rzadkie rękopisy i inkunabuły, dawne książki, dokumenty i publikacje mające szczególne znaczenie (historyczne, artystyczne, naukowe, literackie itp.), w postaci pojedynczych egzemplarzy lub w zbiorach;
- i) znaczki pocztowe, skarbowe i podobnego rodzaju w postaci pojedynczych egzemplarzy lub w zbiorach;

⁶⁰ Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106), dalej: Konwencja Paryska.

- j) archiwa, w tym archiwa fonograficzne, fotograficzne i filmowe;
- k) liczące ponad sto lat meble oraz dawne instrumenty muzyczne”.

Definicję dobra kultury z Konwencji Paryskiej z 1970 r. powtórzono w Konwencji UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury z 1995 r.⁶¹ a także w Konwencji Rady Europy w sprawie przestępstw przeciwko dobrom kultury - Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property (CETS nr 221), która została otwarta do podpisu w Nikozji w dniu 19 maja 2017 r. i weszła w życie w związku z jej ratyfikacją 1 kwietnia 2022 r.

Analizując definicje wynikające z międzynarodowych aktów prawnych można wskazać – co podkreśla się w literaturze - iż w konwencjach tych zawarto zamknięty, jednak pojemny katalog dóbr, który swym zasięgiem obejmuje dość szeroki katalog desygnatów⁶². W piśmiennictwie wskazuje się, iż Konwencja Haska o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r. miała wpływ na wprowadzenie pojęcia dóbr kultury do polskiego systemu prawnego⁶³. Pojęcie to zdefiniowano w Ustawie z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Zgodnie z art. 2 tejże ustawy dobrem kultury jest „(...) każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną”. Na podstawie tej definicji za dobro kultury uznano przedmiot wytworzony w przeszłości, jak również ten, który powstał współcześnie. Należy zatem wskazać, że kryterium dawności nie jest przesłanką przesądzającą o kwalifikacji określonej rzeczy jako dobro kultury. Na podstawie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach ochroną prawną objęte były wyłącznie te dobra kultury, które były jednocześnie zabytkami⁶⁴. Mimo powszechnego stosowania definicji dobra kultury z Konwencji Haskiej wśród naukowców pojawiały się głosy krytycznie odnoszące się do samej istoty terminu. W szczególności uczeni krytykują błędne zdefiniowanie analizowanego pojęcia występując zdecydowanie przeciw jego implementacji do ustawodawstwa wewnętrznego państw. Niektórzy wskazują, że przenoszenie terminologii prawno-międzynarodowej do prawa krajowego jest zabiegiem ryzykownym i niepotrzebnym ze względu na znaczne zróżnicowanie potrzeb i priorytetów ochrony

⁶¹ Konwencja ta nie została do tej pory ratyfikowana przez Polskę. Tekst tej konwencji został przetłumaczony przez profesora Wojciecha Kowalskiego. Zob. W. Kowalski, *Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury*, „Studia i Materiały Polski Instytut Spraw Międzynarodowych” 1996.

⁶²K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa*, Warszawa 2011, s. 79.

⁶³ J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza. Organizacja. Prawo*, Warszawa 1989, s. 18.

⁶⁴ Jednakże potencjalną kontrolą związaną z wywozem elementów dziedzictwa kulturowego za granicę obejmowano także dobra kultury.

w poszczególnych państwach. Samemu pojęciu zarzuca się pominięcie w jej zakresie wartości zapisanych w zbiorowej pamięci narodu, używanie określeń trudnych do interpretacji oraz zbytnią ogólność a nawet ogólnikowość⁶⁵. W pracach naukowych Jana Pruszyńskiego pojawia się zarzut, iż używane w obiegu prawnym pojęcie dobro kultury jest niewłaściwe ze względu na pozytywne konotacje wyrazu „dobro” występujące w tym zwrocie. Pogląd ten opierał on na fakcie objęcia ochroną prawną obiektów, których jego zdaniem nie można uznać za dobro kultury narodu, ponieważ nie przyczyniają się do umacniania kulturalnego narodu lecz wręcz hamują go, ograniczają, niszczą. Za takie uważa on wszystkie dowody egzystencji narodów i wyznań bytujących w przeszłości na ziemiach wchodzących następnie w skład innego państwa tj. dzieła sztuki i literatury inspirowane i opłacane przez obce władze, jak również więzienia, obozy zagłady oraz budowle wznoszone przez zaborców i okupantów budowane w imię wrogich założeń politycznych⁶⁶. Jan Pruszyński podnosił także, iż autorem pojęcia dobro kultury jest Minister Propagandy i Informacji III Rzeszy — Joseph Goebbels. Jego zdaniem rodowód tego pojęcia, mała konkretność i jeszcze mniejsza jego zrozumiałość powodują, że właściwe jest stosowanie pojęć historycznie sprawdzonych i uzasadnionych takich jak: zabytek, pomnik, pamiątka narodowa⁶⁷. Skutkiem takich poglądów było zrezygnowanie przez ustawodawcę w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dalej: Ustawa o.z.o.z. lub Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) ⁶⁸ z określenia „dobro kultury”⁶⁹ i objęcie zakresem ochrony jedynie przedmiotów spełniających definicję „zabytku”⁷⁰.

Uważam, że odwołanie do pojęcia dobra kultury w prawie krajowym jest uzasadnione i niezbędne, gdyż obowiązuje ono nie tylko w oparciu o prawo międzynarodowe, lecz również Konstytucje RP, która wskazują je jako przedmiot ochrony⁷¹. Należy wskazać, że podejście ustawodawcy w Polsce ulegało zmianom. Przyczyniła się do tego konieczność transpozycji do polskiego porządku prawnego przepisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniającej rozporządzenie

⁶⁵ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, op. cit., s. 70; także M. Drela, *Własność Zabytku*, Warszawa 2006, s. 34.

⁶⁶ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, op. cit., s. 71.

⁶⁷ J. Pruszyński, *Zabytek – pamiątka czy dobro kultury?*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 3, s. 263-264.

⁶⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.), dalej: Ustawa o.z.o.z. lub Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁶⁹ R. Gołat, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – komentarz*, Kraków 2004, s. 23.

⁷⁰ Dopiero nowelizacja Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzona ustawą z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz. U. z 2023 r. poz. 501) wprowadziła ponownie określenie „dobro kultury” do tej ustawy jednakże nie definiując go.

⁷¹ K. Zajdler, *Pojęcie „dziedzictwa kulturowego” w Konstytucji III RP i jego prawna ochrona*, „Gdańskie studia prawnicze” 2004, t. XII, s. 348.

(UE) nr 1024/2012⁷². Ustawą z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury⁷³ wprowadzono do polskiego systemu prawnego m.in. definicję dobra kultury, narodowego dobra kultury RP oraz zagranicznego narodowego dobra kultury⁷⁴. Także w innych ustawach dotyczących pośrednio ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte są pojęcia takie jak „dobro kultury współczesnej” bezpośrednio nawiązujące do terminu dobro kultury⁷⁵. Nie należy zapominać, że przestępstwa z art. 125 i 126 kodeksu karnego bezpośrednio odnoszą się do pojęcia dóbr kultury⁷⁶, a wskazany akt prawny zawiera także przepisy odnoszące się do „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury”, które to określenie będzie szczegółowo opisane w dalszej części pracy. Przede wszystkim należy jednak wskazać, że termin „dobro kultury” jest używany w prawodawstwie Unii Europejskiej, której Polska jest członkiem od 1 maja 2004 r. Przykładem jest Rozporządzenie Rady (EWG) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 w sprawie wywozu dóbr kultury⁷⁷, które razem z obecnie obowiązującą Dyrektywą 2014/60/UE tworzy system zapewniający, iż wywóz dóbr kultury podlega jednolitej kontroli na zewnętrznych granicach Wspólnoty⁷⁸. Pojęciem węższym jest stosowany w art. 36 Traktatu Rzymskiego⁷⁹ termin „skarb narodowy”⁸⁰.

Przez wiele lat brak zdefiniowania terminu „dobro kultury” w głównym akcie ustawowym chroniącym polskie dziedzictwo, jakim jest Ustawa o.z.o.z. rodził konkretne problemy prawne i praktyczne m.in na styku prawa krajowego, unijnego i międzynarodowego. Mimo, że jak wskazuje się w literaturze, prawo międzynarodowe nie podaje jednej i wyczerpującej definicji „dobra kultury” w założeniu ma ono szersze znaczenie niż pojęcie

⁷² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dz. U. UE. L. z 2014 r. Nr 159, str. 1 z późn. zm.). Dalej, jako: Dyrektywa 2014/60/UE.

⁷³ Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2019 r. poz. 1591), dalej jako: Ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury.

⁷⁴ Pojęcia te ze względu na ścisłe powiązanie z ww. ustawą zostaną przedstawione w osobnym podrozdziale.

⁷⁵ Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717, z późn. zm.). W art. 2 pkt. 10 ustawa definiuje dobra kultury współczesnej jako niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznaniem dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna. Zob. A. Siwek, *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej*, „Kurier Konserwatorski” 2011, nr 10, s. 5.

⁷⁶ Ustawa z dnia 06 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

⁷⁷ Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Wersja skodyfikowana) (Dz. U. UE. L. z 2009 r. Nr 39, str. 1), dalej jako: Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009.

⁷⁸ Zob. R. Sikorski, *Obrót dobrami kultury w prawie wspólnotowym*, [w:] W. Szafrński (red.), *Wokół problematyki zabytków i dzieł sztuki*, Poznań 2007, t. I, s. 76.

⁷⁹ Traktat ustanawiający europejską wspólnotę gospodarczą (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.).

⁸⁰ Określany we wskazanym przepisie, jako narodowych dóbr kultury o wartości artystycznej, historycznej lub archeologicznej.

zabytku⁸¹. W pojęciu „dobro kultury” mieszczą się zarówno zabytki, jak i takie obiekty, które zabytkami nie są. Stosunek między pojęciem dobro kultury oraz pojęciem zabytek jest taki, że nie każde dobro kultury jest zabytkiem, ale każdy zabytek jest dobrem kultury⁸². Dobro kultury jest pojęciem szerszym od pojęcia zabytku⁸³. Jak podkreśla się w piśmiennictwie pojęcie „dobro kultury” mieści się w definicji dziedzictwa narodowego, więc należy wskazać, iż ochrona dóbr kultury ma wymiar konstytucyjny⁸⁴. Dopiero ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury która weszła w życie w czerwcu 2017 r.⁸⁵ dookreśla zakres ochrony dóbr kultury w polskim porządku prawnym.

1.4. „Zabytek”, „zabytek archeologiczny”, „zabytek o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego”.

Wśród ważnych pojęć, które składają się na dziedzictwo kulturowe pojęcie „zabytek” odgrywa kluczową rolę. Definicja legalna zabytku znajduje się w Ustawie o.z.o.z. W art. 3 pkt. 1 ww. ustawa definiuje „zabytek” jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Ustawa dzieli zabytki na ruchome i nieruchome konkretyzując dalej przedmiot ochrony w art. 6 poprzez wskazanie szczególnych kategorii zabytków⁸⁶. W doktrynie zwraca się uwagę na różnicę między pojęciem „zabytek” a pojęciem „dobro kultury” gdyż te ostatnie jest pojęciem szerszym. Każdy zabytek jest dobrem kultury nie każde dobro kultury to zabytek⁸⁷. Analizując definicję zabytku należy podkreślić w niej takie elementy jak: „stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia” odnoszące się do upływu czasu czyli dawności⁸⁸ oraz „będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością”. Takie zdefiniowanie przedmiotu ochrony powoduje wykluczenie spod ochrony np. bardzo cennych dzieł sztuki nowoczesnej czy cennych skarbów

⁸¹ W. Paczuski, *Handel dziełami sztuki w Unii Europejskiej*, Kraków 2005, s. 69.

⁸² J. Pruszyński, *Ochrona zabytków*..., op. cit., s. 17.

⁸³ K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa*..., op. cit., s. 42.

⁸⁴ P. Chlebowicz, *Prawnokarne aspekty ochrony dóbr kultury. Refleksja na tle zmiany stanu prawnego*, „Ochrona zabytków” 2003, nr 2-3, s. 122.

⁸⁵ Ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury.

⁸⁶ K. Zeidler, *Zabytek jako szczególny przedmiot obrotu handlowego*, „Gdańskie studia prawnicze” 2009, t. XXI, s. 388.

⁸⁷ K. Zeidler, *Wartość zabytku jako kategoria normatywna*, [w:] W. Szafranski (red.), *Wokół problematyki zabytków i dzieł sztuki*, Poznań 2008, Tom 2, s. 39.

⁸⁸ W. Kowalski, *Zabytek*, [w:] K. Zeidler (red.), *Leksykon Prawa Ochrony Zabytków*, Warszawa 2010, s. 429.

przyrody⁸⁹. Problemem przy stosowaniu w praktyce obowiązującej definicji zabytku jest konieczność jego oceny przez pryzmat przesłanki wartościującej, tj. „*zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*”. Przy określaniu cech determinujących zabytek, jako kategorię prawną, ustawodawca zastosował alternatywę zwykłą. Oznacza to, że dla posiadania statusu zabytku wystarczające jest wykazanie dla danego obiektu jednej ze wskazanych w definicji wartości⁹⁰. W praktyce stosowanie kryteriów oceny niemożliwych do zobiektywizowania powoduje, że klasyfikowanie obiektów w kategorii zabytku pozostaje działaniem uznaniowym. Ocena obiektu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w procesie wydawania decyzji o wpisie zabytku do rejestru zabytków lub umieszczenia w ewidencji pod względem oceny wartości historycznej, artystycznej lub naukowej jest tego przykładem. W wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r. dotyczącego gminnej ewidencji zabytków podano jednak w wątpliwość zbyt dużą uznaniowość przepisu związanego z wpisem zabytków do ewidencji⁹¹. We wskazanym orzeczeniu przepis dotyczący ewidencji w zakresie w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, został uznany za niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

Ustawa o.z.o.z. stosuje podział na zabytki nieruchome, ruchome a także zabytki archeologiczne. Zabytkiem nieruchomym jest nieruchomość, jej części lub zespół nieruchomości⁹². Zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych⁹³. Zgodnie z definicją zabytek archeologiczny może być zabytkiem nieruchomym jak i zabytkiem ruchomym. Wskazana w ustawie definicja zabytku archeologicznego⁹⁴ określa, że jest to „zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Ustawa o.z.o.z. zawiera przykładowe katalogi zabytków nieruchomych, zabytków ruchomych i archeologicznych wskazując, że podlegają one ochronie i opiece bez względu na stan ich zachowania. Zabytkami nieruchomymi są w szczególności:

⁸⁹ W praktyce w niektórych przypadkach gdy okaz przyrodniczy jest częścią kolekcji lub części składowej zabytku np. drzewa w pisanym do rejestru zabytku zespole pałacowo-parkowym.

⁹⁰ K. Zeidler, *Wartość zabytku...*, op. cit., s. 41.

⁹¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r., (sygnatura akt: P 12/18).

⁹² Zob. art. 3 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁹³ Zob. art. 3 pkt. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁹⁴ Zob. art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

- a) krajobrazy kulturowe,
- b) układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane,
- c) dzieła architektury i budownictwa,
- d) dzieła budownictwa obronnego,
- e) obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe,
- f) cmentarze,
- g) parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji⁹⁵.

Zabytkami ruchomymi są w szczególności:

- a) dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery,
- d) wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r., o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.),
- f) instrumenty muzyczne,
- g) wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- h) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji⁹⁶.

Zabytkami archeologicznymi, są w szczególności:

- a) pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyska,
- c) kurhany,
- d) relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej⁹⁷.

Powyższe katalogi ustawowe zawierają przykładowe, niewyczerpujące listy kategorii zabytków. Formami ochrony zabytków są:

⁹⁵ Zob. art. 6 ust. 1 pkt. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁹⁶ Zob. art. 6 ust. 1 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁹⁷ Zob. art. 6 ust. 1 pkt. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

4. wpis do rejestru zabytków,
5. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
6. uznanie za pomnik historii,
7. utworzenie parku kulturowego,
8. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego⁹⁸.

Wpis do rejestru zabytków jednoznacznie potwierdza, iż dana rzecz jest objęta przez państwo ochroną ze względu na swoją wartość dla dziedzictwa kulturowego. Decyzja o wpisie do rejestru wywołuje zarówno skutek deklaratoryjny (poprzez potwierdzenia właściwości danego obiektu) jak i konstytutywny (powstają wskazane w przepisach prawa i obowiązki osoby uprawnionej względem zabytku)⁹⁹. O wpisie obiektu do rejestru zabytków w ramach procedur administracyjnych decyduje wojewódzki konserwator zabytków, który z urzędu bądź na wniosek strony rozpoczyna procedurę wpisu. Prowadzenie rejestru odbywa się na zasadach określonych w *rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*¹⁰⁰. Odrębne księgi rejestru zabytków prowadzą wojewódzcy konserwatorzy zabytków w trzech kategoriach:

- A. zabytek nieruchomy;
- B. zabytek ruchomy;
- C. zabytek archeologiczny.

Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.¹⁰¹ Do rejestru może być również włączone otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także jego nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna. Narodowy Instytut

⁹⁸ Zob. art. 7 ust. 1 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁹⁹ Zob. K. Zalaszińska, *Charakter prawny wpisu do rejestru zabytków*, „Studia Iuridica” 2008, nr 48, s. 326.

¹⁰⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

¹⁰¹ Zob. art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Dziedzictwa w Warszawie gromadzi decyzje o wpisie do rejestru zabytków z terenu całego kraju, do dostarczenia których zobligowani są wojewódzcy konserwatorzy zabytków. Na ich podstawie można wskazać, iż w 2015 roku w rejestrze znajdowało się 69 254 zabytków nieruchomości natomiast na początku 2022 r. liczba ta wynosiła 79 209 zabytków. Zasób zabytków objętych tą formą ochrony zabytków na przestrzeni lat wzrasta. Analizując zestawienie obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków na podstawie danych przekazanych przez organy państwowe do portalu otwarte dane (**załącznik nr 1**)¹⁰² można ocenić rozmieszczenie zabytków nieruchomości w poszczególnych województwach w zależności od kategorii co pozwala ocenić specyfikę zagrożenia na poszczególnym obszarze. Ilość zabytków nieruchomości objętych ochroną rejestru jest nierównomiernie rozmieszczona na terenie województw. Przykładowo w województwie świętokrzyskim zostało wpisanych do rejestru 1 965 zabytków nieruchomości podczas gdy w województwie dolnośląskim 8 958. W zależności od obszaru zmienia się również specyfika typów zabytków nieruchomości co może dobrze zobrażować sytuacja województwa podlaskiego, w którym w rejestrze znajdują się jedynie 18 nieruchomości zabytków o charakterze obronnym podczas gdy w województwie małopolskim 170. Nierównomierne rozmieszczenie zabytków nieruchomości objętych rejestrem ma istotny wpływ na ryzyko występowania zagrożeń także związanych z przestępczością. W rejonach, w których istnieją określone kategorie zabytków nieruchomości specyfika ich ochrony wymaga uwzględnienia ich charakteru. Przykładowo zabytki przemysłowe są szczególnie narażone na niszczenie w związku z pozyskiwaniem złomu. Także typ własności zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru jest istotny w badaniach nad bezpieczeństwem dziedzictwa kulturowego. W 2003 roku Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego zalecił wojewódzkim konserwatorom zabytków weryfikację danych dotyczących zasobu zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków¹⁰³. Z badań i zestawień (**załącznik nr 2**)¹⁰⁴ jasno wynikało, że od tego kto jest właścicielem zabytków zależy często ich stan zachowania. W zależności od struktury własności zmienia się stan zachowania zabytku od nie wymagającego interwencji po stan powodujący konieczność remontu kapitalnego. Dane z weryfikacji pozwalają jednoznacznie stwierdzić, iż stan wielu zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru był zły. W związku z realizacją Krajowego Programu Ochrony

¹⁰² Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków na podstawie danych przekazanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa do portalu otwarte dane - stan na 12.01.2022 r, <https://dane.gov.pl/pl>.

¹⁰³ Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Raport analizujący stan zabytków nieruchomości*. Raport został opracowany w 2004 r. na podstawie danych zgromadzonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków w 2003 r, https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/Raport_o_stanie_zabytkow_2004.pdf, [dostęp: 3.01.2023].

¹⁰⁴ Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://nid.pl/rejestr-zabytkow/>, [dostęp: 3.01.2023].

Zabytków i Opieki nad Zabytkami¹⁰⁵ na lata 2014-2017 prowadzone były kolejne prace mające na celu porównanie informacji wynikających z dokumentacji rejestru zabytków nieruchomych ze stanem faktycznym. W 2017 r. został wydany raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Raport przedstawia diagnozę stanu zachowania zabytków oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń. Na potrzeby raportu pracownicy Narodowego Instytutu Dziedzictwa (dalej:NID) przeprowadzili pogłębione badania ilościowe zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru w 2016 r. obejmującej 1 303 zabytki nieruchome rozlokowane na terenie całego kraju. Przeprowadzone badania były uzupełnieniem prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji całości rejestru zabytków nieruchomych, która miała na celu przede wszystkim ustalenie liczby obiektów zagrożonych, nieistniejących oraz takich, które utraciły wartości zabytkowe. Oba badania miały inny zakres, metody i cele, jednak ich wyniki stanowią komplementarny zasób wiedzy na temat stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych¹⁰⁶. Zgodnie z informacjami z raportu w latach 2005–2016 wpisano do rejestru zabytków 8 692 obiekty zabytkowe. We wskazanym okresie wpisano najwięcej obiektów o funkcji mieszkalnej, w latach 2005–2016 stanowiły one 22,72% wszystkich wpisanych obiektów. Znaczną liczbę stanowiły również obiekty sakralne obejmujące 17,98% wszystkich wpisów oraz obiekty użyteczności publicznej (10,61%). Na względnie wysokim poziomie utrzymuje się liczba obiektów przemysłowych wpisywanych do rejestru zabytków. Pomimo że tego typu obiekty stanowią ok. 3,5% całego rejestru, w ostatnich latach liczba wpisów osiągnęła poziom 7,87% wszystkich wpisanych obiektów. Zmniejszyła się natomiast liczba wpisywanych obiektów folwarcznych i gospodarczych. Najmniej wpisywanych jest zamków, gdyż w ciągu ostatnich lat przybyło jedynie 5 obiektów, czyli 0,06% wszystkich wpisanych w tym okresie obiektów i stanowi jedynie uzupełnienie istniejącego już zasobu¹⁰⁷. W raporcie NID znajduje się opracowanie szczegółowych danych dotyczących wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych zarówno szczegółowe informacje dotyczące szeregu zdefiniowanych zagrożeń jak i przyczyn zniszczenia zabytków wpisanych do rejestru. Twórcy raportu wskazywali, że na obecny stan zabytków i perspektywy ich dalszego trwania

¹⁰⁵ Zgodnie z art. 84 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami w celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji *ochrony* zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i *ochrony* dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program *ochrony* zabytków i opieki nad zabytkami.

¹⁰⁶ Zob. Oddział Terenowy NID w Opolu, E. Kalbarczyk-Klak, A. Sałyga-Rzońca, *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce, Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C* [w:] M. Rozbicka (red.), Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 98.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 91.

wpływ mają m.in. uwarunkowania administracyjno-prawne, organizacyjne, jak i doktrynalne w dziedzinie ochrony zabytków. W trakcie badań wielokrotnie stwierdzano brak wiedzy właścicieli obiektów zabytkowych na temat ich praw i obowiązków. W raporcie określono także, iż najczęściej stwierdzaną bezpośrednią przyczyną całkowitego zniszczenia zabytku jest jego rozbiórka (czasem rozumiana jako uprzątnięcie pozostałości po zniszczonym obiekcie). Co istotne zgodnie z analizami autorów raportu zniszczeniu ulegają przede wszystkim obiekty, których wartości zabytkowe bywają kwestionowane w odbiorze społecznym, np. skromna w formie architektura małomiasteczkowa i wiejska, budownictwo przemysłowe i gospodarcze. Są to obiekty o znacznie słabszym przekazie indywidualnym chociaż jako grupa decydujące często o wyrazie i tożsamości historycznej danych miejsc a nawet regionów. Z przeprowadzonych badań (w ocenie ich autorów) jednoznacznie wynika, że stwierdzone przyczyny całkowitego bądź częściowego zniszczenia zabytków w przeważającej mierze pokrywają się ze zdiagnozowanymi zagrożeniami zabytku. Zaniechanie pilnych działań eliminujących już stwierdzone zagrożenia oraz brak pilnego wdrożenia intensywnych programów zapobiegawczych i naprawczych doprowadzić może w perspektywie najbliższych lat do utraty kolejnych zabytków będących istotną częścią naszego dziedzictwa kulturowego¹⁰⁸. Powyższe badania wskazują na korelację zagrożeń dla zabytków nieruchomych ze świadomością społeczną co do ich wartości i znaczenia dla dziedzictwa. Należy również podkreślić rolę diagnozowania zagrożeń dla dziedzictwa w kontekście ochrony przed przestępczością. Wczesniejsze wykrycie ewentualnych ryzyk dla zabytku dają realną możliwość zapobiegnięciu przestępstwa.

W przypadku zabytków ruchomych wpisuje się je do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela zabytku. Wojewódzki konserwator może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru jedynie w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę, albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej¹⁰⁹. Powyższe przesłanki w mojej opinii należy traktować szeroko, na co może wskazywać wyrok WSA w Warszawie z dnia 30 maja 2007 r.¹¹⁰. Sprawa dotyczyła kolekcji, której groziło rozproszenie a zatem ingerencja w jej integralność. Sąd oceniając przesłankę wpisu do rejestru zabytku dotyczącą „uzasadnionej obawy jego zniszczenia” zinterpretował ją w sposób szerszy niż fizyczne zniszczenie rzeczy. Uznał, iż jeżeli

¹⁰⁸ Ibidem, s. 361-363.

¹⁰⁹ Zob. art. 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹¹⁰ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z dnia 30 maja 2007, sygn. I SA/Wa 483/07.

kolekcja stanowi świadectwo minionej epoki, a jej zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, to zgłoszony przez stronę zamiar sprzedaży poszczególnych obiektów tej kolekcji może być uznany za realne zagrożenie zniszczeniem zabytku¹¹¹. Przesłanki wpisu zabytku ruchomego do rejestru zarówno w przypadku uzasadnionej obawy nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę, jak również z obawy zniszczenia lub uszkodzenia zabytku wskazują, iż celem tej formy ochrony jest m.in. zabezpieczenie zabytku przed przestępczością. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego, ponieważ taki obiekt jest objęty inną formą ochrony prawnej¹¹². W literaturze podkreśla się, iż obecnie spada ilość decyzji o wpis do rejestru zabytku ruchomego z inicjatywy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków¹¹³.

Na zabytkach wpisanych do rejestru powinna być skupiona działalność prewencyjna państwa. Wynika to z faktu ich szczególnej ochrony przez ustawodawcę, który nałożył na właściciela zabytku wpisanego do rejestru szereg obowiązków. Zachowanie właściciela naruszające normy ustawy pociąga za sobą możliwość zastosowania sankcji o charakterze administracyjnoprawnym jak również karnoprawnym¹¹⁴. By zapewnić zabytkom ruchomym wpisanym do rejestru ochronę przed przestępstwami służba konserwatorska ma szereg uprawnień wynikających m.in. z art. 28 oraz 50 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wiążących się z obowiązkami właściciela lub posiadacza do zawiadamiania wojewódzkiego konserwatora zabytków np. o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku a także zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego. Zawiadomienie takie powinno nastąpić w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tejże zmiany oraz zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości¹¹⁵. W przypadku stwierdzenia zagrożenia dla zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę, właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Jednakże czasowe zajęcie zabytku ruchomego powinno jak słusznie podkreśla Monika Drela mieć miejsce w sytuacji, gdy istnieje

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Zob. art. 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹¹³ Zob. A. Jagielska-Burduk, *Zabytek ruchomy*, Warszawa 2011, s. 151.

¹¹⁴ M. Drela, *Własność Zabytku...*, op. cit., s. 179.

¹¹⁵ Obowiązek ten jest niezwykle istotny w kontekście działań po wykryciu kradzieży, jak najszybsze zawiadomienie organów ścigania jest dla odzyskania zabytku kluczowe.

wysokie prawdopodobieństwo zajścia ww. zdarzeń¹¹⁶ co w praktyce ogranicza stosowanie tego środka. Realizacja tych uprawnień jest konieczna by chronić zabytki zwłaszcza przed nielegalnym wywozem. W dobie otwartych granic brak informacji o miejscu przechowywania oraz zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku znacznie utrudnia skuteczną ochronę oraz późniejsze jego odzyskiwanie.

Również w związku z kradzieżami zabytków właściwe wykonywanie obowiązków, w szczególności obowiązków informacyjnych, wynikających z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nałożonych na właścicieli znacznie ułatwia odzyskanie zabytku. Zgodnie z art. 41 przedmiotowej ustawy oraz art. 304 § 2 kodeksu postępowania karnego konserwatorzy są zobowiązani powiadamiać niezwłocznie organy ścigania o popełnieniu przestępstwa przeciwko zabytkom. Aby to zrobić i móc w praktyce zrealizować swoje uprawnienia muszą wiedzieć o jego zaistnieniu. Zbyt późno ścigane przestępstwo przedawnia się a tropy po wywiezionym zabytku zacierają się. Konsekwencją obowiązków nałożonych na obywatela są przepisy, które mają umożliwić służbom konserwatorskim w razie gdyby właściciel się z nich nie wywiązywał wymuszenie na nim ich przestrzegania poprzez pomoc organów policji¹¹⁷ oraz zastosowania wykroczeń z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹¹⁸.

Wśród wielu praktycznych problemów związanych z ochroną zabytków ruchomych wpisanych do rejestru jednym z najpoważniejszych jest dysproporcja pomiędzy liczbą wpisanych do niego przedmiotów a liczbą służb konserwatorskich odpowiedzialnych za kontrolowanie rejestru. W Polsce pod koniec 2021 r. wpisanych do rejestru było 271 092 zabytków ruchomych¹¹⁹. Liczba pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków jest niestety niewystarczająca by w sposób regularny kontrolować wszystkie wpisane do rejestru dzieła sztuki. Zdarzają się sytuacje, w których kontrola przedmiotu następuje po wielu latach, podczas których właściciele zabytku się zmieniali, inne jest miejsce przechowywania dzieła lub zabytek wyjechał nielegalnie za granicę albo nawet został zniszczony. Jak wskazują statystyki, wpisywanie zabytków ruchomych jest formą ochrony, która w przeważającej części odno-

¹¹⁶ Ibidem, s. 142.

¹¹⁷ Wojewódzki Konserwator Zabytków może wystąpić z wnioskiem do właściwego miejscowo komendanta Policji o jej pomoc, jeżeli jest to niezbędne do przeprowadzenia czynności kontrolnych art. 38 ust. 4a i 4b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹¹⁸ Szerzej O. Jakubowski, *Stosowanie przepisów o wykroczeniach z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w ochronie zabytków ruchomych wpisanych do rejestru. Ochrona polskich zabytków ruchomych w nowej rzeczywistości europejskiej*, [w:] W. Szafrński, K. Zalesińska (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009.

¹¹⁹ Zgodnie z informacjami opublikowanymi na stronach Narodowego Instytutu Dziedzictwa <https://nid.pl/zasoby/rejestr-zabytkow-zasoby/>, [dostęp: 28.09.2021].

si się do dziedzictwa sakralnego. Wśród wpisanych do rejestru zabytków aż 199 809 to obiekty z wyposażenia świątyń (**załącznik nr 3**)¹²⁰. Wpis do rejestru tego typu elementów dziedzictwa umożliwia z jednej strony realizację treści art. 25 ust. 1 konkordatu¹²¹ zgodnie z którą „w każdej diecezji komisja powołana przez biskupa diecezjalnego będzie współpracować z właściwymi władzami państwowymi w celu ochrony znajdujących się w obiektach sakralnych i kościelnych dóbr kultury o ogólnonarodowym znaczeniu oraz dokumentów archiwalnych o wartości historycznej i artystycznej”, z drugiej strony daje narzędzie do szczególnej ochrony objętych nim obiektów.

Ostatnią wyodrębnioną kategorią zabytków wpisanych do rejestru to zabytki archeologiczne. W literaturze wskazuję się, że w Ustawie o.z.o.z. w sposób zdecydowany oddzielono to pojęcie od podstawowego pojęcia zabytku¹²². Zabytek archeologiczny nie jest jednak niezależną kategorią ale szczególnym typem zabytku ruchomego lub nieruchomego¹²³. W tym kontekście należy podkreślić, że jak wskazuje w art. 3 pkt 4 Ustawa o.z.o.z. zabytkiem archeologicznym jest każdy ślad działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub pod wodą, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Można wyróżnić dwa typy zabytków archeologicznych: ruchome i nieruchome.

Archeologiczne zabytki ruchome to przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń, itp. Istotniejszą z punktu widzenia nauki i ochrony dziedzictwa są jednak nieruchome zabytki archeologiczne, nazywane też stanowiskami archeologicznymi. Są to obszary, w obrębie których występują źródła archeologiczne wraz z otaczającym je kontekstem, czyli bezpośrednim otoczeniem, układem warstw glebowych oraz zespołem danych, określających ich położenie. Mogą to być nawarstwienia związane z funkcjonowaniem zamków, grodziska, cmentarzyska, pozostałości dawnych osad, nawarstwienia miast i wsi historycznych, itd.

Jak wskazuje Główny Urząd Statystyczny w raporcie za rok 2022 najcenniejszych nieruchomych zabytków archeologicznych, nazywanych również stanowiskami archeologicznymi wpisywanych do księgi C rejestru zabytków obiektów jest 7 813 w całej Polsce (25 zabytków archeologicznych na 1 000 km²). Najwięcej takich obiektów znajduje się w województwach dolnośląskim (1 480 – 19,0% całości zasobu), opolskim (1 267 – 16,2%)

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318).

¹²² A. Jagielska-Burduk, *Zabytek ruchomy...*, op. cit., s. 76.

¹²³ Ibidem, s. 76.

oraz wielkopolskim (682 – 8,7%), a w ujęciu powiatowym w powiatach: głubczyckim (326), strzelińskim (216), krakowskim (175), ząbkowickim (152), namysłowskim (139), wołowskim (134), nyskim (128), wrocławskim (126), kościańskim (123) i prudnickim (122)¹²⁴. Jak jednak podkreślono w raporcie Głównego Urzędu Statystycznego stanowiska archeologiczne znajdujące się w rejestrze zabytków stanowią zaledwie niewielką część dziedzictwa archeologicznego w Polsce. Śladów związanych z działalnością człowieka w przeszłości zewidencjonowano jak dotąd ponad 470 000, a wciąż odkrywane są nowe. Większość stanowisk archeologicznych jest ukryta pod ziemią, dlatego lokalizowanie ich za pomocą nieniszczących archeologicznych metod badawczych i obejmowanie ich ochroną jest szczególnie ważne. Kluczowy dla ustaleń naukowych jest nienaruszony kontekst archeologiczny, czyli układ warstw ziemnych wraz z zabytkami ruchomymi – to dzięki temu możliwe jest m.in. datowanie stanowisk, określanie sekwencji chronologicznej czy pierwotnej funkcji¹²⁵.

Z punktu widzenia zagrożenia dziedzictwa kulturowego przestępczością to właśnie stanowiska archeologiczne wymagają szczególnych działań prewencyjnych. Zjawisko grabieży stanowisk wymaga zupełnie odmiennego podejścia ze względu na fakt, iż po ich zniszczeniu bezpowrotnie traci się możliwość ich przebadania w kontekście kulturowym¹²⁶. Zagrożenie stanowisk archeologicznych przestępczością ma jeszcze jeden istotny aspekt, który wpływa na szczególne postrzeganie tej kategorii przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Obiekty zrabowane ze stanowisk nie są w żaden sposób skatalogowane, co utrudnia ich poszukiwania i późniejszą identyfikację.

W kontekście definicji zabytku archeologicznego rodzą się wątpliwości o różnice pomiędzy zwykłym zabytkiem a zabytkiem archeologicznym. Zdaniem Macieja Trzcieskiego, za kryterium wyodrębnienia zabytku archeologicznego należy uznać fakt zdeponowania zabytków archeologicznych pod ziemią lub pod wodą¹²⁷. Autor ten wskazując szereg wątpliwości związanych z tym pojęciem¹²⁸. Zgadza się z Trzcieskim co do sygnalizowanych przez niego problemów z zakresem pojęcia zabytku archeologicznego uważam jednak, że z punktu widzenia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu korzystne jest za-

¹²⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Kultura i dziedzictwo narodowe w 2022 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa-Kraków 2023, s. 61.

¹²⁵ Ibidem, s. 62.

¹²⁶ Szerzej M. Trzcieski, *Kryminalistyczne i kryminologiczne aspekty przestępstw przeciwko zabytkom archeologicznym*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3.

¹²⁷ M. Trzcieski, *Prawnokarne i kryminalistyczne aspekty przestępstw popełnianych na stanowiskach archeologicznych*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006, s. 184.

¹²⁸ Zob. M. Trzcieski, *Wokół definicji zabytku archeologicznego*, „Ochrona Zabytków” 2007, nr 4, s. 114–115; tenże, *Definicja zabytku archeologicznego – problemy i kontrowersje wokół stosowania prawa*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2014, s. 115–122.

warcie przez ustawodawcę w przepisach Ustawy o.z.o.z. odrębnej definicji mającej na celu wyodrębnić tę kategorię zabytków. Jak wskazuję w dalszej części pracy specyfika przestępczości przeciwko dziedzictwu archeologicznemu sprawia, że zwalczanie tego zjawiska wymaga szczególnego podejścia zarówno w sferze rozwiązań legislacyjnych jak i w praktyce stosowania prawa.

W związku z istotną dla ochrony przed przestępczością kwestią wartościowania zabytków należy wskazać, że w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajduje się pojęcie „zabytku o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego”. Wskazane pojęcie wprowadziła do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nowelizacja przedmiotowej ustawy, która weszła w życie 5 czerwca 2010 r.¹²⁹ Pojęcie to pierwotnie wiązało się ściśle z kontrolą wywozu zabytków za granicę. Według przepisów obowiązujących przed wskazaną nowelizacją minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego po zasięgnięciu opinii komisji złożonej ze specjalistów w określonych dziedzinach ochrony zabytków i opieki nad zabytkami odmawiał wydania pozwolenia na stały wywóz za granicę, jeżeli wywóz zabytku spowodowałby uszczerbek dla dziedzictwa kulturowego. To narzędzie ochrony dziedzictwa kulturowego było stosowane stosunkowo rzadko¹³⁰. W zmienionym stanie prawnym minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego już bez zaciągnięcia opinii komisji może odmówić wydania pozwolenia gdy zabytek posiada szczególną wartość dla dziedzictwa kulturowego. Przepisy ww. ustawy wskazujące na możliwość określenia szczególnej wartości zabytku w kontekście przepisów wywozowych nie definiują tego pojęcia. W każdym postępowaniu administracyjnym na podstawie opinii biegłych każdy indywidualny zabytek zgłoszony do wywozu jest badany w kontekście swojej wartości dla dziedzictwa kulturowego. W przypadku uznania przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, że określony zabytek posiada wskazaną wartość zostaje wydana decyzja zakazująca jego wywozu za granicę. Wydawać by się mogło, iż fakt uznania szczególnej wartości przez państwo powinno powodować szczególną ochronę takiego zabytku – obligatoryjne objęcie jedną z form ochrony czy jego wykupem. W praktyce decyzja zakazująca wywozu zabytku o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego nie wiąże się z żadnymi skutkami oprócz ograniczenia prawa właściciela. Przepisy

¹²⁹ Zob. Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 75, poz. 474), dalej: Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw.

¹³⁰ W roku 2005 wydano 13 zakazów, w roku 2006 wydano 3 zakazy, w roku 2007 wydano 2 zakazy, w roku 2008 nie wydano zakazu, w roku 2009 nie wydano zakazu, w roku 2010 nie wydano zakazu.

karne w Ustawie o.z.o.z. również nie mają typu kwalifikowanego związanego z czynami skierowanymi przeciwko zabytkom o potwierdzonej wskazanej wartości¹³¹.

Pojęcie zabytku o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego funkcjonuje w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jeszcze w jednym istotnym kontekście. W związku z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 maja 2016 r.¹³² uznającym za zgodne z Konstytucją zasady wpisywania zabytków ruchomych na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz zasady przejęcia zabytku ruchomego na własność Skarbu Państwa, ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach¹³³ wprowadziła formę ochrony zabytków ruchomych w postaci Listy Skarbów Dziedzictwa. Artykuł 14a ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, że na Listę Skarbów Dziedzictwa będą wpisywane zabytki o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego. Przesłanką wpisu zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa jest wymóg zaliczenia zabytku do jednej z kategorii wskazanych w art. 64 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w szczególności:

- 1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych bądź przypadkowych odkryć;
- 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat;
- 3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- 4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pasteli, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;

¹³¹ Biorąc pod uwagę, iż w latach 2010-2016 wydano jedynie dwie decyzje zakazujące stałego wywozu za granicę nie ma orzecznictwa sądów karnych, które by wskazywało czy zniszczenie lub nielegalny wywóz takiego zabytku zostałby potraktowany bardziej surowo przez fakt uznania jego szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

¹³² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 maja 2016 r. sygn. akt Kp 2/15.

¹³³ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385).

- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- 8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców;
- 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców;
- 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro;
- 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat;
- 11a) kolekcji i przedmiotów z kolekcji zoologicznych, botanicznych, mineralnych lub anatomicznych, których wartość jest wyższa niż 50 000 euro;
- 12) kolekcji o znaczeniu historycznym, paleontologicznym, etnograficznym lub numizmatycznym, których wartość jest wyższa niż 50 000 euro;
- 13) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro;
- 14) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1-13, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro¹³⁴.

Wskazane kategorię zabytków w istocie są zbieżne z kategoriami zabytków wymagających pozwoleń na wywóz za granicę jednakże progi wartości finansowych są zdecydowanie wyższe.

W przypadku zabytków o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa w odróżnieniu od zabytków, których wartość została potwierdzona jedynie w procedurze wydania pozwolenia na stały wywóz za granicę ustawodawca przewidział szczególne przepisy związane z ich ochroną. Z punktu widzenia ochrony przed przestępczością duże znaczenie ma zwłaszcza art. 37i Ustawy o.z.o.z. zgodnie, z którym zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa przechowuje się w pomieszczeniu wyposażonym w zabezpieczenia techniczne na wypadek kradzieży, pożaru i innych zagrożeń lub mającym zapewnioną bezpośrednią stałą ochronę fizyczną w rozumieniu ustawy z dnia 22 sierpnia

¹³⁴ Art. 64 ust. 1 Ustawy o.z.o.z.

1997 r. o ochronie osób i mienia¹³⁵. Projekt ww. zabezpieczeń uzgadnia się z ministrem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na właścicielu wpisanego zabytku spoczywa obowiązek zapewnienia zabezpieczenia w terminie 6 miesięcy od dnia otrzymania dotacji od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, nie później jednak niż po upływie 12 miesięcy od dnia wpisu zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa.¹³⁶ Istotny i ważny dla bezpieczeństwa takiego zabytku jest również zapis, zgodnie, z którym w trakcie transportu zabytku, zapewnia się stałą ochronę fizyczną oraz warunki zbliżone do występujących w miejscu stałego przechowywania tego zabytku. Minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego zobowiązany jest określić w drodze rozporządzenia, w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw wewnętrznych wymagania, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, w tym:

- standard pomieszczenia przeznaczonego do przechowywania zabytku, mając na względzie wysoką odporność tego pomieszczenia na włamanie i wyposażenie w środki ochrony przeciwpożarowej;
- właściwości środków transportu służących do jego przewożenia, mając na względzie zwiększoną odporność tych środków i wyposażenie ich w systemy powiadamiania o zagrożeniach;
- sposób konwojowania, mając na względzie zapewnienie stałej ochrony fizycznej;

Przepisy dotyczące przechowywania, eksponowania i transportu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa zawarte w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa¹³⁷ określają wysoki poziom standardu zabezpieczeń oraz szczegółowych procedur wykorzystywanych w ich ochronie co ma uzasadnienie biorąc pod uwagę także wysoką wartość materialną dzieł objętych tą formą ochrony.

Na Listę Skarbów Dziedzictwa mogą być wpisywane zabytki o różnym statusie własnościowym, co wiąże się z odmiennymi miejscami ich przechowywania. Potencjalnie oprócz

¹³⁵ Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia (Dz. U. z 2021 r. poz. 1995), dalej: Ustawa o ochronie osób i mienia.

¹³⁶ Ustawa daje jednak możliwość by na wniosek właściciela zabytku, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego zapewnił przechowywanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury.

¹³⁷ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. poz. 1134).

instytucji muzealnych, archiwów lub bibliotek zabytki wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa mogą znajdować się w budowlach sakralnych a także w budynkach i pomieszczeniach należących do osób fizycznych posiadających różny poziom zabezpieczenia technicznego, który wymaga ujednolicenia. Zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa są kategorią obiektów, dla których ustawodawca przewidział specjalne regulacje m.in. w zakresie bezpieczeństwa ich przechowywani i transportu. Pomimo, iż wyrok Trybunału Konstytucyjnego uznający za konstytucyjne przepisy wprowadzające Listę Skarbów Dziedzictwa spotkał się w literaturze przedmiotu z aprobatą¹³⁸ w praktyce ta forma ochrony dziedzictwa kulturowego nie jest wykorzystywana. Raport Najwyżej Izby Kontroli z dnia 31 marca 2022 r. wskazuje, że do dnia zakończenia czynności kontrolnych nie dokonano z urzędu ani na wniosek (żaden wniosek nie wpłynął) wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa¹³⁹. Wskazana forma ochrony zabytków w praktyce zatem nie funkcjonuje. Jak wskazuję A. Guss Lista Skarbów Dziedzictwa jawi się obecnie jako ochrona pozorna, realizowana tylko na poziomie treści norm prawnych, bez ich faktycznego stosowania¹⁴⁰. Wydaje się, że wskazana diagnoza autorki jest słuszna. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego rozpoczęło nawet pracę nad nowelizacją Ustawy o.z.o.z. by zlikwidować instytucję prawną Listy Skarbów Dziedzictwa, która to jednak nowelizacja nie weszła w życie w IX kadencji Sejmu RP¹⁴¹.

W mojej ocenie na brak wpisów na Liście Skarbów Dziedzictwa może mieć wpływ dokonany w 2016 roku przez Skarb Państwa zakup za 100 milionów euro tzw. kolekcji Czar-toryskich. W ramach wskazanej transakcji do zbiorów publicznych nabyto jedno z najcenniejszych dzieł sztuki, które znajdowały się w Polsce w rękach prywatnych (m.in. obraz „Dama z gronostajem” Leonarda da Vinci oraz obraz Rembrandta van Rijna „Krajobraz z miłosiernym Samarytaninem”)¹⁴². Transakcja ta spowodowała, że Ministerstwo Kultury

¹³⁸ Zob. A. Lizak, *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 maja 2016 roku* (sygn. akt Kp 2/15, OTK ZU nr A/2016, poz. 23), „Santander Art and Culture Law Review” 2017, 1/(3), s. 171; także A. Górską, *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 maja 2016 roku* (sygn. akt Kp 2/15, OTK ZU nr A/2016, poz. 23), „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1/(3), s. 187

¹³⁹ NIK, *Informacja dotycząca kontroli Najwyżej Izby Kontroli, System Ochrony Zabytków w Polsce*, opublikowana 31 marca 2022 r., KNO.430.004.2021, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/system-ochrony-zabytkow.html>, [dostęp: 31.08.2023].

¹⁴⁰ A. Guss, *Lista Skarbów Dziedzictwa – niepotrzebna forma ochrony zabytków?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, nr 2, s. 69-70.

¹⁴¹ Projekt ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, Projekt z dnia 21 grudnia 2021 r., Strona Rządowego Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349463/katalog/12806091#12806091>, [dostęp: 05.08.2023].

¹⁴² Zob. MKiDN, *Komunikat MKiDN ws. pojawiających się w przestrzeni publicznej nieprawdziwych informacji dotyczących zakupu kolekcji Książąt Czartoryskich*, <http://mkidn.gov.pl/pages/posts/komunikat-mkidn-ws.->

i Dziedzictwa Narodowego straciło zainteresowanie narzędziem, które w istocie nie było dedykowane ochronie najcenniejszych zabytków ruchomych jak deklarował projektodawca a uzyskaniem przez państwo większej kontroli nad konkretnymi cennymi dziełami sztuki w przeważającej części wchodzącymi w skład zakupionej kolekcji. Uważam, że obecna strategia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego by nie wpisywać na Listę Skarbów Dziedzictwa zabytków ze zbiorów publicznych jest błędna i wskazuję na instrumentalne traktowanie norm prawnych dedykowanych ochronie zabytków. Skoro, bowiem ustawodawca uznał, że niektóre dzieła wymagają wzmocnionej ochrony i opracowano przepisy mające zapewnić tą wzmocnioną ochronę to brak ich stosowania w istocie podważa sens ochrony dziedzictwa kulturowego.

1.5. Muzea”, „zbiory muzealne”, „muzealium”.

W polskim systemie ochrony dziedzictwa kulturowego instytucje muzealne mają szczególną funkcję. Podstawowy aktem prawny regulującym zasady ich funkcjonowania jest Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹⁴³. Ustawa o muzeach definiuje m.in.: pojęcie muzealium oraz pojęcie muzeów. Ustawa o muzeach zawiera także przepisy karne regulujące nielegalny wywóz muzealiów, a także szereg norm mających chronić zbiory muzealne przed zagrożeniem jakim jest przestępczość.

1.5.1. „Muzea”.

Zgodnie z definicją ustawową muzeum jest „jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dobra naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów”¹⁴⁴. Z definicji tej wynika, że to właśnie podmioty prawne są powołane do szczególnej ochrony dziedzictwa kulturowego zarówno materialnego jak i niematerialnego. Przepisy Ustawy o muzeach wskazują metody jakimi instytucje realizują swoje zadania, wśród których wymienione jest:

- gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie;
- katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów;

pojawiających-sie-w-przestrzeni-publicznej-nieprawdziwych-informacji-dotyczących-zakupu-kolekcji-ksiazat-czartoryskich-8254.php, [dostęp: 05.08.2023].

¹⁴³ Ustawa o muzeach.

¹⁴⁴ Zob. art. 1 Ustawy o muzeach.

- przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych;
- zabezpieczanie i konserwację zbiorów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie zabytków archeologicznych nieruchomych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody; urządzanie wystaw stałych i czasowych;
- organizowanie badań i ekspedycji naukowych, w tym archeologicznych;
- prowadzenie działalności edukacyjnej;
- popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę;
- zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji;
- prowadzenie działalności wydawniczej¹⁴⁵.

Szeroki zakres zadań nałożonych na muzea powoduje, że instytucje te pełnią ważną funkcję w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego. Oceniając rolę i znaczenie ochrony zbiorów dla funkcjonowania muzeum, należy zwrócić uwagę na tę ochronę w kontekście wszystkich zadań, jakie spoczywają na instytucji, jaką jest muzeum. Z jednej strony muzeum nie może zamykać się na swoje obowiązki związane z prowadzeniem działalności edukacyjnej czy prowadzenia badań, z drugiej należy pamiętać, że pozyskiwanie, zabezpieczanie i konserwacja zbiorów stanowią cechę muzeów wyróżniającą je spośród innych instytucji kultury prowadzących różne formy działalności kulturalnej na podstawie przepisów ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej z dnia 25 października 1991 r.¹⁴⁶

Dla rozważań związanych z kwestią ochrony znajdujących się w muzeach elementów dziedzictwa kulturowego przed przestępczością istotna jest kwestia podziału muzeów ze względu na podmioty tworzące i nadzorujące te instytucje oraz ze względu na charakter gromadzonych w nich eksponatów. Odmienne będzie wyglądała analiza ryzyka kradzieży w małym prywatnym muzeum a inaczej w dużej narodowej instytucji. Muzea mogą być tworzone przez ministrów i kierowników urzędów centralnych, jednostki samorządu terytorialnego, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.¹⁴⁷ Muzeami państwowymi są muzea utworzone przez organy administracji rządowej

¹⁴⁵ Zob. art. 2 ustawy o muzeach.

¹⁴⁶ Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 z późn. zm.).

¹⁴⁷ Zob. art. 5 ustawy o muzeach.

a muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego. Zgodnie ze wskazanym podziałem instytucje dzielą się na¹⁴⁸:

- muzea państwowe podległe Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego, będące państwowymi instytucjami kultury (muzea narodowe, zamki królewskie, muzea specjalistyczne o randze narodowej); muzea martyrologiczne i instytucje podległe innym ministrom, jak Muzeum Wojska Polskiego; oraz muzea podległe kierownikom urzędów centralnych;
- muzea samorządowe utworzone przez jednostki samorządu terytorialnego (w tym muzea wojewódzkie podległe wojewodom, miejskie podległe prezydentom miast lub burmistrzom, powiatowe podległe starostom i gminne podległe wójtom, w niektórych wypadkach są to muzea miejskie);
- muzea współprowadzone (samorządowo-państwowe);
- muzea tworzone przez inne podmioty (wyższe uczelnie, stowarzyszenia, fundacje, związki wyznaniowe, osoby prawne i fizyczne).

Instytucje muzealne dzielimy również ze względu na rodzaj działalności i typy zbiorów. Zgodnie z raportem Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) „Kultura w 2014 roku” w statystyce publicznej stosowany jest następujący podział muzeów według rodzajów:

- muzea artystyczne – gromadzące zbiory z dziedziny malarstwa, grafiki, rzeźby, sztuki zdobniczej(rzemiosła artystycznego); do tej grupy należą też muzea wnętrz – eksponujące zbiory z dziedziny sztuki i kultury materialnej w formie urządzonych wnętrz mieszkalnych;
- muzea archeologiczne – gromadzące zbiory z dziedziny historii kultury materialnej z okresu poprzedzającego relacje piśmienne; do grupy tej zalicza się także rezerwaty archeologiczne;
- muzea etnograficzne – gromadzące zbiory z dziedziny kultury wsi Polski, krajów europejskich i pozaeuropejskich oraz wytwory kultury ludów pierwotnych; do grupy tej zalicza się także niektóre parki etnograficzne i skanseny (muzea na wolnym powietrzu, gromadzące zbiory związane z kulturą ludową lub eksponujące obiekty zabytkowe – archeologiczne, budowlane, etnograficzne – danego regionu);
- muzea historyczne – gromadzące zbiory dotyczące dziejów kraju, miast oraz historii ruchów społecznych i niepodległościowych;

¹⁴⁸ Istnieje szczególny typ muzeów rejestrowanych, których funkcjonowanie regulują przepisy rozdziału 3 ustawy o muzeach.

- muzea biograficzne – gromadzące zbiory związane z życiem i działalnością wybitnych postaci (np. pisarzy, artystów, naukowców, polityków);
- muzea literackie – zajmujące się opieką nad polskimi spuściznami literackimi;
- muzea martyrologiczne – zajmujące się ochroną obiektów i urządzeń byłych obozów koncentracyjnych i jenieckich, więzień i miejsc straceń oraz przedmiotów związanych z tymi obiektami i urządzeniami;
- muzea przyrodnicze – gromadzące zbiory okazów przyrody;
- muzea geologiczne – gromadzące zbiory związane z procesami zachodzącymi w Ziemi;
- muzea techniki i nauki – gromadzące zbiory z dziedziny techniki poszczególnych działów i gałęzi produkcji, np. transportu, rolnictwa, włókiennictwa i różnych dziedzin nauki;
- muzea militarne – gromadzące zbiory z dziedziny polskiej wojskowości;
- muzea interdyscyplinarne – gromadzące zbiory z różnych dziedzin;
- muzea regionalne – gromadzące zbiory o znaczeniu historycznym dla regionu z zakresu sztuki, archeologii, etnografii, techniki, przyrody i innych dyscyplin, z uwzględnieniem zbiorów regionalnych pamiątek historycznych;
- muzea wnętrz – prezentujące wnętrza, salony, itp.; gromadzące eksponaty i dokumenty związane z historią danego obiektu;
- inne muzea – muzea, które nie mogą być zaklasyfikowane do żadnego z wyżej wymienionych typów ze względu na brak dominacji jednego z rodzajów zbiorów nad innymi¹⁴⁹.

Zaproponowana przez Główny Urząd Statystyczny systematyka pozwala oddać różnorodność specyfiki instytucji muzealnych. Wskazany podział jest też istotny z punktu widzenia badanego zagrożenia przestępczością, ponieważ pozwala oceniać stopień ryzyka i metody działań sprawców odnośnie konkretnych rodzajów zbiorów muzealnych. Jak podkreśla się w literaturze specjalistycznej, w zależności od rodzaju placówki muzealnej, sposobu przechowywania oraz eksponowania zbiorów różnie wygląda zagrożenie w tych obiektach¹⁵⁰. Odmienne typy eksponatów i sposoby ich ochrony powodują, że badając środki bezpieczeństwa w muzeach techniki i nauki możemy zetknąć się z zupełnie innymi problemami niż w muzeach artystycznych czy literackich. Nawet w ramach wskazanych podziałów istnieją podkategorie o danej specyfice wymagające specjalnego podejścia jak np. muzea skansenow-

¹⁴⁹ Zob. Główny Urząd Statystyczny, *Raport „Kultura w 2014 roku”*, Warszawa 2015, s. 32.

¹⁵⁰ M. Barwik, *Zagrożenia zabytków w muzeach techniki*, ABC Ochrony Muzeów Techniki, „Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów” 2017, nr 11, s. 7

skie, co w tym przypadku wiąże się z ich obszarowym charakterem¹⁵¹. Posługując się pojęciem muzeum w kontekście zagrożenia przestępczością, niezależnie od kategoryzacji instytucji muzealnych należy zwrócić uwagę na fakt zróżnicowania takich podmiotów także ze względu na ich wielkość i ilość oraz wartość posiadanych eksponatów w zbiorach. W praktyce odmiennie wygląda sposób zabezpieczenia wartego wiele milionów złotych obrazu w Muzeum Narodowym niż znajdujący się w małym muzeum prywatnym elementu uzbrojenia. Eksperci podkreślają jednak, że kradzież eksponatu nawet z małej instytucji regionalnej może uderzać w kulturę związaną z danym obszarem¹⁵².

Według stanu na dzień 31 grudnia 2020 r. w Polsce prowadziły działalność 932 muzea (łącznie z oddziałami), z których 70,1% należało do sektora publicznego. Organizatorem zdecydowanej większości tych instytucji publicznych były jednostki samorządu terytorialnego (85,6%). W ramach sektora prywatnego organizatorami muzeów były najczęściej osoby fizyczne (57,3%), stowarzyszenia (17,6%) oraz fundacje (13,6%), a także Kościoły i związki wyznaniowe (5,0%)¹⁵³. Łączna liczba zbiorów muzealnych, według stanu na koniec 2019 r., wyniosła 22,6 mln sztuk. Dominowały muzealia z dziedziny archeologii (22,3%), przyrody (14,4%) oraz sztuki (11,9%), natomiast najmniej liczną dziedzinę stanowiły eksponaty z dziedziny kartografii (0,2%). Zbiory muzealne prezentowane były w ramach stałych wystaw oraz poprzez organizowanie wystaw czasowych. W 2019 r. muzea prezentowały 2 677 wystaw stałych oraz zorganizowały 4 996 wystaw czasowych (w tym 132 wystawy z zagranicy)¹⁵⁴. Ze wskazanych statystyk wynika, iż w istocie obecnie w Polsce jako część dziedzictwa kulturowego chronionych jest miliony dzieł znajdujących się w zbiorach muzealnych.

1.5.2. „Zbiory muzealne”.

Najszerze pojęcie odnoszące się do kategorii eksponatów przechowywanych w muzeach to określenie „zbiory muzealne”. W Ustawie o muzeach brakuje jednak definicji legalnej tego pojęcia. Określenie „zbiory muzealne” zostało wprowadzone w związku

¹⁵¹ Zob. M. Barwik, *Zagrożenie przestępczością w muzeach skansenowskich w świetle poniesionych strat*, „ABC Ochrony Muzeów Skansenowskich, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów” 2014, nr 4, s. 4-10.

¹⁵² Zob. S. Mader, *To, co warto ukraść, warto również chronić. Kradzieże w małych i regionalnych muzeach*, [w:] *Kradzieże w muzeach – przyczyny, skutki, wnioski*, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, Warszawa 2006, s. 65

¹⁵³ Zob. Główny Urząd Statystyczny, *Raport „Kultura w 2020 roku”*, Warszawa 2021, s. 86, niestety wskazany raport nie zawiera części informacji podawanych przez GUS w poprzednich raportach dotyczących m.in. liczby zbiorów muzealnych.

¹⁵⁴ Zob. Główny Urząd Statystyczny, *Raport „Kultura w 2019 roku”*, Warszawa 2020, s. 70.

z nowelizacją Ustawy o muzeach z 2007 r.¹⁵⁵ Jest to kategoria niedookreślona, do której kwalifikujemy zgromadzone w muzeum obiekty o różnym statusie prawnym. Ustawodawca w uzasadnieniu do nowelizacji podkreślił szeroki zakres użytego określenia¹⁵⁶. Ponadto, nowelizacja Ustawy o muzeach z 2007 r. jednoznacznie wskazała, iż obowiązek konserwacji i zabezpieczenia wynikający z ww. aktu prawnego odnosi się do zbiorów muzealnych, a nie tylko do ich części stanowiącej muzealia.

Uważam, że w związku z brakiem definicji legalnej nie zawsze można jednoznacznie wskazać podział zbiorów na ich kategorie zwłaszcza, iż podziały mogą być dokonywane ze względu na różne kryteria np. kryterium własności przechowywanych w muzeum obiektów, podział na eksponaty wpisane do inwentarza i pozostałe (depozyty), czy podział w zależności od rodzajów gromadzonych obiektów¹⁵⁷.

Przepisem, który konkretyzuje obowiązek ochrony zbiorów muzealnych jest art. 5 ust. 5 Ustawy o muzeach, który zawiera upoważnienie do uregulowania w akcie wykonawczym zasad dotyczących tego zagadnienia. Upoważnienie to wskazuje, że rozporządzenie powinno zawierać m.in. „szczegółowy zakres i tryb zabezpieczania zbiorów przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym zniszczeniem lub utratą zbiorów oraz sposoby przygotowania zbiorów do ewakuacji w razie powstania zagrożenia”. W omawianym przepisie zawarto również wyraźną wolę ustawodawcy poprzez stwierdzenie, iż rozporządzenie tworzy się zarówno:

- „mając na względzie niedopuszczenie do sytuacji, w której zbiory mogą być utracone, uszkodzone lub zniszczone,
- oraz ochronę miejsca przechowywania i eksponowania zbiorów oraz ich ochronę w czasie transportu”.

Na podstawie opisanej delegacji ustawowej obecnie obowiązuje rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą, w którym zawarto szczegółowe przepisy dotyczące ochrony zbiorów muzealnych. Przestrzeganie przepisów dotyczących bezpieczeństwa zbiorów podlega kontroli

¹⁵⁵ Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach (Dz. U. Nr 136, poz. 956), dalej jako: nowelizacja ustawy o muzeach z 2007 r.

¹⁵⁶ Zob. Uzasadnienie do nowelizacji ustawy o muzeach z 2007 r. (druk nr 1598), s. 2.

¹⁵⁷ Można zaproponować wiele propozycji podziału zbiorów muzealnych, jednakże w związku z wątpliwościami np. dotyczącymi kwestii własności części obiektów przechowywanych w muzeach i różnicach prawnych odnoszących się do funkcjonowania poszczególnych typów muzeów, klasyfikacja rzeczy do danej kategorii powoduje wątpliwości.

nad placówką muzealną m.in. poprzez nadzór tzw. założycielski jej organizatora¹⁵⁸ ale także ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który w tym celu może dokonywać kontroli ich działalności¹⁵⁹. Minister w razie rażącego naruszania przepisów ustawy i statutu muzeum, gdy bezskuteczne okazały się zalecenia usunięcia stwierdzonych uchybień w działalności muzeum może po wysłuchaniu organizatora oraz rady muzeum lub rady powierniczej, po zapoznaniu się z opinią Rady do Spraw Muzeów, w drodze decyzji administracyjnej zakazać jego dalszej działalności.

W przypadku szczególnego typu muzeów rejestrowanych, których funkcjonowanie regulują przepisy rozdziału 3 Ustawy o muzeach oprócz specjalnych uprawnień dotyczących m.in. prawa pierwokupu i pierwszeństwa zakupu, instytucje te powinny spełniać szczególne standardy związane z ochroną zbiorów. Zgodnie z przepisami rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 maja 2008 r. w sprawie sposobu prowadzenia Państwowego Rejestru Muzeów, wzoru wniosku o wpis do rejestru, warunków i trybu dokonywania wpisów oraz okoliczności, w jakich można zarządzić kontrolę w celu ustalenia, czy muzeum spełnia nadal warunki wpisu do Rejestru, jeżeli muzeum rejestrowane nie wypełnia zadań przewidzianych w ustawie i statucie muzeum, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może zażądać od organizatora, aby ponownie poddał się procedurze wpisu do rejestru (złożył stosowne dokumenty a także poddał muzeum kontroli komisji kwalifikacyjnej). Za okoliczności uzasadniające, że muzeum nie wypełnia ww. zadań oraz dające podstawę do zarządzenia kontroli uważa się w szczególności uzyskanie informacji o:

- przestępstwie popełnionym w muzeum;
- redukcji zatrudnienia w muzeum powyżej 10%;
- zmniejszeniu środków finansowych na utrzymanie i rozwój muzeum;
- naruszeniu obowiązujących przepisów prawa lub statutu.

Innym istotnym aspektem mającym wpływ na bezpieczeństwo zbiorów jest sposób prowadzenia przez instytucję prawidłowej dokumentacji. Obecnie kwestie te reguluje obowiązujące od 2004 r. rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach¹⁶⁰. Jak wskazuje przywołany akt wykonawczy, dokumentacja ewidencyjna powinna być zgodna ze stanem faktycznym. Jeden

¹⁵⁸ P. Antoniak, *Ustawa o muzeach – komentarz*, Warszawa 2012, s. 59.

¹⁵⁹ Zob. art. 8 ustawy o muzeach.

¹⁶⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach (Dz. U. Nr 202, poz. 2073), dalej: Rozporządzenie sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach.

z najistotniejszych dokumentów stanowi inwentarz muzealiów¹⁶¹. O wpisie do inwentarza muzealiów decyduje dyrektor muzeum, uwzględniając specyfikę danej dziedziny. Wpisu muzealiów do księgi inwentarzowej należy dokonać w ciągu 60 dni od dnia objęcia w posiadanie. Każde muzealium wpisywane jest do księgi inwentarzowej pod odrębnym numerem. Należy tu określić jego funkcję porządkującą i identyfikującą, na co wskazuje fakt, iż muzealia wpisywane są do oddzielnych ksiąg inwentarzowych w zależności od ich rodzaju bądź tworzywa. Każde wpisywane do księgi inwentarzowej muzealium otrzymuje oznaczenie, co ma istotne znaczenie dla bezpieczeństwa zbiorów. Brak dokonania prawidłowego wpisu do księgi inwentarzowej w istocie może utrudnić odzyskanie dzieła w razie jego potencjalnej utraty. W przypadku błędu w zapisie w księdze inwentarzowej lub zmiany statusu prawnego na podstawie pozwolenia właściwego ministra, na wniosek dyrektora muzeum, dokonuje się skreślenia z inwentarza. Analogicznie w przypadku błędów w zapisie inwentarzowym skreślenie może nastąpić bezpośrednio na podstawie przepisów ustawy na mocy decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego po uzgodnieniu z Radą do Spraw Muzeów¹⁶². Muzealia, które zostały skradzione lub zaginęły, skreśla się z księgi inwentarzowej nie wcześniej niż po upływie trzech lat od prawomocnego zakończenia postępowania karnego. Muzealia zniszczone mogą zostać wykreślone po uzyskaniu zgody Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Wskazana procedura w mojej ocenie powinna być transparentna i stale monitorowana ponieważ wykreślenie muzealium może w niektórych przypadkach wiązać się z potencjalną próbą ukrycia przestępstwa (np. zgłoszenie jako zniszczonego dzieła sztuki, które zostało skradzione). Bieżące monitorowanie jest uzasadnione w kontekście zjawiska kradzieży pracowniczych w muzeach.

Rozporządzenie w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach w § 3 ust. 6 wskazuje również na obowiązek przeprowadzenia co pięć lat komisyjnej kontroli zgodności wpisów dokumentacji ewidencyjnej ze stanem faktycznym zbiorów¹⁶³. Przestrzeganie tego zapisu ma istotne znaczenie dla ochrony zbiorów w instytucjach muzealnych, ponieważ często w trakcie takiej kontroli odkrywa się braki muzealiów i innych eksponatów¹⁶⁴. Prowadzenie dokumentacji ma istotne znaczenie dla zapewnienia odpowied-

¹⁶¹ Stanowi on jedną z czterech form ewidencjonowania zabytków w muzeach oprócz, karty ewidencyjnej, księgi depozytów oraz dokumentacji badań archeologicznych i innych badań terenowych.

¹⁶² Zob. art. 24 Ustawy o muzeach.

¹⁶³ Wskazana w rozporządzeniu komisyjna kontrola zgodności nie jest tożsama z obowiązkiem inwentaryzacji wynikającym z rozdziału 3 ustawy z 29 września 1994 r. o rachunkowości.

¹⁶⁴ Warto pamiętać, że pomimo iż rozporządzenie posługuje się pojęciem zabytku z art. 3 pkt. 1 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przepisy rozporządzenia odnoszą się również do dóbr kultury, które nie spełniają tej definicji zabytku. (np. dzieł sztuki nowoczesnej).

niego bezpieczeństwa dziełom wchodzącym w skład zbiorów muzealnych. Przykładowo, po kradzieży obiektu okazuje się, że jego karta ewidencyjna jest wypełniona jedynie częściowo, co może utrudniać jego poszukiwanie, a co za tym idzie, spowodować trwałą stratę¹⁶⁵.

1.5.3. „Muzealia”.

Kategorią zbiorów, którą należy wskazać, jako najważniejszą to eksponaty posiadające statut muzealiów. Pojęcie muzealiów do polskiego systemu prawnego wprowadziła ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 1962 r. Definicja ta była wielokrotnie zmieniana. Obowiązująca aktualnie definicja (wprowadzona nowelizacją Ustawy o muzeach z 2007 r.¹⁶⁶) wskazuje, iż zgodnie z art. 21 Ustawy o muzeach, „muzealiami są rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność muzeum i wpisane do inwentarza muzealiów. Muzealia stanowią dobro narodowe. W przypadku muzeum nieposiadającego osobowości prawnej, muzealiami są rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność podmiotu, który utworzył muzeum oraz wpisane do inwentarza muzealiów”. Zgodnie z tą definicją aby eksponat można było zaklasyfikować, jako muzealium powinien łącznie spełnić następujące warunki¹⁶⁷:

- być rzeczą ruchomą bądź nieruchomą;
- stanowić własność muzeum;
- być wpisany do inwentarza.

Należy podkreślić, iż wskazana w Ustawie o muzeach definicja „muzealia” dopuszcza, jako muzealia jedynie rzeczy w rozumieniu przepisów prawa cywilnego, co powoduje, iż statusu muzealium nie będą posiadały utwory audiowizualne czy inne niematerialne środki wyrazu. W literaturze przedmiotu pojawiają się poglądy, że każde muzealium to zabytek¹⁶⁸. Uważam, że taka interpretacja jest zbyt szeroka. Biorąc pod uwagę, że definicję muzealium może spełniać np. współczesne dzieło sztuki wpisane do inwentarza, które w żadnym wypadku nie będzie „świadectwem minionej epoki lub zdarzenia” które to określenie jest częścią definicji legalnej zabytku, nie można zgodzić się z ww. stwierdzeniem. Odmienne interpretacja zakładałaby brak spójności systemowej pomiędzy ustawami regulującymi ochronę dzieł

¹⁶⁵ Zob. O. Jakubowski, *Normy prawne regulujące ochronę zbiorów muzealnych – zarys zagadnienia*, [w:] S. Kocewiak (red.), *ABC Dokumentacja organizacyjno-ochronna w muzeach i wybrane przepisy prawa*, Warszawa 2015.

¹⁶⁶ Zob. Nowelizacja ustawy o muzeach z 2007 r.

¹⁶⁷ Zob. K. Zalasńska, *Pojęcie muzealiów w prawie ochrony dziedzictwa kultury*, [w:] J. Włodarski, K. Zeidler (red.), *Prawo muzeów*, Warszawa 2008, s. 26.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 26.

dziedzictwa kulturowego w Polsce¹⁶⁹. Argumentem przeciwko koncepcji, iż każde muzealium spełnia definicję zabytku jest również fakt, iż istnieją instytucje muzealne, które w swoim działaniu skupiają się na sztuce współczesnej.

W przypadku muzealiów istnieją szczególne obostrzenia dotyczące ich przenoszenie poza teren instytucji¹⁷⁰. Zgodnie z Ustawą o muzeach mogą być one przenoszone poza teren muzeum jedynie za zgodą dyrektora muzeum w przypadkach¹⁷¹:

- wypożyczenia innym muzeom;
- potrzeby konserwacji, badań lub zapewnienia bezpieczeństwa;
- ekspozycji na wystawach;

W pozostałych sytuacjach do przeniesienia może dojść jedynie, jeżeli nie wpłynie to ujemnie na działalność statutową muzeum, za zgodą dyrektora muzeum oraz jego organizatora. Zasady przenoszenia muzealiów zawarte są w dwóch rozporządzeniach. Omawiane już przepisy rozporządzenia w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach¹⁷² wskazują, iż na udostępnienie muzealium musi być wyrażona pisemna zgoda dyrektora muzeum, udzielona po wysłuchaniu opinii merytorycznego pracownika muzeum oraz konserwatora. Wszelkie przeniesienia muzealiów powinny być udokumentowane w protokole, który powinien zawierać:

- opis muzealium,
- datę sporządzenia,
- określone przyczyny przeniesienia oraz planowany termin zwrotu.

Procedurę i warunki dotyczące przenoszenia muzealium wskazuje również rozporządzenie w sprawie warunków, sposobu i trybu przenoszenia muzealiów¹⁷³. Odnosi się ono m.in. do kwestii, co powinna określać umowa zawierana przed przeniesieniem muzealiów. Są to w szczególności:

- cel i miejsce przeniesienia,
- okres, na jaki następuje przeniesienie,
- wymagane warunki transportu oraz przechowania.

Powinien zostać sporządzony także wykaz muzealiów wraz z ich dokumentacją wizualną.

¹⁶⁹ Por. K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa...*, op. cit., s. 62.

¹⁷⁰ Nawet, gdy w samym muzeum standardy bezpieczeństwa są na wysokim poziomie to niekoniecznie miejsce, do którego są wypożyczane stosują tożsame metody zabezpieczenia. Również sam transport generuje ryzyko dla zabytkowych przedmiotów pod kontem zagrożenia przestępczością.

¹⁷¹ Zob. art. 29 Ustawy o muzeach.

¹⁷² Rozporządzenie w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach.

¹⁷³ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 maja 2008 r. w sprawie warunków, sposobu i trybu przenoszenia muzealiów (Dz. U. Nr 91, poz. 569).

W akcie tym wskazano, że strona wykonująca czynności związane z przeniesieniem muzealiów obowiązana jest zachować szczególną staranność w celu zabezpieczenia przenoszonych muzealiów przed uszkodzeniem, zniszczeniem lub zaginięciem.

Zawartą w Ustawie o muzeach i w ww. rozporządzeniach procedurę należy ocenić pozytywnie jako zwiększającą kontrolę nad przenoszeniem muzealiów. Wskazane rozwiązania określają szczególną pozycję prawną muzealiów, pomimo że przepisy bezpośrednio penalizujących przestępstwa skierowane przeciwko muzealiom zawierają jedynie przepis karny dotyczący ich nielegalnego wywozu (art. 34a).

1.6. „Materiały archiwalne”, „Narodowy Zasób Archiwalny” (NZA).

Ochronę materiałów archiwalnych wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁷⁴.

Zgodnie z art. 1 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne¹⁷⁵ oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie, jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych, oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych - powstała w przeszłości i powstająca współcześnie. Materiały archiwalne mogą być przechowywane m.in. w muzeach¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164 z późn. zm.), dalej: Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

¹⁷⁵ Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2023 r. poz. 57 z późn. zm.).

¹⁷⁶ Zob. L. Stachowski, *Muzea jako strażnicy materiałów archiwalnych*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 1, s. 23-49.

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach reguluje pojęcie państwowego i niepaństwowego zasobu archiwalnego co było postulatami archiwistów¹⁷⁷.

Zgodnie z art. 31 Ustawy o muzeach przepisy dotyczące rozdziału 4 tego aktu prawnego regulującego kwestie muzealiów nie naruszają przepisów dotyczących ochrony Narodowego Zasobu Archiwalnego. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego poprzez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Regulacje dotyczące ochrony Narodowego Zasobu Archiwalnego są bardzo istotne w kontekście ochrony dziedzictwa archiwalnego przed przestępczością, ponieważ wskazują które dobra kultury będące materiałami archiwalnymi podlegają szczególnej ochronie państwa¹⁷⁸.

1.7. „Materiały biblioteczne”, „Narodowy Zasób Biblioteczny” (NZB).

Podstawowy aktem prawnym regulującym problematykę ochrony materiałów bibliotecznych oraz Narodowego Zasobu Bibliotecznego jest ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁷⁹.

Ustawa o bibliotekach wskazuje, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego¹⁸⁰. Wskazany akt prawny definiuje „materiały biblioteczne” jako „w szczególności dokumenty zawierające utrwalony wyraz myśli ludzkiej, przeznaczone do rozpowszechniania, niezależnie od nośnika fizycznego i sposobu zapisu treści, a zwłaszcza: dokumenty graficzne (piśmiennicze, kartograficzne, ikonograficzne i muzyczne), dźwiękowe, wizualne, audiowizualne i elektroniczne”¹⁸¹. Szczególną ochroną są objęte te materiały biblioteczne, które spełniają definicje zabytku określoną w Ustawie o.z.o.z. lub znajdują się w narodowym zasobie bibliotecznym¹⁸².

Zbiory bibliotek mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego stanowią, w całości lub w części, narodowy zasób biblioteczny, który zgodnie z prawem podlega szczególnej ochronie¹⁸³. Zasady tej szczególnej ochrony zawarte są w rozporządzeniu

¹⁷⁷ M. Konstankiewicz, *Trzydzieści lat obowiązywania Ustawy z 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, „Archiwista Polski” 2014, nr 2, s. 61-69.

¹⁷⁸ Zob. rozdział III pracy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

¹⁷⁹ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393), dalej: Ustawa o bibliotekach.

¹⁸⁰ Zob. art. 3 Ustawy o bibliotekach.

¹⁸¹ Zob. art. 5 Ustawy o bibliotekach.

¹⁸² Szerzej O. Jakubowski, *Zmiany w Narodowym Zasobie Bibliotecznym*, „Poradnik Instytucji Kultury – Prawo dla praktyków” 2012, nr 11.

¹⁸³ Zob. art. 6 ustawy „o bibliotekach”.

z dnia 4 lipca 2012 r. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego¹⁸⁴. Rozporządzenie określa:

1. kryteria zaliczania zbiorów bibliotek do narodowego zasobu bibliotecznego, o którym mowa w art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, zwanego dalej „narodowym zasobem”;
2. wykaz bibliotek, które posiadają zbiory zaliczane do narodowego zasobu bibliotecznego;
3. organizację narodowego zasobu bibliotecznego;
4. zasady i zakres szczególnej ochrony narodowego zasobu bibliotecznego.

Akt ten zastąpił obowiązujące przez wiele lat rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 listopada 1998 r. w sprawie ustalenia wykazu bibliotek, których zbiory tworzą narodowy zasób biblioteczny, określenia organizacji tego zasobu oraz zasad i zakresu jego szczególnej ochrony¹⁸⁵. Zgodnie z przepisami obowiązującego aktualnie rozporządzenia, do narodowego zasobu bibliotecznego są zaliczane zbiory biblioteki mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego, które są unikatowe i spełniają, co najmniej jedno z następujących kryteriów:

- posiadają wartość historyczną;
- posiadają wartość dla nauki;
- posiadają wartość dla kultury;
- posiadają wartość artystyczną¹⁸⁶.

Ustawodawca określił w sposób ogólny przynależności zbioru do narodowego zasobu bibliotecznego (zachowując przy tym przejrzystość). Zgodnie z postulatami bibliotekarzy, jako nadrzędne kryterium wprowadzone zostało kryterium unikatowości.

W związku z faktem, że ocena wartości materiałów bibliotecznych jest zależna od ich specyfiki ustawodawca wprowadził podział narodowego zasobu bibliotecznego z przypisaną do nich wartością materialną. Podział ten ma pozwolić na wyodrębnienie materiałów szczególnych o wysokiej wartości materialnej i oddzielenie ich od pozostałych. Ustawodawca uzasadnił, iż dzięki takiemu rozwiązaniu nie będzie materiałów bez przynależności do kategorii

¹⁸⁴ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1308 z późn. zm.), dalej jako: rozporządzenie w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego.

¹⁸⁵ Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 listopada 1998 r. w sprawie ustalenia wykazu bibliotek, których zbiory tworzą narodowy zasób biblioteczny, określenia organizacji tego zasobu oraz zasad i zakresu jego szczególnej ochrony (Dz. U. Nr 146, poz. 955 z późn. zm.).

¹⁸⁶ Zob. § 2 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego.

a w ramach kategorii czytelne będzie, które materiały są najcenniejsze pod względem wartości materialnej.

Narodowy zasób dzieli się na następujące kategorie:

- 1) rysunki wykonane dowolną techniką i na dowolnym materiale, których wartość wynosi:
 - a) 12.000 zł albo więcej,
 - b) mniej niż 12 000 zł;
- 2) grafiki i matryce do ich wykonania oraz plakaty, których wartość wynosi:
 - a) 16.000 zł albo więcej,
 - b) mniej niż 16 000 zł;
- 3) fotografie filmy oraz ich negatywy, których wartość wynosi:
 - a) 6.000 zł albo więcej,
 - b) mniej niż 6 000 zł;
- 4) rękopisy, których wartość wynosi:
 - a) 4.000 zł albo więcej,
 - b) mniej niż 4 000 zł;
- 5) publikacje, których wartość wynosi:
 - a) 6.000 zł albo więcej,
 - b) mniej niż 6 000 zł;
- 6) kolekcje biblioteczne, których wartość wynosi:
 - a) 16.000 zł albo więcej,
 - b) mniej niż 16 000 zł;
- 7) inne materiały biblioteczne, niewymienione, w pkt 1-6, których wartość wynosi:
 - a) 16.000 zł albo więcej,
 - b) mniej niż 16 000 zł;

Należy zwrócić uwagę, iż zbiór zaliczony do narodowego zasobu jest ujęty w ewidencji elektronicznej. Zgodnie z rozporządzeniem szczególna ochrona narodowego zasobu bibliotecznego polega na zapewnieniu bezpiecznych dla danego rodzaju materiałów bibliotecznych warunków w zakresie:

- 1) przechowywania,
- 2) kopiowania i utrwalania na informatycznych nośnikach danych,
- 3) udostępniania w celach naukowych albo ekspozycyjnych,

- które nie spowodują pogorszenia stanu ich zachowania lub uniemożliwią ich zniszczenie lub kradzież¹⁸⁷.

W ramach tej ochrony biblioteka, która posiada zbiory zaliczane do narodowego zasobu sporządza plan ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu. Rozporządzenie zawiera szczegółowe warunki ww. planu, który musi zawierać określenie:

1. ewentualnych zagrożeń zasobu oraz ocenę ryzyka ich wystąpienia;
2. zadań i obowiązków osób realizujących w danej jednostce organizacyjnej zadania z zakresu ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu;
3. zasobów ludzkich i technicznych oraz środków, niezbędnych do ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu;
4. organizacji ochrony przed zagrożeniami charakterystycznymi dla danego regionu kraju i obiektu lub grupy obiektów, w tym obiektu zabytkowego, w którym są gromadzone zbiory zaliczane do narodowego zasobu;
5. wewnętrznych procedur realizacji zadań z zakresu ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu;
6. działań na wypadek wystąpienia zagrożenia zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu albo sytuacji kryzysowych w tym:
 - a) sposobu monitorowania zagrożeń,
 - b) trybu uruchamiania zasobów i środków, o których mowa w pkt 3,
 - c) procedur reagowania, określonych sposobów realizacji działań,
 - d) współdziałania między podmiotami realizującymi działania, w tym ich łączności;
1. organizacji systemu monitorowania zagrożeń oraz ostrzegania i alarmowania o zagrożeniu;
2. organizacji ewakuacji osób i ewakuacji całości albo przemieszczenia narażonej na uszkodzenia lub zniszczenia części zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu z obszarów zagrożonych;
3. sposobu oraz trybu oceniania i dokumentowania strat poniesionych w zbiorach zaliczanych do narodowego zasobu w wyniku wystąpienia zagrożenia albo sytuacji kryzysowej.

Wskazane rozwiązania podobnie jak analogiczne przepisy Ustawy o muzeach tworzą standardy, które prawidłowo stosowane powinny gwarantować bezpieczeństwo zbiorów instytucji, w której je zastosowano.

¹⁸⁷ Zob. § 8 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego.

Zmiany wprowadzone rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego miały istotne znaczenie dla zakresu podmiotów kwalifikujących się do tej formy ochrony. Obowiązujący w poprzednim akcie prawnym wykaz bibliotek został przez projektodawcę zmieniony. Zbiory bibliotek nieobjęte obecną listą będą zaliczane do zasobu dopiero po spełnieniu kryteriów wskazanych w rozporządzeniu i po zaopiniowaniu przez Radę do Spraw Narodowego Zasobu Bibliotecznego¹⁸⁸. W praktyce rozwiązanie to spowodowało, iż zbiory kilkudziesięciu bibliotek, które w poprzednim stanie prawnym znajdowały się w narodowym zasobie bibliotecznym przestały być do niego kwalifikowane. W przypadku, gdy zbiór biblioteki tylko w części został zaliczony do narodowego zasobu następuje wyodrębnienie go ze zbioru biblioteki¹⁸⁹.

Wykaz bibliotek, które posiadają zbiory zaliczane do narodowego zasobu określa załącznik do rozporządzenia w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego. Znajdują się w nim obecnie:

1. Biblioteka Jagiellońska w Krakowie;
2. Biblioteka Narodowa w Warszawie;
3. Biblioteka Elbląska im. Cypriana Norwida w Elblągu;
4. Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie;
5. Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu;
6. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu;
7. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kielcach;
8. Biblioteka Śląska w Katowicach;
9. Centralna Biblioteka Rolnicza im. Michała Oczapowskiego w Warszawie;
10. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie;
11. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu;
12. Wojewódzka Biblioteka Publiczna - Książnica Kopernikańska w Toruniu;
13. Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II;
14. Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica w Szczecinie;

¹⁸⁸ Rada do Spraw Narodowego Zasobu Bibliotecznego działa przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Do zakresu działania Rady, jako organu opiniodawczo-doradczego w sprawach narodowego zasobu bibliotecznego, należy w szczególności:

- 1) opiniowanie wniosków organizatorów bibliotek o włączenie ich zbiorów do narodowego zasobu bibliotecznego oraz przedstawianie ministrowi propozycji dotyczących zatwierdzenia tych wniosków;
- 2) opiniowanie systemu informacji o narodowym zasobie bibliotecznym;
- 3) opracowywanie i przyjmowanie planów pracy dotyczących narodowego zasobu bibliotecznego.

¹⁸⁹ Zob. § 4 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego.

15. Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska.

W praktyce działania ustawodawcy w 2012 roku spowodowały, iż ta forma ochrony m.in. przed przestępczością została ograniczona do niewielkiej ilości bibliotek¹⁹⁰, pomimo iż cenne materiały biblioteczne znajdują się także w szeregu innych instytucji. Mimo tego ograniczenia, na przestrzeni ostatnich lat można zaobserwować tendencje wzrostu liczby bibliotek zakwalifikowanych do narodowego zasobu. Z przepisów bezpośrednio penalizujących przestępstwa skierowane przeciwko materiałom bibliotecznym znajdującym się w narodowym zasobie bibliotecznym, Ustawa o bibliotekach zawiera jedynie przepis karny dotyczący ich nielegalnego wywozu (art. 29a Ustawy o bibliotekach).

1.8. „Dzieła sztuki”, „przedmioty kolekcjonerskie”, „antyki”.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż „dzieło sztuki” nie jest kategorią prawną¹⁹¹, lecz pojęciem z zakresu historii sztuki, estetyki oraz socjologii¹⁹². Podkreśla się, iż wartości jakie wykorzystuje się przy budowie definicji „dzieła sztuki” – wzruszenie, piękno, przeżycia, estetyka – nie stanowią kryteriów, którymi może posługiwać się osoba pisząca akt prawny. Definiowanie pojęć abstrakcyjnych, jakimi posługują się z racji swojej specyfiki prawo ochrony dziedzictwa kulturowego dostarcza trudności nie tylko legislatorom, ale również teoretykom nauk humanistycznych¹⁹³. W praktyce prawnicy przytaczają często definicję sformułowaną przez historyka sztuki i filozofa Władysława Tatarkiewicza. Zgodnie z tą definicją „dzieło sztuki jest odtworzeniem rzeczy, bądź konstrukcją form, bądź wyrażeniem przeżyć, ale tylko takim odtworzeniem, taką konstrukcją, takim wyrazem, jakie są zdolne zachwycać i wzruszać”¹⁹⁴. Część badaczy podkreśla, iż definicje dzieła sztuki, formułowane na gruncie filozofii, estetyki oraz historii sztuki, są nieprzenaszalne do aktów prawnych¹⁹⁵. Uważam, że pomimo trafności powyższych uwag i braku typowej definicji samo pojęcie „dzieła sztuki” funkcjonuje w polskim systemie prawnym, mimo że próba jego określenia i doprecyzowania może wzbudzać wątpliwości ze względu na fakt, że jedynie wylicza typy przedmiotów, które dla celów podatkowych mogą być uznane za takowe dzieła.

¹⁹⁰ Pierwotnie w 2012 r. po wejściu w życie nowego rozporządzenia do narodowego zasobu bibliotecznego wpisane były jedynie 2 biblioteki: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie oraz Biblioteka Narodowa w Warszawie. W poprzednio obowiązującym rozporządzeniu w sprawie ustalenia wykazu bibliotek na listę wpisano aż 56 bibliotek.

¹⁹¹ K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa...*, op. cit., s. 62.

¹⁹² A. Gerecka-Żołyńska, *W kwestii definicji...*, op. cit., s. 104.

¹⁹³ A. Dobrzyń, *Trudna sztuka...*, op. cit., s. 287.

¹⁹⁴ W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1976, s. 21.

¹⁹⁵ A. Gerecka-Żołyńska, *W kwestii definicji...*, op. cit., s. 105.

W ustawie z dnia 11 marca 2004 r o podatku od towarów i usług ¹⁹⁶ zawarto rozdział czwarty dotyczący „Szczególnych procedur w zakresie dostawy towarów używanych, dzieł sztuki, przedmiotów kolekcjonerskich i antyków”. Przez dzieła sztuki rozumie się:

- obrazy, kolaże i podobne płyty dekoracyjne, rysunki i pastele, wykonane w całości przez artystę, z wyłączeniem planów i rysunków do celów architektonicznych, inżynierskich, przemysłowych, komercyjnych, topograficznych lub podobnych, ręcznie zdobionych produktów rzemiosła artystycznego, tkanin malowanych dla scenografii teatralnej, do wystroju pracowni artystycznych lub im podobnych zastosowań;
- oryginalne sztychy, druki i litografie, sporządzone w ograniczonej liczbie egzemplarzy, czarno-białe lub kolorowe, złożone z jednego lub kilku arkuszy, w całości wykonane przez artystę, niezależnie od zastosowanego przez niego procesu lub materiału, z wyłączeniem wszelkich procesów mechanicznych lub fotomechanicznych;
- oryginalne rzeźby oraz posągi z dowolnego materiału, pod warunkiem, że zostały one wykonane w całości przez artystę; odlewy rzeźby, których liczba jest ograniczona do 8 egzemplarzy, a wykonanie było nadzorowane przez artystę lub jego spadkobierców;
- gobeliny oraz tkaniny ścienne (wykonane ręcznie na podstawie oryginalnych wzorów dostarczonych przez artystę), pod warunkiem że ich liczba jest ograniczona do 8 egzemplarzy;
- fotografie wykonane przez artystę, opublikowane przez niego lub pod jego nadzorem, podpisane i ponumerowane, ograniczone do 30 egzemplarzy we wszystkich rozmiarach oraz oprawach.

Od dzieł sztuki Ustawa ordynacja podatkowa odróżnia przedmioty kolekcjonerskie, przez które rozumie się:

- znaczki pocztowe lub skarbowe, stemple pocztowe, koperty pierwszego obiegu, ostemplowane materiały piśmienne i im podobne, ofrankowane, a jeżeli nieofrankowane, to uznane za nieważne i nieprzeznaczone do użytku jako ważne środki płatnicze;
- kolekcje oraz przedmioty kolekcjonerskie o wartości zoologicznej, botanicznej, mineralogicznej, anatomicznej, historycznej, archeologicznej, paleontologicznej, etnograficznej lub numizmatycznej;

¹⁹⁶ Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1570 z późn. zm.), dalej: Ustawa o podatku od towarów i usług.

- a także przedmioty kolekcjonerskie, monety ze złota, srebra lub innego metalu oraz banknoty, które nie są zwykle używane, jako prawny środek płatniczy lub które mają wartość numizmatyczną¹⁹⁷.

W Ustawie podatku od towarów i usług funkcjonuje również pojęcie antyków, przez które rozumie się przedmioty, inne niż wymienione w przepisach dotyczących dzieł sztuki i przedmiotach kolekcjonerskich, których wiek przekracza 100 lat.

Zarówno pojęcie „dzieło sztuki” jak i „przedmiot kolekcjonerski” funkcjonuje również w innych aktach prawnych¹⁹⁸. Pomimo wskazywanych w literaturze tez, iż „dzieło sztuki” jest pojęciem pozaprawnym, w mojej ocenie nie jest to uprawniona opinia. Pojęcie „dzieło sztuki” jest stosowane w ustawodawstwie, przy czym zakres tego stosowania jest ograniczony. Należy zgodzić się z podnoszonymi w nauce prawa tezami, że z punktu widzenia systemu prawnego tworzenie syntetycznej definicji dzieła sztuki będzie niemożliwe ze względu na dynamizm tego pojęcia, którego znaczenie wraz z upływem czasu i rozwojem intelektualnym społeczeństwa ulegało przeobrażeniom i będzie ewoluować w przyszłości. Ponadto, subiektywizm w odbiorze sztuki, specyfika samych dzieł sztuki oraz otwartość pojęcia nie ułatwi stworzenia takiej definicji¹⁹⁹.

Oceniając skalę obrotu dziełami sztuki i antykami w Polsce można posiłkować się danymi przedstawianymi przez GUS. W 2020 informacje o działalności na rynku dzieł sztuki i antyków przekazało 208 podmiotów m.in. domów aukcyjnych, galerii sztuki i antykwariatów, spośród których 39,9% zajmowało się sprzedażą dzieł sztuki lub antyków oraz działalnością wystawienniczą (44,2% w 2019 r.). W 2020 r. wartość sprzedaży dzieł sztuki i antyków własnych oraz komisowych wyniosła 418,5 mln zł i w porównaniu z 2019 r. wzrosła o 157,5%

Biorąc pod uwagę działalność na rynku dzieł sztuki i antyków w Polsce w wymiarze przestrzennym, najwięcej podmiotów (40) prowadziło działalność w Warszawie, a w całym województwie mazowieckim – 47 (czyli 22,6% ogólnej liczby podmiotów). Przeważająca liczba podmiotów (69,7%) zajmujących się sprzedażą dzieł sztuki i antyków w 2020 r. działa-

¹⁹⁷ Zob. art. 43 ust. 1 pkt. 7 ustawy o podatku od towarów i usług.

¹⁹⁸ Np. Dyrektywa 2001/84/We Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 września 2001 r. w sprawie prawa autora do wynagrodzenia z tytułu odsprzedaży oryginalnego egzemplarza dzieła sztuki (Dz. Urz. UE.L Nr 272, str. 32) definiuje oryginalny egzemplarz dzieła sztuki jako „dzieła plastyczne lub graficzne takie jak obrazy, kolaże, malowidła, rysunki, utwory rytownicze, nadruki, litografie, rzeźby, tkaniny dekoracyjne, wyroby ceramiczne i szklane oraz fotografie, pod warunkiem że zostały własnoręcznie wykonane przez artystę lub są kopiami uznanymi za oryginalne egzemplarze dzieł sztuki.”

¹⁹⁹ P. Górecki, *Definicja pojęcia „dzieło sztuki” i jej przydatność w stosunkach ubezpieczeniowych*, „Zeszyty Prawnicze” 15.4.2015 r., s. 54.

ła w stolicach województw. 67,8% podmiotów prowadziło działalność w 18 stolicach województw (w porównaniu z 2019 r. wzrost o 2,8%). W 2020 r. największą część łącznej wartości sprzedaży dzieł sztuki i antyków podmioty uzyskały poprzez organizację tradycyjnych aukcji. Sprzedano tą drogą dzieła sztuki i antyki własne oraz komisowe o wartości 266,7 mln zł, (63,7% łącznej wartości sprzedaży w 2020 r., 46,4% w 2019 r.), co w porównaniu z 2019 r. stanowiło wzrost o 253,8%. Drugim – podobnie jak rok wcześniej – wybieranym kanałem dystrybucji była sprzedaż w placówkach handlowych – 88,7 mln zł (21,2% łącznej wartości sprzedaży w 2020 r., 39,5% w 2019 r.). W 2020 r. odnotowano wzrost sprzedaży o 38,3%. Za pośrednictwem Internetu sprzedano dzieła sztuki i antyki za kwotę 58,4 mln zł (14,0% łącznej wartości sprzedaży w 2020 r., 10,3% w 2019 r.). Najmniejszą wartość sprzedaży dzieł sztuki i antyków (spośród 4 głównych kanałów sprzedaży) – podobnie jak rok wcześniej – uzyskano na targach sztuki – 0,4 mln zł (0,1% łącznej wartości sprzedaży w 2020 r., 1,3% w 2019 r.), co w porównaniu z 2019 r. stanowiło spadek o 82,4%²⁰⁰. Przytoczone dane GUS-u wskazują, że na Polskim rynku sztuki znajdują się dzieła o dużej wartości co generują możliwość działań przestępczych w tym obszarze.

1.9. „Dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury”.

Pojęcie „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” znajduje się w ustawie Kodeks karny, tj. w art. 294 Kodeksu karnego dedykowanemu obostrzeniu odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko mieniu²⁰¹. Art. 294 stanowi: „§ 1. Kto dopuszcza się przestępstwa określonego w art. 278 § 1 lub 2, art. 284 § 1 lub 2, art. 285 § 1, art. 286 § 1, art. 287 § 1, art. 288 § 1 lub 3, lub w art. 291 § 1, w stosunku do mienia znacznej wartości, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. § 2. Tej samej karze podlega sprawca, który dopuszcza się przestępstwa wymienionego w § 1 w stosunku do dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury”.

Określenie to zawiera także art. 295 kodeksu karnego, który odnosi się do instytucji prawnej czynnego żalu. Zgodnie ze wskazanym przepisem: „§ 1. Wobec sprawcy przestępstwa określonego w art. 278, 284-289, 291, 292 lub 294, który dobrowolnie naprawił szkodę w całości albo zwrócił pojazd lub rzecz mającą szczególne znaczenie dla kultury w stanie nieuszkodzonym, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia. § 2. Wobec sprawcy przestępstwa wymienionego w § 1, który dobrowolnie

²⁰⁰ Zob. Główny Urząd Statystyczny, *Raport „Kultura w 2020 roku”*, Warszawa 2021, s. 94-95.

²⁰¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.), dalej: „Kodeks karny” lub k.k.

naprawił szkodę w znacznej części, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary”. Omawiane pojęcie nie jest tożsame z zawartym w Ustawie o.z.o.z. określeniem „zabytek o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego”.

1.10. Pojęcia prawne w ustawie o restytucji narodowych dóbr kultury.

Konieczność implementacji do krajowych systemów prawnych przepisów Dyrektywy 2014/60/UE dotyczącej zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego dało impuls do ponownej oceny spojrzenia na ochronę dziedzictwa kulturowego w poszczególnych państwach Unii Europejskiej, w tym także w Polsce. W dniu 20 czerwca 2017 r. weszły w życie przepisy ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury²⁰², które implementowały ww. dyrektywę w znacznym stopniu zmieniając polski system ochrony dziedzictwa. Dyrektywa 2014/60/UE wprowadziła nowe rozwiązania prawne nie tylko związane z samą restytucją, ale także ze zwalczaniem przestępczości czy kontrolą obrotu dobrami kultury, które to zagadnienia zostaną poruszone w dalszej części pracy. By jednak komplementarnie przedstawić zagadnienie dotyczące podstawowych pojęć związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością należy wskazać definicje wprowadzone w omawianej ustawie.

Wprowadzone w Ustawie o restytucji narodowych dóbr kultury definicje mają bowiem istotne znaczenie w zakresie definiowania dziedzictwa kulturowego z punktu widzenia jego karnoprawnej ochrony m.in. dotyczą postępowań karnych związanych z przemytem dóbr kultury zarówno do jak i z Polski. Jak wynika z uzasadnienia do projektu Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury kluczową nową kategorią prawną jest „narodowe dobro kultury RP” zawierające w sobie pojęcie „dobra kultury”, a także „zbiory publiczne” jako kategoria objęta szczególnymi rozwiązaniami ochronnymi. W przedmiotowej Ustawie stosuje się też pojęcie restytucji dóbr kultury, które ukształtowało się na gruncie prawa międzynarodowego, aczkolwiek funkcjonuje od lat także w sferze działań wewnątrz krajowych jako narzędzie realizacji zadań państwa w sferze ochrony integralności dziedzictwa kulturowego. Ponadto, wprowadzono pojęcia pomocnicze: „wyprowadzenie dobra kultury z naruszeniem prawa z terytorium państwa [Rzeczypospolitej Polskiej lub państwa UE]”, „zwrot dobra kultury [na terytorium państwa]”, „zagraniczne narodowe dobro kultury” oraz termin techniczny „system IMI”²⁰³. Dla całości polskiego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego najistotniejsze są pojęcia:

²⁰² Ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury.

²⁰³ Zob. Uzasadnienie do projektu ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury, który wpłynął do sejmu 8 marca 2017 (druk 1371), s. 23.

„dóbr kultury”, „narodowych dóbr kultury RP”, „zagranicznych narodowych dóbr kultury”, oraz „zbiorów publicznych”.

Zgodnie z Ustawą o restytucji narodowych dóbr kultury „dobro kultury” oznacza „zabytek w rozumieniu art. 3 pkt 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rzecz ruchomą niebędącą zabytkiem, a także ich części składowe lub zespoły, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na ich wartość artystyczną, historyczną lub naukową, lub ze względu na ich znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego”. Zgodnie z uzasadnieniem do projektu Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami omawiane pojęcie obejmuje tylko i wyłącznie dobra kultury o charakterze materialnym jednakże nie są one ograniczone do rzeczy ruchomych w rozumieniu prawa cywilnego²⁰⁴. Pojęcie to, co podkreślono w uzasadnieniu do przedmiotowej Ustawy wchodzi w skład pojęcia „narodowych dóbr kultury RP”. Obejmuje ono dwie kategorie:

- zabytki w rozumieniu ustalonym w Ustawie o.z.o.z.;
- dobra kultury niebędące zabytkami.

W odniesieniu do dóbr kultury niebędących zabytkami ustawodawca uznał, że niezbędne jest wprowadzenie kryteriów uszczegóławiających, w których za punkt wyjścia przyjmuje się istnienie interesu społecznego w zachowaniu rzeczy ze względu na określone przesłanki, którymi mają być wartość artystyczna, historyczna lub naukowa rzeczy, albo znaczenie rzeczy dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego (w przypadkach, gdy danej rzeczy nie można przypisać wartości artystycznej, historycznej lub naukowej, jednakże jej zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na jej znaczenie dla dziedzictwa)²⁰⁵. Ustawodawca tworząc wskazane pojęcie wzorował się zarówno na kategorii dobra kultury sformułowanej w art. 2 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury²⁰⁶ jak również na pojęciu zabytku zdefiniowanego w art. 1 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami²⁰⁷.

Kolejnym istotnym pojęciem wprowadzonym przez Ustawę o restytucji narodowych dóbr kultury jest „narodowe dobro kultury RP”, które wiąże się ściśle z możliwością zwrotu dóbr kultury nielegalnie wywiezionych za granicę zgodnie z przepisami Dyrektywy

²⁰⁴ W tym zakresie wiąże się to z możliwością nielegalnego wywozu takich obiektów jak np. detali architektonicznych, elementów wystroju wnętrza budynków zabytkowych lub elementów architektonicznych.

²⁰⁵ Ibidem, s. 24

²⁰⁶ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150 z późn. zm.).

²⁰⁷ Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265), dalej: Rozporządzenie z 1928 r.

2014/60/UE. Za narodowe dobro kultury RP zgodnie art. 2 pkt 4 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury uznaje się:

- a) zabytek, o którym mowa w art. 51 ust. 1 Ustawy o.z.o.z. – ustawodawca odnosi się tu do zabytków kwalifikujących się do progów kwotowo-wiekowych, powyżej których wymagane jest pozwolenie na wywóz ;
- b) zabytek, o którym mowa w art. 51 ust. 4 Ustawy o.z.o.z., niebędący zabytkiem, o którym mowa w lit. a – ustawodawca odnosi się do zabytków kwalifikujących się poniżej progów kwotowo-wiekowych, powyżej których wymagane jest pozwolenie na wywóz jeżeli jednocześnie są:
 - wpisane do rejestru;
 - wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa;
 - wchodzą w skład zbiorów publicznych, które stanowią własność Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego lub innych jednostek organizacyjnych zaliczanych do sektora finansów publicznych;
 - wpisane do inwentarza muzeum albo wchodzące w skład narodowego zasobu bibliotecznego.
- c) materiał archiwalny wchodzący w skład narodowego zasobu archiwalnego, o którym mowa w art. 1 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach;
- d) rzecz niebędąca zabytkiem, o ile jest wpisana do inwentarza muzealiów w muzeach będących instytucjami kultury w rozumieniu art. 10 ust. 2 ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej²⁰⁸;
- e) materiał biblioteczny niebędący zabytkiem, zaliczany do narodowego zasobu bibliotecznego, o którym mowa w art. 6 ust. 1 Ustawy o bibliotekach.

Tak szeroka definicja narodowego dobra kultury RP przyjęta przez ustawodawcę powoduje, że pojęcie to odnosi się zarówno do cennych historycznych zabytków jak i nowoczesnych dzieł sztuki znajdujących się w zbiorach publicznych. W uzasadnieniu do projektu Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury wskazano, że niektóre ww. kategorie obiektów nie były do tej pory objęte w świetle prawa polskiego ograniczeniami wywozowymi, co uznano za lukę w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego, widoczną zwłaszcza w odniesieniu do muzealnych zbiorów sztuki współczesnej, które stanowią istotną część kolekcji muzealnych i bardzo często reprezentują dużą wartość rynkową.

²⁰⁸ Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87).

Ze względów redakcyjnych, dla odróżnienia od narodowych dóbr kultury w rozumieniu ustawodawstwa polskiego, w art. 2 pkt 5 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury wprowadzono pojęcie „zagraniczne narodowe dobro kultury”. Pojęcie to oznacza sklasyfikowane lub zdefiniowane przez państwo członkowskie Unii Europejskiej inne niż Rzeczpospolita Polska, na podstawie ustawodawstwa tego państwa lub obowiązujących w nim procedur administracyjnych, jako narodowe dobro kultury o wartości artystycznej, historycznej lub archeologicznej w rozumieniu art. 36 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

Ostatnim pojęciem wprowadzonym przez przepisy Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury jest pojęcie zbiorów publicznych. W mojej ocenie może ono mieć istotne znaczenie w zakresie definiowania dziedzictwa kulturowego z punktu widzenia jego karnoprawnej ochrony. Zgodnie z art. 2 pkt 6 Ustawy zbiory publiczne oznaczają ogół zabytków i innych dóbr kultury stanowiących własność:

- Skarbu Państwa,
- jednostek sektora finansów publicznych,
- organizacji pozarządowych oraz podmiotów, o których mowa odpowiednio w art. 3 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2016 r. poz. 1817 i 1948 oraz z 2017 r. poz. 60), realizujących zadania publiczne w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego,
- innych podmiotów wykorzystujących środki publiczne lub dysponujących tymi środkami w okresie obowiązywania niniejszej ustawy, lub też dysponujących zabytkami bądź innymi dobrami kultury, które są lub były w tym okresie utrzymywane, pośrednio lub bezpośrednio, w tym przez zabezpieczanie lub opracowywanie, ze środków publicznych.

Definicja „zbiorów publicznych” opiera się na kryterium podmiotowo-własnościowym, tzn. przynależności dobra kultury do mienia podmiotów realizujących zadania publiczne w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (tj. Skarbu Państwa, jednostek sektora finansów publicznych, organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności

pożytku publicznego i o wolontariacie²⁰⁹, ewentualnie wykorzystujących środki publiczne lub dysponujących dobrami kultury utrzymywanymi ze środków publicznych²¹⁰.

Oprócz pojęć zawartych w art. 2 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury akt ten w rozdziale 5 reguluje szczegółowe zasady odnoszące się do rzeczy, które kwalifikują się łącznie do obu kategorii pojęć, czyli narodowych dóbr kultury RP należących do zbiorów publicznych. Biorąc pod uwagę łączny zakres ww. pojęć większość zabytków lub innych dóbr kultury będących własnością państwowych i samorządowych instytucji, a także podmiotów prywatnych korzystających ze środków publicznych jest objęta zakresem przedmiotowej Ustawy. Ustawodawca wskazał także, że przepisy omawianego rozdziału 5 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury stosuje się odpowiednio do narodowych dóbr kultury RP będących własnością kościołów i innych związków wyznaniowych, kościelnych osób prawnych, stowarzyszeń kościelnych i fundacji zakładanych przez kościelne osoby prawne oraz osób prawnych zakładanych przez inne związki wyznaniowe.

Analizując łącznie wprowadzone przez Ustawę o restytucji narodowych dóbr kultury pojęcia „narodowe dobra kultury RP” oraz „zbiory publiczne” należy wskazać, iż cały szereg podmiotów (nie tylko podmioty publiczne) jest zobowiązany realizować w trakcie zbywania obiektów objętych zakresem pojęciowym tych pojęć obowiązki nałożone przedmiotową Ustawą. To z kolei przekłada się na poziom bezpieczeństwa obrotu takimi dziełami w Polsce. Osoby prowadzące postępowania karne dotyczące kradzieży, paserstwa czy przywłaszczenia powinny brać pod uwagę ten aspekt omawianej regulacji, ponieważ rozwiązuje on istotny problem związany z oceną własności i zwrotem dzieł skradzionych z kościołów, muzeów czy bibliotek znajdujących się na terytorium kraju. Na ślady skradzionych ze zbiorów publicznych i kościelnych dóbr kultury policja trafia często po latach, gdy dzieła wystawiane są na rynku sztuki. Jak podkreśla się w literaturze, skradzione dzieła sztuki mogą trafić na rynek sztuki nawet po wielu dekadach, dlatego tak istotne jest przechowywanie informacji i dokumentów o popełnionym przestępstwie²¹¹. Niestety nie zawsze udaje się ustalić jak skradzione dzieła trafiły do ich posiadaczy. Upływ czasu powoduje, iż ewentualne postępowania karne zostają umarzone ze względu na przedawnienie oraz problemy z ustaleniem faktycznych sprawców czynu. Gdy postępowanie zostaje umorzone prokuratura wydaje postanowie-

²⁰⁹ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 r. poz. 571).

²¹⁰ Zob. Uzasadnienie do projektu ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury który wpłynął do sejmu 8 marca 2017 (druk 1371), s. 32.

²¹¹ Zob. M. Karpowicza, *Dopóki jest nadzieja – po półwieczu barokowy relikwiarz wraca do Zuzeli*, [w:] Z. Judycki, M. Karpowicz (red.), *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, Lublin 2009, s. 67-72.

nie o zwrocie zatrzymanej rzeczy osobie uprawnionej. Ocena, kto w takiej sytuacji jest osobą uprawnioną do tej pory często prowadziła do sporu. Prokuratur musiał zdecydować czy zwracać obiekty osobom, u których zostały po latach znalezione czy instytucjom, z których zostały skradzione. Zdarzają się niestety sytuacje, w których postanowienie prokuratury powodowało, że obiekty utracone przed laty nie wracały do instytucji, z których zostały skradzione a trafiały do osób, u których zostały odnalezione. jak np. w sprawie portretu trumiennego Franciszka Naramowskiego²¹². Takie sytuacje są moralnie dwuznaczne zwłaszcza w przypadkach, w których umorzenie postępowania nie rozwiewało wątpliwości, co do roli osób i ich świadomości, co do pochodzenia skradzionego dobra kultury.

W innych sytuacjach takich jak np. sprawa odnalezionych wachlarzy Kossaków skradzionych z Muzeum w Górkach Wielkich dopiero spór przed sądem cywilnym przesadził o ostatecznym odzyskaniu dzieł przez pokrzywdzoną instytucję²¹³.

Obecne przepisy rozdziału 5 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury pozwalają unikać ww. zagrożeń. W szczególności, w Ustawie wskazano, że czynności prawnej obejmującej przeniesienie własności lub obciążenie narodowego dobra kultury RP należącego do zbiorów publicznych dokonuje się w formie pisemnej z datą pewną (art. 45 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury)²¹⁴. Osoby fizyczne i prawne nabywając rzecz mogącą należeć do zbiorów publicznych muszą zachować szczególną ostrożność, gdyż własność takiego narodowego dobra kultury RP nie może być nabyta od osoby nieuprawnionej do rozporządzania nią przez zasiedzenie (art. 46 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury). Wskazany zapis może w bardzo istotnym zakresie ograniczyć zjawisko paserstwa takich cennych dóbr kultury, gdyż kupujący dzieło sztuki lub inny przedmiot o znaczeniu historycznym lub naukowym we własnym interesie będzie badać jego proveniencje. Roszczenie o wydanie narodowego dobra kultury RP należącego do zbiorów publicznych przysługuje zgodnie z ustawą:

²¹² Skradziony z Kościoła św. Wojciecha w Poznaniu w latach 70-tych XX wieku zabytek został zaoferowany przez Sopotki Dom Aukcyjny (filia w Warszawie) Muzeum Narodowemu w Warszawie. Pomimo, że został on zidentyfikowany jako obiekt kradziony, prokuratura przyjęła wersję osoby wystawiającej go w komis zgodnie z którą obiekt został legalnie nabyty na Jarmarku Dominikańskim w Gdańsku. Po umorzeniu postępowania przygotowawczego obiekt został zwrócony osobie wystawiającej dzieło, na podstawie postanowienia o umorzeniu śledztwa prokuratury rejonowej Warszawa-Śródmieście z dnia 17 września 2007 r. oraz postanowienia w przedmiocie dowodów rzeczowych z dnia 4 lipca 2008 r., sygn. 2 Ds. 3369/06/EŁ.

²¹³ Szerzej. T. Szkaradnik, O. Jakubowski, *Spór o własność wachlarzy Kossaków skradzionych z Muzeum w Górkach Wielkich*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2011, nr 4, s. 27-30.

²¹⁴ Instytucja szczególnej czynności prawnej z datą pewną została uregulowana w art. 81 kodeksu cywilnego ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny. Zgodnie z tym aktem jeżeli ustawa uzależnia ważność albo określone skutki czynności prawnej od urzędowego poświadczenia daty, poświadczenie takie jest skuteczne także względem osób nie uczestniczących w dokonaniu tej czynności.

- Skarbowi Państwa;
- jednostce sektora finansów publicznych;
- organizacjom pozarządowym oraz podmiotom, o których mowa odpowiednio w art. 3 ust. 2 i 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, realizujących zadania publiczne w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego;
- innym podmiotom wykorzystującym środki publiczne lub dysponujących tymi środkami w okresie obowiązywania niniejszej ustawy, lub też dysponujących zabytkami lub innymi dobrami kultury, które są lub były w tym okresie utrzymywane, pośrednio lub bezpośrednio, w tym przez zabezpieczanie lub opracowywanie, ze środków publicznych.

Co istotne, wskazane roszczenie nie ulega przedawnieniu (art. 47 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury). Roszczenie nabywcy, który działając w dobrej wierze nabył narodowe dobro kultury RP należące do zbiorów publicznych od osoby nieuprawnionej do rozporządzania nim przedawnia się z upływem 10 lat od wydania narodowego dobra kultury RP z powrotem właścicielowi kwalifikującemu się do ww. podmiotów posiadających zbiory publiczne (art. 48 ust. 1 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury). Omawiane roszczenie przysługuje nabywcy w zakresie, w którym nie znajduje ono pokrycia w świadczeniu otrzymanym przez niego w związku z dalszym zbyciem tego dobra osobie trzeciej ani w świadczeniu otrzymanym od właściciela tytułem zwrotu nakładów na to dobro (art. 48 ust. 2 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury). Za zobowiązanie do zapłaty tytułem zwrotu świadczenia nienależnego spełnionego w celu nabycia własności narodowego dobra kultury RP należącego do zbiorów publicznych od osoby nieuprawnionej do rozporządzania nim przysługujące nabywcy działającemu w dobrej wierze w zakresie określonym w art. 48 ust. 2 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury odpowiadają solidarnie ze zbywcą osoby, które nie będąc uprawnionymi do rozporządzania tym dobrem wcześniej zbywały je działając w złej wierze. Odpowiedzialność tych osób ograniczona jest do wartości rynkowej dobra kultury (art. 49 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury).

W przypadku zaistnienia sporu należy również brać pod uwagę, że sprawy związane z odzyskaniem utraconych w wyniku przestępstwa narodowych dóbr kultury RP pochodzących ze zbiorów publicznych są sprawami z zakresu ochrony zbiorów publicznych, o których mowa w art. 95 Ustawy o z.o.z. wskazującym m.in. iż w sprawach cywilnych związanych z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego, w tym zbiorów publicznych, restytucją dóbr kultury, w tym zwrotem dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa naro-

dowego posiada uprawnienia przewidziane dla prokuratora przepisami kodeksu postępowania cywilnego.

W praktyce ustawodawca zastosował szereg rozwiązań mających na celu kontrole obrotu narodowymi dobrami kultury RP. By uniknąć kolizji przepisów w Ustawie o restytucji narodowych dóbr kultur zawarto również zapis, zgodnie z którym art. 46, art. 49 i art. 50 Ustawy nie stosuje się do rzeczy wpisanej do krajowego rejestru utraconych dóbr kultury, o którym mowa w rozdziale 2a Ustawy o.z.o.z.

Wprowadzenie do polskiego porządku prawnego Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury w mojej ocenie:

- zasadniczo zmieniło terminologię i koncepcję związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Zarówno definicje odnoszące się do różnych kategorii dóbr kultury jak i zbiorów publicznych mają istotne znaczenie w ustalaniu nowego zakresu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego;
- wprowadziło do systemu prawnego nowe narzędzia do kontroli obrotu zabytkami i dobrami kultury w Polsce.

1.11. Podsumowanie.

Jak wynika z powyższych ustaleń w polskim systemie prawnym funkcjonuje szereg pojęć definiujących elementy dziedzictwa kulturowego same natomiast pojęcie „dziedzictwo kulturowe” jest pojęciem najszerszym, w którym zawierają się pozostałe pojęcia takie jak m.in.: zabytek, dobro kultury, dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury czy muzealium.

Odnosząc się do pytań badawczych postawionych w pracy należy wskazać, że z punktu widzenia systemu ochrony dziedzictwa kulturowego funkcjonowanie w nim tak dużej ilości pojęć o charakterze normatywnym utrudnia stosowanie rozwiązań o charakterze karnoprawnym. W zależności od zdefiniowania elementu dziedzictwa jako: zabytku, muzealium, materiału bibliotecznego, materiału archiwalnego, dobra kultury czy dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury odpowiedzialność karna może wynikać z odrębnych aktów prawnych a organy ścigania oraz władza sadownicza potrzebują ekspertów by stwierdzić czy dana rzecz wchodzi w zakres danego pojęcia i jakiej formie ochrony podlega.

W trakcie przeszukania domu podejrzanego czy przy kontroli granicznej funkcjonariusze powinni mieć wiedzę w jaki sposób i skąd uzyskać informację czy dana rzecz podlega szczególnej ochronie prawnej jako element dziedzictwa.

Powyższa sytuacja generuje potrzebę tworzenia w organach ścigania wyspecjalizowanych struktur lub przynajmniej koordynatorów, którzy mają podstawową wiedzę o różnych

zagadnieniach wchodzących w zakres dziedzictwa kulturowego. Konieczne jest również stałe wspieranie takich struktur w organach ścigania przez urzędy ochrony zabytków oraz wyspecjalizowane instytucje kultury m.in. w organizacji cyklicznych szkoleń oraz udzielaniu eksperckich opinii.

Biorąc pod uwagę jak wielka jest w Polsce liczba rzeczy podlegających różnym formą ochrony prawnej np. jako zabytek, zabytek archeologiczny, muzealium, czy materiał archiwalny istotne są akcje edukacyjne wśród społeczeństwa uświadamiające wartość takich obiektów a także konsekwencje nieprzestrzegania regulacji prawnych ustanowionych dla ich ochrony.

Na użytek badań z zakresu kryminologii i kryminalistyki moim zdaniem istotne jest zbadanie czy zasadnym byłoby wprowadzenie legalnej definicji dziedzictwa kulturowego oraz wprowadzenie nowej kategorii przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu w miejsce aktualnego nieostrego politeizmu pojęciowego dotyczącego, zabytków, dóbr kultury i wszystkich innych wymienionych w tym rozdziale pojęć. Analizie tego zagadnienia poświęcony jest 5 rozdział przedmiotowej pracy.

ROZDZIAŁ 2.

GENEZA I ROZWÓJ ROZWIĄZAŃ MAJĄCYCH NA CELU OCHRONĘ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO PRZED PRZESTĘPCZOŚCIĄ W POLSCE.

2.1. Geneza regulacji chroniących polskie dziedzictwo kulturowe.

Geneza ochrony materialnych elementów dziedzictwa, jakimi są zabytki ściśle związana jest z tworzeniem kolekcji przez władców oraz przedstawicieli możnowładców. Podkreślenia wymaga fakt, że początkowo zainteresowanie sztuką było bardziej powodowane zamiłowaniem do piękna i zagranicznych przedmiotów, aniżeli chęcią gromadzenia świadectw materialnej kultury ludzkości²¹⁵. Początki ochrony dziedzictwa wiążą się z historią kolekcjonerstwa na ziemiach polskich. Zbiory cennych dzieł sztuki znajdowały się w posiadaniu dynastii Jagiellonów, Wazów i Sasów. Także rody magnackie, np.: Potoccy, Czartoryscy czy Radziwiłłowie zbierali dzieła sztuki jako symbol ich prestiżu co w dalszym okresie przerodziło się w ideę tworzenia muzeów i udostępniania zbiorów społeczeństwu²¹⁶.

Jednakże zasadniczy wpływ na kształtowanie się świadomości w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego miał okres utraty niepodległości przez Polskę. Naród polski pod zaborami miał ograniczone możliwości ochrony prawnej i faktycznej swojego dziedzictwa narodowego. Jak wskazuje Katarzyna Lenczowska – Soboń do końca doby oświecenia przestępstwa przeciwko mieniu były zawarte w kodeksach: Theresiana, Josephina (zabór austriacki) i Landrecht (zabór pruski) oraz w Sobornoje Ułożenije (zabór rosyjski). Kodeksy te miały charakter, niespójny, różnorodny i kazuistyczny a przepisy karne sensu stricto obowiązujące w tym okresie dziejów Polski nie uwzględniały prawnokarnej ochrony zabytków²¹⁷. Pomimo iż w trakcie zaborów oraz w czasie trwania powstań narodowych kultura polska poniosła wielkie straty w wyniku grabieży i zniszczeń, świadomość strat spowodowała, iż na terenie każdego z zaborów podejmowano oddolne próby ochrony dziedzictwa w postaci działań inwentaryzacyjnych oraz konserwatorskich. Na terenie zaborów zwłaszcza pruskiego czy austriackiego istniały wprawdzie zaczątki ochrony konserwatorskiej, jednakże co do zasady

²¹⁵ A. Jagielska-Budruk, *Zabytek ruchomy*, Warszawa 2011, s. 25-26.

²¹⁶ Ibidem, s. 26.

²¹⁷ K. Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Warszawa 2022, s. 26.

zaborcy nie byli zainteresowani ochroną polskich dóbr kultury²¹⁸. Zwłaszcza pod zaborem rosyjskim na każdy remont zabytku było potrzebne zezwolenie, a działalność społeczna w tym zakresie była hamowana, czego dowodem jest powstanie dopiero w 1906 roku Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości²¹⁹. Pomimo to, regulacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego w systemach prawnych zaborców miały wpływ na późniejsze regulacje państwa polskiego. W zakresie ochrony stanowisk archeologicznych przykładem mogą być działania *Carskiej Komisji Archeologicznej obejmującej swym zakresem tereny ziem polskich pod zaborem rosyjskim*. Jak wskazuje Adriana Szczerba²²⁰, w Rosji sprawy ochrony i inwentaryzacji zabytków były regulowane na podstawie doraźnych rozporządzeń wydawanych głównie przez cara, a ogłaszanych przez Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Dworu. Ich znaczenie było jednak ograniczone. Brakowało przepisów dotyczących najbardziej istotnych spraw z punktu widzenia ochrony zabytków m.in. zakazu wywozu zabytków za granicę, sankcji karnych za jego zniszczenie, czy też prawa ograniczającego swobodę poszukiwań archeologicznych. W związku z działaniami Carskiej Komisji Archeologicznej w celu ograniczenia niekontrolowanych wykopalisk, 11 marca 1889 r. Minister Sprawiedliwości ogłosił ukaz carski, zatwierdzony przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, który przyznawał petersburskiej komisji archeologicznej wyłączne prawo do prowadzenia wykopalisk i udzielania na nie pozwoleń, a także do nadzorowania prac renowacyjnych zabytkowej architektury²²¹. Na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim przepisy te były interpretowane w ten sposób, że regulacje miały ograniczać tylko prowadzenie poszukiwań na ziemiach będących własnością publiczną²²². W Galicji gdzie ochrona prawna zabytków podlegała prawu austriackiemu również istniały regulacje w zakresie poszukiwań zabytków i obowiązkach związanych z koniecznością zgłoszeń znalezisk. Ustawodawstwo austriackie chroniło zabytki przed wandalizmem właścicieli i wprowadzało kary za ich wywóz bez stosownej zgody²²³.

²¹⁸ Zob. B. Rymaszewski, *Polska Ochrona Zabytków*, Warszawa 2005, s. 12-22, także J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, op. cit., s. 263-287.

²¹⁹ Zob. W. Białek, *Ochrona dóbr kultury w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny*, Warszawa 1994, s. 20.

²²⁰ Zob. A. Szczerba, *Rola Carskiej Komisji Archeologicznej w ochronie zabytków archeologicznych na terenie Imperium Rosyjskiego*, „ANALECTA” 2010, r. XIX, nr 1-2, s. 12-13.

²²¹ Należy tu podkreślić, że wydobyte zabytki archeologiczne były odsyłane do Petersburga. Zgodnie ze statutem Carskiej Komisji Archeologicznej rzadkie i cenne artefakty przekazywano do Ermitażu lub innej instytucji wyznaczonej przez cara.

²²² S. Jastrzębski, *Prawa i rozporządzenia dotyczące wykopalisk*, „Światowit”, Warszawa 1899, t. I, s. 172-173; także E. Majewski, *Prawa i rozporządzenia dotyczące wykopalisk*, „Światowit”, Warszawa 1900, t. II, s. 231.

²²³ Zob. W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych: ze szczególnym uwzględnieniem stosunków galicyjskich*, Kraków 1885, s. 5-12.

Kolejną okolicznością, która odcisnęła swe piętno na postrzeganie przez Polaków problemu niszczenia, grabieży i wywozu materialnych elementów dziedzictwa narodu była I wojna światowa. Zanim się rozpoczęła, ogromna większość ludzi świadomych konieczności zabezpieczenia ładu w zakresie poszanowania godności ludzkiej i prawa własności, wolności wyznań, zasad humanitaryzmu była przekonana, że wynegocjowane postanowienia IV Konwencji Haskiej dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej i regulaminu haskiego, (podpisanej dnia 18 października 1907 r.) raz na zawsze umniejszą nieszczęścia wojny, umocnią sumienia społeczne, zabezpieczą interesy ludzkości i sprostają wymaganiom cywilizacji. Regulacje haskie miały być skutecznym narzędziem ograniczającym przejawy wojennego okrucieństwa, a także zjawiska grabieży i niszczenia dóbr kulturalnych, zbiorów artystycznych, kościołów, szpitali, placówek humanitarnych i naukowych²²⁴.

Niestety jak wskazuje Tadeusz Zadrozny prawo międzynarodowe okazało się całkowicie nieskuteczne a górnolotne zapisy nie były realizowane. W wymiarze realnym, w warunkach działań bojowych przede wszystkim takie obiekty jak wieże kościelne, jako punkty obserwacyjne oraz budowle kościelne, jako szpitale wojskowe i miejsca schronienia, były narażone na konsekwencje wprowadzania w czyn doktryny konieczności wojennej²²⁵. W literaturze historii sztuki podkreśla się, że w momencie wybuchu wojny w ochronę zagrożonych zabytków zaangażowały się spontanicznie lub w ramach zinstytucjonalizowanych akcji osoby ze środowisk uniwersyteckich, muzealnych, konserwatorskich, a także studenci, którzy często sami byli aktywnymi uczestnikami zmagających wojennych²²⁶. Z działaniami tymi wiązał się narastający wzrost świadomości zagrożeń dla dziedzictwa. W wyniku działań wojennych, które w czasie I Wojny Światowej nieustannie toczyły się na ziemiach polskich, kraj poniósł olbrzymie straty m.in. unicestwiono lub zrabowano wiele dawnych dzieł sztuki, rzeźmiosła artystycznego, różnych pamiątek historycznych, zbiorów archiwalnych oraz bibliotecznych²²⁷. Informacje o skali zniszczeń spowodowanych wojną trafiały do przedstawicieli polskiej inteligencji m.in. poprzez opracowania naukowe. Sztandarową pracą z tego zakresu jest opracowanie Tadeusza Szydłowskiego, który opisywał ogrom zniszczeń spuścizny polskiej kultury na terenach zaboru austriackiego²²⁸. Opracowanie to pozwala zrozumieć jakiego

²²⁴ T. Zadrozny, *Strategie propagandowych batalii. Ochrona Zabytków w czasie działań wojennych w ujęciu Corneliusa Gurlitta w Dobie Konferencji w Brukseli w 1915 r.* „Rocznik Historii Sztuki PAN” 2015, t. XL, s. 22.

²²⁵ Ibidem, s. 23.

²²⁶ E. Manikowska, *Polska Historia Sztuki a Wielka Wojna*, Rocznik Historii Sztuki PAN” 2015, t. XL, s. 5.

²²⁷ B. Rymaszewski, *Polska Ochrona...*, op. cit., s. 32.

²²⁸ T. Szydłowski, *Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej. Z 227 rycinami i mapką orientacyjną*, Warszawa 1919.

ogromu destrukcji doznały zabytki na terenie odradzającego się państwa polskiego i genezę części przepisów w ustawodawstwie II Rzeczypospolitej pozwalających chronić dzieła sztuki przed zniszczeniem lub uszkodzeniem nawet kosztem ograniczenia praw ich właścicieli.

Odnosnie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością kryminalną w czasach zaborów analizując podręcznik Stanisława Budzińskiego „O przestępstwach w szczególności: wykład porównawczy z uwzględnieniem praw obowiązujących w Królestwie Polskim i Galicyji Austriackiej” z 1880 r. należy wskazać, że za przestępstwa takie jak kradzież, przywłaszczenie, zniszczenie, czy oszustwo nie groziła surowsza kara jeżeli były skierowane przeciwko dziełom o znaczeniu historycznym czy artystycznym²²⁹. Surowszą karą mogła być natomiast obarczona kradzież rzeczy szczególnie ważnych dla ich właściciela lub ważnego przeznaczenia, a także kradzież z pogwałceniem świętości²³⁰. Nawet w przypadku dzieł sztuki sakralnej kradzionych ze świątyń, główną rozważaną kwestią było pytanie czy traktować je jako przedmioty święte czy jedynie poświęcone, co miało wpływ na wymiar kary²³¹. Jak wskazują badania dokumentów krakowskiej policji przeprowadzone przez Michała Myślińskiego pod kątem kradzieży klejnotów, cennych przedmiotów i sreber stołowych z domów prywatnych, a także sakraliów z kościołów, kradzież cennych przedmiotów z kruszcu wiązała się ze specjalnymi działaniami²³². Analizując dokumenty autor wskazuje na treść przykładowych dokumentów przesyłanych do cechu złotników w związku z kradzieżą. Dokumenty zawierały krótką informację o miejscu i czasie dokonanej kradzieży oraz spis skradzionych przedmiotów z ich dość szczegółowym opisem, a niekiedy nawet wyceną. Samo pismo kończyło się niezmiennym wezwaniem, aby każdy ze złotników i jubilerów, do rąk którego trafiłyby poszukiwane przedmioty, lub który posiadałby jakąkolwiek wiedzę o ich obecnym miejscu przechowywania, powiadomił o tym niezwłocznie odpowiednie władze policyjne. Pismo kierowane z policji na ręce starszego cechu, jako okólnik trafiało do wiadomości pozostałych złotników, którzy zaznajomienie się z jego treścią potwierdzali swymi podpisami²³³. Odnalezione przez wskazanego autora dokumenty odzwierciedlają sposoby działań służby śledczej mające na celu przeciwdziałanie wprowadzenia do legalnego obrotu przedmiotów skradzionych.

²²⁹ S. Budziński, *O przestępstwach w szczególności: wykład porównawczy z uwzględnieniem praw obowiązujących w Królestwie Polskim i Galicyji Austriackiej*, Warszawa 1883, s. 141-190.

²³⁰ Ibidem, s. 167-169.

²³¹ Zob. S. Budziński, *O kradzieży i pokrewnych jej przestępstwach podług prawa obowiązującego ze wskazaniem odpowiednich przepisów karnych Cesarstwa*, Warszawa 1976, s. 189-191.

²³² Zob. M. Myśliński, *Kradzieże biżuterii i sakraliów w świetle wybranych dziewiętnastowiecznych dokumentów Dyrekcji Policji w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” LXXVI, Kraków 2010, s. 149-151; także M. Myśliński, *Złotnicy krakowscy i ich cech w latach autonomii galicyjskiej 1866–1914*, Kraków 2011.

²³³ M. Myśliński, *Złotnicy krakowscy*....., op. cit., s. 36.

Niezależnie od kradzieży dzieł artystycznych o dużej wartości materialnej i religijnej, w okresie zaborów dochodziło do czynów kryminalnych, które obecnie zostałyby zakwalifikowane jako godzące w dziedzictwo kulturowe. Oprócz aspektu materialnego i świętokradztwa dotyczyły one bowiem dzieł o znaczeniu dla kultury i historii narodu. Jedną z takich spraw była profanacja i kradzież z obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej złotej korony wysadzanej drogimi kamieniami i sukni z pereł, a także wot kościelnych w 1909 r. Jak wskazuje się w literaturze w powszechnym mniemaniu przyjmowano to, jako pozbawienie Jasnogórskiej Bogurodzicy aury królewskość²³⁴. Niewyjaśniona kradzież, w którą zamieszana miała być carska tajna policja „Ochraha”²³⁵ zbiegła się z inną kryminalną sprawą wskazującą na zagrożenie dla zbiorów klasztoru na Jasnej Górze. Przypadek zakonnika Damazego Macocha, który oprócz zabójstwa kuzyna wraz ze współnikami Wincentym Pianką oraz Bazylim Olesińskim okradali skarbiec klasztoru jasnogórskiego do dzisiaj nie można uznać za wyjaśniony do końca. Jak wskazuje sprawozdanie z procesu, prokurator wykazywał, że: „Popętnienie zbrodni zabójstwa a i świętokradztwa w starożytnym i niezmiernie czczonym klasztorze jasnogórskim i bezpośredni udział w tych zbrodniach trzech księży — zakonników tegoż klasztoru sprawiły olbrzymie wrażenie wśród społeczeństwa polskiego i głęboko zasmuciły lud wierzący. Społeczeństwo bowiem nie zdążyło jeszcze zapomnieć o haniebnym wydarzeniu, jakie stało się na rok przedtem w tym samym klasztorze, kiedy to w nocy z 22 na 23 października 1909 r. jakieś nie wykryte w zupełności dotychczas ręce świętokradcze zuchwale zerwały z częstochowskiego Cudownego Obrazu Matki Boskiej i zrabowały kosztowne korony i sukienkę, które obraz ozdabiały od wieków.”²³⁶ Głębokie oburzenie wywołały w społeczeństwie informacje o powiązaniach oskarżonych z carską „Ochraha”, odsunięcie a potem aresztowanie doświadczonego śledczego prowadzącego sprawę oraz fakt niewyjaśnienia w trakcie procesu do końca wszystkich wątków sprawy - w tym kradzieży korony i sukienki z cudownego obrazu²³⁷ (pierwotny akt oskarżenia został okrojony). Prasa wskazywała, iż śledztwo policyjne ujawniło wiele poszlak wskazujących, że to właśnie Damazy Ma-

²³⁴ W. Kurpik, F. Matthias, *Wyposażenie sejfów chroniącego wizerunek Matki Boskiej na Jasnej Górze w nową szybą kuloodporną, system klimatyzacyjny i specjalne oświetlenie*, „Ochrona Zabytków” 2015, nr 1, s. 213.

²³⁵ Motywem działań władz carskich miała być chęć przejęcia i wywiezienia cennego dla dziedzictwa dzieła do Rosji pod pretekstem nieudolności opiekujących się dziełem zakonników.

²³⁶ Proces księdza Damazego Macocha w Piotrkowie o zabicie brata w klasztorze na Jasnej Górze i o kradzieży pieniędzy kościelnych: w dniach od 27-29 lutego i od 1-9 marca r. 1912, s. 97.

²³⁷ W akcie oskarżenia nie znalazły się zarzuty dotyczące rabunku z obrazu Matki Boskiej zob. *Proces rozpoczęty sprawa Macocha*, Dodatek do dziennika „Rozwój” 1912, nr 47, 27 lutego 1912, s. 8.

coch był zamieszany w sprawę ww. kradzieży²³⁸. Profanacja i kradzież z obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej przyczyniła się do lepszego zabezpieczenia obrazu. Po wydarzeniu przeor Jasnej Góry o. Euzebiusz Rejman zlecił wykonanie sejfu w postaci szafy pancernej, nadbudowano również aż do sklepienia kratę z XVII wieku odgradzającą nawę od prezbiterium²³⁹. Działania podjęte w klasztorze na Jasnej Górze należy uznać za prekursorskie w indywidualnym zabezpieczaniu dzieł sztuki, a sprawa profanacji i kradzieży z obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej zwróciła uwagę narodu polskiego na problem bezpieczeństwa dzieł sztuki szczególnie istotnych dla dziedzictwa narodowego.

W tym właśnie okresie w Europie kształtowało się podobne spojrzenie na kradzieże szczególnie cennych dzieł sztuki. Jak podkreśla się w literaturze symptomatyczny jest fakt, że pierwszych kradzieży znanych dzieł sztuki dokonywano z obiektów sakralnych. Sygnalizowało to wyraźne zmiany socjo-kryminogenne w świadomości przestępców, których przed działaniem nie powstrzymywał już kult religijny (przykładem może być tu kradzież obrazu van Dycka „Podniesienie Krzyża” z kościoła w belgijskim mieście Kortrijk w 1907 roku)²⁴⁰. Pomimo tych zmian eksperci w Polsce nadal uznawali, iż sacrum jest w stanie uchronić znajdujące się w nich dzieła. W sztandarowych opracowaniach o muzealnictwie z tego okresu wskazuje się z jednej strony, iż muzea jako takie przechowują i konserwują najlepiej dzieła sztuki, które pozostawione swemu losowi nieraz narażone bywają na niebezpieczeństwa zniszczenia lub wywiezienia za granicę, jednakże podkreśla się iż „o ile więc zabytki ruchome mogą pozostać na swoim miejscu, we właściwym środowisku i otoczeniu, o ile tam zapewniony jest ich byt i bezpieczeństwo, nonsensem, grzechem byłoby dla rozpowszechnionej dziś manii muzealnej przenosić je do muzeum. U nas tak liczne kościoły, zwłaszcza większych miast są same najlepszymi azylami sztuki. Ogałanie ich z zabytków byłoby dla idei prawdziwej konserwacji klęską”²⁴¹.

Niezależnie od przytoczonego poglądu wskazać należy, że na początku XX w. także muzea stały się miejscem, w których bezpieczeństwo dzieł sztuki było zagrożone. Po kradzieży „Mona Lizy” z Luwru w 1911 roku po raz pierwszy w dziejach kryminalistyki użyto określenia „kradzież dzieł sztuki”, który wszedł na stałe do terminologii fachowej²⁴². Okoliczności

²³⁸ Zob. *Klasztor jaskinią zbrodni. Ksiądz świętokradzcą, złodziejem, cudzołózcą i mordercą brata, inni księży współnikami*, „Gazeta Robotnicza” 2010, nr 119, 11.10.2010 r., s. 1-2.

²³⁹ W. Kurpik, F. Matthias, *Wyposażenie sejfu...*, op. cit., s. 214.

²⁴⁰ J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury i fałszerze sztuki*, Warszawa 1986, s. 142.

²⁴¹ M. Treter, *Muzea współczesne: studium muzeologiczne: początki, rodzaje, istota i organizacja muzeów, publiczne zbiory muzealne w Polsce i przyszły ich rozwój*, „Muzeum Polskie”, Kijów 1917, nr MCMXVIII, s. 27-28.

²⁴² J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury...*, op. cit., s. 158.

przestępstwa, dokonanego jak okazało się przez pracownika Luwru (Vincenzo Peruggia), wartość dzieła, sposób działania sprawcy jak i nagłośnienie sprawy spowodowały międzynarodowe zainteresowanie problemem bezpieczeństwa muzeów. Szeroko zakrojone śledztwo szczegółowo opisane w książce Winifried Löschburg „Kradzież Mony Lisy” wyjaśniło wiele okoliczności tego przestępstwa choć nadal niektóre aspekty sprawy rodzą wątpliwości²⁴³. Sprawca Vincenzo Peruggia korzystającego z wiedzy zdobytej jako pracownik muzeum wyniósł skradzione dzieło zwinięte i ukryte pod fartuchem. W śledztwie przesłuchano 250 pracowników Luwru w tym dyrektorów, którzy podali się także badaniom antropometrycznym zgodnie z systemem Bertilliona a następnie pobrano wszystkim odciski palców²⁴⁴. Wymienione badania nie doprowadziły do szybkiego zatrzymania sprawcy. Vincenzo Peruggia przez około 2 lata ukrywał dzieło we Francji a następnie przewiózł je do Włoch gdzie skontaktował się z włoskim antykwariuszem Alfredo Gerim co zakończyło się zatrzymaniem sprawcy i odzyskaniem obrazu. Zarówno proces, w trakcie którego oskarżony zeznawał, że czynu dokonywał z przyczyn patriotycznych, chcąc zwrócić obraz swojemu krajowi²⁴⁵ jak i ujawnione w związku z kradzieżą informacje, że w Luwrze dochodziło wcześniej do przypadku kradzieży eksponatów, ukazało skalę problemu. W mojej ocenie motywacja patriotyczna sprawcy we wskazanej sprawie jest wątpliwa, o czym świadczą jego działania zmierzające do sprzedaży dzieła.

Kryminalnym czynem, który poruszył opinie publiczną Polaków była kradzież w 1914 roku z muzeum w Toruniu portretu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego²⁴⁶. Jak donosiła Gazeta Toruńska „Z toruńskiego muzeum miejskiego skradziono w środę portret króla polskiego Stanisława Augusta, подарowany przez niego swego czasu miastu. Złodziej otworzył drzwi do muzeum podrobionym kluczem i wyciął obraz z ram. Portret posiadający wartość historyczną i artystyczną (malowany przez mistrza włoskiego Bacciarellego oceniono na kilka tysięcy marek niemieckich (dalej: „mk”). Za wyśledzenie sprawcy magistrat toruński przeznaczył 300 mk nagrody,²⁴⁷.

²⁴³ W. Löschburg, *Kradzież Mony Lisy*, Warszawa 1984, s.11-49.

²⁴⁴ Ibidem, s. 30.

²⁴⁵ Oświadczenia Vincenzo Peruggi dotyczące motywów dokonania przestępstwa rodziły i nadal rodzą wątpliwości gdyż spotkanie z antykwariuszem wskazywałoby raczej na chęć zarobku sprawcy kradzieży.

²⁴⁶ Zob. H. Załęska, *Wizerunek toruński Stanisława Augusta*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” 1969, t. 4, s. 147-182.

²⁴⁷ „Gazeta Toruńska” 1914, r. 50 nr 88 + dodatek - 15/23, s. 15. Sprawa miała wiele ciekawych aspektów, sprawca próbowała oferować obraz z historią jego rzekomego zakupu w Anglii prezesowi Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości a także arystokracie, księciu Michałowi Woronieckiemu, dzięki któremu obraz udało się odzyskać.

Wśród zagrożeń dziedzictwa kulturowego przestępczością także grabież i niszczenie zabytków archeologicznych była w okresie przed odzyskaniem niepodległości postrzegana jako duży problem. W literaturze przedmiotu podkreślało się, iż zwłaszcza wtedy „gdy okaz znaleziony jest z kruszcu szlachetniejszego, znalazca powodowany widokami zysku, a przy tym obawiając się często interwencji władz, zataja o nim wiadomość i co rychlej oddaje go za bezcen w ręce miejscowego karczmarza, wędrownego handlarza lub najbliższego małomiasteczkowego złotnika. Ten albo topi go albo sprzedaje dalej znanym sobie handlarzom, którzy zawsze znajdują źródło zbytu za granicą.”²⁴⁸

Na kształtowanie się koncepcji przepisów mających chronić polskie dziedzictwo kulturowe, w mojej ocenie, wpływ miały także inne wydarzenia takie jak np. dyskusja wywołana skandalem wywołanym przez sprzedaż za granicę przez Zygmunta Tarnowskiego obrazu „Lisowczyk” lub „Jeździec Polski” Rembrandta van Rijn. Obraz ten znajdujący się w kolekcji rodu Tarnowskich z Dzikowa został nabyty w 1910 roku przez amerykańskiego przemysłowca H. C. Frick, który włączył go do swojej kolekcji w Nowym Jorku²⁴⁹. Dzieło Rembrandta, pomimo dyskusji na temat ikonografii obrazu jest dziełem ściśle związanym z dziedzictwem kultury polskiej²⁵⁰. Historycy sztuki tacy jak Zygmunt Batowski wskazywali na kanwie tej sprawy, iż arcydzieła sztuki, jak wszelkie objawy geniuszu nie mogą być tajoną własnością jednostki oraz krytykowali transakcje i wywóz dzieła²⁵¹.

Okoliczności wywozu tak cennego dzieła zapoczątkowały dyskusję o ochronie przed wywozem zabytków ruchomych znajdujących się w rękach rodzin arystokratycznych, która miała wpływ na późniejsze ukształtowanie przepisów w II Rzeczypospolitej związanych z kontrolą wywozu dóbr kultury, a co za tym idzie penalizujących także nielegalny wywóz takich dzieł. Doświadczenie braku kontroli nad własnym dziedzictwem kulturowym i uszczuplenie, jakiego doznało ono w wyniku I Wojny Światowej spowodowało, iż odrodzone Państwo Polskie od samego początku swojego istnienia dążyło do opracowania aktu prawnego, którego celem miała być jego ochrona.

²⁴⁸ A. Czołowski, *Jak giną nasze zabytki?*, Lwów 1904, s. 2.

²⁴⁹ Obraz jest obecnie częścią tej kolekcji.

²⁵⁰ Zob. Z. Rzygulski, *Lisowczyk Rembrandta – Studium ubioru i uzbrojenia*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1964, nr 2, s. 83-111.

²⁵¹ Zob. Z. Batowski, *W sprawie sprzedaży Lisowczyka*, „Lamus” 1910, nr 6, s. 189-190.

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w dwudziestoleciu międzywojennym.

2.2.1. Dekret z dnia 31 października 1918 r o opiece nad zabytkami sztuki i kultury.

Pierwsze akty prawne regulujące ochronę dziedzictwa kulturowego w Polsce powstały w dwudziestoleciu międzywojennym. Przed formalnym odzyskaniem niepodległości Rada Regencyjna Królestwa Polskiego przyjęła dekret z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury²⁵². Stanowił on odpowiedź na wyzwania stojące przed nowym państwem w zakresie stworzenia podstaw prawnych polityki kulturalnej oraz ochrony dziedzictwa narodowego w świetle ogromu zniszczeń dokonanych w okresie zaborów oraz I Wojny Światowej. Akt ten, szeroko opisywany w literaturze przedmiotu²⁵³, wprowadzał po raz pierwszy do prawa polskiego instrumenty ochrony „dóbr kultury”, w tym regulacje karnoprawne związane z ich ochroną.

Realizacja postanowień dekretu z 1918 r. wymagała utworzenia wyspecjalizowanego aparatu konserwatorskiego w ramach administracji publicznej. Wydzielenie zagadnień kultury, w tym i ochrony zabytków, z resortu oświaty wiązało się z powołaniem 5 grudnia 1918 r. Ministerstwa Sztuki i Kultury. W ramach Ministerstwa utworzono Wydział Zabytków i Muzeów oraz powołano Radę Konserwatorską, w skład której – obok naczelnika tego wydziału – wchodził terenowi konserwatorzy zabytków. Powołano 9 urzędów konserwatorskich w okręgach: warszawskim, łódzkim, kaliskim, częstochowskim, radomskim, lubelskim, siedleckim, łomżyńskim i kieleckim²⁵⁴. Zgodnie z postanowieniami dekretu z 1918 r. opiece prawa podlegały wszelkie zabytki kultury i sztuki znajdujące się w granicach państwa polskiego, wpisane do inwentarza sztuki i kultury. Należące do państwa polskiego lub do jego obywateli lub do instytucji polskich zabytki sztuki i kultury, znajdujące się za granicą, mogły być przedmiotem szczególnych środków ochrony stosownie do osobnych w tej mierze postanowień (art. 1 dekretu z 1918). Wprowadzono odrębne przepisy w zakresie ochrony zabytków nieruchomych, wykopalisk i znalezisk oraz zabytków ruchomych. Za zabytki nieruchome uznawane mogły być:

²⁵² Dekret Rada Regencyjna z dnia 31 października 1918 r. w sprawie Opieka nad zabytkami sztuki i kultury (Dz.U. 1918 nr 16 poz. 36), dalej: Dekret z 1918 r.

²⁵³ Zob. m.in. P. Dobosz, *Ponadczasowe wartości dekretu Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury*, oraz W. Paczuski, *Między wartościowaniem zabytków a własnością. Pierwotwór z dekretu Rady Regencyjnej z 8 listopada 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury*, [w:] W. Szafrński, K. Zalasinska (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009, s. 21-52, 53-72.

²⁵⁴ J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w II Rzeczypospolitej – zagadnienia prawne*, [w:] M. Gumowska (red.), *Konserwator i Zabytek in memoriam Jerzego Remera*, Warszawa 1991, s. 117.

1. jaskinie, grodziska (tak zwane szwedzkie góry i okopy), kurhany, mogiły, usypiska, cmentarzyska, ślady osad nawodnych, głązy ze stopami, misami, krzyżami, podkowami, baby kamienne, itp.;
2. budowle zarówno murowane jak i drewniane wraz z przynależnym im otoczeniem (ogrodem, placem), a choćby dochowane w późniejszej budowie części dawne (prezbiteria, kaplice, wieże, bramy, portale, kolumny, drzwi, kominki itp.);
3. dzieła sztuk plastycznych związane z architekturą budynku (malowidła ściennie, rzeźby, sztukaterie, itp.);
4. luźno stojące pomniki, nagrobki, kapliczki, figury, krzyże, kolumny, słupy graniczne, itp.;
5. ruiny budowli, pomników i posągów;
6. grupy budowli, wybitne pod względem estetycznym i znamienne bądź dla całych miast, osad, wsi, bądź dla ich dzielnic;
7. rozplanowania starych miast i dzielnic staromiejskich wraz z dawnymi, historycznymi nazwami ulic i placów;
8. ogrody ozdobne oraz stare aleje cmentarne i przydrożne; drzewa sędziwe i okazałe, otaczające zamczyska, kościoły, kapliczki, figury, cmentarze²⁵⁵.

Zabytki nieruchome zgodnie z art. 13 Dekretu z 1918 r. nie mogły być burzone, niszczone, przerabiane, odnawiane, rekonstruowane, zdobione lub uzupełniane (nawet instalacjami) bez uprzedniego pozwolenia odpowiedniej władzy konserwatorskiej. Pozwolenie było nieodzowne przy wszelkich zmianach zamierzonych w najbliższym otoczeniu ważniejszych zabytków nieruchomych. Zgodnie z art. 14 Dekretu wykonanie wszelkich robót, dotyczących zabytków nieruchomych wymagających wskazanego pozwolenia, podlegało kontroli konserwatora, w którego okręgu znajdował się dany zabytek. Konserwator miał prawo wstrzymania robót, wykonywanych bez pozwolenia lub niewłaściwie korzystając ze wsparcia miejscowych organów administracyjnych. Dekret z 1918 r. nakładał obowiązki na właściciela zabytku nieruchomego, który był zobowiązany utrzymywać go w stopniu niezbędnym dla zabezpieczenia jego istnienia. Rząd, jeżeli były ku temu wyjątkowe powody, mógł dopomagać właścicielowi w utrzymaniu zabytku. Jeżeli zachodziło niebezpieczeństwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytków nieruchomych, rząd Polski miał prawo wywłaszczać je lub ograniczać ich użytkowanie²⁵⁶. Rząd miał prawo również nie dopuścić do niszczenia, zasłaniania lub szpecenia widoku na zabytki lub z zabytków nieruchomych²⁵⁷.

²⁵⁵ Art. 12 Dekretu z 1918 r.

²⁵⁶ Art. 16 Dekretu z 1918 r.

²⁵⁷ Art. 17 Dekretu z 1918 r.

Za zabytki ruchome uznane zostały²⁵⁸:

- przedmioty związane bezpośrednio z przeznaczeniem budynku (ołtarze, ambony, chrzcielnice, stalle, pomniki, nagrobki, trumny w grobach kościelnych wraz z ukrytymi w nich dziełami pracy ręcznej, epitafia, tablice, vota, szaty i naczynia obrzędowe, dzwony itp.) oraz kolekcje przedmiotów, przechowywanych w muzeach, w skarbnicach i składach świątyń, w zgromadzeniach cechowych, po magistratach itp.;
- dzieła sztuk plastycznych: obrazy, rzeźby, ryciny;
- dzieła sztuk zdobniczych i kunsztów cechowych: zbroje, oręża, rzędy, pojazdy, chorągwie, sztandary, arrasy, dywany, makaty, pasy, kilimy, hafty, koronki, ubiory, meble, sprzęty, naczynia, zegary, świeczniki, wyroby złotnicze, emalie, szkło, ceramika, karty, okucia, zamki, godła, znaki itp.;
- monety, medale, pieczęcie, tłoki mennicze;
- druki, archiwalia, rękopisy zwykłe i ozdobne, oprawy ksiąg²⁵⁹;
- ludowe sprzęty domowe i wyroby przemysłu ludowego.

Zgodnie z treścią art. 19 omawianego Dekretu zabraniano się wywozu „z granic Państwa Polskiego zabytków ruchomych i ich części”²⁶⁰. Ponadto, jeżeli istniało zagrożenie wywozu za granicę zabytku będącego własnością prywatną, a mającego „wybitne znaczenie narodowe”, rząd miał prawo wywłaszczyć go na rzecz jednego z muzeów narodowych²⁶¹. Należy w tym miejscu wskazać, że wywłaszczenie zabytku ruchomego odbywało się za odszkodowaniem, którego procedura została uregulowana w osobnym rozdziale Dekretu: „Postępowanie przy wywłaszczeniu zabytków i odszkodowaniu” (art. 28-33 Dekretu). Godnym uwagi jest fakt, iż rozdział ten wskazywał, że wywłaszczenie zabytków nieruchomych, w odróżnieniu od zabytków ruchomych, odbywało na zasadach ogólnych dotyczących wywłaszczenia nieruchomości na użytek publiczny. Rozwiązanie to wskazuje, że już wtedy dostrzegano, iż zabytki ruchome wymagają w tym zakresie odrębnego potraktowania²⁶².

²⁵⁸ Art. 17 Dekretu z 1918 r.

²⁵⁹ Należy podkreślić, że podpisany przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego dnia 7 lutego 1919 Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami (Dz.Pr.P.P. 1919 nr 14 poz. 182) nie zawierał zapisów w zakresie karnoprawnej ochrony archiwaliów. W akcie tym znajdowały się jednak wskazania, iż do zadań wydziału archiwów państwowych należało zgodnie z art. 2c „ratowanie istniejących w kraju zabytków archiwalnych od zniszczenia, oraz udzielanie rady i pomocy w sprawach, związanych z ochroną i przechowywaniem takich zabytków, będących w posiadaniu prywatnym”. W komentowanym dekreście wskazano również w art. 2d jako zadanie wydziału archiwów państwowych „rewindykację zbiorów archiwalnych, stanowiących własność Państwa Polskiego”.

²⁶⁰ Na podstawie art. 26 Dekretu z 1918 r. wprowadzono również całkowity zakaz wywozu za granicę zabytków z kategorii „wykopiska i znaleziska”.

²⁶¹ Art. 22 Dekretu z 1918 r.

²⁶² Art. 33 Dekretu z 1918 r.

Wywłaszczenie mogło nastąpić wyłącznie na mocy reskryptu (decyzji) Rady Regencyjnej na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁶³. Jeżeli właściciel zabytku uważał, iż poniósł w wyniku powyższego wywłaszczenia stratę materialną, to mógł w terminie roku od doręczenia decyzji złożyć do właściwego konserwatora zabytków sztuki i kultury wniosek o wypłatę określonej sumy tytułem odszkodowania. Do określonej w przepisach kwoty 3 000 marek²⁶⁴ decyzja co do wypłaty odszkodowania przysługiwała konserwatorowi, powyżej tej sumy potrzebna była natomiast decyzja Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁶⁵. Istotną kwestią w całej procedurze był fakt, iż w razie braku zgody właściciela zabytku co do wysokości odszkodowania wskazanego w decyzji, mógł on w terminie miesiąca od jej otrzymania wystąpić do sądu przeciwko skarbowi publicznemu²⁶⁶. Ta procedura nie miała miejsca w przypadku potajemnego wywozu za granicę zabytku lub próby takiego wywozu. W takich sytuacjach zabytek ruchomy ulegał sądowej konfiskacie na rzecz jednego z muzeów narodowych²⁶⁷.

W Dekrecie z 1918 r. w art. 23-27 zostały zawarte również odmienne uregulowania kategorii zabytków w postaci wykopalisk i znalezisk, za które uznawano:

- wykopaliska, świadczące o dawnej kulturze (groby, pola urn i urny, narzędzia kamienne, wyroby kruszcowe i szklane, tkaniny, ceramika, monety itp.);
- znaleziska przypadkowe na powierzchni ziemi lub na dnie zbiorników wody, mające cechy dawnej kultury, z rodzaju wyżej wymienionych, oraz takie jak skarby i archiwalia, ukryte w murach, puszkach, skrytkach itp. Właściciele lub dzierżawcy gruntów, na których znajdowały się wykopaliska, bądź kierownicy robót, podczas których na wykopaliska natrafiono, bądź też ci, którzy odkrycia dokonali, obowiązani byli niezwłocznie zawiadomić o tym fakcie najbliższy urząd konserwatorski, który celem zabezpieczenia wykopaliska lub znaleziska miał wydać decyzję, nakazującą wstrzymanie robót i określającą sposób dalszego ich prowadzenia. Ta specjalna kategoria zabytków objęta została w Dekrecie z 1918 całkowitym zakazem wywozu, co jak podkreśla się w literaturze wpi-

²⁶³ Art. 28 Dekretu z 1918 r.

²⁶⁴ Marka polska w wyniku reformy walutowej Władysława Grabskiego została w 1924 zastąpiona złotym polskim.

²⁶⁵ Zob. art. 30 oraz 31 Dekretu z 1918 r.

²⁶⁶ Zob. art. 32 Dekretu z 1918 r.

²⁶⁷ Art. 34 Dekretu z 1918 r.

sywało się w ówczesny trend ochrony znalezisk i wykopalisk, podejmowany zwłaszcza w państwach, które odzyskały niepodległość po I wojnie światowej²⁶⁸.

Regulacje karnoprawnej ochrony zabytków zawierał ostatni rozdział Dekretu: „O odpowiedzialności za wykroczenie przeciwko przepisom”. Artykuł 34 wskazywał, iż winni przekroczenia przepisów Dekretu byli zagrożeni w drodze sądowej kary do 3 miesięcy aresztu oraz - w razie zniszczenia zabytku lub zmniejszenia jego wartości wskutek uszkodzenia - grzywnie, równającej się wartości zniszczonego przedmiotu lub zmniejszeniu jego wartości wskutek uszkodzenia. W razie potajemnego wywozu lub usiłowania wywozu z granic państwa przedmiotów, objętych dekretem, ulegały w drodze sądowej konfiskacie na rzecz jednego z muzeów narodowych. W literaturze tematu podkreśla się, iż ww. przepis pomimo, że niezmiernie lakoniczny jest w gruncie rzeczy dość jasny²⁶⁹ z czym należy się zgodzić gdyż ustawodawca w sposób szeroki wskazał zakres odpowiedzialności za czyny skierowane przeciwko zabytkom bez zróżnicowania odpowiedzialności karnej w zależności od ich kategorii. M. Trzeciński słusznie wskazuje, że w artykule tym zostały formalnie skomasowane przestępstwa: zniszczenia bądź uszkodzenia zabytku oraz nielegalnego wywozu zabytku za granicę z uwzględnieniem sytuacji usiłowania popełnienia tego czynu. Autor ten podkreśla, że sformułowanie „przekroczenie przepisów niniejszej ustawy” musi być rozumiane jako przekroczenie wszystkich norm prawnych w Dekrecie wywodząc z tego, że sankcje z art. 34 będą dotyczyły także innych naruszeń wskazując przykład m.in. naruszenia art. 24 tego aktu związanego z niepowiadomieniem o odkryciu wykopalisk.²⁷⁰ Zgadzając się ze wskazanym poglądem należy także podkreślić, że za czyny godzące w zabytki na podstawie omawianego art. 34 Dekretu groziły stosunkowo niskie kary. Wartym podkreślenia są, jak wskazuje się w doktrynie dwa interesujące rozwiązania, a mianowicie powiązanie wysokości grzywny z wartością zniszczonego przedmiotu lub zmniejszenia jego wartości wskutek uszkodzenia oraz konfiskatę przedmiotów nielegalnie wywożonych z kraju²⁷¹.

Rozdział Dekretu z 1918 r. o odpowiedzialności za wykroczenie przeciwko przepisom zawiera również zawarte w art. 35 postanowienia, iż sprzedaż, zamiana, zastaw lub darowizna zabytków ruchomych oraz wykopalisk i znalezisk, stanowiących własność gmin, miast, para-

²⁶⁸ Zob. M. Pszczyński, *Art. 26. Zabrania się wywozu z granic Państwa Polskiego...*, [w:] K. Zeidler, M. Marcinkowska (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli esej o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2017, s. 202-203.

²⁶⁹ J. Sobczak, *Ochrona prawno-karna dóbr kultury*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2009, nr 3, s. 5.

²⁷⁰ M. Trzeciński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010, s. 41.

²⁷¹ B. Gadecki, *Art. 34. Winni przekroczenia przepisów ustawy...*, [w:] K. Zeidler, M. Marcinkowska (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli esej o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2017, s. 249.

fii, oraz instytucji publicznych, uskutecznioma bez pozwolenia konserwatora, jest nieważna. Przepis ten w praktyce wprowadzał kontrole obrotu zabytkami ruchomymi należącymi do sfery publicznej, w szczególności reglamentował ewentualny przepływ z tej domeny do rąk prywatnych a także obrót w ramach jej samej²⁷².

Omówione rozwiązania oraz sama konstrukcja Dekretu Rady Regencyjnej z 31 października 1918 r. chroniące dziedzictwo kulturowe są pozytywnie oceniane w doktrynie²⁷³. W literaturze pojawiały się jednak także opinie wskazujące, iż pomimo swej doniosłej roli w tworzeniu opieki nad zabytkami akt ten był opracowany pośpiesznie kiedy granice państwa nie były ustalone. Wskazuje się, iż moc prawna Dekretu rozciągała się tylko na te zabytki, które zostały wpisane do rejestru a procedura takiego wpisu była sformalizowana i przewlekła²⁷⁴. W ocenie autora biorąc pod uwagę, iż wiele rozwiązań prawnych wprowadzonych przez Dekret z 1918 r. miało wyraźny wpływ na rozwój polskiego prawa ochrony zabytków należy niezależnie od zauważalnych mankamentów docenić jego rolę przy tworzeniu systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce w kolejnych latach.

Wprowadzenie w życie przepisów Dekretu z 1918 r. wiązało się z rozpoczęciem szeregu działań praktycznych związanych z poprawą bezpieczeństwa dziedzictwa kulturowego kraju. W szczególności istotnym zagadnieniem były działania związane z inwentaryzowaniem zabytków, co miało również znaczenie z punktu widzenia zapobiegania ewentualnym czynom przestępczym przeciwko nim skierowanym. Wiedza o miejscu, opisie i stanie zachowania zabytków była niezwykle istotna dla ochrony ich przed zniszczeniem, uszkodzeniem czy nielegalnym wywozem za granicę. Działalność związana z inwentaryzacją po wprowadzeniu Dekretu z 1918 r. zyskała podstawy prawne, w ramach których powołano struktury m.in. w postaci stanowiska specjalnego referenta inwentaryzacji mające na celu realizację tych zadań (w wydziale Zabytków i Muzeów Ministerstwa Sztuki i Kultury)²⁷⁵.

Innym istotnym zadaniem była ochrona dziedzictwa archeologicznego. W 1920 r. dwa lata po odzyskaniu przez Polskę niepodległości powstało Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych, nowoczesna instytucja państwowa stanowiąca organ scentrali-

²⁷² W. Kowalski, *Art. 35. Sprzedaż, zamiana, zastaw lub darowizna zabytków...*, [w:] K. Zeidler, M. Marcinkowska (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli esej o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2017, s. 255.

²⁷³ Zob. m.in. J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, op. cit., s. 342-347.

²⁷⁴ Zob. T. Krochmal, *Rys historyczno-prawny ochrony dzieł sztuki i zabytków w Polsce*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 230.

²⁷⁵ Szerzej J. Lewicki, *Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 52/4(207), s. 377; także J. Szablowski, *Dzieje inwentaryzacji zabytków sztuki w Polsce: W dwudziestą rocznicę Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków Sztuki*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 2/2(6), s.78-79.

zowanej i wyspecjalizowanej administracji o prawnie określonych kompetencjach w dziedzinie ochrony zabytków. Statut tej instytucji, poza prowadzeniem wykopalisk ratowniczych, obejmował nieinwazyjne metody ochrony, takie jak inwentaryzacje, dokumentacje, ochronę prawną i dozór stanowisk archeologicznych²⁷⁶. Podobnie jak obecnie ochrona zabytków archeologicznych wymagała odmiennego podejścia i wyspecjalizowanych instytucji²⁷⁷.

W zakresie ochrony nad zabytkami była prowadzona przez państwo również działalność edukacyjna, czego przykładem jest wydana przez Ministerstwo Kultury i Sztuki publikacja „Opieka nad zabytkami i ich konserwacja”. Celem tej publikacji było przybliżenie społeczeństwu praktycznych zagadnień dotyczących problematyki konserwacji zabytków. We wstępie wskazanego opracowania podkreślono że „o tem, czym są zabytki, przeciętny obywatel nie ma należytego pojęcia; ludzie bardzo nawet inteligentni nie wiedzą często, na czym polega wartość zabytku, a na sprawy konserwacji zabytków rozbieżne dotąd panują poglądy. Pragnąc chociaż w części złemu zaradzić, Ministerstwo Sztuki i Kultury, jako organ ześrodkowujący wszelkie sprawy, związane z opieką państwową nad zabytkami sztuki i kultury, uznało za wskazane opublikowanie niniejszej pracy, zmierzającej do streszczenia a zarazem ustalenia, zgodnie z najnowszymi zdobyczami nauki, tych zasad, jakimi przy opiece nad zabytkami i ich konserwacji kierować się należy.”²⁷⁸ [pisownia oryginalna].

Na zasady ochrony zabytków sakralnych w tym okresie wpływ miało wejście w życie 2 sierpnia 1925 r. Konkordatu między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską zawartego 10 lutego 1925 r.²⁷⁹. Akt ten w art. XIV zawierał postanowienia związane z ochroną zabytków oraz innych dzieł sztuki, archiwaliów i rękopisów posiadających wartość historyczną lub artystyczną w szczególności wskazywał, iż powstaną szczególne komisje tworzone przez biskupów w porozumieniu z właściwym ministrem zajmujące się tą tematyką. Na podstawie omawianego artykułu konkordatu oraz art. 2 ustawy z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła

²⁷⁶ Z. Kobyliński, *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Polsce na przełomie tysiącleci*, „Ochrona i konserwacja zabytków” 1998, nr 9/98, s. 18.

²⁷⁷ Działalność Państwowego Głównego Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych trwała do 1928 r., kiedy jego funkcje przejęło Państwowe Muzeum Archeologiczne.

²⁷⁸ Materiał opracowany w Ministerstwie Kultury i Sztuki, *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*, wyd. Ministerstwo Kultury i Sztuki, Warszawa 1920, s. 7

²⁷⁹ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501).

Rzymsko-Katolickiego²⁸⁰ wydano akt wykonawczy dopracowujący działanie mieszanych komisji²⁸¹.

Inną istotną formą ochrony dziedzictwa kulturowego były działania powstałych w 1922 Zbiorów Państwowych - organu wykonawczego Ministerstwa Robót Publicznych a w późniejszym czasie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁸². Zbiory Państwowe administrowały kolekcją należącą do Skarbu Państwa utworzoną po Traktacie Ryskim w wyniku rewindykacji dzieł sztuki z Rosji²⁸³. Powracające obiekty znajdowały swe miejsce w gmachach reprezentacyjnych. Do budynków tych należały: Zamek Królewski w Warszawie z pałacem Pod Blachą, Łazienki Królewskie z Białym Domkiem, Belweder, Wawel, muzeum w Grodnie, zamek w Poznaniu, pałac w Racocie, pałac biskupi w Wilnie oraz obiekty w Spale, Białowieży i Wiśle²⁸⁴. Istotną cezurą było wprowadzenie szczegółowego aktu określającego zasady działania tego organu w postaci Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 lutego 1930 r. o Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki²⁸⁵. W 1938 na podstawie umowy depozytowej zbiory sztuki zostały przekazane do Muzeum Narodowego w Warszawie.

2.2.2. Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami.

Regulacje Dekretu z 1918 r. obowiązywały przez kolejnych 10 lat i zostały zmienione przez nowy akt prawny w postaci Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami²⁸⁶. W artykule 1 Rozporządzenia z 1928 r. wskazano iż zabytkiem w rozumieniu tego aktu jest każdy przedmiot tak nieruchomy, jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej i zasługujący wskutek tego na zachowanie. W art. 2 ww. Rozporządzenia doprecyzowano

²⁸⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego. (Dz.U. 1925 nr 47 poz. 324).

²⁸¹ Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19 grudnia 1925 r. w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych (Dz. U. z 1926 r. Nr 6, poz. 35).

²⁸² Dzieje działania tej instytucji zostały szczegółowo opisane dzięki badaniom Pani Wandy Wojtyńskiej.

²⁸³ Szerzej: A. Jakubowski, *Restytucja i repatriacja polskich zabytków i dzieł sztuki z Rosji Radzieckiej po 1921 roku: artykuł XI traktatu ryskiego*, [w:] P. Jamski, E. Manikowska (red.), *Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości. Wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Warszawa 2010, s. 92-125.

²⁸⁴ Zob. W. Wojtyńska, *Działalność państwowych zbiorów sztuki*, „Kronika Zamkowa” 2005, nr 1-2/49-50, s. 193.

²⁸⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 lutego 1930 r. o Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki (Dz.U. 1933 nr 32 poz. 279).

²⁸⁶ Rozporządzenie z 1928 r.

w 16 kategoriach rodzaje zabytków precyzując m.in., iż za zabytki mogą być uznane „kolekcje przedmiotów, przechowywanych w muzeach, bibliotekach, w skarbcach i składach świętyń, zgromadzeniach cechowych, urzędach samorządowych, chociażby poszczególne przedmioty kolekcji same przez się nie miały wartości artystyczno-historycznej”²⁸⁷. W praktyce, w porównaniu do przepisów Dekretu z 1918 r ochroną prawną objęto szerszą kategorię dzieł włączonych do kolekcji. Dokumenty mające w myśl prawa kanonicznego charakter tajny, a w szczególności przechowywane w tajnych archiwach biskupich, oraz przedmioty specjalnego kultu religijnego np. obrazy cudowne zostały wyjęte z zakresu zastosowania Rozporządzenia z 1928 r.

W przepisach omawianego aktu prawnego doprecyzowano wiele rozwiązań prawnych funkcjonujących już w Dekrecie z 1918 r. W Rozporządzeniu, podobnie jak w obowiązujących do 1928 roku przepisach, istniała możliwość wywłaszczenia za odszkodowaniem zabytku wywożonego za granicę²⁸⁸. Warto w tym miejscu podkreślić, iż taka możliwość istniała niezależnie od wynikających z omawianego Rozporządzenia przepisów dotyczących prawa pierwszeństwa nabycia przez państwo zabytków sprzedawanych przez właściciela²⁸⁹ oraz konieczności uzyskania zezwolenia władz konserwatorskich na wywóz zabytku za granicę²⁹⁰. Właściciel wywłaszczonego obiektu, a także osoby trzecie biorące udział w postępowaniu mogli, jeśli nie zgadzali się z wyceną, dochodzić swoich praw na drodze sądowej w terminie 6 miesięcy od dnia doręczenia wyceny²⁹¹. Istotnym nowym rozwiązaniem w stosunku do reżimu Dekretu Rady Regencyjnej z 1918 r. było wprowadzenie procedury oceny wartości zabytku przez powołanych przez organ administracji rzeczoznawców („na zgodny wniosek stron, lub w braku ich zgody według własnego uznania”), którzy wyceniali obiekty, biorąc pod uwagę wartość w obrocie wewnętrznym jak i ograniczenie tej wartości w skutek zastosowania przepisów omawianego Rozporządzenia²⁹². Omawiany akt prawny zawierał także wskazanie, że ochronę przedmiotów zabytkowych będących własnością państwa określi rozporządzenie Rady Ministrów²⁹³.

W Rozporządzeniu z 1928 r. doszło do wyodrębnienia i znacznej rozbudowy części aktu prawnego poświęconego odpowiedzialności karnej w porównaniu do poprzednio obowiązujących rozwiązań z Dekretu z 1918 r. Rozdział VI Rozporządzenia z 1928 r. „Postano-

²⁸⁷ Zob. art. 2 ust. 2 Rozporządzenia z 1928 r.

²⁸⁸ Zob. art. 18 Rozporządzenia z 1928 r.

²⁸⁹ Art. 20 Rozporządzenia z 1928 r.

²⁹⁰ Art. 21 Rozporządzenia z 1928 r.

²⁹¹ Zob. art. 32 Rozporządzenia z 1928 r.

²⁹² Zob. art. 32 Rozporządzenia z 1928 r.

²⁹³ Zob. art. 44 Rozporządzenia z 1928 r.

wienia karne” składał się z 9 artykułów, z których 7 zawierało materialne przepisy karne stylizowane w art. 35-41. W literaturze podkreśla się, że wskazane czyny pomimo iż w Rozporządzeniu nazywane przestępstwami faktycznie były wykroczeniami.²⁹⁴ Przepisy zawierały kary za naruszenie poszczególnych artykułów Rozporządzenia w szczególności:

- Art. 35 Rozporządzenia z 1928 r. dotyczył czynu niezawiadomienia wbrew przepisom art. 13 Rozporządzenia właściwych władz konserwatorskich o zdarzeniach które wywarły ujemny wpływ na konserwację zabytków – analizowany przepis karny jednoznacznie wskazywał, że obowiązek ten wiązał się z naruszeniem art. 13 Rozporządzenia zgodnie, z którym zarządy związków komunalnych, gmin wyznaniowych, osób prawnych kościelnych i zakonnych kościoła katolickiego wszelkie w ogóle korporacje publiczno-prawne, jak również stowarzyszenia, posiadające osobowość prawną, które miały na celu opiekę nad zabytkami, obowiązane były zawiadamiać właściwe władze konserwatorskie pierwszej instancji o będących w ich posiadaniu przedmiotach, co do których zachodziły podejrzenia, że mają wartość zabytkową, jak również o wszelkich zdarzeniach, które wywarły ujemny, wpływ na konserwację tych przedmiotów. Należy więc podkreślić iż za omawiany czyn mogły odpowiadać jedynie wskazane w przepisach aktu prawnego kategorie podmiotów prawnych. Za naruszenie wskazanego obowiązku groziła kara grzywny do 300 zł²⁹⁵;
- Art. 36 w Rozporządzeniu z 1928 r. odnosił się do naruszenia trzech różnych przepisów omawianego aktu penalizując naruszenie art. 14, art. 25 ust 1 oraz art. 26 Rozporządzenia. Naruszenie art. 14 Rozporządzenia wiązało się z zakazem, zgodnie z którym zabytków nie wolno było burzyć, rozkopywać, niszczyć, przerabiać, odnawiać, rekonstruować, zabudowywać, zdobić, uzupełniać, ani przewozić bez uprzedniego zezwolenia' władz konserwatorskich pierwszej instancji. Naruszenie art. 25 ust 1. Rozporządzenia wiązało się z nie wypełnieniem obowiązku zgodnie z którym właściciele, dzierżawcy lub posiadacze gruntów, na których odkryto wykopaliska lub znaleziska jak również ci, którzy odkrycia dokonali, i kierownicy, robót, podczas których na wykopaliska, natrafiono; obowiązani byli niezwłocznie zawiadomić o tym władzę konserwatorską pierwszej instancji. Naruszenie art. 26 Rozporządzenia wiązało się z niewykonaniem obowiązku zgodnie, z którym poszukiwania archeologiczne i paleontologiczne, wymagają zezwolenia władzy konserwatorskiej pierwszej instancji i podlegają jej kontroli. Za naruszenie art. 14, art. 25 ust 1 oraz

²⁹⁴ M. Bojarski, W. Radecki, *Ochrona zabytków w polskim prawie karnym. Stan aktualny i propozycje de lege ferenda*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Zakamycze 2006, s. 14.

²⁹⁵ W istocie określona w analizowanym przepisie grzywna nie wydaje się adekwatną karą za popełniony czyn.

art. 26 groziła kara aresztu do 4 tygodni albo kara grzywny do 500 zł. W razie zniszczenia zabytku lub zmniejszenia jego wartości można było 'orzec karę pieniężną do wysokości wartości zniszczonego zabytku lub zmniejszenia jego wartości wskutek uszkodzenia. Jeżeli winny był przedsiębiorcą lub kierownikiem robót można było przy powtórnym skazaniu za czyn, przewidziany w artykule 36 orzec pozbawienie prawa wykonywania tego rodzaju robót na czas od 1 miesiąca do roku. W 'wypadkach naruszenia przepisów art. 25 ust. 1 i art. 26 można było orzec konfiskatę zabytku na rzecz jednego z muzeów państwowych. W literaturze podkreśla się, iż w przepisie tym wprost zwerbalizowano niszczenie zabytku oraz jego uszkodzenie poprzez użycie określenia „zmniejszenie wartości zabytku”²⁹⁶;

- Na podstawie art. 37 Rozporządzeniu odpowiadał winny wznowienia robót wstrzymywanych lub prowadzenia robót zabronionych przez władzę konserwatorską lub też prowadzenia robót w sposób inny niż wskazany przez władzę konserwatorską. Sprawca podlegał karze aresztu od 6 tygodni albo grzywny do 1000 zł. W razie zniszczenia zabytku lub zmniejszenia jego wartości można było 'orzec karę pieniężną do wysokości wartości zniszczonego zabytku lub zmniejszenia jego wartości wskutek uszkodzenia. Jeżeli winny był przedsiębiorcą lub kierownikiem robót można było przy powtórnym skazaniu za czyn, przewidziany w artykule 37 Rozporządzenia orzec pozbawienie prawa wykonywania tego rodzaju robót na czas od 1 miesiąca do roku;
- Art. 38 Rozporządzenia z 1928 r. penalizował naruszenia art. 12 ust. 2 i art. 19 ust. 1 Rozporządzenia. Pierwszy z czynów (naruszający normę określoną w art. 12 ust. 2 przedmiotowego Rozporządzenia) dotyczył złamania zakazu władzy konserwatorskiej odpłatnego lub bezpłatnego zbywania przedmiotu mogącego być uznanym za zabytek. Drugi z czynów (naruszający normę określoną w art. 19 ust. 1 Rozporządzenia z 1928 r.) dotyczył złamania zakazu zbywania zabytku przez określone osoby prawne bez zezwoleniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁹⁷. Za naruszenie wskazanych zakazów groziła kara grzywny do 2 000 zł;
- Art. 39 Rozporządzenia z 1928 r. penalizował naruszenia art. 19 ust. 3 oraz art. 19 ust. 4 Rozporządzenia. Naruszenie art. 19 ust. 3 polegające na niezawiadomieniu władzy konserwatorskiej pierwszej instancji o przejściu prawa własności mógł popełnić dziedzic lub

²⁹⁶ Zob. R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków nieruchomych w Polsce - problematyka prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna*, Kraków 2017, s. 94-95.

²⁹⁷ W niektórych przypadkach takie zezwolenie mogła wydać komisja mieszana dla ochrony zabytków sztuki i kultury.

legatariusz²⁹⁸, który wiedział iż dany przedmiot jest zabytkiem. Naruszenie art. 19 ust. 4 polegające na niezawiadomieniu władzy konserwatorskiej pierwszej instancji o prowadzeniu w stosunku do zabytku egzekucji mógł popełnić zarówno właściciel jak i organ prowadzący egzekucję. Za naruszenie wskazanych przepisów groziła kara grzywny do 300 zł;

- Art. 40 Rozporządzenia z 1928 r. penalizował wywóz lub usiłowanie wywozu zabytków z granic państwa bez zezwolenia. Winny wskazanych czynów był zagrożony karą aresztu do trzech miesięcy lub karą grzywny do 5.000 złotych. Dodatkowo na podstawie tego przepisu można było orzec konfiskatę zabytku na rzecz jednego z muzeów państwowych, a w razie jeżeli zabytek został wywieziony za granicę należało orzec na rzecz Skarbu Państwa karę pieniężną równającą się wartości wywiezionego zabytku.
- Art. 41 Rozporządzenia z 1928 r. sankcjonował czyn polegający na niedopuszczeniu przedstawicieli władz konserwatorskich do wykonania czynności, przewidzianych w omawianym Rozporządzeniu, a także czyn przeszkodzenia wykonaniu tych czynności. Za wymienione czyny groziła kara aresztu do 4 tygodni lub grzywna do 1.000 złotych.

W art. 42 Rozporządzenia zawarto klauzulę subsydiarności, zgodnie z którą „w razie, gdy czyn, podlegający ukaraniu w myśl niniejszego rozporządzenia, jest zagrożony w innych przepisach karą surowszą, stosuje się te przepisy.” Omawiany rozdział kończył art. 43 Rozporządzenia wskazując, że do orzekania o przestępstwach, przewidzianych w omawianym rozporządzeniu, powołane były sądy powiatowe (sądy pokoju)²⁹⁹.

Oceniając normy karne z Rozporządzenia z 1928 r. należy zwrócić uwagę, iż co do zasady nie odnosiły się one do przestępstw kryminalnym, takich jak kradzież czy paserstwo zabytków stąd system kar w dużej mierze opierał się na karach grzywny a nie karach więzienia. Tym niemniej kara za wywóz za granice zabytku bez zezwolenia czy normy penalizujące zniszczenie zabytku są w mojej ocenie stosunkowo łagodne dla sprawców.

Do Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r. wydano istotne dla ochrony dziedzictwa kulturowego akty wykonawcze, wśród których szczególnie ważne znaczenie miało rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r.

²⁹⁸ Osoba otrzymująca legat.

²⁹⁹ Dodatkowo przepis ten zawierał postanowienia różnicujące jego stosowanie na niektórych obszarach kraju, w szczególności wskazując, iż na obszarze obowiązywania niemieckiego kodeksu karnego z 1871 r. należało orzec zamiast aresztu ponad 6 tygodni więzienie a na obszarze obowiązywania austriackiej ustawy postępowania karnego z 1873 r. należy uwzględnić niektóre odmienne procedury postępowania karnego tego aktu.

o prowadzeniu rejestru zabytków³⁰⁰, które jak podkreśla się w literaturze przedmiotu regulując zasady funkcjonowania tego narzędzia prawnego wyznaczało zakres ochrony prawnej a tym samym ingerencji państwa³⁰¹. Innym istotnym aktem wykonawczym było rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 września 1932 r. o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych, będących własnością Państwa³⁰². W akcie tym uregulowano obowiązki osób posiadających w swoim zarządzie przedmioty będące własnością państwa, co do których istniały informacje, że mogą mieć wartość artystyczną, kulturalną, archeologiczną lub paleontologiczną.

Dla zakresu Rozporządzenia z 1928 r. istotne znaczenie miała jego nowelizacja ustawą z dnia 25 stycznia 1933 r. o zmianie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami³⁰³. Akt ten zmienił zarówno przepisy dotyczące wywozu zabytków jak i regulacje karne. W szczególności wprowadził szczegółowe przepisy dotyczące czasowego wywozu zabytków za granice oraz system opłat stemplowych za zezwolenie za wywóz stały zabytków za granicę. Te ostatnie rozwiązanie istniało w polskim systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w różnych aktach aż do 2012 r. W mojej ocenie wprowadzenie opłat za wydanie zezwoleń na wywóz miało duży wpływ na zjawisko przemytu zabytków z Polski. Zgodnie z art. 21 ust. 2 znowelizowanego rozporządzenia opłata stemplowa za wydanie zezwolenia na wywóz wynosiła:

- przy wartości zabytku do 10 tys. zł – 15% szacunku;
- przy wartości zabytku do 20 tys. zł – 17% szacunku;
- przy wartości zabytku do 50 tys. zł – 20 % szacunku ;
- przy wartości zabytku do 100 tys. zł – 22 % szacunku;
- przy wartości zabytku ponad 100 tys. zł – 25 % szacunku³⁰⁴.

W przypadku wydania zezwoleń na czasowy wywóz zgodnie z art. 21 ust. 4 znowelizowanego rozporządzenia mogła być pobrana kaucja w wysokości opłaty za wywóz

³⁰⁰ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz.U. 1928 nr 76 poz. 675).

³⁰¹ Zob. K. Zalasieńska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010, s. 41.

³⁰² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 września 1932 r. o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych, będących własnością Państwa (Dz.U. 1932 nr 89 poz. 750).

³⁰³ Ustawa z dnia 25 stycznia 1933 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. (Dz.U. 1933 nr 10 poz. 62).

³⁰⁴ W art. 21 ust 3 znowelizowanego rozporządzenia z 1928 r. wskazywano, że podstawę wymiaru stanowi suma szacunkowa, zadeklarowana przez ubiegającego się o zezwolenie na wywóz. Jeżeli zadeklarowana suma szacunkowa, zdaniem władzy konserwatorskiej I instancji, wynosiła mniej, niż wartość sprzedażna zabytku, a wezwanie wystosowane do strony, aby zadeklarowała kwotę, zgodną z zapatrywaniem władzy konserwatorskiej, pozostawało bez skutku mimo upływu dwóch tygodni od doręczenia wezwania, to władza konserwatorska I instancji ustalała wartość zabytku na podstawie oceny jednego lub więcej rzeczoznawców, powołanych według własnego uznania. Strona ponosiła koszty tej oceny, jeżeli wartość, ustalona na podstawie opinii rzeczoznawczej, przewyższała wartość podaną przez stronę, więcej niż o третią część.

zabytku na stałe. Kaucja ta ulegała zwrotowi po stwierdzeniu powrotu zabytku z poza granic Polski. Dodatkowo Skarbowi Państwa przysługiwało prawo przymusowego wykupu zabytku, zgłoszonego do wywozu na stałe, w przeciągu 3 miesięcy od daty zgłoszenia za cenę szacunkową, zadeklarowaną przez ubiegającego się o zezwolenie na wywóz.

Wprowadzenie wysokiej opłaty skarbowej, którą płacono się w przypadku uzyskania zezwolenia na stały wywóz zabytków za granicę była jednym z czynników tworzących zjawisko przemytu zabytków z Polski. Osoba mając wywieść zabytek z Polski będąca jego właścicielem musiała państwu przekazać sumę stanowiącą dużą część jego wartości. Przykładowo, wywozący legalnie dzieło sztuki wycenione na 400 tys. złotych musiał zapłacić opłatę stemplową w wysokości 100 tys. złotych. Dla porównania zgodnie z informacjami z małego rocznika statystycznego z 1939 miesięczne uposażenie zasadnicze w polskich kolejach państwowych w zależności od 14 grup zaszerogowania wahało się od 100 do 1000 zł a wśród wojskowych zawodowych od 137 zł dla samotnego kaprała, do 3000 zł dla marszałka³⁰⁵. Dodatkowo należy podkreślić, iż w okresie XX-lecia międzywojennego nie było jeszcze wypracowanych spójnych międzynarodowych standardów poszukiwań i restytucji nielegalnie wywiezionych dóbr kultury, zatem w przypadku ich udanego przemytu szanse odzyskania i odnalezienia dzieła były znikome.

Aby przeciwdziałać zjawisku nielegalnego wywozu zabytków w wyniku nowelizacji z 1933 r. uzupełniono art. 40 tego aktu penalizujący nielegalny wywóz. W szczególności rozszerzono możliwość konfiskaty zabytku nie tylko na rzecz jednego z muzeów państwowych, lecz także na rzecz archiwów. Dodatkowo art. 40 Rozporządzenia z 1928 r. otrzymał dwa nowe ustępy z których pierwszy art. 40 ust. 2 wskazywał iż winnemu nie przywiezienia w terminie, ustalonym w zezwoleniu na czasowy wywóz, z powrotem do kraju zabytku, wywiezionego czasowo poza granice Państwa Polskiego groziła kara aresztu do trzech miesięcy lub kara grzywny do 5.000 zł. Dodatkowo zgodnie z omawianym przepisem należało orzec na rzecz Skarbu Państwa karę pieniężną, równającą się wartości zabytku oraz utratę kaucji, jeżeli była pobrana. W art. 40 ust. 3 Rozporządzenia z 1928 r. wskazano, że wartość wywiezionego zabytku, jeżeli nie była już ustalona przy udzieleniu zezwolenia na wywóz czasowy, ustalała władza konserwatorska II instancji.

Nowelizacja z 1933 wprowadziła do Rozporządzenia z 1928 r. także art. 43 zgodnie z którym karom przewidzianym w artykułach 35 – 43 Rozporządzenia, podlegają również winni naruszenia przepisów Rozporządzenia w stosunku do przedmiotów, których wartość

³⁰⁵ Zob. S. Szulc, E. Szturm de Sztrem (red.), *Mały rocznik statystyczny 1939*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1939, s. 278.

zabytkowa nie została jeszcze stwierdzona orzeczeniem władzy konserwatorskiej, jeżeli ze względu na cechy artystyczne, kulturalne, historyczne, archeologiczne lub paleontologiczne ich zabytkowy charakter przedmiotu nie ulega wątpliwości. Wskazany artykuł w znacznym stopniu poszerzył zakres ochrony karnoprawnej dziedzictwa kulturowego jednoznacznie przesądając, że wystarczy oczywisty „zabytkowy charakter” przedmiotu.

Oceniając rozwiązania dotyczące ochrony karnoprawnej zarówno w postanowieniach Dekretu z 1918 r. jak i Rozporządzenia z 1928 r. warto wskazać, iż pomimo stosunkowo niskich kar grzywnien niektóre rozwiązania ugruntowały się w polskim systemie prawnym (np. możliwość konfiskaty w przypadku nielegalnego wywozu zabytku).

2.2.3. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi.

W tym samym roku co nowelizacja Rozporządzenia z 1928 r. wszedł w życie inny istotny akt prawny, tj. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi³⁰⁶. Pomimo, że ww. Ustawa nie zawierała przepisów karnych była niezwykle istotna w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego ze względu na wprowadzenie zasady nadzoru nad instytucjami muzealnymi. Ustawa w art. 1 określała muzea publiczne jako wszelakie zbiory z zakresu sztuki, kultury i przyrody z wyłączeniem bibliotek, zorganizowane pod kątem widzenia wartości naukowej, artystycznej lub pamiątkowej będące własnością państwa, samorządów oraz innych instytucji i korporacji publiczno - prawnych, a także stowarzyszeń i osób prywatnych, o ile te zbiory były udostępnione dla publiczności. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego sprawował nad muzeami publicznymi opiekę i nadzór w zakresie naukowym, artystycznym, technicznym i organizacyjnym, udzielał zezwoleń na założenie muzeów publicznych, oraz zatwierdzał ich statuty. Dwa ostatnie uprawnienia ministra w przypadku muzeów będących własnością stowarzyszeń i osób prywatnych nie miały do nich zastosowania³⁰⁷ (aczkolwiek art. 4 Ustawy pozwalał rozciągnąć opiekę i nadzór nad takimi podmiotami na wniosek właściciela). Zapisy dotyczące nadzoru nad instytucjami muzealnymi były dobrym krokiem w kierunku ujednolicenia ochrony zbiorów, zwłaszcza w zakresie technicznym i organizacyjnym.

W okresie poprzedzającym powstanie ww. Ustawy doszło do katastrof uświadamiających jak ważne jest odpowiednie zabezpieczenie zbiorów. Pożary w monachijskim szklanym pałacu w 1931 r., w którym z 3 000 wystawionych obrazów udało się uratować jedynie

³⁰⁶ Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi (Dz.U. 1933 nr 32 poz. 279).

³⁰⁷ Postanowienia Ustawy nie miały zastosowania także do Muzeum Wojska i Wielkopolskiego Muzeum Wojska, nad którymi nadzór sprawował wyłącznie Minister Spraw Wojskowych.

około 50 oraz o dwa lata wcześniejszy pożar Pałacu Dobra Narodu w Amsterdamie³⁰⁸ wykazały, iż błędy w ochronie instytucji mogą skutkować nieodwracalnymi szkodami dla dziedzictwa kulturowego. Jan Pruszyński komentując ww. Ustawę podkreślał, iż zagadnienia rzeczoznawstwa nie zostały w niej unormowane, zaś status prawny personelu muzealnego regulowały przepisy dotyczące służb publicznych. Z perspektywy czasu krytycznie oceniono brak jednolitej polityki państwa w zakresie muzealnictwa, jednak trudno dziś stwierdzić, czy prowadzenie takiej polityki było w złożonej rzeczywistości politycznej odrodzonej Polski w ogóle możliwe³⁰⁹.

W okresie XX-lecia międzywojennego wiele szczególnie cennych dla kultury dzieł sztuki przechowywano w różnego typu instytucjach muzealnych. Utworzenie muzeum narodowego umieszczono wśród priorytetów nowego państwa, gdyż było ono jednym z najważniejszych środków jego legitymizacji³¹⁰. Badacze w wydanym w 1927 r. siódmym tomie „Nauki Polskiej” wskazywali 184 muzea i zbiory o charakterze muzealnym na terenie kraju³¹¹. Dane opublikowane w roczniku statystyki Rzeczypospolitej Polskiej z 1928 w części dotyczącej muzeów i zbiorów muzealnych wskazują natomiast 142 muzea, przy czym tylko 111 podmiotów o „wiadomej liczbie okazów³¹²”. W kolejnych latach wykazywana w oficjalnych statystykach liczba muzeów wzrastała. Według danych zawartych w małym roczniku statystyczny z 1939 r. w Polsce działało w tym czasie 175 muzeów.

Właścicielem muzeów było państwo (29 muzeów), związki samorządu terytorialnego (38 muzeów), organizacje społeczne (81 muzeów), diecezje (11 muzeów), osoby prywatne (16 muzeów). Ze względu na charakter wyróżniano muzea: wielodziałowe (58), artystyczne (24), historyczno-kulturalne (19), przyrodnicze (13), archeologiczne (5), etnograficzne (14), techniczne (7), wojskowe (2), ogólne i nie określone (33).

Innym podziałem wskazanym w roczniku była kategoryzacja ze względu na typ muzeum. W ramach tego podziału wyróżniano instytucje centralne (17) ogólnopolskie (31) ogólnopolskie (6) okręgowe (33) regionalne (31) lokalne (31)³¹³. Z informacji z małego

³⁰⁸ Zob. W. Löschburg, *Cienie nad Akropolem*, Warszawa 1991, s. 8-11.

³⁰⁹ Zob. J. Pruszyński, *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” 1988, nr 2, s. 82.

³¹⁰ E. Manikowska, *W stronę muzeum narodowego. Kolekcje i budowa polskiej tożsamości kulturowej u progu niepodległości*, [w:] K. Kludkiewicz, M. Mencfela (red.), *Miłośnictwo rzeczy – studia z historii kolekcjonerstwa na ziemiach polskich w XIX wieku*, Warszawa 2014, s. 70.

³¹¹ E. Baranowicz, *Muzea i zbiory o charakterze muzealnym w Polsce* (oprac.), „Nauka Polska” 1927. t. 7, s. 98-161 cyt. M. Romanowska-Zadrożna, M. Pierzchała, *Straty wojenne. Malarstwo obce. Obrazy olejne, pastele, akwarele utracone w latach 1939-1945 w granicach Polski po 1945 bez Ziem Zachodnich i Północnych. Wstęp do tomu II (niepublikowane – materiał otzmany od autorki)*.

³¹² Co wydają się należy utożsamiać z eksponatami.

³¹³ Zob. S. Szulc, E. Szturm de Sztrem, *Mały rocznik statystyczny 1939...*, op. cit., s. 343.

roczniku statystycznego z 1939 r. wynika, że na terytorium Polski siedziby muzeów były nierównomiernie reprezentowane w zależności od miasta i województwa. W szczególności na terenie miasta stołecznego Warszawa funkcjonowało 30 muzeów (w pozostałej części województwa warszawskiego 6). Na pozostałym obszarze Polski dane o liczbie funkcjonujących muzeów przedstawiały się następująco:

- województwo łódzkie - 10 muzeów;
- województwo kieleckie - 12 muzeów;
- województwo lubelskie - 2 muzea;
- województwo białostockie - 5 muzeów;
- województwo wileńskie - 6 muzeów (w tym na terenie miasta Wilna 4 muzea);
- województwo nowogródzkie - 3 muzea;
- województwo poleskiego - 1 muzeum;
- województwo wołyńskie - 5 muzeów;
- województwo poznańskie 13 muzeów, w tym na terenie miasta Poznań 5 muzea;
- województwo pomorskie - 13 muzeów;
- województwo śląskie - 4 muzea;
- województwo krakowskie - 23 muzea, w tym na terenie miasta Kraków 13 muzeów;
- województwo lwowskie - 33 muzea, w tym na terenie miasta Lwów 17 muzeów;
- województwo stanisławowskie - 3 muzea;
- województwo tarnopolskie- 6 muzeów.

W istocie, jak wynika z powyższego, wiele muzeów funkcjonowało na terenie lub przy większych ośrodkach miejskich.

Pomimo stosunkowo dużej liczby funkcjonujących na terenie Polski instytucji muzealnych posiadających cenne dzieła sztuki, w okresie XX-lecia międzywojennego nie odnotowano szczególnie spektakularnych kradzieży zbiorów, które odbiły by się w świadomości społecznej. Wśród kradzieży dzieł sztuki ze zbiorów kościelnych, które wywołały znaczne oburzenie w społeczeństwie należy wskazać na sprawę dokonanego 11 lipca 1923 włamania do skarbcza Katedry Gnieźnieńskiej. Włamywacze skradli tam m.in. relikwie św. Wojciecha, 7 złotych kielichów, monstrancje i złoty relikwiarz³¹⁴.

³¹⁴ Zob. „*Kurjer Poznański*” z 13 lipca 1923 r. nr 156, s. 1

2.2.4. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny, tzw. Kodeks Makarewicza.

Problematyka ochrony zabytków nie znalazła odzwierciedlenia w pierwszej polskiej kodyfikacji karnej, tj. w kodeksie karnym z 11 lipca 1932 r.³¹⁵ jak i ówczesnym prawie o wykroczeniach³¹⁶. Pomimo to słusznie podkreśla się, że czyny np. kradzież zabytku mogły być karane na podstawie art. 257 Kodeksu karnego z 1932 r.³¹⁷. W odniesieniu do zabytków i innych dzieł sztuki zastosowanie miały w szczególności przepisy dotyczące paserstwa uregulowane w art. 160 i 161 Kodeksu karnego z 1932 r. oraz przepisy rozdział XXXIX Kodeksu karnego z 1932 r. zawierające przestępstwa przeciwko mieniu.

W komentarzu do Kodeksu karnego z 1932 r. Leon Peiper omawiając uregulowane w art. 257 dotyczące przestępstwa kradzieży podkreśla, że przepis ten odstępuje od wyliczenia wypadków kwalifikowanych, ponieważ posiada wysoką sankcję ogólną, sięgającą pięciu lat więzienia. Konsekwencją tej wysokiej sankcji jest szeroka możliwość dla sędziego indywidualizowania wypadków, zależnie od okoliczności i charakteru sprawcy, co jest zdaniem autora komentarza niewątpliwie słuszniejsze, aniżeli ustawowa schematyzacja³¹⁸. W konsekwencji przyjęcia takiego rozwiązania, kradzież cennych dla dziedzictwa dzieł sztuki nie była okolicznością, która z mocy prawa podwyższała odpowiedzialność karną sprawcy. W przypadku mniejszej wagi dodatkowo sąd mógł zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary co było o tyle istotne iż wartość skradzionego mienia nie przesądza zasadniczo kwestii, czy zachodził taki przypadek³¹⁹.

Wśród przestępstw uregulowanych w Kodeksie karnym z 1932 r. istotny z punktu widzenia przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu był przepis dot. oszustwa. Zgodnie z art. 264 tego Kodeksu, kto w celu osiągnięcia dla siebie lub kogo innego korzyści majątkowej doprowadzał inną osobę, za pomocą wprowadzenia jej w błąd lub wyzyskania błędu, do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem, podlegał karze więzienia do lat 5. W przypadkach mniejszej wagi podobnie jak w przypadku kradzieży sąd mógł zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary. Służby policyjne w okresie XX-lecia międzywojennego dostrzegały poważny problem oszustw przy sprzedaży dzieł sztuki i innych zabytków.

³¹⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571) – tzw. Kodeks Makarewicza, dalej: Kodeks karny z 1932 r.

³¹⁶ Kodeks karny z 1932 r.

³¹⁷ M. Bojarski, W. Radecki, *Ochrona zabytków...*, op. cit., s. 15.

³¹⁸ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego: prawa o wykroczeniach i przepisów wprowadzających wraz z niektórymi ustawami dodatkowymi i wzorami orzeczeń do prawa o wykroczeniach*, Kraków 1933, s.716.

³¹⁹ Ibidem, s. 722.

Problematyka oszustw przy nabywaniu zabytków znalazła odzwierciedlenie w specjalistycznych publikacjach policyjnych z tego okresu. Już w wydany w 1923 roku podręczniku dla użytku policji państwowej wskazuje się, iż do poważniejszych oszustów należą m.in. „sprzedawcy fałszowanych starożytności”³²⁰. Podobnie na problem tego typ przestępstw zwrócono uwagę w wydanych 1925 roku materiałach szkoleniowych dla policji zawierających pytania i odpowiedzi dotyczące przestępczości. W części materiałów szkoleniowych dotyczących zagadnienia jakie oszustwa spotykamy najczęściej wśród wskazanych czynów obok przebieganie się w strój urzędników publicznych czy osób wojskowych, oszustw na mierze i wadze czy oszustw przy grze w karty wskazano również oszustwo przy sprzedaży „starożytności”³²¹.

2.2.5. Materiały edukacyjne w zakresie przestępstw dotyczących dzieł sztuki.

Szczegółowe uwagi o zjawisku i sposobie działań sprawców tego rodzaju przestępstw zostało zawarte w wydany w 1928 roku podręczniku dla szkolenia funkcjonariuszy policji państwowej³²². W podrozdziale ww. publikacji o tytule „oszustwo przy sprzedaży dzieł sztuki i przedmiotów starożytnych” autorzy wskazują postępowanie sprawców przestępstw podkreślając iż „do najpowszechniej stosowanych zabiegów w tym kierunku należy: poprawianie, upiększanie, dopełnianie, rozbieranie i składanie samego przedmiotu. W takich wypadkach konieczne jest dokładne ustalenie wyglądu przedmiotów przed uskutecznieniem zabiegów oszukańczych. Wiedzieć trzeba jednakże, że tylko doskonały profesjonalny znawca potrafi poznać się na tego typu oszustwie. Osoby kupujące przedmioty starożytne czyli tak zwane antyki, bardzo często nie mają zaufania do kupców, handlujących tego rodzaju przedmiotami wychodząc z założenia, że za drogie pieniądze otrzymuje się tam często przedmioty fałszywe; mniemają więc, że korzystniej jest kupić rzecz taką u osoby prywatnej. Wykorzystują to nader często oszuści, wynosząc rzekome dzieła sztuki i antyki do mieszkań różnych osób prywatnych, starych wdów, nieraz nawet chłopów na wsi, aby następnie, niby to przypadkiem, wykryć „białego kruką” i zawiadomić o tem zbieracza, który najczęściej kupuje w ten sposób rzecz bezwartościową płacąc za nią bajeczne sumy” [pisownia oryginalna]³²³.

³²⁰ *Służba śledcza: podręcznik dla użytku policji państwowej*, skł. gł. w księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1923 (Warszawa: Drukarnia Współczesna), s. 107

³²¹ *Służba śledcza: pytania i odpowiedzi: dla użytku policji państwowej.*, skł. gł. w księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1925 (Warszawa: tłocznia "Współczesna"), s. 33.

³²² J. Piątkowicz, G. Lax, J. Jakubiec, *Służba Śledcza – Podręcznik dla szkolenia funkcjonariuszy policji państwowej*, (pisownia oryginalna), Warszawa 1928, s. 406-407.

³²³ Ibidem, s. 406-407.

Biorąc pod uwagę, iż sposób postępowania sprawców tego typu oszustw został opisany w podręczniku policyjnym, w którym całkowicie pominięto inne czyny przeciwko zabytkom i dziełom sztuki można założyć, że zachowania związane z oferowaniem podrobionych dzieł imitujących antyki było dość częste i stanowiło problem społeczny. Autorzy podręcznika wskazywali na szczególne wyspecjalizowanie sprawców, które wiązało się ze szczegółowym przygotowaniem przestępstwa „Znane są nawet takie wypadki, że pewne przedmioty z kamienia, gliny, porcelany, alabastru specjalnie wmurowywano w starych domach lub zakopywano w ziemi, następnie zaś, jako przypadkowo odkryte starożytne zabytki, sprzedawać prawie na wagę złota. To samo odnosi się zresztą do okuć u drzwi, zamków, klamek, antab, które przytwierdza się na starych domach w ten sposób, jakoby się tam znajdowały od setek lat” [pisownia oryginalna]³²⁴. Diagnozując zagrożenie sprzedaży podrobionych antyków autorzy podręcznika jako główną metodę zwalczania tej formy przestępczości widzieli w działalności edukacyjnej skierowanej do ogółu społeczeństwa wskazując, iż „najbardziej celowe wydaje się częste pouczanie publiczności, aby bez uprzedniego zasięgnięcia zdania uczciwych znawców nie sprzedawała „starych przedmiotów” ludziom nieznanym. Niech posiadający taki przedmiot, w razie chęci sprzedaży zwróci się najpierw do rozumniejszych bardziej obytych znajomych. Po drugie – należy zwracać baczniejszą uwagę na ten rodzaj handlarzy i zbieraczy, uganiających się na prowincji. Działacz należy bardzo oględnie, gdyż trudno jest przeprowadzić rozgraniczenie między tem, co jest dozwolone a co zakazane” [pisownia oryginalna]³²⁵.

Należy się tu zgodzić z autorami podręcznika, że zarówno rozważa przy zakupie jak i monitoring sprzedawców przez służby policyjne mogą zmniejszyć zagrożenie oszustwa w obrocie zabytkami i dziełami sztuki. Brak w specjalistycznych publikacjach policyjnych szczegółowo opisywanych innych form przestępczości przeciwko zabytkom może wskazywać, iż w tym okresie nie postrzegano zjawisk związanych z kradzieżami, przemytem czy wandalizmem dziedzictwa kulturowego jako szczególnie często występujących w praktyce służby policyjnej. Eksperti policyjni doceniali jednak znaczenie instytucji muzealnych, a zwłaszcza ich roli edukacyjnej dla funkcjonariuszy czego przykładem może być projekt stworzenia muzeów do celów naukowych wzorowanym na założeniach służb innych krajów ogłoszony w gazecie policji państwowej „Na posterunku” w 1927 r.³²⁶ Jak wskazywano w ww. specjalistycznym czasopiśmie „systematyczne początkowe szkolenie kandydatów oraz

³²⁴ Ibidem, s. 407.

³²⁵ Ibidem, s. 408

³²⁶ J. Maszewska-Knappe, *Muzeum kryminalne do celów naukowych*, „Na Posterunku: gazeta Policji Państwowej” 1927, nr 30, 23 lipca, s. 3-5.

doszkalanie starszych, doświadczonych już policjantów odbywa się obecnie w szkołach, specjalnie na ten cel przeznaczonych i wyposażonych w różne pomoce naukowe. Do takich właśnie pomocy zaliczyć należy w pierwszym rzędzie dobrze założone i celowo prowadzone muzeum kryminalne”. Autorka artykułu powołując się na wystąpienie prezydenta saskiego krajowego Urzędu Kryminalnego, dr. Palitzscha zaprezentowała projekt instytucji która miała łączyć funkcje dydaktyczną realizowaną w postaci działu „pomoce szkolne” w którym policjanci zapoznawali się z eksponatami związanymi i funkcje stricte muzealną pełnioną przez dział „muzeum kryminalnego” w której znajdował by się „zbiór eksponatów naukowych i porównawczych oraz ciekawych pod względem kryminalnym przedmiotów z praktyki śledczej, głównie takich, które służą lub służyły do popełnienia przestępstw oraz powstały przy czy przez dokonanie czynów występnych”.

Projekt muzeum zakładał również odrębne traktowanie szczególnie cennych dla dziedzictwa kulturowego eksponatów wskazując, iż „w każdym większym, dobrze prowadzonym muzeum kryminalnym znajdzie się niejeden ciekawy eksponat, nieaktualny wprowadzić pod względem kryminalnym, jednak wartościowy jako zabytek historyczny w pełnym znaczeniu tego słowa, ilustrujący czasy dawno minione. Materiał ten, często bardzo cenny i ciekawy, należy zgrupować w III dziale, który można by nazwać „historycznym” lub „ogólnym”. W dziale tym, poza eksponatami wysortowanymi z muzeum kryminalnego i ewentualnie szkolnego, znajdą pomieszczenie także przedmioty odnoszące się do wszelkich innych dziedzin i czynności policyjnych, nie posiadających cech ściśle kryminalnych³²⁷. Idea tworzenia kolekcji i przechowywania cennych zabytków w muzeum policyjnym wpisywała się w politykę ochrony dziedzictwa w Polsce.

W okresie XX-lecia międzywojennego położono podwaliny pod wiele rozwiązań prawnych w zakresie ochrony zabytków, które w kolejnych latach miały wpływ na bezpieczeństwo dziedzictwa także w zakresie zapobiegania zjawisku przestępczości wymierzonej przeciw niemu. Stworzono ustawowe regulacje, które miały chronić zarówno zabytki ruchome jak i nieruchome. Na terenie polski funkcjonowało także wiele instytucji muzealnych, które w swoich zbiorach zapewniały bezpieczeństwo ważnym dla kultury dziełom sztuki. Funkcjonujące w tym okresie przepisy karne miały w swoim założeniu zapobiegać i karać sprawców przemytu i niszczenia zabytków, grabieżców stanowisk archeologicznych oraz umożliwiać egzekwowanie działań służb chroniących dziedzictwo. System ochrony zabytków

³²⁷ Ibidem, s. 4.

stworzony w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej nie miał jednak szans oprzeć się destrukcji jaką niosła z sobą II wojna światowa.

2.3. Zagrożenie i straty polskiego dziedzictwa kulturowego spowodowane II wojną Światową.

Pod koniec 1938 r. w Polsce zdawano sobie sprawę z zagrożenia potencjalnym wybuchem wojny. Niestety jak słusznie wskazuje Piotr Majewski charakterystycznymi cechami polskich przygotowań wojennych były, poza nielicznymi wyjątkami, opieszałość, wynikająca z braku koncepcji rozwiązań całościowych oraz odpowiedzialnego wsparcia finansowego, a także dyskrecjonalność powodowana obawami o wybuch panicznych nastrojów w społeczeństwie. Badacz ten słusznie wskazuje, że optymizm opinii publicznej udzielił się środowiskom zaangażowanym w działalność kulturalną i naukową co miało wyraźny wpływ na poglądy dotyczące przygotowania planu ewakuacji i planu działań na zapleczu frontu związanych między innymi z ochroną zbiorów instytucji kultury³²⁸. Sytuacją która dobrze obrazuje problemy z przygotowaniem do wojny instytucji kultury jest sprawa ankiety dotyczącej zabezpieczenia zbiorów na wypadek wojny rozesłanej w kwietniu 1938 r. przez lwowskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich do bibliotek i muzeów. Żadna z objętych ankietą instytucji nie miała środków ani warunków dla ochrony swoich zasobów. W związku z wynikiem ankiet Zjazd Delegatów Kół Związku Bibliotekarzy Polskich zlecił Radzie Związku Bibliotekarzy opracowanie instrukcji dla bibliotek i muzeów na wypadek wojny lotniczej. Inicjatywa ta miała zostać przejęta do realizacji przez Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które miało w założeniu koordynować te prace przez wydziały tej instytucji: Archiwów Państwowych; Nauki; Sztuki. Wypracowany przez wskazane ministerstwo projekt organizacji ochrony dóbr kultury w warunkach wojennych został przekazany do Ministerstwa Spraw Wojskowych. Znajdujące się w projekcie liczne postulaty m.in. przydzielenie do sztabów konserwatorów, zorganizowanie specjalnego personelu wraz ze środkami technicznymi i komunikacyjnymi dla przeprowadzenia ewakuacji dzieł sztuki (który byłby zwolniony od służby czynnej), czy przygotowanie składnic na obszarze niezagrażonym, na którym ewakuowano by mienie - niestety nie zostały one wprowadzone w życie przed wybuchem wojny³²⁹. W literaturze podkreśla się, że osoby odpowiedzialne za bezpieczeństwo zbiorów jeszcze w pierwszej połowie 1939 roku nie wiedziały jakie działania pod-

³²⁸ P. Majewski, *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939-1945*, Warszawa 2005, s. 66.

³²⁹ Ibidem, s. 35-36

jąc w celu ochrony zbiorów, ponieważ władze nie wydały w tym względzie żadnych konkretnych dyspozycji³³⁰. Środowiska zaangażowane w ochronę zbiorów by poradzić sobie z sytuacją braku dostatecznych działań władz państwa organizowały spotkania i konferencje, na których podejmowano dyskusji w zakresie sprecyzowania zasad i kolejności zabezpieczania oraz ewakuacji zbiorów. Przykładem takich spotkań była konferencja Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, która odbyła się 27 czerwca 1939 r. w Instytucie Propagandy Sztuki oraz XV Zjazd Związku Muzeów, który odbył się w Gdyni 24-27 czerwca 1939 r.³³¹ Sposób zabezpieczenia zabytków i innych dóbr kultury w muzeach i instytucjach był odmienny w zależności od postawy dyrekcji i pracowników. W części instytucji m.in. Muzeum Narodowym w Warszawie, Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu czy Muzeum Książąt Czartoryskich przygotowywano skrzynie do pakowania dzieł a szczególnie cenne przedmioty i kolekcje numizmatyczne umieszczano w sejfach bankowych. Niestety w większości muzeów nie doszło do zabezpieczenia zbiorów³³². Pomimo braku skonkretyzowanych zaleceń dla instytucji kultury pewne zapisy istotne dla ochrony dziedzictwa kulturowego znalazły się w regulacjach prawnych tworzonych w tym okresie.

Aktem prawnym na podstawie, którego miała odbywać się ewakuacja była ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o wycofaniu urzędów, ludności i mienia z zagrożonych obszarów Państwa³³³ która zastąpiła obowiązujące od 1927 r. rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie przymusowego wycofywania z zagrożonych obszarów Państwa ludności i mienia³³⁴. W ustawie w art. 6 wskazano szczególne zasady związane z postępowaniem z mieniem przedstawiającym wartość naukową, artystyczną lub historyczną, które jeżeli nie mogło być wycofane, powinno być zabezpieczone na miejscu i zarejestrowane. Pomimo iż ustawa wprowadzała zasadę, że mienie nie wycofane, które nie mogło być zabezpieczone, ani nie zostało użyte na potrzeby Państwa, ma być zniszczone - jeżeli mogłoby by utrudniać przeprowadzenie własnych działań wojennych lub być wyzyskane przez nieprzyjaciela dla celów wojennych - jej zapisy wskazywały iż nie dotyczy to jednak mienia, przedstawiającego wartość naukową, artystyczną lub historyczną. W artykule 14 ustawy unormowano odpowiedzialność osób nie stosujących się do zarządzeń władz o wycofaniu albo o zakazie wycofania

³³⁰ T. A. Pruszek, *Zabezpieczenie i ratowanie dzieł sztuki w Warszawie wobec zagrożeń w okresie II wojny światowej*, „Almanach Muzealny” 2014, nr 8, s. 192

³³¹ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, op. cit., s. 406.

³³² Ibidem, s. 406-407.

³³³ Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o wycofaniu urzędów, ludności i mienia z zagrożonych obszarów Państwa (Dz.U. 1927 nr 78 poz. 678).

³³⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 r. w sprawie przymusowego wycofywania z zagrożonych obszarów Państwa ludności i mienia (Dz.U. 1927 nr 78 poz. 67).

osób lub mienia, wydanych na podstawie przedmiotowej ustawy. Takie osoby podlegały karze aresztu do roku lub grzywny albo obu tym karom łącznie. Sprawcy groziło również orzeczenie przepadku mienia, które powinno być wycofane. Odnosnie niestosowania się do innych zarządzeń władz wydanych na podstawie ustawy sprawcy odpowiadali zgodnie z artykułem 15 tego aktu i groziła im kara aresztu do 3 miesięcy, grzywny do 3 000 zł lub obie te kary łącznie.

W trakcie kampanii wrześniowej 1939 r. zniszczenia objęły wiele zabytków. Nie zabrakło jednak wielu czynów bohaterskich związanych z próbą ochrony dziedzictwa kulturowego przed nieprzyjacielem. Podkreśla się, że przez cały czas trwania oblężenia Warszawy w bibliotekach, muzeach i archiwach dzień i noc czuwali pracownicy, którym częstokroć udawało się ochronić zbiory dzięki tłumieniu w zarodku pożarów wywoływanych bombardowaniami³³⁵. Zniszczenia w trakcie działań wojennych w zasobie zabytkowym powiększyła stosowana przez Niemców zasada „prawa łupu” (Prisengerichtsordnung z 28 sierpnia 1939), która jak wskazuje się w literaturze stanowiła zapowiedź nazistowskiej polityki niszczenia kultury polskiej³³⁶. Okres okupacji niestety doprowadził do dalszych działań związanych z grabieżą polskich dzieł sztuki, której plan był zaplanowany na długo przed rozpoczęciem działań wojennych. Spisy cennych dla dziedzictwa narodowego książek i dzieł sztuki uznanych za szkodliwe i antyniemieckie były podstawą dla Gestapo do ich poszukiwań, a w niektórych przypadkach nawet oferowaniu za informację o miejscu ich ukrycia nagrody. Mienie żydowskie a także mienie innych osób aresztowanych i dobra kultury uznane za okupantów za „kulturalną spuściznę narodu niemieckiego” automatycznie przechodziły na własność skarbu Rzeszy a niezgłoszenie ich przez właściciela dóbr kultury traktowano jako przestępstwo przeciwko „niemieckiemu dziełu odbudowy” i podlegało wysokim karom³³⁷. Część grabionych dzieł sztuki, które zgodnie z nazistowską teorią sztuki były niepełnowartościowe sprzedawano często do domów aukcyjnych w Londynie, Nowym Jorku, Paryżu, Genewie, Lucernie, zapewniając obu stronom ogromne zyski ze sprzedaży i kupna dzieł sztuki zgrabionych na okupowanych terytoriach. Proceder ten utrzymał się niemal do końca istnienia III Rzeszy³³⁸. Przykładem działań państwa niemieckiego może być przesłanie jesienią 1939 r. przez Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy specjalnej grupy tzw. „Komanda Paulsena” pod

³³⁵ N. Cieślińska-Lobkowicz, *Walka w obronie polskich dóbr kultury w czasie wojny i okupacji hitlerowskiej*, „Kronika Zamkowa” 2008, 1-2(55-56), s. 161.

³³⁶ Ibidem, s. 161.

³³⁷ J. Pruszyński, *Ochrona zabytków...*, op. cit., s. 111.

³³⁸ L. H. Nicholas, *Grabieże Europy. Losy dzieł sztuki w trzeciej rzeszy i podczas drugiej wojny światowej*, Kraków 1997, s. 10.

dowództwem Petera Paulsena profesora archeologii. Jednostka ta, której członkami były osoby z wykształceniem archeologicznym specjalizowała się w rabunku i wywozie cennych dóbr kultury z terenu okupowanej Polski³³⁹. Ilustracją działań tej zbrodniczej grupy była grabież ołtarza Wita Stwosza opisana szczegółowo w literaturze przedmiotu³⁴⁰. Za szczególnie hańbiącą należy uznać postawę naukowców niemieckich, którzy przed wojną przebywali w Polsce i jako uczeni mieli udostępnione zbiory wystawowe oraz magazynowe polskich muzeów by w okresie okupacji wykorzystywać swą wiedzę do wspierania grabieży zbiorów instytucji kultury. Takie działania prowadził m.in. dr Dagobert Frey z Wrocławia i dr Józef Mühlmann z Austrii, którzy kierowali niemieckimi ekipami wyznaczając przedmioty i fragmenty architektoniczno-rzeźbiarskie przeznaczone do wywozu z Polski³⁴¹.

W ramach Polskiego Państwa Podziemnego istniało kilkanaście struktur obejmujących zakresem swojej działalności sprawy nauki i kultury³⁴². Znając skale grabieży i zniszczeń Polskie Państwo Podziemne i współpracujące z nim osoby podejmowały próby ochrony dóbr kultury ukrywając poszukiwane dzieła sztuki i dokumentując straty. Z punktu widzenia problematyki zapobiegania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu istotne były zwłaszcza działania władz Polskiego Państwa Podziemnego związane z dokumentacją grabieży i zniszczeń co miało na celu przygotowanie do przyszłej restytucji dóbr kultury w przyszłości i ukarania sprawców zniszczeń. W ramach tych działań można wskazać na dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 marca 1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne³⁴³. Dekret ten jest niezwykle istotny z punktu widzenia ścigania sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu Polski popełnionych w czasie II wojny światowej. Na podstawie przepisów tego aktu odpowiedzialności karnej podlegały osoby przynależne do Rzeszy Niemieckiej bądź państw z nią sprzymierzonych bądź współdziałających, jak też inne osoby działające w interesie Rzeszy Niemieckiej lub rzeczonych państw, za przestępstwa popełnione po dniu 31 sierpnia 1939 r. bez względu na miejsce popełnienia czynu³⁴⁴. Przepisem karnym, na podstawie którego można było karać sprawców zarówno niszczenia zabytków jak również rabunku i kradzieży cennych dla kultury dzieł sztuki był art. 7 ww. dekretu. Zgodnie z przytoczonym przepisem: „kto wbrew normom prawa międzynaro-

³³⁹ Szerzej: A. Mężynski, *Kommando Paulsen: październik-grudzień 1939*, Warszawa 1994.

³⁴⁰ Zob. S. Waltoś, *Grabież ołtarza Wita Stwosza*, Warszawa 2015; także: A. Bochnak, *Wojenne losy Ołtarza Mariackiego Wita Stwosza*, „Przegląd Artystyczny” 1946, nr 5.

³⁴¹ S. Lorentz, *Udział Muzeum Narodowego w dziele ratowania Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Ochrona Zabytków” 1973, r. 26, nr 1, s. 7.

³⁴² P. Majewski, *Wojna i kultura. Instytucje kultury...*, op. cit., s. 99.

³⁴³ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 marca 1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne (Dz.U. 1943 nr 3 poz. 6), dalej: Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 1943 r.

³⁴⁴ Zob. art. 1 Dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z 1943 r.

dowego dokonywał rabunku, kradzieży, zniszczenia lub uszkodzenia mienia publicznego lub prywatnego, jeśli mienie te stanowi wartość ogólnonarodową podlegał karze więzienia dożywotnio lub karze śmierci”. Dodatkowo należy wskazać, iż zgodnie z art. 8 dekretu w razie skazania za czyny z dekretu sąd mógł orzec karę dodatkową w postaci przepadku majątku i utratę zdolności do dziedziczenia. Także osoba pomagająca sprawcy przestępstwa z art. 7 ww. dekretu z 1943 r. lub pomagające takiej osobie uchylać się od odpowiedzialności lub niezapobiegającym takiemu uchylaniu zgodnie z art. 9 dekretu podlegała karze więzienia, karze więzienia dożywotnio lub karze śmierci. Dekret w art. 10 jednoznacznie przesądzał, iż karą na podstawie jego przepisów podlegał zarówno ten kto zarządzał dokonanie czynu jak i ten kto go wykonywał. Wskazane zapisy jednoznacznie potwierdzają, że państwo Polskie starało się chronić „mienie o wartości ogólnonarodowej”. Przepisy dekretu o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne penalizowały więc działania okupanta oraz osób z nimi współpracujących skierowane przeciwko cennym dziełom sztuki i innym dobrom kultury posiadających wartość „ogólnonarodową”. Przepis ten dotyczył zarówno mienia publicznego czyli dzieł sztuki z muzeów publicznych i innych państwowych instytucji, jak również mienia prywatnego co obejmowało karnoprawną ochroną kolekcje prywatnych właścicieli. Wykonanie przepisów dekretu powierzono zgodnie z jego zapisami Ministerstwu Sprawiedliwości. Kontrowersyjnym i niejednoznacznym zagadnieniem odnośnie obrotu dobrami kultury w czasie okupacji było funkcjonowanie warszawskiego rynku sztuki gdzie jak wskazuje Andrzej Ryszkiewicz trafiało wiele cennych dzieł w związku z migracjami ludności, zagrożeniem całych wielkich skupisk (przede wszystkim Żydów), wysiedlaniem majątków ziemskich, wyprzedawaniem dobytku oraz pauperyzacją. Osoby zajmujące się obrotem takimi dziełami sztuki uzyskiwały znaczne dochody przy działaniach charakteryzujących się co najmniej „elastycznością sumienia”³⁴⁵. Wiele transakcji dotyczących dzieł sztuki - niezależnie od oceny etycznej działań z tym związanych - zwłaszcza przy wyzyskaniu ciężkiej sytuacji sprzedającego mogła podlegać odpowiedzialności karnoprawnej.

Wśród działań struktur Polskiego Państwa Podziemnego należy wskazać rozporządzenie tymczasowe wydane 3 maja 1944 r. przez Krajową Radę Ministrów (część rządu emigracyjnego funkcjonująca na terenie okupowanej Polski) powołujące specjalne sądy karne mające jako organy przejściowe orzekać w sprawach dotyczących zbrodni i umyślnych występków popełnionych po 31 sierpnia 1939 r. Informacja o przyjęciu przez Radę Ministrów tekstu Dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z 1943 r. bez oczekiwania na jego ogłoszenie sprawiła, iż

³⁴⁵ Zob. A. Ryszkiewicz, *Antykwariusze okupacyjnej Warszawy*, „Cenne, Bezcenne, Utracone”1999, nr 4(16), s. 7.

Kierownictwo Walki Cywilnej 17 grudnia 1942 r. skierowało odezwę w sprawie zbierania materiałów dotyczących zbrodni popełnionych przez niemieckiego okupanta.³⁴⁶ Działania te były istotne również w zakresie dokumentowania grabieży i zniszczeń dóbr kultury. Piotr Majewski słusznie podkreśla znaczenie działań Polskiego Państwa Podziemnego związane z dokumentowaniem działań okupanta wskazując, że najważniejszymi raportami przygotowanymi przez struktury konspiracyjne, jakie dotarły z kraju na uchodźstwo i stały się podstawą prac restytucyjnych były:

- prowizoryczne zestawienie strat wojennych Państwa Polskiego sporządzone na koniec lutego 1940;
- raport działalność władz okupacyjnych na terytorium Rzeczypospolitej za okres od 1 IX 1939 do 1 XII 1940,
- raport będący podstawą publikacji „The Nazi Kultur in Poland”, prezentujący stan rzeczy pod okupacją za okres od sierpnia 1941 do lutego 1942 r.,
- raport pt. „Straty kulturalne” ilustrujący stan do końca roku 1943. W raporcie tym pojawiła się m.in. koncepcja tzw. Majątku Kultury, która zakładała przeznaczenie części niemieckiej własności państwowej i prywatnej na okupowanych terenach polskich oraz obszarach, które skutkiem traktatu pokojowego Niemcy miały stracić na rzecz Polski – na odbudowę kultury polskiej³⁴⁷.

Straty jakie poniosła kultura polska były ogromne i przyczyniły się do szczególnego spojrzenia Polaków na zagadnienie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Znakomity badacz zagadnienia Jan Pruszyński wskazywał, iż z obliczeń Biura Odszkodowań Wojennych opracowanych dla celów określenia wysokości roszczeń Polski z tytułu poniesionych strat wynikało, iż wyniosły one około 2 biliony 584 miliardów złotych według parytetu przedwojennego złotówki do dolara (według przelicznika kursu dolara amerykańskiego z 1939 roku wynoszącego 5,42 zł polskiego). Szkody w zasobie zabytkowym nieruchomym i ruchomym oraz bibliotecznym i archiwalnym przedstawiono zbiorczo w „Sprawozdaniu w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939 - 1945” a wykonanym na podstawie dokumentacji szkód prowadzonej przez cały okres okupacji przez wysoko kwalifiko-

³⁴⁶ Zob. E. Rojowska, *Komisja Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych i działalność Polski w ramach jej prac: zarys problemu*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 22, s. 18.

³⁴⁷ P. Majewski, *Nasze było dla nas bezcenne...*, *Ochrona dóbr kultury w działalności Polskiego Państwa Podziemnego 1939–1945*, „Muzealnictwo” 2017, nr 58, s. 15.

wanych pracowników muzealnictwa i konserwatorstwa działających w ramach struktur Polskiego Państwa Podziemnego.³⁴⁸

O ile wiele jest opracowań dotyczących poniesionych strat wojennych to badania nad odpowiedzialnością sprawców przestępstw skierowanych przeciwko dziedzictwu kulturowemu w czasie II wojny światowej wymagają jeszcze wiele nakładów pracy. Tadeusz Zadrozny słusznie zwraca uwagę, że akta procesowe z 2. połowy lat 40. XX w., dziś nieco zapomniane, skrywają jeszcze wiele informacji do zbadania i opisanie. Autor ten wskazuje, że o ile dokumenty wykorzystane w procesach norymberskich w obszernych wypisach zostały dawno już wydrukowane i dzięki temu są łatwo osiągalne (nawet w internecie) o tyle dostępu do akt procesów toczonych w Polsce w tamtym okresie przed Najwyższym Trybunałem Narodowym i Sądami Okręgowymi, strzegą jeszcze biurokratyczne bariery, chociaż powinny one służyć pracom badawczym i interpretacyjnym w o wiele szerszym zakresie³⁴⁹. Komplementarne i szeroko zakrojone badania aktowe spraw konkretnych przestępstw popełnianych na szkodę dziedzictwa kulturowego mogą pozwolić szerzej spojrzeć na skalę zjawiska.

Straty dziedzictwa kulturowego spowodowane II wojną światową, w mojej ocenie mają istotny wpływ na obecne postrzeganie przez społeczeństwo zjawiska przestępczości skierowanej przeciwko jego elementom. Zniszczenia, grabieże i nielegalny wywóz dóbr kultury, do którego doprowadziła okupacja uzmysłowiło Polakom wartość utraconego dziedzictwa.

Obecnie w trakcie dyskusji nad kształtem regulacji dotyczących ochrony zabytków czy przypadkami przemytu dzieł sztuki podnosi się argumenty strat poniesionych przez naród polski w wyniku okupacji i działań związanych z II wojną światową. Trwają również poszukiwania dzieł zaginionych w czasie II wojny Światową przez m.in. Wydział ds. Restytucji Dóbr Kultury działający w strukturach Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

³⁴⁸ J. Pruszyński, *Szkody w zasobie zabytkowym wynikające z wojny i okupacji niemieckiej w latach 1939 – 1945*, niepublikowana opinia z 31 października 1997 r (w zbiorach autora).

³⁴⁹ T. Zadrozny, *Rückgabe des beschlagnahmten Bibliotheksgutes – argumentacja Gustava Abba i stanowisko Kajetana Mühlmann. Epizod z dziejów polskich zbiorów artystycznych w okresie II wojny światowej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2021, t. 83, nr 4, s. 729.

2.4. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce Ludowej.

2.4.1. Działania władz komunistycznych w zakresie nacjonalizacji, kontroli i ochrony dziedzictwa kulturowego w latach 1944- 1962 r.

Zakończenie II wojny światowej oznaczało dla Polski szereg zmian społeczno-politycznych, które obejmowały swoim zakresem także system ochrony dziedzictwa kulturowego. Pomimo że formalnie w pierwszych latach po II wojnie światowej władze utrzymały część przepisów z zakresu ochrony zabytków, faktyczne ich stosowanie przedstawiało się odmiennie. Było to związane zarówno ze zmianami ideologicznymi wynikającymi z budowy Polski Ludowej jak i skutkami wojennej okupacji.

2.4.1.1. Dekrety Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. oraz z 6 września 1944 r.

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) powołano w Moskwie dnia 21 lipca 1944 r. Od 1 sierpnia 1944 r. PKWN miał siedzibę w Lublinie. W strukturach PKWN znajdował się resort Kultury i Sztuki. W dekrete Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki³⁵⁰ w art. 1d wskazano, że do zakresu działania resortu Kultury i Sztuki należy m.in. piecza nad muzeami i ich zakładaniem oraz ochrona zabytków. Aktem wykonawczym do ww. dekretu było rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 r. o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych³⁵¹. Do zadań wojewódzkich wydziałów kultury i sztuki należało „sprawowanie pieczy” nad rozwojem kultury i sztuki na terenie danego województwa. Wydziały te były powołane do spełniania w jego obrębie wszystkich zadań, wynikających z zakresu działania Resortu Kultury i Sztuki, a w szczególności do zakładania i nadzorowania teatrów, orkiestr, chórów, galerii sztuki, zbiorów i muzeów, studiów dramatycznych, instytutów i szkół muzycznych, choreograficznych i sztuk plastycznych. Piotr Dobosz słusznie wskazując, że stosunek nowej władzy do

³⁵⁰ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki (Dz. U. Nr 5, poz. 25).

³⁵¹ Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 r. o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych (Dz. U. 1944 nr 7, poz. 37).

problematyki ochrony zabytków był od samego początku pełen sprzeczności, ponieważ nie ulegało wątpliwości, że władzom Polski Ludowej nie były obojętne problemy ochrony zabytków jednak miała ona charakter instrumentalny³⁵². W pierwszych latach powojennych widoczne było dążenie do zewidencjonowania ocalałego zasobu zabytków i odzyskania najcenniejszych zabytków wywiezionych z Polski. Na zakres ochrony nakładały się jednak teoria walki klasowej, służalczy stosunek do Związku Sowieckiego, reforma rolna, w trakcie której dochodziło do wyrzucania właścicieli z dworów i rabunków własności będącej wielopokoleniową ruchomą i nieruchomą spuścizną kulturową³⁵³. W literaturze podkreśla się, że zapoczątkowana w 1944 r. reforma rolna nosiła cechy zemsty i była wymierzona w szczególności w ziemiaństwo. Na rzecz państwa przejmowano nieruchomości, dzieła sztuki, księgozbiory, archiwa rodzinne. Odbywało się to z pogwałceniem ówczesnego prawa, ponieważ dekret PKWN z 6 września 1944 r.³⁵⁴ nie zawierał przepisów odnoszących się do ruchomości a normy prawne odnoszące się do tego typu zabytków zostały zawarte dopiero 1 marca 1945 roku³⁵⁵ w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej³⁵⁶. W § 11 ww. rozporządzenia określono, że przejściu od właścicieli ziemskich nie podlegają m.in. przedmioty służące do osobistego użytku właściciela przejmowanego majątku i członków jego rodziny jak np. ubrania, pościel, biżuteria, meble, naczynia kuchenne niemające związku z prowadzeniem gospodarstwa rolnego oraz jeżeli nie posiadają wartości naukowej, artystycznej lub muzealnej.

2.4.1.2. Dekret z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej.

W przepisach obowiązującego w tym okresie przedwojennego rozporządzenia z 1928 r. nie było norm prawnych do przejmowania dzieł sztuki w ramach nacjonalizacji czy reformy

³⁵² P. Dobosz, *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944-1989; uwarunkowania polityczne i społeczne*, [w:] A. Tomaszewski (red.), *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944-1989*, Warszawa 1996, s. 36.

³⁵³ Ibidem.

³⁵⁴ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz. U. z 1945 r. Nr 3, poz. 13 z późn. zm.).

³⁵⁵ J. Hanula, *Polityka Muzealna Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Muzealnictwo” 2018, nr 59, s. 89.

³⁵⁶ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz. U. Nr 10, poz. 51 z późn. zm.).

rolnej na co słusznie zwraca uwagę Wojciech Szafrński³⁵⁷. Władze potrzebowały rozwiązań, które miały doprowadzić do kontroli posiadanych przez właścicieli dzieł sztuki, a pośrednio także do ich przejęcia przez państwo. Rozwiązaniem tym miały być przepisy dekretu z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej³⁵⁸.

Niezależnie od motywacji ustawodawcy Dekret z 1946 r. zmieniał rozwiązania dotyczące obrotu dziełami sztuki, w tym w zakresie przepisów karnoprawnych dotyczących wywozu i obrotu dziełami sztuki.

Art. 1 Dekretu z 1946 wskazywał, że ten kto ma w swoim posiadaniu lub władaniu dzieło sztuki plastycznej albo przedmiot o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej, obowiązany był zarejestrować to dzieło lub przedmiot. Obowiązkowi rejestracji podlegało również wzięcie w komis, zbycie, nabycie lub znalezienie dzieła sztuki albo przedmiotu określonego w przepisie. Poszczególne rodzaje dzieł i przedmiotów podlegały rejestracji w trybie rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 17 stycznia 1947 r. wydanym w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej oraz Ministrem Ziem Odzyskanych w sprawie rejestracji dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej³⁵⁹.

Obowiązkowi rejestracji dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej podlegały:

1. wszystkie datowane ruchome dzieła sztuki plastycznej i przedmioty o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej, powstałe do 1830 r. włącznie;
2. wszystkie niedatowane ruchome dzieła sztuki plastycznej i przedmioty o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej, powstałe od czasów przedhistorycznych do okresu Cesarstwa ("Empire") włącznie;
3. przedmioty o wartości historycznej lub kulturalnej, związane z powstaniem narodowymi lub emigracją popowstaniową;
4. dzieła sztuki plastycznej i przedmioty o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej z okresów późniejszych, niż wymienione pod pkt 1 i 2, jeżeli te dzieła lub przedmioty by-

³⁵⁷ Zob. W. Szafrński, *Dekret o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki z 1946 roku – czy praktyka rozmięła się z celami regulacji prawnej?*, „STUDIA IURIDICA TORUNIENSIA” 2012, t. 11, s. 225.

³⁵⁸ Dekret z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej (Dz.U. z 1946 r. Nr 14, poz. 99), dalej: Dekret z 1946.

³⁵⁹ Rozporządzenia ministra kultury i sztuki z dnia 17 stycznia 1947 r. wydane w porozumieniu z ministrem administracji publicznej oraz ministrem ziem odzyskanych w sprawie rejestracji dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej (Dz.U. z 1947 r. Nr 34, poz. 155), dalej jako: rozporządzenie z 1947.

ły wyszczególnione w załączniku 1 do rozporządzenia albo miały być wyszczególnione w rozporządzeniach uzupełniających.

Obowiązkowi rejestracji zgodnie z rozporządzeniem z 1947 r. podlegały dzieła i przedmioty bez względu na ich tytuł własności, tj. stanowiące własność państwa, samorządu oraz innych instytucji i korporacji publiczno-prawnych, związków religijnych, organizacji, stowarzyszeń, osób prywatnych, jak również o nieustalonym tytule własności.

W art. 3 Dekretu z 1946 wprowadzono zakaz wywozu poza granice Państwa Polskiego bez zezwolenia dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej.

W Dekrecie z 1946 za nieprzestrzeganie jego przepisów wprowadzono sankcje karne. Pierwsza z nich zawarta w art. 6 Dekretu dedykowana kontroli rejestracji dzieł sztuki wskazywała, że kto uchyla się od obowiązku rejestracji przewidzianej w art., 1 lub podaje przy rejestracji dane nieprawdziwe albo zataja dane, które powinny być ujawnione, podlegał karze aresztu do lat 2 i grzywny albo jednej z tych kar. Sąd mógł orzec ponadto przepadek przedmiotu podlegającego rejestracji a będącego własnością sprawcy. Druga sankcja karna odnosząca się do wywozu dzieł sztuki za granicę była uregulowana w art. 7 ww. Dekretu i wskazywała, że kto bez zezwolenia wywozi poza granice Państwa Polskiego dzieło lub przedmiot, których wywóz jest zakazany podlega karze więzienia do lat 3 i grzywny. Sąd orzekał ponadto przepadek przedmiotu. Tej samej karze podlegał ten, kto po wywiezieniu za granicę dzieła lub przedmiotu za zezwoleniem, przewidzianym w art. 5 ust. 2 Dekretu, dzieła tego lub przedmiotu nie sprowadził z powrotem do kraju.

Wskazane przepisy karne po latach w mojej ocenie należy oceniać przez pryzmat polityki nowych władz, które kontrolując wewnętrzny i zewnętrzny obrót zabytkami realizowały zarówno cele ideologiczne, a w niektórych sytuacjach chroniły zabytki narażone na nielegalny wywóz za granicę. Otwarte pozostaje pytanie o ocenę Dekretu z 1946 perspektywą lat.

Wojciech Szafrąński stawia w tym zakresie, pytanie czy przepisy dekretu o rejestracji i zakazie wywozu z lat 1946–1947 były nieprzemyślane i mało liczące się z ówczesnymi możliwościami służb konserwatorskich? Były przede wszystkim nakierowane na realizację doraźnych celów, tj. możliwości upaństwowiania obiektów czy przejmowania najwartościowszych z nich do zbiorów państwowych, bez konieczności ich odkupu czy lepszego „zabezpieczenia” w podobnych sprawach jak kolekcja Potockich³⁶⁰. Wojciech Szafrąński wskazując, że w jego opinii pozostaje sprawą otwartą, czy przepisy dekretu z 1946 stanowiły potrzebę chwi-

³⁶⁰ W. Szafrąński, *Dekret o rejestracji...*, op. cit., s. 238.

li, czy raczej wynikały z planowego działania dla ewentualnego przejmowania na własność państwa obiektów wyjątkowej klasy, a także do poddania kontroli państwa wszystkich dzieł sztuki znajdujących się w rękach prywatnych, a w konsekwencji wstęp do zlikwidowania niekontrolowanego przez państwo obiegu dzieł o cechach zabytkowych³⁶¹.

Osoby posiadające cenne kolekcje zabytków poddawane były inwigilacji zarówno policji jak i wywiadu. Po latach płk. Zenon Jakubowski wskazywał „znaczny wkład w ochronę dóbr polskiej kultury wnieśli funkcjonariusze wywiadu resortu, udaremniając wywóz z Polski zbiorów bezcennych dzieł sztuki pochodzących z 2 siedzib polskich rodzin magnackich. Chodzi o zabytkowe kolekcje i wyposażenie wnętrza pałacu Potockich w Krzeszowicach oraz "Pałacu pod Baranami" w Krakowie i pałacu w Łańcucie”³⁶². W literaturze³⁶³ wskazują się też, że w tym okresie do muzeów trafiały zabytki, których nie powinno się kwalifikować jako mienie podworskie m.in. w sytuacjach, w których ich przekazanie wiązało się z zabezpieczeniami prokuratorskimi, Urzędu Bezpieczeństwa, przypadkami na rzecz Skarbu Państwa dokonanymi na podstawie wyroku Sądu Wojskowego, konfiskatami dokonanymi na podstawie orzeczeń wydanych przez organy ścigania i wymiar sprawiedliwości lub rozstrzygnięć pozasądowych w latach 1944–1956 r., z których wiele obecnie podlega przepisom ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego³⁶⁴. Nie można jednak pominąć, jak słusznie wskazuje Julianna Makiłła-Polak, że w okresie powojennym niestrzeżone i niekatalogowane dobra padały łupem kradzieży dokonywanych w warunkach szabrownictwa, przemytu, kradzieży zwykłych oraz kradzieży z włamaniem. Sprawcami byli głównie kolekcjonerzy, nieprofesjonalni handlarze, paserzy a nawet osoby zaangażowane urzędowo do prac konserwatorskich i muzealnych³⁶⁵.

W kontekście przepisów dotyczących wywozu zabytków ciekawe badania aktowe w tym zakresie prowadził Łukasz Sroka który analizował zbiór dokumentów z Krakowskiego Urzędu Wojewódzkiego z lat 1948-1949 dotyczących procedowanych podań o wywóz dzieł sztuki i zabytków za granicę. W swoich konkluzjach wskazał on, że postępowania władz nie-

³⁶¹ Ibidem, s. 226.

³⁶² Z. Jakubowski, *Z historii działań funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych w ochronie dóbr kultury*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 38.

³⁶³ Zob. L.M. Karecka, *Mienie zwane podworskim w Muzeum Narodowym w Warszawie*, „Muzealnictwo” 2012, t. 53, s. 51.

³⁶⁴ Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1693 z późn. zm.).

³⁶⁵ J. Makiłła-Polak, *Przypadek Antoniego M. – kolekcjonera prywatnego epoki PRL-u*, [w:] T.F. de Rosset, A. Kluczeńska-Wójcik, A. Tołysz (red.), *Kolekcjonerstwo polskie XX i XXI wieku. Szkice, Tomasz*, Warszawa 2015, s.197.

łatwo jest jednoznacznie ocenić, ponieważ rządy wszystkich państw choć w odmienny sposób wprowadzają ograniczenia i kontrole wywozu zabytków teoretycznie więc obowiązujące w Polsce regulacje nie należały do wyjątku ³⁶⁶. Andrzej Marek podkreślał natomiast, że Dekret z 1946 okazał się skuteczny jedynie w przeciwdziałaniu wywozowi dzieł sztuki za granicę ³⁶⁷.

Również obecnie należy postawić pytanie o sytuację prawną zabytków, które w okresie powojennym zostały wywiezione za granicę przez właścicieli przy złamaniu przepisów Dekretu z 1946 roku. Z jednej bowiem strony formalnie taki wywóz był nielegalny a za taki czyn oprócz kary więzienia groził również przepadek zabytku z drugiej jednak strony trudno ocenić by część osób opuszczających Polskę w związku z prześladowaniami władzy o charakterze totalitarnym miało możliwość legalnie wywieść zabytek bez obawy o życie, zdrowie lub mienie. Wskazane pytanie nie jest rozważaniem czysto teoretycznym czego przykładem jest sprawa działań restytucyjnych prowadzonych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie obrazu Henryka Siemiradzkiego „Taniec wśród mieczów” ³⁶⁸. Zabytek ten był wystawiony w londyńskim domu aukcyjnym Sotheby’s w 2017 r. i został zidentyfikowany pierwotnie przez Wydział Strat Wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako strata wojenna. To spowodowało rozpoczęcie działań mających na celu wstrzymanie aukcji i zwrot do Polski sprzedawanego dzieła. Po dokładniejszej weryfikacji okazało się jednak, że dzieło wyjechało z Polski po wojnie najprawdopodobniej w latach 50 lub 60 wywiezione przez właścicieli. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego nie odstąpiło jednak od roszczeń restytucyjnych wskazując, że dzieło to zostało zarejestrowane i wpisane do rejestru a jego wywóz za granicę był w myśl ówczesnego ustawodawstwa niezgodny z prawem. By wzmocnić swoją pozycję w procesie zwrotu zabytku do Polski o podejrzeniu nielegalnego wywozu została powiadomiona prokuratura a działania podjęte w celu restytucji zabytku były kontynuowane.

Sprawa ta nie została jeszcze zakończona, jednak jej okoliczności skłaniają do postawienia pytania jak obecnie traktować zabytki, które zostały wywiezione przez właścicieli

³⁶⁶ Ł.T. Sroka, *Zachować srebra rodowe. Zezwolenia na wywóz zabytków oraz instrumentów muzycznych za granicę jako źródło do historii Żydów po II wojnie światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2017, t. 49, nr 1, s. 115.

³⁶⁷ A. Marek, *Karnoprawna ochrona dóbr kultury w Polsce. Próba oceny*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 58.

³⁶⁸ Zob. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Działania MKiDN ws. obrazu Siemiradzkiego „Taniec wśród mieczów”*, z dn. 7 listopada 2017, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/dzialania-mkidn-ws-obrazu-siemiradzkiego-bdquotaniec-wsrod-mieczowrdquo-7876.php>, [dostęp: 08.28.2023] także *Prokuratura wszczęła dochodzenie w sprawie wywozu z Polski dzieła Siemiradzkiego „Taniec wśród mieczów”*, z dn. 28 listopada 2017, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2017-11-28/obraz-taniec-wsrod-mieczow-wycofany-z-wtorkowej-aukcji-w-sothebys-interweniowal-resort-kultury/>, [dostęp: 08.28.2023].

w okresie obowiązywania Dekretu z 1946 r. w ramach ustawodawstwa PRL, które co do zasady zakazywało wywozu dóbr kultury³⁶⁹. Należy rozważyć czy państwo powinno prowadzić działania restytucyjne ponieważ przymusowo zarejestrowane zabytki wymagały zezwoleń na wywóz za granicę czy jednak dzieła wywiezione przez ich prawowitych właścicieli zmuszonych do ucieczki z kraju przez władzę komunistyczne traktować odmiennie. W mojej ocenie wskazany temat wymaga szerokiej dyskusji, w której ważnym aspektem, oprócz aspektów formalnych powinny być kwestie etyczne.

Niezależnie od oceny Dekretu z 1946 r. faktem jest, że w pierwszych latach po II wojnie światowej istniały spowodowane wojną zjawiska zagrażające bezpieczeństwu integralności dziedzictwa kulturowego, które władza ludowa musiała zwalczać. Migracje spowodowane zmianą granic dotyczyły nie tylko ludzi ale również zabytków. Na skutek zawieruchy wojennej wiele zabytków zostało porzuconych i przywłaszczonych, inne zostały zagrabione w okresie kształtowania się nowej powojennej rzeczywistości.

2.4.1.3. Pozostałe regulacje.

Wśród przepisów karnoprawnych, które potencjalnie mogły być wykorzystywane do zwalczania grabieży zabytków należy wskazać art. 8 dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa³⁷⁰, który za grabieże rzeczy ruchomych w czasie wojny przewidywał karę śmierci. Wskazany dekret został zastąpiony przepisami dekretu z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa³⁷¹. We wskazanym akcie prawnym wśród przestępstw przeciwko interesom gospodarczym państwa w art. 29 spenalizowano przywłaszczenie cudzego mienia ruchomego pozbawionego należytej ochrony w związku z wojną lub na skutek innego nadzwyczajnego zdarzenia za co groziła kara więzienia.

Kolejnym aktem prawnym, który miał służyć władzy ludowej był wprowadzający nowe rozwiązania dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (zwany także małym kodeksem karnym)³⁷². Analiza ww.

³⁶⁹ W przypadku obrazu Henryka Siemiradzkiego „Taniec wśród mieczów” obraz został prawdopodobnie wywieziony w późniejszym okresie o czym świadczyć może wpis dzieła do rejestru zabytków ruchomych w 1953 r.

³⁷⁰ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r., nr 10, poz. 50).

³⁷¹ Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. nr 53, poz. 300).

³⁷² Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. nr 30, poz. 192).

dekretu pod kątem przepisów mogących mieć zastosowanie do karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego pozwala wyróżnić następujące typy przestępstw:

- Znieważenie, uszkodzenie lub znieważenie publicznie pomnik lub inne dzieło, wzniesione w celu uczczenia lub upamiętnienia zdarzeń lub osób, zagrożone karą więzienia do lat 5 lub aresztu (art. 25 pkt 2 dekretu z 13 czerwca 1946);
- Znieważenie lub uszkodzenie zwłok, bądź miejsce spoczynku żołnierza Wojska Polskiego lub sprzymierzonego, albo osoby, która padła ofiarą zbrodniczych działań faszystowskich, zagrożone karą więzienia do lat 5 lub aresztu (art. 26 dekretu z 13 czerwca 1946);
- Przywłaszczenie cudzego mienia ruchomego pozbawionego należytej ochrony w związku z wojną lub na skutek innego nadzwyczajnego zdarzenia, zagrożone karą więzienia (art. 46 dekretu z 13 czerwca 1946);
- Złamanie zakazu wywozu mienia ruchomego z obszaru Ziem Odzyskanych zagrożone karą więzienia do lat 3 i grzywny (art. 44 w związku z art. 66);
- Zbywanie, nabywanie uszkodzanie lub czynienie niezdatnym do użytku wbrew przepisom mienia własnego lub cudzego w związku z mającym nastąpić przesiedleniem na terytorium innego państwa (art. 45 w zw. z art. 65 dekretu z 13 czerwca 1946).

W literaturze podkreśla się, że zawarte w art. 25 i 26 małego kodeksu karnego zmiany miały wyraźne podłoże polityczne³⁷³. Wskazane przepisy karne pomimo, że były przez władze ludową nadużywane były również wykorzystywane do celów związanych z ochroną zabytków. Na podstawie art. 65 i 65 Minister Ziem Odzyskanych miał uprawnienia do wydawania rozporządzeń dotyczących obrotu i rozporządzania mieniem w związku z przesiedlaniem ludności oraz w przedmiocie zakazu wywozu mienia ruchomego z obszaru Ziem Odzyskanych obejmujących swoim zakresem również zabytki.

Niestety pomimo że formalnie władza ludowa była zainteresowana ochroną zabytków na Ziemiach Odzyskanych to jednak ze względów ideologicznych mienie ponemieckie nawet jeżeli stanowiło znaczną wartość dla dziedzictwa kulturowego nie było odpowiednio zabezpieczone przed destrukcją i grabieżą. Szczególnie ucierpiały historyczne rezydencje, które porzucone przez dawnych właścicieli pozbawione były ochrony. W swoich badaniach nad zachowaniem obiektów zabytkowych po 1945 roku na Dolnym Śląsku Adrianna Merta-Staszczak słusznie zwraca uwagę, że wojna i rewolucja społeczna, polegająca na wymianie niemal całej ludności z terenów Ziem Zachodnich i Północnych, skutkowałą przerwaniem

³⁷³ W. Daszkiewicz, *Karnoprawna Ochrona Nekropolii*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1989, z. 1, s. 56.

ciągłości kultury i tradycji tych regionów. Badaczka wskazują, że zjawisko to również miało wpływ na dalsze losy historycznych rezydencji. Wobec zmieniającej się sytuacji w kraju obiekty zabytkowe, które nie zostały przeznaczone na szkoły lub inne budynki użyteczności publicznej, zostały w większości pozostawione bez właścicieli i ochrony. Ich stan techniczny pogarszał się a przyczyny tego były rozmaite i często występowały jednocześnie znacznie utrudniając działania rewaloryzacyjne³⁷⁴. Podobne spostrzeżenia zawarła w swojej pracy doktorskiej Anna Jankowska-Nagórka, która podkreślała, że pomimo wskazywanych w raportach władz wojewódzkich deklaracji, że akcja usuwania śladów niemieczyny polegała jedynie na usunięciu niemieckich napisów z budynków, ulic i drogowskazów została zakończona 1 września 1947 i była ona uzgadniana ze służbami konserwatorskimi, gdy chodziło o obiekty zabytkowe rzeczywistość była zgoła inna. W istocie zabytki dolnośląskie niszczały i były beczelnie rabowane, nawet z przyzwoleniem władz, a wiele obiektów zabytkowych, nawet sakralnych, nie było remontowanych i popadły w ruinę³⁷⁵. Na problem z systemowym niszczeniem zabytków nieruchomych przy współsprawstwie niektórych organów państwowych wskazuje pismo okólne nr 2 Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 1 lutego 1965 r. w sprawie zapobiegania nielegalnym rozbiórkom obiektów zabytkowych³⁷⁶ w który wskazywano, że w poprzedzającym pismo okresie ujawniono, głównie na terenie województw zachodnich, wypadki rozbiórki obiektów zabytkowych bez zezwolenia organów konserwatorskich, Rozbiórki te miały miejsce na polecenie prezydiów rad narodowych, względnie za ich zgodą. W powyższym piśmie okólnym zawarto analizę obowiązujących w tym okresie przepisów, które chroniły zabytki przed destrukcją wskazując w konkluzji, że *z powyższego wynika, że organ nadzoru budowlanego, który by udzielił pozwolenia na rozbiórkę obiektu zabytkowego bez zezwolenia konserwatora, dopuszcza się przestępstwa przewidzianego w art. 286 § 1 kodeksu karnego a jeżeli w wyniku pozwolenia obiekt uległ zniszczeniu lub uszkodzeniu - także przestępstwa z art. 73 ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Takiego samego przestępstwa dopuszczają się osoby, względnie przedstawiciele organów administracji, którzy przystępują do rozbiórki bez zezwolenia konserwatora, choćby otrzymali zezwolenie od innych organów administracji*. Przedmiotowy okólnik zawierał rów-

³⁷⁴ A. Merta-Staszczak, *Czynniki wpływające na stan zachowania obiektów zabytkowych po 1945 roku na Dolnym Śląsku*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2016, nr 1(5), s. 29

³⁷⁵ Zob. A. Jankowska-Nagórka, „*Deteutonizacja*” *Dolnego Śląska w latach 1945-1949 jako przykład polityki władz Polski Ludowej wymierzonej przeciwko niemieczynie*, Praca Doktorska obroniona na Uniwersytecie Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Wydział Humanistyczny. Instytut Historii i Archiwistyki, promotor: prof. dr hab. Mariusz Wołos. 2017 r., <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/3009>, [dostęp: 20.08.2023], s. 174

³⁷⁶ S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, *Przepisy prawne dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów*, Warszawa 1970, s. 179-180.

niez inne zalecenia dla służb konserwatorskich związane z postępowaniem w przypadku wykrycia nielegalnej rozbiórki gdzie niezależnie od natychmiastowego wstrzymania robót wskazywano na konieczność złożenia do prokuratury powiatowej doniesienia a w razie niesłusznego - zdaniem konserwatora - umorzenia przez prokuratora dochodzenia /śledztwa/ w sprawach z art. 73-76 ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach wskazywano na potrzebę wniesienia zażalenia do prokuratury wojewódzkiej za pośrednictwem prokuratury, która wydała postanowienie. W okólniku wskazywano również na konieczność przesłania odpisów doniesień i zażaleń przekazanych organom ścigania do wiadomości Zarządowi Muzeów i Ochrony Zabytków a także w przypadkach stwierdzenia naruszenia przepisów o ochronie dóbr kultury, pozostawać w kontakcie z organami prokuratury prowadzącymi dochodzenia w tych sprawach i w miarę potrzeby wyjaśniać im problematykę ochrony zabytków.

Pismo Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z 1965 r. jest dowodem na istnienie w okresie PRL na terenie zachodniej Polski systemowego problemu niszczenia zabytkowych nieruchomości przy wsparciu władz regionalnych i pobłażliwym podejściu miejscowych organów ścigania na co wskazują konieczność przekazywania wytycznych przez instytucje centralne.

Wiele niezwykle cennych dzieł sztuki w okresie powojennym zaginęło i dopiero po latach można było je odzyskać i zrekonstruować ich losy. Przykładem może tu być sprawa przywłaszczenia i nielegalnego wywozu za granice malowidło Lucasa Cranacha Starszego *Madonna pod jodłami*. W latach 1946–1947 pod pozorem prac konserwatorskich wykonano kopie przedmiotowego dzieła na zlecenie niemieckiego księdza Zygmunta Zimmera która zastąpiła oryginalne dzieło Cranacha. Oryginał obrazu w 1947 r. wskazany ksiądz przemycił do radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech w celu, jak tłumaczył, „ochrony przed komunistami” jednakże w istocie obraz został przez niego sprzedany³⁷⁷. Dopiero w 1961 w ramach prac konserwatorskich odkryto zamianę oryginału obrazu na falsyfikat a w 1981 r. galeria w Bonn zaoferowała obraz Konferencji Biskupów Niemieckich ze sfalszowaną dokumentacją proveniencyjną co rozpoczęło starania o zwrot obrazu do Polski³⁷⁸. Obraz udało się odzyskać dopiero w 2012 ze Szwajcarii. Problem nielegalnie wywiezionych w okresie powojennym zabytków z Dolnego Śląska istnieje do dziś.

W pierwszych latach po wojnie na ochronę dziedzictwa kulturowego na terenie Polski wpływało wiele czynników, które należy brać pod uwagę by ocenić ten okres pod kątem roz-

³⁷⁷ M. Kuhnke, *Odzyskane arcydzieło*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 4(73), s. 4.

³⁷⁸ Zob. M. Kuhnke, *Tajemnicze losy „Madonny pod jodłami” Lucasa Cranacha Starszego*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1999, nr 3(15), s. 19-20.

wiązań prawnych i działań władz. W literaturze oprócz negatywnej oceny działań władz komunistycznych w zakresie ochrony zabytków są wyrażane także poglądy, że w okresie powojennym przepisy karne nie były często stosowane, sprawy sporne rozwiązywano polubownie a postępowania ze względu na brak winnych umarzono³⁷⁹.

2.4.2. Regulacje prawne dedykowane ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w systemie prawnym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

2.4.2.1. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury.

Trwałe i na wiele lat obowiązujące rozwiązania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zostały wprowadzone dopiero ustawą z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury³⁸⁰, która uchyliła obowiązujące w pierwszych latach po wojnie rozporządzenie z 1928 r. i dekret z 1946 r. Ustawa o ochronie dóbr kultury wprowadziła szereg zmian zarówno w sferze pojęć jak i kluczowych instytucjach prawnych dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego zachowując niektóre rozwiązania z poprzednio obowiązujących aktów prawnych w tym zakresie. Podkreślano, że w przedmiotowym akcie prawnym przewijała się myśl, zgodnie z którą zabytek stanowi dobro nadrzędne w stosunku do jakichkolwiek uprawnień i tytułów własności³⁸¹.

Ww. Ustawa wprowadziła w art. 2 nową definicję „dobra kultury”, zgodnie z którą jest nią każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną. Wskazane pojęcie wywodzi się z prawa międzynarodowego oraz przedwojennego prawa niemieckiego a jego wprowadzenie do polskiego ustawodawstwa rodziło kontrowersje w doktrynie³⁸². Problemem był zwłaszcza zakres ochrony prawnej dobra kultury i jego relacja do pojęcia „zabytek” również zawartym w przedmiotowej Ustawie.

Zgodnie z art. 4 Ustawy z 1962 r. zakresem ochrony prawnej zostały objęte następujące dobra kultury, zwane w ustawie "zabytkami":

1. wpisane do rejestru zabytków,

³⁷⁹ A. Jagielska-Burduk, *Zabytek ruchomy...*, op. cit., s. 124.

³⁸⁰ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. 1962 Nr 10 poz. 48), dalej: Ustawa z 1962 r. lub Ustawa o ochronie dóbr kultury.

³⁸¹ Zob. T. Krochmal, *Rys historyczno-prawny...*, op. cit., s. 233.

³⁸² Szerzej: O. Jakubowski, *Problemy znaczenia...*, op. cit.

2. wpisane w muzeach do inwentarza i wchodzące w skład bibliotek, z wyjątkiem materiałów wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego, którego ochronę regulują odrębne przepisy,
3. inne, jeżeli ich charakter zabytkowy jest oczywisty, o ile nie podlegają ochronie na podstawie odrębnych przepisów.

Natomiast w art. 5 ww. Ustawy wprowadzono katalog kategorii rzeczy niebędących zabytkami lecz podlegających również ochronie prawnej jako dobra kultury. Jednocześnie w art. 1 ust. 2 Ustawy z 1962 r. wskazywano, że organy rządowe i samorządowe są zobowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Zgodnie natomiast z art. 3 ust. 1 przedmiotowej Ustawy celem ochrony dóbr kultury jest ich zachowanie, należyte utrzymanie oraz społecznie celowe wykorzystanie i udostępnienie dla celów naukowych, dydaktycznych i wychowawczych, tak aby służyły nauce oraz popularyzacji wiedzy i sztuki, stanowiły trwałe element rozwoju kultury i były czynnym składnikiem życia współczesnego społeczeństwa. Natomiast w ust. 2 ww. przepisu określono, że ochrona dóbr kultury polega na zabezpieczeniu ich przed zniszczeniem, uszkodzeniem, dewastacją, zaginięciem lub wywozem za granicę, na zapewnieniu im warunków trwałego zachowania, na opracowaniu dokumentacji naukowej, ewidencji i rejestracji oraz na ich konserwacji, restauracji lub odbudowie, opartych na zasadach naukowych.

Z punktu widzenia oceny zjawiska przemytu zgodnie z art. 41 przedmiotowej Ustawy co do zasady wywóz dóbr kultury za granicę był zakazany a ich wywóz za granicę na stałe był możliwy jedynie w wyjątkowych przypadkach, po stwierdzeniu, że brak danego przedmiotu nie spowoduje uszczerbku dla dorobku kultury narodowej na podstawie zezwolenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W pierwszym etapie obowiązywania Ustawy dostrzegając wskazany dualizm pojęć niektórzy naukowcy³⁸³ tacy jak Kazimierz Malinowski bagatelizowali problem wskazując, że dobro kultury jest pojęciem szerszym niż „zabytek”. „Zabytek” to dobro kultury, które zostało zarejestrowane, a więc po dokonaniu urzędowej weryfikacji uznane za przedmiot prawa z wszystkimi konsekwencjami ustalonymi ustawą. W ten sposób została usunięta dawna niejasność terminologiczna i legislacyjna³⁸⁴. Stanowisko to było jednak w późniejszym okresie

³⁸³ Naukowiec ten był również od 1954 dyrektorem Centralnego Zarządu Muzeum i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki i brał udział w pracach nad tworzeniem projektu ustawy o ochronie dóbr kultury. Szerzej: H. Kondziela, *Prof. dr Kazimierz Malinowski (1907-1977). Z żałobnej karty (s. 84-86) (pol.)*, „Kronika Miasta Poznania” 1978, nr 4, <http://konserwatorstwo.umk.pl/wp-content/uploads/Malinowski-Kazimierz-1.pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

³⁸⁴ K. Malinowski, *Co wnosi nowego ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach?*, „Ochrona zabytków” 1962,

krytykowane w literaturze przedmiotu przez Halinę Nieciównę, która wskazywała, że zagadnienie stosunku pojęć (zabytku i dobra kultury) z punktu widzenia konsekwencji prawnych, jakie mogą powstać przy stosowaniu Ustawy z 1962 r. nie wydaje się tak jasne, jak stara się to przedstawić Malinowski³⁸⁵. Autorka podkreślała, że ustawodawca nie był do końca konsekwentny i w rozdziale VII Ustawy o ochronie dóbr kultury wprowadził wyraźny zakaz wywozu nie zabytków, lecz właśnie dóbr kultury, w przepisach zaś karnych ustanowił sankcje za wywóz tylko zabytków³⁸⁶.

Zastrzeżenia autorki należy uznać za zasadne, ponieważ wskazana w art. 4 przedmiotowej Ustawy przesłanka uznania rzeczy za zabytek gdy jego charakter zabytkowy jest oczywisty wzbudzała uzasadnione wątpliwości naukowców i praktyków stosujących przepisy, zwłaszcza w kontekście przepisów karnych. W komentarzu do przepisów karnych Ustawy o ochronie dóbr kultury z 1962 r. wskazano, że w przypadku tzw. zabytków "oczywistych", nie wpisanych do rejestru i nie należących do zbiorów muzealnych, archiwalnych lub bibliotecznych stopień tej oczywistości bywa różny, zależnie od wykształcenia, inteligencji sprawcy, jego stanowiska służbowego lub zawodu³⁸⁷. Niewątpliwie można imputować przestępstwo z art. 73 Ustawy z 1962 r. architektowi powiatowemu, który bez zasięgnięcia opinii konserwatora wyda zezwolenie na rozbiórkę zabytku choćby nie wpisanego do rejestru, ale trudno będzie oskarżać o to majstra budowlanego, który rozbiórkę tę wykona. Dlatego poleganie na przepisie art. 4 ust. 3 Ustawy z 1962 r., jako podstawie bezpieczeństwa zabytku będzie zawsze iluzoryczne³⁸⁸. Podobne spostrzeżenia dotyczące stosowania przepisów karnych analizowanej Ustawy w ramach orzecznictwa sądów karnych wyrażał Prezes Sadu Najwyższego Bogdan Dzięcioł, który wskazywał, że oczywistość zabytkowego charakteru przedmiotu i związana z tym konieczność jej udowadniania w toku postępowania karnego prowadzi do swojego rodzaju rozluźnienia karnoprawnej ochrony³⁸⁹. Sędzia ten wskazywał, że w praktyce może się zdarzyć, że biegły wyda opinię, iż przedmiot nie objęty rejestrem i nie znajdujący się w muzeum lub bibliotece jest zabytkiem, lecz ze względu na kontrowersyjne w nauce kryteria nie stwierdzi oczywistości zabytkowego przedmiotu. Kontrowersyjność kryteriów może

nr 2, s. 7.

³⁸⁵ H. Nieciówna, *Ograniczenie wywozu dzieł sztuki w Polsce w świetle zalecenia UNESCO*, „Ochrona zabytków” 1968, nr 2, s. 39.

³⁸⁶ Ibidem.

³⁸⁷ S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 56.

³⁸⁸ Ibidem.

³⁸⁹ B. Dzięcioł, *Niektóre problemy karnoprawnej ochrony dóbr kultury*, [w:] *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s.156.

wystąpić na tle konfrontacji poglądów specjalistów różnych dziedzin. To, co jest oczywiste dla archeologa, może nie być oczywiste dla historyka sztuki, a tym bardziej dla laika.³⁹⁰

Także w mojej opinii ocena karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego na gruncie przepisów Ustawy o ochronie dóbr kultury z 1962 r. powinna być dokonywana przez pryzmat problemów terminologicznych, które miały wpływ na wybiórcze objęcie ochroną poszczególnych zabytków.

Ustawa o ochronie dóbr kultury z 1962 r. w rozdziale XIII przewidywała sankcję za czyny skierowane przeciwko zabytkom stypizowane w dziewięciu artykułach, z których cztery (art. 73-76 Ustawy) dotyczyły występków, trzy wykroczeń (art. 77-79 Ustawy) a dwa dotyczyły kwestii ogólnych odnośnie odpowiedzialności karnej (art. 80 – 81 Ustawy). Odnośnie występków Ustawa wskazywała następujące czyny:

1. zniszczenie lub uszkodzenie zabytku za co groziła kara do 5 lat więzienia i grzywny, a gdy sprawca działał nieumyślnie aresztu do 6 miesięcy lub grzywny do 20 000 zł (art. 73 Ustawy o ochronie dóbr kultury);
2. wywóz zabytku za granicę bez zezwolenia oraz niesprowadzanie go do kraju po upływie terminu określonego w zezwoleniu za co groziła kara do 5 lat więzienia i grzywny, a gdy sprawca działał nieumyślnie aresztu do 6 miesięcy lub grzywny do 20 000 zł. Sąd mógł też orzec przepadek zabytku choćby nie stanowił własności sprawcy (art. 74 Ustawy o ochronie dóbr kultury);
3. przeszkadzanie służbie konserwatorskiej w wykonywaniu obowiązków wynikających z Ustawy poprzez utrudnianie lub uniemożliwianie dostępu do przedmiotów zabytkowych oraz świadome udzielanie fałszywych informacji lub działanie w inny złośliwy sposób za co groziła kara aresztu do 1 roku i grzywny do 30 000 zł albo jednej z tych kar (art. 75 Ustawy o ochronie dóbr kultury);
4. zbywanie lub pośredniczenie w zbyciu zabytku, jeżeli sprawca mógł na podstawie towarzyszących okoliczności przypuszczać, że nabywca zamierza wywieźć te przedmioty za granicę bez zezwolenia za co groziła kara aresztu do 2 lat i grzywny³⁹¹ (art. 76 Ustawy o ochronie dóbr kultury)

Jako wykroczenia Ustawa o ochronie dóbr kultury z 1962 r. wskazywała następujące czyny:

³⁹⁰ Ibidem.

³⁹¹ Nie podlegał karze, kto o transakcji zawiadomił organy służby konserwatorskiej dostatecznie wcześniej, aby można było zapobiec wywozowi.

1. prowadzenie prac konserwatorskich lub wykopaliskowych bez zezwolenia; niezawiadomienie wojewódzkiego konserwatora zabytków o znalezieniu zabytku przez prowadzącego roboty budowlane lub ziemne a także niewstrzymanie robót i niezabezpieczenie go; niezawiadomienie wojewódzkiego konserwatora zabytków lub prezydium właściwej rady narodowej o znalezieniu przedmiotu archeologicznego lub odkryciu wykopaliska a także niezabezpieczenie go. Za wskazane czyny groziła kara aresztu do 3 miesięcy lub grzywny do 4500 zł (art. 77 Ustawy o ochronie dóbr kultury);
2. niezabezpieczenie zabytku przed zniszczeniem, dewastacją lub uszkodzeniem przez właściciela lub użytkownika zabytku. Niezawiadomienie wojewódzkiego konserwatora zabytków przez właściciela lub użytkownika zabytku o: wydarzeniach mogących mieć ujemny wpływ na stan i zachowanie zabytku, o przejściu własności lub użytkowania zabytku na inną osobę; o nabyciu zarejestrowanego zabytku w drodze spadku lub zapisu albo o zmianie miejsca, w którym się znajduje zarejestrowany zabytek ruchomy. Za wskazane czyny groziła kara aresztu do 3 miesięcy lub grzywny do 4500 zł (art. 78 Ustawy o ochronie dóbr kultury);
3. wykonywanie bez wymaganego zezwolenia działalności przewodnika w muzeach, na wystawach albo po zabytkach. Za wskazane czyny groziła kara aresztu do 3 miesięcy lub grzywny do 4500 zł (art. 79 Ustawy o ochronie dóbr kultury);

Orzekanie o powyższych wykroczenia następowało w trybie przepisów o orzecznictwie karno-administracyjnym (art. 80 Ustawy o ochronie dóbr kultury). W komentarzu do przepisów Ustawy o ochronie dóbr kultury podkreślano, że stosowanie kary grzywny przy drobnych przekroczeniach przepisów o ochronie zabytków miało na celu skutecznie ochronić przed popełnianiem czynów bardziej szkodliwych i zagrożonych już o wiele surowszymi sankcjami³⁹². Niezależnie od postępowania karnego lub postępowania w sprawach o wykroczenia, organy służby konserwatorskiej miały prawo przywrócić zabytek do poprzedniego stanu i do poprzedniego miejsca przechowania na koszt sprawcy (art. 81 Ustawy o ochronie dóbr kultury).

W literaturze zwracano uwagę, że w porównaniu z postanowieniami rozporządzenia z 1928 r., jak również z ówczesnym ustawodawstwem innych krajów sankcje przewidziane w Ustawie o ochronie dóbr kultury mogą się wydawać bardzo surowe. Przypisywano to z jednej strony dużej wadze, jaką rząd i społeczeństwo przywiązują do sprawy zabytków, z drugiej zaś wiążą się z całym systemem prawnym zapewniającym ochronę własności spo-

³⁹² S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 57.

łecznej³⁹³. Zwracano jednak uwagę, że sankcje te nie są w pełni wykorzystane, przepisy karne zawarte w przedmiotowej Ustawie są mało spopularyzowane, a same organy powołane do ścigania przestępstwa nie zawsze doceniają wagę spraw związanych z ochroną zabytków. Podkreślano, że taka rozbieżność pomiędzy surowością ustawy a tolerancyjnością praktyki utrudnia należytą ochronę dóbr kultury³⁹⁴. Kazimierz Malinowski oceniając przepisy karne z Ustawy o ochronie dóbr kultury przez pryzmat 10 lat jej obowiązywania wskazywał, że resort kultury dążył do bardzo znacznego obostrzenia kar, przedstawiciele prokuratury zaś, zmierzali do zrównoważenia ich wysokości z innymi przepisami prawa karnego. Mimo tej tendencji kary za wykroczenia przeciwko Ustawie z 1962 r. zostały znacznie zwiększone w stosunku do sankcji z rozporządzenia z 1928 r.³⁹⁵.

Ustawa o ochronie dóbr kultury obowiązywała do 2003 r. i była 13 razy nowelizowana. Jako główny akt prawny regulujący ochronę dziedzictwa kulturowego była podawana ciągłej ocenie. W doktrynie pojawiały się postulaty by przepisy karne zawarte w Ustawie z 1962 r. rozbudować o przestępstwa realizujące zobowiązania wynikające z art. 8 konwencji sporządzonej w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. w zakresie wwozu, nabywania i zbywania dóbr kultury skradzionych z muzeum, gmachu publicznego lub innej podobnej instytucji i figurujące w inwentarzach tej instytucji³⁹⁶. Propozycje tych zmian pozostały w sferze postulatów³⁹⁷.

Kolejne nowelizacje Ustawy o ochronie dóbr kultury zmieniały szczegółowe rozwiązania zawarte w jej przepisach. Zmiany te obejmowały również szczegółowy zakres przepisów karnych w niej zawartych³⁹⁸. Szczególnie istotne dla karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego była nowelizacja przepisów, która wiązała się z wejściem w życie ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach³⁹⁹. Ustawa ta odrębnie regulowała karnoprawną ochronę dóbr kultury mających status archiwaliów. Jak słusznie wskazuje Henryk Popławski przepisy karne zawarte w 5 rozdziale ww. aktu prawnego zostały zbu-

³⁹³ W. Sieroszewski, *Odpowiedzialność karna na podstawie przepisów ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach*, *Palestra* 1962, nr 3–4, s. 113.

³⁹⁴ S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 56.

³⁹⁵ K. Malinowski, *Dziesięciolecie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach*, „Ochrona zabytków” 1973, nr 2, s. 86.

³⁹⁶ Konwencja Paryska.

³⁹⁷ W. Sieroszewski, *Czy ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach dojrzała do nowelizacji? (Artykuł dyskusyjny)*, „Ochrona zabytków” 1971, nr 3, s. 170-171.

³⁹⁸ Zob. M. Paździor, *Polska zmiana ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach 1990*, „Ochrona zabytków” 1991, nr 2, s. 66.

³⁹⁹ Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

dowane na wzór przepisów karnych z Ustawy o ochronie dóbr kultury⁴⁰⁰. Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach pierwotnie określała 4 typy przestępstw zawartych w art. 52-54 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach wyłączała więc objęte jej przepisami archiwalne dobra kultury spod reżimu przepisów Ustawy o ochronie dóbr kultury z 1962 r.⁴⁰¹ tworząc w praktyce dwa reżimy ochrony prawnej. W literaturze dostrzegano, że zagadnienie archiwaliów wiąże się problem dóbr kultury na podstawie innych aktów prawnych wskazując, że rozwiązania prawa archiwalnego nie powinny kolidować z rozwiązaniami chroniącymi inne dobra kultury, a regulacje powinny być w tym zakresie zsynchronizowane⁴⁰².

2.4.2.2. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny.

Analizując przepisy wykorzystywane w karnoprawnej ochronie dziedzictwa kulturowego w okresie Polski Ludowej należy wskazać, że oprócz przepisów karnych zawartych w Ustawie o ochronie dóbr kultury drugą grupę tworzyły przepisy ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny⁴⁰³. Rozwiązania zawarte w Kodeksie karnym z 1969 r. nie odnosiły się bezpośrednio do ochrony dóbr kultury czy zabytków ale chronił te rzeczy na zasadach ogólnych jako mienie. W literaturze podkreślano, że sankcje zawarte w Kodeksie karnym za przestępstwa mogące godzić w zabytki była często o wiele silniejsze, niż określone w Ustawie o ochronie dóbr kultury⁴⁰⁴. Zawarte w Kodeksie karnym z 1969 w rozdziale XXIX sankcję za przestępstwa przeciwko mieniu były zależne od wynikających z tej ustawy przepisów. Szczególnie istotne były regulacje dotyczące charakteru mienia, które mogło mieć charakter społeczny lub prywatny. W przypadku mienia prywatnego istotne było czy zostało ono powierzone instytucji państwowej lub społecznej w celu przechowania, przewozu, sprzedaży, przetworzenia lub w innym podobnym celu. W ramach zaś mienia społecznego, jak również prywatnego powierzonego instytucji państwowej lub społecznej — od wartości mienia. Różnice

⁴⁰⁰ Zob. H. Popławski, *Przestępstwa z ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, „Nowe prawo” 1986, nr 4-5, s. 109.

⁴⁰¹ Podkreślenia wymaga, że materiały biblioteczne w przepisach ustawy z dn. 27 czerwca 1997 o bibliotekach (Dz.U. z 1997 r., Nr 85, poz. 539) zostały uznane za zabytki i jako takie nadal podlegały przepisom ustawy o ochronie dóbr kultury.

⁴⁰² W. Pęksa, *Prawo archiwalne - wprowadzenie do zagadnienia*, [w:] H. Robótka (red.) *Prawo archiwalne. Stan aktualny i perspektywy zmian*, Toruń 2007, s. 25. W obowiązującym aktualnie stanie prawnym karnoprawna ochrona materiałów archiwalnych jest częściowo wyodrębniona.

⁴⁰³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94), dalej: Kodeks karny z 1969 r.

⁴⁰⁴ W. Daszkiewicz, *Kradzież i przywłaszczenie zabytku*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1987, z. 3, s.75.

w wysokości zagrożeń występowały zwłaszcza w odniesieniu do mienia znacznej wartości regulowanego art. 120 § 9 Kodeksu karnego z 1969⁴⁰⁵.

Oceniając praktykę orzecniczą sędziowie wskazywali, że istotne znaczenie ma prawidłowość określania takich pojęć jak: dobro ogólnonarodowe i mienie ogólnonarodowe oraz ich wzajemne zależności. W doktrynie stawia się jednomyślnie znak równości tylko między mieniem ogólnonarodowym a własnością państwową pozostającą w zarządzie i dyspozycji państwowych jednostek organizacyjnych. W tej kategorii mienia ogólnonarodowego nie mieści się mienie kościelne, choćby nawet nosiło cechę dobra ogólnonarodowego⁴⁰⁶. Problem oceny jak potraktować mienie kościelne był bardzo istotny z punktu widzenia odpowiedzialności karnej na podstawie przepisów Kodeksu karnego z 1969. W zależności od tego czy dane dobro kultury zostało zakwalifikowane jako mienie społeczne czy jako mienie cudze, na gruncie przepisów kodeksowych odpowiedzialność sprawcy była zupełnie inna i znacznie różniła się wysokość możliwej sankcji karnej. Kwestia własności dóbr kultury w okresie PRL ze względów ideologicznych wiązała się z polityką państwa. Alicja Jagielska-Burduk wskazuje, że w tym zakresie nie bez znaczenia pozostawały wykształcone w doktrynie i wprowadzone do regulacji prawnych, w tym do Konstytucji z 1952 r., nowe typy własności socjalistycznej, a mianowicie: własność ogólnospołeczna, indywidualna i osobista⁴⁰⁷. Autorka podkreśla także, iż należy zauważyć, że interpretacja przepisów w okresie PRL-u odbywała się według zasad marksistowskich stawiających w centrum kształtowanie własności ogólnospołecznej⁴⁰⁸. Na tym tle należy wskazać na dylemat jakim dla władz kościelnych i społeczeństwa była sprawa włamania do Bazyliki Archikatedralnej w Gnieźnie, w wyniku której doszło do kradzieży i zniszczenia niezwykle cennego dla polskiego dziedzictwa kulturowego sarkofagu św. Wojciecha.

2.4.3. Sprawa kradzieży i zniszczenia sarkofagu św. Wojciecha i jej znaczenie dla kształtowania się rozwiązań prawnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Sprawa kradzieży i zniszczenia sarkofagu św. Wojciecha była niezwykle istotna dla badań nad ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w PRL zarówno z punktu widzenia analizy kryminalistycznej działania sprawców, którzy zniszczyli niezwykle cenny

⁴⁰⁵ Ibidem, s. 76

⁴⁰⁶ B. Dziecioł, *Niektóre problemy karnoprawnej ochrony dóbr kultury*, op. cit., s. 157

⁴⁰⁷ A. Jagielska-Burduk, *Wybrane zagadnienia własności zabytków i dzieł sztuki w prawie PRL-u*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, z. 2, s. 174.

⁴⁰⁸ Ibidem, s. 182

dla tożsamości narodu zabytek, jak i jej aspektów prawno-karnych związanych z kwalifikacją prawną czynu, który popełnili.

Do włamania do Bazyliki Archikatedralnej w Gnieźnie doszło w nocy z 19 na 20 marca 1986 roku. Jak wynika z akt sprawy przestępstwo zostało wykryte w dniu 20 marca 1986 po mszy porannej (o godz. 7.00). Relikwiarz został przykryty folią w celu uniknięcia zanieczyszczeń w związku z trwającymi wewnątrz bazyliki pracami konserwatorskimi. Po kradzieży i dewastacji sprawcy zakryli relikwiarz tą samą folią⁴⁰⁹. Po odkryciu folii ksiądz kanonik zauważył, że z relikwiarza trumny św. Wojciecha skradziona została jego pełnoplastyczna postać a sam sarkofag został zdewastowany. Włamanie do świątyni zostało zaplanowane i zainspirowane przez Piotra Nowakowskiego jednakże w wyniku kłótni ze współnikami: Markiem i Krzysztofem Majewskim oraz Waldemarem Bystrzyckim nie był on obecny w trakcie dokonania przestępstwa. Sprawcy dostali się do świątyni po rynnie odginając kraty zabezpieczające i wypychając do środka okno. Reakcja organów ścigania była adekwatna do wagi przestępstwa. W Poznaniu powołano do sprawy specjalną grupę operacyjno-śledczą a postępowanie było nadzorowane przez Biuro Kryminalne Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej⁴¹⁰. Pozostawione w świątyni ślady sprawców były przedmiotem licznych ekspertyz z zakresu daktyloskopii, mechanoskopii i fizykochemii⁴¹¹. Dokonane ekspertyzy kryminalistyczne pozwoliły ujawnić:

- ślady linii papilarnych Marka Majewskiego na jednym z brzeszczotów ujawnionych na miejscu zdarzenia;
- ślady obuwia zabezpieczone na miejscu zdarzenia pozostawione przez obuwiu sportowe braci Majewskich;
- opiłki i drobiny srebrne znalezione w kieszeni i na odzieży Waldemara Bystrzyckiego oraz torbach i worku gumowym zabezpieczonych u podejrzanych, które miały ten sam skład chemiczny co próbki pobrane z trumny św. Wojciecha;
- bryły srebra, które pochodziły z przetopionych elementów trumny św. Wojciecha⁴¹².

Kradzież i przetopienie srebrnego relikwiarza z Bazyliki Archikatedralnej w Gnieźnie miała zasadnicze znaczenie dla dyskusji nad kwalifikacją prawną w sprawach dotyczących

⁴⁰⁹ Akta postępowania karnego prowadzonego przez prokuraturę wojewódzką w sprawie włamania do Bazyliki Archikatedralnej w Gnieźnie w 1986 r. - sygn. II Ds. 29/86 (niepublikowane).

⁴¹⁰ M. Frydrych, *Kradzież w Gnieźnie*, „Cenne, bezcenne, utracone” 1997, nr3, s. 5.

⁴¹¹ Szerzej: *Kradzież i zniszczenie sarkofagu św. Wojciecha*, Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji, <https://clkp.policja.pl/clk/badania-i-projekty/ciekawe-badania/11034,Kradziez-i-zniszczenie-sarkofagu-sw-Wojciecha.html>, [dostęp: 21.08.2023].

⁴¹² C. Szulc, *Kompleksowa ekspertyza kryminalistyczna: w sprawie kradzieży z włamaniem do Bazyliki Archikatedralnej w Gnieźnie*, „Problemy Kryminalistyki” 1986, nr 174, s. 546.

przestępstw przeciwko dobrom kultury. Na kanwie wskazanego postępowania Sąd Najwyższy wskazał co prawda, że każdy zabytek kultury polskiej, bez względu na to, do kogo należy i czyją stanowi własność, może być określony dobrem ogólnonarodowym, ale w ocenie Sądu Najwyższego nie oznacza to, że tylko z tego powodu staje się on mieniem społecznym w rozumieniu obowiązującego prawa karnego. Mienie kościelne nie podlega w świetle przepisów prawa karnego ochronie takiej jak mienie społeczne⁴¹³. Sprawa ta ukazała braki przepisów karnych dedykowanych ochronie dóbr kultury w Kodeksie karnym z 1969 r. i spowodowała, że eksperci wskazywali na potrzebę objęcia ochroną zabytków niebędących mieniem społecznym⁴¹⁴.

W mojej ocenie opisana sprawa i dyskusję wśród ekspertów oraz naukowców z nią związane przyczyniła się do zawarcia przez ustawodawcę w przepisach ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁴¹⁵ instytucji prawnej „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” dedykowanej zwiększeniu odpowiedzialności karnej za przestępstwa wymierzone w szczególnie cenne elementy dziedzictwa kulturowego.

Pomimo braku uznania sarkofagu św. Wojciecha za mienie społeczne odpowiedzialność karna orzeczona przez Sąd Najwyższy była wysoka. Waldemar Bystrzycki został skazany na 12 lat pozbawienia wolności, 5 milionów zł grzywny, 8 lat pozbawienia praw publicznych i konfiskatę mienia. Bracia Majewscy zostali skazani na 15 lat pozbawienia wolności, 5 milionów zł grzywny, 10 lat pozbawienia praw publicznych i konfiskatę mienia. Pomimo, że nie brał udziału w samej kradzieży Piotr Nowakowski - jako inspirator przestępca - otrzymał taką samą karę co Krzysztof i Marek Majewski. Sąd w wyroku podkreślał zdemoralizowanie sprawców i brak skruchy. W przypadku Piotra Nowakowskiego wskazana ocena Sądu była szczególnie trafna, ponieważ po odbyciu kary za ww. przestępstwo stworzył on jedną z najgroźniejszych grup przestępczych zagrażających sakralnemu dziedzictwu Polski.

W wyroku Sądu Okręgowego w Zielonej Górze z dnia 23 czerwca 2014 r.⁴¹⁶ wskazano, że Piotr Nowakowski (54 lata) będący głównym oskarżonym w sprawie⁴¹⁷ działając wspólnie i w porozumieniu w warunkach czynu ciągłego, w krótkich odstępach czasu i w wykonaniu z góry powziętego zamiaru, w celu osiągnięcia korzyści majątkowych oraz czyniąc sobie z tego stałe źródło dochodu, a w okresie od końca 2003 r. do 28 czerwca 2006 roku

⁴¹³ Zob. Wyrok Sądu Najwyższego z 18 grudnia 1986 r., sygn. IV KR 473/86, OSNKW 1987, nr 7-8, poz. 63.

⁴¹⁴ W. Daszkiewicz, *Glosa do wyroku z 18 XII 1986, IV KR 473/86*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 6, s. 146.

⁴¹⁵ K.k.

⁴¹⁶ Wyrok Sądu Okręgowego w Zielonej Górze z dnia 23 czerwca 2014 r (sygn. akt II K 226/07).

⁴¹⁷ W kierowaniu grupą przestępczą uczestniczyły dodatkowo dwie osoby (53 - letni Zbigniew K. i 24- letnia Katarzyna Ł.).

w ramach zorganizowanej grupy przestępczej, współdziałał w procederze kradzieży i usiłowania kradzieży dzieł sztuki z kościołów i cerkwi na terenie województw lubuskiego, dolnośląskiego i wielkopolskiego. W toku ponad rocznego śledztwa prowadzonego przez Zarząd Centralnego Biura Śledczego w Gorzowie Wielkopolskim we współdziałaniu z Wydziałem Kryminalnym Komendy Wojewódzkiej Policji w Gorzowie Wielkopolskim ustalono, że Piotr N. w latach 2003 - 2006 dopuścił się ponad 30 włamań do kościołów i cerkwi na terenie Ziemi Lubuskiej, Dolnego Śląska i Wielkopolski, dokonując kradzieży dzieł sztuki o łącznej wartości oszacowanej przez biegłych na kwotę blisko 3 mln złotych. Sposób i skale działania sprawców najlepiej obrazują zawarte w akcie oskarżenia zarzuty⁴¹⁸. Najbardziej wartościowe dobra kultury narodowej wywożone były poza granice Polski. Niestety włamania do świątyń i działania sprawców powodowały także liczne zniszczenia zabytków zwłaszcza tzw. zespołów figuralnych. Koszty niezbędnych zabiegów renowacyjnych tak potraktowanych zabytków zostały wyliczone na kwotę przekraczającą 600 tysięcy złotych.

2.4.4. Gwałtowny wzrost przestępczości kryminalnej o charakterze transgranicznym wymierzonej w dziedzictwo kulturowe zapoczątkowany w latach 60 XX w.

W latach 60 XX w. zarówno w Polsce jak również na arenie międzynarodowej zaobserwowano wzrost zjawiska przestępczości kryminalnej wymierzonej w dziedzictwo kulturowe, które ewoluowało i w różnej formie zagraża jego elementom także obecnie.

W Polsce zjawisko to było przedmiotem analizy m.in. J. Świeczyńskiego oraz Brunona Hołysta. Naukowcy ci zwracali uwagę na niesłychany wzrost skali kradzieży dzieł sztuki od lat 60 XX w.

Jan Świeczyński wskazywał, że określenie „kradzież dzieł sztuki” od 1959 r. nabrało szczególnego znaczenia po włamaniu do Gemäldegalerie Städtisches Kunstinstitut und Städtische we Frankfurcie nad Menem, w wyniku którego skradziono drogocenny obraz „Wenus” Cranacha Starszego. Podkreśla on, że we wcześniejszych latach wszelkie przypadki kradzieży dzieł sztuki miały charakter indywidualny, natomiast po tej dacie problem stał się systemowy⁴¹⁹. Świeczyński zwracał uwagę, że narastające zjawisko kradzieży dzieł sztuki nie były jedynie domeną krajów zachodnich wskazując m.in. na kradzież z Muzeum Puszkina w Moskwie obrazu Fransa Halsa „Święty Łukasz Ewangelista” w 1970 r., napad rabunkowy na Muzeum w Pradze w 1970 r. gdzie łupem przestępców padły zbiory znaczków pocztowych

⁴¹⁸ Akt oskarżenia Prokuratury Okręgowej w Zielonej Górze z dnia 5 października 2007 r. w sprawie o sygnaturze akt VI Ds.44/06/S. (niepublikowane).

⁴¹⁹ Zob. J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury...*, op. cit., s. 158-159

a także kradzież 3 dzieł sztuki wartych 3 miliony dolarów z Galerii Narodowej na Hradczanach w Pradze w 1972 r.⁴²⁰.

Także Brunon Hołyst w swoich rozważaniach na temat przestępczości drugiej połowy XX wieku zauważa, że od 1968 r. liczba kradzieży dzieł sztuki wzrosła alarmująco i pojawiły się informacje o istnieniu zorganizowanych, międzynarodowych grup przemytniczych, których działalność zmierza do zaspokojenia popytu na dzieła sztuki ze strony kolekcjonerów. Badacz przedstawia szereg statystyk dotyczących tego typu przestępczości. W szczególności Brunon Hołyst wskazuje, że w latach 1968-1973 na publikowanej przez Interpol liście skradzionych dzieł sztuki figurowało 743 najbardziej wartościowych obiekty (obrazów, rysunków i litografii), z których odzyskaniem nie można sobie poradzić w obrębie jednego kraju⁴²¹. Kryminolog przytacza statystyki zgodnie, z którymi we Francji w ciągu 10 lat zanotowano 450 przypadków kradzieży wybitnych dzieł sztuki, w Austrii co roku ginie ich około 1000 natomiast we Włoszech, jak wynika ze informacji Generalnej Dyrekcji ds. Antyków w 1971 r. ukradziono 7 560 przedmiotów o wartości artystycznej⁴²². Należy też zgodzić się z tezą, że na rozwijające się od lat 60 XX w. zjawisko dynamicznego rozwoju kradzieży i przemytu dzieł sztuki miał wpływ rozwijający się w tym okresie ruch kolekcjonerski, który napędzał koniunkturę na dzieła pochodzące nawet z nielegalnego źródła. W badaniach nad przesłankami kolekcjonerstwa Kazimierz Malinowski wskazuje, obok przesłanek psychologicznych także żądze posiadania rzeczy szczególnie cennych, która może przybrać negatywne formy takie jak: chciwość czy żądza posiadania⁴²³. Wojciech Kowalski również zwraca uwagę, że niezależnie od jednoznacznie pozytywnej stron kolekcjonerstwa, nie można pominąć aspektów wyraźnie negatywnych, takich jak nabywanie przedmiotów o niejasnym pochodzeniu, co w praktyce oznacza nabywanie rzeczy pochodzących z kradzieży lub pozyskanie zabytków drogą nielegalnych wykopalisk⁴²⁴.

Natężenie kradzieży i przemytu dóbr kultury w latach 60 XX spowodowało, że zaistniała potrzeba działań o charakterze międzynarodowym, które miały ograniczyć wskazane zjawisko. Na 40 sesji generalnej Interpolu w Ottawie w 1971 r. postanowiono oprócz standardowych meldunków policyjnych przesyłać listy gończe 12 najbardziej poszukiwanych dzieł

⁴²⁰ Ibidem, s. 159-160.

⁴²¹ B. Hołyst, *Przestępczość drugiej połowy XX wieku*, Warszawa 1978, s. 172 -173.

⁴²² Ibidem, s. 173-174.

⁴²³ Szerzej. K. Malinowski, *Psychologiczne i socjologiczne przesłanki kolekcjonerstwa i opieki nad zabytkami*, Poznań 1973.

⁴²⁴ W. Kowalski, *Dawne i współczesne uwarunkowania prawne kolekcjonerstwa w Polsce*, [w:] T.F. de Rosset, A. Kluczeńska-Wójcik, A. Tołysz (red.), *Kolekcjonerstwo polskie XX i XXI wieku. Szkice*, Warszawa 2015, s. 205.

sztuki, jak również prowadzić akcje pozyskiwania informacji o tego typu przestępstwach⁴²⁵. Tylko w 1972 r. Interpol otrzymał od władz poszczególnych państw około 400 prośb o poszukiwania dzieł sztuki. W tym samym roku centrala międzynarodowej policji kryminalnej w Saint-Cloud wysłała pierwszy list gończy za skradzionymi dziełami sztuki do marszałków, muzeów, czasopism artystycznych, dyrekcji policji, władz celnych, lotnisk, portów i prasy w 114 krajach, w których działał Interpol⁴²⁶. Strategię i metody działań ustalone w 1971 r. na 40 sesji generalnej Interpolu należy uznać za bardzo ważny krok dla tworzenia światowego systemu ochrony dziedzictwa przed przestępczością. Na wskazanym spotkaniu głosowano nad rezolucją, której celem było z jednej strony zaalarmowanie światowej opinii publicznej a z drugiej strony zintensyfikowanie walki z kradzieżami dzieł sztuki poprzez zebranie jak największej ilości informacji, które mogą pomóc policji w śledztwach⁴²⁷.

Aby zrealizować rezolucję sekretariat Interpolu 14 sierpnia 1972 rozesłał do państw członkowskich ankietę (sygn. no. 4184/CRIGEN/OV) służącą przeprowadzeniu wstępnych badań w celu określenia wagi i zakresu problemu związanego z kradieżą i przemytem dóbr kultury. Kwestionariusz ankiety został zredagowany w bardzo ogólnym, nie statystycznym ujęciu. Pytania zostały podzielone na trzy grupy: kradzieże dóbr kultury, odnalezienie skradzionych przedmiotów, przemyt dóbr kultury⁴²⁸. Z przedmiotowego badania został sporządzony raport na temat kradzieży dóbr kultury Sekretariatu Generalnego INTERPOLU na 42 sesję generalną INTERPOLU, która odbyła się 2-9 października 1973 r. Raport potwierdził wzrost przestępczości dotyczącej dóbr kultury raport został też opublikowany w specjalistycznym czasopiśmie „Museum International”⁴²⁹. Wskazane badanie było wstępem do zdiagnozowania zjawiska tego typu przestępczości w skali międzynarodowej.

⁴²⁵ Wśród pierwszych 12 poszukiwanych za pomocą listów gończych dzieł były m.in. obraz Toulouse-Lautreca „Marcelle” z muzeum Albi we Francji skradziony 27 grudnia 1968 r. podczas wystawy czasowej w Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Kioto w Japonia; obraz „Portret dżentelmena” Hansa Memlinga skradziony z muzeum Palazzo Vecchio we Florencji 12 marca 1971 roku; obraz „Dziewica z Dzieciątkiem” Giovanniego Belliniego namalowany na drewnie, skradziony z Muzeum Malaspina w Pawii we Włoszech 11 maja 1970 r.

⁴²⁶ W. Löschburg, *Kradzież Mony Lisy...*, op. cit., s. 256-257.

⁴²⁷ Treść rezolucji dostępna na pod adresem: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-legal-materials/article/abs/international-criminal-police-organization-resolution-on-the-theft-of-cultural-property/D17B284867C87E735FA34EF184226A9B>, [dostęp: 20.08.2023].

⁴²⁸ Na kwestionariusz odpowiedziało trzydzieści siedem krajów: Argentyna, Austria, Belgia, Bermudy, Brazylia, Burundi, Cypr, Dania, Finlandia, Francja, Gabon, Republika Federalna Niemiec, Hongkong, Islandia, Indie, Iran, Irak, Włochy, Japonia, Kuwejt, Luksemburg, Madagaskar, Malawi, Malezja, Mali, Meksyk, Maskat i Oman, Holandia, Peru, Senegal, Surinam, Szwecja, Szwajcaria, Tunezja, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone Ameryki, Wenezuela.

⁴²⁹ UNESCO, *Theft of cultural property: a report by the INTERPOL General Secretariat to the organization's forty-second General Assembly, 2-9 October 1973*, „Museum International” 1974, 26(1), s. 10-20, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000012441>, [dostęp: 20.08.2023], s. 4-9.

Fot. 1. Fotografia przedstawiająca opublikowaną w 1972 r. w czasopiśmie The New York Times listę najbardziej poszukiwanych przez Interpol dzieł sztuki.

Źródło: <https://www.nytimes.com/1972/11/18/archives/most-wanted-art-posted-by-interpol.html>, [23.04.2024 r.].

Oprócz Interpolu, wśród ważnych międzynarodowych instytucji, która zareagowała na rozwijające się od lat 60 XX w. zjawisko kradzieży i przemytu dóbr kultury była Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO). Powstała ona w 1945 r. a do jednych z jej zadań należało czuwanie nad zachowaniem i ochroną powszechnego dorobku w książkach, dziełach sztuki i innych zabytkach o znaczeniu historycznym lub naukowym. Jak podkreśla się w literaturze UNESCO często z tej dyspozycji korzysta⁴³⁰. Organizacja ta już w 1960 r. zaczęła badać problem nielegalnego importu i eksportu dóbr kultury. Zaowocowało to uchwaleniem przez Konferencję Generalną UNESCO w dniu 19 listopada 1964 r. Zalecenia dotyczącego środków, jakie należy podjąć celem zakazania wywozu, przywozu i nielegalnego przenoszenia własności dóbr kulturalnych oraz środków zdolnych

⁴³⁰ K. Malinowski, *Międzynarodowy charakter ochrony zabytków*, „ACTA UNIVERSITATIS NICOLAI CO-PERNICI Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 1977, nr 6, s. 20

zapobiec aktom tego rodzaju (znak: UNESCO 1964b CPG 64/VI. 13x/ARFS)⁴³¹ oraz UNESCO opracowaniem podpisanej dnia 17 listopada 1970 r. Konwencji paryskiej, której postanowienia miały duży wpływ na zwalczanie przemytu kradzionych dóbr kultury na świecie.

Pomimo, że w przepisach Ustawa o ochronie dóbr kultury z 1962 r. większość rozwiązań wymaganych przez Konwencję paryską i zalecenia UNESCO z 1964 r. było zawarte, problemem pozostawała praktyka stosowania regulacji uprawniających do legalnego wywozu dóbr kultury. W piśmie okólnym nr 3/66 Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 27 czerwca 1966 r. w sprawie wywozu dóbr kultury za granicę⁴³² podkreślano, że żaden przedmiot o charakterze dobra kultury, posiadający pewne znaczenie dla naszego dziedzictwa kulturalnego, naukowego czy historycznego, nie powinien uzyskać zaświadczenia na wywóz za granicę. Praktyka była niestety inna. W jednej z głośnych spraw karnych z okresu PRL (tzw. „sprawa Mętlewicza” zwana również sprawą gangu „złotogłowych”) ważnym aspektem był przemyt dóbr kultury, w który zaangażowani byli m.in. antykwariusze objęci parasolem ochronnym służb specjalnych, a do nielegalnego wywozu dzieł sztuki wykorzystywano bagaż dyplomatyczny⁴³³.

W sprawie Mętlewicza zaangażowani byli przedstawiciele rynku sztuki, który był w Polsce Ludowej reglamentowany i pozostawał pod kontrolą władz. Na podstawie art. 1. dekretu z dnia 3 stycznia 1947 r. o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych⁴³⁴ właściwi ministrowie w porozumieniu z Ministrem Skarbu oraz Prezesem Centralnego Urzędu Planowania mogli w drodze zarządzeń tworzyć lub wydzielać z administracji państwowej państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, górnicze oraz świadczenia usług. Na podstawie wskazanego przepisu dekretu Minister Kultury i Sztuki 3 kwietnia 1950 r. wydał zarządzenie (sygn. M.P.1950.A-56.646) w sprawie utworzenia przedsiębiorstwa państwowego. Zgodnie z zarządzeniem utworzono przedsiębiorstwo państwowe: "Dzieła Sztuki i Antyki - przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione", dalej jako: DESA. Przedmiotem działalności DESY było kupno i sprzedaż dzieł sztuki oraz artystycznych przedmiotów użytkowych na rachunek własny i komisowy. Nadzór państwowy nad DESĄ sprawował Minister Kultury i Sztuki w porozumieniu z Ministrem Handlu Wewnętrznego. Wskazane przedsiębiorstwo państwowe jakim była DESA z jednej strony miało monopol na handel antykami z drugiej strony podlegało szczególnemu nadzorowi organów państwowych. Odnośnie działalności innych podmio-

⁴³¹ Zob. H. Nieciówna, *Ograniczenie wywozu...*, op. cit., s. 36.

⁴³² S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 203.

⁴³³ Wyrok Wojewódzkiego w Warszawie IV wydział Karny z dnia 18 grudnia 1976 r. sygn. akt IV K 137/75; także: Wyrok Sądu Najwyższego w Warszawie z dnia 22 października 1977 sygn. akt I KR. 09/77 (niepublikowane).

⁴³⁴ Dekret z dnia 3 stycznia 1947 r. o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych, Dz.U. 1947 nr 8 poz. 42.

tów w latach 70 XX w. gdy na całym świecie diagnozowano wzmożenie przemytu i kradzieży dzieł sztuki oprócz DESY handel działami sztuki i antykami mogły prowadzić w ograniczonym zakresie jednostki gospodarki nieuspołecznionej w formie księgarń, antykwariatów czy sprzedaży dzieł sztuki współczesnej. W literaturze podkreślano, że realizacja założeń reformy gospodarczej umożliwiła powstawanie rozmaitych rodzajów jednostek gospodarczych należących do sektora uspołecznionego i nie uspołecznionego, a także jednostek o charakterze mieszanym, reprezentujących różne formy własności⁴³⁵.

Należy wskazać, że na podstawie art. 4 ust. 1 pkt. 3 ustawy z dnia 18 lipca 1974 r. o wykonywaniu handlu oraz niektórych innych rodzajów działalności przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej⁴³⁶ Minister Kultury i Sztuki wydawał rozporządzenie regulujące działalność takich podmiotów. Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lipca 1975 r. w sprawie prowadzenia księgarń, antykwariatów i sprzedaży dzieł sztuki przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej⁴³⁷ oprócz zasad wydania i realizacji zezwoleń zawierało także w § 8 ust. 2 i 3 odniesienia do wydawania ocen i wycen dzieł. Wskazany akt wykonawczy został zastąpiony rozporządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z dnia 28 maja 1985 r. w sprawie prowadzenia księgarń, antykwariatów, sprzedaży dzieł sztuki oraz prowadzenia działalności w zakresie fonografii przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej⁴³⁸ obowiązujący do 1 stycznia 1989 r. Na antykwariatach spoczywał obowiązek zawiadomienia konserwatora o przyjęciu do sprzedaży dóbr kultury podlegających zakazowi wywozu za granicę na mocy art. 41 Ustawy o ochronie dóbr kultury⁴³⁹.

W okresie PRL organy państwowe sprawowały więc kontrole nad rynkiem sztuki jednakże działania te często były nieskuteczne. Dobra kultury pochodzące z przestępstwa trafiały do legalnego obrotu na rynku sztuki, O nieskuteczności działania aparatu państwowego świadczy badanie nad zjawiskiem przemytu przedstawione przez T. Krochmala przygotowane

⁴³⁵ A. Dawidowicz, *Pojęcie "jednostka gospodarki uspołecznionej" a ustawodawstwo dotyczące reformy gospodarczej*, „Palestra” 1987, nr 31/5(353), s. 18

⁴³⁶ Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o wykonywaniu handlu oraz niektórych innych rodzajów działalności przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej (Dz. U. z 1983 r. Nr 43, poz. 193 z późn. zm.).

⁴³⁷ Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lipca 1975 r. w sprawie prowadzenia księgarń, antykwariatów i sprzedaży dzieł sztuki przez jednostki gospodarki nie uspołecznionej (Dz. U. Nr 27, poz. 142).

⁴³⁸ Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 28 maja 1985 r. w sprawie prowadzenia księgarń, antykwariatów, sprzedaży dzieł sztuki oraz prowadzenia działalności w zakresie fonografii przez jednostki gospodarki nie uspołecznionej (Dz. U. Nr 28, poz. 127).

⁴³⁹ Wskazany obowiązek wynikał z zarządzenia Nr 47 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 26 maja 1964 r. w sprawie zgłaszania konserwatorom zabytków dóbr kultury sprzedawanych przez przedsiębiorstwa zajmujące się obrotem dziełami sztuki oraz przedmiotami o wartości historycznej, naukowej lub artystycznej (Dz. Urz. MKiS Nr 5, poz. 43).

w ramach pracy doktorskiej obronionej w 1987 r. w Akademii Spraw Wewnętrznych⁴⁴⁰. W swoich badaniach nad zjawiskiem przemytu T. Krochmal wskazywał na wątpliwości w działaniach DESY powołując się m.in. na kontrole Najwyżej Izby Kontroli z 1969 odnoszącą się do eksportu i wywozu dóbr kultury zagranicę. Kontrola ta wykazała wiele nieprawidłowości, w tym sprzedawanie cudzoziemcom dóbr kultury podlegających zakazowi wywozu bez uprzedniego zgłoszenia organom konserwatorskim i muzeom⁴⁴¹ a także brak koordynacji odpowiedzialnych za sprawy ruchomych pozamuzealnych dóbr kultury ze strony jednostek organizacyjnych Ministerstwa Kultury i Sztuki⁴⁴². Brak zaufania w funkcjonowanie DESY przejawiał się nawet w kinematografii okresu PRL. W stylizowanym na dokument filmie z 1977 „Antyki” w reżyserii Krzysztofa Wojciechowskiego pokazującym zjawisko przemytu dóbr kultury jako źródło działalności przestępczej pokazano przedsiębiorstwo państwowe zajmujące się handlem dziełami sztuki⁴⁴³.

Bogacenie się społeczeństw w okresie powojennym spowodowało, wzrost popytu na dobra konsumpcyjne w tym na dzieła sztuki, które pozyskiwano nie tylko w celach kolekcjonerskich ale również w celach ekonomicznych, jako lokatę kapitału. Opisywane okoliczności miały wpływ na dynamicznie rozwijający się rynek dzieł sztuki, na który trafiały obiekty zarówno z legalnych jak i nielegalnych źródeł i spowodowały zjawisko kradzieży i przemytu dóbr kultury. Zjawisko to z różnym natężeniem trwa do chwili obecnej i ma charakter transgraniczny. W literaturze podkreśla się, iż dobra kultury utracone w wyniku przestępstwa często trafiają na legalny rynek antykwaryczny, gdzie przedmiotom próbuje się stworzyć historię, która ma świadczyć o ich legalnym pochodzeniu⁴⁴⁴. Ekspertci wskazują na etyczne wątpliwości przy funkcjonowaniu nawet największych domów aukcyjnych⁴⁴⁵.

2.4.5. Rozwój badań naukowych nad zjawiskiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Dynamika przestępczości przeciwko dobrom kultury w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej było przedmiotem badań wielu naukowców i ekspertów milicyjnych zajmujących się

⁴⁴⁰ T. Krochmal, *Ochrona zabytków ruchomych przed nielegalnym wywozem z Polski*, praca napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Mariana Lipko, Warszawa 2006.

⁴⁴¹ W trakcie kontroli NIK ujawnił 70 przedmiotów zabytkowych i około 3 000 innych cennych dóbr kultury wystawionych na sprzedaż bez zgłoszenia ich do rejestracji lub oceny konserwatora zabytków.

⁴⁴² T. Krochmal, *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, Warszawa 2006, s.185-187.

⁴⁴³ W filmie pokazano również sposoby działań przestępców m.in. wyłudzających dobra kultury od osób niepostrzegających wartości posiadanych dzieł.

⁴⁴⁴ Edgar A.J.G. Tjhuis, *The Trafficking Problem: A Criminological Perspective*, [w:] S. Manacorda, D. Chappell (red.), *Crime in the Art and Antiquities World Illegal Trafficking in Cultural Property*, Londyn 2011, s. 88.

⁴⁴⁵ Zob. P. Watson, *Dom aukcyjny Sotheby's za zamkniętymi drzwiami*, Warszawa 2002.

tym zagadnieniem z punktu widzenia kryminalistyki i kryminologii. Zwracali oni uwagę, że geneza tego typu przestępczości w PRL była odmienna od innych krajów na co miały wpływ czynniki ustrojowo-polityczne, organizacyjno-administracyjne i kryminologiczno-kryminalistyczne⁴⁴⁶.

Szczególnie cenna dla badań nad przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu w PRL jest praca naukowa wydana w 1983 r. przez Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (przeznaczona do użytku wewnętrznego) pt. *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty kradzieży dóbr kultury w Polsce w latach 1946–1977*. Autorem publikacji jest płk. doc. dr Tadeusz Rydzek dyrektor Instytutu Kryminalistyki w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, który na podstawie szeregu zebranych materiałów i badań z zakresu kryminologii i kryminalistyki zdiagnozował nie tylko zjawisko kradzieży ale też innych form przestępczości, których ofiarą padały dobra kultury. Na podstawie przeprowadzonych badań potwierdził on w latach 1946–1977 co najmniej 8 631 czynów kwalifikujących się do grupy przestępczości przeciwko dobrom kultury, które skategoryzował ze względu na poszczególne typy przestępstw, liczbę czynów i sumę strat (**Tabela 1**).

Tabela 1. Struktura przestępczości przeciwko dobrom kultury w latach 1946–1977

Rodzaj przestępstwa	Liczba czynów	Wartość strat (zł)	Straty na jedno przestępstwo
Kradzieże	7 122	298 988 682	41 981
Przemyt	1288	31 760 000	24 658
Paserstwo	69	721 400	10 455
Zagarnięcia pracownicze	36	1 447 000	40 194
Uszkodzenia mienia	21	512 700	24 414
Łapownictwo i przekupstwa	21	1 510 000	71 904
Oszustwa	16	210 500	13 156
Rabunek	14	540 000	38 571
Przywłaszczenie	12	1 120 000	93 333
Zabójstwo	11	1 820 000	165 454
Spekulacja	10	867 000	86 700
Falszerstwo	65	250 000	41 666
Kradzież rozbójnicza	5	245 000	49 000
Ogółem	8 631	339 992 282	39 392

Źródło: T. Rydzek, *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty kradzieży dóbr kultury w Polsce w latach 1946–1977*, Warszawa 1983, s. 19.

⁴⁴⁶ T. Rydzek, *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty kradzieży dóbr kultury w Polsce w latach 1946–1977*, Warszawa 1983, s. 15.

Tadeusz Rydzek stosując kryteria rodzaju organizacyjno-prawnego systemów zabezpieczeń dóbr kultury a także nasilenia, typy i metod przestępstw wymierzonych w dobra kultury w swoich badaniach wyróżnił cztery charakterystyczne okresy:

- okres pierwszy w latach od 1946 do 1955 – w ocenie T. Rydzeka lata te charakteryzowały się największym w historii powojennej polski zagrożeniami dla dóbr kultury związane z nieograniczoną możliwością ich zaboru z porzuconych, opuszczonych obiektów sakralnych, dworów pałaców mieszkań i muzeów. Na podstawie analizy dokumentów archiwalnych z biura Kryminalnego Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej wskazuje on, że w latach 1946-1950 Milicja Obywatelska przeprowadziła 97 spraw o zabór dóbr kultury, dokonany w warunkach szabrownictwa przez paserów, uniwersalnych handlarzy a także osoby zaangażowane urzędowo do prac związanych z organizacją służby konserwatorskiej i systemu muzealnictwa. Część szabrowanych dzieł trafiało na przemyt, który stanowił drugi podstawowy typ przestępczości. W latach 1946-1950 Milicja Obywatelska przeprowadziła 46 takich spraw związanych z przemytem (trasy przerzutowe przebiegały przez granice morską i południowo zachodnią). Zgodnie z badaniami T. Rydzaka działania klasycznych włamywaczy i złodziei nastawionych na dobra kultury były motywowane zamiarem zdobycia złota i srebra. W latach 1946-1955 stwierdzono 742 kradzieże i włamania;
- okres drugi obejmujący lata od 1956 do 1964 – w ocenie T. Rydzeka lata te charakteryzowały się stopniowym wzrostem kryminalnych form zdobywania dóbr kultury. Zgodnie ze wskazanymi przez niego statystykami we wskazanych latach ujawniono 2 372 włamania i kradzieże a już w 1957 r. stwierdzono poważne włamania do muzeów w liczbie 6. T. Rydzak wskazał również na powstałe w tym czasie zjawisko okradania cerkwi w województwach: białostockim, lubelskim, krakowskim i rzeszowskim. Łupem sprawców padło ok. 195 cerkwi prawosławnych i grekokatolickich, z których zagrabiono ok. 2 500 ikon oraz znajdujące się w świątyniach inne antyki i starodruki;
- okres trzeci obejmujący lata od 1965 do 1970 – w ocenie T. Rydzeka w latach tych ukształtował się pod względem prawnym system organizacji ochrony dóbr kultury oparty w szczególności na przepisach Ustawy o ochronie dóbr kultury z 1962 r. co ograniczyło przestępcom łatwe pozyskanie zabytków z wielu źródeł. Jednocześnie trend związany z zapotrzebowaniem na dzieła sztuki na zachodzie spowodował rozwój następujących form przestępczości: klasycznych czynów kryminalnych skierowanych przeciwko obiektom sakralnym, muzeom i zbiorom prywatnym; zagarnięcia typu przestępstw gospodarczych przez osoby zatrudnione w instytucjach mających w zbiorach dobra kultury; domo-

krażne wykupy i spekulacje; kradzieże wolnostojących w lesie i przy drogach kapliczek, figurek i nagrobków. T. Rydzek wskazał również na rozwijającą się w tym okresie na szeroką skalę nową formę przemytu, polegającą na wywozie dóbr kultury pod pozorem legalnych zezwoleń;

- okres czwarty w latach od 1971 do 1977 – T. Rydzek wskazuje, że w tym okresie wzrosła ranga społeczno-prawna problemu ochrony dóbr kultury wyrażająca się m.in. we wzroście liczby publikacji i rozpoczęciu badań naukowych nad zjawiskiem przestępczości przeciwko dobrom kultury. Wskazywał jednak że w tych latach zagrożenie dóbr kultury nie uległo zmniejszeniu a nawet zaobserwowano w tym czasie intensyfikację przemytu, pojawienie się rozbojów i zabójstw w celu zdobycia dóbr kultury, a także wzrost liczby kradzieży i włamań. W ocenie T. Rydzaka po 1970 w Polsce wystąpiły wszystkie negatywne zjawiska w zakresie przestępczości przeciwko dobro kultury co w najbardziej zagrożonych państwach europejskich⁴⁴⁷.

Podobnie jak w innych państwach, także w Polsce nasiliły się w tym okresie kradzieże w strzeżonych instytucjach muzealnych. Jako przykład można wskazać na uznaną ze względu na wartości skradzionych dzieł sztuki największą kradzież muzealną w okresie PRL dokonaną w Muzeum w Lidzbarku Warmińskim. W muzeum odbywała się wystawa arcydzieł sakralnej sztuki złotniczej z XV w. i XVI w. wypożyczonych m.in. z Muzeum Narodowego w Warszawie. W nocy z 26 na 27 sierpnia 1965 r. jeden z przestępców wspiął się po piorunochronie na budynek zamku, w którym mieści się muzeum i trzymając się linki, odbił się nogami od muru i skoczył na parapet, z którego dostał się do sali. Przestępca otworzył dwie gabloty z pięciu, z których ukradł 11 cennych dzieł sztuki⁴⁴⁸. Zostały one spakowane do worka i zakopane w pobliskim lesie. W trakcie kradzieży padał ulewny deszcz, który zatarał ślady. Utrudniło to znacznie organom ścigania rekonstrukcję zdarzeń i zabezpieczenie śladów. Śledczy przyjmowali różne warianty prawdopodobnych działań przestępców a akcja organów ścigania przybrała rozmiary ogólnopolskie. Dopiero w 1968 po ujęciu sprawców okazało się, że nie byli to zawodowi przestępcy ale utalentowani amatorzy. Niestety część dzieł sztuki

⁴⁴⁷ Ibidem, s. 16-18.

⁴⁴⁸ Z gablot skradziono m.in: Hiszpański krzyż procesyjny, pochodzący z pierwszych lat XVI w. Krzyż miał wysokość 117 cm i wykonany był ze srebra (częściowo złoconego) o wadze blisko 7 kg. Kielich mszalny bp. Marcina Kromera. Kielich stanowił dar biskupa dla katedry fromborskiej. Kielich pochodził z 1568 r. Pacyfikał bp. Łukasza Watzenrode (wuj Mikołaja Kopernika), wykonany ze srebra złoconego w 1511 r. Kielich mszalny bp. Jana Konarskiego, wykonany w Krakowie około 1520 r. ze srebra złoconego. ; Kielich mszalny, wykonany we Wrocławiu ok. 1500 r. ze srebra złoconego.

została zniszczona ze względu na kruszec, z którego były wykonane⁴⁴⁹. Sprawa kradzieży wykazała poważne problemy z zabezpieczeniem instytucji muzealnych, które nie były odpowiednio przygotowane na zagrożenie przestępczością.

Wśród badań naukowych, które komplementarnie diagnozowały problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością była również niepublikowana, niestety, licząca 718 s. praca doktorska Jana Świeczyńskiego „Kryminalistyczna Problematyka Ochrony Dóbr Kultury Narodowej”⁴⁵⁰. W swoich badaniach aktowych postępowań przygotowawczych i sądowych J. Świeczyński przeanalizował 336 czynów wymierzonych w dobra kultury. Świeczyński zebrał dane o wielu przestępstwach wymierzonych w dziedzictwo w okresie PRL. Przykładem opisanych w tej pracy kazusów może być sprawa ułamaniu ręki trzymającej miecz tzw. warszawskiej Syrenki, usytuowanej na Starym Mieście. Działanie sprawców polegało, na uwieszeniu się na ręce trzymającej miecz i w konsekwencji jej ułamaniu. Po dokonaniu tego czynu, sprawcy roztrzaskali rękę posągu przy użyciu twardego i dużego narzędzia, wyrzucając jej szczątki. Miecz wykonany z brązu postanowili sprzedać na złom. Za swoje czyny sprawcy zostali skazani z art. 199 § 1 Kodeksu karnego z 1969 i art. 73 Ustawy o ochronie dóbr kultury⁴⁵¹.

W swej pracy doktorskiej J. Świeczyński kompleksowo badał *modus operandi* sprawców, jak również metody zabezpieczeń dzieł sztuki przed zagrożeniami. Szczególnie istotne są zawarte na stronach 692-693 rekomendacje autora, w których postuluje wiele rozwiązań prawno-organizacyjnych istotnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. Analiza postulatów J. Świeczyńskiego wskazuje, że wiele z nich zostało zrealizowanych i miały duże znaczenie dla obecnie funkcjonujących rozwiązań.

W szczególności jego postulat dotyczący opracowania w ramach przepisów resortowych i wykonawczych, jednolitych obowiązków dla osób opiekujących się /administrujących/ dobrami kultury /głównie zgromadzonymi w muzeach/, określających szczególnie tryb ich zabezpieczenia przed utratą, zniszczeniem i innymi przestępstwami⁴⁵² znalazł odzwierciedlenie w obowiązujących obecnie przepisach regulujących funkcjonowanie muzeów i bibliotek. Dostrzeżony przez J. Świeczyńskiego brak wiążących regulacji dotyczących zabezpieczania instytucji muzealnych był poważnym problemem. W czasie prowadzenia badań tego autora

⁴⁴⁹ P. Ogrodzki, *Kradzież z Muzeum w Lidzbarku Warmińskim*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2000, nr 2(20), s. 4-5 i 37

⁴⁵⁰ J. Świeczyński, *Kryminalistyczna Problematyka Ochrony Dóbr Kultury Narodowej*. Praca doktorska napisana w Zakładzie Kryminalistyki Instytutu Prawa Karnego Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem doc. dr hab. Z. Czeczota obroniona w 1980 r. Praca w archiwum autora.

⁴⁵¹ Akta z Komendy Dzielnicowej Milicji Obywatelskiej Warszawa Śródmieście z 1973 r. (sygn. RSD-781/73).

⁴⁵² J. Świeczyński, *Kryminalistyczna Problematyka...*, s. 692-693.

obowiązującym zaleceniem związanym z zabezpieczeniem technicznym zbiorów było pismo okólne nr 8 Dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 10 grudnia 1965 r. w sprawie poprawy warunków bezpieczeństwa zbiorów muzealnych⁴⁵³. W tym krótkim piśmie (2 s.) skierowanym do dyrektorów muzeów narodowych, okręgowych i autonomicznych polecano powołanie zespołów, które przy udziale przedstawicieli rad narodowych, milicji, władz partyjnych i związkowych, miały dokonać kolegialnej analizy i oceny dotychczasowego stanu zabezpieczenia zbiorów oraz ustalić metody i środki wiodące do stworzenia możliwie wszechstronnego systemu warunków zabezpieczenia zbiorów muzealnych. Takie rozwiązania jak słusznie wskazywał J. Świeczyński, były niewystarczające. W 1980 r. został wydany przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków specjalistyczny, przeznaczony do użytku wewnętrznego instytucji chroniących zabytki podręcznik autorstwa J. Świeczyńskiego pt. *Zabezpieczanie dóbr kultury przed kradzieżą i pożarem: (technika i zasady stosowania)*. W podręczniku tym autor szczegółowo przedstawił systemy zabezpieczające przed przestępstwami kryminalnymi omawiając zabezpieczenia techniczno-kryminalistyczne oraz wybrane zagadnienia taktyczno-kryminalistyczne (część 1)⁴⁵⁴. Publikacja szkoleniowa zawierała również specjalistyczne informacje na temat systemów zabezpieczających przed pożarami (część 2)⁴⁵⁵. Proponowane przez J. Świeczyńskiego rozwiązania były istotnym wkładem w rozwój doktryny zabezpieczenia zabytków przez przestępczością.

Wśród postulatów zawarty w pracy J. Świeczyńskiego znalazł się również postulat opracowania zbiorczego katalogu utraconych, w wyniku przestępstwa, dóbr kultury, po roku 1947, dla zapewnienia ciągłości i prawidłowości poszukiwań w tym zakresie. Wskazane narzędzie niezwykle ważne dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowemu zwalczania przestępczości zostało wypracowane m.in. przy jego udziale. W kolejnych latach badając techniki poszukiwań skradzionych dzieł sztuki wskazywał on, jakie najistotniejsze informacje o utraconych obiektach powinny być zawarte w komunikatach przekazywanych do jednostek policyjnych i społeczeństwa. Komunikaty takie powinny, w jego ocenie zawierać najistotniejsze informacje, w szczególności:

- kolorową fotografię skradzionego obiektu;
- niezbędne dane techniczne takie jak wymiary, ciężar, rodzaj tworzywa z jakiego lub na jakim dzieło jest wykonane, ogólny koloryt i technikę wykonania;

⁴⁵³ S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 215-216

⁴⁵⁴ J. Świeczyński, *Zabezpieczanie dóbr kultury przed kradzieżą i pożarem: (technika i zasady stosowania)*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Ośrodek Dokumentacji Zabytków” 1980 Seria B, TOM LXIV, s. 11-76.

⁴⁵⁵ Ibidem, s. 77-88.

- krótki opis utraconego dobra (jako uzupełnienie fotografii);
- krótki opis zdarzenia, w wyniku którego dobro zostało utracone (z uwzględnieniem okoliczności czasu i miejsca);
- podanie adresu właściciela i jego próśb związanych z wydarzeniem;
- notatki milicyjnej (policyjnej) zawierającej niezbędne dane pozwalające na porozumienie się z tym organem i ewentualnie określające sposób zachowania się w przypadku natrafienia na przedmiot lub uzyskania informacji⁴⁵⁶.

Prowadząc badania nad metodami poszukiwań dzieł sztuki J. Świeczyński rozesłał również ankietę do pracowników niektórych instytucji muzealnych w odpowiedzi na którą 97% respondentów wskazało na potrzebę publikacji obejmującej wszystkie utracone dobra kultury po 1947⁴⁵⁷ r. sukcesywnie aktualizowanej, która umożliwiałaby efektywne poszukiwania tych dzieł⁴⁵⁸. W 1988 r. wyspecjalizowana instytucja państwowa Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych na podstawie prowadzonych przez muzea kwerend i badań J. Świeczyńskiego wydał pierwszy Katalog Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury⁴⁵⁹, którego celem było zwiększenie efektywności poszukiwań (nakład 850 egzemplarzy). Pierwsza edycja katalogu obejmowała część utraconych w wyniku przestępstw dóbr kultury w latach 1970-1988 ale także najwartościowsze dobra kultury zagrabione w czasie okupacji niemieckiej. W zawartych na początku katalogu podstawowych informacjach Świeczyński wskazał, że konstrukcja katalogu została podporządkowana zasadom nauki kryminalistyki, co wiąże się z faktem, że utrata przeważającej części dóbr kultury w nim zawartych wiązała się z zaistnieniem przestępstwa. Ponieważ z przyczyn obiektywnych nie można było zawrzeć wszystkich uzyskanych od muzeów informacji o utraconych dobrach kultury, część z nich została zarejestrowana w katalogu komputerowym na zasadach przyjętych w Katalog Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury.

Zapoznając się z egzemplarzem pierwszego opracowanego i wydanego w Polsce Katalogu Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury można poczynić dodatkowe spostrzeżenia dotyczące przyjętych przez jego twórców rozwiązań. Ponieważ publikacja katalogowa składała się z kart katalogowych z informacjami o utraconym dobrze kultury (z numerem karty katalogowej korespondującej z katalogiem komputerowym) sam katalog wydany był w formie

⁴⁵⁶ J. Świeczyński, *Poszukiwanie dzieł sztuki utraconych w wyniku przestępstwa*, „Problemy Kryminalistyki” 1982, nr 158, s. 566-567.

⁴⁵⁷ J. Świeczyński w swojej ankiecie odnosił się więc do bieżących strat instytucji muzealnych.

⁴⁵⁸ Ibidem, s. 577.

⁴⁵⁹ Zob. J. Świeczyński, *Katalog Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury*, [w:] W. Jaskulski, P. Ogrodzki (red.), *Opracowanie redakcyjne: Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych*, Warszawa 1988, (Egzemplarz katalogu w archiwum doktoranta).

zbliżonej do segregatora umożliwiającej usuwanie z niego kart odzyskanych i dodawanie nowych kart utraconych dzieł. W Katalogu znajdowało się również pouczenie skierowane do osób i instytucji informowania właściwych organów w przypadku zidentyfikowania dzieła w nim ujawnionego⁴⁶⁰. Katalog Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury, którego J. Świeczyński był współtwórcą stał się podwaliną pod prowadzony obecnie przez Generalnego Konserwatora Zabytków na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem⁴⁶¹. Dokonania tego naukowca należy uznać więc za szczególnie cenne dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Wśród publikacji diagnozujących skalę i specyfikę kradzieży dóbr kultury w okresie PRL szczególnie istotne są także badania Andrzeja Siemaszki. Analizy A. Siemaszki obejmowały wszystkie sprawy o kradzieże dóbr kultury, zarejestrowane w repertoriach wszystkich prokuratur (rejonowych i wojewódzkich) w Polsce w okresie od 1 stycznia 1975 do 31 marca 1976 r.⁴⁶². Analizie poddano 119 przypadków kradzieży (czynów) i 59 sprawców. Na podstawie wyników swoich badań Siemaszko postulował szereg rozwiązań mających na celu przeciwdziałanie kradzieży dóbr kultury. W szczególności podobnie jak J. Świeczyński wskazywał m.in., że *celowe byłoby stworzenie centralnego rejestru wszystkich, dóbr kultury, skradzionych na terenie kraju; Pochodzące z niego informacje przesyłane byłyby do wszystkich punktów zajmujących się handlem dziełami sztuki oraz do terenowych jednostek MO, Na salony „Desy” powinien zostać nałożony obowiązek sprawdzenia w każdym: przypadku przyjęcia przedmiotu do sprzedaży, czy nie figuruje on w takim wykazie*⁴⁶³.

Z badań A. Siemaszki wynikało, że miejscami najbardziej narażonymi na kradzież dóbr kultury są miejsca kultu religijnego.

⁴⁶⁰ Zgodnie z zawartym w Katalogu Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury pouczeniem w razie stwierdzenia, iż dobro kultury, figurujące w katalogu jest przedmiotem sprzedaży lub znajdują się w posiadaniu osób niebędących jego właścicielami, należy powiadomić organa ścigania lub właściciela (w każdym wypadku należy powiadomić wydawcę). Instytucje państwowe i społeczne (w szczególności DESA, działy zakupów muzeów i pracownie konserwacji zabytków) mają prawny obowiązek powiadomienia organów ścigania o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu i przedsięwzięcia określonych czynności dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa (art. 256 § 2 kpk; Ust. Z 19 kwietnia 1969 r.; Dz. U. z dn. 14.05.1969 r. Nr 13, poz. 96 z późniejszymi zmianami).

⁴⁶¹ Zob. rozdział III pracy odnośnie baz danych dotyczących zabytków i dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa.

⁴⁶² A. Siemaszko wskazywał, że w badaniu z konieczności pominięto sprawę o kradzieże dóbr kultury, prowadzoną przez Prokuraturę Wojewódzką w Białymstoku, dotyczącą kradzieży obrazów, rzeźb i ikon, popełnionych na terenie województw białostockiego, lubelskiego i warszawskiego, ze względu na toczące się wówczas postępowanie. Informacje o kilkunastu innych sprawach oparto na niekompletnych często notatkach, nadesłanych przez komendy wojewódzkie, gdyż akta tych spraw prokuratury przekazały do Biura Kryminalnego Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej, skąd nie udało się ich badaczowi uzyskać.

⁴⁶³ A. Siemaszko, *Kradzież dóbr kultury*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, nr 10, s.124.

Tabela 2. Miejsca kradzieży dóbr kultury w latach 1975-1976.

Miejsca kradzieży dóbr kultury	Liczba czynów	Procent
Miejsca kultu religijnego ⁴⁶⁴	71	59,7
Muzea	15	12,6
Mieszkania prywatne	7	5,9
Szkolne izby pamięci	5	4,2
Salony „Desy”	2	1,7
Galerie sztuki	1	0,8
Inne obiekty ⁴⁶⁵	18	15,1
Ogółem	119	100,0

Źródło: A. Siemaszko, *Kradzież dóbr kultury*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, nr 10, s.106.

A. Siemaszko, by ograniczyć zagrożenia dla dóbr kultury przechowywanych w miejscach kultu religijnego na podstawie przeprowadzonych badań wskazywał na potrzebę wypracowania form stałej współpracy między Ministerstwem Kultury i Sztuki, prokuraturą, milicją oraz episkopatem w zakresie podejmowania działań na rzecz zabezpieczania dóbr kultury, znajdujących się w obiektach sakralnych. W jego opinii celowe byłoby opracowanie długofalowego programu zabezpieczania dóbr kultury przechowywanych w obiektach sakralnych. Zwracał jednak uwagę, że dotychczasowe próby zorganizowania takiej współpracy nie były pomyślne a stan zabezpieczenia miejsc kultu religijnego przed kradzieżami dóbr kultury oceniał jako fatalny⁴⁶⁶.

Niewątpliwie duże znaczenie dla zagrożenia dziedzictwa sakralnego przestępczością miała sytuacja polityczna w PRL związana ze zwalczaniem kościoła przez komunistyczne władze. Sytuacja ta powodowała brak zaufania pomiędzy administracją kościelną a organami państwowymi powołanymi do ochrony zabytków. Uzasadniona nieufność podmiotów kościelnych do współpracy z władzą ludową uniemożliwiała wiele działań strategicznych i systemowych mogących przeciwdziałać temu zjawisku. Wśród osób duchownych zdawano sobie jednak sprawę z zagrożeń jakie dla zabytków sztuki sakralnej stwarzała przestępczość wymierzona w tę część dziedzictwa kulturowego. W 1968 zostało opublikowane pierwsze wydanie (w formie skryptu) niezwykle istotnej dla ochrony dziedzictwa sakralnego książki księdza Janusza St. Pasierba pt. „Ochrona zabytków sztuki kościelnej”⁴⁶⁷, w której autor komplementarnie wskazuje na metody ich ochrony. W okresie PRL powstało również szereg

⁴⁶⁴ Kościoły, kaplice, klasztory i cerkwie.

⁴⁶⁵ Różnego rodzaju obiekty państwowe i prywatne oraz miejsca otwarte.

⁴⁶⁶ A. Siemaszko, *Kradzież dóbr...*, op. cit., s. 123.

⁴⁶⁷ Zob. J. Stanisław J. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1968.

dokumentów władz kościelnych dedykowanych przeciwdziałaniu zagrożeniom dla zabytków⁴⁶⁸. Piotr Paweł Maniurka wskazuje, że ważnym aktem traktującym o historyczno-artystycznym dziedzictwie Kościoła był *List okólny Kongregacji ds. Duchowieństwa Opera Artis* z 11 kwietnia 1971 r., adresowany do przewodniczących konferencji biskupów. Powód jego wydania stanowiło narastające zjawisko kradzieży i niszczenia zabytków sztuki kościelnej. Kongregacja zalecała m.in. przechowywanie w muzeum diecezjalnym lub międzydiecezjalnym tych dzieł sztuki, które zostały już wycofane z użytku. Jednocześnie wzywała konferencje episkopatu, aby wydały odpowiednie normy szczegółowe dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego Kościoła⁴⁶⁹.

Pomimo świadomości zarówno władz kościelnych jak i organów państwowych o problemie w okresie PRL poziom przestępczości wymierzonej w dziedzictwo sakralne był wysoki. W 1986 Karol Sławik przedstawił badania dotyczące kradzieży z włamaniem do obiektów sakralnych na podstawie statystyk milicyjno-prokuratorskich oraz analizy akt przestępstw stwierdzonych⁴⁷⁰. Wskazywał on, że w latach 1980-1985 stwierdzono dokonanie 1 862 kradzieży z włamaniem podczas gdy w latach 1974-1979 stwierdzono dokonanie 1670 takich czynów. Dostrzegalny był zatem wzrost o 192 czyny, czyli o 11%⁴⁷¹.

Pod kierunkiem naukowym doc. dr hab. Karola Sławika w 1987 w Akademii Spraw Wewnętrznych została obroniona praca doktorska Jana Rupińskiego pt. „Kradzież z włamaniem do obiektów sakralnych. Studium prawnokryminalistyczne”. Praca ta została opublikowana w 1989 r. i zawierała wiele istotnych badań i prognoz dotyczących m.in. zagrożenia dóbr kultury znajdujących się w świątyniach. W komplementarnej analizie J. Rupiński poruszył wiele zagadnień takich jak rozmiar, struktura i geografia zagrożenia, metody działania sprawców, stan zabezpieczeń świątyń, efekty rewindykacji mienia skradzionego a także role paserów i zorganizowanych grup w procederze. We wskazanych badaniach J. Rupiński wskazał m.in., że najczęściej atakowane przez sprawców były świątynie Kościoła Rzymskokatolickiego a w drugiej kolejności Kościoła Prawosławnego (**tabela 3**).

⁴⁶⁸ Szerzej: P.P. Maniurka, *Prawna ochrona zabytków kościelnych. Problemy dóbr kultury w świetle norm kościelnych*, [w:] N.W. Błażejczyk, P. Majewski (red.), *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, Nakł. Muzeum Archidiecezji Warszawskiej Warszawa, Warszawa 2019.

⁴⁶⁹ Ibidem, s. 118.

⁴⁷⁰ Należy podkreślić, że wskazane przez K. Sławika dane różnią się od badań A. Siemaszko, ponieważ autor ten w swoich badaniach uwzględniał również kradzieże rzeczy ze świątyń niebędące dobrami kultury.

⁴⁷¹ K. Sławik, *Kradzież z włamaniem do obiektów sakralnych*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 11, s. 103.

Tabela 3. Kradzieże z włamaniem do obiektów sakralnych w latach 1980-1985 o stratach pow. 50 tys. zł. w podziale na związki wyznaniowe.

Rodzaj kościoła /wyznania/	Liczba obiektów sakralnych	Liczba przestępstw	wskaźnik procentowy
rym. katolicki	15 114	269	1,8
prawosławny	313	27	8,6
ewangelicko-augsburski augsburski	329	9	2,7
polskokatolicki	83	2	2,3
ewangelicki-reformowany reformowany	13	1	7,7
mariawitów	35	1	2,8
adwentystów dnia siódmego	121	1	0,8
razem	16 013	310	1,9

Źródło: J. Rupiński, *Kradzież z włamaniem do obiektów sakralnych*, Akademia Spraw Wewnętrznych, 1989, s. 36.

W badaniach J. Rupińskiego należy zwrócić uwagę na wskazaną przez niego prognozę zagrożeń kradzież z włamaniem do obiektów sakralnych. Autor ten wskazywał na jednokierunkową tendencję – wzrostu zagrożenia kradzieżami z włamaniem do obiektów sakralnych i niekorzystnych przeobrażeń w metodach sprawstwa⁴⁷². Niestety, w kolejnych latach w których Polska rozpoczęła transformację ustrojową prognozy te okazały się trafne.

Oceniając problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej należy zwrócić uwagę, że był to ważny okres zarówno pod kątem występowania i ujawniania zagrożeń przestępczością przeciwko dziedzictwu jak i kształtowania się rozwiązań prawno – instytucjonalnych, które do tej pory w pewnym zakresie funkcjonują w polskim systemie ochrony dziedzictwa kulturowego.

2.4.6. Wybrane sprawy przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu z okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Analizując zagadnienie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej należy wskazać, że wiele przestępstw wymierzonych w dziedzictwo kulturowe w okresie PRL-u nie zostało wyjaśnionych, a utracone dzieła są wciąż poszukiwane.

Jedną z wielu spraw, w której nie udało się odzyskać cennego dla dziedzictwa zabytku jest kradzież monstrancji w kształcie drzewa lipowego z sanktuarium w Świętej Lipce. Dzieło

⁴⁷² J. Rupiński, *Kradzież z włamaniem do obiektów sakralnych*, Akademia Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1989, s. 261.

to, wykonane przez królewieckiego złotnika, Samuela Grove w 1723 r. zostało skradzione ze świątyni w październiku 1980 r. Jak ustaliła milicja dzieło zostało skradzione z gabloty w przerwie pomiędzy zwiedzaniem świątyni przez grupy turystów a przestępcy bądź przestępca ukryli się wśród gablot i pozwolili zamknąć na emporze kościoła. Pomimo wyznaczenia w roku 1991 nagrody, ważnego dla dziedzictwa kulturowego dzieła nie udało się odzyskać⁴⁷³.

Fot. 2. Monstrancja z sanktuarium w Świętej Lipce skradziona w 1981 r.

Źródło: S. Kocewiak, P. Ogrodzki, J. Rulewicz, *Vademecum Zabezpieczenia obiektów sakralnych*, wyd IV, Warszawa, 2012 r. s. 22

Innym przykładem niewyjaśnionego do końca przestępstwa, które zostało popełnione w okresie PRL jest sprawa obrazu „Zdjęcie z krzyża” P. P. Rubensa, który do chwili obecnej jest poszukiwany jako skradziony z kościoła św. Mikołaja w Kaliszu. Stało się to w nocy z 13 na 14 grudnia 1973 roku kiedy to mieszkająca naprzeciwko świątyni kobieta przed godziną 2 zobaczyła intensywny czerwony blask w oknie kościoła, w miejscu gdzie znajduje się główny ołtarz. Powiadomiony o pożarze ksiądz powiadomił straż pożarną. Jak okazało się płonął ołtarz główny. W znajdującym się w aktach sprawy dokumencie z 3 stycznia 1974 r. -

⁴⁷³ Zob. P. Ogrodzki, *Gdzie jest monstrancja ze Świętej Lipki?*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 2(8), s. 30-31.

*Plan czynności śledczych w sprawie pożaru pod wezwaniem św. Mikołaja w Kaliszu*⁴⁷⁴ – wskazano następujące wersję śledcze:

1. Przyczyną pożaru było zwarcie w wadliwej instalacji elektrycznej - w opinii śledczych za realnością tej wersji przemawiała stwierdzona podczas oględzin obecność instalacji elektrycznej w miejscu, gdzie było źródło pożaru, a nadto wadliwość instalacji, w pobliżu tego źródła.;
2. Dokonano kradzieży obrazu P.P. Rubensa „Zdjęcie z krzyża” i podpalono ołtarz dla zatarcia śladów - w opinii śledczych za tą wersją przemawiała wielka wartość jedyne w Polsce obrazu Rubensa - który pozostawał bez właściwego zabezpieczenia. W planie czynności śledczych funkcjonariusze podkreślali, że w wersji tej należy założyć, że ewentualny sprawca zapewnił sobie przerzut obrazu za granicę.;
3. Ołtarz, a wraz z nim obraz został spalony przez sprawcę z pobudek pseudoideowych, religijnych lub jako przejaw wandalizmu - w opinii śledczych wersję tą uzasadniał fakt, iż obecność obrazu w kościele św. Mikołaja w Kaliszu była znana szerokim warstwom społeczeństwa i z uwagi na unikalność i wartość obrazu, oburzenie i reperkusje, jakie ten czyn wywołał mogły być przez sprawcę przewidziane i oczekiwane. Śledczy podkreślali dodatkowo, że dostęp do obrazu nie był utrudniony.

W toku postępowania prokuratura przyjęła pierwszą wersję śledzą. W postanowieniu z 19 października 1974 r umorzono śledztwo wobec niestwierdzenia czynu przestępczego i wskazano, że przyczyną pożaru, w wyniku którego spaleni uległy zabytkowe obrazy: „Zdjęcie z krzyża” P.P. Rubensa oraz „św. Mikołaja” nieznanego malarza, była wadliwa instalacja elektryczna ołtarza głównego⁴⁷⁵. Pomimo umorzenia postępowania, w środowiskach konserwatorskich i naukowym w dalszym ciągu zwracano uwagę na możliwość celowego podpalenia ołtarza celem zatarcia śladów. Wybitny konserwator zabytków prof. Bohdan Marconi demonstrował sposób potencjalnej kradzieży obrazu a prof. Jan Białostocki wskazywał na brak dowodów na spalenie obrazu Rubensa podczas pożaru ołtarza głównego. W okresie PRL o możliwości kradzieży obrazu Rubensa pisano rzadko w kontrolowanej przez cenzurę prasie⁴⁷⁶. Po latach badający sprawę pożar w kościele w Kaliszu Piotr Ogrodzki zwracał uwa-

⁴⁷⁴ Plan czynności śledczych w sprawie pożaru pod wezwaniem „św. Mikołaja” w Kaliszu został sporządzony przez funkcjonariuszy sekcji II Wydziału Dochodzeniowo Śledczego Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Poznaniu.

⁴⁷⁵ Postanowienie prokuratury wojewódzkiej w Poznaniu o umorzeniu śledztwa z dnia 19 października 1974 r. - Sygn. akt. II Ds. 1/74 (niepublikowane).

⁴⁷⁶ J. A. Chrościcki, *Kaliskie „Zdjęcie z Krzyża” Rubensa. Refleksje i wspomnienia*, [w:] *Arxfelicitatis. Księga ku czci Profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*, Warszawa 2001, s. 228.

gę, że zbyt wiele jest w tej sprawie znaków zapytania. Jak się okazało, jedną z oficjalnych przyczyn powstania pożaru wykluczył Józef Dąbrowski, dowodzący w 1973 roku akcją gaśniczą. Stwierdził on, że po sprawdzeniu instalacji elektrycznej okazało się, że bezpieczniki były wykręcone. Zwarcie instalacji elektrycznej nie mogło zatem spowodować pożaru. P. Ogrodzki podkreślał, iż gwałtowność rozwoju ognia, jego ukierunkowanie tylko do rejonu ołtarza głównego świadczyłoby, jako rzeczywistej przyczynie pożaru. Nie jest do końca wyjaśnione czy spłonął obraz czy tylko pusta rama. Zarówno strażacy jak i ksiądz proboszcz Andrzej Gawel twierdzą, że po pożarze zachowała się część narożnika ramy z zachowanymi fragmentami obrazu. Ich kształt sugerowałby, że obraz został wycięty lub wyszarpany (rama zaginęła w prokuraturze)⁴⁷⁷.

Pomimo, że w okresie PRL sprawa uznana była za oficjalnie zamkniętą, współcześnie nadal poszukuje się obrazu, który miał rzekomo spłonąć. Obraz widnieje w Krajowym Wykazie Zabytków Skradzionych lub Wywiezionych za Granicę Niezgodnie z Prawem prowadzonym przez Generalnego Konserwatora Zabytków na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków (Nr Karty: 506). Zaginiony obraz w 2010 r. został zgłoszony przez polską policję jako poszukiwany do bazy Interpolu P.SY.C.HE.: Work of Art (**załącznik nr 4 karta poszukiwanego zabytku z bazy Interpolu**).

Inną równie istotną sprawą obrazującą problem utraconych w PRL dzieł sztuki jest niewyjaśniona do chwili obecnej kradzież z Muzeum Narodowego w Gdańsku dwóch, wyjątkowo cennych obrazów:

- „Ukrzyżowania” Antoona van Dycka (zdjęcie poszukiwanego obrazu fot. 3) oraz
- „Kobiety przenoszącej żar” Pietera Brueghla Młodsze (zdjęcie poszukiwanego obrazu fot. 4).

Przestępstwo zostało ujawnione 24 kwietnia 1974 r. gdy pomoc muzealna podczas ścierania kurzu z obrazów spowodowała upadek obrazu Brueghla. Stolarz muzealny, do którego został przekazany obraz podejrzewając podmienienie obrazu zgłosił sytuację dyrekcji Muzeum Narodowego w Gdańsku. Wezwana na miejsce kustosz potwierdziła, że w miejsce przedmiotowego obrazu została włożona barwna ilustracja dzieła (z czasopisma "Polska" /wersja polskojęzyczna/ nr. 8 z 1971 r. str. 26) a obraz Antoona van Dycka został podmieniony na falsyfikat⁴⁷⁸. Prowadzący postępowanie prokurator wskazywał na błędy dyrekcji Muzeum Narodowego w Gdańsku, polegające m.in. na braku dokonywania okresowego przeglą-

⁴⁷⁷ P. Ogrodzki, *Skradziony czy spalony? Krótka historia kaliskiego obrazu P.P.Rubensa*, „Zdjęcie z krzyża”, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2000, nr 2(20), s. 3.

⁴⁷⁸ Postanowienie o umorzeniu śledztwa wobec niewykrycia sprawcy z dnia 26 października 1974 r. (sygn. 4 Ds. 33/73) (niepublikowane).

du dzieł, które pozwoliłyby na wcześniejsze ujawnienie kradzieży, a co się z tym wiąże podjęcie przez organy ścigania natychmiastowych czynności. Ponadto wskazywał, że w okresie prowadzonych prac elewacyjnych przy budynku Muzeum, dyrekcja nie zatroszczyła się o zabezpieczenie okien powyżej parteru kratami w sytuacji gdy rusztowania bezpośrednio przylegały do budynku. W ocenie prokuratora zebrane w sprawie materiały pozwalają na przyjęcie tezy, iż sprawca wszedł, bądź wyszedł oknem z sali znajdującej się na I piętrze, gdzie wystawione były skradzione obrazy i w tym przedsięwzięciu dopomogło mu rusztowanie⁴⁷⁹. W toku postępowania karnego doszło do przesłuchania kilkuset osób, w tym pracowników muzeum oraz osób, co do których ze względu na ich przeszłość i zainteresowania istniały przypuszczenia o dokonanie przedmiotowej kradzieży. Ponadto funkcjonariusze organów ścigania dokonali szeregu innych niezbędnych czynności procesowych, które zakończyły się wynikiem negatywnym prowadzącym do umorzenia postępowania karnego 26 października 1974 r.⁴⁸⁰. Oba niezwykle cenne obrazy nadal są poszukiwane. Opublikowany w 2015 r. w Dzienniku Bałtyckim reportaż sugeruje, że w sprawie kradzieży z muzeum narodowego w Gdańsku czynny udział brały służby specjalne PRL pozbywając się niewygodnego świadka⁴⁸¹. Niewyjaśniona sprawa z Gdańska przypomina w tym aspekcie sprawę nadal poszukiwanego obrazu „Zdjęcia z krzyża” P.P. Rubensa.

⁴⁷⁹ Wystąpienie Prokuratora Powiatowego dla Miasta Gdańsk do Dyrektora Muzeum w Gdańsku z dnia 4 października 1974 roku (sygn. 4 Ds. 33/73) (niepublikowane).

⁴⁸⁰ Postanowienie o umorzeniu śledztwa wobec niewykrycia sprawcy z dnia 26 października 1974 r. (sygn. 4 Ds. 33/73) (niepublikowane).

⁴⁸¹ D. Abramowicz, *Rodzina zawsze wiedziała, że wuj został zamordowany*, Reportaż. „Dziennik Bałtycki”, z dn 1 października 2015, <https://dziennikbaltycki.pl/o-tym-ze-wuj-zostal-zamordowany-zawsze-wiedziano-w-mojej-rodzynie-reportaz/ar/8961768>, [dostęp: 20.08. 2023].

Fot. 3. Obraz „Ukrzyżowania” Antoona van Dycka skradziony z Muzeum Narodowego w Gdańsku w 1974 r.

Źródło: Fotografia z archiwum Muzeum Narodowego w Gdańsku.

Fot. 4. Obraz „Kobieta przenosząca żar” Pietera Brueghla Młodsze skradziony z Muzeum Narodowego w Gdańsku w 1974 r.

Źródło: Fotografia z archiwum Muzeum Narodowego w Gdańsku.

Fakt, że ważne dla dziedzictwa dzieła są nadal poszukiwane powoduje, że w badaniach nad systemem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością nie można pomijać okresu PRL. Wydarzenia, do których doszło i podjęte czynności mają realne znaczenie również obecnie, ponieważ zachowanie akt spraw karnych, dokumentów i fotografii skradzionych dzieł jest kluczowe dla identyfikacji obiektów i ich skutecznej restytucji. W mojej ocenie znajomość zarówno regulacji prawnych, jak również genezy, skali oraz charakterystyki przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowym w okresie PRL jest istotne dla badania obecnie zachodzących zjawisk w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

2.5. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w trakcie transformacji ustrojowej.

2.5.1. Czynniki wpływające na wzrost zagrożenia przestępczością wymierzoną w dziedzictwo kulturowe w okresie transformacji ustrojowej.

Okres transformacji ustrojowej cechował się szeregiem zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego. Geopolityczne zmiany w państwach Europy Wschodniej po upadku systemu komunistycznego miały wpływ zarówno na przekształcenie modelu ochrony i upowszechniania kultury, jak i na bezpieczeństwo jej elementów. Analizując zjawiska mające znaczenie dla bezpieczeństwa dziedzictwa w tym okresie należy zatem brać pod uwagę szereg czynników zarówno o charakterze wewnętrznym, jak również zewnętrznym.

Badając przemiany po 1989 naukowcy zwracali uwagę na różne okoliczności zarówno polityczne, jak i prawne mające wpływ na ewolucje systemu ochrony dziedzictwa kulturowego. Prof. Jacek Purchla ocenił kilkanaście lat transformacji z perspektywy polityki państwa wobec kultury i podzielił ten czas na cztery wyraźne fazy wskazując:

- okres 1989-1991 - wstępny etap transformacji, w którym zostały podjęte decyzje zmierzające do prywatyzacji wybranych sektorów przy zachowaniu ich rdzenia bez zmian;
- okres 1991-1993 - próba systemowej reformy kultury w duchu decentralizacji;
- 1993-1997 - powrót do scentralizowanego sterowania instytucjami kultury;
- okres po 1997 - czas reform, które ponownie prowadziły do decentralizacji systemu zarządzania kulturą⁴⁸².

Purchla wskazał na konieczność znalezienia kompromisu pomiędzy kanonami ochrony dziedzictwa a wymogami życia i prawami ekonomii. Podkreślał przy tym, że nie można mówić o skutecznej ochronie zabytków bez skutecznej strategii zarządzania potencjałem dziedzictwa, które jest zasobem nieodtwarzalnym⁴⁸³.

Opisując przekształcenia na rynku sztuki należy zauważyć, że od końca lat 80 XX w. następuje kres monopolu DESY, przedsiębiorstwa państwowego, które w okresie Polski Ludowej miało praktyczną wyłączność na handel dobrami kultury. Pomimo że obowiązujący w PRL system kontroli rynku sztuki posiadał wiele mankamentów wiążących się m.in. z działaniem służb specjalnych PRL, wykorzystujących rynek sztuki do nielegalnych operacji (zobacz: opisywana w pracy „sprawa Mętlewicza”), nie ulega wątpliwości, że istniejące

⁴⁸² J. Purchla, *Dziedzictwo a transformacja*, Kraków 2005, s. 12-16.

⁴⁸³ Ibidem, s. 32.

w tym okresie uregulowania prawne dawały podstawę do kontroli rynku sztuki. Po roku 1988 w związku z wejściem w życie nowej ustawy o działalności gospodarczej w większych miastach zaczęły powstawać pierwsze domy aukcyjne, zajmujące się pośrednictwem w handlu dziełami sztuki⁴⁸⁴. Jednocześnie w tym okresie charakterystyczną cechą rynku sztuki była niska transparentność transakcji aukcyjnych. Część aukcji miała charakter aukcji zamkniętych, w których udział uczestników był ograniczony. Ponadto, transakcje, których przedmiotem były dzieła o dużej wartości materialnej rozliczane były gotówkowo⁴⁸⁵. Korzystając z realnego braku kontroli państwa, w dzieła sztuki inwestowały także przedsiębiorstwa prowadzące działalność przestępczą. Jako przykład należy wskazać przedsiębiorstwo Art-B (skrót od Artyści Biznesu) działające w latach 1989-1990. Po likwidacji Art-B Narodowy Bank Polski przejął w ramach rozliczeń i oddał w depozyt muzeum narodowego 34 obrazy i 11 dzieł sztuki zdobniczej⁴⁸⁶. Na potrzebę wprowadzenia stosownych regulacji na rynku sztuki zwracało uwagę szereg naukowców i ekspertów⁴⁸⁷. Brak odpowiednich regulacji prawnych dotyczących kontroli obrotu dobrami kultury na rynku sztuki prowadził do szeregu patologii godzących m.in. w bezpieczeństwo obrotu dobrami kultury, które występowały na rynku sztuki przez wiele lat⁴⁸⁸. W literaturze zwraca się uwagę, że w wielu śledztwach potwierdzono udział grup przestępczych na rynku sztuki m.in. w procederze przepłacania cen drugorzędnych dzieł, w celu dokonywania w ten sposób „prania” pieniędzy, a także wyłudzenia kredytów pod zastaw fałszywych dzieł sztuki z fałszywymi ekspertyzami⁴⁸⁹. Dobra kultury utracione w wyniku przestępstwa mogły więc łatwiej niż w okresie PRL trafiać na rynek sztuki niepodlegający kontroli. Jednocześnie ułatwienia w przemieszczaniu się obywateli i rozwój grup przestępczych o charakterze transgranicznym sprzyjały przemytowi dóbr kultury z Polski.

⁴⁸⁴ J. Białynicka-Birula, *Rynek dzieł sztuki w Polsce. Aspekty prawno-ekonomiczne*, s. 2–3. Raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako jeden z raportów o stanie kultury, Warszawa 2008, s. 17, [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportRynekSzt/rynek_dziel_sztuki_raport.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportRynekSzt/rynek_dziel_sztuki_raport.pelna(1).pdf), [dostęp: 20.08.2023].

⁴⁸⁵ Zob. W. Szafrński, *Regulaminy aukcyjne na polskim rynku sztuki*, [w:] W. Kowalski, K. Zalasinska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011, s. 68.

⁴⁸⁶ Zob. 34 obrazy Kolekcji Art-B depozytami Muzeum Narodowego, <https://artb.info/2009/06/09/34-obrazy-kolekcji-art-b-depozytami-muzeum-narodowego-2/>, [dostęp: 05.03.2023].

⁴⁸⁷ Szerzej: P. Stec, *Czy potrzebna jest reglamentacja działalności gospodarczej w zakresie organizacji i prowadzenia aukcji dzieł sztuki?*, [w:] W. Kowalski, K. Zalasinska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011, s. 82–93; R. Stankiewicz, *Antykwareusz – zawód reglamentowany?*, [w:] W. Kowalski, K. Zalasinska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011, s. 94–106.

⁴⁸⁸ Szerzej: W. Pływaczewski, *Symptomy zagrożeń korupcyjnych na rynku dzieł sztuki*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3 także W. Szafrński, *Mity i patologie obrotu dziełami sztuki*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1.

⁴⁸⁹ J. Chrościcki, *Światowy rynek dzieł sztuki*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006, s. 49.

Piotr Ogrodzki oceniając zmiany w zjawisku przestępczości przeciwko zabytkom z perspektywy 20 lat na podstawie dostępnych statystyk policyjnych wskazywał, że w porównaniu do okresu lat 80. XX w., lata 90. XX w. cechował dynamiczny wzrost tej kategorii przestępstw⁴⁹⁰. Ogrodzki podkreślał, że w roku 1990 po raz pierwszy liczba przestępstw przeciwko zabytkom przekroczyła tysiąc przypadków rocznie a Polska znalazła się na piątym miejscu w Europie pod względem liczby kradzieży dzieł sztuki według danych INTERPOL-u. W kolejnych latach liczba ta nigdy nie spadła poniżej przekroczonego progu. W 1995 r. został przekroczony kolejny poziom tysiąca pięciuset przypadków (1 828). Rok później było ich niewiele mniej (1 790)⁴⁹¹. Zdecydowana większość zdarzeń to kradzieże (ponad 90%), które były dokonywane na szkodę obiektów sakralnych: w 1995 r. było ich 1 771, a w 1996 r. – 1 745. Na drugim miejscu znajdowały się mieszkania prywatne, a następnie antykwariaty, biblioteki, ośrodki kultury. Na końcu tej listy znalazły się muzea (od 5 do 10 przypadków rocznie).⁴⁹²

W mojej ocenie czynniki jakie miały wpływ na zjawisko przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturalnemu w Polsce w okresie transformacji ustrojowej wiązały się zarówno z okolicznościami związanymi ze zmianą systemu politycznego, jak również ze zmianami zachodzącymi w działaniach przestępców, które pojawiły się i rozwijały już w okresie PRL. Całościowa zmiana polityki państwa w podejściu do dziedzictwa kulturowego, które zaczęto postrzegać nie tylko przez pryzmat własności społecznej ale także przez pryzmat własności prywatnej wiązała się z zmianami prawnymi-systemowymi, które miały wpływ na kontrole obrotu dobrami kultury oraz system ochrony zabytków. W szczególności jako czynniki mające wpływ na zjawisko przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu należy wskazać okoliczności takie jak przekształcenia na rynku sztuki, w tym pojawienie się na rynku sztuki innych podmiotów pośredniczących w handlu sztuką, braku regulacji prawnych odnoszących się bezpośrednio do funkcjonowania rynku sztuki, rozwój zjawiska przestępczości, w tym o charakterze transgranicznym i zorganizowanym.

⁴⁹⁰ P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (współpraca organów ścigania z instytucjami kultury i służbą ochrony zabytków w jej zwalczaniu)*, [w:] J. Kaczmarka (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006, s. 117.

⁴⁹¹ Ibidem, s. 118.

⁴⁹² Zob. P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (charakterystyka zagrożenia)*, [w:] idem (red.), *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Warszawa 2005, s.11.

2.5.2. Straty w dziedzictwie sakralnym w okresie transformacji ustrojowej spowodowane działaniami przestępczymi – przyczyny, skala, wybrane sprawy.

W dobie transformacji ustrojowej obiekty sakralne zostały szczególnie dotknięte zjawiskiem przestępczości. Obrazy, rzeźby, kielichy mszalne, relikwiarze, starodruki i inkunabuły w okresie transformacji ustrojowej były celem zarówno grup przestępczych, jak również pojedynczych złodziei. Należy podkreślić, że obiekty sakralne będące częścią dziedzictwa kulturowego stanowiły i nadal stanowią znaczny procent w ogólnej liczbie obiektów objętych ochroną. W 2021 r. rejestrze zabytków w części odnoszącej się do rzeczy ruchomych na 271 092 obiektów aż 199 809 stanowi wyposażenie świątyń (**zobacz: załącznik nr 3**). Wiele z zabytków sztuki sakralnej oprócz wartości historycznej, artystycznej oraz naukowej posiada wysoką wartość materialną co niestety wpływa na zagrożenie przestępczością.

Jan Świeczyński wskazywał dwa powody, dla których sakralia pochodzące z nielegalnych źródeł trafiają na rynek sztuki. Pierwszy związany jest z nie pohamowanym rozwojem kolekcjonerstwa, a co za tym idzie wzrostem cen za antyki. Drugim powodem jest oderwanie obiektu od jego pierwotnej sakralnej funkcji. Znaczenie liturgiczne i kultowe obiektu schodzi na dalszy plan, a na pierwszy wysuwa się wartość artystyczna, zabytkowa oraz najważniejsza dla kupujących - wartość materialna ⁴⁹³.

Badając powody tak dużego wzrostu zagrożenia przestępczością dla dziedzictwa sakralnego w okresie transformacji ustrojowej eksperci z Ośrodka Ochrony i Konserwacji Zabytków (instytucji kultur, której jednym z zadań była ochrona przed przestępczością dziedzictwa kulturowego) wskazywali na dwie podstawowe kategorie:

- przyczyny obiektywne, na które zarządzający obiektami sakralnymi nie mieli wpływu,
- przyczyny subiektywne, na które zarządzający mieli wpływ.

Do czynników obiektywnych zaliczano:

- ogólny poziom zagrożenia przestępczością w państwie,
- położenie obiektu,
- aktualna moda na określone rodzaje dóbr kultury,
- notowania dzieł sztuki w antykwariatach i domach aukcyjnych,
- układy architektoniczne i konstrukcje budowlane obiektów sakralnych.

Do czynników subiektywnych zaliczano:

⁴⁹³ J. Świeczyński, *Przestępczość przeciwko sakralnym dobrom kultury (w ujęciu historyczno-kryminalistycznym)*, [w:] J. Kowalczyk (red.), *Ars sacra et restauratio*, Warszawa 1992, s. 232.

- brak poczucia zagrożenia przestępczością u osób odpowiedzialnych za bezpieczeństwo obiektu,
- zabezpieczenia mechaniczne takie jak np. rodzaje zamknięć w drzwiach zewnętrznych i wewnętrznych, stan stolarki drzwiowej i okiennej, okratowanie otworów okiennych, zabezpieczenie włazów dachowych i piwnicznych,
- oświetlenie zewnętrzne,
- wygrodzenie obiektu,
- oświetlenie terenu kościelnego,
- zabezpieczenie poszczególnych dzieł sztuki wewnątrz obiektu,
- posiadanie lub nie systemu sygnalizacji włamania i napadu,
- posiadanie dokumentacji na temat znajdujących się w obiekcie dóbr kultury,
- ochrona fizyczna obiektu (dozorowana w ciągu dnia i nocy)⁴⁹⁴.

Piotr Ogrodzki szacował, że w trakcie największego wzrostu przestępczości przeciwko dziedzictwu sakralnemu sprawcy okradli 25% wszystkich kościołów, kaplic i innych miejsc kultu w Polsce. Zwłaszcza w roku 1995 odnotowano znaczną liczbę przestępstw, która wyniosła 1171. Były to kradzieże na szkodę obiektów sakralnych⁴⁹⁵. W drugiej połowie lat 90-tych odnotowano mniejszą liczbę ujawnionych przestępstw w obiektach sakralnych. Następnie liczba ta zaczęła znowu rosnąć w latach 2000-2003 r., w których policja odnotowała około 800 przypadków takich kradzieży⁴⁹⁶. Niestety, niezależnie od malejącej liczby kradzieży, wiele najcenniejszych dzieł sztuki sakralnej zostało utraconych w poprzednich latach.

Przedstawione statystyki obrazują wysoki poziom strat jakie w okresie transformacji ustrojowej poniosło dziedzictwo sakralne w Polsce. Pomimo że jak wskazano w pracy także w okresie PRL-u dzieła sztuki sakralnej były szczególnie zagrożone przestępczością, skala zjawiska po 1989 r. jest nieporównywalna. Potwierdzeniem tego jest wypowiedź Ryszarda Siewierskiego Dyrektora Biura Koordynacji Służby Prewencyjnej Komendy Głównej Policji w trakcie dyskusji na konferencji państwowych służb konserwatorskich i konserwatorów diecezjalnych poświęconej zagrożeniom zabytków sakralnych⁴⁹⁷. Z. Siewierski wskazał, że la-

⁴⁹⁴ P. Ogrodzki, *Przestępczość na szkodę obiektów sakralnych w świetle danych statystycznych i analiz Ośrodka Ochrony i Konserwacji Zabytków (wielkość zjawiska i jego przyczyny)*, Sympozjum - Bezpieczne świątynie, Klasztor O.O. Paulinów na Jasnej Górze, Jasna Góra 1996, s. 20.

⁴⁹⁵ Ibidem, s. 11.

⁴⁹⁶ Od 2004 r. statystyczne dane policji wskazują na wyraźne zmniejszenie się ilości kradzieży z kościołów: w 2008 roku wskazano 35 przypadków kradzieży, a w roku 2011 odnotowano 20 takich zdarzeń. Patrz: S. Kocewiak, P. Ogrodzki, J. Rulewicz, *Vademecum Zabezpieczenia obiektów sakralnych*, wyd. IV, Warszawa 2012, s. 10.

⁴⁹⁷ Konferencja państwowych służb konserwatorskich i konserwatorów diecezjalnych w dniu 11 października 2000 r. w Warszawie.

tach 1946-1989 zanotowano 12 tys. wykroczeń przeciwko dobrom kultury natomiast w latach 1989-1999 14 tys. Ten znaczny wzrost był związany z tworzącym się rynkiem na dzieła sztuki, który zwiększał zagrożenie dla zabytków sakralnych⁴⁹⁸.

Analizując akta spraw karnych dotyczące kradzieży zabytków sakralnych w okresie transformacji ustrojowej można wskazać wyjątkowo cenne dla naszego dziedzictwa kulturowego dzieła, które w wyniku kradzieży zostały utracone i w dalszym ciągu nie zostały odzyskane. W mojej ocenie, jedną z takich spraw jest kradzież ikony z XVI w. "Matki Boskiej Rudeckiej" (zwanej także „Królową Bieszczadów”) w 1992 r. z kościoła w Jasieniu. Pamięć o tej sprawie do dziś dnia jest żywa w społeczności lokalnej a niewyjaśnione losy ikony pozostają w dalszym ciągu w zainteresowaniu dziennikarzy⁴⁹⁹. Do włamania do kościoła parafialnego w Jasieniu doszło w nocy z 7 na 8 lipca 1992 r. Sprawcy po uprzednim wyważeniu łodem drzwi prowadzących do przedsionka zakrystii wyważyli drzwi do nawy głównej kościoła i weszli do jego wnętrza. Z ołtarza głównego dokonali kradzieży - ważnej dla dziedzictwa kulturowego Polski - ikony „Matki Boskiej Rudeckiej” oraz dwóch koron wotywnych. Biegły konserwator zabytkoznawca mgr Zdzisław Gil oceniając w 1992 r. wyłącznie walory artystyczne i materialne skradzionych z kościoła w Jasieniu przedmiotów oszacował wartość obrazu na 1.800.000.000 ówczesnych złotych⁵⁰⁰. Natomiast biegły w zakresie złotnictwa i towaroznawstwa jubilerskiego Piotr Jaracz uwzględniając srebro, z którego wykonane zostały korony wotywne, kunszt wykonania oraz wartość historyczną oszacował ich przybliżoną wartość na łączną kwotę około 26.000.000 ówczesnych złotych⁵⁰¹. W znajdującym się w aktach sprawy dokumencie z 10 lipca 1992 r. - *Plan czynności procesowych w sprawie kradzieży z włamaniem do Kościoła rzymskokatolickiego pod wezwaniem Matki Boskiej Bieszczadzkiej/Rudeckiej w Jasieniu*⁵⁰² – wskazano następujące wersje śledcze:

1. Sprawcą kradzieży obrazu jest /osoba/y/, które z uwagi na swoje pochodzenie i narodowość zmierzają odzyskać go i przekazać do remontowanego kościoła w Rudkach/Ukraina/ jako ich własność.
2. Kradzież została dokonana na zamówienie osób pochodzących z zagranicy.

⁴⁹⁸ M. Gruza (red.), *Zabytki sakralne wobec szczególnych zagrożeń*, Materiały z konferencji państwowych służb konserwatorskich i konserwatorów diecezjalnych, Warszawa 2000, s. 44.

⁴⁹⁹ Zob. A. Potocki, *Losy cudownej ikony Matki Boskiej Rudeckiej – Królowej Bieszczadów*, „Karpacki Przegląd Społeczno-Kulturalny” 2023, nr 1(51), <https://kulturakarpac.eu/wp-content/uploads/2023/07/51.pdf>, s. 17-18, [dostęp: 05.03.2023].

⁵⁰⁰ Akta postępowania karnego z prokuratury wojewódzkiej w Krośnie (sygn. 4 Ds. 45/92/5).

⁵⁰¹ Ibidem.

⁵⁰² Ibidem.

3. Kradzieży dokonała grupa czteroosobowa wśród której występowała kobieta w wieku lat ok. 40.
4. Sprawcą kradzieży jest osoba, która przed włamaniem wykazywała szczególne zainteresowanie Ikoną i jej zabezpieczeniem.

Do planu czynności dochodzeniowo-śledczych w dniu 27 lipca 1992 r. został załączony aneks w związku z aresztowaniem w dniu 23 lipca 1992 r. Henryka W., u którego w trakcie przeszukania związanego z inną sprawą (włamaniem do stacji CPN w Sokołowie) znaleziono dwie korony wotywnie pochodzące z kościoła w Jasieniu. W wyniku odnalezienia wskazanych zabytków śledczy przyjęli następujące wnioski:

1. sprawcą włamania do kościoła w Jasieniu jest Henryk W., u którego podczas przeszukania odnaleziono korony.
2. sprawcą włamania są osoby z najbliższego otoczenia Henryka W. /sprawców kradzieży musiało być co najmniej 2-3 osoby.
3. paserem jest Henryk W., na którego zlecenie dokonano włamania do kościoła w Jasieniu.

Niestety jak wynika z akt sprawy 41 letni wówczas Henryk W. pomimo odnalezienia u niego dwóch koron wotywnych nie przyznał się do winy i nie ujawnił dalszych losów skradzionego obrazu. W trakcie śledztwa i procesu karnego wielokrotnie zmieniał zdanie tworząc kolejne niespójne wersje wydarzeń. Na początku śledztwa Henryk W. wskazywał, że nigdy nie był w Jasieniu a korony wotywnie kupił za 20.000 zł od Rosjan na bazarze. Następnie zmienił wyjaśnienia wskazując, że został wynajęty przez dwóch Rosjan do podwiezienia samochodem. Oskarżony zeznał, że to owi Rosjanie dokonali kradzieży i zostawili mu korony wotywnie a także grozili śmiercią jego rodzinie w przypadku przekazania informacji organom ścigania. Zarówno Sąd Wojewódzki, jak i Sąd Apelacyjny w Warszawie nie dał wiary wyjaśnieniom Henryka W. Za udział we włamaniu do kościoła w Jasieniu oraz za dwa inne włamania (na stację paliw) wymierzono łączną karę 9 lat pozbawienia wolności i grzywny 5 000 zł⁵⁰³. Niestety niezwykle cenna ikona nie została odnaleziona a jej los jest nieznany (**zdjęcie poszukiwanej ikony fot. 5**). Paweł Szlachetko w swoim reportażu na temat przedmiotowej sprawy podnosi na jego zakończenie, że *sprawiedliwość ukarała winnego i wszyscy zaczęli bić jej brawo. Tylko, do cholery, gdzie jest ten obraz ?*⁵⁰⁴.

W mojej ocenie, szereg niewyjaśnionych okoliczności w sprawie kradzieży obrazu „Matki Boskiej Rudeckiej” daje podstawy by rozważyć ponownie przeanalizowanie dowo-

⁵⁰³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 14 maja 1997 r. sygn. akt II AKa 454/96, także Wyrok Sądu Wojewódzkiego w Warszawie z dnia 20 listopada 1995 r. sygn. akt VIII K 60/94 (niepublikowane).

⁵⁰⁴ P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, Warszawa 2006 r., s. 149

dów i ewentualne wznowienie śledztwa. Po latach może się bowiem okazać, to ostatnia szansa by jeszcze przesłuchać świadków tamtych wydarzeń którzy mogą wyjawiać nowe informacje pomocne w odnalezieniu dzieła.

Fot. 5. Ikona „Matki Boskiej Rudeckiej” (zwanej także „Królową Bieszczadów”) skradziona w 1992 r. z kościoła w Jasieniu

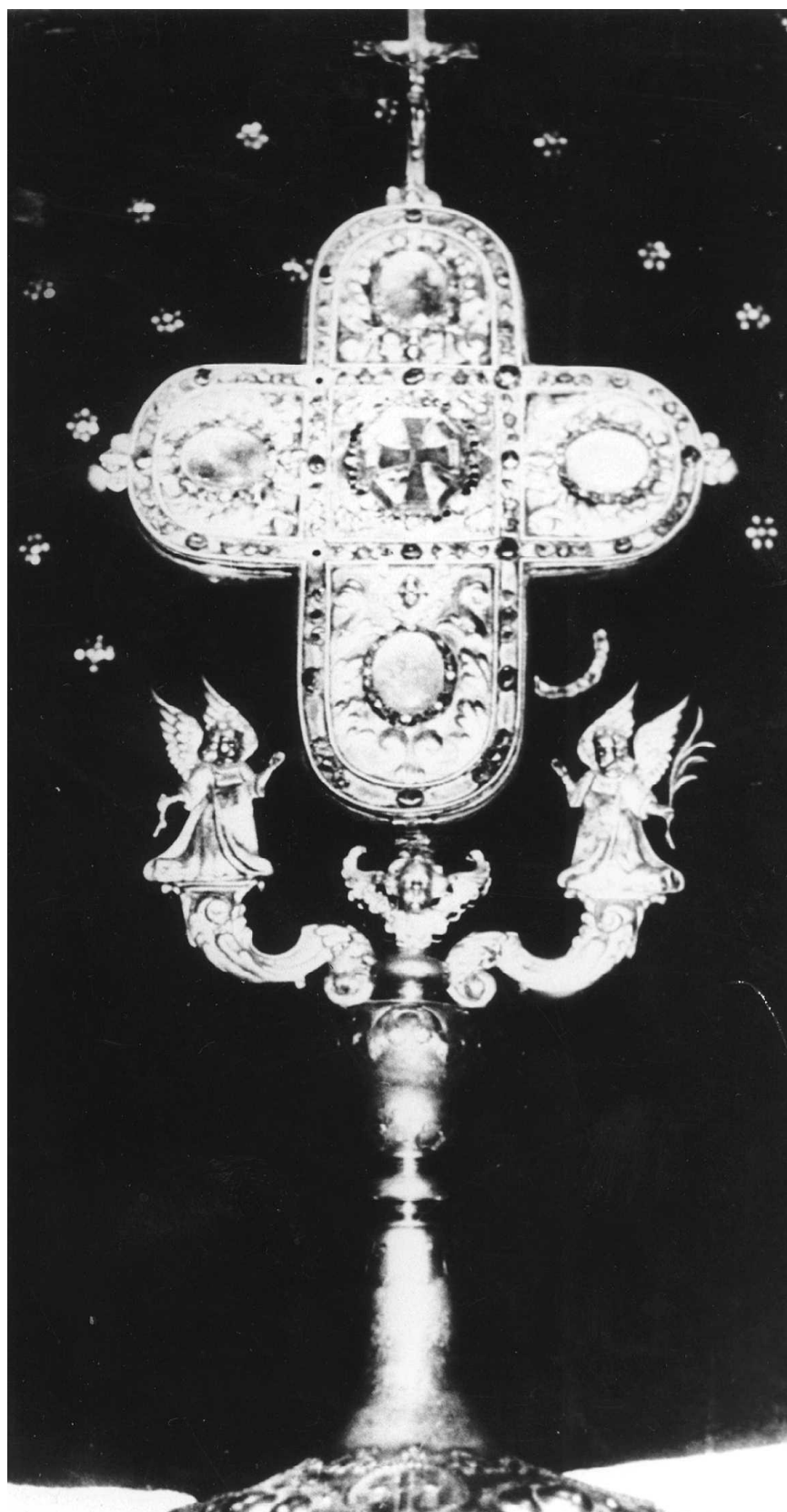
Źródło: Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem - nr karty 222.

Inną sprawą z okresu transformacji ustrojowej, która odcisnęła negatywne piętno na sakralne dziedzictwo kulturowe w Polsce była kradzież dwóch relikwiarzy z lubelskiej Bazyliki Ojców Dominikanów w 1991 r., w których znajdowały się relikwie Drzewa Krzyża Świętego. Relikwie znajdowały się w lubelskim kościele Ojców Dominikanów w Lublinie od XV wieku⁵⁰⁵. Mniejszy ich fragment w roku 1708 zyskał oprawę tzw. pacyfikał w formie krzyża greckiego o zaokrąglonych ramionach o wysokości 72 cm. Drugi, większy fragment relikwii, oprawiany został w roku 1794 w relikwiarz w formie krzyża greckiego o przeszkolonych ramionach i miał wysokość 105 cm. Oba relikwiarze przechowywane były w schowku w tabernakulum ołtarza Kaplicy Drzewa Krzyża Świętego usytuowanej w prawej bocznej nawie Bazyliki. Kradzież została ujawniona 10 lutego 1991 roku w godzinach rannych przez zakonnika. Według śledczych najbardziej prawdopodobną hipotezą było to, iż sprawca po ostatnim nabożeństwie w dniu 9 lutego ukrył się w świątyni, a następnie posługując się wytrychem lub dopasowanym kluczem otworzył zamki w kracie głównej kaplicy Drzewa Krzyża Świętego oraz w kratce schowka w tabernakulum ołtarza⁵⁰⁶. Sprawca dokonawszy kradzieży relikwiarzy wyniósł je wejściem głównym po uprzedni sforsowaniu drzwi oraz zamku w głównych dębowych wrotach. Pomimo szeroko zakrojonego śledztwa obejmującego cały kraj, w którym podjęto szereg czynności takich jak m.in. dokładne sprawdzenie operacyjno-procesowe personelu pomocniczego klasztoru, powołanie biegłych z zakresu psychologii i psychiatrii, którzy sporządzili dla potrzeb śledztwa portret psychologiczno-psychiatryczny domniemanego sprawcy nie zdołano go ustalić i odzyskać relikwii. W dniu 24 kwietnia 1992 postanowieniem prokuratury rejonowej dla miasta Lublina wobec niewykrycia sprawcy śledztwo zostało umorzone⁵⁰⁷ **(zdjęcia poszukiwanych relikwiarzy fot. 6 i fot. 7)**. Bezcenne relikwie o wielkim znaczeniu duchowym i historycznym nadal nie zostały odnalezione.

⁵⁰⁵ P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, Warszawa 2006, s. 39

⁵⁰⁶ Postanowienie prokuratora rejonowego dla miasta Lublina z dnia 24 kwietnia 1992 r. sygn. 4 Ds. 415/91/S, (niepublikowane).

⁵⁰⁷ Ibidem.

Fot. 6. Relikwiarz Drzewa Krzyża Świętego skradziony z kościoła Ojców Dominikanów w Lublinie w 1991 r.

Źródło: Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem - nr karty 6309.

Fot. 7. Relikwiarz Drzewa Krzyża Świętego skradziony z kościoła Ojców Dominikanów w Lublinie w 1991 r.

Źródło: Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem - nr karty 6307.

Lata poszukiwań nie doprowadziły także do odnalezienia niezwykle cennego obrazu "Madonna z Dzieciątkiem" przypisywanego Lucasowi Cranachowi lub jego szkole (dzieło prawdopodobnie powstało pomiędzy 1525 - 1530. Obraz wykonany został w technice tempery na lipowej desce). Zabytek został skradziony w październiku 1995 r. z kościoła pw. św. Erazma w Sulmierzycach. Starannie zaplanowane włamanie gdzie łupem złodziei padł jedynie jeden wartościowy zabytek wskazuje na działanie wyspecjalizowanych przestępców, którzy w nocy z 18 na 19 października 1995 r. wdarli się do świątyni przez otwór okienny po przepiłowaniu krat i wybiciu szyby. Sprawcy w sposób profesjonalny zdjęli dzieło z ołtarzu i wyjęli z ram co umożliwiło im wyniesienie obrazu przez otwór okienny (**zdjęcie poszukiwanego obrazu fot. 8**)⁵⁰⁸.

⁵⁰⁸ Zob. P. Ogrodzki, *Skradziona Madonna*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 6, s. 3-4.

Fot. 8. Obraz "Madonna z Dzieciątkiem" przypisywany Lucasowi Cranachowi skradziony z kościoła pw. św. Erazma w Sulmierzycach w 1995 r.

Źródło: Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem - nr karty 528.

Biorąc pod uwagę jak wiele cennych dla dziedzictwa kulturowego zabytków sztuki sakralnej w dobie transformacji ustrojowej padły łupem przestępców nie sposób przedstawić wszystkich przypadków, w których dzieła nadal nie zostały odzyskane. Istotne jest jednak, że w większości przypadków dzieła sztuki posiadały dokumentację umożliwiającą ich identyfikację po odnalezieniu. Jak podkreślają policjanci nawet po zatrzymaniu skradzionego lub nielegalnie wywiezionego dobra kultury bez odpowiednich informacji i opisu nie będą mogli go zidentyfikować lub bezsprzecznie udowodnić, że przedmiot ten utracono z danego miejsca⁵⁰⁹. Służby zajmujące się ochroną dziedzictwa kulturowego prowadziły i prowadzą szereg zadań mających na celu odnalezienie i odzyskanie utraconych zabytków.

Sprawą obrazującą wieloletnie poszukiwania zabytku sztuki sakralnej jest historia kradzieży i odzyskania skradzionej w czerwcu 1999 r. z kościoła w Sadłowie monstrancji wieżyczkowej z początku XVII. W wyniku włamania do świątyni złodzieje oprócz przedmiotowego zabytku zagrabili kilkadziesiąt dzieł, m.in. cztery kielichy mszalne, trzy krucyfiksy ołtarzowe, dwie korony z obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, sukienkę z obrazu świętego Antoniego, naczynie na święte oleje, ampułkę na wodę, tackę, patenę oraz około 30 sztuk różnych wotów. Siedem lat po kradzieży Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych będący wyspecjalizowaną instytucją zajmującą się m.in. poszukiwaniami skradzionych dzieł sztuki, otrzymał informacje, że XVII-wieczna monstrancja z Sadłowa znajduje się w Galerii Neuse w Bremie. Losy utraconego zabytku oraz starania o jego odzyskanie szczegółowo opisane w literaturze przedmiotu obrazują jak istotne są skoordynowane działania, szczegółowa dokumentacja obiektu będącego przedmiotem kradzieży a także cierpliwość⁵¹⁰. Międzynarodowe regulacje związane z restytucją dóbr kultury, mimo iż zawierają normy prawne wspierające zwrot skradzionych dzieł wymagają szeregu działań w celu uruchomienia procedur i nie zawsze okazują się skutecznie. W przypadku monstrancji z Sadłowa droga sądowa w Niemczech nie dała niestety rezultatu. Jednakże dalsze „polubowne działania” pozwoliły odzyskać dzieło, które po przywiezieniu do Polski w październiku 2012 r. wróciło do właściciela⁵¹¹ **(zdjęcie odzyskanej monstrancji fot. 9).**

⁵⁰⁹ M. Łuczak, *Znaczenie rejestracji zabytków sakralnych*, [w:] Z. Judycki, M.Karpowicz (red.), *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, Lublin 2009, s.102

⁵¹⁰ Zob. P. Ogrodzki, *Czy odzyskamy monstrancję z Sadłowa?*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2011, nr 4 (69), s. 22-26.

⁵¹¹ Zob. Idem, *Powrót do Sadłowa*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 4 (73), s. 5-6.

Fot. 9. Monstrancja wieżyczkowa skradziona z kościoła w Sadłowie w 1999 r.

Źródło: Katalog utraconych dzieł sztuki 2006 – rzemiosło, Cenne, bezcenne, utracone. Wydanie specjalne, Warszawa 2006.

Innym przykładem skutecznego odzyskania dzieła sztuki sakralnej jest sprawa kielicha mszalnego z XVII w. skradzionego w 1994 r. z kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Opactwie koło Sieciechowa. Zabytek wystawiany na sprzedaż przez dom aukcyjny Doyle w Nowym Jorku na aukcji zaplanowanej na 28 stycznia 2015 r. dzięki współ-

pracy wielu polskich instytucji 10 czerwca 2015 r. powrócił do parafii, z której został skradziony⁵¹².

Fot. 10. Fotografia kielicha mszalnego z XVII w. skradzionego w 1994 r. z kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Opactwie koło Sieciechowa w trakcie przekazania odzyskanego zabytku przez FBI⁵¹³ na lotnisku okęcie w Warszawie

Źródło: fotografia autora pracy.

Należy zauważyć, że obiekty skradzione w okresie transformacji zostały odnalezione poza granicami Polski. W następstwie kradzieży dokonywano przemytu skradzionych obiektów do innych państw. W okresie transformacji ustrojowej zjawisko przemytu stanowiło istotne zagrożenie dla integralności dziedzictwa kulturowego w Polsce.

⁵¹² Zob. M. Romanowska-Zadrożna, D. Nowacki, *Inskrypcja wskazuje ślad. Zabytkowy kielich odzyskany po latach*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 3-4(84-85), s. 4-9.

⁵¹³ Federalne Biuro Śledcze (Federal Bureau of Investigation).

2.5.3. Rozwój przestępczości transgranicznej oraz tworzenia grup przestępczych wyspecjalizowanych w kradzieży i przemyśle dóbr kultury – przyczyny zjawiska i wybrane sprawy.

Jak wskazuje się w literaturze o nasileniu zjawiska (przemytu) dóbr kultury, a w szczególności dzieł sztuki decydują trzy główne przyczyny:

- cena obrazów i innych dzieł sztuki rośnie w rezultacie ograniczonej ich podaży na rynkach antykwarycznych świata;
- dzieła sztuki są traktowane coraz częściej jako dobra lokata kapitału, służą również jako środek umożliwiający pranie brudnych pieniędzy,
- liberalizacja przepisów oraz wzmożony ruch pomiędzy poszczególnymi krajami, że bariery celne nie stanowią skutecznego zabezpieczenia przed nielegalnym transferem dóbr kultury⁵¹⁴.

Czynniki te występowały w Polsce w okresie transformacji ustrojowej. Pomimo, że do 16 listopada 2003 r. w Polsce nadal obowiązywały przepisy Ustawy o ochronie dóbr kultury z 1962 r., które zakazywały wywozu za granicę dóbr kultury, zmiany ustrojowe z początku lat 90. XX w., w tym liberalizacja prawa w zakresie ułatwienia wyjazdów zagranicznych przełożyły się na wzrost zjawiska przemytu dóbr kultury pochodzących z kradzieży⁵¹⁵.

Dostrzeganym przez resort kultury zagadnieniem był problem wykrywalności przemytu dóbr kultury. Wykrywalność utrzymywała się bowiem na dość niskim poziomie a główną przyczyną był wzmożony ruch graniczny⁵¹⁶. Wzrost liczby osób i środków transportu skutkowało stosowaniem przez służby celne tzw. analizy ryzyka – metody selektywnego typowania do kontroli. Obiekty zajęte przez celników przy próbach nielegalnego wywozu z Polski były w znakomitej większości przedmiotami niebędącymi dobrami kultury, co do których ich posiadacze mogliby uzyskać zaświadczenie na ich legalny wywóz za granicę. Wśród przyczyn, dla której osoby dokonywały nielegalnego wywozu (tj. wywozu bez wymaganego prawem zaświadczenia) można wskazać: nieznajomość przepisów prawnych, błędne przekonanie o dużej wartości przedmiotu oraz przeświadczenie o konieczności uiszczenia opłaty skarbowej za wydanie zezwolenia w wysokości 25% wartości wywożonego obiektu⁵¹⁷.

⁵¹⁴ Zob. B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 2000, s. 260-261.

⁵¹⁵ Zob. W. Podstawka, *Międzynarodowe powiązania złodziei dzieł sztuki sakralnej na przykładzie sprawy krzeszowskiej*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 256.

⁵¹⁶ K. Dutkowska, K. Pacewska, P. Szpanowski, J. Zielak, *Ochrona ruchomych dóbr kultury przed nielegalnym wywozem*, Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków, Warszawa 2002, s. 18.

⁵¹⁷ K. Dutkowska, K. Pacewska, P. Szpanowski, J. Zielak, *Ochrona ruchomych...*, op. cit., s. 18-19.

Paradoksalnie obowiązujący w tym okresie art. 41 ust. 2 Ustawy o ochronie dóbr kultury z 1962 r. rygorystycznie wymagający zezwolenia na wywóz za granice dzieł nawet o małej wartości zabytkowej (pod groźbą odpowiedzialności karnej) powodował, że służby celne ujawniały na granicy przemyt przedmiotów o małej wartości. Skradzione cenne obiekty będące dobrami kultury niestety rzadko były zatrzymywane na granicy, ponieważ ich przemyt był starannie zaplanowany i przygotowany. Potwierdzają to statystyki przedstawione przez Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków. W latach 1998- 2000 wartość nielegalnie wywożonych dóbr kultury, zajętych przez służby celne wyniosła w:

- w 1998 r. w wywozie -91.000 zł, w przywozie 230.000 zł
- 1999 r. w wywozie -36.360, w przywozie 1.101.990 zł
- 2000 r. w wywozie – 69.720 zł, w przywozie 280. 417 zł⁵¹⁸.

Do problemów ze zwalczaniem przemytu dóbr kultury przyczyniły się występujące w trakcie transformacji ustrojowej patologie w funkcjonowaniu organów państwa sięgające nawet wymiaru sprawiedliwości. Jednym z najbardziej bulwersujących przykładów postępowania karnego związanego z przemytem dóbr kultury była sprawa z 2003 r. dotycząca zatrzymanych na przejściu granicznym w Korczowej dwudziestu trzech XIX-wiecznych ikon. Sprawa o nielegalny wwóz obrazów była rozpatrywana przez Sąd Rejonowy w Jarosławiu. Po rozpoznaniu sprawy w postępowaniu nakazowym w nakazie karnym z 13 kwietnia 2003 r. asesor orzekł w stosunku do oskarżonej obywatelki Ukrainy środek karny w postaci *przepadku na rzecz Skarbu Państwa poprzez zniszczenie dowodów rzeczowych w postaci przedmiotowych 23 zabytkowych ikon*. W kuriozalnym uzasadnieniu asesor wskazywał, że kara grzywny i środek karny w postaci przepadku dowodów rzeczowych daje podstawę do przyjęcia, że oskarżona więcej nie popełni przestępstwa skarbowego⁵¹⁹. Sprawa zastosowania środka karnego w postaci zniszczenia ww. obiektów wskazuje jak szkodliwy dla dziedzictwa kulturowego może być brak świadomości wartości artystycznej, historycznej i materialnej obiektów zabytkowych po stronie osób sprawujących wymiar sprawiedliwości⁵²⁰.

Nierzadko odkrycie nielegalnego wywozu następowało przy okazji identyfikacji skradzionego obiektu za granicą. Sytuacja taka miała miejsce m.in. w przypadku kradzieży pięciu porcelanowych figurek grajków z *Małpiej kapeli* oraz Biblii weimarskiej z Państwowego Muzeum Zamkowego w Pszczynie. Do kradzieży doszło w nocy z 26 na 27 listopada 1991 r.

⁵¹⁸ Ibidem, s. 18.

⁵¹⁹ Nakaz karny Sądu Rejonowego w Jarosławiu z 13 kwietnia 2003 r., sygn. akt. II Ks. 94/03, (niepublikowane).

⁵²⁰ W mojej ocenie analiza akt niniejszej sprawy może rodzić wątpliwości czy ikony zostały w istocie zniszczone.

Sprawcy dostali się na balkon pierwszego piętra, a następnie z dolnej części okna usunęli szybę i dostali się do środka budynku. W trakcie nocnego obchodu dozorca nie zauważył braku szyby, ponieważ otwór w oknie był skutecznie zasłonięty przez balustradę balkonu. Złodzieje, przez nikogo nie niepokojeni, przeszli przez sale pierwszego piętra. Przed nimi stało otworem całe muzeum. Praktycznie mogli zabrać każdy przedmiot, który byliby w stanie unieść. Muzeum pomimo całodobowej ochrony nie było wyposażone w techniczne wsparcie w postaci systemu sygnalizacji włamania i napadu. Brak odpowiednich zabezpieczeń przyczynił się więc do utraty dzieł sztuki. Biblia weimarska została odzyskana w trakcie kontroli na granicy czesko-niemieckiej. Niestety figurek do chwili obecnej nie udało się odzyskać⁵²¹.

W opinii Piotra Ogrodzkiego wiele przestępstw wiążących się z przemytem dóbr kultury miało cechy pozwalające zakwalifikować je jako formę przestępczości zorganizowanej⁵²². Ekspert ten odwoływał się do definicji zorganizowanej grupy przestępczej zawartej w art. 2a Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej⁵²³ wskazująca, na *posiadającą strukturę grupę składającą się z trzech lub więcej osób, istniejącą przez pewien czas oraz działającą w porozumieniu w celu popełnienia jednego lub więcej poważnych przestępstw określonych na podstawie niniejszej konwencji, dla uzyskania, w sposób bezpośredni lub pośredni, korzyści finansowej lub innej korzyści materialnej*. Definicja ta będzie miała zastosowanie do czynów zabronionych związanych z przemytem dóbr kultury pochodzących z kradzieży. Jak podkreślał Ogrodzki kradzieże i nielegalny obrót dobrami kultury są w zainteresowaniu przestępczości zorganizowanej⁵²⁴. Zbigniew Rau wskazywał, że istotnym problemem wpływającym na eskalację zjawiska przestępczości zorganizowanej jest niejednokrotnie fakt, iż organizacja przestępcza zaspokaja często określone potrzeby społeczne, zapewnia pracę i środki utrzymania, jest alternatywą lub uzupełnieniem dla niewydolnego systemu społeczno-gospodarczego⁵²⁵. Wystąpienie w Polsce w okresie transformacji ustrojowej ww. czynników skutkowało rozwojem zorganizowanych grup przestępczych na terenie kraju. Wiesław Mądrzejewski wskazuje, że dobra kultury nie-
zbyt często stawały się w Polsce obiektem zainteresowań zorganizowanych grup przestęp-

⁵²¹ Zob. P. Ogrodzki, *Kradzieże dzieł sztuki w Polsce. Kradzież z Państwowego Muzeum Zamkowego w Pszczynie*, „Cenne Bezценne Utracone” 1998, nr 1, s. 16–17.

⁵²² Idem, *Przemyt zabytków jako nowa forma przestępczości zorganizowanej*, [w:] idem (red.), *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Warszawa 2005, s. 71.

⁵²³ Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz. U. z 2005 r. Nr 18, poz. 158 z późn. zm.), dalej jako: Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej.

⁵²⁴ P. Ogrodzki, *Przemyt zabytków...*, op. cit., s. 72.

⁵²⁵ Z. Rau, *Rozdział I Pojęcie przestępczości zorganizowanej*, [w:] Z. Rau, *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002. LEX.

czych ponieważ osiągnięcie zysków w tym procederze wymagało bowiem dużej wiedzy, nawiązywania odpowiednich kontaktów w środowiskach handlarzy dzieł sztuki, kolekcjonerów i naukowców. W opinii tego autora istotnym problemem są jednak niewielkie grupy kryminalne, które zajmują się kradzieżami sztuki sakralnej⁵²⁶.

Niezależnie od ww. opinii, w mojej ocenie, w okresie transformacji ustrojowej dokonano szeregu przestępstw, w których uczestniczyły zorganizowane grupy przestępcze. Jednym z najbardziej znanych przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu z udziałem grupy przestępczej w dobie transformacji ustrojowej była kradzież XV-wiecznego obrazu „Madonna w ogrodzie mistycznym” z kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Gościeszynie⁵²⁷. Zdarzenie miało miejsce w nocy z 16 na 17 kwietnia 1992 r. Sprawcy ukryli się we wnętrzu świątyni i dokonali kradzieży wycinając obraz z ram i pokonując wszystkie zabezpieczenia mechaniczne. Dla zmylenia śladów przestępcy zostawili na zewnętrznych elementach drzwi zadrapania, które miały sugerować kierunek włamania⁵²⁸. Przez 6 lat cenny obraz był poszukiwany m.in. za pośrednictwem INTERPOLU. W maju 1998 r. policjanci z Wydziału do Walki z Przestępczością Zorganizowaną pozyskali informacje wskazującą, że jedna z rozpracowanych grup przestępczych planuje przeprowadzić transakcję w centrum Wrocławia, pod hotelem Panorama, na placu Dominikańskim. W trakcie działań operacyjnych polegających na obserwacji podejrzanych zauważono, że zgłosił się do nich 35-letni mężczyzna, szanowany powszechnie przedsiębiorca z jednego z małych miast w dawnym województwie jeleniogórskim. Wrocławski oddział antyterrorystyczny dokonał zatrzymania mężczyzny w trakcie wychodzenia z samochodu⁵²⁹. Jak wynika z akt sprawy w toku postępowania, w dniu 16 lipca 1998 r., podczas oględzin samochodu został zabezpieczony przedmiot transakcji, którym okazał się obraz „Madonna w ogrodzie mistycznym”. Co istotne, ze względu na bezpieczeństwo obrazu dzieło po odzyskaniu miało być przechowywane w skarbcu na Jasnej Górze⁵³⁰. Zarówno osobie oferującej obraz, jak i przedsiębiorcy, który starał się nabyć skradzione dzieło prokurator postawił zarzuty paserstwa. Przestępców skaza-

⁵²⁶ W. Mądrzejewki, *Przestępczość zorganizowana – system zwalczania*, Warszawa 2008, s. 48.

⁵²⁷ Powstanie obrazu „Madonna w ogrodzie mistycznym” ocenia się na koniec XV w. a jego autorstwo jest przypisywane Janowi Szylingowi lub pracowni Dirka Boutsy.

⁵²⁸ Zob. P. Ogrodzki, *Szczęśliwy powrót Madonny z Gościeszyna*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1999, nr 4(16), s. 10.

⁵²⁹ Ibidem, s. 11.

⁵³⁰ Postanowienie o wydaniu rzeczy z dnia 4 listopada 1998 r. prokuratury wojewódzkiej we Wrocławiu VI Wydział ds. Przestępczości Zorganizowanej, sygn. akt VI Ds. 39/98, (niepublikowane).

no odpowiednio na 3 lata pozbawienia wolności i grzywnę oraz 2 lata i 6 miesięcy pozbawienia wolności i grzywnę⁵³¹ (zdjęcie odzyskanego obrazu fot. 11).

Fot. 11. Obraz „Madonna w ogrodzie mistycznym” skradziony z kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Gościeszynie w 1992 r.

Źródło: R. Sobolewski, *Kradzież obrazu Madonny*, Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji, <https://clkp.policja.pl/clk/badania-i-projekty/ciekawe-badania/11024,Kradziez-obrazu-Madonny.html>

Jak wskazuje Jan Mikołajczak związek ze zorganizowaną przestępczością miała również sprawa kradzieży obrazów z Auli Leopoldyńskiej Uniwersytetu Wrocławskiego w nocy z 4 na 5 czerwca 1997 r. Łupem sprawców padło osiem XVIII-wiecznych obrazów przedstawiających Fryderyka II Wielkiego, cesarza Ferdynanda I, rektora Franciszka Wenzla, papieża Urbana, hrabiego Karola Hoyma, cesarza Ferdynanda III, hrabiego Jana Henryka Kazimierza Carmera i Franciszka Karola Lotaryńskiego⁵³². Działania w sprawie były prowadzone na terenie całego kraju, a w czasie poszukiwań policjanci natrafili na zorganizowane i uzbrojone grupy przestępcze zamieszane w handel kradzionymi samochodami i narkotykami⁵³³. Niestety odzyskano jedynie 2 z 8 skradzionych obrazów⁵³⁴.

⁵³¹ Wyrok Sądu Rejonowego dla Wrocławia-Śródmieście z dnia 7 września 1999 r. sygn. akt V K 10/99, także akt oskarżenia z 31 grudnia 1998 r., sygn. akt VI Ds.39/98 (niepublikowane).

⁵³² Dzieła znajdowały się na filarach międzyokiennej umieszczone w bogato zdobionych ramach.

⁵³³ W tle była również wojna gangów w dawnym województwie jeleniogórskim. Patrz: J. Mikołajczak, *Działalność Dolnośląskiej Policji w zwalczaniu przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury*, [w:] M. Karpo-

Systemowym problemem, wobec którego organy ścigania w okresie przemian ustrojowych działały reaktywnie był działanie zorganizowanych grup przestępczych zaangażowanych w przemyt za granice detali architektonicznych i wyposażenia wnętrz zabytków. Rafał Węgiel przedstawiając doświadczenia policji krakowskiej wskazuje na przykład XVI-wiecznego kościoła w Skrzydlatej, koło Limanowej, z którego skradziono XVII-wieczne putta, feretrony i obrazy, które w opinii eksperta prawdopodobnie zdobią wnętrza bogatych domów w Europie Zachodniej⁵³⁵.

Wskazany problem grabieży i przemytu detali architektonicznych, rzeźb i innych zabytków architektury z pałaców, parków i cmentarzy, w ocenie autora, dobrze obrazuje działalność grupy przestępczej funkcjonującej w latach 1993-1995. Grupa przestępcza działała na terenie różnych województw dokonując kradzieży rzeźb (nawet kilkumetrowych) z terenów pałaców, parków i cmentarzy, elementy nagrobków, detali architektonicznych i posiadała kontakty międzynarodowe zapewniające sprzedaż zrabowanych zabytków za granicą⁵³⁶. Działania grupy przestępczej były prowadzone z dużym rozmachem. Zabytki zostały zrabowane z następujących miejscowości: Biecz w województwie lubuskim (kradzież z cmentarza); Bogatynia w Województwie dolnośląskim (Kradzież z pałacu); Bojadła w województwie lubuskim (Kradzież z otoczenia pałacu, pałacu i cmentarza); Brody w województwie lubuskim (Kradzież z pałacu); Chłosta w województwie lubuskim (kradzież z cmentarza); Długie Stare w województwie wielkopolskim (kradzież z terenu przy parafii rzymskokatolickiej pw. św. Marcina); Dobra w województwie wielkopolskim (kradzież z terenu przypałacowego); Glisno w województwie lubuskim (kradzież z terenu pałacowego i otoczenia pałacu); Głogów w województwie dolnośląskim (kradzież z terenu sądu rejonowego); Gołajew w województwie wielkopolskim (kradzież z terenu przypałacowego); Gorzyń w województwie wielkopolskim (kradzież z dziedzińca parkowego); Gościszyn w województwie lubuskim (kradzież z zamku); Jaromierz w województwie lubuskim (kradzież z cmentarza); Kargowa w województwie lubuskim (kradzież z cmentarza); Kaszczor w województwie wielkopolskim (kradzież z cmentarza); Klenica w województwie lubuskim (kradzież z cmentarza); Konotop w województwie lubuskim (kradzież z terenu pałacowego

wicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczytno 2005, s. 239.

⁵³⁴ Ibidem, s. 239

⁵³⁵ R. Węgiel, *Doświadczenia Policji Krakowskiej w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczytno 2005, s. 261.

⁵³⁶ Wyrok Sądu Rejonowego w Nowej Soli z dnia 26 stycznia 2012 r. sygn. II K 976/10, także akt oskarżenia z 28 marca 1999 r., sygn. Ds.965/99/s (niepublikowane).

i cmentarza); Libnicko w województwie lubuskim (kradzież z terenu pałacowego); Nietków w województwie lubuskim (kradzież z parku pałacowego), Odra w województwie wielkopolskim (kradzież z kościoła i cmentarza); Ołdrzychowice Kłodzkie w województwie dolnośląskim (kradzież z terenu pałacowego); Radzyn w województwie wielkopolskim (kradzież z terenu specjalnego ośrodka szkolno – wychowawczego); Siedlisko w województwie lubuskim (kradzież z dziedzińca pałacu); Trzebiechów w województwie lubuskim (kradzież z terenu pałacowego); Wroniawy w województwie wielkopolskim (kradzież z terenu pałacowego); Wrocław w województwie dolnośląskim (kradzież z terenu miejskiego).

Działalność grupy przestępczej rozpoczęła się wiosną 1993 r. gdy Jarosław W. mieszkaniec Kargowej, który zajmował się handlem meblami i starymi motocyklami nawiązał kontakt z Zenonem F. z Nowej Soli, który prowadził antykwariat. Za jego pośrednictwem poznał Roberta K. z Warszawy, zajmującego się handlem dziełami sztuki oraz Simona V. obywatela Holandii, dla którego Robert K. pracował. Zenon F. natomiast pracował dla obywatela Niemiec o nazwisku Reiner, zamieszkałego we Frankfurcie. Podczas kilku spotkań Jarosław W. został poinformowany, że mężczyźni chętnie zakupią zabytkowe rzeźby wykonane z piaskowca. Jako przykłady Robert K. wskazał rzeźby lwa przy zamku w Siedlisku. Jarosław W. zorientował się, że chodzi o zdobywanie tych przedmiotów za pomocą przestępstwa. Wyraził zgodę i poinformował R. Kłosa, że powiadomi go o zdobyciu pierwszych przedmiotów. O swoich planach Jarosław W. powiadomił następnie kolejne 12 osób, którym zaproponował współpracę w popełnianiu przyszłych kradzieży i zaoferował swoją pomoc. Akt oskarżenia obejmował 15 osób biorących udział w procederze. Niestety pomimo rozbicia grupy i skazania sprawców, tylko część zabytków udało się odnaleźć.

Działalność grupy Jarosława W. jest przykładem organizacji o powiązaniach międzynarodowych, której przestępstwa znacznie zubożyły dziedzictwo kulturowe na terenie kilku polskich województw, głównie nadodrzańskich. Podobnie, działała (opisywana już w pracy w podrozdziale dotyczącym sprawa kradzieży i zniszczenia sarkofagu św. Wojciecha) grupa Piotra N., która w latach 2003 - 2006 dopuścił się ponad 30 włamań do kościołów i cerkwi na terenie Ziemi Lubuskiej, Dolnego Śląska i Wielkopolski, dokonując kradzieży dzieł sztuki o łącznej wartości oszacowanej przez biegłych na kwotę blisko 3 mln złotych.

Okres transformacji ustrojowej sprzyjał działaniu takich wyspecjalizowanych grup, które wykorzystywały słabe zabezpieczenia zabytków lub ich brak i kradły dobra kultury ze świątyń, terenów publicznych, cmentarzy i kapliczek. Działania przestępcze często ułatwiała

nie tylko niedofinansowanie służb konserwatorskich, ale także zwykła niefrasobliwość oraz brak świadomości wartości posiadanych dzieł⁵³⁷.

Na tle znacznego wzrostu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w okresie transformacji ustrojowej groźnym zjawiskiem na jakie także zwracali uwagę eksperci było zagrożenie rabunkiem i zniszczeniem stanowisk archeologicznych. Samo zjawisko zostanie opisane w odrębnym podrozdziale pracy, jednak należy zwrócić uwagę, że właśnie w tym okresie zaczęło rozwijać się środowisko przestępcze związane z nielegalnymi poszukiwaniami zabytków przyjmując formę „mody na poszukiwania”. W związku z rozwojem Internetu pojawiały się pierwsze fora internetowe i portale ułatwiające kontakty pomiędzy osobami zajmującym się tym „hobby”⁵³⁸. Jednocześnie, podobnie jak w przypadku dóbr kultury skradzionych ze świątyń czy rzeźb i detali architektonicznych skradzionych z zabytków nieruchomych, rosło zapotrzebowanie na zabytki archeologiczne na europejskim rynku antykwarecznym.

Oceniając sytuację zagrożenia dziedzictwa kulturowego w kontekście zagrożenie zabytków archeologicznych Wojciech Ziółkowski wskazał 4 przyczyny narastającego zjawiska:

- problemy finansowe państwa, a co za tym idzie niedofinansowanie narzędzi w postaci instytucji wyspecjalizowanych w ochronie (przyczyna 1);
- brak stabilności politycznej, gospodarczej i prawnej w okresie krzepnięcia struktur państwowych po przemianach ustrojowych, a także wejście Polski do Unii Europejskiej, które spowodowało ogromne zmiany, głównie legislacyjne, a także problemy niektórych instytucji działających w nowych warunkach np. restrukturyzacja służby celnej (przyczyna 2);
- brak narodowego, spójnego i skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kultury, instytucje realizują swoje zadania w rozproszeniu z niskim stopniem współpracy, integracji i efektywności. W Polsce nie powołano do życia jednostki policji wyspecjalizowanej w zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu wzorem Włoch czy Francji (przyczyna 3);

⁵³⁷ Jako przykład może posłużyć kradzież w 2001 r. z Woli Drwińskiej XIV wiecznej rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Cenne dzieło sztuki przechowywane było w kapliczce zamykanej jedynie „na klamkę”. Po przestępstwie policja nie mogła zabezpieczyć żadnych śladów, ponieważ mieszkańcy wsi po stwierdzeniu kradzieży posprzątały wnętrze, by odprawić nabożeństwo różańcowe. Patrz: P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (krótka charakterystyka zagrożenia)*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczepiń 2005, s. 143.

⁵³⁸ Zob. W. Ziółkowski, *Przestępczość w Internecie przeciwko zabytkom archeologicznym*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2006, nr 2(47), s. 13-15.

- niewłaściwa ocena stopnia zagrożenia, w związku z tym, że różne statystyki (policyjne, celne, konserwatorskie) nie opisują całości zjawiska. Istnieje szara strefa przestępstw nie ujawnionych, przez nikogo nie zgłoszonych i nie ściganych (przyczyna 4)⁵³⁹.

2.5.4. Oddziaływanie strat poniesionych w zasobie dziedzictwa kulturowego w czasie transformacji ustrojowej na kształtowanie rozwiązań w zakresie zapobiegania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

W trakcie konferencji państw bałtyckich – *Kradzieże i przemyt dóbr kultury* która odbywała się w 1994 r. w Warszawie Jacek Rulewicz pełniący w tym okresie funkcję Zastępcy Generalnego Konserwatora Zabytków przedstawił szereg działań jakie zostały podjęte by przeciwdziałać fali przestępczości dotyczącej dziedzictwo w dobie transformacji. Wskazał on, że Minister Kultury i Sztuki utworzył wyspecjalizowaną instytucję – Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w ramach której prowadzono centralny komputerowy katalog skradzionych dóbr kultury, upowszechniano zasady metody i techniki ochronne a także prowadzono działalność szkoleniową i informacyjną w zakresie zabezpieczenia i ochrony zbiorów publicznych przed przestępczością i pożarem⁵⁴⁰. Zwrócił także uwagę, że w Państwowej Służbie Ochrony Zabytków, w każdym oddziale wojewódzkim utworzono stanowiska pracy do spraw ochrony dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń, w tym przestępczością. Co istotne, Generalny Konserwator Zabytków podpisał dwa porozumienia z Komendantem Głównym Policji dotyczące ochrony transportu dzieł i wymiany informacji na temat skradzionych dóbr kultury i współpracy w zakresie poszukiwań i identyfikacji dzieł sztuki⁵⁴¹.

Problem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu pomimo podjętych działań nadal pozostawał poważny. Dostrzegając zagrożenia, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji powołał decyzją nr 2/03 z 21 maja 2003 r. zespół zadaniowy do spraw przeciwdziałania przestępczości przeciwko dobrom kultury, funkcjonujący w ramach Międzyresortowego Centrum do Spraw Zwalczania Przestępczości Zorganizowanej i Międzynarodowego Terroryzmu. Zadaniem zespołu była analiza zjawiska przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury i metod stosowanych przez zorganizowane grupy

⁵³⁹ W. Ziółkowski, *Dziedzictwo kulturowe – świadomość zagrożeń, a rzeczywistość. Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym w Polsce*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczytno 2005, s. 215.

⁵⁴⁰ Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych został przekształcony w 2011 r. w Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. O roli Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych szerzej: O. Jakubowski, *Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w ochronie dziedzictwa kultury*, „Biuletyn Krajowego Zespołu do walki z przestępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu, Komenda Główna Policji” 2007, nr 2, s. 66-68.

⁵⁴¹ J. Rulewicz, *Kradzieże i przemyt dóbr kultury*, Materiały z konferencji państw bałtyckich – *Kradzieże i przemyt dóbr kultury*, z dn. 22-23 listopada 1994 r., s. 46-47.

przestępcze, rozpoznanie funkcjonowania legalnego i nielegalnego rynku dóbr kultury w Polsce, analiza funkcjonowania systemów gromadzenia danych o dobrach kultury oraz poszukiwań zagrabionych dóbr kultury w skali krajowej i międzynarodowej. Celem zespołu było także wypracowanie wstępnej prognozy i propozycji instytucjonalnego przygotowania Polski do zwalczania i przeciwdziałania tego typu przestępczości już w ramach Unii Europejskiej⁵⁴².

Wyraźny wzrost przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w czasie transformacji ustrojowej miał wpływ na systemowe rozwiązania prawne, które były tworzone w tym okresie. Zmiany te są widoczne zarówno w Ustawie o.z.o.z. jak też kodeksie karnym.

W Ustawie o.z.o.z., która weszła w życie 17 listopada 2003 r. (dalej: Ustawa o.z.o.z.) wpływ zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu na rozwiązania prawne w niej zawarte jest najbardziej wyraźny. Sama ochrona zabytków została w tej ustawie zdefiniowana jako polegająca w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków (art. 4 pkt 2 Ustawy o.z.o.z.);
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków (art. 4 pkt 3 Ustawy o.z.o.z.);
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę (art. 4 pkt 4 Ustawy o.z.o.z.).

Wskazane zagrożenia dla zabytków wiążą się bezpośrednio ze zjawiskiem przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe. Działalność struktur administracji publicznej odpowiedzialnych za ochronę zabytków nie ogranicza się więc do ochrony konserwatorskiej obiektów i jest ściśle związana z systemem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W komentowanej ustawie znalazły się oprócz przepisów karnych rozwiązania prawne bezpośrednio dedykowane zwalczaniu i diagnozowaniu przestępczości takie jak przepisy dotyczące funkcjonowania wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (art. 23 Ustawy o.z.o.z.) czy rozwiązania dotyczące uczestnictwa ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzkiego konserwatora zabytków w postępowaniach karnych (art. 95 ust. 2 Ustawy o.z.o.z.). Także przepisy dotyczące wywozu zabytków za granicę, mimo formalnego zniesienia zakazu wywozu dóbr

⁵⁴² M. Karpowicz, *Krajowe i międzynarodowe uwarunkowania ścigania przestępstw przeciwko zabytkom*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczytno 2005, s. 72.

kultury z art. 41 ust. 1 ustawy o ochronie dóbr kultury, pozostały w dużej mierze restrykcyjne na tle rozwiązań dedykowanych kontroli wywozu funkcjonujących w państwach Europy Zachodniej.

Należy zwrócić uwagę, że także w przepisach kodeksu karnego z 1997 r. zostały zawarte rozwiązania dedykowane ochronie najcenniejszych dóbr kultury przed przestępczością kryminalną. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że poprzednie dwa kodeksy karne z 1932 r. oraz 1969 r. nie odnosiły się do problematyki ochrony zabytków czy dóbr kultury⁵⁴³. Wojciech Radecki wskazywał, że w treści uzasadnienia do projektu kodeksu karnego z 1997 r. wyjaśnienia dotyczące konstrukcji normatywnej dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury było lapidarne czy nawet niechlujne⁵⁴⁴. Niezależnie od krytycznej oceny, moim zdaniem, zawarcie w przepisach kodeksu karnego rozwiązań w zakresie przestępstw dotyczących dóbr kultury świadczyło, że problem przestępstw popełnianych w stosunku do dziedzictwa kulturowego był dostrzegany przez ustawodawcę.

W oceni autora, zagrożenie zabytków przestępczością, które nasiliło się w okresie transformacji ustrojowej miało wpływ na kształtowanie się obowiązującego obecnie systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

2.5.5. Wpływ wstąpienia Polski do Unii Europejskiej na rozwiązania dedykowane kontroli obrotu dobrami kultury.

Istotne znaczenie dla kształtowania się rozwiązań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w zakresie kontroli obrotu dobrami kultury miało przystąpienie w dniu 1 maja 2004 r. Polski do Unii Europejskiej. Następstwem tego wydarzenia była konieczność zmian i dostosowania polskich regulacji prawnych do zasad obowiązujących na wspólnotowym rynku. Głównym wyzwaniem w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego Polski było znalezienie rozwiązania zapewniającego realizację jednej z fundamentalnych zasad Unii Europejskiej dotyczącej swobody przepływu towarów i związanym z tym ograniczeniem możliwości kontroli przewożonych przez granicę dóbr kultury bez uszczerbku dla ochrony polskiego dziedzictwa

Przepisy Unii Europejskiej w zakresie kontroli przepływu (przede wszystkim wywozu) towarów, dotyczą rzeczy ruchomych, które mogą stanowić przedmiot obrotu handlowego z zagranicą. Istniały wątpliwości czy pojęcie towaru odnieść można do dzieł sztuki, które

⁵⁴³ E. Jurgielewicz-Delegacz, *Wybrane aspekty karnoprawnej ochrony zabytków na przykładzie Kodeksu karnego z 1997 r.*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 43, s. 142.

⁵⁴⁴ Zob. W. Radecki, *Ochrona dóbr kultury w nowym kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 2, s. 12.

zgodnie z tradycją przez większość systemów prawnych państw członkowskich uznawane jest za kategorie dóbr o specyficznym charakterze.⁵⁴⁵

Traktat podpisany 25 marca 1957 roku w Rzymie, (po wejściu w życie 1 listopada 1993 roku Traktatu o Unii Europejskiej otrzymał nazwę Traktatu o utworzeniu Wspólnoty Europejskiej) zawierał unormowania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego związane z możliwością ustanowienia zakazów i ograniczeń przewozu, wywozu lub tranzytu uzasadnionych ochroną skarbów narodowych posiadających wartość artystyczną, historyczną lub archeologiczną⁵⁴⁶. Te zakazy i ograniczenia przywozowe, wywozowe lub tranzytowe „nie powinny jednak stanowić środka arbitralnej dyskryminacji ani ukrytych ograniczeń w handlu między państwami członkowskimi”. Innymi słowy, zabronione było wprowadzanie ograniczeń w swobodnym przepływie towarów ze względów gospodarczych⁵⁴⁷. Wymienione zasady Traktatu Rzymskiego, pozostały w formie niezmienionej we współczesnym prawie pierwotnym Unii Europejskiej. Zgodnie z art. 36 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej⁵⁴⁸ państwa członkowskie UE (w tym Polska) są uprawnione do utrzymania w swoim prawie wewnętrznym przepisów ograniczających swobodny przepływ towarów będących dobrami kultury i stanowiących skarby narodowe. Każde państwo ma swobodę określenia własnej definicji takich skarbów. Kwestie zakresu i charakteru ochrony skarbów narodowych przez państwa UE w związku z przestrzeganiem zasady swobodnego przepływu towarów mogą budzić jednak wątpliwości. W literaturze zwraca się uwagę na trudności ze zdefiniowaniem pojęcia skarbu narodowego, które to określenie nie odnosi się do wszystkich dóbr kultury, lecz tylko do takich, które mają nierozzerwalny związek z kulturą i historią danego kraju⁵⁴⁹. Komisja Europejska wskazuje, że powyższe pojęcie powinno się interpretować w sposób zawężający, a nie rozszerzający⁵⁵⁰. Potwierdził to także Europejski Trybunał Sprawiedliwości w wyroku w sprawie *Komisja v. Włochy*⁵⁵¹. Stwierdził on bowiem, że zakazy i ograniczenia

⁵⁴⁵ R. Sikorski, *Obrót dobrami kultury...*, op. cit., s. 55.

⁵⁴⁶ Art. 30 (36) Traktatu Rzymskiego wymienia oprócz skarbów narodowych także zakazy ze względu na moralności publicznej, porządek publiczny, bezpieczeństwo publiczne, ochroną zdrowia i życia ludzi i zwierząt lub ochroną roślin, lub też ochroną własności przemysłowej i handlowej.

⁵⁴⁷ Z. Brodecki, *Traktat o Unii Europejskiej. Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 188.

⁵⁴⁸ Dz. U. UE z 2008 r. C 115, s. 47; wersja skonsolidowana (Dz. U. UE z 2012 r. C 326), s. 47, dalej: TFUE.

⁵⁴⁹ Zob. A. Biondi, *The Merchant, the Thief and the Citizen: the Circulation of Works of Art within the European Union*, „Common Market Law Review” 1997, vol. 34, s. 1173 i n.

⁵⁵⁰ W. Paczuski, *Handel dziełami sztuki...*, op. cit., s. 330–331; M. Niedźwiedź, *Obrót dobrami kultury w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wymiaru i Ochrony Własności Intelektualnej” 2000, z. 73, s. 128–129.

⁵⁵¹ Sprawa Komisja v. Włochy, wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 1961 r., sygn. akt 7/61 ECR (1968), s. 423 szerzej: O. Jakubowski, *Wyrok Trybunału z dnia 10 grudnia 1968 r. Komisja Wspólnot Europejskich przeciwko Republice Włoskiej (Sprawa 7-68) i jego wpływ na przewóz dóbr kultury w krajach Unii Europejskiej*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2010, nr 4.

stosowane na podstawie art. 30 (36) Traktatu Rzymskiego odnoszą się wyłącznie do ochrony interesów państw natury pozaekonomicznej⁵⁵².

Zatem pomimo istnienia zasady swobody przepływu towarów, państwa członkowskie mogą stosować ograniczenia przewozu skarbów narodowych m.in. poprzez wystawianie dokumentów związanych z wywozem dóbr kultury jednakże w ograniczonym przez prawo Unii Europejskiej zakresie. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej konieczna zatem była nowa regulacja dotycząca kontroli obrotu dziełami sztuki i przedmiotami zabytkowymi. Funkcjonujący przed wstąpieniem do Unii Europejskiej system chroniący dobra kultury przed wywozem z Polski zawarty w Ustawie o ochronie dóbr kultury opierał się na założeniu, iż przekraczający granice obywatel państwa podlegał kontroli⁵⁵³. Po przystąpieniu do Wspólnoty Europejskiej w związku z dążeniem do wprowadzenia jednolitego rynku wewnętrznego ten sposób kontroli stał się niewystarczający. Aby w sposób odpowiedni chronić dziedzictwo przed nielegalnym wywozem w Ustawie o.z.o.z. wprowadzono system certyfikatów wywozowych. Do wywozu z Polski przedmiotu będącego zabytkiem lub posiadającego jego cechy potrzeba było jednego z trzech typów dokumentów: pozwolenia na wywóz zabytku za granicę⁵⁵⁴, dokumentu celnego oraz zaświadczenia - obecnie już niewystawianego - wydanego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków mającego wskazywać, że wywożone przedmioty nie wymagają pozwolenia. Charakter prawny zaświadczenia na wywóz zabytków i przedmiotów o cechach zabytków był w doktrynie analizowany. Podkreślany był fakt, że jest to środek dowodowy, nie mający cech aktu administracyjnego, gdyż potwierdzał jedynie pewien stan rzeczy⁵⁵⁵. Wprowadzenie tego rozwiązania miało na celu usprawnienie pracy służb celnych i danie pewności, że dany obiekt nie wymaga pozwolenia na wywóz za granicę. Tym samym miało ułatwiać przekraczanie granicy osobom wywożącym przedmioty objęte przedmiotowym zaświadczeniem⁵⁵⁶.

⁵⁵² Zob. M. Niedźwiedź, *Obrót dobrami...*, op. cit., s. 47; także Idem, *Wyrok Trybunału z dnia 10 grudnia...*, op. cit., s. 124–125.

⁵⁵³ J. Pruszyński, *Wywóz zabytków i dóbr kultury w świetle prawa (uwagi de lege ferenda)*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 2, s. 47.

⁵⁵⁴ Istnieje kilka form takich pozwoleń w zależności od tego czy zabytek ma być wywożony na stałe czy czasowo. Dodatkowo na granicy zewnętrznej UE można zetknąć się również z pozwoleniami na wywóz poza Unię Europejską wystawionymi przez inne państwo członkowskie na podstawie rozporządzenia Rady 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. U.L 39, 10.02.2009).

⁵⁵⁵ A. Skoczylas, *Wywóz zabytków za granicę – Zagadnienia Administracyjnoprawne*, [w:] W. Szafrński (red.), *Wokół problematyki zabytków i dzieł sztuki t.1*, Poznań 2007, s. 24.

⁵⁵⁶ Zob. A. Soldani, D. Jankowski, *Zabytki i opieka. Praktyczny komentarz do nowej ustawy z 23. VII. 2003 r.*, Zielona Góra 2004, s. 79 oraz M. Unicki, A. Kiersnowska, I. Związek, *Rola Straży Granicznej w przeciwdziałaniu przemytowi zabytków w kontekście swobody przepływu towarów*, [w:] J. Kaczmarka (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006, s. 202.

Praktyka związana z wymogiem posiadania zaświadczenia przy wywozie przedmiotów o cechach zabytku, w kontekście zasady swobody przepływu towarów, rodziła jednak wiele problemów wynikających m. in. z szerokiej definicji zabytku i jego cech. Często dochodziło niestety do sytuacji, w których funkcjonariusze Straży Granicznej lub Służby Celnej żądali od osoby przekraczającej granicę dokumentu zaświadczenia na przedmioty nie spełniające nawet w minimalnym stopniu cech zabytku, a jedynie posiadające pewne elementy definicji. Dochodziło do kuriozalnych sytuacji, takich jak zatrzymanie obywateli Stanów Zjednoczonych za brak zaświadczenia na przewóz monet amerykańskich, które miały powyżej 55 lat ale nadal znajdowały się w USA w powszechnym obiegu.

Takie sytuacje wynikające z niedookreślonych przepisów Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wzbudzały wiele kontrowersji wśród praktyków i teoretyków związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego⁵⁵⁷. W praktyce takie uregulowania powodowały dużą uciążliwość dla podróżnych nie przyczyniając się do ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością⁵⁵⁸. Osoby chcące legalnie wywieźć zabytek na stałe musiały złożyć wniosek o wydanie jednorazowego pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę i zapłacić bezzwrotną opłatę skarbową za wydanie pozwolenia wynoszącą 25 % wartości obiektu⁵⁵⁹. To właśnie niechęć do ponoszenia wskazanej opłaty, w ocenie autora, miała wpływ na przemyt zabytków przez ich prawowitych właścicieli⁵⁶⁰.

System kontroli wywozu zabytków, który funkcjonował w pierwszych latach obowiązywania Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej generował wysokie statystyki dzieł zatrzymywanych w trakcie kontroli przez Służbę Celną i Straż Graniczną. Jednocześnie zatrzymane zabytki i przedmioty o cechach zabytków bardzo często miały znikomą wartość dla dziedzictwa kulturowego. Podobnie osoby wywożące zabytki na stałe za granicę składały wiele wniosków o wydanie pozwolenia,

⁵⁵⁷ Zob. P. Ogrodzki, *Prawne formy ochrony zabytków przed skutkami nielegalnego wywozu*, „Cenne, Bezcenne / Utracone” 2007, nr 4 także M. Lange, *Praktyczne Aspekty Zwalczania Przestępczości Skierowanej Przeciwko Zabytkom*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3(87).

⁵⁵⁸ Szerzej: O. Jakubowski, *Rola Służby Celnej w kontroli przepływu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2009, nr 6 także O. Jakubowski, *Wywóz zabytków i przedmiotów o cechach zabytków na podstawie zaświadczeń wydawanych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków*, „Problemy Ochrony Granic” 2009, nr 41.

⁵⁵⁹ Szerzej: Idem, *Opłata skarbową za wydanie pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę i jej potencjalny wpływ na działalność muzeów oraz innych instytucji kultury*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2009, nr 12; O. Jakubowski, *Wpływ opłaty skarbowej za wydanie pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę na obrót dziełami sztuki*, „Art-Biznes” 2011, nr 1.

⁵⁶⁰ Przedmiotowa opłata skarbową, wynosząca 25 % wartości wywożonego zabytku określonej przez biegłego, pobierana była - przy złożeniu wniosku o wydanie pozwolenia na wywóz za granicę na stałe zabytku i była traktowana jako opłata za wydanie dokumentu pozwolenia. W związku z wejściem w życie ustawy z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw (DZ.U. 2011 nr 207 poz.1230) z dniem 1 stycznia 2012 r. została zastąpiona opłatą w wysokości 100 zł.

z których tylko niewielka część kwalifikowała się do zakazu wywozu. Mogłoby się zatem wydawać, że system kontroli wywozu zabytków działał zgodnie z jego założeniami, niestety nie był skuteczny. Świadczą o tym próby przemytu cennych dóbr kultury, Dodatkowo w legalnej procedurze weryfikowano wiele wniosków o wydanie pozwolenia na wywóz jednakże zdecydowana większość kontrolowanych zabytków była wywożona przez legalnych właścicieli⁵⁶¹.

Sytuacja zmieniła się diametralnie po przystąpieniu Polski do strefy Schengen 21 grudnia 2007 r. Nastąpił drastyczny spadek liczby wydanych pozwoleń na stały wywóz zabytków za granicę.

W 2006 roku wydano 310 takich pozwoleń obejmujących 437 przedmiotów. W roku 2007 wydano 88 pozwoleń obejmujące 218 przedmiotów. W roku 2008 wydano 32 pozwolenia obejmujących 50 przedmiotów oraz kolekcje zbiorów archeologicznych (2297 obiektów). W roku 2009 wydano 20 pozwoleń obejmujących 31 przedmiotów oraz jedną kolekcję archeologiczną (4088 poz). W roku 2010 wydano 5 pozwoleń obejmujących 21 przedmiotów. W roku 2011 wydano 4 pozwolenia obejmujących 5 przedmiotów.

Podobnie drastycznie spadły statystyki nielegalnie wywożonych zabytków zatrzymywanych w trakcie kontroli przez Służbę Celną i Straż Graniczną (**załącznik nr 5 wykres prowadzonych postępowań przygotowawczych przez Straż Graniczną dotyczących nielegalnego wywozu zabytków w latach 2007-2013**).

W mojej ocenie zmniejszona liczba wniosków o wydanie pozwoleń i wykrytych prób przemytu nie wynikała w sposób oczywisty z tego, że po przystąpieniu do strefy Schengen Polacy zaprzestali wywozu dóbr kultury za granicę. Tendencja malejąca wniosków o wydanie przedmiotowych pozwoleń świadczy jedynie, iż dotychczasowy system ochrony zabytków ruchomych przed wywozem stał się fikcją. Wiąże się to z faktem, iż osoby przekraczające granicę wewnętrzną strefy przestały podlegać kontroli granicznej⁵⁶². W realiach strefy Schengen obraz zakupiony w Belgii może być po paru dniach oferowany w Czechach, z drugiej strony wywiezione z Polski dzieło sztuki może zostać w szybki sposób przemieszczone na grecki rynek antyków. W przypadku dzieł sztuki pochodzących z przestępstwa istnieje niebezpieczeństwo wykorzystania strefy Schengen do swobodnego przemieszczania między krajami strefy przedmiotów skradzionych do legalizacji ich na międzynarodowym rynku sztu-

⁵⁶¹ Szerzej: O. Jakubowski, *Przestępstwo nielegalnego wywozu zabytków - główne problemy i propozycje rozwiązań*, [w:] A. Dembiński, L. Pietraszko (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i materialnego pogranicza*, Lublin 2011.

⁵⁶² J. Cieśliewicz, *Podstawy prawne kontroli granicznej po przystąpieniu Polski do układu z Schengen*, „Problemy Ochrony Granic” 2008, nr 40, s. 109.

ki⁵⁶³. Pomimo obowiązywania przepisów Dyrektywy 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, państwa członkowskie UE odmiennie regulowały kwestie związane z wystawianiem dokumentów wywozowych. W państwach najbardziej pod tym kontem liberalnych (np. Belgia, Niemcy) kontrolą przy wywozie zostały objęte jedynie przedmioty wpisane na listy chronionych dóbr kultury, na których znajdują się najcenniejsze dzieła sztuki. Przedmioty nie wpisane na listy krajowe nie wymagają pozwolenia na wywóz, chyba że spełniają progi z załączników do aktów prawnych UE regulujących wywóz poza UE dóbr kultury. W innych przykładowych państwach wspólnoty (Czechy, Hiszpania, Francja, Wielka Brytania, Włochy) kontroli wywozu podlegają przedmioty spełniające kryteria cenowe i wiekowe.⁵⁶⁴

Rozbieżności w podejściu do kontroli wywozu dóbr kultury w poszczególnych państwach członkowskich UE w sytuacji ograniczeń w kontroli granicznej w strefie Schengen, prowadziły w praktyce do nielegalnego przemieszczania dóbr kultury z państw o restrykcyjnych przepisach chroniących dziedzictwo do państw o liberalnym ustawodawstwie. Obowiązujący w Unii Europejskiej mechanizm, który w założeniu powinien zrównoważyć brak kontroli na granicach wewnętrznych opierał się na dyrektywie 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego⁵⁶⁵ i niestety okazał się całkowicie nieskuteczny. Dopiero wejście w życie nowej regulacji prawnej w postaci przepisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniającej rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) i jej implementowanie do przepisów krajowych państw UE, dało podstawę do częściowej harmonizacji rozwiązań pozwalających odzyskiwać dobra kultury wywiezione nielegalnie na teren innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej. Na rozwiązania w zakresie zwalczania nielegalnego wwozu dóbr kultury

⁵⁶³ Szerzej: O. Jakubowski, *Illegal export of cultural heritage after the opening of borders in the Schengen Area*, [w:] L. Ramskjær, A. Nyhamar, A. Chabiera, M. Aniszewski (red.), *Stop heritage crime - Good practices and recommendations*, Warszawa 2011.

⁵⁶⁴ Zob. Moving Art – A Guide to the Export and Import of Cultural Goods Between Russia and the European Union, Delegation of the European Commission to Russia, Moscow 2006 także D. Trzeszczkowska, *Regulacje prawne wywozu dóbr kultury w prawie niemieckim*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2010, nr 7/8, s. 106-109 także R. Nowakowski, P. Sabatier, *Przemyt dzieł sztuki we Francji z punktu widzenia służb celnych*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa Współpraca służb Policyjnych Granicznych i Celnych w Zwalczaniu Przestępczości Przeciwko Zabytkom*, Szczecino 2005, s. 338-342.

⁵⁶⁵ Dyrektywa Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego (Dz. Urz. WE L 074 z 27.03.1993, ze zm.) Dalej, jako: Dyrektywa 93/7/EWG.

z poza UE miało natomiast wpływ rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury (Dz. U. UE. L. z 2019 r. Nr 151, str. 1), którego wdrożenie wiązało się z dodaniem do Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przepisu karnego w art. 108 a tej Ustawy.

2.6. Podsumowanie.

Przedstawiona w niniejszym rozdziale pracy analiza kształtowania się polskiego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością daje podstawę do wskazania następujących wniosków:

1. Brak kontroli naszego narodu nad dziedzictwem kulturowym Polski w okresie zaborów i okupacji a także zniszczenia i grabieże w czasie I i II wojny światowej miały istotny wpływ na postrzeganie przez społeczeństwo konieczności ustanowienia szczególnej roli państwa w ochronie zabytków i dóbr kultury (w tym dopuszczenie ograniczenia prawa własności w celu realizacji tej ochrony).
2. Ideologiczne działania władz komunistycznych w pierwszych latach po II wojnie światowej z jednej strony wiązały się działaniami ograniczającymi zjawisko przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (rabunek, niszczenie, przemyt), z drugiej jednak strony, pod pretekstem jego ochrony, dochodziło do wywłaszczeń dóbr kultury często z naruszeniem prawa.
3. Nielegalny wywóz dóbr kultury za granice przez ich właścicieli w pierwszych latach po II wojnie światowej należy oceniać nie tylko przez pryzmat legalizmu (w kontekście obowiązujących przepisów) ale również przez pryzmat działania państwa totalitarnego, które przejmowało własność dóbr kultury i poniekąd zmuszało prawnych właścicieli do ich wywozu niezgodnie z obowiązującymi ówczesnie przepisami.
4. Trwające od lat 60 XX w. i zaostrzające się po 1989 r. zjawisko kradzieży i przemytu dóbr kultury miało duży wpływ na obowiązujące obecnie rozwiązania prawne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zarówno w prawie polskim, jak i normach prawa międzynarodowego. Wskazane zjawisko oddziaływało także na rozwój metod i narzędzi dedykowanych zwalczaniu i zapobieganiu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (bazy danych poszukiwanych dóbr kultury, systemy znakowania dzieł sztuki, zabezpieczenia techniczne zbiorów, indywidualne zabezpieczania dzieł sztuki).
5. Od lat 60 XX w. należy wskazać rozwój badań z zakresu kryminologii i kryminalistyki nad zjawiskiem przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu. W Polsce wiele badań z tego zakresu prowadzonych było przez osoby będące jednocześnie oficerami mi-

licji. Wskazane badania pozwoliły stosunkowo wcześniej zdiagnozować zagrożenia jakie dla dziedzictwa kulturowego niosą działania przestępcze związane w szczególności z kradzieżami i przemytem zabytków.

6. Analiza informacji dotyczących niektórych niewyjaśnionych przestępstw popełnianych w okresie Polski Ludowej (m.in. sprawy zniszczenia/kradzieży obrazu „Zdjęcie z krzyża”, P. P. Rubensa w 1973 r, „Ukrzyżowania” Antoona van Dycka czy „Kobiety przenoszącej żar” Pietera Brueghla Młodsze z Muzeum Narodowego w Gdańsku w 1974 r.) może wskazywać, że w tych postępowaniach potencjalnie mogły występować nielegalne działania funkcjonariuszy organów ścigania lub służb specjalnych.
7. Wraz z członkostwem Polski do Unii Europejskiej i przystąpieniem do strefy Szengen nasiliło się zjawisko przemytu zabytków. Specyfika funkcjonowania wspólnego rynku wymusiła zmiany prawne w zakresie kontroli wywozu zabytków z Polski, jak również ułatwiła potencjalny przemyt dóbr kultury na teren innych państw UE. Zmniejszyła się również wykrywalność tego typu przestępstw. Przez Polskę, której granicę stały się również zewnętrznymi granicami UE odbywał się też przemyt dóbr kultury z byłych republik radzieckich. W mojej opinii zdecydowana większość przemycanych dzieł trafiała jednak za pośrednictwem Polski do państw Europy zachodniej.

Niezależnie od ww. wniosków należy również wskazać, że dla badań nad systemem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością istotny jest nie tylko fakt zaistnienia konkretnego przestępstwa kradzieży czy przemytu w kontekście ukarania sprawcy, ale także możliwość odzyskania utraconego dzieła stanowiącego część dziedzictwa kulturowego. Fakt utraty dzieła w wyniku przestępstwa, na co słusznie wskazuje Maria Romanowska-Zadrożna w swoich publikacjach odnoszących się do badań proveniencyjnych⁵⁶⁶ jest m.in. przedmiotem analiz ekspertów zajmujących się tym zagadnieniem. Należy, bowiem pamiętać, że po latach ukaranie sprawcy kradzieży, przywłaszczenia czy przemytu dobra kultury może okazać się niemożliwe ze względu na przedawnienie, śmierć sprawcy czy problemy dowodowe, jednakże pozostaje jeszcze kwestia własności takiego dobra, które w tym okresie mogło wielokrotnie zmienić posiadacza⁵⁶⁷.

W przypadku wystąpienia sporu prawnego co do własności odnalezionego dobra kultury wiedza o okoliczności jego utraty i obowiązujących w tym okresie regulacji prawnych,

⁵⁶⁶ Zob. M. Romanowska-Zadrożna, *Badania proveniencyjne w Europie i Stanach Zjednoczonych*, „Muzealnictwo” 2015, nr 56, s. 134–149; M. Romanowska-Zadrożna, *Badania proveniencyjne w Polsce (część 1)*, „Muzealnictwo” 2016, nr 57, s. 134–148; M. Romanowska-Zadrożna, *Badania proveniencyjne w Polsce (część 2)*, „Muzealnictwo” 2017, nr 58, s. 172–184.

⁵⁶⁷ Zob. W. Kowalski, *Nabywanie własności dzieła sztuki od nieuprawnionego*, Kraków 2004.

a także zachowana dokumentacja pozwalająca zidentyfikować obiekt są niezbędne dla jego odzyskania.

Biorąc pod uwagę, że w wyniku opisanych w niniejszym rozdziale okoliczności tysiące dóbr kultury zostało skradzionych, a przeważająca część z nich nadal nie została odzyskana, w mojej ocenie, istotną częścią badań nad systemem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością powinny być badania o charakterze historycznym pozwalające w przypadku odnalezienia utraconych dzieł określić ich status prawny i proveniencje.

ROZDZIAŁ 3.

REGULACJE DOTYCZĄCE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO PRZED PRZESTĘPCZOŚCIĄ W POLSKIM SYSTEMIE PRAWNYM.

3.1. Model karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Aby odpowiedzieć na pytanie badawcze, czy aktualnie obowiązujący model karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w obecnym kształcie daje gwarancje na skuteczne ściganie i karanie sprawców przestępstw należy wskazać podstawowe akty prawne, które tworzą ten system, a następnie ocenić czy jest on spójny i czy poszczególne regulacje go tworzące są wystarczające by zapobiegać stratom w jego zasobie. Niezbędny jest więc przegląd istniejących unormowań zawierających rozwiązania w zakresie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w celu zdiagnozowania ewentualnych luk w systemie. Jak zwracają uwagę eksperci, praktycznie wszystkie elementy ważne dla systemu ulegają znaczącej przemianie, nie tworząc skoordynowanej całości – są sumą luźno powiązanych działań, która pozwala jednak uznawać, że dokonuje się transformacja całego systemu ochrony zabytków⁵⁶⁸. Zdefiniowany przez Kamila Zeidlera w 2007 r.⁵⁶⁹ system ochrony dziedzictwa kulturowego uległ z biegiem lat przeobrażeniu wynikającym z włączonych do ustawodawstwa nowych rozwiązań prawnych, także w zakresie ochrony prawnokarnej. Przepisy dedykowane prawnokarnej ochronie dziedzictwa kulturowego są zawarte w wielu odrębnych aktach, nie zawsze jednak rozwiązania tych aktów prawnych są spójne i wystarczające dla skutecznej ochrony poszczególnych elementów dziedzictwa. Istniejący w Polsce model systemu prawnokarnej ochrony dziedzictwa kulturowego ma charakter półkodeksowy. Wiąże się to z faktem, że poza regulacjami karnymi zawartymi w poszczególnych ustawach⁵⁷⁰ do zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu stosuje się przepisy karne zawarte w kodeksie karnym. Podobne rozwiązania o charakterze półkodeksowym funkcjonują w wielu państwach Europy⁵⁷¹. Należy podkreślić, że prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury wynika również z ratyfikowanych umów międzynarodowych oraz norm prawa Unii Europejskiej.

⁵⁶⁸ B. Szmygin, *System ochrony zabytków w Polsce – Analiza, Diagnoza, Propozycje*, [w:] B. Szmygin (red.), *System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy*, Lublin-Warszawa 2011, s. 7.

⁵⁶⁹ K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa...*, op. cit., s. 286-290.

⁵⁷⁰ W doktrynie kategorie rozwiązań prawnokarnych zawartych w odrębnych ustawach dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego kwalifikuje się także jako „Pozakodeksowe przestępstwa w dziedzinie kultury”- zob. W. Radecki, [w:] M. Bojarski (red.), *System prawa karnego*, t. 11, *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, Warszawa 2014, s. 1007-1032.

⁵⁷¹ Szerzej: A. Jakubowski, O. Jakubowski, *Analiza regulacji prawnokarnych w zakresie ochrony dziedzictwa kultury w wybranych państwach europejskich*, [w:] P. Stec (red.), *Aneks do raportu: „Ochrona zabytków*

Oprócz przepisów stricte penalizujących czyny wymierzone w dziedzictwo kulturowe, w poszczególnych aktach prawnych znajdują się również inne normy prawne dedykowane zwalczaniu tej kategorii przestępczości. Funkcjonowanie modelu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kultury wymaga przedstawienia zarówno przepisów, na podstawie których w Polsce ogranicza się i zwalcza ten rodzaj przestępczości, jak i przepisów karnych zawartych w kodeksie karnym i innych ustawach szczególnych.

Współczesny model ochrony dziedzictwa kultury przed przestępczością w Polsce opiera się więc na aktach prawnych których regulacje i przyjęte rozwiązania w kolejnych podrozdziałach zostaną przedstawione i poddane analizie.

3.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

3.2.1. Zadania organów ochrony zabytków w zapobieganiu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

Zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami realizacja celu państwa, jakim jest ochrona zabytków, polega m.in. na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę. Zadania te wiążą się z wieloma rozwiązaniami unormowanymi w Ustawie o.z.o.z. W pierwszej kolejności należy wskazać uprawnienie wojewódzkich konserwatorów zabytków na mocy art. 10 ust. 2 ww. Ustawy do wydania z urzędu decyzji o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywieżenia zabytku za granicę albo wywieżenia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Istotnym narzędziem, które w wielu przypadkach umożliwia ujawnienie przestępstw godzących w zabytki, jest możliwość przeprowadzenia kontroli w trybie art. 38 Ustawy o.z.o.z. Na podstawie tego przepisu wojewódzki konserwator zabytków lub działający z jego upoważnienia pracownicy wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków prowadzą kontrolę w zakresie przestrzegania i stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W myśl art. 38 ust. 3 ww. Ustawy przy wykonywaniu kontroli są oni uprawnieni do:

ruchomych w wybranych obcych systemach prawnych”, opracowanego w ramach „Raportu stanu ochrony prawnej oraz kierunków zmian w zakresie prawnej ochrony zabytków ruchomych w Polsce” w ramach realizacji Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017 dla Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Opole 2015.

1. wstępu na teren nieruchomości, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie zniszczenia lub uszkodzenia zabytku;
2. oceny stanu zachowania, warunków przechowywania i zabezpieczenia zabytków wpisanych do rejestru, a także zabytków znajdujących się w muzeach, bibliotekach oraz w zbiorach lub zasobach innych państwowych jednostek organizacyjnych i jednostek samorządu terytorialnego, w terminie uzgodnionym z ich właścicielem lub posiadaczem;
3. sprawdzania zgodności wszelkich działań podejmowanych przy zabytkach wpisanych do rejestru oraz prowadzonych badań archeologicznych z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu i zatwierdzoną dokumentacją;
4. żądania ustnych lub pisemnych informacji w zakresie niezbędnym dla ustalenia stanu faktycznego dotyczącego zakresu kontroli;
5. żądania okazania dokumentów i udostępnienia wszelkich danych mających związek z zakresem kontroli;
6. dokonania wpisu w dzienniku budowy w zakresie określonym przepisami prawa budowlanego.

Wojewódzki konserwator zabytków może wystąpić z wnioskiem do właściwego miejscowo komendanta Policji o jej pomoc, jeżeli jest to niezbędne do przeprowadzenia czynności kontrolnych a na jego wniosek właściwy miejscowo komendant Policji jest obowiązany do zapewnienia osobom przeprowadzającym kontrolę, pomoc Policji w toku wykonywania czynności kontrolnych. Art. 41 Ustawy o.z.o.z. precyzuje, że w razie stwierdzenia, że działanie lub zaniechanie kontrolowanej osoby fizycznej albo kierownika kontrolowanej jednostki organizacyjnej lub jej pracownika narusza przepisy art. 108-118 Ustawy o.z.o.z., wojewódzki konserwator zabytków kieruje odpowiednio do Policji, prokuratury albo sądu zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa lub wykroczenia. Wskazany przepis ma w ocenie autora istotne znaczenie dla roli służb konserwatorskich w zakresie ochrony zabytków przed przestępczością. W praktyce to pracownicy urzędów ochrony zabytków w ramach działań kontrolnych są w stanie ocenić czy doszło do uszkodzenia lub zniszczenia zabytku wpisanego do rejestru lub ewidencji. Jako organ wydający pozwolenia na czasowy wywóz zabytków za granicę ma informacje czy doszło do przestępstwa nieprzywiezienia zabytku z zagranicy w terminie wydania pozwolenia.

Analiza otrzymanych z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego statystyk zawiadomień złożonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków do organów ścigania

w latach 2019 - 2020⁵⁷² wskazuje, że zawiadomienia te dotyczą w przeważającej części przestępstwa zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (w 2019 r. – 107 złożonych zawiadomień, 2020 r. – 115 złożonych zawiadomień). W przypadku pozostałych przestępstw z Ustawy o.z.o.z. liczba złożonych zawiadomień była znikoma (**załącznik nr 6, statystyki zawiadomień złożonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków do organów ścigania**).

Analogiczne uprawnienia do kontroli jak również obowiązek zgłoszenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa lub wykroczenia, jeżeli jest to konieczne ze względu na szczególną wagę sprawy posiada Generalny Konserwator Zabytków⁵⁷³. Jak wynika z zebranych do pracy doktorskiej informacji w latach 2018–2021 Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego złożyło 19 zawiadomień o popełnieniu przestępstwa lub wykroczenia przeciwko zabytkom. Podobnie jak w przypadku zawiadomień złożonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków większość zgłoszeń (12 zawiadomień) dotyczyła przestępstwa zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (**Załącznik nr 7 statystyki zawiadomień złożonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego do organów ścigania**).

Wskazane statystyki obrazują fakt, że to służby konserwatorskie mają istotną rolę w ujawnianiu przestępstw skierowanych przeciwko zabytkom. Wojewódzki konserwator zabytków w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Czasowe zajęcie polega na przekazaniu obiektu, w zależności od rodzaju zabytku, do muzeum, archiwum lub biblioteki. Należy podkreślić, że jeżeli nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek ruchomy może być przejęty przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku.

Wskazane przepisy proceduralne, jak uważa Iwona Gredka, mogą stanowić oręż w walce z przestępczością przeciwko zabytkom⁵⁷⁴. Podobnie Anna Gerecka-Żołyńska podkreśla, że zważywszy na pozycję, jaką zabytki zajmują w historii i kulturze narodu, należy stwierdzić, że udział wojewódzkich konserwatorów zabytków w sprawach o przestępstwa przeciwko zabytkom z uwagi na jawność rozprawy głównej i realizowaną przez nią funkcję

⁵⁷² Odpowiedź na wniosek o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 18 lipca 2022 r.) niepublikowane.

⁵⁷³ Art. 42 Ustawy o.z.o.z.

⁵⁷⁴ I. Gredka, *Prawnoprocesowe narzędzia ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Gdańsk 2014, s. 441.

wychowawczą ma istotne znaczenie dla wzmocnienia świadomości społecznej w zakresie potrzeby prawnej ochrony zabytków i zapobiegania wszelakim czynom skierowanym przeciwko tej ochronie⁵⁷⁵.

Omawiając przepisy istotne dla karnoprawnej ochrony zabytków, należy podkreślić znaczenie uprawnień procesowych ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkich konserwatorów zabytków, którzy na mocy art. 95 Ustawy o.z.o.z. mogą w sprawach dotyczących czynów zabronionych zagrażających ochronie zabytków, dziedzictwu kulturowemu, w tym zbiorom publicznym, restytucji dóbr kultury, w tym zwrotowi dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności czynów określonych w rozdziale 11 analizowanej ustawy występować na zasadach przewidzianych dla pokrzywdzonego i oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu karnym. Natomiast w postępowaniu w sprawach o wykroczenia na prawach oskarżyciela publicznego.

Należy jednak postawić pytanie jak w praktyce wskazane rozwiązania funkcjonują i czy uprawnienia procesowe są wykorzystywane optymalnie przez organy dysponujące tymi kompetencjami. W ocenie autora kompetencje procesowe wojewódzkich konserwatorów zabytków jak i Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego są narzędziem, które właściwie użyte mogą przyczynić się do zredukowania przestępczości przeciwko zabytkom poprzez odstraszanie potencjalnych sprawców. W literaturze słusznie wskazuje się, że pośród spraw prowadzonych dotyczących tego typu przestępczości nasuwa się rozróżnienie dwóch rodzajów spraw. Jedne są to sprawy, w których doszło do naruszenia prawa, ale nie stanowią one szczególnego zagrożenia dla dziedzictwa narodowego, z tego względu, iż zabytki, których dotyczyły, nie przedstawiają szczególnego znaczenia dla kultury narodowej⁵⁷⁶. Biorąc pod uwagę, że jak wynika ze wskazanych w załącznikach nr 6 i 7 statystyk z inicjatywy wskazanych organów co roku składanych jest ok. 130 zawiadomień o popełnieniu przestępstwa przeciwko zabytkom możliwa jest selekcja wskazanych spraw w celu wyznaczenia 20% o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego. Zajmując się omawianym zagadnieniem już w 2014 roku przedstawiłem propozycje przeniesienia uprawnień oskarżyciela posiłkowego do wyspecjalizowanych instytucji kultury zajmujących się zagadnieniami bezpie-

⁵⁷⁵ A. Gerecka-Żołyńska, *Wojewódzki konserwator zabytków jako oskarżyciel posiłkowy w procesie karnym*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Gdańsk 2014, s. 457

⁵⁷⁶ J. Kaczmarek, K. Zeidler, *Karnoprawna ochrona zabytków*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 2, s. 86.

czeństwa dziedzictwa kulturowego, która jednak nie została zrealizowana⁵⁷⁷. Obecnie dostrzeganym problemem w stosowaniu mechanizmu art. 95 Ustawy o.z.o.z. jest, w mojej ocenie, brak systemowej strategii w wykorzystaniu tych rozwiązań przez uprawnione organy. Aby zbadać skuteczność i częstotliwość stosowania na szczeblu centralnym ww. uprawnień autor wystąpił z wnioskiem o dostęp do informacji publicznej m.in. w zakresie ich realizacji przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Z otrzymanej odpowiedzi wynika, że w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego brak jest zebranych i usystematyzowanych informacji o takich działaniach, a ich zebranie wymaga dużej pracy analitycznej urzędników w celu przetworzenia takiej informacji⁵⁷⁸. Przedmiotowa odpowiedź pozwala postawić tezę, że w Ministerstwie obecnie niestety brak jest skoordynowanej strategii związanej ze stosowaniem art. 95 Ustawy o.z.o.z.

Należy pamiętać, że zdecydowana większość działań organów ochrony zabytków jest podejmowana w ramach prawa administracyjnego. Małgorzata Joanna Węgrzak w swojej książce dotyczącej zasad prawa ochrony dziedzictwa kultury w orzecznictwie sądów administracyjnych zaproponowała katalog tych zasad⁵⁷⁹. W ocenie autora niektóre przedstawione zasady są stosowane zarówno w ramach postępowań administracyjnych jak i przepisów dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością (np. zasada ochrony integralności dziedzictwa kultury, zasada kontroli wywozu zabytków za granicę, zasada własności Skarbu Państwa nowo odkrytych zabytków archeologicznych przypadkowo znalezionych albo pozyskanych w wyniku badań archeologicznych).

Ważnym uzupełnieniem systemu ochrony zabytków jest określona w art. 100 Ustawy o.z.o.z. kompetencja przyznana ministrowi właściwemu do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego do nadawania i cofania uprawnień rzeczoznawcy w określonej dziedzinie opieki nad zabytkami⁵⁸⁰. Rzeczoznawca ma prawo do wydawania ocen i opinii na rzecz organów ochrony zabytków, organów wymiaru sprawiedliwości, prokuratury, Policji, organów Krajowej Administracji Skarbowej, Straży Granicznej, Najwyższej Izby Kontroli oraz Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad a także ocen i wycen do celów wywozowych dla

⁵⁷⁷ Zob. O. Jakubowski, *Wykorzystanie unormowań art. 95 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do walki z przestępczością przeciwko dziedzictwu narodowemu – propozycje rozwiązań*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2011, nr 8, s. 51-52.

⁵⁷⁸ Decyzje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 maja 2022 r i 30 czerwca 2022 r. (sygn.CI-ZIP.0110.9.2022.IJ, CI-ZIP.0110.8.2022.IJ.), niepublikowane. W związku ze skargą do sądu na wskazane decyzje sprawa wniosku o dostęp do informacji publicznej jest w toku.

⁵⁷⁹ Zob. M. Węgrzak, *Zasady prawa ochrony dziedzictwa kultury w orzecznictwie sądów administracyjnych*, Gdańsk 2020.

⁵⁸⁰ Szerzej: O. Jakubowski, J. Izdebski, *Status prawny eksperta rynku sztuki w regulacjach prawa administracyjnego*, Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne, t 3, Poznań 2014.

innych podmiotów. Z punktu widzenia organów ścigania bardzo istotna jest możliwość korzystania ze zweryfikowanych specjalistów w ramach prowadzonych postępowań przygotowawczych.

3.2.2. Kary administracyjne narzędziem w ręku organów ochrony zabytków w zapobieganiu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

Istotnym systemowym rozwiązaniem mającym chronić zabytki obowiązującym od 1 stycznia 2018 r. jest dodanie do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozdziału 10 zawierającego przepisy o karach administracyjnych dotyczących (art. 107a-107e Ustawy o.z.o.z.):

1. Naruszenia obowiązków informacyjnych (zagrożone karą pieniężną w wysokości od 500 do 2000 zł.);
2. Naruszenia przepisów o przywozie zabytku na terytorium RP (zagrożone karą pieniężną w wysokości od 500 do 2000 zł.);
3. Uniemożliwienia lub utrudnienia dostępu do zabytku (zagrożone karą pieniężną w wysokości od 500 do 2000 zł.);
4. Podejmowania działań bez pozwolenia lub wbrew pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora ochrony zabytków (zagrożone karą pieniężną w wysokości w wysokości od 500 do 500 000 zł.);
5. Niewykonania zaleceń pokontrolnych zabytków (zagrożone karą pieniężną w wysokości w wysokości od 500 do 50 000 zł.).

Analizując wskazane przepisy należy podkreślić dużą rozpiętość możliwych kar finansowych, które w zależności od typu deliktu wahają się od 500 do nawet 500 000 zł. Jak zwraca uwagę Żaneta Gwardzińska wysokość kary administracyjnej należy co do zasady do dyskrecjonalnej decyzji organu administracji publicznej, ale organ, działając na podstawie i w granicach prawa, musi dostosować ją do oczekiwań ustawodawcy⁵⁸¹. Wprowadzona w 2018 r. możliwość nakładania kar administracyjnych dała organom ochrony zabytków narzędzie do zwalczania zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego. Ewelina Kowalska wskazuje, iż można wnioskować, że surowe kary administracyjne wymierzone są w działania przedsiębiorców, którzy wprowadzają trwałe, niemożliwe, do usunięcia zmiany w zabytkach nieruchomych albo wręcz niszczą zabytkowe budynki w celu pozyskania atrakcyjnych gruntów pod inwe-

⁵⁸¹ Ż. Gwardzińska, *Egzekucja nadzoru konserwatorskiego*, Gdańsk 2019, s. 100.

stycje⁵⁸². E. Kowalska zwraca słusznie uwagę, że wejście w życie przepisów o karach administracyjnych spowodowało istnienie dwóch reżimów prawnych. Do 1 stycznia 2024 r. te same czyny określone w Ustawie o.z.o.z. spełniają znamiona deliktów administracyjnych jak i wykroczeń⁵⁸³. W przepisach ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1595) w art. 7 opracowano mechanizm, zgodnie z którym jeżeli wykroczenia określone w art. 113, art. 113a, art. 114, art. 117 lub w art. 119 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi jednocześnie zachowanie określone jako delikty administracyjne w art. 107a-107e tej ustawy, uprzednie prawomocne ukaranie sprawcy za wykroczenie stanowi przeszkodę do zastosowania wobec tego sprawcy kary pieniężnej według przepisów o odpowiedzialności administracyjnej, a uprzednie nałożenie ostateczną decyzją administracyjną kary pieniężnej stanowi okoliczność wyłączającą orzekanie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia.

Bartłomiej Gadecki, analizując ww. mechanizm wskazując, że:

- można równocześnie prowadzić dwa postępowania (w sprawie o wykroczenie i delikt administracyjny) do momentu uprawomocnienia się ukarania sprawcy za wykroczenie (co stanowi przeszkodę do zastosowania wobec niego kary pieniężnej za delikt administracyjny) albo uzyskania prymatu ostateczności przez decyzję administracyjną nakładającą karę pieniężną (co stanowi okoliczność wyłączającą orzekanie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia);
- ten sam sprawca nie może być równocześnie prawomocnie ukarany za wykroczenie oraz nie może być wobec niego nałożona ostateczną decyzją administracyjną kara pieniężna za odpowiadający wykroczeniu delikt administracyjny;
- nie zabrania się ukarania osoby fizycznej za wykroczenie i jednoczesnego nałożenia kary pieniężnej za delikt administracyjny będący odpowiednikiem wykroczenia na jednostkę organizacyjną (w tej sytuacji nie będzie tożsamości podmiotów ukaranych, za wykroczenie bowiem zostanie ukarana osoba fizyczna, a za delikt administracyjny – jednostka organizacyjna)⁵⁸⁴.

⁵⁸² E. Kowalska, *Własność zabytku a dyskrejonalna władza konserwatorska*, Gdańsk 2020, s. 251.

⁵⁸³ Ibidem.

⁵⁸⁴ B. Gadecki, *Zmiany w zakresie karnoprawnej ochrony zabytków w związku z uchwaleniem ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw*, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 1, s. 92.

Należy podkreślić, że dualizm, który został wprowadzony w Ustawie o.z.o.z., a który za tożsame czynny przewiduje karę w formie deliktu administracyjnego lub wykroczenia w istocie może budzić i budzi wątpliwości co do zgodności z Konstytucją RP⁵⁸⁵.

Wpływy z kar administracyjnych oraz nawiązki orzeczone przez sąd w razie skazania za przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku z art. 108 omawianej ustawy wpływają do Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków, który jest państwowym funduszem celowym, a jego dysponentem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Pierwszy rok obowiązywania nowych przepisów wykazał pewną skuteczność nowych rozwiązań – na dzień 1 grudnia 2018 r. należności względem Funduszu wynosiły 1 365 900 zł, a rzeczywiste wpłaty 649 271,12 zł. Natomiast tytułem nawiązek na konto Funduszu wpłynęło 50 173,91 zł ze 102 446,57 zł orzeczonych na podstawie 20 wyroków karnych⁵⁸⁶.

3.2.3. Bazy danych dotyczące zabytków i dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa.

Ważnymi narzędziami wykorzystywanymi do zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu są bazy danych dotyczące dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa. Przepisy dające podstawę prawną do działania dwóch takich baz są zawarte w Ustawie o.z.o.z.⁵⁸⁷.

Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem jest bazą prowadzoną przez Generalnego Konserwatora Zabytków na podstawie art. 23 ust 1 Ustawy o.z.o.z. Wykaz służy do rejestrowania informacji o kradzieżach i innych zdarzeniach kryminalnych skierowanych przeciwko dobrom kultury. Wojewódzki Konserwator Zabytków, organy Policji, Straży Granicznej, Krajowa Administracja Skarbowa, prokuratura oraz dyrektorzy muzeów i bibliotek, będących instytucjami kultury są obowiązani niezwłocznie przekazywać, w celu ujęcia w wykazie, Generalnemu Konserwatorowi Zabytków informacje o zabytku skradzionym lub wywiezionym za granicę niezgodnie z prawem (art. 23 ust. 2 Ustawy o.z.o.z). Wykaz zawiera dane osobowe obejmujące imię, nazwisko i adres zamiesz-

⁵⁸⁵ Zob. E. Kowalska, *Własność zabytku...*, op. cit, s. 251.

⁵⁸⁶ Zob. K. Zalaśńska, *Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków – w kierunku systemowych zmian w ochronie zabytków*, <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2019/03/2019-1-2-ZALASINSKA.pdf>, [dostęp: 3.11.2022].

⁵⁸⁷ Szerzej: O. Jakubowski, *Bazy danych jako narzędzia do poszukiwań utraconych dóbr kultury w regulacjach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, [w:] *Służby w ochronie dziedzictwa sakralnego i archeologicznego Europy Wschodniej. Materiały pokonferencyjne, Pęzino 2-5 X 2017*, M. Łuczak (red.), Pomorskie Towarzystwo Historyczne, Zapol Spółka jawna, Szczecin 2018, także: O. Jakubowski, M. Trzeciński, *Zwalczanie i zapobieganie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, [w:] M. Trzeciński (red.), *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019.

kania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub posiadacza zabytku (art. 23 ust. 3 Ustawy o.z.o.z.).

W związku ze zmianami wprowadzonymi do o.z.o.z w 2017 r, przez przepisy ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury zakres podmiotów uprawnionych do wnioskowania o wpis w wykazie uległ rozszerzeniu o trzy ostatnie podmioty. Na potrzebę rozszerzenia katalogu podmiotów uprawnionych do składania wniosku o wpis w wykazie wskazywałem w trakcie prac analitycznych nad nowymi kierunkami w karnoprawnej ochronie zabytków w ramach krajowego programu ochrony zabytków na lata 2014-2017⁵⁸⁸. Pomimo poszerzenia zakresu podmiotów uprawnionych, aktualnie konstrukcja omawianego przepisu wskazuje, iż pozbawione uprawnienia do przekazywania bezpośrednio informacji do wykazu są muzea i biblioteki prywatne niebędące instytucjami kultury.

Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem w swoim obecnym kształcie, jako baza ustawowa funkcjonuje od 2003 roku, czyli od wejścia w życie Ustawy o.z.o.z. Poprzednio prowadzony przez Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w związku z zadaniami statutowymi katalog skradzionych i zaginionych dóbr kultury funkcjonujący od 1986 roku został w całości przeniesiony do funkcjonującego obecnie wykazu. Zakres przedmiotowy poprzedniego katalogu nie uwzględniał przestępstwa nielegalnego wywozu. Od 2005 roku wykaz jest dostępny do sprawdzenia przez internet. Baza dzięki temu, że ma kilka poziomów dostępu, pozwala na dostęp do podstawowych danych dotyczących poszukiwanych zabytków (dane przedmiotu - nazwa, tytuł, wymiary, technika wykonania, autora, zdjęcie) pozwala na dostęp dla każdego zalogowanego użytkownika. Policja, a także służby celne i graniczne posiadają najszerszy zakres dostępu w stosunku do nielegalnie wywożonych zabytków.⁵⁸⁹

Wskazane rozwiązanie z różnymi zakresami dostępu powoduje, iż wykaz jest narzędziem, które służy zarówno antykwariuszom i innym uczestnikom rynku sztuki mającym dostęp do danych pozwalających na identyfikację nabywanego dzieła w przypadku jeżeli figuruje w bazie, jak i organom ścigania zajmującym się zwalczaniem przestępczości przeciwko zabytkom. Rozszerzony zakres dostępu do informacji z wykazu (jednak w mniejszym zakre-

⁵⁸⁸ Zob. Idem, *Karnoprawna ochrona zabytków ruchomych*, Część 9 raportu „Stan ochrony prawnej oraz kierunki zmian w zakresie prawnej ochrony zabytków ruchomych w Polsce” pod kierunkiem dr hab. Kamila Zeidlera, prof. UG. Powyższe badanie było przeprowadzone w 2016 r. w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 r.

⁵⁸⁹ Zob. P. Ogrodzki, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, [w:] K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków, 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010, s. 148-151.

sie niż organy ścigania) mogą mieć także pracownicy służby ochrony zabytków⁵⁹⁰. Zgodnie ze stanem wykazu na 6 sierpnia 2021 roku w bazie zarejestrowanych jest 11 895 zabytków w tym jako skradzione 10 247, odzyskanych 789. W bazie zarejestrowano także 859 zabytków w związku z nielegalnym wywozem. Liczba ta odnosi się jedynie do „zabytków” zgłoszonych do wykazu i w przeważającej części dotyczy sytuacji zatrzymania przez organy Straży Granicznej i Służby Celnej (obecnie Krajowej Administracji Skarbowej) zabytków w trakcie kontroli granicznej. Z załączonej tabeli można również prześledzić kategorie figurujących w bazie zabytków (**załącznik nr 8 wydruk informacji z krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem wykazu stan na - 6 sierpnia 2021 roku**).

Wskazane statystyki zawarte w Krajowym wykazie zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem w mojej ocenie mają szczególne istotne znaczenie dla diagnozy systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. Pokazują one, że liczba poszukiwanych zabytków jest wielokrotnie wyższa niż odzyskanych. Każdego roku więcej zabytków zostaje zarejestrowanych jako utracone (skradzione, zaginione) niż jako odzyskane. Dla strategii państwa w sferze problematyki tej kategorii przestępczości kluczowa jest informacja, że 10 247 skradzionych zabytków nie udało się odzyskać. Zgodnie z informacjami z raportu Najwyższej Izby Kontroli (NIK) opublikowanego w kwietniu 2022 r.⁵⁹¹, w kontrolowanym przez NIK okresie włączono do wykazu 859 kart, tj. 128 w 2018 r., 561 w 2019 r., 120 w 2020 r. i 50 w I kwartale 2021 r. W latach 2018-2021 (I kwartał) odzyskano 6 zabytków (1 w 2018 r., 5 w 2019 r.). Tak wielka dysproporcja wskazuje, że w istocie zdecydowana większość utraconych w wyniku kradzieży zabytków nie jest odzyskiwana a liczba odzyskiwanych obiektów w istocie jest znikoma⁵⁹².

Poza funkcją związaną z poszukiwaniami zabytków utraconych w wyniku przestępstwa wykaz pełni funkcje narzędzia zawierającego dane ilościowe pozwalające dokonywać

⁵⁹⁰ M. Barwik, R. Pasieczny, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, [w:] E. Herden, A. Seidel-Grzesińska, K. Stanicka-Brzezicka (red.), *Dobra kultury w sieci*, Wrocław 2012, s. 200.

⁵⁹¹ Informacje dotyczące kontroli Najwyższej Izby Kontroli, System Ochrony Zabytków w Polsce, opublikowane 31 marca 2022 r., KNO.430.004.2021, nr ewid. 170/2021/P21023/KNO; wystąpienie pokontrolne do Piotra Glińskiego Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, tekst zmieniony zgodnie z uchwałą Nr 50/2021 Kolegium Najwyższej Izby Kontroli z dnia 13 października 2021 r. oraz uwzględniający sprostowanie oczywistej omyłki pisarskiej dokonane w dniu 29 września 2021 r., KNO.410.003.01.2021, https://bip.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,kno~p_21_023_202109301114301632993270~id0~01,typ,kj.pdf; NIK, *Oby nie było za późno... NIK o systemie ochrony zabytków w Polsce*, 31 marca 2022, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/system-ochrony-zabytkow.html>, [dostęp: 30.06.2022], dalej jako raport NIK o systemie ochrony zabytków w Polsce.

⁵⁹² Rodzi to pytanie o przyczyny niskiej odzyskiwalności utraconych zabytków i poddaje w wątpliwość skuteczność obecnej praktyki stosowanej w ramach ich poszukiwań.

istotnych analiz dotyczących kradzieży lub nielegalnego wywozu zabytków. Dzięki informacjom z wykazu można zarówno prześledzić geografie przestępczości, jak i ocenić, jakie rodzaje poszczególnych dóbr kultury najczęściej padają ofiarą przestępców. Autor w swoim cyklu publikacji diagnozującym zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością w latach 2014-2017⁵⁹³ korzystał z możliwości omawianej bazy prezentując dane o utraconych zabytkach (uwzględniając kategorie przestępstw, w wyniku których doszło do ich utraty) stosując podział: ze względu na zgłaszającego; ze względu na właściciela/posiadacza; ze względu na miejsce czynu; ze względu na typ zabytku.

By posługiwać się prawidłowo danymi Krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, należy znać specyfikę procedur i przepisów dotyczących zasad wpisu informacji do tej bazy. Część informacji o kradzieżach zabytków – w przypadku szybkiego odzyskania obiektów – z założenia nie zostaje zgłoszona przez odpowiednie służby. Innym powodem niezarejestrowania obiektu jest brak odpowiedniej dokumentacji umożliwiającej jego identyfikację oraz brak wiedzy o obowiązku zgłoszenia zabytku do wykazu⁵⁹⁴. Przepisy wykonawcze wydane w formie rozporządzenia, dotyczące wykazu charakteryzują się dużym stopniem ogólności⁵⁹⁵. Zgodnie z § 14 rozporządzenia w karcie informacyjnej wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem umieszcza się, w szczególności następujące dane:

- określenie rodzaju i nazwy własnej zabytku;
- opis zabytku z podaniem wymiarów oraz materiałów i technik użytych do jego wykonania;
- określenie właściciela lub posiadacza zabytku;
- wskazanie miejsca kradzieży zabytku;
- określenie daty kradzieży lub wywieżenia za granicę zabytku niezgodnie z prawem;
- informację, czy zabytek wpisany jest do rejestru zabytków lub czy znajduje się w krajowej ewidencji zabytków;

⁵⁹³ Zob. następujące artykuły O. Jakubowskiego, *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2014 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 263-274; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2015 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 1(2), s. 241-258; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2016 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1(3), s. 249-276; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2017 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 1(4).

⁵⁹⁴ Szerzej: O Jakubowski, *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2015 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 1.

⁵⁹⁵ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

- jeżeli jest to możliwe, do karty informacyjnej zabytku dołącza się jego zdjęcie.

Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem przez wiele lat był prowadzony przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów z upoważnienia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Dopiero od 1 sierpnia 2018 r. baza jest prowadzona bezpośrednio w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego.⁵⁹⁶

Oceniając regulacje ustawowe dotyczące funkcjonowania Krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem należy wskazać, że pomimo, iż baza ta ma istotne znaczenie dla całego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, przepisy w istocie jedynie szczątkowo regulują zasady korzystania z niej i dostępu do jej zasobów. W szczególności dostęp do wykazu przez poszczególne podmioty i zasady tego dostępu nie są uregulowane w przepisach prawa co rodzi wątpliwości na gruncie zasady legalizmu określonej w art. 5 ust 1 lit. a) rozporządzenie 2016/679⁵⁹⁷.

Obok Krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem drugą bazą danych przewidzianą Ustawą o.o.o.z. jest Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury (w skrócie: „KRUDK” lub „Rejestr”). Rejestr prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zgodnie z art. 24a Ustawy o.o.o.z. do Krajowego Rejestru Utraconych Dóbr Kultury wpisuje się rzeczy ruchome będące:

- zabytkami wpisanymi do rejestru zabytków;
- zabytkami wpisanymi na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- muzealiami, o których mowa w art. 21 ust. 1 i 1a ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 2012 r. poz. 987);
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z 2012 r. poz. 642 i 908 oraz z 2013 r. poz. 829), należącymi do narodowego zasobu bibliotecznego;
- materiałami archiwalnymi, o których mowa w art. 1 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2011 r. Nr 123, poz. 698 i Nr 171, poz. 1016 oraz z 2014 r. poz. 822).

⁵⁹⁶ Dostęp do Krajowego Wykazu Zabytków Skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem odbywa się poprzez stronę internetową, <https://skradzionezabytki.pl/i/#/>, [dostęp:24.04.2024 r.].

⁵⁹⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz. U. UE. L. z 2016 r. Nr 119, str. 1 z późn. zm.), dalej jako: rozporządzenie 2016/679.

- utraconymi przez właściciela w wyniku popełnienia czynu zabronionego, określonego w art. 278 § 1 i 3, art. 279 § 1, art. 280-283 albo art. 284 § 1-3 Kodeksu karnego z 1997 r.

Wszystkie ww. czyny zabronione znajdują się w rozdziale XXXV Kodeksu karnego dotyczącego przestępstw przeciwko mieniu. W szczególności wpisem do rejestru objęte zostaną dobra kultury utracone w wyniku kradzieży zwykłej (również popełnionej na szkodę osoby najbliższej i stanowiącej wypadek mniejszej wagi), kradzieży z włamaniem (w tym popełnionej na szkodę osoby najbliższej), rozboju (w tym rozboju z użyciem niebezpiecznego przedmiotu), kradzieży rozbójniczej, wymuszenia rozbójniczego (także w wypadkach mniejszej wagi) oraz przywłaszczenia rzeczy powierzonej (także wtedy, gdy stanowią wypadek mniejszej wagi lub zostały popełnione na szkodę osoby najbliższej)⁵⁹⁸. Ustawa precyzuje, iż wpisu do KRUDK dokonuje się na wniosek Policji, prokuratora, wojewódzkiego konserwatora zabytków, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, właściciela rzeczy, lub osoby kierującej jednostką organizacyjną, w zbiorach albo zasobach której rzecz się znajdowała.⁵⁹⁹ Natomiast stroną postępowania o wpis jest właściciel rzeczy lub jednostka organizacyjna, w zbiorach albo zasobie, której rzecz się znajdowała. Obligatoryjnymi załącznikami do wniosku o wpis są:

- kopia zawiadomienia o przestępstwie wraz z dowodem złożenia go organowi ścigania albo odpis protokołu z przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie lub postanowienie o wszczęciu śledztwa albo dochodzenia, w przypadku gdy wniosek składa właściciel utraconej rzeczy lub osoba kierująca jednostką organizacyjną, w zbiorach albo zasobie której rzecz się znajdowała;
- zdjęcie utraconej rzeczy (w przypadku gdy jest ona zabytkiem wpisanym do rejestru lub muzealium w formie pliku cyfrowego)⁶⁰⁰.

Wpisu utraconej rzeczy do KRUDK dokonuje się na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, która podlega natychmiastowemu wykonaniu⁶⁰¹. Sam ww. wpis polega na wprowadzeniu do Rejestru danych umożliwiających identyfikację utraconej rzeczy zawartych w decyzji niezwłocznie po jej wydaniu.⁶⁰² Przepisy Ustawy o.z.o.z. precyzują, iż minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze decyzji, odmawia wpisu do krajowego rejestru utraconych

⁵⁹⁸ Zob. Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o rzeczach znalezionych oraz zmianie niektórych innych ustaw, Druk nr 2064, data wpłynięcia projektu do sejmu 1 września 2014 r., s.15-16

⁵⁹⁹ Wniosek powinien pochodzić od podmiotu, który jako pierwszy powziął wiadomość o przestępstwie.

⁶⁰⁰ Art. 24a ust. 6 Ustawy o.z.o.z.

⁶⁰¹ Art. 24b ust. 1 Ustawy o.z.o.z.

⁶⁰² Dokonanie wpisu do krajowego rejestru utraconych dóbr kultury nie jest uzależnione od ustalenia popełnienia czynu zabronionego, będącego podstawą do wpisu, prawomocnym wyrokiem skazującym.

dóbr kultury, w przypadku gdy dane dotyczące utraconej rzeczy zawarte we wniosku, nie pozwalają na jej identyfikację⁶⁰³.

Przepisy dotyczące Rejestru utraconych dóbr kultury jednoznacznie przesądzają o elektronicznej formie Rejestru. Art. 24c ust. 1 Ustawy o.z.o.z. wskazuje, że KRUDK, prowadzony jest w systemie teleinformatycznym i jest jawny.⁶⁰⁴ Uregulowania odnoszące się do danych będących podstawą wpisu są odmienne od tych dotyczących Krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Dane będące podstawą wpisu do Rejestru udostępnia się wyłącznie organom władzy publicznej oraz właścicielowi utraconej rzeczy lub jednostce organizacyjnej, w zbiorach albo zasobie której rzecz się znajdowała, a innym osobom tylko za zgodą właściciela utraconej rzeczy lub jednostki organizacyjnej, w zbiorach albo zasobie której rzecz się znajdowała⁶⁰⁵.

Przepisy Ustawy o.z.o.z. wskazują, iż od dnia dokonania wpisu w KRUDK nikt nie może zasłaniać się nieznajomością danych ujawnionych w tym rejestrze⁶⁰⁶. Wykreślenia wpisu z Rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wydanej na wniosek podmiotów, które były uprawnione do wpisu w przypadku gdy:

- właściciel odzyskał posiadanie utraconej rzeczy;
- dane będące podstawą wpisu okazały się nieprawdziwe (w tym przypadku skutki prawne dokonania wpisu w Krajowym rejestrze utraconych dóbr kultury zostają zniesione z mocą wsteczną⁶⁰⁷).

Szczegółowy sposób prowadzenia KRUDK, w tym zakres danych objętych wpisem do Rejestru, zasady wydawania odpisów z Rejestru oraz wzór formularza wniosku o wpis do Rejestru określają przepisy rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury⁶⁰⁸.

Jak wskazuje się w doktrynie ustawodawca powiązał decyzję administracyjną o wpisie do KRUDK z ochroną właściciela, który utracił dobro kultury wynikającą z art. 169 §3, art. 174§ 2 oraz art. 223§ 4 kodeksu cywilnego wywierających w tym zakresie skutki na płasz-

⁶⁰³ Art. 24b ust. 1 Ustawy o.z.o.z.

⁶⁰⁴ Odpisy z krajowego rejestru utraconych dóbr kultury mają być wydawane na wniosek każdego, kto tego żąda.

⁶⁰⁵ Art. 24c ust. 3 Ustawy o.z.o.z.

⁶⁰⁶ Art. 24d ust. 3 Ustawy o.z.o.z.

⁶⁰⁷ Art. 24f ust. 3 Ustawy o.z.o.z.

⁶⁰⁸ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. poz. 1275).

czyźnie cywilnoprawnej.⁶⁰⁹ Wskazane przepisy określają, iż możliwość nabycia rzeczy ruchomej od nieuprawnionego czy jej zasiedzenia nie stosuje się do rzeczy wpisanej do KRUDK a zapisy 223§ 4 kodeksu cywilnego jednoznacznie wskazują, iż ustanowione w art. 222 § 1 kodeksu cywilnego roszczenie windykacyjne nie ulega przedawnieniu, jeżeli dotyczy rzeczy wpisanej do KRUDK. Kodeks cywilny wskazuje ponadto w art. 170§ 2 że do rzeczy wpisanej do Rejestru nie stosują się przepisy uregulowane w art. 170§ 1 Kodeksu cywilnego dotyczące skutków nabycia rzeczy ruchomej obciążonej.

KRUDK ze względu na szczegółowe uregulowania jest przedmiotem wielu publikacji o charakterze prawnym oceniających konsekwencje dokonania do niego wpisu dóbr kultury⁶¹⁰. Obecnie do czasu stworzenia przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego funkcjonującej i dostępnej przez Internet bazy danych przytoczone rozważania mają charakter teoretyczny ponieważ pomimo obowiązywania przepisów od 2015 r.⁶¹¹ KRUDK w praktyce nie istnieje w formie wynikającej z przepisów prawa.

Wskazaną tezę potwierdza niestety ujawniona w raporcie NIK o systemie ochrony zabytków w Polsce informacja, zgodnie z którą, Rejestr - według stanu na dzień 7 maja 2021 r. - był pusty, tj. nie zawierał wpisów. W badanym przez NIK okresie nie wpłynęły wnioski spełniające warunków formalnych wpisu do wskazanego Rejestru⁶¹². Powyższe należy przyjąć z zaniepokojeniem. Wątpliwości budzi także ujawniony w czasie kontroli NIK fakt, że, KRUDK jest prowadzony w formie tabeli utworzonej w **arkuszu kalkulacyjnym MS Excel**. Zgodnie z przytoczonym w raporcie NIK stanowiskiem władz Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) „*brak jest zasadności do stworzenia dodatkowej infrastruktury do-*

⁶⁰⁹ Zob. I. Gredka, P. Gwoździwicz-Matan, *Cywilnoprawne skutki wpisu rzeczy do krajowego rejestru utraconych dóbr kultury*, „Państwo i Prawo” 2016, nr 10, s. 104.

⁶¹⁰ Zob. Ibidem; także: J. Kuźmicka-Sulikowska, *Nabycie prawa własności rzeczy ruchomej od osoby nieuprawnionej (uwagi o interpretacji art. 169 kodeksu cywilnego)*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4, także: A. Lizak, *Prawne aspekty utworzenia krajowego rejestru utraconych dóbr kultury*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2017, XVI, nr 1; także A. Potocki, *Krajowy rejestr utraconych dóbr kultury jako nowy środek prawny ochrony dziedzictwa kulturowego*, [w:] E. Kruk, G. Lubeńczuk, T. Drab (red.), *Tendencje rozwojowe prawa administracyjnego*, Lublin 2017; także B. Gadecki, *Nowe regulacje dotyczące problematyki zabytków w związku z wejściem w życie ustawy o rzeczach znalezionych*, „Ius Novum” 2016, nr 4; K. Zeidler, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem oraz Krajowy rejestr utraconych dóbr kultury*, [w:] K. Zeidler, K. Zalasinska (red.), *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2015; także K. Górniak, *Szczególna ochrona własności w ramach krajowego rejestru utraconych dóbr kultury*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 2.

⁶¹¹ Wprowadzonych przepisami ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz. U. z 2023 r. poz. 501).

⁶¹² Wydano jedną decyzję z dnia 21 sierpnia 2019 r., umarzającą postępowanie dotyczące wpisu do KRUDK z uwagi na beprzedmiotowość postępowania polegającą na braku podstawy prawnej do wydania merytorycznego rozstrzygnięcia (dobro kultury będące przedmiotem wniosku skradziono między 15 marca 1997 r. a 7 stycznia 1998 r., tj. przed wejściem w życie ustawy o rzeczach znalezionych), sprawa nr DDZ-RDK.742.3.50.2019.MW.

stępnej za pomocą ogólnodostępnej sieci internet w zakresie udostępniania treści zawartych w KRUDK”.

Biorąc pod uwagę 7 letni okres obowiązywania przepisów o KRUDK należy postawić następujące pytania i wątpliwości:

1. Czy w okresie 7 lat obowiązywania przepisów o KRUDK nie ujawniono w Polsce żadnych przypadków utraty zabytków i dóbr kultury, które kwalifikowały się do Rejestru?
2. Skoro uprawnienie do złożenia wniosku o wpis do KRUDK posiada Policja, prokurator, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych i właściciel rzeczy z czego wynika ewentualny brak takich wniosków?
3. Jaka jest ewentualna odpowiedzialność podmiotów publicznych, które nie zgłosiły wniosku do KRUDK pomimo takiej możliwości?
4. Czy KRUDK, który zgodnie z przepisami Ustawy o.z.o.z. ma być prowadzony w systemie teleinformatycznym, jako jawny zachowuje te cechy jeżeli nie jest upubliczniony i jest prowadzony w arkuszu kalkulacyjnym MS Excel ?

W mojej ocenie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego powinien podjąć pilne działania w celu wdrożenia rozwiązań naprawczych dotyczących funkcjonowania KRUDK. Przykład KRUDK wskazuje, że do tworzenia i skutecznego funkcjonowania baz utraconych dóbr kultury nie wystarczą jedynie działania legislacyjne tworzące podstawę prawną ale muszą się one wiązać z wprowadzeniem stosownych rozwiązań technicznych oraz z szerokimi działaniami operacyjnymi związanymi z pozyskiwaniem informacji o utraconych dziełach. Zasadne jest w tym miejscu przypomnieć, poruszaną już w pracy genezę katalogowania w Polsce informacji o utraconych w wyniku przestępstw dobrach kultury. Kiedy w 1988 r. wyspecjalizowana instytucja państwowa - Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych - wydał pierwszy w Polsce Katalog Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury działania te były prowadzone na podstawie wykonanych kwerend muzealnych i badań J. Świeczyńskiego⁶¹³. Biorąc pod uwagę sformalizowany charakter KRUDK w celu zapewnienia jego funkcjonowania można podjąć podobne działania badawcze związane z kwerendą od 2015 r. przypadków kradzieży zabytków i dóbr kultury⁶¹⁴. Po zidentyfikowaniu takich spraw uzasadnionym jest poinformować podmioty o możliwości dokonania zgłoszenia i konsekwencjach prawnych z tym związanych.

⁶¹³ Zob. J. Świeczyński, *Katalog Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury*, [w:] W. Jaskulski, P. Ogrodzki (red.), Opracowanie redakcyjne: Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych, Warszawa 1988.

⁶¹⁴ Przy wykorzystaniu informacji z krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Uważam, że realne wdrożenie przepisów KRUDK jest niezwykle istotne dla zoptymalizowania procesu poszukiwań skradzionych dóbr kultury. Należy bowiem podkreślić, że Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, pomimo, że jest bazą, która wykorzystywana do celów dowodowych przyczyniła się do odzyskania wielu zabytków, to jednak wpis do wykazu nie wiąże się z tak daleko idącymi skutkami prawnymi jak wpis do KRUDK. Także zakres kategorii obiektów zgłaszanych do obu baz nie jest tożsamy. W KRUDK mogą być rejestrowane nie tylko zabytki, ale także dobra kultury (w tym materiały archiwalne) utracone po 2015 r. jednakże baza ta ma ustawowe ograniczenia odnośnie rejestracji strat zabytków przed tą datą. W mojej ocenie powinna zostać opracowana strategia pozwalająca na komplementarne i optymalne wykorzystanie obu baz.

3.2.4. Księgi ewidencyjne jako narzędzie kontroli obrotu zabytkami.

Po zniesieniu przepisów dotyczących kontroli antykwariatów w okresie PRL-u (opisanych w poprzednim rozdziale pracy) przez wiele lat dużym problemem był brak realnych narzędzi kontroli rynku sztuki w Polsce. Naukowcy tacy jak Wiesław Pływaczewski⁶¹⁵ czy Wojciech Szafrąński⁶¹⁶ a także dziennikarze tacy jak redaktor Janusz Miliszkiewicz⁶¹⁷ wskazywali na szereg patologii w wielu obszarach obrotu zabytkami i dobrami kultury. W szczególności zidentyfikowano zagrożenia związane z paserstwem, oszustwami z wykorzystaniem dzieł sztuki, obrotem falsyfikatami, praniem pieniędzy czy nawet wykorzystywaniem mechanizmów rynku sztuki do celów korupcyjnych. W istocie po 1989 r. w ustawach dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego brak było rozwiązań dedykowanych kontroli obrotu zabytkami i dobrami kultury na rynku sztuki, co negatywnie odbiło się na przejrzystości i standardach transakcji na nim dokonywanych.

⁶¹⁵ Zob. następujące artykuły W. Pływaczewskiego, *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, [w:] W. Szafrąński, K. Zalasieńska (red.), *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009; *Patologie w obrębie współczesnego rynku dzieł sztuki – perspektywa krajowa i międzynarodowa*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010; *Pranie pieniędzy oraz inne nielegalne transakcje finansowe z perspektywy międzynarodowego rynku dzieł sztuki*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Proceder prania pieniędzy i jego implikacje*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.

⁶¹⁶ Zob. następujące artykuły W. Szafrąńskiego, *Handel dziełami sztuki w Polsce a gry rynkowe – zarys problematyki*, [w:] W. Kowalski, K. Zalasieńska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011; *Od fałsów z „3P” do „żyrandolowych” aukcji. Nowe zjawiska na rynku sztuki*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 3-4; *Mity i patologie obrotu dziełami sztuki*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1; *Nowe zjawiska w obrębie przestępczości na rynku sztuki w Polsce*, [w:] M. Trzciniński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Katedra Kryminalistyki Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.

⁶¹⁷ Zob. J. Miliszkiewicz, *Fikcyjne ceny na krajowym rynku sztuki i ich skutki prawne*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Wydział Prawa Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, Toruń 2010, także J. Miliszkiewicz, *Falszywy obraz za fikcyjną cenę*, „Rzeczpospolita – Rzecz o prawie”, 7.05.2014.

Dopiero w 2018 r., w ramach prac nad przepisami ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury, do Ustawy o.z.o.z. wprowadzono instytucję prawną w postaci tzw. ksiąg ewidencyjnych, która w pewnym ograniczonym zakresie dała podstawy do kontrolowania rynku sztuki pod kątem zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego. Księgi ewidencyjne nazywane także „księgami policyjnymi” lub „księgami antykwarycznymi” są istotnym narzędziem ograniczenia patologii rynku sztuki i tworzą mechanizmy sprzyjające przejrzystości w obrocie dobrami kultury. W wielu krajach z rozbudowanym rynkiem antykwarycznym prowadzenie przez sprzedawców dóbr kultury specjalnych rejestrów dostępnych do kontroli przez organy ścigania jest standardem. Rozwiązania takie funkcjonują m.in. we Francji, Włoszech i Hiszpanii a w ostatnich latach zostały wprowadzone do systemu prawnego Niemiec.

Podstawą prawną nakładającą obowiązek prowadzenia ksiąg ewidencyjnych jest art. 59a. ust. 1 Ustawy o.z.o.z., zgodnie z którym podmiot gospodarczy wyspecjalizowany w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zwany dalej "podmiotem prowadzącym księgę ewidencyjną", jest obowiązany do prowadzenia księgi ewidencyjnej zabytków przyjętych lub oferowanych do zbycia, zwaną dalej "księgą ewidencyjną", zarówno na własną rzecz, jak i na rzecz innych osób, o wartości przekraczającej 10 000 zł, a także ekspertyz wydanych przez ten podmiot, w szczególności ocen wskazujących na czas powstania zabytku i wycen zabytku⁶¹⁸. W przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie zdefiniowano jakie warunki powinien spełniać podmiot gospodarczy wyspecjalizowany w zakresie obrotu zabytkami. Należy jednak zwrócić uwagę na przyjęte w ustawie określenie wskazujące że podmioty, na które nałożono obowiązek powinny być „wyspecjalizowane” co zakłada przynajmniej minimalną specjalizację związaną z obrotem zabytkami. W ocenie autora sytuacja, w której dana firma w jednostkowym przypadku będzie sprzedawała zabytek nie będzie rodziła automatycznie obowiązku prowadzenia księgi ewidencyjnej. Wprowadzenie przez podmiot gospodarczy do obrotu większej ilości zabytków nawet jeżeli nie będzie to stanowiło głównej jego działalności może się jednak już wiązać z koniecznością założenia ww. księgi, jeżeli przynajmniej jeden z zabytków przekroczy kwotę 10 000 zł. Należy pamiętać, że sprzedaż zabytków przez przedsiębiorców w praktyce może przyjmować różną formę. Obowiązkowi prowadzenia ksiąg ewidencyjnych (jeżeli spełnią przesłanki z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) będą więc podlegały także podmioty, które prowadzą działalność przez Internet.

Zgodnie z art. 59a. ust. 2 Ustawy o.z.o.z. księga ewidencyjna zawiera:

⁶¹⁸ Art. 59a. ust. 2 Ustawy o.z.o.z.

- dane umożliwiające identyfikację i określenie wartości zabytku;
- dane zbywcy oraz nabywcy zabytku, a także osób pośredniczących w zbyciu i nabyciu zabytku, w tym osób reprezentujących osoby prawne⁶¹⁹;
- dane osoby, na rzecz której została wydana ekspertyza⁶²⁰;
- oryginał lub odpis dokumentu poświadczającego nabycie zabytku przez podmiot prowadzący księgę ewidencyjną wraz z ceną zakupu, a ponadto Jednolitego Dokumentu Administracyjnego (SAD) lub innego dokumentu potwierdzającego dopuszczenie do obrotu w przypadku, jeżeli podmiot ten nabył zabytek poza obszarem celnym Unii Europejskiej;
- odpis faktury lub innego dokumentu poświadczającego zbycie zabytku wraz z ceną sprzedaży;
- odpis ekspertyzy;
- oświadczenie zbywcy dotyczące pochodzenia zabytku i sposobu nabycia go przez zbywcę;
- oświadczenie podmiotu prowadzącego księgę ewidencyjną dotyczące czynności powziętych w celu weryfikacji, czy zabytek nie pochodzi z przestępstwa ani nie został wyprowadzony z terytorium państwa Unii Europejskiej lub państwa trzeciego z naruszeniem prawa, ze wskazaniem informacji uzyskanych z dostępnych rejestrów, wykazów i baz danych.

W Ustawie o.z.o.z. doprecyzowano, że osobą uprawnioną do dokonywania wpisów w księdze ewidencyjnej jest każda osoba uprawniona do reprezentowania podmiotu prowadzącego księgę ewidencyjną lub osoba przez nią do tego upoważniona a sam podmiot obowiązany do jej prowadzenia przechowuje przez okres prowadzenia działalności⁶²¹. Przepisy regulujące funkcjonowanie ksiąg ewidencyjnych wskazują, że Policja i Krajowa Administracja Skarbowa mogą na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub z urzędu dokonywać czynności wyjaśniających mających na celu sprawdze-

⁶¹⁹ W odniesieniu do osób fizycznych dane te obejmują: imię i nazwisko a także numer identyfikacji podatkowej (NIP) lub numer PESEL, (w odniesieniu do cudzoziemców i osób niemających numerów NIP-u i PESEL-a dane te obejmują adres zamieszkania oraz serię i numer dokumentu potwierdzającego tożsamość).

⁶²⁰ W odniesieniu do osób fizycznych dane te obejmują: imię i nazwisko a także numer identyfikacji podatkowej (NIP) lub numer PESEL, (w odniesieniu do cudzoziemców i osób niemających numerów NIP-u i PESEL-a dane te obejmują adres zamieszkania oraz serię i numer dokumentu potwierdzającego tożsamość).

⁶²¹ Jeżeli podmiot prowadzący księgę ewidencyjną nie jest podmiotem, o którym mowa w art. 42 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach ani też księga ewidencyjna nie wchodzi w skład państwowego zasobu archiwalnego, do księgi tej stosuje się przepisy ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach dotyczące ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego.

nie wykonywania obowiązku prowadzenia księgi ewidencyjnej i prawidłowości jej prowadzenia⁶²².

Niezależnie od wskazanych uprawnień kontrolnych podmiot prowadzący księgę ewidencyjną jest obowiązany na każde wezwanie niezwłocznie udostępnić księgę sądom powszechnym, sądom administracyjnym oraz organom i podmiotom wymienionym w przepisach ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury czyli:

- ministrowi właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 3 ust. 1 ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury);
- członkom Rady Ministrów, kierownikom urzędów centralnych, wojewodową, prokuraturze, Policja, Krajowej Administracji Skarbowej oraz Straż Granicznej(art. 5 ust. 1. ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury);
- instytucji kultury wyspecjalizowanej w opiece nad zabytkami dla której minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego jest podmiotem tworzącym lub współprowadzącym a w odniesieniu do materiałów bibliotecznych i archiwalnych - odpowiednio Dyrektorowi Biblioteki Narodowej albo Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych (art. 12 ust. 5 oraz 41 ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury).

Księgę udostępnia się także innym podmiotom wydającym pozwolenia na wywóz zabytków za granicę a podmiot prowadzący księgę ewidencyjną jest obowiązany wydać odpis lub kopię wpisu, a także odpis lub kopię oświadczeń znajdujących się w księdze zbywcy lub nabywcy zabytku objętego wpisem, lub osobie, na której rzecz wydał ekspertyzę objętą wpisem, na żądanie tych osób.⁶²³

Jak wskazano w art. 59a. ust 11 Ustawy o.z.o.z. przed dokonaniem pierwszego wpisu podmiot prowadzący księgę ewidencyjną przedkłada księgę ewidencyjną oraz kolejne jej tomy Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków właściwemu dla miejsca siedziby tego podmiotu celem nadania księdze ewidencyjnej i kolejnemu tomowi numeru ewidencyjnego. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi ewidencję przedłożonych mu ksiąg ewidencyjnych, która zawiera:

- numer ewidencyjny, datę jego nadania oraz liczbę stron księgi ewidencyjnej lub kolejnego tomu księgi ewidencyjnej;
- imię i nazwisko lub nazwę (firmę) podmiotu prowadzącego księgę ewidencyjną.

⁶²² W czynnościach wyjaśniających może wziąć udział upoważniony przedstawiciel ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

⁶²³ Archiwum państwowe, do którego przekazano księgę ewidencyjną celem archiwizowania również udostępnia księgi ewidencyjne dla wskazanych w przepisach osób i podmiotów.

Organy ścigania prowadząc postępowanie karne wiedząc, na jakim terenie działa podmiot gospodarczy wyspecjalizowany w zakresie obrotu zabytkami mogą wystąpić do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o informację, czy taka księga była zaewidencjonowana. Szczegółowe informacje dotyczące sposobu prowadzenia księgi ewidencyjnej i ich przechowywania określa rozporządzenie z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁶²⁴. We wskazanym rozporządzeniu doprecyzowano szczegółowe obowiązki związane z ich prowadzeniem m.in. wskazano, że wpisu do księgi ewidencyjnej dokonuje się w terminie 3 dni od dnia, w którym nastąpiło zdarzenie warunkujące wpis. Uchybienie obowiązkowi prowadzenia księgi albo prowadzenie jej w sposób nie rzetelny lub niezgodny z prawdą, podlega karze grzywny⁶²⁵.

Analizując znaczenie przepisów o księgach ewidencyjnych należy wskazać, że w ocenie autora, to nie ww. wykroczenie ma najistotniejsze znaczenie w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa obrotu zabytkami. W obecnym stanie prawnym antykwariuszowi, u którego znaleziono pochodzący z przestępstwa zabytek, który nie został odpowiednio zewidencjonowany w księdze, łatwiej można postawić zarzut związany z paserstwem lub wprowadzeniem do obrotu podrobionego lub przerobionego zabytku.

Na potrzebę wprowadzenia do polskiego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego instytucji prawnej ksiąg ewidencyjnych zwracałem uwagę razem z Andrzejem Jakubowskim po raz pierwszy już w 2015 w wykonanej „Analizie regulacji prawnokarnych w zakresie ochrony dziedzictwa kultury w wybranych państwach europejskich” będącej częścią raportu „Analiza rozwiązań prawnych dotyczących ochrony zabytków ruchomych dla wybranych krajów europejskich” opracowanego w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 r.⁶²⁶ We wskazanym raporcie po kompleksowych badaniach systemów prawnych Włoch, Francji, Austrii, Niemiec oraz Wielkiej Brytanii zwróciliśmy uwagę, że *regulacje francuskie i włoskie, a także w pewnym zakresie niemieckie, dotyczące kontroli rynku dzieł sztuki poprzez nałożenie obowiązku na antykwariuszy prowadzenia specjalnych ksiąg zawierających informacje o oferowanych dobrach kultury i kontrolowanych przez wyznaczone organy mogą, jak pokazuje doświadczenie tych państw,*

⁶²⁴ Rozporządzenie w sprawie ksiąg ewidencyjnych.

⁶²⁵ Art. 119a. Ustawy o.z.o.z.

⁶²⁶ Zob. A. Jakubowski, O. Jakubowski, *Analiza regulacji...*, op. cit.

być istotnym narzędziem ograniczającym zjawiska przemytu, fałszerstwa czy paserstwa takich obiektów⁶²⁷.

Na praktyczne znaczenie ksiąg ewidencyjnych zwracał też uwagę Wojciech Szafrąński wskazując potencjalnie pozytywne, jak i negatywne skutki wprowadzenia nowego rozwiązania prawnego. Wśród pożądaných skutków wskazywał on m.in. na skuteczniejsze monitorowanie rynku sztuki i możliwość formułowania dalszych rozwiązań prawnych przeciwdziałających występowaniu na nim nieprawidłowości. Wojciech Szafrąński podkreślał przydatność ksiąg w innych postępowaniach (aspekt dowodowy) aniżeli tylko związanych z problematyką restytucji, takich jak: dotyczących fałszyfikatów (wprowadzania do obrotu – art. 109b Ustawy o.z.o.z.), oszustwa (art. 286 kodeksu karnego z 1997 r.), a pośrednio także dotyczących *droit de suite*, zmów cenowych na rynku, wyzysku (z art. 388 kodeksu cywilnego), czy aukcji (w rozumieniu art. 70 kodeksu cywilnego)⁶²⁸. Pomimo że w opracowaniu dostrzegał mankamenty proponowanego rozwiązania, uznał je za *krok we właściwym kierunku, wzmacniającym nie tylko należyłą staranność na rynku sztuki, ale i mogącą służyć ograniczaniu przestępczości i patologii na nim występujących, głównie poprzez możliwości „wzmacniania” postępowań dowodowych.*⁶²⁹ Należy także wskazać, że Wojciech Szafrąński w ramach opracowanego w 2017 r. raportu „Założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony zabytków ruchomych w Polsce” przedstawił części raportu dotyczącą obrotu ruchomymi dobrami kultury, w którym postuluje kompleksowe uregulowanie wskazanej problematyki, w tym prowadzenie ksiąg ewidencyjnych w stworzonym systemie teleinformatyczny⁶³⁰. Postulat ten jest zbieżny z moimi poglądami. Forma elektroniczna ksiąg z możliwością ich weryfikacji na poziomie centralnym dałaby realną możliwość sprawnego wykrywania nieprawidłowości i poszukiwania zabytków utraconych w wyniku przestępstwa w przypadku ich ujawnienia na rynku sztuki.

Jak wynika z uzyskanych informacji z Ministerstwa Finansów, w 2019 r. funkcjonariusze Krajowej Administracji Skarbowej przeprowadzili w 5 przypadkach czynności wyjaśniające w zakresie prowadzenia księgi ewidencyjnej zabytków przyjętych lub oferowanych do zbycia. W siedzibie trzech podmiotów stwierdzono brak księgi ewidencyjnej, natomiast

⁶²⁷ Ibidem, s. 218.

⁶²⁸ W. Szafrąński, *Księgi ewidencyjne jako element kontroli obrotu zabytkami? Na marginesie projektu ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury*, [w:] I Gredka-Ligarska, D. Rozmus (red.), *Legalne/nielegalne poszukiwanie zabytków i obrót zabytkami. Na styku archeologii i prawa*, Sosnowiec 2017, s. 64.

⁶²⁹ Ibidem, s. 65-68.

⁶³⁰ Zob. W. Szafrąński, *Projekt założeń zmian legislacyjnych w zakresie obrotu ruchomymi dobrami kultury*, Raport „Założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony zabytków ruchomych w Polsce” pod kierunkiem dr hab. Katarzyny Zalasieńskiej, Powyższe badanie było przeprowadzone w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 r. Nieborów 2017 r.

w jednym przypadku braki i nieprawidłowości w zakresie kompletności zapisów dokonanych w posiadanej księdze⁶³¹. Niestety z informacji uzyskanej za lata 2020 - 2022 r. wynika, że Ministerstwo Finansów nie posiada danych w zakresie realizacji przez organy Krajowej Administracji Skarbowej uprawnienia z art. 59a Ustawy o.z.o.z.⁶³². Pomimo to jak wynika z informacji prasowych kontrole ksiąg ewidencyjnych odbywają się. Przykładem są działania stołecznych policjantów z sierpnia 2023 r., którzy we współpracy z funkcjonariuszami KAS zatrzymali prawie 230 eksponatów m.in. z kości słoniowej w dwóch galeriach sztuki w Tarnowie i Krakowie. W ramach tych działań funkcjonariusze Podlaskiego Urzędu Celno-Skarbowego w Białymstoku oraz Małopolskiego Urzędu Celno-Skarbowego w Krakowie dokonali kontroli w zakresie prowadzenia przez podmiot wyspecjalizowany w obrocie zabytkami ksiąg ewidencyjnych oraz legalności pochodzenia obiektów znajdujących się na rynku sztuki⁶³³. Przepisy o księgach ewidencyjnych mają, więc zastosowanie praktyczne.

3.2.5. Przestępstwa przeciwko zabytkom stypizowane w rozdziale 11 Ustawy o.z.o.z.

Przedmiotem ochrony przepisów karnych wskazanych w Ustawie o.z.o.z. jest zabytek a także dobro kultury określone w części A załącznika do rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury⁶³⁴. W rozdziale 11 Ustawy o.z.o.z. ustawodawca wskazał czyny godzące w zabytki, zdefiniowane jako „nieruchomości lub rzeczy ruchome, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”⁶³⁵ a także czyny wymierzone przeciwko dobrom kultury. Należy podkreślić, że materiały

⁶³¹ Dane z Departamentu Ceł Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 14 lipca 2020 r., sygn. DC5. 8870.538.2020.APGA, niepubl.

⁶³² Dane z Departamentu Ceł Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej – pismo z dnia 13 lipca 2021 r., sygn. BMI1.0123.997.2021., niepubl. także dane z Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 25 maja 2022 r., sygn. BMI1.0123.1165.2022, niepubl.

⁶³³ Zob. *Policjanci KSP odkryli w galeriach sztuki prawie 230 eksponatów m.in. z kości słoniowej*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/policjanci-ksp-odkryli-w-galeriach-sztuki-prawie-230-eksponatow-min-z-kosci-sloniowej>, [dostęp: 30.08.2023].

⁶³⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury (Dz. U. UE. L. z 2019 r. Nr 151, str. 1), dalej: rozporządzenie (UE) 2019/880. Należy podkreślić, że analiza wskazanego załącznika rozporządzenia daje podstawy wskazać, że większa część przedmiotów nim objęta będzie spełniała również definicję zabytku. Pewną wątpliwość można mieć do kategorii okazów zoologicznych, botanicznych, mineralogicznych i anatomicznych oraz przedmiotów o wartości paleontologicznej ze względu na fakt, że nie będą dziełem człowieka a także dokumentów i publikacji o szczególnym znaczeniu (historycznym, artystycznym, naukowym, literackim itp.) które w niektórych przypadkach należy uznać za materiały archiwalne.

⁶³⁵ Art. 3 ust. 1 Ustawy o.z.o.z.

biblioteczne a także muzealia chronione na podstawie odrębnych przepisów, jeżeli spełniają przytoczoną definicję zabytków, także podlegają przepisom karnym z Ustawy o.z.o.z. Wyjątkiem w tym zakresie są materiały archiwalne wchodzące w skład narodowego zasobu archiwalnego, których ochronę karnoprawną regulują przepisy Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Należy jednak podkreślić, że ochrona materiałów archiwalnych poprzez przepisy regulujące funkcjonowanie Krajowego Rejestru Utraconych Dóbr Kultury została pośrednio uregulowana w Ustawie o.z.o.z.

W chwili wejścia w życie Ustawy o.z.o.z. spenalizowano w jej przepisach przestępstwa dotyczące zniszczenia lub uszkodzenia zabytku oraz nielegalny wywóz bądź niesprowadzanie zabytku w terminie oznaczonym w pozwoleniu (art. 108 i art. 109). Kolejne zmiany w przepisach karnych wprowadzono ustawą z dnia 28 kwietnia 2006 r., w której ustawodawca dodał dwa nowe przepisy karne dotyczące podrabiania lub przerabiania zabytku (109a i 109b). Teoretycznie miały one być narzędziem do zwalczania zjawiska fałszowania zabytków⁶³⁶. Nowelizacja przepisów omawianej ustawy w 2010 r. zmieniając rozwiązania dotyczące wywozu zabytków za granice pomimo, że formalnie nie zmieniła treści przepisu karnego określonego w art 109 Ustawy o.z.o.z. to w istocie miała duży wpływ na zakres jego stosowania⁶³⁷. W nowelizacji ustawy z 2015 r. doszło natomiast do zmiany treści art. 109 w związku z wprowadzoną procedurą przedłużania pozwoleń na czasowy wywóz zabytków z kraju⁶³⁸. Do kolejnej istotnej zmiany w zakresie przepisów karnych doszło w związku z uchwaleniem ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw⁶³⁹. Wskazany akt prawny zaostriżył odpowiedzialność za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku z art. 108, a także wprowadził odrębne przestępstwo w postaci art. 109c penalizujące nielegalne poszukiwanie zabytków. Ostatnie zmiany w zakresie przepisów karnych w Ustawie o.z.o.z. wprowadziła nowelizacja tego aktu z 2021 r. dodająca do katalogu przestępstw art. 108a penalizujący nielegalne wprowadzenie na obszar RP dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE⁶⁴⁰. Na wejście

⁶³⁶ Zob. Ustawa z dnia 24 lutego 2006 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 50, poz. 362).

⁶³⁷ Zob. Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw.

⁶³⁸ Zob. Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. z 2016 r. poz. 1330 z późn. zm.).

⁶³⁹ Zob. Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw.

⁶⁴⁰ Zob. Ustawa z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. poz. 954), dalej: Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej.

w życie z dniem 1 maja 2024 r. oczekują natomiast przepisy dotyczące amatorskich poszukiwań zabytków zmieniające m.in sankcje karne za nielegalne poszukiwania ⁶⁴¹.

W rozdziale 11 Ustawy o.z.o.z. zawarto również katalog wykroczeń za czynny skierowane przeciwko zabytkom, jednakże znaczna część z nich straciła na znaczeniu w związku z wejściem w życie przepisów dotyczących kar administracyjnych. W literaturze przedmiotu wielokrotnie komentowano zakres obowiązywania przestępstw i wykroczeń stypizowanych w tym rozdziale ustawy⁶⁴². Przepisy karne zawarte w art. 108, 109, 109a, 109b i 109c Ustawy o.z.o.z. dotyczą wszystkich zabytków, a nie tylko objętych jedną z form ochrony zabytków, tak jak ma to miejsce w niektórych przepisach o wykroczeniach z omawianego rozdziału, w których ustawodawca jasno wskazał, że przepis ma zastosowanie do obiektów objętych jedną z form ochrony, jaką jest wpis do rejestru lub w inny sposób zaewidencjonowany.

3.2.5.1. Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku

Zgodnie z art. 108 Ustawy o.z.o.z.:

1. *Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.*
2. *Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*
3. *W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.*
4. *W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby*

⁶⁴¹ Zob. Ustawa z dnia 13 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. poz. 1904), dalej: Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁶⁴² Zob. B. Gadecki, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 108-120. Przepisy karne. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014, Legalis; B. Gadecki, *Przestępstwo zbycia falsyfikatu. Komentarz do art. 109b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 2; B. Gadecki, *Karnoprawna ochrona zabytków. Propozycje de lege ferenda*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 4; K. Zeidler, *Pokrzywdzone zabytki, czyli o tym, czy prawo karne chroni dziedzictwo kultury*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2008, t. 19; A. Gerecka-Żołyńska, *Rozważania wokół współczesnych problemów karnoprawnej i karnoprosesowej ochrony zabytków*, [w:] *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. I, Poznań 2007; O. Jakubowski, *Przestępstwo nielegalnego...*, op. cit.; A. Księżopolska-Kukulka, *Dobra kultury jako przedmiot ochrony w prawie karnym*, „Prokuratura” 2007, nr 2(30); M. Kulik, A. Szczekala, *Odpowiedzialność karna za przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010; M. Kulik, *Komentarz do przepisów karnych ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Lex/el. 2010; M. Trzciniński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit.; też: M. Gołda-Sobczak, W. Sobczak, *Ochrona zabytków w polskim prawie karnym*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009.

wykonalny – *nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.*

5. *W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.*

Zagadnienie zniszczenia i uszkodzenia zabytku ze względu na swoją złożoność jest przedmiotem badań z zakresu prawa karnego, kryminologii i kryminalistyki⁶⁴³. Eksperci zwracają uwagę, że niszczenie i uszkodzenie zabytków jest najczęściej popełnianym w Polsce przestępstwem skierowanym przeciwko dziedzictwu kulturowemu⁶⁴⁴. Istnieje wiele form działań przestępczych związanych z niszczeniem lub uszkadzaniem zabytków. Zachowanie sprawcy polega na uszkadzaniu lub niszczeniu obiektu stanowiącego zabytek. Przez uszkodzenie rozumie się zmianę właściwości lub stanu zabytku – taką, która powoduje, że na stałe lub czasowo nie może on służyć celom, do jakich był przeznaczony⁶⁴⁵. Natomiast zniszczenie polega na takim uszkodzeniu danego obiektu, że nie jest możliwe przywrócenie stanu poprzedniego. Przykładem może być całkowite spalenie obrazu lub przetopienie srebrnej monstrancji. Wskazane w przepisie przestępstwo popełnione przez działanie, będzie przestępstwem powszechnym. Gdy natomiast dojdzie do przestępstwa przez zaniechanie w związku z faktem, iż jest to przestępstwo skutkowe będzie ono zakwalifikowane jako przestępstwo indywidualne. Bartłomiej Gądecki słusznie zwraca uwagę, że w praktyce organów ścigania może pojawić się problem odpowiedzialności właściciela zabytku za jego zniszczenie bądź uszkodzenie popełnione przez zaniechanie w sytuacji doprowadzenia zabytku (najczęściej nieruchomego) „do ruiny” wskutek braku przeprowadzenia prac konserwatorskich. Wskazany autor podkreśla, że można przewidywać, że jeżeli wskutek zaniechania przeprowadzenia prac konserwatorskich zabytek zostanie uszkodzony bądź zniszczony, właściciel najczęściej będzie tłumaczył się brakiem środków finansowych na przeprowadzenie kosztownych prac. Dlatego ważne jest badanie sytuacji majątkowej właściciela zabytku oraz czynienie ustaleń, czy podejmował on kroki mające na celu uzyskanie środków finansowych na „remont zabytku”⁶⁴⁶.

⁶⁴³ Zob. R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków nieruchomych w Polsce. Analiza prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna*, Kraków 2015; także: M. Trzeciński, *O niszczeniu zabytków*, [w:] W. Pływaczewski, B. Gadecki (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015; także: M. Kulik, A. Szczekała, *Odpowiedzialność karna...*, op. cit.

⁶⁴⁴ O. Jakubowski, M. Trzeciński, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu: charakterystyka zjawiska*, [w:] M. Trzeciński (red.), *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019, s. 111.

⁶⁴⁵ M. Kulik, *Komentarz do przepisów...*, op. cit.; por. B. Gadecki, *Ustawa o ochronie...*, op. cit., Legalis.

⁶⁴⁶ B. Gadecki, *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, M. Trzeciński (red.), Gdańsk 2019, s. 45

W praktyce przestępstwo zniszczenie lub uszkodzenie zabytku wiąże się z odmiennym postępowaniem w zależności jaki jest rodzaj zabytku.

W swoich badaniach nad ww. przestępstwem Katarzyna Lenczowska – Soboń analizując akta spraw karnych pod kątem przedmiotu czynności wykonawczej w postaci rodzajów zabytku⁶⁴⁷ wprowadziła podział w postaci:

- zniszczenie zabytku nieruchomego (46 postępowań karnych).

Autorka wskazywała, że sprawy te można podzielić na dwie grupy w postaci spraw popełnionych z chęci zysku oraz spraw bez tego elementu. W przypadku przestępstw popełnianych z zysku, na kanwie badanych spraw wyróżniła: nielegalne rozbiórki obiektów, doprowadzenie do zniszczenia obiektu w celu wykreślenia go z rejestru zabytków, prowadzenie prac remontowych bez uzyskania koniecznych pozwoleń, celowe uszkodzenia zabytku bądź kradzież jego elementów, na skutek czego doszło do jego zniszczenia lub uszkodzenia. W przypadku przestępstw bez znamion korzyści majątkowej wskazała ona, zachowania sprawców w postaci brak realizacji uprawnień właścicielskich prowadzących do dewastacji zabytku oraz zniszczeń powstających w wyniku „działań chuligańskich”. Podkreślała również, że znaczna ilość badanych spraw dotyczyła właśnie zniszczenia zabytków nieruchomych i najwięcej takich postępowań zakończono skierowaniem aktu oskarżenia⁶⁴⁸.

- Zniszczenia drzew jako części otoczenia zabytku (57 postępowań karnych).

Autorka wyodrębniła te sprawy ze względu na ich znaczną ilość dzieląc je na dwie grupy. Pierwsza z nich to przestępstwa popełniono z chęci zysku, natomiast druga związana była z chęcią pozbycia się drzewa w inny niż przewidziany przepisami prawa sposób. Autorka podkreślała, też dużą liczbę spraw zakończonych niewykryciem sprawcy⁶⁴⁹.

- Zniszczenie zabytków archeologicznych (12 postępowań karnych).

W analizowanych aktach najczęściej obiektem zniszczeń były grodziska wczesnośredniowieczne, osada kultury łużyckiej z epoki brązu, kurhan, podgrodzie wczesnośredniowieczne, obiekty kultury trzcinieckiej. Opisy przestępstw wskazywały na uszkodzenie obiektu wykopami o charakterze rabunkowym, rozkopanie i zniwelowanie części wału grodziska wczesnośredniowiecznego, zdjęcie warstw ziemi z zabytku archeologicznego. W jej ocenie potencjalnymi sprawcami byli poszukiwacze skarbów, rolnicy wykonujący prace polowe a także inwestorzy budowlani i firmy wykonujące prace ziemne⁶⁵⁰.

⁶⁴⁷ K. Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia...*, op. cit., s. 339.

⁶⁴⁸ Ibidem, s. 341-346.

⁶⁴⁹ Ibidem, s. 346-352.

⁶⁵⁰ Ibidem, s. 352-360.

- Zniszczenie zabytków ruchomych (6 postępowań karnych).

W przypadku zabytków ruchomych ilość spraw jest relatywnie niższa i jak wynika z przedstawionych statystyk tylko jedna sprawa zakończyła się aktem oskarżenia⁶⁵¹.

Wnioski z badań Katarzyny Lenczowskiej – Soboń w dużej części potwierdzają i uaktualniają spostrzeżenia innych badaczy zajmujących się zagadnieniem niszczenia zabytków. W opublikowanym w 2014 r. raporcie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości pt. *Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Analiza dogmatyczna i praktyka. ścigania* autorzy wskazali, że w badanych w raporcie sprawach karnych najczęściej przedmiotem czynności wykonawczej były nieruchomości, zwykle budynkowe. Autorzy raportu przedstawiają też tezę, że sytuacja ta wiąże się z okolicznością, że ponieważ znajdują się na zewnątrz, łatwo zatem zaobserwować kiedy zachodzą w nich jakieś niekorzystne zmiany. Natomiast zabytki ruchome zdaniem autorów raportu rzadko znajdują się w rękach prywatnych, zwykle są odpowiednio zabezpieczone (np. w muzeum). O losach tych, które są poza obrotem wystawienniczym wiemy niewiele więc jeśli zabytek został zniszczony bądź uszkodzony to fakt ten nie ujrzy światła dziennego⁶⁵².

W ocenie Ryszarda Krawczyka, niszczenie lub uszkodzanie zabytków nieruchomych, w kontekście określenia sprawcy, ma w Polsce swoiste dwa oblicza, z których pierwsze relatywnie rzadsze, dotyczy przypadków świadomego, celowego działania doprowadzającego do zniszczenia lub uszkodzenia zabytku, wyczerpując znamiona art. 108 ust. 1 Ustawy o.z.o.z. (nielegalne wyburzenia, rozbiórki, przebudowy niezgodne z zaleceniami konserwatorskimi). Drugie oblicze ma związek ze specyficznym tłem i najpowszechniejszym sposobem działania sprawców – właścicieli. Ogromna liczba zabytków nieruchomych jest porzucona. W tym przypadku, sprawca – właściciel, wskazany w akcie własności, a więc znany, dokonuje zniszczenia lub uszkodzenia zabytku poprzez porzucenie obiektu, a tym samym zaniechanie wykonywania wszelkich ciężących na nim z mocy prawa obowiązków⁶⁵³.

Zniszczenia zabytków nieruchomych, których skutki są zauważalne dla społeczności funkcjonującej wokół zabytku są stosunkowo często wykrywane, nie zawsze jednak wykrycie czynu wiąże się z wysoką i adekwatną karą dla sprawcy. Przykładem takiej sprawy jest zniszczenie wpisanego do rejestru zabytków budynku XIX-wiecznej przędzalni

⁶⁵¹ Ibidem, s. 360-361.

⁶⁵² M. Budyn-Kulik, M. Kulik, *Raport - Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2014, s. 62.

⁶⁵³ R. Krawczyk, *Analiza czynników kształtujących modus operandi sprawców niszczenia zabytków nieruchomych w Polsce*, [w:] M. Trzeciński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 141-142

w Mysłakowicach na Dolnym Śląsku⁶⁵⁴. Jak wynika z aktu oskarżenia z 1 marca 2014 r.⁶⁵⁵ właściciel nieruchomości prowadzący działalność gospodarczą w ramach spółki z ograniczoną odpowiedzialnością pomimo braku pozwolenia na rozbiórkę a także skreślenia z rejestru zabytku dokonał zniszczenia budynku. Do czynu doszło pomimo dwukrotnej interwencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, który nakazywał przerwanie prac rozbiórkowych, a prace kontynuowano pomimo tego, że organ ten powiadomił właściwą miejscowo jednostkę prokuratury o możliwości popełnienia przestępstwa. Sąd ustalił, że wartość odtworzeniowa zniszczonego zabytku to kwota 3 mln zł, (nieuwzględniająca wartości historycznej, która została bezpowrotnie utracona) a spółka, której prezesem był oskarżony, zakupiła całą nieruchomość za kwotę 50 tys. zł. Obiekt ten został sprzedany po tak preferencyjnej cenie ze względu na fakt, że był zabytkiem⁶⁵⁶. W komentarzu do Ustawy o.z.o.z. wydanym w 2016 słusznie wskazano, że omawiany przykład zniszczenia wpisanej do rejestru przędzalni w Mysłakowicach daje podstawy do krytyki art. 26 ww. ustawy pod kątem braku realnej gwarancji we wskazanym przepisie ochrony zabytku w przypadku nabycia jego własności w drodze kupna, zamiany lub darowizny od Skarbu Państwa bądź jednostki samorządu terytorialnego⁶⁵⁷.

Sąd Rejonowy w Jeleniej Górze uznał oskarżonego za winnego zniszczenia przędzalni w Mysłakowicach, wymierzając mu karę 2 lat pozbawienia wolności (wykonanie kary zostało warunkowo zawieszone na okres 5 lat) oraz grzywnę w wysokości 400 stawek dziennych, ustalając wysokość jednej stawki dziennej grzywny na 200 zł. Na mocy art. 108 ust. 3 Ustawy o.z.o.z. sąd orzekł wobec oskarżonego nawiązkę na rzecz Fundacji na cel społeczny związany z opieką nad zabytkami w wysokości 50 000 zł. Wskazany wyrok biorąc pod uwagę straty dla dziedzictwa, jakie wiązały się z działalnością sprawcy a także sposób jego działania, w trakcie którego z premedytacją dokonał zniszczenia obiektu objętego ochroną, w ocenie autora, jest dla sprawcy stosunkowo łagodny. Pomimo to gdy sprawca wniósł apelację Sąd Okręgowy w Jeleniej Górze w wyroku z 28 kwietnia 2015 r.⁶⁵⁸ uznał, że jest ona zasadna w zakresie zarzutu dotyczącego rażącej niewspółmierności wymierzonej oskarżonemu kary i zmienił zaskarżony wyrok wobec oskarżonego w ten sposób, że wymierzoną mu

⁶⁵⁴ M. Trzeński, *Uwagi o ochronie zabytków na marginesie wyroku Sądu Rejonowego w Jeleniej Górze z dnia 1 grudnia 2014 r.* (sygn. akt II K 348/14), „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2015, nr 3, s. 75-84.

⁶⁵⁵ Akt oskarżania Prokuratury Okręgowej w Jeleniej Górze z dnia 1 marca 2014 r., z 1 marca 2014 r., Sygnatura akt RSD-324/14, 2DS-143/14.

⁶⁵⁶ Ibidem, s. 83.

⁶⁵⁷ A. Ginter, A. Michalak (red.), *art. 26, [w:] Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2016,.

⁶⁵⁸ Wyrok Sądu Okręgowego w Jeleniej Górze z 28 kwietnia 2015 r., sygn. VI Ka 148/15.

karę pozbawienia wolności obniżył do 1 roku, a wymierzoną karę grzywny obniża do 400 (czterystu) stawek dziennych ustalając wysokość jednej stawki dziennej grzywny na 100 (sto) złotych.

Wskazany wyrok trudno uznać za szczególnie uciążliwy dla sprawcy, który w istocie nabył grunt i zabytek z wysoką bonifikatą. Nie odbiega on jednak od innych tego typu rozstrzygnięć. Przykładem może być m.in. sprawa zburzenia willi Reinholda Langego mieszczącej się na ulicy Zgierskiej 213 w Łodzi, które nastąpiło w 2011 r. z inicjatywy jej ówczesnego właściciela⁶⁵⁹. W wyroku z dnia 26 lipca 2012 r. Sąd Rejonowy dla Łodzi-Śródmieście skazał sprawcę wymierzając mu karę 1 roku pozbawienia wolności (wykonanie kary zostało warunkowo zawieszone na okres 3 lat) oraz nawiązkę na rzecz Łódzkiego oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami na cel społeczny związany z opieką nad zabytkami w wysokości 15 000 zł⁶⁶⁰. Oskarżony odwołał się od wyroku. Sąd Okręgowy w wyroku z 17 grudnia 2012 r.⁶⁶¹ utrzymał w mocy zaskarżony wyrok Sądu Rejonowego. Julianna Makiłła-Polak zwraca uwagę, że pomimo, iż sprawca deklarował przed sądem z własnej inicjatywy odbudowanie wyburzonego obiektu to jednak śledztwo dziennikarskie ujawniło, iż w istocie miał zamiar sprzedać pozbawioną zabytku nieruchomości z zyskiem⁶⁶².

Omawiane sprawy zniszczenia cennych zabytków w Mysłakowicach i Łodzi wskazują, że kar wymierzanych sprawcom zniszczenia zabytków nieruchomych przez wiele lat nie można było traktować za szczególnie odstrasżające w porównaniu do ewentualnych korzyści, jakie właściciel gruntu mógł uzyskać po ich destrukcji. Także zaniechania właścicieli w opiece nad zabytkiem może w dłuższej perspektywie dać podobny efekt. W opublikowanym w 2017 r. przez Narodowy Instytut Dziedzictwa *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*⁶⁶³ dokonując pogłębionej analizy stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru wskazano, że oceniając ogólny stan zachowania badanych zabytków 37,8% z nich jest w stanie średnim bądź złym. Odsetek zabytków tak zaklasyfikowanych przekłada się na ponad 25 000 obiektów, z czego ok. 3 600

⁶⁵⁹ J. Makiłła-Polak, *Problematyka niszczenia zabytków nieruchomych w Polsce na przykładzie sprawy zburzenia willi na ulicy Zgierskiej w Łodzi*, [w:] M. Trzcíński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 115-138.

⁶⁶⁰ Wyrok Sądu Rejonowego dla Łodzi-Śródmieście w Łodzi, sygn. VK -1393/11.

⁶⁶¹ Wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z dnia 17 grudnia 2012 r. sygn. Ka 1308/12.

⁶⁶² Ibidem, s. 133.

⁶⁶³ M. Rozbicka (red.), *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.

znajduje się na granicy utraty wartości zabytkowych⁶⁶⁴. Dane te wskazują, na problemu niszczenia zabytkowych budowli objętych ochroną państwa.

Dostrzegając problem niszczenia zabytków Generalny Konserwator Zabytków w 2017 r. zwrócił się z interwencją do Prokuratora Generalnego wskazując m.in na nieodpowiedni sposób działania prokuratury w przypadkach zgłaszania przez organy ochrony zabytków zawiadomień o popełnieniu przestępstwa polegającego na zniszczeniu lub uszkodzeniu zabytku, a także potrzebę wzmocnienia nadzoru nad postępowaniami dotyczącymi przestępstw przeciwko zabytkom i podjęcie zdecydowanych działań w zakresie przeciwdziałania przestępczości przeciwko zabytkom⁶⁶⁵. Z odpowiedzi, którą otrzymał Generalny Konserwator Zabytków wynika, że oprócz ponownego przeanalizowania przez organy ścigania akt postępowania przygotowawczych, co do których zgłaszał on zastrzeżenia, Dyrektor Departamentu Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Krajowej skierował do wszystkich prokuratorów regionalnych pismo, w którym polecił szczególnie wnikliwe badanie okoliczności, związanych ze zgłaszanymi przypadkami przestępstw z art. 108 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku Ustawy o.z.o.z. Zwrócił uwagę na konieczność gromadzenia wyczerpującego materiału dowodowego, szczegółową jego analizę oraz polecił wzmocnić nadzór nad organami wykonującymi czynności w przedmiotowych sprawach⁶⁶⁶.

Powyższe działania Generalnego Konserwatora Zabytków dotyczące poprawienia praktyki w zakresie prowadzenia postępowań karnych dotyczących zniszczenia zabytków zbiegło się w czasie z działaniami legislacyjnymi zaostrzającymi odpowiedzialność karną za wskazane przestępstwo⁶⁶⁷. W literaturze przedmiotu pozytywnie oceniono zmianę rozwiązań karnoprawnych wprowadzonych do Ustawy o.z.o.z. nowelizacją z 2017 r.⁶⁶⁸. Bartłomiej Gadecki zwrócił uwagę, że zmiana art. 108 ww. ustawy, w zakresie podwyższenia ustawowego zagrożenia za umyślne zniszczenie albo uszkodzenie zabytku od 6 miesięcy do lat

⁶⁶⁴ Ibidem, s. 104.

⁶⁶⁵ Korespondencja Pani Magdaleny Gawin Generalnego Konserwatora Zabytków kierowana do Ministra Sprawiedliwości Prokuratora Generalnego Pana Zbigniewa Ziobry. Pisma z dnia 22 i 24 marca 2017 roku (znak: DOZ, OAiK.660.858.2016), które dotyczyły nieprawidłowości zaistniałych w trakcie prowadzenia postępowań przygotowawczych przez: Prokuraturę Rejonową w Mrągowie - sygn. PR Ds. 59.2016 (dotyczyła zniszczenia wpisanego do rejestru zabytków budynku); Prokuraturę Rejonową w Jaworze - sygn. Ds. 835/15 (dotyczyła zniszczenia części budynków wchodzących w skład zespołu budynków przemysłowo-administracyjnych cukrowni w Jaworze wpisanych do rejestru zabytków), Prokuraturę Rejonową Warszawa - Praga Południe w Warszawie - sygn. PR 4 Ds. 46.2017 (dotyczyła zniszczenia zabytku budynku „Willi Granzowa”, znajdującego się w Warszawie przy ulicy Chełmżyńskiej 165). Niepublikowane.

⁶⁶⁶ Zob. Pismo Zastępcy Prokuratora Generalnego Pana Krzysztofa Sieraka z dnia 13 lipca 2017 r. sygn. PK II Ko1 2006.2017, PK Dsn. 158.2017. Niepublikowane.

⁶⁶⁷ Wskazane zmiana została wprowadzona ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw.

⁶⁶⁸ Zob. M. Trzcíński, *Próba oceny nowych rozwiązań w zakresie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kultury*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, t. 51.

8 (wcześniej karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5) miała szereg konsekwencji na gruncie prawa karnego. W szczególności podwyższenie odpowiedzialności karnej spowodowało, że obecnie nie można stosować instytucji warunkowego umorzenia postępowania. Ponadto, postępowanie przygotowawcze w tego typu sprawach będzie prowadzone w formie śledztwa, a nie jak poprzednio w formie dochodzenia⁶⁶⁹.

W mojej ocenie istotną zmianą, która w dłuższej perspektywie może mieć znaczenie w zakresie wzmocnienia ochrony dziedzictwa kulturowego przed zniszczeniem jest wprowadzenie w ramach powyższej nowelizacji rozwiązań dotyczących orzekania przez sądy nawiązek ściśle powiązanych z wartością zniszczonego lub uszkodzonego zabytku i przekazywanych na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków. Wskazany mechanizm oprócz ukarania sprawcy za dokonanie czynu ma również znaczenie prewencyjne, ponieważ wysoka nawiązka może potencjalnie odstraszyć osoby, które do tej pory kalkulując ryzyko z premedytacją dokonywały zniszczenia zabytków.

3.2.5.2. Przestępstwo nielegalnego wprowadzenia na obszar RP dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE.

Zgodnie z art. 108a Ustawy o.z.o.z.:

- „1. Kto wprowadza na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dobro kultury określone w części A załącznika do rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury (Dz. Urz. UE L 151 z 07.06.2019, str. 1), wyprowadzone z terytorium państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej, w którym dobro kultury powstało lub zostało odkryte, z naruszeniem przepisów ustawowych lub wykonawczych tego państwa, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*
- 2. W wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie.*
- 3. Sąd może orzec przepadek dobra kultury, chociażby nie stanowiło ono własności sprawcy.*

Wprowadzenie do porządku prawnego przestępstwa nielegalnego wprowadzenia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dobra kultury wiąże się ze zobowiązaniami wynikającymi z art. 11 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury⁶⁷⁰, które weszło w życie 27 czerw-

⁶⁶⁹ B. Gadecki, *Zmiany w zakresie...*, op. cit., s. 84.

⁶⁷⁰ Rozporządzenie (UE) 2019/880

ca 2019 r. Zgodnie ze wskazanym artykułem rozporządzenia państwa członkowskie ustanawiają przepisy dotyczące sankcji mających zastosowanie w przypadku naruszeń niniejszego rozporządzenia i podejmują wszelkie niezbędne środki w celu zapewnienia ich wykonywania. Przewidziane sankcje muszą być skuteczne, proporcjonalne i odstraszające. Ustawodawca w uzasadnieniu do ustawy z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej⁶⁷¹ odnosząc się do projektowanego art. 108a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazał, że *realizacja ustawowych znamion tego umyślnego występku polegać będzie na wprowadzeniu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dobra kultury określonego w części A załącznika do Rozporządzenia 2019/880, które zostało wyprowadzone z terytorium państwa niebędącego państwem członkowskim Unii Europejskiej, w którym dobro kultury powstało lub zostało odkryte, z naruszeniem przepisów ustawowych lub wykonawczych tego państwa. Przepięstwo zagrożone będzie sankcją alternatywną: grzywną, karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. W ust. 2 projektowanego przepisu przewidziano typ uprzywilejowany nielegalnego wwozu dobra kultury określony jako wypadek mniejszej wagi, który zagrożony będzie grzywną. Typizacja wypadku mniejszej wagi jest uzasadniona faktem, że w przypadku nielegalnego wwozu dóbr kultury wartość przedmiotu zamachu (zarówno w znaczeniu materialnym jak i niematerialnym) jak i okoliczności popełnienia czynu decydujące o jego społecznej szkodliwości (np. rodzaj naruszonych przepisów w państwie wywozu) będą bardzo różnicowane. Uzasadnione jest, aby w sprawach drobnych kwalifikacja prawna czynu nie była ta sama, co w przypadku czynów o wysokim stopniu naganności⁶⁷². Bolesław Kurzępa słusznie wskazując, że omawiane przestęstwo można popełnić jedynie umyślnie, w obu odmianach umyślności. Jego sprawcą może być każda osoba, która w chwili czynu ukończyła 17 lat (przestęstwo powszechne). Ma ono charakter bezskutkowy (przestęstwo formalne)⁶⁷³. Autor ten zwraca również uwagę, że omawiany przepis wyraźnie mówi o wyprowadzaniu dobra z terytorium państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej. Oznacza to, że wyprowadzenie z terytorium Islandii, Norwegii lub Lichtensteinu dobro kultury, z naruszeniem przepisów obowiązujących, w którymkolwiek z tych państw, także będzie przestęstwem⁶⁷⁴. Kamil Dobosz wskazuje, że jeżeli chodzi o stronę podmiotową, przepisu*

⁶⁷¹ Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej.

⁶⁷² Zob. uzasadnienie do ustawy z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2021 r. poz.954), „Druk sejmowy”, s. 1-2.

⁶⁷³ B. Kurzępa, *Wprowadzanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dóbr kultury z państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 11, s. 62.

⁶⁷⁴ Ibidem, s. 61.

karnego jego penalizacja powinna ograniczać się do czynów popełnionych umyślnie by wychodzić naprzeciw niedojrzałości czy niedoskonałemu poziomowi profesjonalizacji całego rodzimego rynku⁶⁷⁵.

3.2.5.3. Przestępstwo nielegalnego wywozu zabytku za granicę.

Zgodnie z art. 109 Ustawy o.z.o.z.:

1. *Kto bez pozwolenia wywozi zabytek za granicę albo po wywiezieniu go za granicę nie przywozi na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w okresie ważności pozwolenia albo, w przypadku o którym mowa w art. 56a ust. 8, w terminie 60 dni od dnia, w którym decyzja o odmowie wydania kolejnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę stała się ostateczna albo od dnia otrzymania informacji o pozostawieniu wniosku o wydanie kolejnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę bez rozpatrzenia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.*
2. *Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*
3. *W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 sąd orzeka, a w razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec, nawiązkę na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.*
4. *Sąd może orzec przepadek zabytku, chociażby nie stanowił on własności sprawcy.*

Nielegalny wywóz zabytków to forma przestępczości często występująca łącznie z innymi czynami wymierzonymi w spuściznę kulturalną państwa i powoduje, że kraj traci kontrolę nad elementami swojego dziedzictwa. Zachowanie sprawcy może polegać na wywozie zabytku za granicę bez wymaganego pozwolenia lub też na nie sprowadzeniu do kraju zabytku, który został legalnie wywieziony, po upływie terminu ważności pozwolenia⁶⁷⁶, a także w przypadku przekroczenia terminu przywiezienia zabytku wskazanego w 56a ust. 8 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dotyczącego szczególnych przypadków sytuacji gdy wystąpiono z wnioskiem o kolejne pozwolenie na czasowy wywóz za granicę na zabytek znajdujący się poza granicami kraju). Przedmiotem czynu są zabytki ruchome. W przypadku przestępstwa nielegalnego wywozu zabytków niezbędne jest, aby w trakcie ustalania właściwego przedmiotu ochrony uwzględnić przepisy rozdziału 5 ustawy o ochronie

⁶⁷⁵ K. Dobosz, *Pierwsza regulacja unijna w zakresie przywozu dóbr kultury spoza Unii Europejskiej – jej znaczenie dla rodzimego rynku i krajowego porządku prawnego*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2021, nr 67, s. 177.

⁶⁷⁶ Szerzej: O. Jakubowski, *Rola Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków w kontroli czasowego wywozu muzealiów za granicę*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2011, nr 2.

zabytków i opiece nad zabytkami., które określają kategorie zabytków wymagających pozwolenia. Karze podlega wywóz jedynie zabytków, dla których ustawa wymaga pozwolenia na wywóz⁶⁷⁷. W przypadku ustalenia, iż wywożony zabytek posiadał szczególną wartość dla dziedzictwa kulturowego w obecnym stanie prawnym Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego może wydać zakaz na jego wywóz z kraju⁶⁷⁸. Sama jednak okoliczność wydania zakazu na wywóz zabytków nie ma wpływu na odpowiedzialność karną za wywóz objętego zakazem zabytku.

Podkreślenia wymaga, że od wejścia w życie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przepisy dotyczące czasowego i stałego wywozu zabytków za granicę w tym sposób kontroli tego wywozu w ramach przepisów ustawy kilkakrotnie ulegały zmianie⁶⁷⁹. Dopiero od czasu nowelizacji z dnia 18 marca 2010 r. można wskazać obecnie funkcjonujące zasady wywozu zabytków za granicę, za których przekroczenie grozi odpowiedzialność karna⁶⁸⁰. Przed wskazaną nowelizacją większość zabytków w kraju podlegało kontroli wywozu co z jednej strony generowało statystyki służby celnej i straży granicznej wykrytych prób przemytu⁶⁸¹ z drugiej strony zatrzymane dzieła w dużej części nie przedstawiały dużej wartości dla dziedzictwa kulturowego. Zmiany prawne wynikające z nowelizacji ustawy „o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami” przebudowały cały system kontroli wywozu dóbr kultury z Polski. Obowiązek posiadania pozwoleń na stały wywóz został ograniczony do zabytków, które spełniają kryteria wieku jak i kwoty przedstawione w odpowiednich kategoriach. Obecnie Pozwolenia na wywóz z kraju wymagają następujące kategorie przedmiotów:

- zabytki archeologiczne, które mają więcej niż 100 lat i wchodzi w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych bądź przypadkowych odkryć;
- elementy stanowiące integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat;

⁶⁷⁷ Szerzej: Idem, *Przestępstwo nielegalnego...*, op. cit.

⁶⁷⁸ Zob. W. Szafranski, A. Jagielska-Burduk, *Jednorazowe pozwolenie na stały wywóz zabytku za granicę z perspektywy kategorii wieku i wartości – ochrona dziedzictwa kulturowego a rynek sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1(5) także A. Jakubowski, Idem, *Pierwokup przy wywozie dóbr kultury za granicę analiza kierunkowych zmian w prawie polskim*, „Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne, T 3”, Poznań 2014.

⁶⁷⁹ Zob. Rozdział 2 pracy doktorskiej.

⁶⁸⁰ Szerzej: O. Jakubowski, *Kryteria wieku i wartości, jako nowy mechanizm określania czy dobro kultury wymaga pozwolenia na wywóz zabytku za granicę*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2010, nr 8.

⁶⁸¹ Szerzej: Idem, *Rola Służby Celnej...*, op. cit. także Idem, *Działania podejmowane przez Polskę w celu zapobiegania nielegalnemu przepływowi dóbr kultury*, „Problemy Ochrony Granic” 2010, nr 44.

- wykonane dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieła malarstwa, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 40 000 zł;
- wykonane na dowolnym materiale akwarele, gwasze i pastele, które mają więcej niż 50 i ich wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- mozaiki, oraz wykonane dowolną techniką i na dowolnym materiale rysunki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 12 000 zł;
- oryginalne dzieła grafiki i matryce do ich wykonania oraz oryginalne plakaty które mają więcej niż 50 i ich wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- oryginalne rzeźby, posągi lub ich kopie wykonane tą samą techniką co oryginał które mają więcej niż 50 i ich wartość jest wyższa niż 20 000 zł;
- pojedyncze fotografie, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 6 000 zł;
- pojedyncze lub znajdujące się w zbiorach rękopisy, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 4 000 zł;
- pojedyncze lub znajdujące się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 6 000 zł;
- pojedyncze mapy drukowane i partytury, które mają więcej niż 150 lat i ich wartość jest wyższa niż 6 000 zł;
- kolekcje i przedmioty z kolekcji zoologicznych, botanicznych, mineralnych lub anatomicznych, których wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- kolekcje o znaczeniu historycznym, paleontologicznym, etnograficznym lub numizmatycznym, których wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- środki transportu, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 32 000 zł;
- inne kategorie, niewymienione obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 16 000 zł.

W praktyce prowadzonych postępowań dotyczących nielegalnego wywozu zabytków duże wątpliwości budzi interpretacja zakresu poszczególnych kategorii, zakwalifikowanie przedmiotu do jednej z kategorii ma bowiem duże znaczenie w określeniu czy przedmiot wymaga pozwolenia na wywóz za granicę, a co za tym idzie do ustalenia ewentualnej odpowiedzialności karnej. Przykładem może być użyte w dwóch kategoriach określenie „kolekcje”, do którego to Ustawa o.z.o.z. odnosi się w art. 6 wskazując, iż ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki ruchome będące, w szczególności kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji

osób, które tworzyły te kolekcje. W przypadku zatrzymania osoby dokonującej wywozu kilkudziesięciu przedmiotów o znaczeniu historycznym może pojawić się poważny problem z oceną czy stanowią one kolekcje w rozumieniu Ustawy o.z.o.z. W razie uznania zbioru takich dzieł jako kolekcji wystarczy, że ich łączna wartość jest wyższa niż 16 000 zł by wymagały pozwolenia na wywóz zabytku niezależnie od wieku a ich wywóz bez tego dokumentu groziłby odpowiedzialnością karną. Jeżeli zaś wywożone obiekty nie są „kolekcją” są one oceniane indywidualnie jako poszczególne przedmioty pod kątem ich wartości i wieku. Zasadniczym problemem w praktyce jest pytanie o to kto i na jakiej zasadzie ma dokonać oceny czy zatrzymane obiekty spełniają definicje kolekcji. Przykładem problemu znaczenia kwalifikacji zabytków jako kolekcji jest sprawa zatrzymania przez Służbę Celną zgłoszonych do wywozu za granicę 15 obrazów olejnych autorstwa Eligiusza Niewiadomskiego (1869-1923), z których każdy z osobna nie przekraczał progu kwotowego od którego wymagane jest pozwolenie na wywóz. Jak wynika z postanowienia o umorzeniu dochodzenia dotyczącego usiłowania nielegalnego wywozu zabytków⁶⁸² po zgłoszeniu przez pełnomocnika właściciela obrazów do wywozu zostały one zatrzymane przez Służbę Celną. Jedną z przyczyn zatrzymania zgłoszonych zabytków była opinia Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, który wskazał, że zabytki te są kolekcją wymagającą pozwolenia na stały wywóz zabytku. W toku wszczętego postępowania karnego opinię w sprawie wydali dwaj niezależni eksperci: biegły Sądu Okręgowego w Warszawie z zakresu dzieł sztuki Pan Adam Konopacki oraz Kustosz Muzeum Narodowego w Warszawie Pani Krystyna Znojewska-Prokop. Z opinii ekspertów wynikało, że zatrzymane obrazy nie stanowią kolekcji i pomimo, że niewątpliwie są zabytkami nie wymagają pozwolenia na wywóz zagranicę. W związku ze wskazanymi opiniami postępowanie karne zostało umorzone. W omawianej sprawie fakt, że autor wywożonych obrazów był postacią historyczną mógł mieć wpływ na wstępną ocenę organów ścigania oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków i wszczęcie postępowania karnego.

Innym przykładem, w którym przedmiotem postępowania karnego o nielegalny wywóz były zabytki, które uznano za kolekcję o znaczeniu numizmatycznym jest sprawa, która była prowadzona w Sądzie Rejonowym dla Krakowa-Krowodrzy dotycząca wywozu za granicę 41 zabytkowych monet. Jak wynika z wyroku z 1 października 2020 r.⁶⁸³ oraz wniosku prokuratora rejonowego o warunkowe umorzenie postępowania karnego z 20 czerwca 2020 r.

⁶⁸² Postanowienie o umorzeniu dochodzenia z 25 marca 2015 r. Zastępcy Naczelnika Urzędu Celnego III „Port Lotniczy” w Warszawie zatwierdzone przez Prokuratora Prokuratury Rejonowej Warszawa – Ochota, Sygn. RSP – 33/14/443000/MS, 2 DS. 1299/14/VI.

⁶⁸³ Wyrok Sądu Rejonowego dla Krakowa-Krowodrzy z 1 października 2020 r. sygnatura akt II K 755/20/K.

⁶⁸⁴ monety wymagające pozwolenia na wywóz zostały wywiezione przez właściciela bez wymaganego pozwolenia na wywóz przez nieustalone przejście graniczne i wystawione na aukcji. Podkreślenia wymaga wysoka wartość materialna kolekcji, której łączna wartość wyniosła 3 120 715,20 zł jak i poszczególnych wywiezionych monet, z których najdroższa miała wartość 428.000 zł. W związku z wnioskiem prokuratora sąd warunkowo umorzył postępowanie karne ustalając okres próby na 1 rok i orzekł nawiązkę na rzecz instytucji kultury w wysokości 70.000 zł. a także na podstawie art. 109 ust. 4 Ustawy o.z.o.z przepadek 41 monet wchodzących w skład kolekcji. Biorąc pod uwagę wartość wywiezionej kolekcji numizmatycznej to właśnie orzeczenie przez sąd przepadku zabytków należy wskazać za sankcję najistotniejszą we wskazanym wyroku. Powyższa sprawa pokazuje, że w postępowaniach karnych dotyczących nielegalnego wywozu zabytków duże znaczenie ma nie tylko ukaranie sprawcy ale odzyskanie zabytku a nierzadko przejęcie go na rzecz Skarbu Państwa.

Nie zawsze jednak sądy orzekają przepadek zabytku pomimo niewątpliwej winy sprawcy. Przykładem postępowania w którym zasadzono wysoką choć jedynie finansową karę dla przestępcy jest sprawa nielegalnego wywozu za granice obrazu Auguste'a Renoira „Krajobraz z krzewami i drzewem” - „Paysage arboré”. W komentowanej sprawie Sąd Rejonowy dla Warszawy Mokotów w dniu 22 czerwca 2012 r. skazał sprawcę, który posługiwał się dokumentami wywozowymi poświadczającymi nieprawdę na grzywnę i nawiązkę na cel społeczny łącznie na sumę ponad 80 tysięcy złotych⁶⁸⁵. Sąd nie orzekł jednak w tej sprawie przepadku zabytku który był później oferowany na rynku antykwarycznym. W wyroku sąd wskazał wartość obrazu jako nie mniejszą niż 400.000 złotych

Prowadząc postępowania dotyczące nielegalnego wywozu zabytków organy ścigania muszą także ocenić czy nie zachodzą sytuacje, w których zgodnie z art. 59 ust. 1 Ustawy o.z.o.z. pozwolenie na wywóz nie jest wymagane⁶⁸⁶. Wiedza o ww. wyjątkach jest niezbędna

⁶⁸⁴ Wniosek prokuratury rejonowej z 20 czerwca 2020 r., sygnatura akt PR 3. DS. 29.2020.

⁶⁸⁵ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Mokotów z 22 czerwca 2012 r., sygnatura akt XIV K1236/11.

⁶⁸⁶ Zgodnie z art. 59 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami *pozwolenia na wywóz za granicę nie wymagają:*

1) zabytki nieobjęte kategoriami, o których mowa w art. 51 ust. 1, niewpisane do rejestru albo na Listę Skarbów Dziedzictwa, albo inwentarzy muzeów albo niewchodzące w skład narodowego zasobu bibliotecznego;

1a) zabytki podlegające zwrotowi na terytorium państwa Unii Europejskiej na podstawie prawomocnego wyroku nakazującego zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury, o którym mowa w art. 18 ust. 1 ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury;

2) zabytki przywiezione z terytorium państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej, które są objęte procedurą odprawy czasowej lub procedurą uszlachetniania czynnego w rozumieniu przepisów prawa celnego;

3) zabytki przywiezione z terytorium państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej, które były objęte procedurą dopuszczenia do obrotu ze zwolnieniem od należności celnych przywozowych, jeżeli wywóz tych zabytków następuje przed upływem 5 lat od dnia dopuszczenia do obrotu;

by prawidłowo interpretować przepisy polskiego prawa odnoszące się do nielegalnego wywozu zabytków.

Należy również zwrócić szczególną uwagę na szczególną sytuację zabytków:

- wpisanych do rejestru;
- wchodzących w skład zbiorów publicznych, które stanowią własność Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego oraz innych jednostek organizacyjnych zaliczanych do sektora finansów publicznych;
- znajdujących się w inwentarzach muzeów lub narodowym zasobie bibliotecznym.

Obiekty te nie mogą być wywożone za granicę na stałe i ich wywóz może odbywać się jedynie na podstawie pozwoleń czasowych na wywóz zabytku. Rozwiązanie to jest dość kontrowersyjne, gdyż istnieje problem możliwości sprawdzenia przez osoby wywożące czy posiadany przez nie zabytek jest wpisany do rejestru. W Polsce obecnie do rejestru zabytków jest wpisanych ponad dwieście tysięcy przedmiotów. Brak jest internetowej zdigitalizowanej bazy danych (dającej możliwość zautomatyzowanego przeszukiwania) zawierającej informacje o tych przedmiotach, co może powodować problem z ustaleniem czy dany wywożony przedmiot jest wpisany do rejestru. Nawet jednak w przypadku nielegalnego wywozu zabytku wpisanego do rejestru ocena takiego czynu przez organy ścigania może być różna czego przykładem jest sprawa dwóch chińskich talerzy z XVIII w. Zabytki te od 1995 r. były wpisane do rejestru zabytków i do 2000 r. znajdowały się w depozycie Muzeum Narodowego w Krakowie. Właściciel talerzy wycofał je z muzeum sprzedał je jednemu z warszawskich antykwariatów, który to odsprzedał je obywatelowi Niemiec. Zabytki zostały nielegalnie wywiezione przez nowego właściciela i wystawione na aukcji w Stuttgarcie. Dobra współpraca

4) zabytki przywiezione z terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej na okres nie dłuższy niż 3 lata, jeżeli wywozu tych zabytków dokonuje się na terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej;

5) zabytki przywiezione z zagranicy przez osoby korzystające z przywilejów lub immunitetów dyplomatycznych, w tym przywiezione w celu urzędzenia wewnątrz przedstawicielstw dyplomatycznych i urzędów konsularnych;

6) dzieła twórców żyjących niewpisane do inwentarzy muzeów albo niewchodzące w skład narodowego zasobu bibliotecznego;

6a) dzieła twórców żyjących podlegające zwrotowi na terytorium państwa Unii Europejskiej na podstawie prawomocnego wyroku nakazującego zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury, o którym mowa w art. 18 ust. 1 ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury;

7) zabytki przemieszczane przez terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej na terytorium państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej i objęte kategoriami A.1-A.15 wymienionymi w załączniku do rozporządzenia Rady (EWG) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. Urz. WE L 39 z dnia 10.02.2009), jeżeli ich wartość jest niższa od progów finansowych wymienionych w pkt B tego załącznika;

8) zabytki, które posiadają potwierdzenie wwozu wystawione przez organ celny lub Straż Graniczną zgodnie z art. 59 ust. 3 pkt 4.

wielu instytucji pozwoliła je odzyskać⁶⁸⁷. Pomimo niewątpliwej społecznej szkodliwości czynu prokuratura umorzyła postępowanie karne dotyczące nielegalnego wywozu ze względu na znikomą społeczną szkodliwość czynu⁶⁸⁸.

3.2.5.4. Przestępstwo podrobienia lub przerobienia zabytku.

Zgodnie z art. 109a Ustawy o.z.o.z.:

Kto podrabia lub przerabia zabytek w celu użycia go w obrocie zabytkami, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Przestępstwo wskazane w tym przepisie dotyczy zabytków oraz zabytków archeologicznych. Przestępstwo fałszerstwa zabytku może przybrać dwie formy czynu zabronionego: podrobienie lub przerobienie zabytku. Pierwszy z czynów polega na stworzeniu obiektu, który ma imitować autentyczny zabytek. Drugi z czynów polega na bezprawnym dokonaniu przekształceń w autentycznym zabytku, czego przykładem może być przerobienie obrazu danego twórcy na dzieło imitujące pracę innego artysty o większej wartości materialnej. W literaturze podkreśla się, iż przedmiotem ochrony tego przepisu prawnego jest zespół ściśle ze sobą powiązanych dóbr prawnych⁶⁸⁹. W praktyce na podstawie tego przepisu zwalcza się czyny godzące w wiarygodność i autentyczność dzieła, które znajduje się w obrocie. W literaturze przedmiotu wskazują się również, iż osoba, która fałszuje zabytki w celu uwierzygodnienia obrotu innymi zabytkami, w tym w ramach działalności wystawienniczej, będzie to czyniła również w zamiarze ich użycia w obrocie zabytkami⁶⁹⁰. W trakcie ścigania tego przestępstwa dużym wyzwaniem, przed którym stają organy jest udowodnienie sprawcy, że sporządza/ sporządził fałszyfikat a nie kopię zabytku, a celem jego działania jest chęć wprowadzenie wykonanego przedmiotu do obrotu. Dorota Olejniczak podkreśla, że kopie i fałszyfikaty pod względem efektu wizualnego są zbieżne, jednakże ze względu na kryterium celowości wzajemnie się wykluczają. Proces fałszerstwa ze swej istoty jest działaniem celowym, konsekwentnie zmierzającym do pozyskania wytworu artystycznego, znanego pod pojęciem fałszyfikatu⁶⁹¹. Autorka ta wskazuje, że fałszerstwo jest świadomym naśladowaniem

⁶⁸⁷ P. Ogrodzki, *Prawne formy ochrony zabytków przed skutkami nielegalnego wywozu*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2007, Nr 4, s. 4.

⁶⁸⁸ Postanowienie Prokuratury Rejonowej Warszawa Mokotów z dnia 31 sierpnia 2007 r. sygn. 6 Ds. 1728/07/I.

⁶⁸⁹ Zob. A. Szczekała, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne*, Warszawa 2012, s. 114.

⁶⁹⁰ Zob. P. Sydor, *Artykuł 109a-109c ustawy o ochronie zabytków – próba ujęcia komparatystycznego*, [w:] M. Sabaciński, M. Trzcíński (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury: aspekty prawnokarne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 152

⁶⁹¹ D. Olejniczak, *Zarys problematyki prawnej fałszerstw dzieł malarskich*, [w:] J. Włodarski, K. Zeidler (red.), *Prawo Muzeów*, Warszawa 2008, s. 82.

określonego dzieła i autora wraz z jego podpisem lub znakiem firmowym, wykonywanym w celu zamierzonego wprowadzenia odbiorcy w mylne przekonanie o autentyczności pracy⁶⁹². Zdarzają się również poglądy zwracające uwagę, że falsyfikat może być dziełem sztuki, i to niekiedy doskonalszym niż oryginał. Piękno i wartość artystyczne falsyfikatu możemy zobaczyć na przykładzie Tiary Sajtaferesa wykonanej przez fałszerza Izraela Ruchomowskiego, która przechowywana jest w Luwrze⁶⁹³. Problem odróżnienia kopii i falsyfikatu jest o tyle istotny, iż wiele firm na rynku zajmują się sporządzaniem kopii obrazów i innych dzieł sztuki takich jak broń, monety, meble. Studenci sztuk pięknych wykonują kopie znanych obrazów na podstawie obrazów z muzeów⁶⁹⁴. W mojej ocenie nie ma jasnej granicy między kopią a falsyfikatem w sferze wykonania dzieła. Dariusz Wilk słusznie zwraca uwagę, że ze względu na niską aktywność pokrzywdzonych w zgłaszaniu przypadków fałszerstw dzieł sztuki, kluczowe znaczenie w ujawnianiu falsyfikatów ma praca własna organów ścigania a efektywne prowadzenie czynności dowodowych w sprawach związanych z fałszerstwami dzieł sztuki wymaga specjalistycznej wiedzy i współdziałania różnych służb i podmiotów⁶⁹⁵. Problemy z praktycznym stosowaniem zarówno art. 109a jak i art. 109b Ustawy o.z.o.z. może wiązać się z opisywaną przez Wojciecha Szafrńskiego okolicznością, że przedmiotowe przepisy znalazły się w ustawie dość przypadkowo a ich tworzenie w ramach procesu legislacyjnego nie wiązało się z pogłębioną analizą ich skutków⁶⁹⁶.

3.2.5.5. Przestępstwo wprowadzenia do obrotu przerobionego lub podrobionego zabytku

Zgodnie z art. 109b Ustawy o.z.o.z.:

Kto rzecz ruchomą zbywa jako zabytek ruchomy albo zbywa zabytek jako inny zabytek, wiedząc, że są one podrobione lub przerobione, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Zachowanie sprawcy polega na zbywaniu określonego przedmiotu. Przedmiotem transakcji może być rzecz ruchoma, która w wyniku fałszerstwa została upodobniona do zabytku, albo zabytek, który został przerobiony na inny zabytek. Strona podmiotowa przestępstwa określonego w art. 109b. będzie ograniczona jedynie do umyślności z zamiarem bezpo-

⁶⁹² D. Olejniczak, *Falszerstwa dzieł sztuki*, „Spotkania z zabytkami” 2007, nr 5, s. 37.

⁶⁹³ A. Ryszkiewicz, *Jeszcze o fałszerzach sztuki*, „Cenne, bezcenne, utracone” 1998, nr 3.

⁶⁹⁴ Szerzej: O. Jakubowski, *Kopia*, [w:] K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2010, nr wyd. 1.

⁶⁹⁵ D. Wilk, *Falsyfikaty dzieł sztuki w procesie karnym. Wybrane aspekty wykrywcze i dowodowe*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 79-80.

⁶⁹⁶ Zob. W. Szafrński, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z perspektywy fałszerza – wokół art. 109a i 109b*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Warszawa – Gdańsk 2014, s. 570-571.

średnim⁶⁹⁷, czyli sprawca nie będzie odpowiadał karnie na podstawie tego przepisu jeżeli nie uda mu się udowodnić, iż w chwili zbycia posiadał wiedzę o fakcie podrobienia lub przerobienia zabytku. Przestępstwo dla swego bytu nie wymaga, by sprawca działał w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Zbycie, zatem w jakiegokolwiek formie może być również nieodpłatne⁶⁹⁸. Ściganie tego przestępstwa wiąże się z problemem udowodnienia sprawcy wiedzy, że zbywa podrobiony lub przerobiony zabytek co w praktyce często może okazać się niezwykle trudne. Wprowadzany do obrotu falsyfikat zabytku może wiązać się także z działaniami uwiarygodniającymi jego proveniencje, co dodatkowo utrudnia udowodnienie winy sprawcy. Przestępcze „uwiarygodnianie” dzieł sztuki jest szeroko znanym problemem na rynku sztuki. Dotyczy ono najczęściej obiektów, które faktycznie są dziełami sztuki, bądź przedmiotów, którym przestępcy próbują nadać taką właściwość.⁶⁹⁹ Eksperci zwracają uwagę, że często stosowaną metodą „uwiarygodniania” obiektu przeznaczonego do sprzedaży jest fabrykowanie certyfikatów potwierdzających proveniencje przedmiotu transakcji.⁷⁰⁰ Problem ten wiąże się z nieprawdziwymi ekspertyzami historyków sztuki, ale również korupcyjnymi działaniami pracowników instytucji państwowych. Wiesław Pływaczewski słusznie zwraca uwagę na fakt, że kompleksowość badań, to jeden z warunków ukrócenia nielegalnych praktyk na rynku dzieł sztuki związanych z wprowadzeniem do obrotu falsyfikatów. Opinia oparta na jednej metodzie badawczej nie gwarantuje, bowiem otrzymania jednoznacznej odpowiedzi dotyczącej wiarygodności dzieła sztuki i określenia jego wartości artystycznej⁷⁰¹. Oceniając wskazany przepis należy także zastanowić się nad relatywnie niską potencjalną karą dla sprawcy tego przestępstwa, co działa demotywująco na organy ścigania, zwłaszcza biorąc pod uwagę trudności dowodowe i koszt związane z prowadzeniem takiego dochodzenia oraz trudności w udowodnieniu przestępstwa.

⁶⁹⁷ B. Gadecki, *Przestępstwo zbycia...*, op. cit, 2, s. 90.

⁶⁹⁸ P. Sydor, *Artykuł 109a-109...*, op. cit, s. 153.

⁶⁹⁹ W. Pływaczewski, *Symptomy zagrożeń...*, op. cit., s. 11.

⁷⁰⁰ Ibidem, s. 12.

⁷⁰¹ Zob. W. Pływaczewski, *Kontrowersje wokół ekspertyzy w sprawach dotyczących oceny wiarygodności dzieła*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 3, s. 31-32.

3.2.5.6. Przestępstwo nielegalnego poszukiwania zabytków.

Zgodnie z art. 109c Ustawy o.z.o.z.:

Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Analizowany przepis karny został wprowadzony nowelizacją Ustawy o.z.o.z. z dnia 22 czerwca 2017 r. w celu penalizacji i zwiększenia odpowiedzialności za poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. W przypadku poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia jest to przestępstwo powszechne. Natomiast w przypadku poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków wbrew warunkom pozwolenia sprawcą może być wyłącznie osoba, która uzyskała pozwolenie i jest to przestępstwo formalne⁷⁰².

Pierwotnie nielegalne poszukiwanie zabytków stanowiło wykroczenie, za które groziła kara aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny. Obecnie, działania te stanowią przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Przez lata nielegalne poszukiwania zabytków niejednokrotnie wiązały się z innymi poważnymi przestępstwami zagrażającymi dziedzictwu kulturowemu. Marcin Sabaciński słusznie zwraca uwagę, że postrzeganie problemu nielegalnych wykopalisk archeologicznych wyłącznie przez pryzmat przywłaszczenia własności państwowej, przestępstwa paserstwa czy też nielegalnego wywożenia obiektów dziedzictwa narodowego poza granice kraju to błąd. Podkreśla, że nawet odzyskanie zabytków zrabowanych ze stanowisk archeologicznych jest pyrrusowym zwycięstwem, ponieważ nie da się odtworzyć zabytkowych struktur uszkodzonych przy ich wydobywaniu, a same artefakty bez określenia szczegółowego kontekstu ich odkrycia, stają się niemal bezużyteczne jako źródło wnioskowania o przeszłości⁷⁰³. Nieskuteczność zwalczania zjawiska z wykorzystaniem jedynie sankcji wykroczenia było dla ekspertów zajmujących się ochroną dziedzictwa archeologicznego oczywiste. Już w 2012 r. powołując się na dane Narodowego Instytutu Dziedzictwa Maciej Trzeciński wskazywał, że rocznie wydawanych było w Polsce ok. 20 pozwoleń na poszukiwania zabytków co przy orientacyjnej

⁷⁰² B. Gadecki, *Prawnokarna ochrona dziedzictwa...*, op. cit., s. 59

⁷⁰³ M. Sabaciński, *Nielegalne wykopaliska jako forma destrukcji zabytku*, [w:] M. Trzeciński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 162.

liczbie osób, które hobbystycznie zajmują się poszukiwaniami 60–80 tys., prowadziło do konkluzji, że większość poszukiwań prowadzona była nielegalnie⁷⁰⁴.

Konieczność zmiany nieskutecznej sankcji wykroczenia na przestępstwo stała się oczywista. Na potrzebę takich rozwiązań wskazywałem w 2016 r. w trakcie prac analitycznych nad nowymi kierunkami w karnoprawnej ochronie zabytków w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków na lata 2014-2017⁷⁰⁵. W literaturze przedmiotu zmiana kwalifikacji omawianego czynu z wykroczenia na przestępstwo została uznana za słuszny krok, ponieważ proceder prowadzenia nielegalnych poszukiwań zabytków stał się zjawiskiem masowym⁷⁰⁶. Należy wskazać, że część środowiska poszukiwaczy, którzy do tej pory w dużej części realizując swe hobby bez przestrzegania przepisów prawa, a niekiedy osiągając z grabieży nielegalnie pozyskanych zabytków korzyści majątkowe, uznało wprowadzenie art. 109c ww. Ustawy o.z.o.z. za naruszające ich interesy. Nowa rzeczywistość prawna, w której poszukiwania zabytków bez pozwolenia są ścigane jako przestępstwo skutkowałą zrzeszaniem się środowiska poszukiwaczy w stowarzyszenia i związki stowarzyszeń, których członkowie lobbują za depenalizacją poszukiwań zabytków bez pozwolenia, a także prowadzą działalność medialną, w której krytykują działania archeologów, organów ochrony zabytków i Policji prowadzone w celu zwalczania przestępczości wymierzonej w dziedzictwo archeologiczne i martyrologiczne.

Dostrzegając wskazane działania środowisk poszukiwaczy zabytków Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich (w skrócie: SNAP) przedstawiło stanowisko dotyczące kar za nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków⁷⁰⁷. W stanowisku SNAP wskazało, że *nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która weszła w życie 1 stycznia 2018 roku, bardzo korzystnie wpłynęła na ochronę zabytków archeologicznych w naszym kraju – co stwierdzamy na podstawie informacji pochodzących zarówno od archeologów, jak i danych z urzędów konserwatorskich*. SNAP podkreśliło, że *najbardziej zauważalnymi tendencjami jest zanik handlu zabytkami archeologicznymi w Internecie i zanik prezentowania swoich „znalezisk” przez tzw. poszukiwaczy skarbów na stronach interneto-*

⁷⁰⁴ M. Trzciniński, *Poszukiwania skarbów czy poszukiwania zabytków? Między legendą a rzeczywistością*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, nr 88, s. 102.

⁷⁰⁵ Zob. O. Jakubowski, *Karnoprawna ochrona zabytków ruchomych*, Część 9 raportu „Stan ochrony prawnej oraz kierunki zmian w zakresie prawnej ochrony zabytków ruchomych w Polsce” pod kierunkiem dr hab. Kamilla Zeidlera, prof. UG. Powyższe badanie było przeprowadzone w 2016 r. w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 r.

⁷⁰⁶ Zob. M. Trzciniński, *Próba oceny...*, op. cit., s. 112.

⁷⁰⁷ *Stanowisko Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich dotyczące kar za nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków*, <https://www.snap.org.pl/kara-za-nielegalne-poszukiwania-ukrytych-lub-porzuconych-zabytkow/>, [dostęp: 3.08.2023].

wych, przede wszystkim na Facebooku. Co najbardziej nas cieszy, to zauważalne zwiększanie się liczby wydawanych przez konserwatorów pozwoleń na poszukiwania. Ma to dla ochrony dziedzictwa archeologicznego szczególne znaczenie, ponieważ osoba chcąc uzyskać pozwolenie na poszukiwania zabytków musi przedstawić konserwatorowi zabytków mapkę z zaznaczonym terenem planowanych poszukiwań, na której wprowadzana jest lokalizacja stanowisk archeologicznych i ich stref ochronnych, czyli obszarów, gdzie poszukiwań prowadzić nie wolno. Stanowiska archeologiczne znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków i na tej podstawie podlegają ochronie prawnej.

Wskazane w stanowisku SNAP konsekwencje wprowadzenia zmian do art. 109c Ustawy o.z.o.z. potwierdza w swoich badaniach Jarosław Janikowski podając uzyskane z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego statystyki, zgodnie z którymi liczba wydanych na terenie kraju pozwoleń na prowadzenie poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, która w 2017 r. wynosiła 242 w 2018 r. wzrosła do 420 pozwoleń, a w 2019 r. do 647 ⁷⁰⁸. Jarosław Janikowski powołując się na informację z Komendy Głównej Policji wskazując, że w 2019 r. Policja stwierdziła 28 przestępstw z art. 109c. ww. ustawy o 20 więcej niż w roku 2018. Zatem w odniesieniu do wcześniej przedstawionej liczby osób poszukujących (ok. 100 tys.) oraz liczby wydanych na terenie kraju pozwoleń na prowadzenie poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, można wysnuć wniosek o niezwykle wysokiej skali przestępczości niewykrytej w tym zakresie⁷⁰⁹.

Specyfika nielegalnego poszukiwania zabytków powoduje, iż wiele przestępstw, a wcześniej wykroczeń nie jest i nie było ujawnianych przez organy ścigania⁷¹⁰. Często po poszukiwaczach skarbów pozostają jedynie dziury w ziemi świadczące o działalności „detektorystów”. Także w przestrzeni medialnej osoby, przeciwko którym prowadzone są postępowania karne za nielegalne poszukiwania zabytków są przedstawiane jako obywatele skrzywdzeni przez opresyjne państwo, którzy są prześladowani za szukanie i kolekcjonowanie łusek naboju z czasów II wojny światowej. Jak mylny to obraz pokazują wyrok Sądu Okręgowego w Toruniu z dnia 1 marca 2021 dotyczący poszukiwacza, który w obrębie nieruchomości zabytku archeologicznego, w krótkich odstępach czasu, z góry powziętym zamiarem, bez wymaganego zezwolenia przy użyciu urządzeń elektronicznych i technicznych poszukiwał ukrytych zabytków, tym samym nieumyślnie niszcząc zawartość nawarstwień kulturowych na

⁷⁰⁸ J. Janikowski, *Przestępstwo poszukiwania zabytków ruchomych bez pozwolenia lub wbrew jego warunkom*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s.134.

⁷⁰⁹ Ibidem, s. 136.

⁷¹⁰ Ibidem, s. 136.

stanowisku archeologicznym⁷¹¹. Sprawca dokonał także przywłaszczenia zabytków archeologicznych stanowiących dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury. Sąd za nielegalne poszukiwania zabytków i przywłaszczenie wymierzył karę grzywny. Stan faktyczny sprawy potwierdza powiązania nielegalnych poszukiwań zabytków z niszczeniem stanowisk archeologicznych i ich przywłaszczaniem. Samo poszukiwanie zabytków bez pozwolenia, które nie wiąże się z niszczeniem lub przywłaszczeniem zabytków może być przez sądy potraktowane łagodniej czego przykładem jest wyrok Sądu Rejonowego w Raciborzu z dnia 25 sierpnia 2020 r.⁷¹². Sąd umorzył postępowanie z uwagi na znikomą społeczną szkodliwość czynu w stosunku do sprawcy, który z wykrywaczem metali oraz z łopatą przekopywał działkę należącą do swojej matki. W wyroku podkreślono, że poszukiwania nie odbywały na terenie stanowiska archeologicznego, a u oskarżonego nie znaleziono żadnych przedmiotów zabytkowych mogących pochodzić z poszukiwań. Sąd nie kwestionował jednak, iż oskarżony dopuścił się realizacji znamion zarzucanego mu przestępstwa. Powołując się na komentarz Marka Bojarskiego i Wojciecha Radeckiego do art. 109c ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁷¹³ wskazał, że *poszukiwanie obejmuje wszelkie czynności zmierzające do ujawnienia miejsca położenia zabytku. Jest to przestępstwo zagrożenia abstrakcyjnego. Ustawodawca przyjął założenie, że prowadzenie poszukiwań bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia może stanowić zagrożenie dla stanu poszukiwanych lub porzuconych zabytków, nie wymaga jednak potwierdzenia tego założenia, co oznacza, że dla kwalifikacji czynu wystarczy sam brak pozwolenia albo działanie wbrew warunkom pozwolenia, niezależnie od tego, czy zabytek został uszkodzony lub zniszczony, ani nawet od tego, czy to uszkodzenie lub zniszczenie realnie groziło.*

Niestety z dniem 1 maja 2024 r. ma wejść w życie nowelizacja Ustawy o.z.o.z., w wyniku której omawiany przepis karny ma zostać uchylony. W jego miejsce mają zostać wprowadzone negatywne dla dziedzictwa kulturowego rozwiązania dotyczące amatorskich poszukiwań zabytków⁷¹⁴.

⁷¹¹ Wyrok Sądu Okręgowego w Toruniu z dnia 1 marca 2021 r., Sygnatura akt II K 58/20.

⁷¹² Wyrok Sądu Rejonowego w Raciborzu z dnia 25 sierpnia 2020 r., Sygnatura akt II K 972/19.

⁷¹³ Zob. M. Bojarski, W. Radecki, *Komentarz do art. 109c ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, [w:] M. Bojarski (red.), *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe, System prawa karnego tom 11*, Warszawa 2017, s. 1100.

⁷¹⁴ Zob. rozdział V pracy odnośnie zmian prawnych mających negatywny wpływ na ochronę dziedzictwa archeologicznego i martyrologicznego w Polsce.

3.2.5.7. Wykroczenia w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami

Narzędziami prawnymi, którymi w realizacji swych zadań przez wiele lat posługiwali się wojewódzcy konserwatorzy zabytków o wiele częściej niż przepisy o przestępstwach były przepisy o wykroczeniach z Ustawy o.z.o.z. Narzędzia te niestety wielokrotnie nie zawsze można wystarczająco skutecznie wykorzystywać do ochrony dziedzictwa kulturowego⁷¹⁵.

Ustawa o.z.o.z. roku zawiera w rozdziale jedenastym 11 czynów zabronionych należących do kategorii wykroczeń. Obecnie za wykroczenia uznaje się:

- niezabezpieczenie zabytku (art. 110);
- naruszenie zakazów obowiązujących na terenie parku kulturowego (art. 112);
- niepowiadomienie o przywiezieniu zabytku (art. 113a);
- utrudnianie dostępu do zabytku (art. 114);
- niepowiadomienie o odkryciu przedmiotu w trakcie prowadzenia robót (art. 115);
- niepowiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu (art. 116);
- prowadzenie prac bez pozwolenia (art. 117);
- umieszczenie reklamy na zabytku (art. 118);
- niewykonywanie zaleceń pokontrolnych (art. 119);
- nieprowadzenie księgi ewidencyjnej (art. 119a).

Podkreślenia wymaga, że przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie Ustawy o.z.o.z. oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1595) wprowadziły mechanizm, zgodnie z którym przepisy dotyczące wykroczeń określonych w art. 113a, art. 114, art. 117 lub w art. 119 uchyla się z dniem 1 stycznia 2024 r (co ma związek z opisanym w pracy wprowadzeniem do Ustawy o.z.o.z. deliktów administracyjnych)⁷¹⁶.

W mojej ocenie pozostałe w Ustawie o.z.o.z. przepisy o wykroczeniach przy ich właściwym zastosowaniu mogą być odpowiednimi narzędziami do zwalczania czynów wymierzonych w dziedzictwo kulturowe. Przykładem może być uregulowane w art. 112 Ustawy o.z.o.z. wykroczenie dotyczące naruszenia zakazów obowiązujących na terenie parku kultu-

⁷¹⁵ Szerzej O. Jakubowski, *Stosowanie przepisów...*, op. cit.

⁷¹⁶ Inny mechanizm zawarty w art. 7 ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1595) zakłada, że jeżeli wykroczenia określone w art. 113, art. 113a, art. 114, art. 117 lub w art. 119 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi jednocześnie zachowanie określone jako delikty administracyjne w art. 107a-107e tej ustawy uprzednie prawomocne ukaranie sprawcy za wykroczenie stanowi przeszkodę do zastosowania wobec niego kary pieniężnej według przepisów o odpowiedzialności administracyjnej, a uprzednie nałożenie ostateczną decyzją administracyjną kary pieniężnej stanowi okoliczność wyłączającą orzekanie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia.

rowego. Mandaty za wskazane wykroczenie może nakładać straż gminna⁷¹⁷. Według danych pochodzących z raportów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych o stanie bezpieczeństwa w Polsce publikowanych w latach 2012 - 2016 r. we wskazanym okresie mandatów karnych nałożonych przez straże miejskie i gminne było:

1. w 2012 - 275 i opiewały na sumę 22 300 zł⁷¹⁸;
2. w 2013 - 186 i opiewały na sumę 18 980 zł⁷¹⁹;
3. w 2014 - 205 i opiewały na sumę 20 605 zł⁷²⁰;
4. w 2015 - 514 i opiewały na sumę 69 030 zł⁷²¹;
5. w 2016 - 869 i opiewały na sumę 81 559 zł⁷²².

Wskazane dane świadczą o tendencjach wzrostowych w stosowaniu wykroczenia przez uprawnione organy.

Innym przepisem z obszaru wykroczeń realizującym skutecznie cel ochrony zabytków jest art. 118 Ustawy o.z.o.z. dotyczący umieszczenia reklamy na zabytku. Potwierdzają to wyniki badań prowadzonych w 2014 a poświęconych zagrożeniom zabytków przestępczością. Prace badawcze były prowadzone na podstawie ankiet i informacji Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i obejmowały m.in. statystyki stosowania wykroczeń w danych województwach w 2012 r.⁷²³. Na tle stosowania przez Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków wykroczeń po kilka lub kilkadziesiąt razy w roku wyróżniało się stosowanie art. 118 ww. ustawy. W 2012 r. wykroczenie to popełniono 902 razy, w tym w województwie małopolskim 886 razy. Dane te wskazują, że stosowanie lub niestosowanie wykroczeń w dużej mierze może wiązać się z decyzją lokalnych organów.

W przyszłości duże znaczenie może mieć wykroczenie z art. 119a Ustawy o.z.o.z., zgodnie z którym karze grzywny podlega ten kto wbrew ciężącemu na nim obowiązкови (uregulowanym w art. 59a ust. 1) nie prowadzi księgi ewidencyjnej albo prowadzi ją w sposób nierzetelny lub niezgodny z prawdą. W mojej ocenie systematyczne kontrole pod-

⁷¹⁷ Zob. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 listopada 2003 r. w sprawie wykroczeń, za które strażnicy straży gminnych są uprawnieni do nakładania grzywny w drodze mandatu karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1350).

⁷¹⁸ *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2012 r.* <https://policja.pl/pol/aktualnosci/88991,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-w-2012-r-mniej-przestepstw.html>, [dostęp: 3.08.2023].

⁷¹⁹ *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2013 r.* <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/6102,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-w-Polsce-w-2013-roku.html>, [dostęp: 3.08.2023].

⁷²⁰ *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 r.* <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/7789,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-w-Polsce-w-2014-r.html>, [dostęp: 3.08.2023].

⁷²¹ *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2015 r.* <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>, [dostęp: 3.08.2023].

⁷²² *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 r.* <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>, [dostęp: 3.08.2023].

⁷²³ Szerzej: O. Jakubowski, *Karnoprawna ochrona zabytków...*, op. cit., s. 479-481.

miotów gospodarczych zajmujących się obrotem zabytkami pod kątem prowadzenia ksiąg ewidencyjnych mogą w dłuższej perspektywie przyczynić się do wzrostu wykrywalności przestępstw wymierzonych w dziedzictwo kulturowe związanych m.in. z paserstwem czy obrotem falsyfikatami.

3.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o muzeach.

3.3.1. Rola muzeów w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Ważnym elementem polskiego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego są muzea. Stanisław Waltoś w trakcie I Kongresu Muzealników Polskich, który odbył się w 23-25 kwietnia 2015 w Łodzi odnosząc się do misji muzeum wskazał, że istota tejże misji wyraża się m.in. w powinności przede wszystkim ochrony fundamentalnej wartości, jaką jest dziedzictwo kulturalne oraz naturalne, a podstawowym przedmiotem tej ochrony jest muzealia⁷²⁴. Także Katarzyna Zalasńska podkreśla, że ochrona zbiorów, a przede wszystkim zabytków w rozumieniu Ustawy o.z.o.z. jest nierozzerwalnie związana z działalnością muzeów⁷²⁵. Analizując rolę muzeów pod kątem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością należy zwrócić uwagę, na wielorakie funkcje jakie pełnią one w tym zakresie.

Przede wszystkim należy wskazać, że zawarte w Ustawie o muzeach rozwiązania mają na celu co do zasady w sposób komplementarny uregulować kwestie bezpieczeństwa przechowywanych w nich zbiorów, w tym także przed przestępczością⁷²⁶. Głównym aktem prawnym, w którym uregulowane zostały procedury postępowania a także standardy bezpieczeństwa w muzeach poza samą Ustawą o muzeach jest rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą⁷²⁷, w którym zawarto szczegółowe przepisy dotyczące ochrony zbiorów muzealnych. Akt ten został wydany na podstawie upoważnienia z art. 5 ust. 5 Ustawy o muzeach, w którym wskazano, iż ma on normować „szczegółowy zakres i tryb zabezpieczania zbiorów

⁷²⁴ S. Waltoś, *Misja, etyka, wartości. Pytanie o wartościotwórczą rolę muzeów*, [w:] M. Wysocki (red.), *Komitet Programowy Muzealników Polskich pod przewodnictwem Michała Niezabitowskiego*, I Kongres Muzealników Polskich, Warszawa 2015, s. 25.

⁷²⁵ K. Zalasńska, *ROZDZIAŁ III Zadania publiczne w obszarze muzealnictwa*, [w:] K. Zalasńska (red.), *Muzea publiczne. Studium administracyjnoprawne*, Warszawa 2013, s. 106

⁷²⁶ Zob. rozdział I pracy odnośnie pojęć „Muzea”, „zbiory muzealne”, „muzealia”.

⁷²⁷ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą (Dz. U. poz. 1240).

przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym zniszczeniem lub utratą zbiorów oraz sposoby przygotowania zbiorów do ewakuacji w razie powstania zagrożenia”. Ustawodawca wyraźnie wskazał, iż ten akt prawny tworzy się m.in. “mając na względzie niedopuszczenie do sytuacji, w której zbiory mogą być utracone, uszkodzone lub zniszczone”. Rozporządzenie to szczegółowo reguluje zarówno aspekty techniczne jak i proceduralne dotyczące zabezpieczenia muzeów przed kradzieżami⁷²⁸.

Odnosnie zabezpieczeń muzeów przed kradzieżami, w tym włamaniami, eksperci zajmujący się problemami bezpieczeństwa zbiorów wskazują, iż z tym pojęciem łączą się dwa zagadnienia: ochrona i zabezpieczenie. W przypadku zagadnienia pierwszego mamy do czynienia z dozowaniem zbiorów i innego mienia, interwencjami, w ramach posiadanych uprawnień, w przypadkach stanowiących zagrożenie oraz z obsługą urządzeń zabezpieczenia technicznego. Wszystko to wiąże się z wykorzystaniem czynnika ludzkiego. Drugie zagadnienie łączy się z technicznym aspektem bezpieczeństwa⁷²⁹. Zabezpieczenia techniczne dzielą się na zabezpieczenia budowlane (elementy konstrukcyjne, ściany, stropy, kraty stałe, ogrodzenia itp.), zabezpieczenia mechaniczne (zamki, zamknięcia, kraty ruchome, depozytory kluczy, drzwi specjalne itp.) oraz zabezpieczenia elektroniczne (systemy sygnalizacji włamania i napadu, pożarowe systemy alarmowe, systemy telewizji dozorowanej, system monitoringu itp.)⁷³⁰. Spośród zabezpieczeń elektronicznych warto przybliżyć dwa ich rodzaje służące przeciwdziałaniu napadowi:

1. System sygnalizacji włamania i napadu (SSWN) – jako jeden z ważniejszych systemów bezpieczeństwa w muzeach ma na celu wykryć sytuacje niepożądane, czyli pojawienie się intruza i zawiadomić o nich użytkownika lub odpowiednie służby. System składa się z elementów widocznych, jak czujki, klawiatury i sygnalizatory oraz takich, z których istnienia nie zawsze zdajemy sobie sprawę, czyli centrala, przyciski napadowe, zasilacze czy różnego rodzaju moduły.
2. System telewizji dozorowej (CCTV) – ma na celu umożliwiać nieustanną obserwację danego obszaru oraz rejestrację i archiwizację obrazu.

⁷²⁸ Zob. K. Osiewicz, *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą (wybrane przepisy z komentarzem)*, [w:] S. Kocewiak, *ABC Dokumentacja organizacyjno-ochronna w muzeach i wybrane przepisy prawa*, nr 5, Warszawa 2015, s. 34–58.

⁷²⁹ P. Ogrodzki, *Muzealiów Zabezpieczenie*, [w:] K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2010, s. 173.

⁷³⁰ Zob. S. Kocewiak, P. Ogrodzki, J. Rulewicz, *Vademecum Zabezpieczenia Muzeów*, Warszawa 2002; a także S. Kocewiak, P. Ogrodzki, *Ochrona i Bezpieczeństwo Muzeów*, Warszawa 2006.

Piotr Ogrodzki zwracał uwagę, na zjawisko nasilających się kradzieży dokonywanych w muzeach w czasie, kiedy ekspozycja udostępniona jest zwiedzającym. Wiąże się to z faktem, iż przestępcy nie chcą ryzykować w sytuacji, w której w wielu muzeach istnieją rozbudowane systemy sygnalizacji włamania i napadu wykrywające intruzów zanim dostaną się do środka. Działają bowiem zewnętrzne systemy telewizji dozorowanej, całodobowa ochrona a w przypadku jej braku firmy ochroniarskie podjeżdżające niezwłocznie pod chroniony obiekt⁷³¹.

Omawiane rozporządzenie odpowiada na zmieniające się zagrożenia oraz wynikają z postępu technologicznego w zabezpieczeniach technicznych. Konkurencja na rynku zabezpieczeń sprawiła, że urządzenia zabezpieczające są dostępne za rozsądną cenę, co sprawia, że muzea dysponujące niewielkim nawet budżetem stać na zabezpieczenie muzeum w wyznaczonym standardzie⁷³². Niestety jak wynika z raportu Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów analiza stanu infrastruktury budowlanej i zabezpieczeniowej w muzeach⁷³³, niektóre muzea nie w pełni spełniają wymogi wynikające z przepisów w zakresie zabezpieczeń zbiorów. W trakcie I Kongresu Muzealników Polskich została przyjęta uchwała nr 4 o potrzebie przyjęcia spójnej polityki gromadzenia i ochrony zbiorów, w której m.in. wskazano, że (...) delegaci Kongresu zauważają dysproporcję pomiędzy liczbą przechowywanych w polskich muzeach muzealiów a powierzchnią i standardem technicznym magazynów zbiorów, którymi muzea dysponują. Delegaci apelują do organizatorów o przeznaczenie stosownych środków na systematyczną i systemową modernizację oraz rozwój zaplecza magazynowego. (...) ⁷³⁴. Wskazany raport i uchwała świadczą, że mimo obowiązywania przepisów dotyczących zabezpieczeń muzeów we wskazanej materii jeszcze wiele pozostaje do zrobienia co ma wpływ na poziom bezpieczeństwa przechowywanych w tych instytucjach zbiorów.

Pomimo stosowania przez muzea wynikających z przepisów prawa standardów zabezpieczeń, w dalszym ciągu instytucje te zagrożone są włamaniami. Przykładem może być sprawa kradzieży z muzeum złotej palmetki w 2014 r., wycenianej na ok. 20 000 zł., którą sprawca ukradł w trakcie wystawy z jednej z gablot muzealnych Muzeum Archeologicznego

⁷³¹ P. Ogrodzki, *Kradzieże zbiorów z polskich muzeów*, [w:] J. Włodarski, K. Zeidler (red.), *Prawo Muzeów*, Warszawa 2008, s. 64

⁷³² Zob. O. Jakubowski, K. Osiewicz, *Bezpieczeństwo muzeów – zagrożenia, zapobieganie*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2017, nr 1, s. 194.

⁷³³ Zob. *Analiza stanu infrastruktury budowlanej i zabezpieczeniowej w muzeach. Raport*, https://nimosz.pl/files/publications/8/Stan_infrastruktury_budowlanej.pdf, [dostęp: 3.11.2022].

⁷³⁴ M. Wysocki (red.), *Uchwała na I Kongresie Muzealników Polskich nr 4 o potrzebie przyjęcia spójnej polityki gromadzenia i ochrony zbiorów. Komitet Programowy Muzealników Polskich pod przewodnictwem Michała Niezabitowskiego*, I Kongres Muzealników Polskich, Warszawa 2015, s. 284.

w Poznaniu. Pomimo skutecznego dokonania włamania do gabloty, Policji udało się w ciągu 2 dni odzyskać dzieło i ująć sprawcę na co wpływ miało m.in. zabezpieczenie w postaci nagrania z telewizji dozorowej. Jak wynika z wyroku Sądu Rejonowego w Poznaniu z dnia 23 lipca 2015 r.⁷³⁵ sprawca, który był już skazany za podobne przestępstwo otrzymał karę 1 roku i 4 miesięcy pozbawienia wolności. Niestety włamania do muzeów nie zawsze kończą się tak szybkim zatrzymaniem sprawców. Przykładem jest sprawa włamania do gabloty Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, do którego doszło w nieustalonym czasie pomiędzy 30 stycznia a 2 lutego 2020 r., w trakcie którego skradziono 3 zabytkowe pistolety. Niestety dochodzenie w powyższej sprawie zostało umorzone 29 maja 2020 r. ze względu na niewykrycie sprawcy⁷³⁶.

Niezależnie od kwestii zabezpieczeń bardzo istotne są procedury określające sposób postępowania, w przypadku ujawnienia strat zabytków i dóbr kultury. W przypadku stwierdzenia, że zbiory zostały utracone, uszkodzone lub zniszczone w wyniku przestępstwa, dyrektor danego muzeum zawiadamia niezwłocznie najbliższą jednostkę Policji oraz organizatora muzeum⁷³⁷. Gdy zbiory zostały utracone lub zniszczone w inny sposób niż w wyniku przestępstwa, dyrektor muzeum przesyła do instytucji kultury (Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów) dane dotyczące tych zbiorów oraz informacje o okolicznościach ich utracenia lub zniszczenia⁷³⁸. Stosowanie wskazanych procedur wraz z innymi przepisami dotyczącymi zawiadomień o popełnieniu przestępstwa zwiększa szanse szybkiego rozpoczęcia poszukiwań utraconego obiektu⁷³⁹.

W Ustawie o muzeach znajdują się także inne przepisy, których stosowanie ma istotne znaczenie w zapobieganiu przestępczości wymierzonej w zbiory muzealne. Ograniczenie dostępu do informacji, o którym mowa w art. 30 Ustawy o muzeach jest jednym z takich przepisów. Ograniczenie to służy zapewnieniu bezpieczeństwa muzealiom ze względu na ochronę przed zagrożeniem pożarowym, kradzieżą i innego rodzaju niebezpieczeństwem, które grozi

⁷³⁵ Wyrok Sądu Rejonowego w Poznaniu Nowe Miasto i Wilda z dnia 23 lipca 2015 r., Sygnatura akt III K 492/15.

⁷³⁶ Postanowienie o umorzeniu dochodzenia Prokuratury Rejonowej Łódź-Polesie z dnia 29 maja 2020 r., Sygnatura akt PR 2 Ds.346.2020.

⁷³⁷ § 20 Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą.

⁷³⁸ § 20 Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą.

⁷³⁹ Szerzej: O. Jakubowski, *Działania instytucji po wykryciu utraty, uszkodzenia rzeczy ze zbiorów muzealnych*, [w:] ABC Dokumentacja organizacyjno-ochronna w muzeach i wybrane przepisy prawa 2015, nr 5, s. 110-113 także A. Grajewski, *Sposoby postępowania w przypadku kradzieży obiektów ze zbiorów muzealnych*, „Muzealnictwo” 2018, nr 59, s. 109.

zniszczeniem lub utratą zbiorów. Jak słusznie podnosi się w literaturze ograniczenia to nie odnosi się do wszelkich informacji, które dotyczą muzealiów, lecz wyłącznie do takich, których ujawnienie wzmagałoby ryzyko pożaru, kradzieży lub innego niebezpieczeństwa, grożącego zniszczeniem lub utratą zbiorów⁷⁴⁰.

Innym wartym podkreślenia rozwiązaniem, które sprzyja bezpieczeństwu zbiorów są zawarte w art. 29 Ustawy o muzeach warunki przenoszenia muzealiów poza teren muzeum. Należy pamiętać, że w trakcie eksponowania muzealiów poza terenem instytucji może pojawić się szereg ryzyk w zakresie jego zabezpieczenia przed przestępczością. Przykładem może być sprawa zorganizowanej przez Muzeum Miedzi w Legnicy wystawy „Cień gwiazdy. Relikty legnickich pomników PRL-u”, w trakcie której skradziono popiersie marszałka Konstantego Rokossowskiego z mosiądzu. Muzealna wystawa była zorganizowana na terenie cmentarza komunalnego, do którego sprawca przestępstwa dostał się samochodem, niszcząc bramę cmentarza i przycmentarnego lapidarium. Policji udało się odnaleźć uszkodzone popiersie i zatrzymać sprawcę w stosunku do którego zastosowano dozór policyjny a potem areszt⁷⁴¹.

Istotnym przepisem w zakresie uregulowania roli muzealnika także w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością jest art. 34 Ustawy o muzeach, zgodnie z którym muzealnik w czasie pozostawania w stosunku pracy w muzeum przestrzega ogólnie przyjętych norm etyki zawodowej, a w szczególności nie prowadzi handlu przedmiotami pozostającymi w zakresie zainteresowania muzeum i nie podejmuje działań, takich jak kolekcjonerskich, wykonywania ekspertyz i wycen przedmiotów, mogących powodować konflikt interesów z zatrudniającym go muzeum.

Wskazane unormowanie wiąże się z faktem, że muzealnicy często posiadają wiedzę ekspercką z zakresu ocen dzieł sztuki bardzo przydatną na rynku sztuki. Źle użyta wiedza pracowników muzeum może powodować konflikt interesów z instytucją, w której pracują a także zagrozić bezpieczeństwu obrotu dobrami kultury. Na zagrożenia związane ze świadczeniem usług eksperckich przez muzealników zwracał uwagę m.in. Stanisław Waltoś apelując o ostrożność w angażowaniu się muzealników w prywatne ekspertyzy⁷⁴².

Pomimo zawartych w Ustawie o muzeach wielu rozwiązań istotnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością, uważam, że przepisy ww. ustawy mają nie-

⁷⁴⁰ Z. Cieślík, *art. 30(a)*, [w:] I. Gredka-Ligarska, P. Gwoździwicz-Matan, I. Lipowicz, A. Matan, S. Waltoś, K. Zeidler, Z. Cieślík (red.), *Ustawa o muzeach. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 391.

⁷⁴¹ Postanowienie Sadu Rejonowego w Legnicy z dnia 11 maja 2021 r. o zastosowaniu środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania, Sygnatura akt II Kp 438/2021.

⁷⁴² Zob. S. Waltoś, *Muzealnik jako ekspert na rynku dzieł sztuki*, [w:] R. Pasieczny (red.), *Problematyka autentyczności dzieł sztuki na polskim rynku. Teoria - praktyka – prawo*, Warszawa 2012, s. 313-322.

stety luki generujące ryzyka dla dziedzictwa kulturowego. Luki te należy postrzegać przez pryzmat tego, że muzea, w tym także te tworzone przez osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej są postrzegane, jako instytucję bezinteresownie chroniące dziedzictwo kulturowe. Ustawodawca przewidział dla tych podmiotów szereg uprawnień w tym m.in. możliwość przechowywania w swych zbiorach broni palnej. Pierwszą z luk jest, w mojej opinii, konstrukcja tzw. muzeum w organizacji wynikająca z art. 6 ust. 3 i 4 Ustawy o muzeach. Zgodnie z wskazanymi przepisami pierwszy statut nadany muzeum, statut muzeum w organizacji, zawiera postanowienia regulujące proces organizowania muzeum i obowiązuje do czasu jego zakończenia. Za dzień zakończenia organizowania muzeum przyjmuje się dzień otwarcia wystawy stałej. W praktyce rozwiązanie powoduje sytuację, w której do czasu otwarcia wystawy stałej przez nieokreślony czas (w ustawie nie określono okresu organizacji muzeum) funkcjonuje podmiot, który z jednej strony nie jest jeszcze w pełni muzeum a co za tym idzie powstają wątpliwości czy obejmują go wynikające z przepisów Ustawy o muzeach obowiązki w zakresie przechowywania zbiorów. Z drugiej strony muzeum w organizacji funkcjonuje już jako podmiot, który pozyskuje eksponaty. Zwłaszcza w przypadku prywatnych muzeów ryzyko wykorzystania wskazanej luki w celach przestępczych pozostaje realne.

Na wskazany problem w kontekście pozyskiwania przez muzea prywatne broni palnej zwraca uwagę Adam Grajewski i Zbigniew Wardak⁷⁴³. Uważam, że rozwiązaniami, które ograniczyłyby wskazany problem byłoby wprowadzenie w Ustawie o muzeach rozwiązań zgodnie, z którymi proces organizowania muzeów prywatnych zostałby poddany dodatkowej kontroli (np. poprzez obowiązek zawarcia w statucie muzeum w organizacji, postanowień dotyczących nabywania i standardów przechowywania zabytków w trakcie procesu organizowania muzeum).

Drugą luką, w mojej ocenie, generującą szereg ryzyk w obszarze obrotu zabytkami i dobrami kultury jest brak w obecnym stanie prawnym ustawowych przepisów dotyczących zasad nabywania tego rodzaju rzeczy przez muzea (poza szcątkowymi regulacjami w rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach). Nabywając cenne obiekty, instytucje muzealne stają się ważnym uczestnikiem rynku antykwarycznego stykając się również z jego zagrożeniami. W literaturze podkreśla się, iż dobra kultury utracone w wyniku przestępstwa

⁷⁴³Zob. A. Grajewski, Z. Wardak, *Broń palna w muzeach prywatnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 56.

często trafiają na legalny rynek antykwaryczny, gdzie przedmiotom próbuje się stworzyć historię, która ma świadczyć o ich legalnym pochodzeniu⁷⁴⁴.

W praktyce część polskich instytucji muzealnych podjęło się przestrzegać kodeksu etyki ICOM dla muzeów opracowanego przez Międzynarodową Radę Muzeów.⁷⁴⁵ W dokumencie tym szczegółowo opracowano wskazania dotyczące pozyskiwania muzealiów. Zapisy kodeksu etyki ICOM bardzo rygorystycznie przedstawiają obowiązki instytucji muzealnej. Mimo dużego znaczenia ze względu na ich międzynarodowy charakter nie są one normami prawnymi powszechnie obowiązującymi w Polsce.

Brak przepisów ustawowych regulujących nabywanie dóbr kultury przez muzea może być poważnym problemem w przypadku braku wewnętrznych procedur regulujących takie działania instytucji⁷⁴⁶. Bez gruntownych badań przy zakupie lub przyjęciu w depozyt dzieła istnieje ryzyko:

- przyjęcia dobra kultury pochodzącego z kradzieży;
- przyjęcia dobra kultury pochodzącego z nielegalnych wykopalisk⁷⁴⁷;
- przyjęcia dobra kultury będącego tzw. stratą wojenną;
- przyjęcia dobra kultury nielegalnie wywiezionego z terenu innego państwa;
- oferowanie do zakupu obiektu będącego fałszyfikatem.

Aby ustandaryzować postępowanie związane z nabywaniem dóbr kultury przez muzea i zminimalizować ww. ryzyka przepisy Ustawy o muzeach powinny zostać rozbudowane o rozwiązania wprowadzające obowiązek badania proveniencji zabytku ruchomego lub dobra kultury nabywanego lub przyjmowanego w inny sposób do zbiorów muzealnych. Przykładem nabywania przez muzea w Polsce skradzionych dzieł sztuki i innych dóbr kultury o niepewnej jest sprawa skradzionego w 1993 r. we Francji z Katedry Chalon Sur Saone XIII pastorału z figurką baranka ściganego przez węża uznawanego we Francji za skarb narodowy, który odnalazł się w 2006 r. w Muzeum Archidiecezji w Warszawie. Pastorał był poszukiwany m.in. za pośrednictwem bazy danych Interpolu Stolen Works of Art a trafił do muzeum jako darowizna.

⁷⁴⁴ Edgar A.J.G. Tjhuis, *The Trafficking Problem...*, op. cit., s. 88.

⁷⁴⁵ Zob. *Kodeks Etyki dla Muzeów*, tłum. P. Rybiński, [w:] J. Włodarski, K. Zeidler (red.), *Prawo Muzeów*, Warszawa 2008, s. 244-245.

⁷⁴⁶ Szerzej: O. Jakubowski, *Nabywanie dóbr kultury przez muzea*, „Muzealnictwo” 2012, nr 53, s. 88-92.

⁷⁴⁷ Niestety jak wskazuje Marcin Sabaciński niektóre instytucje muzealne mogą występować nawet w roli pase-ra przyjmując do swoich zbiorów zrabowane zabytki archeologiczne. Zob. M. Sabaciński, *Muzealnik na rozdrożu. Głos w sprawie przekazywania muzeom znalezisk archeologicznych z amatorskich odkryć*, „Muzealnictwo” 2012, nr 53, s. 93-99.

3.3.2. Przestępstwo nielegalnego wywozu muzealium niebędącym zabytkiem.

Zgodnie z art. 34 a Ustawy o muzeach:

1. *Kto bez pozwolenia wywozi za granicę muzealium, które nie stanowi zabytku w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wpisane do inwentarza muzealiów w muzeum będącym instytucją kultury lub po wywiezieniu go za granicę nie sprowadza do kraju w okresie ważności pozwolenia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.*
2. *Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*
3. *W wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.*
4. *W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 sąd orzeka, a w razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec, nawiązkę na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia przewidzianego w przepisach o minimalnym wynagrodzeniu za pracę.*

Wskazany przepis karny został wprowadzony do Ustawy o muzeach przepisami ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury. Omawiane przestępstwo ściśle wiąże się z art. 29a ustawy o muzeach, w którym uregulowano zasady czasowego wywozu za granicę muzealiów, które nie stanowią zabytków w rozumieniu art. 3 pkt. 1 Ustawy o.z.o.z. oraz są wpisane do inwentarza muzealiów w muzeach będących instytucjami kultury. Wskazanie w przytoczonym przepisie muzeów będących instytucjami kultury ogranicza obowiązek posiadania pozwoleń na wywóz do muzeów państwowych i samorządowych⁷⁴⁸.

Przestępstwo polegające na nielegalnym wywozie muzealium niebędącego zabytkiem należy uznać za przestępstwo powszechne a czyn polegający na nielegalnym wywozie muzealium niebędącym zabytkiem ma charakter materialny. Skutkiem wskazanego czynu jest opuszczenie przez muzealium niebędące zabytkiem granic Polski. Wywiezienie takiego muzealium to każde przemieszczenie muzealium poza terytorium Polski. Natomiast przestępstwo polegające na nie sprowadzeniu muzealium niebędącego zabytkiem ma charakter formalny i jest przestępstwem indywidualnym, ponieważ popełnić je może tylko osoba, która wcześniej uzyskała pozwolenie na wywóz muzealium.

Organy ścigania prowadząc postępowanie karne z art. 34a Ustawy o muzeach w ocenie autora pracy mogą napotkać szereg problemów ze stosowaniem wskazanego przepi-

⁷⁴⁸ Szerzej: O. Jakubowski, *Wywóz dóbr kultury – nowe obowiązki instytucji kultury*, „Prawo i finanse w kulturze” 2017, nr 33.

su. Pierwszym z nich będzie konieczność oceny czy nielegalnie wywiezione muzealia jest zabytkiem w rozumieniu art. 3 pkt 1 Ustawy o z.o.z. czy może nie mieści się w zakresie tego pojęcia. Drugim problemem w przypadku nie sprowadzenia muzealium niebędącym zabytkiem do kraju w okresie ważności pozwolenia to ustalenie, kto w istocie w instytucji muzealnej jest osobą odpowiedzialną za popełnione przestępstwo. Problem ten bierze się z faktu, że w proces wypożyczenia muzealiów włączonych jest wiele osób pracujących w instytucji.

3.4. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o bibliotekach.

3.4.1. Rola bibliotek w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

W zbiorach bibliotek znajdują się wiele cennych zabytków mających istotną wartość dla dziedzictwa kulturowego. Ustawa o bibliotekach określa zasady działania bibliotek i wskazuje, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. W art. 6 Ustawy o bibliotekach doprecyzowano, że zbiory bibliotek mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego stanowią, w całości lub części, narodowy zasób biblioteczny i podlegają szczególnej ochronie⁷⁴⁹. Ważną rolę w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego pełni Rada do Spraw Narodowego Zasobu Bibliotecznego, która działa jako organ opiniotwórczo-doradczy w sprawach narodowego zasobu bibliotecznego przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego⁷⁵⁰.

Kluczowe rozwiązania dotyczące Narodowego Zasobu Bibliotecznego (w skrócie, NZB) zawiera akt wykonawczy wydany na podstawie delegacji ustawowej w art. 6 ust. 3 Ustawy o bibliotekach. Zgodnie z nią *Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określi, w drodze rozporządzenia, kryteria zaliczania zbiorów do narodowego zasobu bibliotecznego, a także wykaz bibliotek, które posiadają zbiory zaliczane do narodowego zasobu bibliotecznego, określi organizację tego zasobu oraz zasady i zakres jego szczególnej ochrony, uwzględniając charakter historyczny zbiorów i charakter edukacyjny bibliotek włączonych do wykazu.*

⁷⁴⁹ Zob. rozdział I pracy odnośnie pojęć „Materiały biblioteczne”, „Narodowy Zasób Biblioteczny” (NZB).

⁷⁵⁰ Do jej zadań należy w szczególności:

- 1) opiniowanie wniosków organizatorów bibliotek o włączenie ich zbiorów do narodowego zasobu bibliotecznego oraz przedstawianie ministrowi propozycji dotyczących zatwierdzenia tych wniosków;
- 2) opiniowanie systemu informacji o narodowym zasobie bibliotecznym;
- 3) opracowywanie i przyjmowanie planów pracy dotyczących narodowego zasobu bibliotecznego.

W istocie jak ważne dla ochrony najcenniejszych materiałów bibliotecznych są rozwiązania zawarte w rozporządzeniach ukazujące rok 2012, w którym zmiana aktu wykonawczego całkowicie przeobraziła skład i zasady ochrony NZB⁷⁵¹. W dniu 12 lipca 2012 r. wyszło w życie rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r.⁷⁵² w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego zastępując poprzednio obowiązujące rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 listopada 1998 r. w sprawie ustalenia wykazu bibliotek, których zbiory tworzą narodowy zasób biblioteczny, określenia organizacji tego zasobu oraz zasad i zakresu jego szczególnej ochrony (Dz.U. 1998 nr 146 poz. 955). Narodowy Zasób Biblioteczny, w skład którego wchodziło 56 biblioteki został zredukowany przez projektodawcę do 2 bibliotek⁷⁵³, a po 10 latach w 2023 r. do 15 bibliotek.

Ocena rozwiązania redukującego drastycznie liczbę bibliotek, których zbiory są pod szczególną ochroną państwa można ocenić różnie. W literaturze podkreślano, że oceniając obszerny, zawarty w rozporządzeniu z 1998 r. wykaz bibliotek, których zbiory w całości lub w części tworzyły narodowy zasób biblioteczny, należy mieć na uwadze, że umieszczenie w nim niektórych bibliotek było dość przypadkowe i zastanawiające biorąc pod uwagę faktyczną wartość i znaczenie zgromadzonych w nich zbiorów. Umieszczenie w przedmiotowym wykazie w niektórych przypadkach wynikało zapewne z aspiracji podmiotów zarządzających daną biblioteką⁷⁵⁴. Magdalena Gomułka zwróciła uwagę na uchybienia i braki dotyczące zabezpieczenia i warunków przechowywania Narodowego Zasobu Bibliotecznego. Uchybienia te i braki zostały stwierdzone w trakcie kontroli przeprowadzanej przez NIK w 2000 r. w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz w 29 bibliotekach wymienionych w rozporządzeniu Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 listopada 1998 r. Ustalenia pokontrolne wykazały nieprawidłowości w zakresie zabezpieczenia zbiorów przed włamaniem i kradzieżą, funkcjonowania systemów przeciwpożarowych, udostępniania zbiorów oraz digitalizacji cennych materiałów. Nieprawidłowości te były wynikiem nieprzygotowania przepisów wewnętrznych. W trakcie kontroli stwierdzono także nieprawidłowości dotyczące warunków przechowywania cennego piśmiennictwa, zasad przeprowadzania selekcji zbiorów a także konieczność zwiększenia środków finansowych⁷⁵⁵.

⁷⁵¹ Szerzej: O. Jakubowski, *Zmiany w Narodowym...*, op. cit.

⁷⁵² Rozporządzenie w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego.

⁷⁵³ Wykaz bibliotek, które posiadają zbiory zaliczane do narodowego zasobu, określony załącznikiem do rozporządzenia zawierał: Bibliotekę Jagiellońską w Krakowie, Bibliotekę Narodową w Warszawie.

⁷⁵⁴ M. Karcz-Kaczmarek, I. Kaczmarek, *Narodowy zasób biblioteczny jako dobro chronione w prawie administracyjnym*, [w:] Z. Duniewska (red.), *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, Łódź 2014, s. 243.

⁷⁵⁵ M. Gomułka, *Narodowy Zasób Biblioteczny w świetle zmian prawnych*, „Nowa Biblioteka” 2018, nr 4 (31), s. 49.

Biorąc pod uwagę przedstawioną informację o stanie ochrony bibliotek wpisanych do NZB przed 2012 r. zrozumiałe jest, że zmiany w funkcjonowaniu zasobu były pożądane. Jednakże w mojej ocenie przyjęte rozwiązanie faktycznie zmniejszające ilość bibliotek objętych szczególną ochroną państwa wydają się kontrowersyjne. W praktyce bowiem aktem wykonawczym ograniczono obowiązki państwa w stosunku do części dziedzictwa piśmienniczego objętego uprzednio szczególną ochroną prawną. Wiele cennych materiałów bibliotecznych przestało podlegać szczególnej ochronie prawnej wynikającej z przepisów Ustawy o bibliotekach⁷⁵⁶ co potencjalnie mogło zwiększyć ryzyko ich utraty.

Nie można jednak pominąć, że nowe rozporządzenie wprowadziło także nową jakość i standardy w rozwiązaniach dotyczących zabezpieczenia NZB. Magdalena Gomułka wskazuje, że kryteria zaliczania dokumentów do NZB w obowiązującym rozporządzeniu są bardzo szerokie. Wyjątkowa wartość historyczna i unikatowość kolekcji pozwalają na włączenie rękopisów o szczególnych walorach artystycznych i historycznych, w tym również dorobku literatów, naukowców, artystów i osób ważnych. Do chronionego zbioru mogą być włączane maszynopisy na prawach rękopisów, wycinki prasowe, materiały elektroniczne, kserokopie z uzupełnieniami, zbiory ikonograficzne, rysunki, druki artystyczne oraz fotografie⁷⁵⁷.

W badaniu ankietowym przeprowadzanym w 2012 r. przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów⁷⁵⁸ w części dotyczącej ubytków bezwzględnych stwierdzonych w latach 2001-2011 w Narodowym Zasobie Bibliotecznym, 9 bibliotek wskazało iż doszło do przestępstw skierowanych przeciwko narodowemu zasobowi, w tym do 6 przypadków kradzieży, Niszczenie odnotowano w trzech placówkach, przywłaszczenie w dwóch a pracownicze zagarnięcie w jednej placówce. Powyższe informacje wynikające z badań Narodowego Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów dają wyobrażenie o skali kradzieży w bibliotekach należących do NZB przed ograniczeniem liczby bibliotek do niego wpisanych. Podobne badanie przeprowadzone obecnie mogłoby dać odpowiedź czy regulację obowiązującą od 2012 r. zwiększyły czy zmniejszyły poziom zagrożenia bibliotek przestępczością.

Odnosząc się do roli bibliotek w ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością należy pamiętać, że przed wprowadzeniem nowych rozwiązań w ochronie NZB dochodziło do spektakularnych kradzieży w ich zbiorach. Jako przykład można wskazać kradzież inkunabułów i starodruków z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

⁷⁵⁶ Część z nich może co prawda podlegać ochronie jako muzealia lub zabytki wpisane do rejestru.

⁷⁵⁷ Ibidem, s. 52.

⁷⁵⁸ W badaniu na 56 bibliotek, do których rozesłano ankietę wzięło udział 48, których zbiory zaliczone były do Narodowego Zasobu Bibliotecznego.

ujawnioną 21 kwietnia 1999 roku. Była to niewątpliwie jedna z największych kradzieży z polskich zbiorów bibliotecznych⁷⁵⁹. Skontrum przeprowadzone po kradzieży w bibliotece oraz postępowanie karne wykazało brak 46 pozycji starodruków w tym 14 inkunabułów, 535 map wyciętych z 11 tomowego atlasu „La grand Atlas” J. Bleura oraz 37 starodruków z XIX wieku. Wartość materialna skradzionych dzieł została oszacowana przez biegłych na ponad 14 milionów złotych. Śledztwo w sprawie kradzieży wszczęto 5 maja 1999 roku⁷⁶⁰. W tym samym roku w ofercie domu aukcyjnego Reiss & Sohn w Königstein w Niemczech pojawiło się kilkanaście pozycji, których tytuły i adresy wydawnicze zgadzały się z listą skradzionych w Bibliotece Jagiellońskiej. Obiekty miały być sprzedane na mającej się odbyć w dniach 21-22 października 1999 roku aukcji. Z obiektów usunięto znaki własnościowe Biblioteki Jagiellońskiej. Dzieła, które były współprawne zostały rozłączone. Zniszczono stare, historyczne oprawy oraz notatki donacyjne i proveniencyjne. Właściciel domu aukcyjnego, przyznał, iż zabezpieczone dzieła mogą pochodzić z kradzieży z Biblioteki Jagiellońskiej jednakże od razu zastrzegł, iż nabył je w dobrej wierze. Przedstawił szereg dokumentów zakupu w tym dokument z Biblioteki Narodowej w Chorwacji mający potwierdzić legalność nabycia jednego z dzieł (Ptolemeusza). Po weryfikacji na drodze pomocy prawnej dokument okazał się sfałszowany. Właściciel domu aukcyjnego wskazał również osobę swojego dostawcy, od którego miał otrzymać obiekty. Przesłuchano konserwatora, który na zlecenie Domu Aukcyjnego Reiss & Sohn przeprowadzał prace konserwatorskie na dziełach. Zeznał on, że w przekazanych mu dziełach spotkał ślady wycięć w miejscu gdzie prawdopodobnie znajdowały się pieczęcie własnościowe. Prokuratura ustaliła również, iż dzieła zabezpieczone na terenie Niemiec zostały przeprawione w celu zwiększenia ich wartości aukcyjnej, a jedno z nich „Galilei Galileo, Sidereus nuncius” przekazane zostało do jednego z londyńskich antykwariuszy. Kolejne 3 dzieła z kradzieży zostały zabezpieczone w Wielkiej Brytanii. Polska prokuratura miała również duże problemy z uzyskaniem pomocy w innych czynnościach na terenie Niemiec takich jak np. przesłuchanie obywateli niemieckich podejrzanych w wyodrębnionym wątku dot. śledztwa w sprawie popełnienia przestępstwa paserstwa umyślnego. Sprawa podejrzanych o ten czyn Godeberta. R, Clementa R. będących właścicielami domu aukcyjnego Reiss & Sohn w Königstein oraz Dieter. G. W będącego ich dostawcą

⁷⁵⁹ Szczególnie cenne informacje znalazły się w artykule Włodzimierza Kalickiego „*Ukraść kruką*” gdzie na podstawie śledztwa dziennikarskiego wskazano bulwersujące okoliczności towarzyszące poszukiwaniom zabytków („Duży Format” nr 23 i 24 z 5 i 12 czerwca 2003).

⁷⁶⁰ Śledztwo w sprawie kradzieży kilkakrotnie umarzono i wznowiano ze względu na nie wykrycie sprawców kradzieży, postanowienie Prokuratury Okręgowej w Krakowie z dnia 22 października 2004 r. o umorzeniu śledztwa ze względu na niewykrycie sprawcy, sygnatura akt II Ds. 27/99/S.

została we wrześniu 2004 r. wyodrębniona do osobnego postępowania (pod sygnaturą VI DS.34/04/S). Niestety ze względu na brak pomocy prawnej ze strony Niemiec postępowanie zawieszono⁷⁶¹. Odnalezione i zidentyfikowane inkunabuły i starodruki pochodzące z kradzieży z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie zostały wydane przez stronę niemiecką dopiero w czerwcu 2002 r. a przez stronę brytyjską w lipcu 2002 r. Zwrot dzieł z Niemiec wiązał się z wieloma problemami natury prawnej⁷⁶². Niestety mimo wieloletniego postępowania karnego udało się odzyskać jedynie część skradzionych zabytków. Nie wyjaśniono okoliczności tej kradzieży, w tym nie wykryto jej sprawców.

3.4.2. Przestępstwo nielegalnego wywozu materiału bibliotecznego niebędącego zabytkiem.

Zgodnie z art. 29a Ustawy o bibliotekach:

Art. 29a. 1. Kto bez pozwolenia wywozi za granicę materiał biblioteczny, który nie stanowi zabytku w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, znajdujący się w narodowym zasobie bibliotecznym lub po wywiezieniu go za granicę nie sprowadza do kraju w okresie ważności pozwolenia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

3. W wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 sąd orzeka, a w razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec, nawiązkę na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia za pracę określonego na podstawie przepisów ustawy z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz. U. z 2017 r. poz. 847).

Wskazany przepis karny został wprowadzony do Ustawy o bibliotekach przepisami ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury. Omawiane przestępstwo ściśle wiąże się z art. 6a Ustawy o bibliotekach, w którym uregulowano zasady czasowego wywozu za granicę materiałów bibliotecznych, które nie stanowią zabytków w rozumieniu art. 3 pkt 1 Ustawy o.o.o.z. a także znajdują się w Narodowym Zasobie Bibliotecznym. Obecnie może ono dotyczyć zbiorów 15 bibliotek włączonych do NZB.

⁷⁶¹ Postanowienie Prokuratury Okręgowej w Krakowie z dnia 26 2006 r. o zawieszeniu śledztwa, sygnatura akt VI Ds. 10/06/S.

⁷⁶² Szerzej: O. Jakubowski, *Problemy z rewindykacją utraconych w wyniku przestępstw starodruków na przykładzie Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*, [w:] A. Kamler, D. Pietrzykiewicz (red.) *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, Warszawa 2014, s. 289-301.

Przestępstwo polegające na nielegalnym wywozie materiału bibliotecznego niebędącego zabytkiem należy uznać za przestępstwo powszechne a czyn polegający na tym nielegalnym wywozie ma charakter materialny. Skutkiem wskazanego czynu jest opuszczenie przez materiału bibliotecznego niebędącego zabytkiem granic Polski. Wywiezienie takiego materiału bibliotecznego to każde przemieszczenie poza terytorium Polski. Natomiast przestępstwo polegające na nie sprowadzeniu materiału bibliotecznego niebędącego zabytkiem ma charakter formalny i jest przestępstwem indywidualnym, ponieważ popełnić je może tylko osoba, która wcześniej uzyskała pozwolenie na wywóz materiału bibliotecznego niebędącego zabytkiem.

3.5. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

3.5.1. Rola archiwów w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

W archiwach przechowywane są cenne dla dziedzictwa kulturowego dokumenty, z których wiele ma potencjalnie wysoką wartość materialną. W Polsce przyjęto rozwiązanie, zgodnie z którym najcenniejsze materiały archiwalne tworzą Narodowy Zasób Archiwalny (NZA)⁷⁶³, który służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Zgodnie z art. 3 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach materiały archiwalne stanowiące NZA przechowuje się wieczyście. NZA w zależności od stosunku własności materiałów archiwalnych, dzieli się na państwowy zasób archiwalny oraz na niepaństwowy zasób archiwalny.

W polskim systemie prawnym przyjęto rozwiązania zakazujące co do zasady zbywania materiałów archiwalnych wchodzących do państwowego zasobu archiwalnego oraz do ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego a także wprowadzono prawo pierwokupu materiałów archiwalnych wchodzących do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego⁷⁶⁴. W doktrynie toczy się spór o status materiałów archiwalnych wchodzących do państwowego zasobu archiwalnego oraz do ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego. Wojciech Kowalski wskazuje, że są to rzeczy wyłączonych z obrotu (*res extra commercium*)⁷⁶⁵ natomiast Adrian Niewęglowski polemizuje z tym stano-

⁷⁶³ Zob. rozdział I pracy odnośnie pojęć „Narodowy Zasób Archiwalny (NZA)”, „materiały archiwalne”.

⁷⁶⁴ Zob. Art. 7-9 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

⁷⁶⁵ W. Kowalski, *Nabywanie dzieła sztuki od osoby nieuprawnionej*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 7, s. 5-21.

wiskiem wskazując, że w jego opinii są one raczej rzeczami ograniczonymi w obrocie⁷⁶⁶. Niezależnie od powyższego sporu w praktyce legalny obrót na rynku antykwarycznym materiałami archiwalnymi z państwowego zasobu archiwalnego oraz z ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego jest zabroniony.

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach w art. 12 wskazuje, że organy państwowe i państwowe jednostki organizacyjne, organy jednostek samorządu terytorialnego oraz samorządowe jednostki organizacyjne, partie polityczne, organizacje polityczne, spółdzielcze i inne organizacje społeczne oraz inne niepaństwowe jednostki organizacyjne, a także kościoły i związki wyznaniowe, u których powstają bądź które przechowują materiały archiwalne, są obowiązane zapewnić należyte warunki ich przechowywania, chronić je przed uszkodzeniem, zniszczeniem bądź utratą oraz zapewnić konieczną konserwację tych materiałów. Marek Konstankiewicz zwraca uwagę, że formułowanie szczegółowych zaleceń służących realizacji tego nakazu jest domeną aktów normatywnych o charakterze wewnętrznym, takich jak zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych wydawane dla archiwów państwowych czy normatywy kancelaryjno-archiwalne podmiotów publicznych⁷⁶⁷. Dyrektor właściwego archiwum państwowego może wydać decyzję o zabezpieczeniu materiałów archiwalnych wchodzących do NZA przez przeniesienie ich do tego archiwum w celu przechowania, aż do czasu ustania zagrożenia, jeżeli istnieje uzasadniona obawa ich zniszczenia, uszkodzenia lub utraty, w szczególności przez wywiezienie za granicę bez zezwolenia⁷⁶⁸.

Niestety także materiałom archiwalnym przechowywanym w archiwach grożą liczne niebezpieczeństwa. Pomimo, że kontrola Narodowego Zasobu Archiwalnego przeprowadzona przez NIK za lata 2016 - 2019 nie wykazała większych nieprawidłowości⁷⁶⁹ to jednak katastrofa w postaci pożaru, który wybuchł wieczorem 6 lutego 2021 roku w Archiwum Urzędu Miasta Krakowa stawia pod znakiem zapytania bezpieczeństwo archiwaliów. W wyniku pożaru w nowoczesnym (oddanym do użytkowania wiosną 2018 r.) pomieszczeniu zniszczeniu

⁷⁶⁶A. Niewęglowski, *Obrót materiałami archiwalnymi – zagadnienia wybrane*, „Archeion” 2014, t. 115, s. 51-55.

⁷⁶⁷M. Konstankiewicz, *Regulacje prawa polskiego mające znaczenie dla działalności archiwalnej*, „ARCHEION” 2020, T. CXXI, s. 28.

⁷⁶⁸W art. 14 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach uregulowano zasady wywozu za granicę materiałów archiwalnych wskazując, że wywóz za granicę materiałów archiwalnych stanowiących narodowy zasób archiwalny jest zabroniony. Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych może zezwolić na czasowy wywóz za granicę materiałów archiwalnych, jeżeli za udzieleniem zezwolenia przemawia ważny interes społeczny lub indywidualny. Należy też wskazać, że wywóz za granicę materiałów archiwalnych niewchodzących do narodowego zasobu archiwalnego jest dopuszczalny pod warunkiem stwierdzenia jego charakteru przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

⁷⁶⁹Informacje dotyczące kontroli Najwyższej Izby Kontroli, Ochrona Narodowego Zasobu Archiwalnego, opublikowane 29 kwietnia 2022 r., KNO.430.013.2019 Nr ewid. 184/2019/P/19/024/KNO.

uległo 20 kilometrów akt, czyli szacunkowo 150-200 milionów utraconych bezpowrotnie dokumentów. Ok. 5 tys. 200 metrów bieżących akt należało do kategorii "A" czyli przeznaczonych do wieczystego przechowywania. Była to jedna z największych strat jakie poniosła Polska w zasobie archiwalnym dziedzictwa kulturowego od czasów II wojny światowej. Potencjalnie zdarzenie to może stanowić sprawę z zakresu przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe, ponieważ krakowska prokuratura prowadzi śledztwo w sprawie "umyślnego sprowadzenia w dniu 6 lutego 2021 roku w Krakowie, zdarzenia w postaci pożaru zagrażającego mieniu w wielkich rozmiarach" o "bliżej nieustalonej wartości strat". Śledztwo miało się zakończyć w lutym 2023 roku ale w następnych miesiącach stawiano zarzuty kolejnym osobom⁷⁷⁰.

Ważną funkcję w zarządzaniu ochroną dziedzictwa kulturowego o charakterze archiwalnym pełni Naczelný Dyrektor Archiwów Państwowych, który wśród szeregu zadań nałożonych przez omawianą ustawę zgodnie z jej art. 22 ust. 1 pkt 11 wykonuje także zadania określone w przepisach ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury. Szczegółowy zakres działań tego organu doprecyzowuje akt wykonawczy wskazując m.in., że przygotowuje on wnioski i prowadzi sprawy związane z odzyskaniem materiałów archiwalnych wywiezionych niezgodnie z prawem polskim z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁷⁷¹. Dużym sukcesem w zakresie działań restytucyjnych dotyczących archiwaliów było odzyskanie w listopadzie 2021 r. pięciu dziewiętnastowiecznych rysunków architektonicznych synagogi przy ul. Wolborskiej w Łodzi, skradzionych z łódzkiego archiwum w 1998 r. Rysunki zostały zidentyfikowane w 2016 roku w internetowej ofercie jednego z nowojorskich domów aukcyjnych. Archiwalia udało się odzyskać dzięki staraniom Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, przy współpracy funkcjonariuszy polskiej Policji i amerykańskiej agencji federalnej Homeland Security Investigations⁷⁷². Niestety pomimo niewątpliwego sukcesy w postaci odzyskania archiwaliów jak wynika z postanowienia z dnia 30 maja 2016 r.

⁷⁷⁰ Zob. *Kraków. Miejskie archiwum jednak podpalone!? Prokuratura wszczyna śledztwo*, <https://i.pl/krakow-miejskie-archiwum-jednak-podpalone-prokuratura-wszczyna-sledztwo/ar/c1-15434779>, także: *Pożar archiwum w Krakowie. Biegli wydali opinię*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Pozar-archiwum-w-Krakowie-Biegli-wydali-opinie-8438743.html>, także: *Rosnie liczba podejrzanych w sprawie pożaru archiwum miejskiego w Krakowie*, <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,30006213,rosnie-liczba-podejrzanych-w-sprawie-pozaru-archiwum-miejskiego.html>, [dostęp:03.08.2023].

⁷⁷¹ Zob. § 1 ust. 4 lit. c rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2018 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (Dz. U. poz. 1566).

⁷⁷² Zob. *Dziewiętnastowieczne rysunki łódzkiej synagogi powróciły do zasobu Archiwów Państwowych*, <https://www.archiwa.gov.pl/dziewietnastowieczne-rysunki-lodzkiej-synagogi-powrocily-do-zasobu-archiwow-panstwowych/>, [dostęp:03.01.2023].

o umorzeniu dochodzenia wydanego przez Komendę Miejską Policji w Łodzi w powyższej sprawie nieudało się wykryć sprawcy przestępstwa⁷⁷³.

Istotnym, zagadnieniem dla oceny obowiązujących w Polsce rozwiązań chroniących materiały archiwalne jest spójność rozwiązań Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z innymi regulacjami chroniącymi dziedzictwo kulturowe przed przestępczością. Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach w art. 39 wskazuje, że biblioteki i muzea⁷⁷⁴, które gromadzą i przechowują materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego, w zakresie tych materiałów pełnią funkcje jednostek państwowej sieci archiwalnej i w zakresie posiadanego zasobu archiwalnego podlegają przepisom ww. ustawy.

Na problem spójności definicji stosowanych w ochronie materiałów archiwalnych przechowywanych w muzeach i bibliotekach zwraca uwagę Lutosław Stachowski wskazując, że pobieżna analiza pojęć „materiały archiwalne”, „materiały biblioteczne” i „muzealia” wskazuje, że ich zakresy się zazębiają. W jego ocenie mogą wystąpić obiekty będące dobrami kultury, które spełnią definicje zarówno materiałów archiwalne, materiałów bibliotecznych jak i muzealium. Praktycznie często występuje sytuacja, że obiekt stanowiący materiał archiwalny przez wejście w posiadanie muzeum i wpisanie do inwentarza muzealiów stanie się w świetle Ustawy o muzeach muzealium. Autor podkreśla, że dla archiwisty nie przestanie być on nigdy materiałem archiwalnym, jeśli ma cechy materiałów archiwalnych określone w art. 1 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁷⁷⁵. Marek Konstankiewicz wskazuje natomiast, że w jego opinii materiały stanowiące państwowy zasób archiwalny znajdujące się w zbiorach państwowych i samorządowych muzeów są jednocześnie *muzealiami*, lecz o szczególnym statusie prawnym. Odnośnie materiałów archiwalnych w bibliotekach wskazuje on, że w jego ocenie jest dopuszczalne zastosowanie do archiwaliów znajdujących się w bibliotekach tych przepisów dotyczących materiałów bibliotecznych, które nie są sprzeczne z Ustawą o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁷⁷⁶. Biorąc pod uwagę, że materiały biblioteczne mogą spełniać także definicję zabytku należy podkreślić, że zgodnie z art. 2 ust. 2 Ustawy o z.o.z. *ochronę materiałów archiwalnych wchodzących*

⁷⁷³ Postanowienie z dnia 30 maja 2016 r. o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw, wydane przez I Komisariat Komendy Miejskiej Policji w Łodzi, sygnatura akt RSD-1310/16, 1 MD-5714/16.

⁷⁷⁴ Przepis dotyczy muzeów i bibliotek których organizatorem jest: minister lub kierownik urzędu centralnego, jednostka samorządu terytorialnego, państwowa jednostka organizacyjna lub działają w państwowych jednostkach organizacyjnych i w samorządowych jednostkach organizacyjnych. Wskazany przepis nie dotyczy więc muzeów i bibliotek prywatnych nawet w przypadku podmiotów posiadających cenne zbiory archiwaliów jak ma to np. miejsce z niektórymi muzeami i bibliotekami kościelnymi.

⁷⁷⁵ L. Stachowski, *Muzea jako strażnicy...*, op. cit., s. 26.

⁷⁷⁶ M. Konstankiewicz, art. 39 [w:] A. Niewęglowski, M. Konstankiewicz (red.), *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016,.

w skład narodowego zasobu archiwalnego regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164), z uwzględnieniem przepisów art. 14a ust. 2 oraz rozdziału 2a. Wskazany przepis powoduje, że pomimo, iż materiały archiwalne wchodzące w skład NZA mogą spełniać definicję zabytku to ich ochrona prawna na podstawie przepisów Ustawy o.z.o.z. ogranicza się do możliwości wpisania archiwaliów na listę skarbów dziedzictwa oraz do Krajowego Rejestru Utraconych Dóbr Kultury. Jak słusznie zwraca uwagę Dariusz Wilk ww. norma kolizyjna istotnie wpływa na zakres obowiązywania przepisów karnych przewidzianych w Ustawie o.z.o.z. i Ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁷⁷⁷.

Przykładem sprawy gdzie organy ścigania miały problem z kwalifikacją prawną czynu było przestępstwo nielegalnego wywozu za granicę pamiątnika Rutki Laskier. Wskazany pamiątnik czternastoletnia Polka żydowskiego pochodzenia Rutka Laskier, mieszkająca w gettcie w Będzinie, pisała w latach 1942-1943. Jej przyjaciółka odnalazła i przechowała cenną pamiątkę po ofierze Holocaustu która została ujawniona w 2006 r. W 2007 r. pamiątnik został wywieziony do Izraela i przekazany Instytutowi "Yad Vashem" w Izraelu bez wymaganych przepisami prawa dokumentów wywozowych. Jak wynika z aktu oskarżenia z 28 września 2011 r. Prokuratura Rejonowa w Siemianowicach Śląskich oskarżyła jedną z osób wywożących pamiątnik o nielegalny wywóz materiałów archiwalnych za granicę⁷⁷⁸ tj. o przestępstwo z art. 53 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach a co się z tym wiąże zakwalifikowała pamiątnik jak materiał archiwalny podlegający przepisom wywozowym wskazanej ustawy. Stanowiska tego nie podzielił Sąd Rejonowy w Będzinie, który zmienił kwalifikację czynu na nielegalny wywóz materiału bibliotecznego będącego zabytkiem z art. 109 Ustawy o.z.o.z. W wyroku z dnia 30 grudnia 2015 r.⁷⁷⁹ Sąd Rejonowy w Będzinie skazał oskarżonego za ten czyn na 6 miesięcy ograniczenia wolności polegającej na potrąceniu 10% wynagrodzenia za pracę w stosunku miesięcznym na rzecz fundacji, a także orzekł nawiazkę w wysokości 5 250 zł na rzecz muzeum. Sąd Okręgowy w Katowicach uniewinnił jednak oskarżonego wskazując, że nie miał on świadomości bezprawności swojego zachowania a tym samym nie można mu było przypisać winy za popełnione przestępstwo⁷⁸⁰.

⁷⁷⁷ Zob. D. Wilk, *Falszerstwa dziedzictwa piśmienniczego w świetle prawa karnego i kryminalistyki*, „Notes Konserwatorski” 2020, nr 22, s. 38

⁷⁷⁸ Aktu oskarżenia z 28 września 2011 r. sporządzony przez Prokuraturę Rejonową w Siemianowicach Śląskich, Sygnatura akt 1Ds 251/11.

⁷⁷⁹ Wyrok Sądu Rejonowego w Będzinie z dnia 30 grudnia 2015 r. Sygnatura akt II K 729/11.

⁷⁸⁰ Wyrok Sądu Okręgowego w Katowicach z 22 czerwca 2016 r., Sygnatura akt VII Ka 282/16.

Problem czy zakwalifikować dany przedmiot jako zabytek stanowiący materiał biblioteczny czy materiał archiwalny może mieć więc istotne znaczenie w postępowaniach karnych dotyczących nielegalnego wywozu za granicę. Kwalifikacja czynu jako nielegalny wywóz materiału archiwalnego będzie skutkowało niższą sankcją niż za nielegalny wywóz zabytku stanowiącego materiał biblioteczny.

3.5.2. Przepisy karne stypizowane w Ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

W rozdziale 5 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach ustawodawca wskazał pierwotnie 4 czyny godzące w materiały archiwalne. W art. 52 spenalizowano uszkodzenie lub niszczenie materiałów archiwalnych, w art. 53 nielegalny wywóz materiałów archiwalnych za granicę natomiast w art. 54 zbywanie albo pomoc w zbyciu lub nabyciu materiałów archiwalnych z NZA. Nowelizacja ww. Ustawy w 2007 r.⁷⁸¹ uchyliła przepis karny wskazany w art. 55 penalizujący niewypełnienie obowiązków nałożonych na właścicieli lub posiadaczy materiałów archiwalnych wpisanych do rejestru⁷⁸².

Oceniając przepisy karne zawarte w Ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach należy podkreślić, że przepisy te są obecnie niezmiernie rzadko stosowane. Wskazują na to statystyki prawomocnych skazań przedstawione w dalszej części pracy. Bartłomiej Gadecki przedstawia tezę, że obowiązujące przepisy nie zapewniają odpowiedniej ochrony materiałów archiwalnych. W opinii tego autora oddzielenie ochrony karnoprawnej materiałów archiwalnych od ochrony zabytków, które nastąpiło w wyniku wejścia w życie Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach doprowadziło, do osłabienia ochrony prawnokarnej materiałów archiwalnych w porównaniu z innymi elementami dziedzictwa kulturowego⁷⁸³. Zdaniem Gadeckiego przyczyną tego jest m.in. fakt, że ustawodawcy zmieniali odpowiednie ustawy w różnych momentach, a poszczególne zmiany obowiązującego prawa

⁷⁸¹ Zob. ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy - Kodeks pracy (Dz. U. Nr 64, poz. 426).

⁷⁸² Zgodnie ze wskazanym przepisem kto, będąc właścicielem lub posiadaczem materiałów archiwalnych wpisanych do rejestru:

- 1) nie zabezpiecza ich przed zniszczeniem lub uszkodzeniem;
- 2) nie zawiadamia właściwego archiwum państwowego:
 - a) o wydarzeniach mogących mieć ujemny wpływ na stan i zachowanie materiałów archiwalnych,
 - b) o przeniesieniu własności lub posiadania materiałów archiwalnych na inną osobę,
 - c) o zmianie miejsca, w którym znajdują się materiały archiwalne,
- podlegał grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

⁷⁸³ B. Gadecki, *Trzydzieści pięć lat przepisów karnych w ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach: uwagi o kierunkach zmian prawa*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2020, nr 18(1-2), s. 232.

nie były spójne⁷⁸⁴. Także w pracy doktorskiej Przemysław Wojciechowski „Ochrona i konserwacja zasobu w archiwach państwowych w Polsce” można dostrzec krytyczną ocenę omawianych przepisów. Ochrona prawnokarna materiałów archiwalnych nie jest satysfakcjonująca, ponieważ ogranicza się tylko do dysponentów materiałów archiwalnych. Nie dotyczy zaś użytkowników tychże materiałów, a przecież to właśnie z ich strony istnieje realne zagrożenie NZA⁷⁸⁵.

Przytoczone poglądy negatywnie oceniające istniejące rozwiązania w zakresie karnoprawnej ochrony materiałów archiwalnych w mojej ocenie są słuszne. Istniejące ustawodawstwo wymaga zmiany poprzez wprowadzeniu nowych rozwiązań karnoprawnych chroniących tą część dziedzictwa kulturowego.

3.5.2.1. Przestępstwo uszkodzenia lub niszczenia materiałów archiwalnych.

Zgodnie z art. 52 Ustawy O narodowym zasobie archiwalnym i archiwach:

- 1. Kto, posiadając szczególny obowiązek ochrony materiałów archiwalnych, uszkadza je lub niszczy, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.*
- 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.*

Ponieważ w myśl omawianego przepisu sprawcą przestępstwa może być jedynie osoba, na którą jest nałożony szczególny obowiązek ochrony materiałów archiwalnych jest to przestępstwo indywidualne. Wskazany przepis karny należy interpretować łącznie z przepisami Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach nakładającymi m.in. w art. 6 i 12 na organy państwowe i państwowe jednostki organizacyjne, organy jednostek samorządu terytorialnego oraz samorządowe jednostki organizacyjne, partie polityczne, organizacje polityczne, spółdzielcze i inne organizacje społeczne oraz inne niepaństwowe jednostki organizacyjne, a także kościoły i związki wyznaniowe, u których powstają bądź które przechowują materiały archiwalne, obowiązek ochrony przed uszkodzeniem, zniszczeniem bądź utratą oraz zapewnienia koniecznej konserwacji tych materiałów. W tym miejscu, w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego należy podkreślić, że wskazane obowiązki dotyczą zarówno historycznych dokumentów o dużej wartości dla kultury, jak i nowo powstałych materiałów np. dotyczących pracy jednostki samorządu terytorialnego. Katarzyna

⁷⁸⁴ Ibidem, s. 233.

⁷⁸⁵ Zob. P. Wojciechowski, „Ochrona i konserwacja zasobu w archiwach państwowych w Polsce”, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Ireny Mamczak-Gadkowskiej w Instytucie Historii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2014, <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/12378>, [dostęp: 03.01.2023].

Lenczowska – Soboń wskazuje, że w przypadku innych osób zniszczenie materiału archiwalnego (także przez właścicieli) może skutkować niekaralnością, jeżeli nie możemy im przypisać, że ciąży na nich szczególny obowiązek ich ochrony⁷⁸⁶. Wskazane w art. 52 ust. 1 przestępstwo, za które grozi kara pozbawienia wolności do lat 3 można popełnić z zamiarem ewentualnym bądź bezpośrednim, natomiast przestępstwo określone w ust. 2 ww. art. jest przestępstwem nieumyślnym. Biorąc pod uwagę, że w wyniku działań sprawcy musi dojść do zniszczenia lub uszkodzenia materiału archiwalnego jest to przestępstwo skutkowe.

Oceniając wskazany przepis pod kątem dolegliwości dla sprawcy przestępstwa, na którym spoczywał szczególny obowiązek ochrony materiałów archiwalnych warto porównać go z art. 108 Ustawy o.z.o.z., w którym za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku przewidziano karę pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Należy postawić pytanie, czy zniszczenie cennego dla dziedzictwa kulturowego dokumentu przez osobę zobowiązaną do jego ochrony w istocie jest czynem o mniejszej szkodliwości aniżeli zniszczenie, rzeczy zdefiniowanej jako zabytek.

3.5.2.2. Przestępstwo nielegalnego wywozu materiałów archiwalnych za granicę.

Zgodnie z art. 53 Ustawy O narodowym zasobie archiwalnym i archiwach:

- 1. Kto bez zezwolenia wywozi materiały archiwalne za granicę lub po wywiezieniu za granicę nie sprowadza ich do kraju w terminie ustalonym w zezwoleniu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.*
- 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.*
- 3. Sąd może orzec przepadek materiałów archiwalnych stanowiących przedmiot przestępstwa.*

Podobnie jak w przypadku nielegalnego wywozu zabytków nielegalny wywóz materiałów archiwalnych często występuje łącznie z innymi czynami wymierzonymi w spuściznę kulturalną państwa. Skradzione lub przywłaszczone materiały archiwalne są wywożone poza granicę kraju i sprzedawane. Należy podkreślić, że zgodnie z art. 14 ust. 1 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach wywóz za granicę materiałów archiwalnych stanowiących NZA jest zabroniony. Jak wskazują Bartłomiej Gadecki przestępstwo polegające na nielegalnym wywozie materiału archiwalnego ma charakter materialny, skutkiem jest faktyczne opuszczenie przez materiał archiwalny granic Polski, natomiast przestępstwo pole-

⁷⁸⁶ K. Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia...*, op. cit., s. 212.

gające na nie sprowadzeniu materiału archiwalnego ma charakter formalny i jest przestępstwem indywidualnym, bowiem popełnić je może tylko osoba, która wcześniej uzyskała zezwolenie na wywóz⁷⁸⁷. Sąd może orzec przepadek materiałów archiwalnych zarówno wywiezionych, jak i tych które po wywiezieniu za granicę nie zostały sprowadzone do kraju w terminie ustalonym w zezwoleniu jeżeli doszło do przestępstwa umyślnego jak i nieumyślnego.

3.5.2.3. Przestępstwo zbywania albo pomoc w zbyciu lub nabyciu materiałów archiwalnych z NZA.

Zgodnie z art. 54 Ustawy O narodowym zasobie archiwalnym i archiwach:

- 1. Kto zbywa, pomaga w zbyciu lub nabyciu materiałów archiwalnych wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego, jeżeli wiedział, że nabywca chce je wywieźć za granicę bez zezwolenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.*
- 2. Jeżeli sprawca działał nieumyślnie, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.*

Jak wskazują się w literaturze przywołany przepis karny został stworzony z myślą o materiałach archiwalnych, które należą do niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego. Ustawodawcy chodziło więc o ochronę przed wywiezieniem tzw. archiwaliów prywatnych, a więc kolekcji materiałów archiwalnych należących do osób fizycznych. Jednakże w przepisie posłużono się sformułowaniem odnoszącym się do NZA⁷⁸⁸. Wskazane przestępstwo można popełnić zarówno umyślnie jak i nieumyślnie i ma ono charakter formalny. W praktyce wskazane przestępstwo może być trudne do udowodnienia ponieważ jego sprawca ponosi odpowiedzialność karną, jeśli ma wiedzę, że nabywca pomagając w zbyciu lub nabyciu materiałów archiwalnych planuje je nielegalnie wywieźć za granicę. W ramach postępowania karnego niezbędne jest zatem udowodnienie okoliczności, iż osoba wiedziała o planach nielegalnego wywozu materiałów archiwalnych wchodzących w skład NZA.

⁷⁸⁷ Zob. B. Gadecki, *Prawnokarna ochrona...*, op. cit., s. 62-63.

⁷⁸⁸ Zob. A. Niewęglowski, art. 54, [w:] M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski (red.), *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016.

3.6. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz Ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów.

3.6.1. Rola Instytutu Pamięci Narodowej w ochronie dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Ważnym filarem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego zwłaszcza w kontekście ochrony dziedzictwa martyrologicznego, jak również ochrony materiałów archiwalnych o znaczeniu historycznym jest ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁷⁸⁹. Należy wskazać, że zakwalifikowanie norm karnoprawnych zawartych w tym akcie prawnym, jak również w ustawie o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów⁷⁹⁰ jako służących ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością nie jest oczywiste. Wojciech Radecki przedstawiając wyodrębnienia przestępstw w dziedzinie kultury kwalifikuje do nich przepisy karne z Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach wskazując m.in. na bliską więź dziedzictwa kulturalnego i zasobu archiwalnego⁷⁹¹ pomijając przepisy karne mające chronić dokumenty podlegające przekazaniu do Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) zawarte w omawianych ustawach.

W mojej ocenie za przyjęciem koncepcji, zgodnie z którą przepisy karne dedykowane ochronie dokumentów podlegających przekazaniu do IPN należy uznać za instrumenty dedykowane również ochronie dziedzictwa kulturowego przemawia duża wartość historyczna tych materiałów archiwalnych a także systemowa rola tej instytucji w ochronie pamięci historycznej będącej niematerialną częścią tego dziedzictwa. Należy zgodzić się z poglądami Pawła Perzyny, który odnosząc się do zacierania kompromitującej działalności organów bezpieczeństwa związanej z niszczeniem materiałów archiwalnych wskazuje, że niezależnie od proweniencji wytwórców akt, każdy przypadek świadomego i zaplanowanego procesu niszczenia

⁷⁸⁹ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2023 poz. 102), dalej: Ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej.

⁷⁹⁰ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów (Dz. U. z 2022 r. poz. 2731) dalej jako: Ustawa o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990.

⁷⁹¹ W. Radecki, *Pozakodeksowe przestępstwa w dziedzinie kultury*, [w:] M. Bojarski (red.), *System Prawa Karnego*, t. XI, *Szczególne dziedziny Prawa Karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, Warszawa 2017, s. 1075-1077.

źródeł historycznych powinien być traktowany nie tylko jako przestępstwo wobec dokumentów ścigane z mocy prawa, ale – w sensie moralnym – jako zamach na świadomość i pamięć o przeszłości⁷⁹². Niszczenie i przywłaszczania akt organów bezpieczeństwa, jakie miało miejsce na początku transformacji ustrojowej należy więc oceniać przez pryzmat strat dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej zgodnie z art. 1 reguluje:

1) ewidencjonowanie, gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczenie, udostępnianie i publikowanie dokumentów organów bezpieczeństwa państwa, wytworzonych oraz gromadzonych od dnia 22 lipca 1944 r. do dnia 31 lipca 1990 r., a także organów bezpieczeństwa Trzeciej Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, dotyczących:

- a) popełnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.:
 - zbrodni nazistowskich,
 - zbrodni komunistycznych,
 - zbrodni ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką⁷⁹³,
 - innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne,
- b) innych represji z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie, a ujawnionych w treści orzeczeń zapadłych na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. z 2018 r. poz. 2099),
- c) działalności organów bezpieczeństwa państwa, o których mowa w art. 5;
 - 1a) opracowywanie, publikowanie i udostępnianie inwentarza archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu;

⁷⁹² P. Perzyna, *Zanim powstało Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Refleksje o rozliczaniu przeszłości i traktowaniu akt w Polsce*, „Przegląd Archiwalny IPN” 2020, t. 13, s. 17-18.

⁷⁹³ Art. 1 pkt 1 lit. a tiret trzeci ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu został uznany za niezgodny z wywodzoną z art. 2 Konstytucji RP zasadą określoności przepisów prawa oraz z art. 42 ust. 1 Konstytucji RP, wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 stycznia 2019 r. sygn. akt K1/18 (Dz.U.2019.131). Zgodnie z pkt 1 tego wyroku wymieniony wyżej przepis stracił moc z dniem 23 stycznia 2019 r.

- 2) tryb postępowania w zakresie ścigania przestępstw określonych w pkt 1 lit. a;
 - 2a) ochronę dobrego imienia Rzeczypospolitej Polskiej i Narodu Polskiego;
 - 2b) przygotowywanie i publikowanie katalogów prowadzonych przez Biuro Łustracyjne;
 - 2c) prowadzenie rejestrów oświadczeń lustracyjnych, analizę oświadczeń lustracyjnych oraz przygotowywanie postępowań lustracyjnych;
- 3) ochronę danych osobowych osób, których dotyczą dokumenty zgromadzone w archiwum Instytutu Pamięci;
- 4) prowadzenie działań w zakresie edukacji publicznej;
- 5) poszukiwanie miejsc spoczynku osób poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego, a zwłaszcza tych, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.;
- 6) prowadzenie działalności związanej z upamiętnianiem historycznych wydarzeń, miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa Narodu Polskiego, zarówno w kraju, jak i za granicą, a także miejsc walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

Na podstawie przepisów ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej prowadzonych jest wiele działań w zakresie ochrony dziedzictwa martyrologicznego dotyczącej zarówno wartości materialnych jak i niematerialnych. Jak podkreśla się w doktrynie, we wskazanej ustawie wprowadzono definicję legalną zbrodni przeciwko ludzkości jako w szczególności zbrodni ludobójstwa a także innych poważnych prześladowań z powodu przynależności osób prześladowanych do określonej grupy narodowościowej, politycznej, społecznej, rasowej lub religijnej, jeżeli były dokonywane przez funkcjonariuszy publicznych albo przez nich inspirowane lub tolerowane. Definicja ta pełni jedynie rolę posiłkową. Nie modyfikuje i nie rozszerza pojęć zbrodni przeciwko ludzkości wynikających z prawa międzynarodowego, pozostawiając im prymat⁷⁹⁴. W Ustawie o Instytucie Pamięci Narodowej w art. 2 zawarto również definicję zbrodni komunistycznej, które to pojęcie rodzi wątpliwości wśród prawników⁷⁹⁵. Wskazane definicje są pomocne w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa martyrologicznego, ponie-

⁷⁹⁴ T. Stadnicki, *Funkcja śledcza Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 9, s. 104.

⁷⁹⁵ A. Plich, *Zbrodnia komunistyczna w aspekcie uregulowań ustawy o amnestii z dnia 7 grudnia 1989 r.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2009, nr 3, s.113-115.

waż pozwalają dokonać kategoryzacji poszczególnych typów wydarzeń wchodzących w skład tego pojęcia⁷⁹⁶.

Do zwalczania patologicznych czynów wymierzonych w pamięć i materialne przejawy dziedzictwa martyrologicznego mogą być wykorzystywane przepisy karne zawarte w rozdziale 7 Ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej, w którym spenalizowano w art. 54 niszczenie, ukrywanie, uszkodzanie, zmianę treści, nieudostępnianie dokumentów podlegających przekazaniu do Instytutu Pamięci Narodowej⁷⁹⁷, a w art. 55⁷⁹⁸ spenalizowano zaprzeczanie zbrodniom nazistowskim, komunistycznym i innym. Na podstawie przepisów karnych przedmiotowej Ustawy Instytut Pamięci Narodowej podejmuje liczne działania w zakresie ochrony dziedzictwa martyrologicznego. Innym przepisem karnym pozwalającym chronić materiały archiwalne jest art. 29a Ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach

organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 penalizujący niewydanie Prezesowi Instytutu posiadanych bez tytułu prawnego dokumentów organów bezpieczeństwa państwa⁷⁹⁹. Przykładem sytuacji gdy przywłaszczenie dokumentów archiwalnych godzi w dziedzictwo martyrologiczne jest sprawa odzyskania przez IPN ponad 100 tajnych dokumentów pochodzących z lat 1970-1990 dotyczących działalności Departamentu I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Dokumenty były niezgodnie z prawem przetrzymywa-

⁷⁹⁶ Pojęcie dziedzictwa martyrologicznego zostało zaproponowane przeze mnie w raporcie „System ochrony dziedzictwa martyrologicznego w Polsce: ocena funkcjonujących rozwiązań prawnych i diagnoza zagrożeń” opracowanym w związku z realizacją przyznanego w 2019 r. przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego stypendium na projekt naukowy dotyczący ochrony dziedzictwa martyrologicznego. Zgodnie z zaproponowanym we wskazanym raporcie pojęciem dziedzictwo martyrologiczne stanowi część dziedzictwa kulturowego obejmującego zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi dokumentującymi cierpienie, męczeństwo narodu lub pewnej grupy społecznej jak również obejmującego wartości niematerialne w postaci pamięci i prawdy historycznej o tych wydarzeniach. Dziedzictwo martyrologiczne ma więc aspekt materialny związany z dobrami kultury będącymi nośnikami pamięci o męczeństwie jak i aspekt niematerialny, który ściśle wiąże się z pamięcią o wydarzeniach związanych z męczeństwem.

⁷⁹⁷ Zgodnie z art. 54 Ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej: *1. Kto nie będąc do tego uprawnionym, dokumenty lub zapis informacji, podlegające przekazaniu Instytutowi Pamięci na podstawie art. 25 i 28 ust. 1 lub znajdujące się w archiwum Instytutu, niszczy, ukrywa, uszkodza, usuwa lub zmienia ich zapis, w inny sposób udaremnia lub znacznie utrudnia uprawnionej osobie lub instytucji zapoznanie się z nimi albo zakłóca lub uniemożliwia automatyczne gromadzenie lub przekazywanie takich informacji, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. 2. Tej samej karze podlega ten, kto będąc w posiadaniu dokumentów lub zapisu informacji podlegających przekazaniu Instytutowi Pamięci na podstawie wymienionej w ust. 1, uchyla się od ich przekazania, utrudnia przekazanie lub je udaremnia.*

⁷⁹⁸ Zgodnie z art. 55 Ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej: *Kto publicznie i wbrew faktom zaprzecza zbrodniom, o których mowa w art. 1 pkt 1, podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 3. Wyrok podawany jest do publicznej wiadomości.*

⁷⁹⁹ Zgodnie z art. 29 a ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990: *1. Kto posiadając bez tytułu prawnego dokumenty organów bezpieczeństwa państwa, w rozumieniu art. 3, nie wydaje ich Prezesowi Instytutu Pamięci Narodowej, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.2. Jeżeli dokumenty, o których mowa w ust. 1, zostały wytworzone przez sprawcę lub przy jego udziale w ramach czynności wykonywanych w związku z jego pracą lub służbą w organach bezpieczeństwa państwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.*

ne przez byłego funkcjonariusza służb specjalnych PRL-U⁸⁰⁰. Dokumenty dotyczące działania służb specjalnych zwalczających opozycje należy w mojej opinii uznać za część dziedzictwa martyrologicznego. Jeszcze bardziej jaskrawym przykładem ochrony dokumentacji archiwalnej o charakterze martyrologicznym przez IPN jest sprawa odzyskania przez prokuratora Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie oraz funkcjonariuszy Komendy Stołecznej Policji w Warszawie 300 dokumentów, wytworzonych w latach 1939–1944 przez niemieckie władze okupacyjne w Łodzi, które zostały przywłaszczone przez osoby nieuprawnione. Jak wynika z komunikatu IPN zabezpieczone dokumenty zawierały informacje o działaniach niemieckich władz okupacyjnych w Łodzi wymierzonych przeciwko obywatelom polskim w latach 1939–1944 oraz o stratach i szkodach poniesionych przez naród Polski w latach II wojny światowej⁸⁰¹.

W obu wskazanych przypadkach sprawcom postawiono zarzuty z art. 54 Ustawy o IPN. Nie zawsze jednak sprawy karne prowadzą do skazania osób oskarżonych o nieprzekazanie IPN dokumentacji archiwalnej. W wyroku z dnia 26 lipca 2021 r. Sąd Najwyższy utrzymał w mocy wyrok Wojkowego Sądu Okręgowego z dnia 9 grudnia 2020 r. uniewinniający oskarżonego o przestępstwo z art. 54 ust. 2 Ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej⁸⁰².

3.7. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury.

3.7.1. Restytucja dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz z terytoriów państw członkowskich Unii Europejskiej.

Niezwykle ważnym aspektem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością są działania zmierzające do odnalezienia i odzyskania utraconych dóbr kultury. Działania organów państwa w wypadku konieczności restytucji skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury wynikają zarówno z prawa Unii Europejskiej, prawa międzynarodowego, jak i uregulowań prawa krajowego. Polskie rozwiązania w zakresie odzyskiwania dzieł sztuki

⁸⁰⁰ Zob. *Tajne dokumenty SB znalezione w domu byłego funkcjonariusza wywiadu PRL*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-10-12/tajne-dokumenty-sb-znalezione-w-domu-bylego-funkcjonariusza-wywiadu-prl/>, [dostęp: 08.08.2023].

⁸⁰¹ Zob. IPN, *IPN odzyskał blisko 300 dokumentów niemieckich władz okupacyjnych z rąk osób nieuprawnionych do ich posiadania*, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/113324,IPN-odzyskal-blisko-300-dokumentow-niemieckich-wladz-okupacyjnych-z-rak-osob-nie.html>, [dostęp: 08.08.2023].

⁸⁰² Wyroku Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2021 r., *Sygnatur akt I KA 2/21*, (utrzymujący w mocy wyrok Wojkowego Sądu Okręgowego z dnia 9 grudnia 2020 r.).

z zagranicy był przedmiotem badań Najwyższej Izby Kontroli, (NIK) która przeprowadziła kontrole w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN), Ministerstwie Spraw Zagranicznych (MSZ) oraz Narodowym Instytucie Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NI-MOZ). Kontrolą objęto lata 2011-2016 (do 19 października 2016 r.)⁸⁰³. Obowiązujący w tym okresie w Polsce system działań związanych z poszukiwaniem dzieł sztuki został oceniony w dużym stopniu negatywnie. W stanowisku NIK podkreślano, że w Polsce nadal nie opracowano strategii restytucji utraconych dzieł sztuki, w tym w wyniku II wojny światowej. Nie wdrożono również kompleksowych regulacji dotyczących restytucji dóbr kultury, w tym wynikających z postanowień dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (2014/60/UE), co zapewniłoby skuteczniejszą ochronę dziedzictwa kulturowego i zwiększyło możliwości odzyskiwania utraconych dzieł sztuki. Podmioty zajmujące się odzyskiwaniem utraconych dzieł sztuki – MKiDN i MSZ – nie współpracowały prawidłowo ze sobą, a zadania związane z odzyskiwaniem dzieł sztuki realizowały w miarę swoich możliwości organizacyjnych i finansowych. W konsekwencji w ciągu prawie 6 lat odzyskano zaledwie 28 pojedynczych obiektów oraz 6 zespołów dzieł sztuki⁸⁰⁴.

W 2017 r. wejście w życie przepisów Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury i aktów wykonawczych do tej ustawy stworzyło nowe ramy międzyinstytucjonalnej współpracy przy restytucji dóbr kultury z uwzględnieniem roli szeregu organów biorących udział w tym procesie w tym także organów ścigania⁸⁰⁵. Pomimo, że prace nad wskazaną ustawą związane były z koniecznością implementacji do krajowych systemów prawnych przepisów Dyrektywa 2014/60/UE, w ich efekcie powstał akt prawny, który w szerszym stopniu uregulował zagadnienia związane zarówno z odzyskiwaniem dóbr kultury nielegalnie wywiezionych z Polski, jak również zagadnienia związane z dobrami kultury utraconymi w wyniku działań przestępczych z innych państw⁸⁰⁶. Dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

⁸⁰³ NIK, *Wyniki kontroli Najwyższej Izby Kontroli „Odzyskiwanie utraconych dzieł sztuki”*, nr ewid. 203/2016/P/16/024/KNO, <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/024/>, [dostęp: 11.08.2023]; także R. Sasin, *Odzyskiwanie dzieł sztuki – regulacje międzynarodowe systemu ochrony dóbr kultury*, „Kontrola Państwowa” 2017, nr 6, s. 92-103.

⁸⁰⁴ NIK, *Informacja ze strony internetowej Najwyższej Izby Kontroli, NIK o odzyskiwaniu utraconych dzieł sztuki*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/rekreacja-i-kultura/nik-o-odzyskiwaniu-utraconych-dziel-sztuki.html>, [dostęp: 11.08.2023].

⁸⁰⁵ Szerzej: O. Jakubowski, *Restytucja dóbr kultury a prowadzenie postępowań karnych związanych z przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, [w:] M. Trzeciński (red.), *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019.

⁸⁰⁶ Ustawa znowelizowała szereg innych aktów prawnych w tym: ustawę z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, ustawę z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, ustawę z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, ustawę z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, ustawę z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych, ustawę z dnia 23 lipca 2003 r.

bardzo istotne jest zawarcie w przepisach Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury definicji pojęć i kategorii ustawowych, które mają m.in. duże znaczenie z punktu widzenia prowadzenia postępowań związanych z przemytem dóbr kultury⁸⁰⁷.

Art. 1 Ustawy określa organy właściwe do spraw restytucji dóbr kultury prowadzonej przez Rzeczpospolitą Polską na jej terytorium i za granicą, postępowanie z dobrami kultury wyprowadzonymi z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a także organy właściwe do spraw restytucji prowadzonej w stosunku do dóbr kultury znajdujących się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez państwa obce i cudzoziemców oraz postępowanie w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej innego niż Rzeczpospolita Polska. Restytucja dobra kultury prowadzona przez Rzeczpospolitą Polską to zgodnie z art. 2 pkt 2 przedmiotowej Ustawy działania podejmowane przez organy państwa lub inne jednostki sektora finansów publicznych w celu odzyskania, w tym zwrotu, dobra kultury utraconego przez obywatela polskiego, osobę prawną lub przez jednostkę organizacyjną mającą siedzibę na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, lub przez podmiot utworzony na podstawie prawa państwa obcego prowadzący działalność w zakresie ochrony lub upowszechniania polskiego dziedzictwa narodowego, lub dobra kultury znajdującego się w chwili utraty lub w późniejszym czasie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również w stosunku, do którego Rzeczpospolita Polska uprawniona jest do żądania jego zwrotu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie prawa międzynarodowego, prawa Unii Europejskiej lub prawa krajowego państw obcych, lub dobra kultury, które zostało wyprowadzone z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z naruszeniem prawa.

Dla zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu istotne jest dookreślenie w Ustawie o restytucji narodowych dóbr kultury kategorii dóbr kultury uznanych za wyprowadzone z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, które odnosi się do takiego dobra kultury:

- które zostało przemieszczone poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na skutek II wojny światowej lub w związku z nią. Ustawodawca w uzasadnieniu do projektu ustawy podkreśla, że do strat wojennych zaliczają się nie tylko obiekty bezpośrednio wskutek działań wojennych lub działań okupacyjnych, ale też wskutek zdarzeń i warunków wywołanych wojną (np. przesiedleń, rabunków, kradzieży i przywłaszczeń mienia, zwłaszcza dokony-

o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawę z dnia 19 marca 2004 r. – Prawo celne oraz ustawę z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej.

⁸⁰⁷ Zob. rozdział I pracy odnośnie pojęć prawnych w ustawie o restytucji narodowych dóbr kultury.

wanych przez wojska obce, w czasie wojny i bezpośrednio po jej zakończeniu). Obejmuje to także przypadki, w których przemieszczanie nastąpiło np. w celu uchronienia przed zniszczeniem lub rabunkiem, zaś po ustaniu tych przyczyn dobro kultury nie zostało przemieszczone z powrotem na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.⁸⁰⁸ Ważnym narzędziem, które ma istotne znaczenie w poszukiwaniach utraconych w czasie wojny dóbr kultury ma baza strat wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego - Katalog strat wojennych. Baza ta powstała na początku lat 90-tych XX wieku, kiedy to powołano Pełnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą i rozpoczęto gromadzenie dokumentacji dotyczącej utraconych dzieł sztuki. Baza jest jedynym ogólnopolskim rejestrem dóbr kultury utraconych w wyniku II wojny światowej pochodzących z terytorium Polski, w jej granicach po 1945 r. Jej głównym celem jest gromadzenie zebranych, możliwie jak najpełniejszych informacji na temat zagrabionych obiektów. Wszelkie dane zapisane w bazie stanowią podstawę dla prowadzonych postępowań restytucyjnych⁸⁰⁹;

- którego wywóz nastąpił z naruszeniem obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej przepisów regulujących wywóz za granicę rzeczy będących w rozumieniu tych przepisów zabytkami, wykopaliskami lub znaleziskami, dziełami sztuki plastycznej albo przedmiotami o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej, dobrami kultury, materiałami archiwalnymi, muzealiami lub materiałami bibliotecznymi, niezależnie od czasu, kiedy wywóz nastąpił;
- którego wywóz nastąpił w następstwie kradzieży lub przywłaszczenia;
- którego wywóz nastąpił z naruszeniem rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. Urz. UE L 39 z 10.02.2009, str.1);
- którego wywóz czasowy z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej nastąpił zgodnie z prawem, jednakże nie zostało ono przywiezione z powrotem w terminie lub jeżeli naruszone zostały inne warunki jego czasowego wywozu.

Organem właściwym do spraw restytucji dóbr kultury prowadzonej przez Rzeczpospolitą Polską, w tym zwrotu narodowych dóbr kultury RP wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz do spraw restytucji dóbr kultury prowadzonej przez państwo obce lub cudzoziemców, w tym zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych

⁸⁰⁸ Zob. Uzasadnienie do projektu ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury, który wpłynął do sejmu 8 marca 2017 (druk 1371), s. 29-30.

⁸⁰⁹ K. Chabowska, *Baza strat wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, [w:] M. Łuczak (red.), *Służby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej*, Szczecin 2016, s. 41.

z naruszeniem prawa z terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej innego niż Rzeczpospolita Polska, lub innego państwa obcego, jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Organ ten:

- reprezentuje Rzeczpospolitą Polską przed organami i sądami państw obcych, w tym państw Unii Europejskiej, a także wobec cudzoziemców, zagranicznych osób prawnych i jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, w sprawach dotyczących restytucji dóbr kultury, w tym zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- reprezentuje Skarb Państwa w sprawach dotyczących restytucji dóbr kultury na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z zachowaniem zasad zastępstwa Skarbu Państwa, o których mowa w ustawie z dnia 15 grudnia 2016 r. o Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. poz. 2261 z późn. zm.);
- występuje w postępowaniach cywilnych, karnych i karnoskarbowych, administracyjnych, sądownoadministracyjnych, a także w postępowaniach w sprawach o wykroczenia i wykroczenia skarbowe, związanych z restytucją dóbr kultury, w tym zwrotem dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, na zasadach przewidzianych w odrębnych ustawach;
- prowadzi działania w celu odnalezienia dóbr kultury podlegających restytucji, w tym dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz zabezpiecza je po ich zwrocie;
- współpracuje z właściwymi organami państw Unii Europejskiej oraz wspiera prowadzenie wzajemnych konsultacji w sprawach zwrotu dóbr kultury na terytoria państw Unii Europejskiej;
- przekazuje Komisji Europejskiej co 5 lat sprawozdanie dotyczące wykonania Dyrektywy 2014/60/UE.

Narzędziem, wskazanym w art. 4 omawianej ustawy, wykorzystywanym w celu zapewnienia współpracy i prowadzenia wzajemnych konsultacji z właściwymi organami państw Unii Europejskiej, w tym do rozpowszechniania istotnych dla danej sprawy informacji dotyczących dóbr kultury, które zostały skradzione lub wyprowadzone z naruszeniem prawa jest system IMI⁸¹⁰. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego pełni rolę koordynatora modułu

⁸¹⁰ Zgodnie z definicją wskazaną w art. 2 pkt 7 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury system IMI to dostosowany do obszaru zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej moduł elektronicznego systemu wymiany informacji na rynku wewnętrznym ustanowiony rozporządzeniem nr 1024/2012

systemu IMI jak również wraz z wskazanymi w ustawie podmiotami⁸¹¹ działa w module IMI jako właściwy organ⁸¹².

W ramach działań związanych z restytucją dóbr kultury minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i inni członkowie Rady Ministrów, kierownicy urzędów centralnych, wojewodowie, prokuratura, Policja, Krajowa Administracja Skarbowa oraz Straż Graniczna prowadzą współpracę, która została określona w art. 5 ust.1 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury i polega na:

- prowadzeniu wspólnych działań mających na celu odnalezienie, zabezpieczenie, odzyskanie, w tym zwrot, dobra kultury, koordynowanych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;
- wymianie dokumentów i informacji dotyczących dóbr kultury objętych restytucją i działań związanych z restytucją dóbr kultury, w tym postępowań prowadzonych na podstawie innych ustaw;
- wzajemnych konsultacjach mających na celu odnalezienie, zabezpieczenie, odzyskanie, w tym zwrot, dobra kultury;
- zapewnieniu pomocy służby zagranicznej w przypadku działań restytucyjnych związanych z poszukiwaniem i odzyskiwaniem dóbr kultury, prowadzonych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej;
- podejmowaniu przez służbę zagraniczną działań mających na celu umożliwienie osobom wyznaczonym przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wykonywania czynności związanych z poszukiwaniem i odzyskiwaniem dóbr kultury poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej;
- podejmowaniu przez Policję działań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa osobom wyznaczonym przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego do przeprowadzenia oględzin dobra kultury objętego restytucją lub uczestniczących w czynnościach zabezpieczenia tego dobra kultury.

Zasady współpracy w sprawie restytucji zostały dookreślone w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 17 października 2017 r. w sprawie współpracy dotyczącej restytucji dóbr kultury, w tym zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium państw

⁸¹¹ Ministrem właściwym do spraw zagranicznych; Prokuratorem Generalnym; Komendantem Główny Policji; Komendantem Główny Straży Granicznej; Szefem Krajowej Administracji Skarbowej; Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych; Dyrektorem Biblioteki Narodowej.

⁸¹² W rozumieniu art. 5 lit. f rozporządzenia nr 1024/2012.

członkowskich Unii Europejskiej⁸¹³. W komentowanym akcie wykonawczym określono m.in. procedury powoływania grup zadaniowych w celu odzyskania, w tym poszukiwania i zabezpieczenia, dobra kultury objętego restytucją a także uszczegółowiono zasady przekazywania informacji pomiędzy organami i podmiotami prowadzącymi te działania.

W mojej ocenie niezwykle istotny dla prowadzenia postępowań karnych jest wprowadzony w art. 5 ust. 5 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury obowiązek zgodnie, z którym w sprawach o przestępstwa obejmujące wyprowadzenie dobra kultury z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej organ prowadzący postępowanie karne jest obowiązany współpracować z ministrem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w celu doprowadzenia do zwrotu tego dobra kultury. Wskazany przepis oznacza, że jednym z celów postępowania karnego staje się nie tylko ukaranie sprawcy, ale doprowadzenie do odzyskania utraconego dzieła. Ze wskazanego przepisu wynika też konieczność poinformowania ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego przez organy ścigania o prowadzonym postępowaniu, co niestety w poprzednim stanie prawnym nie zawsze miało miejsce. Ważnym rozwiązaniem jest też wprowadzone przez art. 5 ust. 6 ww. Ustawy uprawnienie ministra właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego do zlecania Policji ustalenia tożsamości lub miejsca pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej osoby władającej dobrem kultury objętym restytucją oraz miejsca, w którym znajduje się to dobro kultury.

Jak wskazuję się w literaturze przedmiotu samo postępowanie restytucyjne należy podzielić na dwie fazy – pierwszą – dotyczącą postępowania w sprawie zwrotu oraz – drugą – odnoszącą się do postępowania po zwrocie dobra kultury⁸¹⁴. Ustawodawca przewidział również sytuacje, w których po zidentyfikowaniu na terenie Polski zagranicznego narodowego dobra kultury będzie dochodziło do utrudniania prowadzenia postępowania o zwrot takiego dobra (art. 52 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury).

⁸¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 października 2017 r. w sprawie współpracy dotyczącej restytucji dóbr kultury, w tym zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej (Dz. U. poz. 2023).

⁸¹⁴ Zob. K. Szepelak, *Nowa ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury – paradoksy transpozycji przepisów unijnych do prawa polskiego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 12, s. 24-26.

3.7.2. Przestępstwo utrudniania postępowania o zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury.

Zgodnie z art. 52 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury:

„1. Kto utrudnia postępowanie o zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury, o którym mowa w art. 18 ust. 1, w ten sposób, że w celu ukrycia tego dobra udziela właściwemu organowi nieprawdziwych informacji lub zataja przed tym organem informację o miejscu przechowywania tego dobra, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

2. W wypadku mniejszej wagi sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 sąd może orzec nawiązkę na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Wskazany przepis w rozdziale 6 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury został zawarty przez ustawodawcę razem z art. 53 wskazującym, że nie podlega karze za przestępstwo określone w art. 52, kto dobrowolnie zwrócił dobro kultury właściwym organom państwa, z którego zostało wyprowadzone, lub właściwym organom polskim lub kto ujawnił wobec właściwego organu miejsce przechowywania dobra kultury lub osobę je przechowującą, na skutek czego dobro kultury zostało odnalezione.

W istocie więc nie jest wymierzony w osoby, które nabyły dobro kultury kierując się dobrą wiarą i należytą ostrożnością, ale osoby które świadomie utrudniają organom prowadzącym postępowanie poprzez ukrycie dzieła lub zatajanie miejsca jego ukrycia. Ponieważ ustawodawca nie wskazał warunków zastosowania art. 53 można domniemywać, że sprawca przestępstwa może w różnych etapach postępowania karnego wykonać czynności wyłączające jego odpowiedzialność karną z art. 52 Ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury. Warto podkreślić jednak, że w przypadku gdy dojdzie do uszkodzenia zabytku lub osoba, która powiadomiła o ukryciu dobra kultury spełni przesłanki paserstwa może potencjalnie odpowiadać za wskazane przestępstwa.

Odnosząc się do art. 52 ust. 2 omawianej ustawy Bartłomiej Gadecki powołując się na orzecznictwo⁸¹⁵ wskazując, że do oceny czy nastąpił wypadek mniejszej wagi decyduje ocena wszystkich znamion przedmiotowych i podmiotowych danego czynu, a ściślej ostateczny bilans z oceny znamion czynu. Wśród znamion strony przedmiotowej istotne znaczenie mają w szczególności: rodzaj dobra, w które godzi przestępstwo, zachowanie się i sposób działania sprawcy, użyte środki, charakter i rozmiar szkody wyrządzonej lub grożącej dobru prawnemu, czas miejsce i inne okoliczności popełnienia czynu oraz odczucie szkody przez pokrzywdzo-

⁸¹⁵ Autor ten wskazuje, na wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 października 2007 r., II AKa 344/07, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2008, nr 6, poz. 63, s. 41.

nego. Natomiast wśród elementów strony podmiotowej istotne są: stopień zawinienia oraz motywacja i cel działania sprawcy⁸¹⁶. W ocenie tego czy sprawca przestępstwa polegającego na utrudnianiu postępowania o zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury popełnił czyn mniejszej wagi należy badać wszystkie okoliczności sprawy, tj. związane zarówno z faktyczną wartością dzieła dla dziedzictwa kulturowego jak i sposobem działania osoby, która udziela nieprawdziwych informacji lub zataja miejsce ukrycia dobra kultury.

Oceniając wskazany przepis karny należy podkreślić, że dotychczasowa praktyka związana z odnajdywaniem na terenie Polski i odzyskiwaniem dóbr kultury skradzionych w innych krajach była różna. Często do zatrzymań takich zabytków dochodziło w związku z toczącymi się postępowaniami karnymi dotyczącymi kradzieży i paserstwa. Przykładem może być opisana przez Katarzynę Czaplicką sprawa zatrzymania wystawionych w ofercie internetowej warszawskiej galerii 33 dóbr kultury pochodzących z kradzieży z włamaniem w dniu 26 października 2009 r. do dworku Le Mas de Sarret Villefranche-de-Panat we Francji. W sprawie pojawiła się też kolejna galeria (spod Warszawy), w której również zabezpieczono przedmioty utracone z francuskiego dworku. W marcu 2014 r. strona francuska została powiadomiona przez organy ścigania, że dowody rzeczowe w przedmiotowej sprawie są zbędne dla toczącego się postępowania i w związku z tym należy je zwrócić prawowitemu właścicielowi we Francji. W maju 2014 r. Prokuratura Okręgowa w Warszawie skierowała do sądu akt oskarżenia z wnioskiem o wydanie wyroku w stosunku do sprawcy kradzieży⁸¹⁷.

3.8. Ochrona dziedzictwa kulturowego w przepisach ustawy o ochronie Znaku Polski Walczącej.

Ustawa o ochronie Znaku Polski Walczącej, która weszła w życie w 2014 r. wprowadziła szczególną ochronę znaku Znak Polski Walczącej⁸¹⁸. W art. 1 ust. 1 wskazanej ustawy określono, że znak ten będący symbolem walki polskiego narodu z niemieckim agresorem i okupantem podczas II wojny światowej, stanowi dobro ogólnonarodowe i podlega ochronie

⁸¹⁶ B. Gadecki, *Nowe przestępstwa w systemie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kultury w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1, s. 86.

⁸¹⁷ K. Czaplicka, *Przestępczość kryminalna przeciwko dobrom kultury w Polsce w latach 2013–2014*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 1(82)-2 (83), s. 96; także Informacja Komendy Stołecznej Policji, *Skradzione we Francji, odnalezione w Polsce*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2011, nr 4(69), s. 46.

⁸¹⁸ Ustawa z dnia 10 czerwca 2014 r. o ochronie Znaku Polski Walczącej (Dz. U. Poz. 1062), dalej: Ustawa o ochronie Znaku Polski Walczącej.

nałej historycznej spuściźnie Rzeczypospolitej Polskiej⁸¹⁹. W art. 2 ww. ustawy określono, że otaczanie Znak Polski Walczącej czcią i szacunkiem jest prawem i obowiązkiem każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej⁸²⁰. Należy tu zgodzić się ze stanowiskiem Anny Wójcik wskazującej, że Znak Polski Walczącej jest niematerialnym dobrem kultury szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego. Autorka ta słusznie wskazuje, że wprowadzenie ochrony Znak Polski Walczącej jest zgodne z wielokrotnie wyrażoną przez ustawodawcę preferencją do nadawania szczególnej wagi wydarzeniom II wojny światowej oraz ich upamiętniania⁸²¹.

Za publiczne znieważanie Znak Polski Walczącej zgodnie z art. 3 ust. 1 Ustawy o ochronie Znak Polski Walczącej grozi kara grzywny. W ust. 2 ww. przepisu doprecyzowano, że do postępowania w sprawach, o których mowa w ust. 1, stosuje się przepisy ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. - Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Jak zwraca uwagę Bartłomiej Gadecki analizując ścieżkę legislacyjną omawianej ustawy pierwotnie dla Znak Polski Walczącej projektodawca przewidywał ochronę cywilnoprawną (na zasadach przewidzianych dla ochrony dóbr osobistych) i dopiero na dalszym etapie prac nad projektem ustawy zastąpił ją ochroną prawnokarną (w postaci odpowiedzialności za wykroczenia)⁸²².

Ochrona Znak Polski Walczącej jako część dziedzictwa kulturowego przy pomocy sankcji wykroczenia za jego znieważenie może budzić wątpliwości czy nie będzie dochodziło do nadużywania tego narzędzia w stosunku do osób, które będą chciały posługiwać się chronionym znakiem. Orzecznictwo wskazując jednak, że istotnie w niektórych przypadkach sankcja wykroczenia związana z użyciem Znak Polski Walczącej może być uzasadniona. Przykładem może być skazanie sprawcy, który znieważył Znak Polski Walczącej poprzez nanieśnięcie przedmiotowego znaku na kijach bejsbolowych a także na pałki wykonane z drewna imitujące kije baseballowe, których następnie fotografie zamieścił w Internecie⁸²³. Wskazany wyrok spotkał się w doktrynie z aprobatą. Jak podkreślał w głosie do wyroku Jak Kulesza imitacja kija bejsbolowego, na którym umieszczono Znak Polski Walczącej, budzi w społeczeństwie skojarzenia związane z jego wykorzystywaniem przez grupy przestępcze i pseudokibicowskie w celach sprzecznych z prawem. Podkreśla on, że sąd, kierując się spo-

⁸¹⁹ Zgodnie z art. 1 ust. 2 Ustawy o ochronie Znak Polski Walczącej - Znakiem Polski Walczącej jest symbol w kształcie kotwicy składającej się z połączonych ze sobą liter "P" i "W" w taki sposób, że litera "P" umieszczona jest nad środkiem litery "W".

⁸²⁰ Podobny nakaz w stosunku do symboli Rzeczypospolitej Polskiej w postaci orła białego, biało-czerwonej barwy i "Mazureka Dąbrowskiego" wynika z art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1509 z późn. zm.).

⁸²¹ A. Wójcik, *Prezentacja przetworzonego Znak Polski Walczącej w ramach zgromadzeń publicznych*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 12, s. 26-27.

⁸²² Zob. B. Gadecki, *Ochrona Znak Polski Walczącej*, „Ochrona Zabytków” 2016, nr 2, s. 58.

⁸²³ Wyrok Sądu Rejonowego w Szczecinie z dnia 10 lipca 2017 r. Sygnatura akt VII W 1357/16.

lęcznym odbiorem i skojarzeniami związanymi z kijem bejsbolowym, słusznie stwierdził, że doszło do znieważenia Znak Polski Walczącej⁸²⁴. Ustawę o ochronie Znak Polski Walczącej można wskazać jako przykład koncepcji ochrony niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego za pomocą rozwiązań karnoprawnych.

3.9. Ochrona dziedzictwa kulturowego w przepisach ustawy o ochronie osób i mienia.

Ustawa o ochronie osób i mienia w rozdziale 2 określa obszary, obiekty, urządzenia i transporty podlegające obowiązkowej ochronie⁸²⁵. W art. 5 ust. 1 komentowanej ustawy wskazano, że obszary, obiekty, urządzenia i transporty ważne dla obronności, interesu gospodarczego państwa, bezpieczeństwa publicznego i innych ważnych interesów państwa podlegają obowiązkowej ochronie przez specjalistyczne uzbrojone formacje ochronne lub odpowiednie zabezpieczenie techniczne. Zgodnie z art. 5 ust 2 pkt 4 lit. c i d Ustawy o ochronie osób i mienia do takich obszarów, obiektów i urządzeń należą w zakresie ochrony innych ważnych interesów państwa muzea i inne obiekty, w których zgromadzone są dobra kultury narodowej a także archiwa państwowe. Szczegółowe wykazy obszarów, obiektów i urządzeń, sporządzają zgodnie z art. 5 ust 3 Ustawy o ochronie osób i mienia: Prezes Narodowego Banku Polskiego, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, ministrowie, kierownicy urzędów centralnych i wojewodowie w stosunku do podległych, podporządkowanych lub nadzorowanych jednostek organizacyjnych. Umieszczenie w wykazie określonego obszaru, obiektu lub urządzenia następuje w drodze decyzji administracyjnej. Wykazy te są przesyłane do właściwych terytorialnie wojewodów oraz bieżąco aktualizowane. Wojewodowie natomiast prowadzą ewidencję obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie, znajdujących się na terenie województwa. Ewidencja ma charakter poufny.

Na podstawie art. 6 Ustawa o ochronie osób i mienia dopuszcza możliwość wprowadzenia przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych regulaminów ogólnych warunków i trybu wykonywania ochrony obszarów, obiektów i urządzeń. W art. 7 ust. 1 Ustawy o ochronie osób i mienia określono natomiast, że kierownik jednostki, który bezpośrednio zarządza obszarami, obiektami i urządzeniami umieszczonymi w ewidencji, albo upoważniona przez niego osoba są obowiązani uzgadniać plan ochrony tych obszarów, obiektów

⁸²⁴ J. Kulesza, *Wykorzystanie i publiczne rozpowszechnienie chronionego Znak Polski Walczącej. Glosa do wyroku Sądu Rejonowego w Szczecinie z dnia 19 czerwca 2017 r., II W 1357/16*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 3, s. 150.

⁸²⁵ Ustawa o ochronie osób i mienia.

i urzędów z właściwym terytorialnie komendantem wojewódzkim Policji, a w zakresie zagrożeń o charakterze terrorystycznym, z właściwym terytorialnie dyrektorem delegatury Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. W ust. 1a omawianego przepisu określono natomiast zasady transportu podlegającego obowiązkowej ochronie.

Jak wynika z przywołanych przepisów niektóre muzea i archiwa państwowe a także inne obiekty, w których zgromadzone są dobra kultury narodowej oprócz przepisów zawartych w ustawach regulujących ich działalność podlegają dodatkowo wzmocnionej ochronie na podstawie przepisów ustawy o ochronie osób i mienia.

3.10. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach Kodeksu karnego z 1997 r.

3.10.1. Przepisy zawarte w kodeksie karnym z 1997 r. stosowane do ochrony dziedzictwa kulturowego.

W kodeksie karnym z 1997 r. przepisy stosowane do ochrony dziedzictwa kulturowego można podzielić na trzy grupy, tj. przepisy dotyczące:

- ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego;
- dóbr o szczególnym znaczeniu dla kultury;
- innych zagadnień, które można wykorzystać do ochrony dziedzictwa kultury.

Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego ma związek z postanowieniami Konwencji haskiej z 1954 r. i protokołu dodatkowego do tej konwencji, którą Polska ratyfikowała w 1957 r.⁸²⁶. Konwencja ta miała wpływ na kształt dwóch przestępstw zawartych w przepisach kodeksu karnego z 1997 r., tj. przestępstwa zamachu na mienie lub dobra kultury (art. 125 k.k.) oraz przestępstwa bezprawnego używania znaków (art. 126 k.k.). W 2010 r. kodeks karny z 1997 r. został znowelizowany⁸²⁷ i wprowadzono trzy dodatkowe przestępstwa służące ochronie dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego: przestępstwo publicznego nawoływania do popełnienia przestępstw z rozdziału XVI kodeksu karnego lub ich publicznego pochwalania (art. 126a k.k.), przestępstwa dopuszczenia do popełnienia przestępstw z rozdziału XVI kodeksu karnego (art. 126b k.k.), przestępstwa przygotowania do przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych (art. 126c k.k.).

⁸²⁶ Zob. J. Zajadło, K. Zeidler, *Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny*, „Ochrona Zabytków” 2003, nr 1–2; też: M. Gąska, *Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach kryzysowych*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009.

⁸²⁷ Zob. ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 98, poz. 626).

Zgodnie z art. 125 k.k., § 1. *Kto, na obszarze okupowanym, zajęтым lub na którym toczą się działania zbrojne, naruszając prawo międzynarodowe, niszczy, uszkadza, zabiera lub przywłaszcza mienie albo dobro kultury, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.* § 2. *Jeżeli czyn dotyczy mienia znacznej wartości albo dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.*

Pojęcie dóbr kultury określone w art. 125 k.k. należy rozumieć zgodnie z definicją zawartą w Konwencji haskiej z 1954 r. Przestępstwo z art. 125 k.k. może być popełnione w czasie trwania działań wojennych, na obszarze, na którym toczą się działania zbrojne, na obszarze zajęтым, czyli takim, który przejściowo znalazł się we władaniu walczącej strony. Może też być popełnione na obszarze okupowanym, już po zakończeniu działań wojennych. By przestępstwo zaistniało, zachowanie sprawcy musi naruszać prawo. W § 2 został wskazany kwalifikowany typ przestępstwa ze względu na dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury. Przestępstwo to zostało zaliczone do międzynarodowej kategorii zbrodni wojennych. Zarówno podstawowy, jak i kwalifikowany typ przestępstwa można popełnić z winy umyślnej, zarówno w zamiarze bezpośrednim, jak i ewentualnym.

Zgodnie z art. 126 k.k., § 1. *Kto w czasie działań zbrojnych używa niezgodnie z prawem międzynarodowym znaku Czerwonego Krzyża lub Czerwonego Półksiężyca, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.* § 2. *Tej samej karze podlega, kto w czasie działań zbrojnych używa niezgodnie z prawem międzynarodowym znaku ochronnego dla dóbr kultury lub innego znaku chronionego przez prawo międzynarodowe albo posługuje się flagą państwową lub odznaką wojskową nieprzyjaciela, państwa neutralnego albo organizacji lub komisji międzynarodowej.*

Zgodnie z powyższym przepisem karze pozbawienia wolności do lat 3 podlega m.in. ten, kto w czasie działań zbrojnych używa niezgodnie z prawem międzynarodowym znaku ochronnego dla dóbr kultury.

W 2010 r. kodeks karny z 1997 r. został znowelizowany⁸²⁸ i wprowadzono trzy dodatkowe przestępstwa mające także zastosowanie do ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. Jak wynika z uzasadnienia do nowelizacji z 2010 r. wprowadzone do kodeksu zmiany wiązały się z koniecznością uwzględnienia postanowień Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, zwanego dalej „Statutem”, który Polska ratyfikowała

⁸²⁸ Zob. ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 98, poz. 626).

w dniu 12 listopada 2001 r.⁸²⁹ W uzasadnieniu projektodawca wskazał: *analiza obowiązujących w Polsce regulacji prawnych przewidujących odpowiedzialność karną za przestępstwa przeciwko pokojowi, przestępstwa przeciwko ludzkości oraz przestępstwa wojenne prowadzi do wniosku, iż nie w pełni odpowiadają one tym zachowaniom, które na podstawie Statutu zostały poddane kognicji Trybunału. Dotyczy to w szczególności niektórych postaci zbrodni przeciwko ludzkości, określonych w art. 7 Statutu, niektórych zbrodni wojennych, form popełnienia przestępstwa, a także odpowiedzialności karnej osoby sprawującej kontrolę nad siłami zbrojnymi (dowódca) lub innych przełożonych (art. 28 Statutu).* Zdaniem projektodawcy proponowane regulacje wraz z obecnie obowiązującymi przepisami rozdziału XVI Kodeksu karnego w sposób niemalże całkowity będą odzwierciedlać typy zbrodni określonych w Statucie, a dzięki temu zapewniać właściwość sądów polskich wobec sprawców takich przestępstw⁸³⁰.

Instytucja prawna regulująca ochronę dziedzictwa kultury na podstawie przepisów penalizujących czyny skierowane przeciwko „dobrom o szczególnym znaczeniu dla kultury” na przestrzeni lat była analizowana i krytykowana⁸³¹. Określenie „dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury” funkcjonuje w kodeksie karnym z 1997 r. w art. 294 k.k.⁸³² i art. 295 k.k., przy czym brak jest definicji legalnej tego pojęcia⁸³³. W pierwszym ze wskazanych przepisów ustanowione zostały kwalifikowane typy podstawowych przestępstw przeciwko mieniu, tj. kradzieży (art. 278 § 1, 2 lub 5 k.k.), kradzieży szczególnie zuchwałej (art. 278a § 1 k.k.) przywłaszczenia (art. 284 § 1 lub 2 k.k.), oszustwa (art. 286 § 1 lub 2 k.k.), oszustwa komputerowego (art. 287 § 1 k.k.), zniszczenia lub uszkodzenia (art. 288 § 1 k.k.), paserstwa umyślnego (art. 291 § 1 k.k.), jeżeli ich przedmiotem jest „dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury”. Wszystkie z wyżej wymienionych przestępstw zostały zagrożone karą

⁸²⁹ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 z późn. zm.).

⁸³⁰ Zob. Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny, ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz ustawy o Policji, druk sejmowy 2387, s. 1, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2387>, [dostęp: 05.03.2023].

⁸³¹ Zob. J. Kaczmarek, M. Kierszka, *Pojęcia „mienia w wielkich rozmiarach”, „zniszczenia w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach” oraz „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” w kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 3; też: B. Gadecki, *Kontrowersje wokół odpowiedzialności za zniszczenie lub uszkodzenie dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury*, „IUS NOVUM” 2013, nr 4.

⁸³² Zgodnie z art. 294 kodeksu karnego z 1997 r.: § 1. *Kto dopuszcza się przestępstwa określonego w art. 278 § 1, 2 lub 5, art. 278a § 1, art. 284 § 1 lub 2, art. 285 § 1, art. 286 § 1 lub 2, art. 287 § 1, art. 288 § 1 lub 3, art. 290 § 1 lub w art. 291 § 1, w stosunku do mienia znacznej wartości, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.* § 2. *Tej samej karze podlega sprawca, który dopuszcza się przestępstwa wymienionego w § 1 w stosunku do dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury.*

⁸³³ Zgodnie z art. 295 kodeksu karnego z 1997 r.: § 1. *Wobec sprawcy przestępstwa określonego w art. 278, 284–289, 291, 292 lub 294, który dobrowolnie naprawił szkodę w całości albo zwrócił pojazd lub rzecz mającą szczególne znaczenie dla kultury w stanie nieuszkodzonym, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.* § 2. *Wobec sprawcy przestępstwa wymienionego w § 1, który dobrowolnie naprawił szkodę w znacznej części, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.*

pozbawienia wolności od roku do lat 10. Należy zwrócić uwagę, że art. 294 k.k. nie zawiera typu kwalifikowanego przestępstwa kradzieży z włamaniem (art. 279 § 1) oraz rozboju (art. 280 § 1), pomimo że sprawcy tych przestępstw popełniają przestępstwa przeciwko dziedzictwu kultury. W mojej ocenie, rezygnacja z typu kwalifikowanego (przestępstwo kradzieży z włamaniem oraz przestępstwo rozboju) w tym przypadku wiązała się już z odpowiednio wysoką odpowiedzialnością karną dla ich sprawców. Odnośnie przestępstwa oszustwa komputerowego wskazanego w powyższym przepisie pomimo, że na pierwszy rzut oka wydają się, iż raczej przestępstwo to nie może być popełnione przeciwko „dobru o szczególnym znaczeniu dla kultury” to jednak w mojej ocenie może dojść do sytuacji, w której uzasadnione będzie postawienie zarzutów na jego podstawie (np. usunięcie zdigitalizowanej bazy cennych dla historii dokumentów).

W art. 295 § 1 k.k. uregulowano instytucje czynnego żalu, dającą możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary lub odstąpienia od jej wymierzenia (art. 295 § 1) lub jedynie nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 295 § 2) względem sprawcy. Instytucja ta wiąże się z naprawieniem przez sprawcę szkody wyrządzonej popełnionym przestępstwem i dotyczy m.in.: kradzieży, przywłaszczenia, oszustwa, zniszczenia lub uszkodzenia rzeczy, paserstwa umyślnego i paserstwa nieumyślnego. Dotyczy również przestępstw z typem kwalifikacji ze względu na dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury.

Jak już zauważono powyżej, kodeks karny nie definiuje pojęcia dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury. W doktrynie próbuje się dookreślać to pojęcie poprzez wskazanie jego wyjątkowego, unikatowego i niepowtarzalnego charakteru bądź znacznej wartości⁸³⁴. W praktyce kwalifikacja zabytku lub innego dobra kultury jako „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” stanowi dla sądów i organów ścigania duży problem ze względu na niejednoznaczny zakres tego pojęcia. Gdy zabytek lub inne dobro kultury zostaje skradzione lub przywłaszczone, a jego wartość materialna jest znaczna, wówczas mniej problematyczna jest kwalifikacja sprawy jako przestępstwo w związku z art. 294 § 1 k.k. (czyli typ kwalifikowany dotyczący mienia znacznej wartości) aniżeli z art. 294 § 2 k.k., ponieważ kryterium „szczególności” jest pojęciem bardzo nieprecyzyjnym i niedookreślonym.

Analizując orzecznictwo dotyczące art. 294 k.k. należy zauważyć, że sądy w zależności od kontekstu sprawy za „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” uznawały różne obiekty. Jako przykład można wskazać wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 26

⁸³⁴ Zob. M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2007, s. 577.

czerwca 2021 r.⁸³⁵, w którym sąd skazując sprawców, którzy dokonali przywłaszczenia odkrytych podczas remontu obiektu sakralnego precjozów w postaci: srebrnej nóżki od drewnianej szkatułki, złotego krzyżyka, dwóch medalionów, medalionu z motywem krajobrazu, pierścionka z kryształowym oczkiem zakwalifikował te obiekty jako dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury. W wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 17 lipca 2017 r. dotyczącym kradzieży i paserstwa lichtarza o wartości 1500 zł sąd oceniając szczególne znaczenie dla kultury, wskazał w uzasadnieniu, że *oskarżona skradła przedmiot o szczególnym znaczeniu dla polskiej kultury, przedmiot dla części społeczeństwa niezmiernie ważny nie tylko ze względu na spuściznę kulturową narodu ale również z uwagi na wyznania religijne. Skradła ten przedmiot z miejsca - kościoła - które dla osób różnych kultur, narodowości oraz wyznania stanowi miejsce szczególne. Kradzieży dokonała w dzień, jawnie, wykorzystując fakt iż świątynia jest ogólnie dostępna. Bez wątplenia to okoliczności obciążające oskarżoną, zwiększające stopień społecznej szkodliwości jej czynu. Z drugiej strony skradła ona przedmiot o niewielkiej wartości materialnej, przedmiot który został odnaleziony i zwrócony, co bez wątplenia sąd musiał potraktować na korzyść sprawcy*⁸³⁶. Wartość materialna dzieła nie powinna mieć więc znaczenia w ocenie jego wartości dla kultury.

Dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury nie musi być związane z polskim dziedzictwem kulturowym czego przykładem jest sprawa skradzionych z muzeum w Harare w Zimbabwe w 2006 r. i przemyconych do Polski dóbr kultury. Jak wskazują Michał Skorupka skradzione dzieła nie były zabezpieczone w odpowiedni sposób i stały w sali wystawowej w muzeum na postumentach. Złodziej wykorzystał nieuwagę obsługi, zapakował przedmioty do torby i wybiegł z muzeum. Następnie przekupił miejscowego urzędnika i uciekł z łupem za granicę. Skradzione przedmioty zostały wystawione na aukcji internetowej. Zauważył to kolekcjoner, który powiadomił amerykańskie organy ścigania. Sprawą na terenie Polski zajęło się Centralne Biuro Śledcze Komendy Głównej Policji⁸³⁷. W wyroku Sądu Rejonowego dla Warszawy Śródmieścia z dnia 20 grudnia 2007 r.⁸³⁸ wskazano, iż dzieła w postaci: tradycyjnych 2 podpórek pod głowę ludu Shona o wartości 5.000 złotych każda; 1 podpórki pod głowę ludu Tsonga o wartości 4.000 złotych; 1 podpórki pod głowę ludu Żulu wartości 5.000 złotych, dwóch obrzędowych masek ludu Makonde wartości 4.000 złotych i 6.000 złotych, o łącznej wartości 29.000 złotych stanowiły dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury afry-

⁸³⁵ Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 26 czerwca 2021 r. Sygnatura akt IV K 118/21.

⁸³⁶ Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 17 lipca 2017 r. Sygnatura akt XVI K 106/17.

⁸³⁷ M. Skorupka, *Nietypowe badania mechanoskopijne – oznakowania afrykańskich masek rytualnych Makonde*, „Problemy Kryminalistyki” 2009, nr 264, s. 58.

⁸³⁸ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Śródmieścia z dnia 20 grudnia 2007 r. Sygnatura akt II K 882/07.

kańskiej a co za tym idzie sprawcy ich paserstwa zaostrozono odpowiedzialność karną na podstawie omawianego art. 294 § 2 kodeksu karnego z 1997.

Fot. 12 Podpórka i obrzędowe maski ludu Makonde skradzione z muzeum w Harare w Zimbabwe w 2006 r.

Źródło: <https://policja.pl/pol/aktualnosci/48883,Zabytki-powrocily-do-muzeum.html>

Wśród przypadków kwalifikacji przestępstw, jako kradzieży wymierzonej w dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury w ostatnich latach duże znaczenie miały sprawy dotyczące dzieł należących do dziedzictwa martyrologicznego związanego z Holocaustem. Za najbardziej rozpoznawalną sprawę można uznać kradzież w grudniu 2009 r. tablicy z napisem „ARBEIT MACHT FREI” z bramy byłego obozu zagłady w Oświęcimiu. Sprawcy dokonali kradzieży konstrukcji napisu poprzez wykręcenie z jednej strony dwóch śrub mocujących i przełamanie elementów przy zawiasach. Skradziony zabytek został wyniesiony poza teren muzeum do zaparkowanego pojazdu sprawców. Cenne dobro kultury planowano przemycić za granicę w celu przekazania go zleceniodawcy kradzieży. Sprawcy przestępstwa zostali skazani za swój czyn zakwalifikowany jako skierowany przeciwko dobru o szczególnym znaczeniu dla kultury⁸³⁹.

Przestępstwo to nie było pierwszym czynem kryminalnym, jakie miało miejsce w muzeum, miejscu pamięci – dawnym obozie koncentracyjnym. W 2003 r. zwiedzający,

⁸³⁹ Wyrok Sądu Okręgowego w Krakowie z dnia 30 grudnia 2010 r., Sygnatura akt III K 313/10.

obywatel Niemiec, zdemontował i usiłował wynieść z Muzeum Stutthof w Sztutowie drzwiczki od pieca krematoryjnego. Został zatrzymany przez ochronę w momencie, w którym chciał opuścić teren muzeum. Niemiecki turysta został skazany na siedem miesięcy więzienia w zawieszeniu na dwa lata. W kolejnych latach, podczas badania zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, można wyróżnić wiele przypadków kradzieży i wandalizmu wymierzonego w zabytki będące świadectwem Holokaustu⁸⁴⁰.

Nie zawsze jednak sądy kwalifikują kradzieże eksponatów z muzeów martyrologicznych jako przestępstwo skierowane przeciwko dobru o szczególnym znaczeniu dla kultury. Sprawcy takich przestępstw niekiedy wybierają bowiem zabytki, które nie posiadają jednoznacznych, indywidualnych cechach. Przedmiotem kradzieży są bowiem często fragmenty wyposażenia obozu koncentracyjnego, przedmioty użytkowe więźniów czy nawet fragmenty drutu kolczastego i cegieł z terenu Pomników Zagłady, co w niektórych przypadkach rodzi problem dla sądów i organów ścigania w zakresie klasyfikacji prawnej czynu i oceny wartości utraconych zabytków. Istotnym orzeczeniem z punktu widzenia ochrony przed przestępczością dziedzictwa kulturowego jest wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 27 czerwca 2018 r.⁸⁴¹. Wyrok dotyczył sprawy kradzieży trzech porcelanowych izolatorów stanowiących elementy ogrodzenia byłego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau, dokonanej przez dwóch sprawców narodowości belgijskiej. Do kradzieży doszło w lipcu 2016 r. Sprawcy zostali zatrzymani w lesie, przy ogrodzeniu byłego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau. Pomimo że obaj wskazywali, że przedmioty zostały przez nich wzięte w ramach odruchu i bez zastanowienia, prokuratura oskarżyła ich o kradzież przedmiotów stanowiących dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury, tj. o przestępstwo z art. 278 § 1 k.k. w zw. z art. 294 § 2 k.k. Niestety przyjęta kwalifikacja została zakwestionowana. Wyrażona w uzasadnieniu do powyższego wyroku Sądu Apelacyjnego interpretacja pojęcia „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” może w praktyce prowadzić do osłabienia karnoprawnej ochrony niektórych elementów dziedzictwa kulturowego. W ocenie sądu pojęcia tego nie powinno się stosować do dóbr kultury, które nie mają cech unikatowości, czy "niepowtarzalności".

Analizując wykorzystywanie przepisów kodeksu karnego do ścigania przestępstw przeciwko dziedzictwu kultury, należy podkreślić, że w wielu przypadkach, gdy

⁸⁴⁰ Szerzej: O. Jakubowski, *Przestępstwa i inne zjawiska zagrażające dziedzictwu martyrologicznemu związanemu z Holokaustem*, [w:] K. Krawczyk (red.), *Archeologia w miejscach pamięci: prace archeologiczne a nielegalne poszukiwania: przestępczość wobec dziedzictwa archeologicznego oraz martyrologicznego*, Państwowe Muzeum Stutthof, Sztutowo 2019.

⁸⁴¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 27 czerwca 2018 r., Sygnatura akt II AKa 90/18.

przedmiotem przestępstwa jest rzecz spełniająca kryteria z definicji zabytku czy dobra kultury, przy braku możliwości zaklasyfikowania jej jako dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury, sprawcy odpowiadają na podstawie ogólnych przepisów kodeksu karnego.

W związku z niektórymi czynami godzącymi w dziedzictwo kultury do jego prawnokarnej ochrony stosuje się również przepisy dotyczące znieważenia pomnika, czyli przestępstwo z art 261 k.k.⁸⁴². Zastosowanie ma także art. 262 k.k. penalizujący znieważenie zwłok, prochów lub grobu⁸⁴³. W pierwszym przypadku znieważenie może nastąpić poprzez zniszczenie pomnika spełniającego definicję zabytku, a jak wskazuje Adam Błachnio wykładnie literalna oraz celowościowa prowadzą do konstatacji, w myśl której ochronie prawnokarnej podlega tylko taki pomnik, który upamiętnia zdarzenie historyczne lub został postawiony dla uczczenia osoby⁸⁴⁴. Wskazany przepis chroni, więc pamięć historyczną, którą należy uznać jako niematerialną części dziedzictwa kulturalnego.

W drugim przypadku nienaruszalność przedmiotów znajdujących się przy zmarłym może także odnosić się do zabytków ruchomych lub innych dóbr kultury⁸⁴⁵. W literaturze wskazuje się, na grabieże miejsca spoczynku, które wiążą się ze znieważeniem zwłok⁸⁴⁶. W przypadku działalności przestępców ograbiających miejsca spoczynku często dochodzić do działań zagrażających zarówno materialnym jak i niematerialnym elementom dziedzictwa kulturowego.

⁸⁴² Zgodnie z art. 261 kodeksu karnego z 1997 r.: Kto znieważa pomnik lub inne miejsce publiczne urządzone w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego lub uczczenia osoby, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

⁸⁴³ Zgodnie z art. 262 kodeksu karnego z 1997 r.: § 1. Kto znieważa zwłoki, prochy ludzkie lub miejsce spoczynku zmarłego, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. § 2. Kto ograbia zwłoki, grób lub inne miejsce spoczynku zmarłego, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

⁸⁴⁴ A. Błachnio, *Przestępstwo znieważenia pomnika na gruncie kodeksu karnego*, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 3, s.106.

⁸⁴⁵ Zob. R. A. Stefański, *Przestępstwo znieważenia zwłok, prochów ludzkich lub grobu (art.262 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 10, s. 20.

⁸⁴⁶ Zob. J. Witt, *Ograbianie mogił wojennych z zabytków (w tym broni palnej i amunicji) oraz znieważenie zwłok poległych żołnierzy, czyli problem prywatnych ekshumacji na przykładzie wyroku Sądu Okręgowego w Łodzi z 26 marca 2018, sygn. akt VKa 1319/17*, [w:] M. Sabaciński, M. Trzeciński (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury. Aspekty prawnokarne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 199-209.

3.10.2. Odrębny rozdział w kodeksie karnym z 1997 r. jako kierunek zmian modelu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Istniejący obecnie w Polsce system prawnokarnej ochrony dziedzictwa kulturowego ma charakter półkodeksowy. Przyjęte rozwiązania na przestrzeni lat znajdowały w literaturze prawniczej zarówno zwolenników⁸⁴⁷ jak i przeciwników obowiązujących rozwiązań⁸⁴⁸. Rozbieżności w ocenie modelu prawnokarnej ochrony zabytków wynikają w części z dyskusji zwolenników idei pełnej kodyfikacji prawa karnego ze zwolennikami obecnego półkodeksowego modelu⁸⁴⁹. Jako argumenty przeciwko modelowi kodeksowemu wskazują się m.in. to, że kodeks zawierający przepisy unormowane obecnie w ustawach szczególnych zawierałby wiele norm blankietowych i rozrósłby się do znacznej objętości⁸⁵⁰. Zwolennicy tego rozwiązania twierdzą natomiast, że zunifikowanie systemu prawnokarnej ochrony zabytków poprzez wprowadzenie do kodeksu karnego odrębnego rozdziału jest potrzebne ze względu na rozproszenie przepisów oraz niejednorodność w zakresie określenia przedmiotu ochrony prawnej⁸⁵¹. Niezależnie od dysputy w środowisku prawników karnistów dotyczącej pełnej kodyfikacji prawa karnego w środowisku zajmującym się ochroną dziedzictwa idea stworzenia w kodeksie karnym rozdziału dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego i włączenia do niego m.in. przepisów z rozdziału 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami budzi zainteresowanie. W 2014 r. włączyłem się do wskazanej dyskusji w środowisku naukowym⁸⁵² i oceniłem argumenty przemawiające zarówno za takim rozwiązaniem jak i przeciw. Analizując zagadnienie dotyczące stworzenia w kodeksie karnym rozdziału, do którego zostałyby przeniesione przepisy karne z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami można, w mojej opinii, znaleźć zarówno pozytywne jak i negatywne strony takiego rozwiązania.

W szczególności za pozostawieniem modelu w obecnym kształcie przemawia:

1. ryzyko rozbicia spójności regulacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – kodeks karny powinien zawierać jedynie przepisy karne, które są zrozumiałe bez konieczności posilkowania się innymi aktami prawnymi. Istniejące przepisy karne dotyczą-

⁸⁴⁷ Zob. J. Kaczmarek, K. Zeidler, *Karnoprawna ochrona zabytków...*, op. cit., s. 83.

⁸⁴⁸ Zob. M. Bojarski, W. Radecki, *Ochrona zabytków...*, op. cit., s. 22–29 także W. Radecki, *Ochrona zabytków w polskim, czeskim i słowackim prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 4, s. 31–32, także K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa...*, op. cit., s. 215

⁸⁴⁹ Zob. W. Radecki, *O pełną kodyfikację prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 5, s. 54–67.

⁸⁵⁰ Ibidem, s. 64

⁸⁵¹ Zob. M. Trzciński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit., s. 51, Ku tezie tej skłaniał się również nieżyjący praktyk ochrony zbiorów publicznych Piotr Ogrodzki.

⁸⁵² Zob. O. Jakubowski, *Karnoprawna ochrona zabytków – rozważania nad kierunki zmian prawnych*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawo Ochrony Zabytków*, Warszawa - Gdańsk 2014.

ce przestępstwa nielegalnego wywozu zabytku oraz w mniejszym stopniu zniszczenia lub uszkodzenia zabytku wiążą się w dużym stopniu z innymi przepisami ustawy. Przykładowo, mimo że treść przepisu karnego penalizującego czyn nielegalnego wywozu zabytków nie uległa zmianie od początku obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nowelizacja zmieniająca przepisy dotyczące kontroli wywozu automatycznie zmieniła zakres działania przepisu;

2. fakt wieloletniego funkcjonowania obecnego kształtu karnoprawnej ochrony zabytków - teoretycznie zarówno służby konserwatorskie, organy ścigania jak i obywatele zdążyli już zapoznać się z obowiązującymi regulacjami. Zmiana pociągnie za sobą konieczność nasilenia prac edukacyjnych w celu przedstawienia nowego systemowego rozwiązania.

Argumenty za pozostawieniem powyższego rozwiązania nie są jednak dla mnie przekonujące. Uważam bowiem, że w przypadku prowadzenia spraw dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom na podstawie przepisów zawartych w kodeksie karnym organy posiłkują się przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jak również innymi aktami prawnymi dotyczącymi ochrony dziedzictwa. Jako przykład można wskazać postanowienie Sądu Okręgowego w Krakowie utrzymujące w mocy zaskarżone postanowienie o umorzeniu śledztwa dotyczącego kradzieży szpili z Muzeum Auschwitz-Birkenau⁸⁵³. W uzasadnieniu sąd odnosił się do całego szeregu aktów prawnych regulujących ochronę dziedzictwa kulturowego w celu oceny czy ukradzione dobro można uznać za „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury”, o którym mowa w art. 294 § 2 k.k. Jak podkreśla się w literaturze zakres pojęcia „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” użyty w przepisach kodeksu karnego jest niejednoznaczny⁸⁵⁴ co w praktyce zmusza prokuratorów oraz sędziów do sięgania do aktów prawnych pozakodeksowych. Konieczność posiłkowania się przepisami innych aktów prawnych nie jest więc w mojej ocenie przekonującym argumentem za tym, że przeniesienie przepisów karnych z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i innych aktów prawnych byłoby nieefektywne dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

W mojej ocenie przekonujące są argumenty dotyczące stworzenia w kodeksie karnym odrębnego rozdziału, obejmującego m.in. przepisy karne z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przemawia za tym w szczególności:

⁸⁵³ Postanowienie sądu okręgowego w Krakowie z 22 grudnia 2011 r., Sygnatura akt III KP 822/11.

⁸⁵⁴ Zob. A. Książopolska-Kukulska, *Dobra kultury jako...*, op. cit., s.115-116 także W. Radecki, *Ochrona dóbr...*, op. cit., s. 17.

1. podniesienie rangi ochrony dziedzictwa kulturowego, a przez to wzrost jego znaczenia w zbiorowej świadomości społeczeństwa mając na uwadze jego zubożenie jakie miało miejsce na przestrzeni historii Polski ;
2. wzrost znaczenia funkcji prewencyjnej, a przez to wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez zwiększenie świadomości przepisów karnych także wśród prokuratorów, sędziów, adwokatów ;
3. ograniczenie problemu związanego z precyzyjnym określeniem przedmiotu ochrony prawnej elementów dziedzictwa kulturowego.

Pomimo, że wielu ekspertów i naukowców jest zgodnych co do konieczności powstania rozdziału w kodeksie karnym zawierającego przepisy chroniące dziedzictwo kulturowe, istnieją różnice co do jego zakresu, tj. jakie typy przestępstw powinny być w nim zawarte i jaka powinna być w związku z tym jego nazwa. Zgłaszano m.in. koncepcje powstania rozdziału „Przestępstwa przeciwko kulturze”⁸⁵⁵, „Przestępstwa w dziedzinie kultury”⁸⁵⁶, „Przestępstwa przeciwko zabytkom i materiałom archiwalnym”⁸⁵⁷. Jestem zwolennikiem stworzenia per analogiam do rozdziału XXII kodeksu karnego „Przestępstwa przeciwko środowisku” rozdziału „Przestępstwa przeciwko dziedzictwu”.

W dyskusji nad przyszłym modelem ochrony prawnokarnej zabytków warto zwrócić uwagę na tzw. „założenia nieborowskie” wypracowane na kanwie raportu „Założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony zabytków ruchomych w Polsce”⁸⁵⁸ oraz towarzyszącego mu seminarium w Nieborowie w dniach 7-9 września 2017 r. w części dotyczącej zmian legislacyjnych w zakresie ochrony prawnokarnej zabytków ruchomych⁸⁵⁹.

W ramach wskazanych „założeń nieborowskich” w zakresie karnoprawnej ochrony zabytków jako współautor (z Bartłomiejem Gadeckim) w celu stworzenia spójnych i komplementarnych rozwiązań prawnych, rozszerzyliśmy w raporcie zagadnienie tak by

⁸⁵⁵ M. Bojarski, W. Radecki, *Ochrona zabytków...*, op. cit., s. 27.

⁸⁵⁶ M. Trzeciński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit., s. 51 także M. Gołda-Sobczak, W. Sobczak, *Ochrona zabytków...*, op. cit., s. 193.

⁸⁵⁷ W. Radecki, *Ochrona zabytków w polskim...*, op. cit., s. 31

⁸⁵⁸ K. Zalaśńska, *Diagnoza dotycząca prawnej ochrony zabytków ruchomych w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2018, nr 1(90)-2(91), <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2018/09/ZALASINSKA-www.pdf>, [dostęp: 3.08.2023].

⁸⁵⁹ O. Jakubowski, B. Gadecki, *Projekt założeń zmian legislacyjnych w zakresie ochrony prawnokarnej zabytków ruchomych*, [w:] K. Zalaśńska (red.), *Założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony zabytków ruchomych w Polsce, Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*, Nieborów 2017 r. W 2017 r. zostałem poproszony by razem z dr Bartłomiejem Gadeckim opracować założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony prawnokarnej zabytków ruchomych. W ramach prac nad raportem zorganizowano w Nieborowie w dniach 7-9 września 2017 r. seminarium, które pozwoliło autorom raportu na przedyskutowanie wielu tez a także konsultacje z zaproszonymi ekspertami. Wskazany raport w środowisku ekspertów funkcjonuje jako „założenia nieborowskie”. Jak wskazuje Katarzyna Zalaśńska nie ulega wątpliwości, że „założenia nieborowskie” stanowią istotny wkład w budowę nowego systemu ochrony zabytków w Polsce.

obejmowało karnoprawną ochronę szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego. Tworząc wskazane założenia uwzględniliśmy w dokumencie m.in. rozwiązania wynikające z ewentualnego wprowadzenia konwencji międzynarodowych, w tym Konwencji w sprawie przestępstw przeciwko dobrom kultury Rady Europy⁸⁶⁰ a także prawa Unii Europejskiej. W opracowaniu przedstawiliśmy wariantowe założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony prawnokarnej dziedzictwa kulturowego (ze szczególnym uwzględnieniem zabytków ruchomych). W szczególności w opracowaniu będącym efektem naszej pracy zaprezentowano założenia do dwóch wariantowych modeli ww. prawnokarnej ochrony dziedzictwa kulturowego.

Pierwsze rozwiązanie zakładało zunifikowanie systemu prawnokarnej ochrony zabytków i dóbr kultury poprzez wprowadzenie do kodeksu karnego z 1997 r. odrębnego rozdziału XXIIa (per analogiam do rozdziału XXII tego aktu „Przestępstwa przeciwko środowisku”) „Przestępstwa przeciwko dziedzictwu”, do którego przeniesiono by znajdujące się w poszczególnych aktach prawnych przepisy karne chroniące zabytki i inne dobra kultury. Transpozycja przedmiotowych przepisów wymagałaby ich korekty uwzględniając postulaty stawiane w doktrynie tak aby wyeliminować dostrzeżone mankamenty. Ponadto, kluczowe byłoby dodanie nowych przepisów jako odpowiedź na nowe zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego. W rozdziale dotyczącym „Przestępstw przeciwko dziedzictwu” znalazłby się przepisy karne dotyczące poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego, tj.:

- ochrony przed zniszczeniem oraz uszkodzeniem;
- ochrony przed nielegalnym wywiezieniem z kraju oraz nie sprowadzeniem do kraju, a także nielegalnym wwozem;
- utrudniania postępowania o zwrot;
- ochrony przed nielegalnym obrotem (w zakresie nabywania oraz wprowadzania na rynek);
- ochrony przed nielegalnym poszukiwaniem;
- ochrony przed podrobieniem i przerobieniem.

W ustawach szczególnych regulujących ochronę dziedzictwa kulturowego zostały zaproponowane rozwiązania komplementarne związane z możliwością nakładania kar administracyjnych za czyny godzące w zabytki lub dobra kultury.

⁸⁶⁰ Konwencja Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, przyjęta w dniu 3 maja 2017 r. (Seria Traktatów Rady Europy nr 221), dalej jako: Konwencja z Nikozji.

Drugie rozwiązanie zakładało zachowanie dotychczasowego modelu półkodeksowej ochrony karnoprawnej, jednakże wskazywało konieczność przeprowadzenia szerokich zmian w poszczególnych przepisach karnych w ustawach regulujących ochronę dziedzictwa kulturowego. We wskazanym modelu zmianie uległyby również niektóre przepisy kodeksu karnego z 1997 r. poprzez m.in. jednoznacznie zdefiniowanie pojęcia dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury.

Zaproponowane w raporcie założenia modelowych rozwiązań w zakresie ochrony prawnokarnej dziedzictwa kulturowego miały na celu posłużyć zarówno jako materiał do komplementarnej zmiany systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, jak i rozwiązań legislacyjnych w mniejszym zakresie ingerujących w obecne rozwiązania systemowe. W mojej opinii rekomendowanym kierunkiem zmian powinno być nowe prawo/kodeks dziedzictwa kulturowego, którego stworzenie wiązałoby się z wprowadzeniem nowego rozdziału do kodeksu karnego penalizującego czyny skierowane zarówno przeciwko jego ruchomym, jak i nieruchomym elementom. Uważam, że założenia zmian w zakresie ochrony prawnokarnej dziedzictwa kulturowego z 2017 r., których byłem współautorem, zachowują w znacznej części aktualność.

3.11. Podsumowanie.

W niniejszym rozdziale pracy został dokonany przegląd i analiza regulacji dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w polskim systemie prawnym. Badając istniejące w Polsce rozwiązania prawne we wskazanej materii, w tym model karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego, w mojej opinii, ocena tych rozwiązań nie może być jednoznaczna.

Z jednej strony zauważalny jest brak wewnętrznej spójności wskazanych rozwiązań potęgowany dużą ilością pojęć o charakterze normatywnym⁸⁶¹. Rozproszenie przepisów karnych w kodeksie karnym z 1997 r. oraz w różnych ustawach szczególnych oddziałuje negatywnie na przejrzystość rozwiązań chroniących elementy dziedzictwa kulturowego, a co za tym idzie generuje dodatkowe wątpliwości po stronie organów ścigania. Jako przykład, można wskazać nielegalny wywóz elementów dziedzictwa kulturowego, które w zależności od tego jak zostaną zakwalifikowane, jako zbytek, muzealia, materiał biblioteczny niebędący zabytkiem czy materiał archiwalny, mogą podlegać regulacjom czterech odrębnych przepisów umiejscowionych w czterech różnych aktach prawnych. Istotnym problemem są również

⁸⁶¹ Zob. podsumowanie rozdział I pracy.

przepisy karne, które ze względu na nieprawidłową konstrukcję nie są skuteczne i tylko teoretycznie spełniają swoją funkcję (np. zawarte w Ustawie o.z.o.z. przestępstwo podrobienia lub przerobienia zabytku oraz przestępstwo wprowadzenia do obrotu przerobionego lub podrobionego zabytku).

Innym zauważalnym problemem jest praktyka w stosowaniu przez organy państwa istniejących rozwiązań prawnych dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. Przykładem jest opisywany w niniejszym rozdziale pracy niefunkcjonujący od 7 lat Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury, czy brak skoordynowanych mechanizmów stosowania przez organy państwa art. 95 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pozwalającego występować ich przedstawicielom na zasadach przewidzianych dla pokrzywdzonego i oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu karnym.

Z drugiej jednak strony w ostatnich latach regulacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością zostały rozbudowane o wiele rozwiązań, które prawidłowo stosowane, mogą w przyszłości realnie przyczynić się do zmniejszenia zagrożenia w tym obszarze. W szczególności za pozytywne zmiany należy uznać:

1. Wprowadzenie obowiązku prowadzenia ksiąg ewidencyjnych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w obrocie zabytkami – rozwiązanie to w dłuższej perspektywie może pomóc w ograniczeniu przestępczości związanej z paserstwem i fałszerstwami zabytków. W mojej ocenie rozwiązanie to wymaga jednak dopracowania poprzez wprowadzenie elektronicznej formy ksiąg ewidencyjnych dostępnej publicznie w zakresie określonych informacji;
2. Wprowadzenie w przepisach ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury rozwiązań w zakresie współpracy przy poszukiwaniach utraconych dóbr kultury;
3. Wzmocnienie odpowiedzialności karnej za przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku, w tym wprowadzenie mechanizmu nawiązki powiązanej z wartością zniszczonego lub uszkodzonego zabytku;
4. Penalizacja w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przestępstwa nielegalnego poszukiwania zabytków – co jednak zostało zaprzepaszczone w związku z nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która ma wejść w życie 1 maja 2024 r.

Niezależnie od wskazanych niektórych pozytywnych zmian w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością oceniając kompleksowo istniejące rozwiązania należy wskazać, że wymagają one przekształcenia by w sposób skuteczny i zoptymalizowany spełniały swą funkcję. W mojej opinii zmiany te powinny zostać wprowadzone w ramach

reformy systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce postulowanej m.in. w ramach przytoczonych tzw. „założeń nieborowskich” poprzez wprowadzenia nowego aktu normatywnego w postaci kodeksu dziedzictwa kulturowego. By odpowiednio dostosować rozwiązania służące do ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością, w tym model jego karnoprawnej ochrony, rozwiązania te muszą być ściśle powiązane z innymi przepisami chroniącymi tą materie. W ramach systemowej reformy w obszarze dziedzictwa kulturowego powinno dojść do zunifikowania systemu prawnokarnej ochrony zabytków i dóbr kultury poprzez wprowadzenie do kodeksu karnego z 1997 r. odrębnego rozdziału XXIIa (per analogiam do rozdziału XXII tego aktu „Przestępstwa przeciwko środowisku”) „Przestępstwa przeciwko dziedzictwu”, do którego przeniesiono by znajdujące się w poszczególnych aktach prawnych przepisy karne chroniące zabytki i inne dobra kultury.

ROZDZIAŁ 4.

WPLYW REGULACJI MIĘDZYNARODOWYCH I PRAWA UNII EUROPEJSKIEJ NA OCHRONĘ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO PRZED PRZESTĘPCZOŚCIĄ.

4.1. Wstęp.

Polski system ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością oprócz ustawodawstwa krajowego opiera się również na prawie Unii Europejskiej a istotny wpływ na niego mają także regulacje prawa międzynarodowego. Na zwalczanie zagrożeń dla zabytków i dóbr kultury wynikających z działań przestępczych należy zatem patrzeć wielopłaszczyznowo wykorzystując narzędzia w postaci konwencji międzynarodowych, umów bilateralnych, dokumentów o charakterze soft law a także prawodawstwa Unii Europejskiej. Nie mniej ważne są także działania podejmowane przez organizacje o charakterze międzynarodowym takie jak m.in. Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), Interpol (International Criminal Police Organization), Biuro Narodów Zjednoczonych ds. narkotyków i przestępczości UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime) Międzynarodowa Rada Muzeów (ICOM), Międzynarodowy Komitet Błękitnej Tarczy (ICBS), Światowa Organizacja Celną (WCO), Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków (ICOMOS) oraz Międzynarodowy Instytut Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDRO-IT). W wielu swoich działaniach wskazane organizacje współpracują z organami Unii Europejskiej a wypracowane sposoby postępowania i wspólne akcje pozwalają znacznie ograniczyć działania przestępcze wymierzone w dziedzictwo kulturowe. Rozwiązania ograniczające tego rodzaju przestępczość muszą uwzględniać jej międzynarodowy charakter a także specyfikę działania przestępców na obszarze Unii Europejskiej w tym w ramach strefy Schengen, która ułatwia przewóz dóbr kultury i przemieszczanie się pomiędzy poszczególnymi państwami wspólnoty. Uwzględniając transgraniczny charakter przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu ograniczenie poszukiwania utraconych w wyniku przestępstwa dóbr kultury tylko do terenu jednego państwa znacznie zmniejsza możliwość ich odzyskania. Jak podkreśla Magdalena Zamroczyńska restytucja dóbr kultury jest procedurą złożoną i uwarunkowaną wieloma niezależnymi czynnikami, takimi jak prawodawstwo państwa na terenie, którego obiekt został odnaleziony, czy wola polityczna. Autorka ta wskazuje, że

w takich przypadkach potrzebne są wielomiesięczne pertraktacje zmierzające do znalezienia kompromisowego rozwiązania⁸⁶². Dla takich działań istotne są podstawy prawne zawarte w umowach międzynarodowych lub prawie Unii Europejskiej.

Biorąc pod uwagę powyższe należy postawić pytanie, czy Polska w sposób optymalny wykorzystuje narzędzia i doświadczenia wypracowane w ramach międzynarodowej i regionalnej współpracy prowadzonej w celu zwalczania przestępczości dla ochrony swojego dziedzictwa kulturowego. Podkreślenia wymaga, że Polska nie przyjęła do tej pory dwóch istotnych umów międzynarodowych w postaci konwencji UNIDROIT w sprawie skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury⁸⁶³ oraz konwencji Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury (Konwencja z Nikozji)⁸⁶⁴, pomimo że do ratyfikacji tych aktów zachęca Komisja Europejska. Rozważyć należy więc, czy brak w polskim systemie prawnym tych instrumentów prawnych w związku z ich nieratyfikowaniem może istotnie utrudnić działania skierowane na ograniczenie przestępczości przeciwko naszemu dziedzictwu kulturowemu.

4.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w regulacjach i praktyce międzynarodowej.

4.2.1. Kierunki zmian dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w prawie międzynarodowym.

Jak wskazują Magdalena Marcinkowska badając system prawa międzynarodowego w relacji do subsystemu międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kultury, można zauważyć, że ze względu na przedmiot regulacji prawo ochrony dziedzictwa kultury stanowi osobną kategorię oraz jest tzw. self-contained regime⁸⁶⁵. Autorka ta zwraca również uwagę, że jak każda dziedzina prawa międzynarodowego publicznego, międzynarodowe prawo dziedzictwa kultury ma również swoje zasady, a metazasadą jest obowiązek ochrony dziedzictwa kultury celem zachowania go dla przyszłych pokoleń⁸⁶⁶. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością niewątpliwie w ten obowiązek się wpisuje. Anna Przyborowska-

⁸⁶² M. Zamroczyńska, *Rola czynności operacyjno-rozpoznawczych w poszukiwaniu utraconych dóbr kultury*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), *Restytucja zabytków w Polsce: ograniczenia i perspektywy*, Poznań 2019, s. 135.

⁸⁶³ Konwencja UNIDROIT z 1995 r.

⁸⁶⁴ Konwencja z Nikozji

⁸⁶⁵ M. Marcinkowska, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury, jako dziedzina prawa międzynarodowego*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawo Ochrony Zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2014, s. 45.

⁸⁶⁶ Ibidem, s.46.

Klimczak analizując rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI wieku słusznie zauważa, że w czasie pokoju i podczas konfliktów zbrojnych wielokrotnie dochodziło już do niszczenia i grabieży cennych obiektów dziedzictwa kulturalnego, także tych szczególnie wartościowych dla dorobku cywilizacyjnego ludzkości a świadomość istnienia tych zagrożeń oraz konieczność zapobiegania niszczeniu i utracie dziedzictwa powinna skłaniać państwa i społeczność międzynarodową do poszukiwań coraz bardziej skutecznych metod i środków ich ochrony⁸⁶⁷. Ewolucja rozwiązań w międzynarodowym prawie ochrony dziedzictwa kulturowego, jako odpowiedź na wzrost zagrożeń w różnych jego obszarach zdaje się odpowiadać na stawiany przez A. Przyborską-Klimczak postulat.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że w analizach regulacji prawnych ochrony dóbr kultury są wyodrębnione regulacje na czas pokoju oraz czas konfliktów zbrojnych. Ochrona dóbr kultury w czasie pokoju obejmuje regulacje prawno-międzynarodowe o zasięgu globalnym, służące m.in. ochronie takich dóbr przed uszkodzeniem bądź zniszczeniem w wyniku robót publicznych i innych, ochronę wykopalisk archeologicznych, ochronę przed przemysłem i kradzieżą w różnej formie⁸⁶⁸. W ostatnich latach na świecie w coraz szerszym zakresie dostrzega się potrzebę wzmocnienia międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego w kontekście jego zagrożenia działaniami przestępczymi. Analogiczne konkluzje i zmiany prawne dotyczą regulacji na poziomie Unii Europejskiej. Niszczenie i grabieże dóbr kultury w związku z działaniami tzw. „Kalifatu islamskiego” w Syrii i Iraku, w trakcie których dobra kultury były przemycane i sprzedawane by za uzyskane środki dozbrajać siły terrorystów, spowodowało szczególne zainteresowanie światowej opinii problemem tego rodzaju przestępczością⁸⁶⁹. W literaturze przedmiotu od wielu lat eksperci zwracali uwagę na zagrożenia zamachów terrorystycznych wymierzonych w elementy dziedzictwa kulturowego⁸⁷⁰ jednak dopiero zakres działań tzw. Państwa Islamskiego wpłynął na zintensyfikowanie działań mających przeciwdziałać temu zjawisku. W tym kontekście należy podkreślić znaczenie wyroku Międzynarodowego Trybunału Karnego w sprawie Ahmada Al Faqi Al Mahdi z 27

⁸⁶⁷ A. Przyborska-Klimczak, *Rozwój ochrony...*, op. cit., s.189.

⁸⁶⁸ L. Łukaszuk, *Międzynarodowa ochrona dóbr kultury*, [w:] *Prawna ochrona dóbr kultury*, T. Gardocka, J. Sobczak (red.), Toruń 2009, s. 42-43.

⁸⁶⁹ Szerzej M. Sabaciński, *Dziedzictwo kulturowe, jako narzędzie w rękach tzw. Państwa Islamskiego*, „Cenne. Bezcenne. Utracone” 2015, nr 3/84-4/85.

⁸⁷⁰ Zob. W. Pływaczewski, *Ochrona światowego dziedzictwa kulturalnego przed zamachami terrorystycznymi*, [w:] K. Indecki (red.), *Przestępczość terrorystyczna. Ujęcie praktyczno-dogmatyczne*, Poznań-Białystok-Łódź 2006.

września 2016 roku⁸⁷¹. Stanowisko sądu potwierdzające, iż niektóre czyny godzące w dziedzictwo kulturowe powinny być ścigane przez instytucje międzynarodowe należy uznać za słuszne, ponieważ ten rodzaj przestępczości często uderza nie tylko w zasób kulturowy jednego państwa, ale dobra kultury ważne dla całego świata⁸⁷².

W kontekście wskazanej precedensowej sprawy dotyczącej zniszczenia dziedzictwa kulturowego Timbuktu należy zgodzić ze stanowiskiem Karoliny Prażmowskiej, która podkreślała, że meritum sprawy Al Mahdiego nie stanowi zniszczenie zabytków Timbuktu per se, ale atak na kulturową tożsamość zarówno lokalnej społeczności bezpośrednio związanej z owymi zabytkami, jak i zubożenie dziedzictwa kulturowego całej ludzkości⁸⁷³. Autorka ta dostrzega również, że międzynarodowa ochrona dziedzictwa kulturowego przeszła w ostatnich latach znaczącą ewolucję. Nastąpiło przede wszystkim przejście od ochrony wąsko pojmowanego dobra kultury do kompleksowego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, zarówno w czasach konfliktu zbrojnego, jak i w czasach pokoju⁸⁷⁴.

Coraz wyraźniej dostrzegalnym problemem stało się działanie organizacji przestępczych a także grup terrorystycznych, które wykorzystują dobra kultury do swojej działalności. Wiele zrabowanych przez przestępców obiektów trafia na rynek sztuki, który jak wskazują się w literaturze przedmiotu bywa postrzegany, jako poufny. Ekspertki podkreślają brak transparentności, a także niejasność, co do sposobu ustalania cen dzieł sztuki. Pojedyncze prace osiągnęły na nim stosunkowo wysokie ceny i są to obiekty łatwe do przetransportowania.⁸⁷⁵ Takie okoliczności sprzyjają zarówno zorganizowanym grupom przestępczym, jak i organizacjom terrorystycznym, które starają się ukryć swoje dochody. Jak wskazują przedstawiciele straży granicznej roczny przychód światowego handlu nielegalnymi antykami szacowany jest od 2 do 4 mld euro, a przedmioty pochodzące z Syrii, Iraku, ale również krajów północnej Afryki stanowiły w 2015 r. 50 % przemycanych rzeczy w Europie Zachodniej⁸⁷⁶.

Wśród naukowców wskazują się, że wobec wprowadzonych restrykcji w sektorze bankowym oznaczających ograniczenie dostęp do tzw. żywej gotówki przestępcy będą po-

⁸⁷¹ Zob. Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego w sprawie Ahmada Al Faqi Al Mahdi z 27 września 2016 roku, Sygnatura akt No.: ICC-01/12-01/15, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF, [dostęp: 3.01.2023].

⁸⁷² Zob. K. Wierczyńska, A. Jakubowski, *Individual Responsibility for Deliberate Destruction of Cultural Heritage: Contextualizing the ICC Judgment in the Al-Mahdi Case*, "Chinese Journal of International Law" 2017, nr 16(4).

⁸⁷³ K. Prażmowska, *Sprawa Al Mahdiego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym: przełomowy wyrok czy stracona szansa?*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, nr 2(78), s. 321.

⁸⁷⁴ Ibidem, s. 321.

⁸⁷⁵ F.M. De Sanctis, *Money Laundering Through Art: A Criminal Justice Perspective*, Switzerland, 2013, s. 54.

⁸⁷⁶ Zob. W. Krupiński, *Nowe zjawiska w przemyśle zabytków w ocenie Straży Granicznej*, [w:] M. Trzcíński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza. Zapobieganie. Zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 22

dejmowali próby pozyskania gotówki w formie pożyczek zarówno w legalnym, jak i nielegalnym sektorze finansowym wykorzystując dzieła sztuki, jako formę zabezpieczenia takich pożyczek⁸⁷⁷. W efekcie w ramach międzynarodowych instrumentów prawnych ochronę dziedzictwa kulturowego zaczęto postrzegać nie tylko przez pryzmat interesów kulturalnych poszczególnych państw czy nawet ochrony światowego dziedzictwa, ale również, jako ważny filar w zwalczaniu zorganizowanej przestępczości i terroryzmu.

4.2.2. Umowy międzynarodowe stosowane do ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

4.2.2.1. Konwencje międzynarodowe ratyfikowane przez Polskę.

Oceniając zawarte przez Polskę konwencje międzynarodowe dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego przez pryzmat ich roli w ograniczeniu przestępczości należy wskazać, że zawarte w nich rozwiązania w wielu aspektach wspomagają ten cel. Przepisy konwencji zobowiązują państwo ratyfikujące m.in. do szczególnej ochrony wybranych dóbr kultury poprzez wprowadzenie zasad kontroli ich wywozu, tworzą podstawy do restytucji skradzionych dzieł a nawet zobowiązują państwo do ustanowienia ich prawnokarnej ochrony. Odnosnie zawartych w konwencjach postanowień ułatwiających odzyskiwanie dóbr kultury stosuje się je w przypadku, gdy w ramach prowadzenia postępowań karnych związanych z przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu, zaistnieje konieczność podjęcia działań restytucyjnych oprócz zastosowania standardowych procedur związanych z międzynarodową pomocą w sprawach karnych. Istotne jest w takich sytuacjach uwzględnienie mechanizmów ochrony dóbr kultury wynikających z prawa międzynarodowego. Jak podkreśla się w literaturze, w ukształtowanych modelach współpracy w zakresie ochrony dóbr kultury procedury restytucyjne ujęte zostały w dwóch częściowo tylko zbieżnych nurtach. Pierwszy z nich jest nurtem związanym z prawem konfliktów zbrojnych a drugi jest rozwinięty na bazie koncepcji integralności dóbr kultury składających się na dziedzictwo kulturalne poszczególnych państw⁸⁷⁸. W zależności od okoliczności, które spowodowały konieczność podjęcia działań restytucyjnych zastosowanie mogą mieć dokumenty międzynarodowe z obu tych nurtów. Implementując postanowienia poszczególnych umów międzynarodowych należy brać pod uwagę, że ich działanie rozciąga się na przyszłość, czyli dotyczy zdarzeń będących przyczyną podnoszenia

⁸⁷⁷ W. Pływaczewski, *Patologie w obrębie współczesnego rynku dzieł sztuki – perspektywa krajowa i międzynarodowa*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010, s. 246-247.

⁸⁷⁸ A. Garecka-Żołyńska, *Restytucja dóbr kultury w ujęciu wybranych dokumentów międzynarodowych*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Warszawa 2009, s. 88.

roszczeń restytucyjnych po wejściu w życie umów międzynarodowych, a często dopiero po ich ratyfikowaniu przez dane państwo⁸⁷⁹.

Z najistotniejszych konwencji międzynarodowych wykorzystywanych do ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością włączonych do polskiego systemu prawnego należy wskazać:

- Konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r.⁸⁸⁰;
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, podpisana w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r.⁸⁸¹;
- Konwencja UNESCO o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjęta dnia 2 listopada 2001 r. na Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu⁸⁸²
- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r.⁸⁸³

Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana została w Hadze dnia 14 maja 1954 r. Konwencja ta została przyjęta wraz z regulaminem wykonawczym, protokołem⁸⁸⁴ oraz trzema rezolucjami⁸⁸⁵. Polska była szóstym państwem, które ratyfikowało przedmiotową konwencję⁸⁸⁶ Po blisko 40 latach praktyki jej stosowania dnia 26 marca 1999 r. przyjęto Drugi Proto-

⁸⁷⁹ K. Zeidler, *Restytucja dóbr...*, op. cit., s. 230.

⁸⁸⁰ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego.

⁸⁸¹ Konwencja Paryska

⁸⁸² Konwencja UNESCO z 2001 r.

⁸⁸³ Konwencja z La Valetty.

⁸⁸⁴ Protokół wprowadza obowiązek zabezpieczenia dóbr kulturalnych wwiezionych na swoje terytorium, pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z jakiegokolwiek terytorium okupowanego, oraz ich zwrotu po zakończeniu działań wojennych. Wprowadza również zakaz ich zatrzymania tytułem odszkodowań wojennych. Szerzej patrz: H. Schreiber, *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r.*, [w:] K. Zalasńska (red.), *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury, Komentarz*, Warszawa 2014, s. 34.

⁸⁸⁵ Pierwsza dotyczy przestrzegania jej postanowień przez siły zbrojne użyte w razie akcji zbrojnej na podstawie Karty Narodów Zjednoczonych; druga zaleca powołanie przez państwa-strony narodowych komitetów doradczych; trzecia wnosi o jak najszybsze zwołanie spotkania stron konwencji w momencie jej wejścia w życie. Szerzej patrz: Idem, *Konwencja o ochronie...*, op. cit., s. 34.

⁸⁸⁶ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego.

kół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego⁸⁸⁷, do którego Polska również przystąpiła⁸⁸⁸.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego stanowi pierwszy traktat międzynarodowy poświęcony w całości ochronie dóbr kultury w sytuacji konfliktu zbrojnego wskazując, że dokonano w niej jasnego i szczegółowego określenia przedmiotu ochrony⁸⁸⁹. Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością istotne są zwłaszcza zawarte w art. 4 ust. 3 tej konwencji postanowienia, zgodnie z którymi strony konwencji *zobowiązują się ponadto zakazać wszelkich aktów kradzieży, rabunku lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kulturalnych, jakkolwiek przybrałyby one formę, jak również wszelkich aktów wandalizmu wymierzonych przeciw nim, zapobiegać takim aktom, a w razie potrzeby powodować ich zaprzestanie. Powstrzymują się również od stosowania rekwizycji wobec dóbr kulturalnych ruchomych położonych na terytorium którejkolwiek innej Wysokiej Umawiającej się Strony*. W przepisach omawianej konwencji znajduje się też m.in. zasady oznaczania dóbr kultury (znak niebieskiej tarczy), zasady przyznawania ochrony specjalnej dobrom kultury a także regulacje dotyczące transportu dóbr kultury. Ochronę prawnokarna ma zapewniać art. 28 omawianej konwencji⁸⁹⁰. Jak wskazuje Anna Garecka-Żołyńska lakoniczne sformułowania zawarte w ww. artykule konwencji nie powinny dziwić. Odzwierciedlają one funkcjonującą w XX w. praktykę stanowienia norm prawa międzynarodowego w przedmiocie kompetencji karnej na poziomie minimum, tzn. tylko przez generalne zakreślenie ram kompetencyjno-jurysdykcyjnych państwa⁸⁹¹. Ochrona prawnokarna dóbr kultury została natomiast szerzej uregulowana w II protokole do konwencji haskiej w jego rozdziale 4 pt. „Odpowiedzialność karna i jurysdykcja”. W literaturze pozytywnie oceniono zwłaszcza sformułowany w art. 15 ust. 1 II protokołu do konwencji haskiej⁸⁹² katalog umyślnych przestępstw przeciw dobrom kulturalnym naruszających posta-

⁸⁸⁷ Drugi Protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r., dalej jako: II protokół do konwencji haskiej.

⁸⁸⁸ Dz. U. z 2012 r. poz. 248.

⁸⁸⁹ M. Szuniewicz-Stępień, *Ochrona dóbr kultury w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych*, [w:] K. Góralczyk, M. Szuniewicz-Stępień (red.), *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych*, T II, Gdynia 2022, s. 447.

⁸⁹⁰ Zgodnie z art. 28 Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego: *wysokie Umawiające się Strony zobowiązują się powziąć w ramach swoich systemów prawa karnego wszelkie konieczne środki, ażeby osoby, które dopuściły się naruszenia niniejszej Konwencji lub nakazały jej naruszenie, były bez względu na swoje obywatelstwo ścigane i osiągnięte sankcjami bądź karnymi, bądź dyscyplinarnymi*.

⁸⁹¹ A. Garecka-Żołyńska, *Karnoprawna odpowiedzialność sprawców przestępstw przeciwko dobrom kulturalnym popełnionych w okresie konfliktu zbrojnego jako element międzynarodowej ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, z. 1, s. 258.

⁸⁹² 1. Zgodnie z art. 15 ust. 1 II protokołu konwencji haskiej: *Każda osoba popełnia przestępstwo w rozumieniu niniejszego Protokołu, jeżeli celowo i z naruszeniem Konwencji lub niniejszego Protokołu dopuszcza się którekolwiek z następujących czynów:*

nowienia Konwencji z 1954 lub jej II protokołu⁸⁹³. Karnoprawna ochrona dóbr kultury wymagana przepisami Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego i jej II protokołu znajduje odzwierciedlenie w przepisach 125-126c kodeksu karnego z 1997 r.⁸⁹⁴. Odpowiedzialność karna wynikająca z przepisów Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego jest szczególnie istotna obecnie w czasie trwającej wojny na Ukrainie. Zarówno Polska jak i Ukraina oraz Rosja są stronami ww. konwencji⁸⁹⁵. Jak zwraca uwagę Maciej Trzcíński po zakończeniu działań wojennych strona ukraińska bez wątpienia będzie inicjować postępowania prokuratorskie zmierzające do ścigania sprawców i ewentualnego odzyskiwania zrabowanych dóbr kultury. Uzasadnione będą także roszczenia odszkodowawcze za ogrom wyrządzonych szkód, również w zakresie dotyczącym dziedzictwa kulturowego⁸⁹⁶.

Kolejnym ważnym aktem na gruncie prawa międzynarodowego jest **Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, podpisana w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r.** Powstanie tej Konwencji w dużej mierze wiąże się z olbrzymim wzrostem przestępczości kryminalnej o charakterze transgranicznym wymierzonej w dziedzictwo kulturowe zapoczątkowanej w latach 60 XX wieku⁸⁹⁷. Polska ratyfikując ten akt w 1974 r. zobowiązała się do wielu działań mających na celu kontrolę wywozu i przywozu dóbr kultury, w szczególności w Konwencji UNESCO zostały określone standardy jakim powinny odpowiadać regulacje dotyczące wywozu zabytków, a także postulaty monitoring rynku sztuki i wprowadzenie regulacji pozwalającej na kontrolowanie wwozu zabytków do kraju.

Katarzyna Zalasíńska odnosząc się do podstawy aksjologicznej Konwencji UNESCO z 1970 r., wskazując na dziedzictwo kulturowe jako wartość chronioną. Dobra kultury nabiera-

a) czyni celem ataku dobro kulturalne objęte ochroną wzmocnioną,

b) wykorzystuje dobro kulturalne objęte ochroną wzmocnioną lub jego najbliższe otoczenie do wsparcia działań wojсковych,

c) powoduje rozległe zniszczenia lub zawłaszcza dobro kulturalne objęte ochroną na mocy Konwencji i niniejszego Protokołu,

d) czyni dobro kulturalne objęte ochroną na mocy Konwencji i niniejszego Protokołu celem ataku,

e) dokonuje kradzieży, rabunku lub przywłaszczenia bądź popełnia akty wandalizmu skierowane przeciwko dobrom kulturalnym objętym ochroną na mocy Konwencji.

⁸⁹³ Ibidem, s. 259.

⁸⁹⁴ Zob. rozdział III pracy odnośnie przepisów zawartych w kodeksie karnym z 1997 r. stosowanych do ochrony dziedzictwa kulturowego.

⁸⁹⁵ Rosja nie ratyfikowała II protokołu konwencji haskiej.

⁸⁹⁶ M. Trzcíński, *Ochrona prawna dóbr kultury podczas trwania konfliktów zbrojnych: aspekty karnoprawne w kontekście agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze” 2022, nr 13, s. 2006-2007.

⁸⁹⁷ Zob. rozdział III pracy odnośnie gwałtownego wzrostu przestępczości kryminalnej o charakterze transgranicznym wymierzonej w dziedzictwo kulturowe zapoczątkowanego w latach 60 XX w.

ją prawdziwej wartości tylko wówczas, gdy znane jest możliwie jak najdokładniej ich pochodzenie, historia i otoczenie⁸⁹⁸. W art. 7 ww. Konwencji wskazują się, że pod określonymi warunkami państwa strony Konwencji zobowiązują się podjąć odpowiednie środki w celu odzyskania i zwrotu na prośbę państwa strony Konwencji, z którego te dobra pochodzą, wszelkich dóbr kultury w ten sposób skradzionych i wwiezionych po wejściu w życie niniejszej Konwencji w stosunku do obu zainteresowanych państw. Warunkiem zwrotu dobra kultury jest wypłacenie odszkodowania osobie, która ten obiekt nabyła w dobrej wierze lub posiada ważny dowód jego własności. Jak podkreśla się w doktrynie dla określenia dobrej wiary oraz skuteczności przeniesienia własności zastosowanie będą mieć przepisy danego kraju a różnice pomiędzy porządkami prawnymi poszczególnych państw w tym zakresie są znaczące⁸⁹⁹.

Odnosząc się do rozwiązań karnoprawnych w Konwencji UNESCO z 1970 r., należy podkreślić, że Polska przystępując do niej zobowiązała się do stosowania karnych lub administracyjnych sankcji⁹⁰⁰ w stosunku do wszystkich osób winnych naruszenia zakazów przewidzianych w:

- art. 6 ust. (b) Konwencji – który nakazuje zakazać wywozu ze swego terytorium dóbr kultury nie zaopatrzonych w dokumenty wywozowe oraz
- art. 7 ust. (b) Konwencji - który nakazuje zakazać przywozu dóbr kultury skradzionych z muzeum lub z zabytkowej budowli publicznej, religijnej lub świeckiej albo z podobnej instytucji, znajdujących się na terytorium innego państwa strony Konwencji, po wejściu jej w życie w stosunku do obu zainteresowanych państw, pod warunkiem, że zostanie udowodnione, iż dobra te stanowią część składową inwentarza tej instytucji. W mojej opinii w polskim systemie prawnym istnieją przepisy bezpośrednio penalizujące jedynie czyn wymieniony w art. 6 ust. (b) ww. Konwencji. Brak jest natomiast regulacji odpowiadającej art. 7 ust. (b) Konwencji. Oznacza to, że ww. Konwencja nie została w pełni wdrożona w Polsce⁹⁰¹.

Pomimo, że jak wskazuje się w literaturze przepisy Konwencji nie tworzą reżimu prawnomiędzynarodowego obrotu dobrami kultury tylko określają koncepcję ochrony, zakazu

⁸⁹⁸ K. Zalasinska, *Przeciwdziałanie nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury - wybrane uwagi w związku z wdrożeniem Konwencji UNESCO z 1970 roku w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 95.

⁸⁹⁹ Eadem, art. 7 [w:] *Komentarz do Konwencji dotyczącej środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury. Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 212.

⁹⁰⁰ Zgodnie z art. 8 Konwencji UNESCO z 1970: *Państwa Strony niniejszej Konwencji zobowiązują się do stosowania karnych lub administracyjnych sankcji w stosunku do wszystkich osób winnych naruszenia zakazów przewidzianych powyżej w artykule 6 ustęp (b) i w artykule 7 ustęp (b)*.

⁹⁰¹ Analiza przepisu karnego określonego w art. 108a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, że zakres tej normy nie wypełnia w pełni zobowiązań z art. 6 ust. (b) Konwencji UNESCO z 1970 r.

i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, stanowią one ważny fundament współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony zabytków ruchomych i dziedzictwa kulturowego normując określone wzory postępowania przez państwa będącymi stronami Konwencji⁹⁰². Biorąc pod uwagę, że omawiana konwencja została przyjęta ponad 40 lat temu, a od tego czasu pojawiły się nowe wyzwania, jak również powstały liczne wątpliwości interpretacyjne co do jej przepisów, na spotkaniu państw stron Konwencji w dniach 18-20 maja 2015 r. przyjęło wytyczne operacyjne mające na celu wzmocnienie wdrażania jej postanowień⁹⁰³.

Wraz z rozwojem techniki i stworzeniem łatwej w użyciu aparatury do nurkowania możliwa stała się eksploracja świata podwodnego, w tym przeszukiwania dna morskiego celem odkrywania cennych przedmiotów będących świadectwem minionych epok. Poszukiwania prowadzone w tym zakresie nie zawsze jednak prowadzone były w sposób służący dziedzictwu kulturowemu. Chcąc temu przeciwdziałać, na płaszczyźnie międzynarodowej w dniu 2 listopada 2001 r. w Paryżu przyjęto **Konwencje o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego**⁹⁰⁴. Celem Konwencji jest zapewnienie i zwiększenie ochrony podwodnego dziedzictwa kulturowego. Jak wskazano w uzasadnieniu do ustawy z dnia 27 października 2020 r. o ratyfikacji Konwencji o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w Paryżu dnia 2 listopada 2001 r.⁹⁰⁵ Konwencja UNESCO z 2001 r. zapewnia minimalne standardy ochrony i zawiera postanowienia, które upoważniają państwa-strony do podejmowania wszelkich działań zgodnych z prawem międzynarodowym, które mają na celu zapobieganie bezpośredniemu zagrożeniu podwodnego dziedzictwa kulturowego, znajdującego się również poza morzem terytorialnym. W doktrynie podkreślano, że omawiana Konwencja z 2001 r. jest przemyślanym dokumentem legislacyjnym, stanowiącym wynik wieloletnich dyskusji, które szczęśliwie doprowadziły do uzgodnienia sprzecznych początkowo poglądów i opinii⁹⁰⁶. Jednym z kluczowych postanowień Konwencji jest zawarte w art. 2 ust. 5 wskazanie, że *zachowanie podwodnego dziedzictwa kulturowego in situ będzie priorytetem w stosunku do zezwalania na lub podejmowania jakichkolwiek działań nakierowanych na to dziedzictwo*. Woj-

⁹⁰² K. Zalasieńska, *Konwencja UNESCO z roku 1970*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 1(82)-2 (83), s. 99.

⁹⁰³ UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Paris 1970). https://en.unesco.org/sites/default/files/operational_guidelines_en_final_final_1.pdf, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁰⁴ Konwencja UNESCO z 2001 r. Szerzej o genezie Konwencji UNESCO z 2001 r. patrz: W. Kowalski, *Konwencja UNESCO o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjęta dnia 2 listopada 2001 r. na Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu*, [w:] K. Zalasieńska (red.), *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury*, Komentarz, Warszawa 2014, s. 312-320.

⁹⁰⁵ Ustawa z dnia 27 października 2020 r. o ratyfikacji Konwencji o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w Paryżu dnia 2 listopada 2001 r. (Dz. U. poz. 2201).

⁹⁰⁶ Z. Kobylński, *Konwencja o ochronie...*, op. cit., 151.

ciech Kowalski wskazuje, że zapisu ten określa podstawową metodę ochrony dziedzictwa znajdującego się pod wodą. Jest nią pozostawienie go na miejscu, gdzie się aktualnie znajduje. Dotyczy to nie tylko struktur trwale i celowo związanych z podłożem, jak zabudowania portowe, umocnione nabrzeża czy inne konstrukcje, ale także wraków i ich cargo, czyli zabytków z założenia ruchomych⁹⁰⁷.

Z punktu widzenia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu kluczowe znaczenie ma art. 14 Konwencji UNESCO z 2001 zgodnie, z którym *państwa-strony podejmą środki zapobiegające wwozowi na ich terytorium, handlowi lub posiadaniu obiektów podwodnego dziedzictwa kulturowego, nielegalnie wywiezionych lub/i wydobytych, jeśli wydobyte to było sprzeczne z niniejszą Konwencją*. W istocie takie obiekty są wyjęte z obrotu a na podstawie art. 18 omawianej Konwencji może dochodzić do ich konfiskaty⁹⁰⁸. Postanowienia dotyczące sankcji za naruszenia przepisów wprowadzonych w celu realizacji postanowień omawianej Konwencji zawiera art. 17 Konwencji⁹⁰⁹. W doktrynie zwracano uwagę na potrzebę wzmocnienia ochrony podwodnego dziedzictwa kultury⁹¹⁰.

Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r.⁹¹¹ jest wskazywana jako najważniejszy akt prawa międzynarodowego publicznego regulujący sprawy związane z archeologią⁹¹². Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością istotne znaczenie ma art. 10

⁹⁰⁷ W. Kowalski, *Wydobywanie zabytków z morza w świetle Konwencji UNESCO o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego z 2001 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2022, nr 1, s. 26.

⁹⁰⁸ Zgodnie z art. 18 konwencji UNESCO z 2001 r.: 1. *Każde Państwo-Strona podejmie środki umożliwiające konfiskatę na jego terytorium podwodnego dziedzictwa kulturowego, wydobytego w sposób niezgodny z niniejszą Konwencją*. 2. *Każde Państwo-Strona będzie dokumentować, chronić oraz podejmować wszelkie uzasadnione środki w celu zabezpieczenia podwodnego dziedzictwa kulturowego skonfiskowanego na podstawie niniejszej Konwencji*. 3. *Każde Państwo-Strona powiadomi Dyrektora Generalnego oraz inne Państwo mające dający się potwierdzić związek z danym podwodnym dziedzictwem kulturowym, szczególnie związek o charakterze historycznym, kulturowym lub archeologicznym, o każdej konfiskacie podwodnego dziedzictwa kulturowego, dokonanej na podstawie niniejszej Konwencji*. 4. *Państwo Strona, które dokonało konfiskaty podwodnego dziedzictwa kulturowego zapewni dysponowanie nim dla dobra publicznego, biorąc pod uwagę potrzebę jego konserwacji i badania; potrzebę przywrócenia integralności rozproszonej kolekcji; potrzebę zapewnienia publicznego dostępu, ekspozycji i edukacji; oraz interesy każdego Państwa mającego dający się potwierdzić związek z danym podwodnym dziedzictwem kulturowym, szczególnie związek o charakterze historycznym, kulturowym lub archeologicznym*.

⁹⁰⁹ Zgodnie z art. 17 Konwencji UNESCO z 2001 r.: 1. *Każde Państwo-Strona wprowadzi sankcje za naruszenia odnoszące się do środków, które podjęło w celu realizacji postanowień niniejszej Konwencji*. 2. *Sankcje stosowane za te naruszenia powinny być odpowiednio surowe, aby zapewnić skuteczność niniejszej Konwencji i przeciwdziałać naruszeniom bez względu na miejsce ich występowania, oraz aby pozbawić sprawców korzyści z nielegalnego działania*. 3. *Państwa-Strony będą współpracować w celu zapewnienia stosowania sankcji, nałożonych na podstawie niniejszego artykułu*.

⁹¹⁰ B. Gadecki, *Ochrona podwodnego dziedzictwa kultury – aspekty prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2014; także B. Gadecki, *Przestępczość przeciwko podwodnemu dziedzictwu kultury (wybrane zagadnienia)*, [w:] M. Trzeciński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza. Zapobieganie. Zwalczanie*, Wrocław 2016.

⁹¹¹ Konwencja z La Valetty.

⁹¹² K. Zeidler, M. Trzeciński, *Wykład prawa dla archeologów*, Warszawa 2009, s. 134.

Konwencji dedykowany zapobieganiu niedozwolonemu obiegowi przedmiotów dziedzictwa archeologicznego⁹¹³ oraz art. 11 Konwencji, zgodnie z którym żadne postanowienie konwencji z La Valetty nie narusza istniejących lub przyszłych dwustronnych lub wielostronnych umów pomiędzy stronami, w zakresie nielegalnego obrotu przedmiotami dziedzictwa archeologicznego lub ich zwrotu pełnoprawnemu właścicielowi.

Oprócz wyżej wymienionych aktów prawa międzynarodowego na uwagę zasługuje także **Porozumienie o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawie zatrzymywania i zwrotu dóbr kultury nielegalnie przewożonych przez granice państw sporządzone w Płowdiw dnia 22 kwietnia 1986 r.**⁹¹⁴ Mimo że umowa ta była przyjęta przez państwa bloku socjalistycznego to jednak nadal formalnie obowiązuje, a w literaturze wskazują się, że może ona znaleźć zastosowanie w przypadku konkretnej sprawy restytucyjnej, która stanie się udziałem państw-stron tego porozumienia⁹¹⁵

4.2.2.2. Umowy bilateralne.

W umowach bilateralnych pomiędzy Polską a innymi krajami dotyczącymi współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości znajdują się przepisy mogące mieć zastosowanie do działań związanych ze zwalczaniem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Przykładem mogą być postanowienia umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Macedonii o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości, podpisanej

⁹¹³ Zgodnie z art. 10 Konwencji z La Valetty: *Każda Strona zobowiązuje się:*

- i) *organizować wymianę informacji o każdym zidentyfikowanym nielegalnym wykopalisku pomiędzy odpowiednimi organami państwowymi i instytucjami naukowymi,*
- ii) *informować odpowiednie organy w państwie pochodzenia, które jest stroną niniejszej konwencji, o każdej propozycji, co do której podejrzewa się, iż pochodzi z nielegalnych wykopalisk lub z legalnych, ale jest bezprawna, oraz przedstawiać niezbędne szczegóły na ten temat,*
- iii) *podjąć niezbędne kroki w celu zapewnienia, by muzea i podobne instytucje, których polityka nabywania przedmiotów dziedzictwa archeologicznego pozostaje pod kontrolą państwa, nie nabywały przedmiotów pochodzących prawdopodobnie z nie kontrolowanych źródeł lub nielegalnych wykopalisk albo z legalnych, ale bezprawnie zdobytych,*
- iv) *w przypadku muzeów i podobnych instytucji mieszczących się na terytorium Strony, ale których polityka nabywania przedmiotów nie pozostaje pod kontrolą Państwa:*
 - a) *udostępnić im tekst niniejszej (poprawionej) konwencji,*
 - b) *nie szczędzić wysiłków w celu zapewnienia poszanowania przez te muzea i instytucje zasad ustalonych wyżej w punkcie trzecim,*
 - v) *ograniczać, w miarę możliwości, poprzez edukację, informację, kontrolę i współpracę, przemieszczanie przedmiotów dziedzictwa archeologicznego, uzyskanych z nie kontrolowanych źródeł lub nielegalnych wykopalisk, lub bezprawnie z legalnych wykopalisk.*

⁹¹⁴ Porozumienie o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawie zatrzymywania i zwrotu dóbr kultury nielegalnie przewożonych przez granice państw, sporządzone w Płowdiw dnia 22 kwietnia 1986 r. (Dz. U. z 1988 r. Nr 38, poz. 296).

⁹¹⁵ K. Zeidler, *Restytucja dóbr...*, op. cit., s. 264-265.

w Warszawie dnia 16 czerwca 2008 r.⁹¹⁶ Zgodnie z art. 1 ust. 1 pkt 9 ww. umowy jej strony zobowiązują się do współpracy między ich organami właściwymi w sprawach ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej oraz innych rodzajów przestępczości przez zapobieganie im i wykrywanie oraz ściganie sprawców przestępstw, wskazując jako jedną z form takiej przestępczości *kradzież wszelkiego rodzaju przedmiotów, a w szczególności dóbr kultury i środków transportu, ich przemytu oraz nielegalnego handlu tymi przedmiotami*. Na podstawie art. 1 ust. 2 pkt 3 omawianego aktu strony umowy zobowiązują się także do współpracy w przedmiocie poszukiwania przedmiotów i dokumentów pochodzących z przestępstwa lub służących do jego popełnienia. Inne podobne umowy bilateralne w sprawach zwalczania przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości także zawierają przepisy pozwalające stosować postanowienia umów do przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury. Przykładowo analogiczna klauzula jak w umowie z Macedonią została zawarta w art. 1 ust. 1 pkt 10 umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości⁹¹⁷.

Sama treść klauzul dotyczących współpracy może ulegać zmianie pod kątem terminologii i użytych pojęć. Przykładem może być umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Mołdowy o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości⁹¹⁸. Art. 1 ust. 1 pkt 11 umowy z Mołdawą odsyła do *przestępstw odnoszących się do obiektów o kulturowej i historycznej wartości lub innych obiektów o znacznej wartości*. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Chile o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej⁹¹⁹ w art. 1 ust. 1 pkt 10 odsyła natomiast do przestępstw *kradzieży dzieł sztuki i dóbr kultury stanowiących spuściznę historyczną, artystyczną i kulturalną, jak również obrotu tymi przedmiotami i ich przemytu*. Z kolei umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki

⁹¹⁶ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Macedonii o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości, podpisana w Warszawie dnia 16 czerwca 2008 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 46, poz. 378).

⁹¹⁷ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości, podpisana w Tbilisi dnia 31 maja 2007 r. (Dz. U. z 2008 r. Nr 146, poz. 925 z późn. zm.).

⁹¹⁸ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Mołdowy o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości, podpisana w Kiszyniowie dnia 22 października 2003 r. (Dz. U. z 2004 r. Nr 228, poz. 2302).

⁹¹⁹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Chile o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej, podpisana w Santiago dnia 13 października 2006 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 229, poz. 1688).

Włoskiej o współpracy w zwalczaniu przestępczości⁹²⁰ w art. 1 jako szczególnie niebezpieczne przestępstwa objęte jej postanowieniami wskazuje *kradzież i przemyt dóbr kultury, antyków, środków transportu lub wszelkiego rodzaju innych przedmiotów i obrót nimi*.

Postanowienia wykorzystywane do celów zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu zawierane są również w wielu ratyfikowanych w ostatnich latach umowach dotyczących współpracy w dziedzinie kultury, nauki i edukacji. W szczególności w tych bilateralnych aktach prawnych znajdują się klauzule mogące stanowić podstawę do wzajemnych działań w zakresie restytucji dóbr kultury. Jako przykład takich rozwiązań można wskazać art. 4 Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Królestwa Marokańskiego o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i edukacji, podpisanej w Warszawie dnia 7 kwietnia 2004 r.⁹²¹ Artykuł ten wskazuje, że *umawiające się Strony będą współpracować w celu zapobiegania nielegalnemu wwozowi i przekazywaniu innym osobom lub państwom dóbr stanowiących ich dziedzictwo kulturowe, zgodnie z przepisami prawnymi w nich obowiązującymi, a także z wiążącymi je konwencjami międzynarodowymi. Umawiające się Strony będą również wspomagać zwrot dóbr kultury, które zostały wwieszone nielegalnie na ich terytorium*. Innym przykładem klauzuli mogącej mieć zastosowanie do restytucji dóbr kultury jest art. 17 Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzonej w Kijowie dnia 20 maja 1997 r.⁹²² zgodnie, z którym *umawiające się Strony uznają, że dobra kultury nielegalnie wywiezione z terytorium państwowego jednej ze Stron i nielegalnie wwieszone na terytorium państwowe drugiej Umawiającej się Strony podlegają zwrotowi*. W art. 18 umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki⁹²³ wskazano natomiast, że *umawiające się Strony podejmą kroki mające na celu odnalezienie, ustalenie miejsca przechowania i zwrot dóbr kultury, wywiezionych z terytorium drugiego Państwa przy naruszeniu norm prawa międzynarodowego*.

⁹²⁰ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w zwalczaniu przestępczości, podpisana w Warszawie dnia 4 czerwca 2007 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 133, poz. 1093).

⁹²¹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Królestwa Marokańskiego o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i edukacji, podpisana w Warszawie dnia 7 kwietnia 2004 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 165).

⁹²² Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 3, poz. 29).

⁹²³ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki, sporządzona w Wilnie dnia 17 grudnia 1998 r. (M. P. z 2002 r. Nr 31, poz. 491).

Należy zauważyć, że umowy bilateralne mogą zostać wykorzystane do działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością na dwóch płaszczyznach. Organy ścigania mogą wykorzystywać do tego celu umowy o współpracy w zwalczaniu przestępczości natomiast działania na podstawie umów dotyczących współpracy w dziedzinie kultury, nauki, edukacji lub oświaty mogą być prowadzone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach postępowań restytucyjnych a także przekazywania informacji pomiędzy państwami w zakresie nielegalnego wywozu dóbr kultury.

4.2.2.3. Konwencja UNIDROIT w sprawie skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury.

Mimo że na mapie konwencji, których stroną jest Polska znalazło się wiele istotnych aktów wypracowanych na arenie międzynarodowej, nie sposób nie dostrzec braku ratyfikacji przez Polskę konwencji UNIDROIT z 1995 r.⁹²⁴. Konwencja ta naprawia mankamenty Konwencji Paryskiej, wprowadzając konkretne rozwiązania dotyczące restytucji skradzionych dóbr kultury oraz zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytoriów ich pochodzenia. W opublikowanym przez UNESCO materiale szkoleniowym „Zwalczanie nielegalnego handlu dobrami kultury: zestaw narzędzi dla europejskich organów sądowych i organów ścigania” wskazano, że Konwencja Paryska zawiera pewne postanowienia, które są otwarte na interpretację co prowadzi do różnych sposobów wdrażania na poziomie krajowym. Natomiast konwencja UNIDROIT z 1995 r. jest narzędziem samorealizującym się, które łączy w sobie główne zasady systemów prawa cywilnego i prawa zwyczajowego. Ponieważ nie wymaga ona transpozycji do ustawodawstwa krajowego, konwencja ta służy, jako jeden zharmonizowany dokument dotyczący zarówno restytucji skradzionych dóbr kultury, jak i zwrotu dóbr kultury nielegalnie wyeksportowanych z kraju ich pochodzenia⁹²⁵. Wojciech Kowalski oceniając Konwencję UNIDROIT z 1995 r. wskazuje, że stanowi ona bez wątpienia ogromny postęp w ochronie dziedzictwa kulturowego w skali ogólnoświatowej. Przyjęto w niej bowiem jednolite regulacje prawne, które odpowiednio szeroko stosowane mogą przyczynić się do uwolnienia międzynarodowego obrotu zabytkami ruchomymi od głównych dotychczasowych patologii. Konwencja ta kładzie nacisk na absolutny obowiązek restytucji

⁹²⁴ Konwencja UNIDROIT z 1995 r..

⁹²⁵ Zob. Z. Boz, *Fighting the illicit trafficking of cultural property: a toolkit for European judiciary and law enforcement*, Paris, 2019, s. 38. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000368501?posInSet=14&queryId=f9f84112-b492-4bdd-aef6-b4ad5d6c6be7>, [dostęp: 3.01.2023].

skradzionego dobra kultury, a także na definitywne uznanie kontroli eksportu za normę prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, której naruszenie może stanowić podstawę roszczenia o zwrot wywiezionego dobra kultury⁹²⁶.

Niestety pomimo pozytywnych opinii odnośnie rozwiązań zawartych w konwencji UNIDROIT z 1995 r. nie została ona ratyfikowana przez Polskę. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że panuje konsensus wśród większości uczonych co do konieczności ratyfikacji tej konwencji. Jej przyjęcie zapewniłoby holistyczne podejście do ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce⁹²⁷. Ja również stoję na stanowisku, że ratyfikacja przez Polskę konwencji UNIDROIT z 1995 r. pozwoli usprawnić proces odzyskiwania skradzionych i nielegalnie wywiezionych dóbr kultury a co za tym idzie wzmocnić ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

4.2.2.4. Konwencja Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, jako nowy model międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Jak podkreślał Stanisław Nahlik zagadnienie sankcji karnych za przestępstwa przeciwko dobrom kultury rozwijało się na forum międzynarodowym bardzo powoli. Osoby winne naruszenia norm chroniących zabytki i dzieła sztuki po raz pierwszy zostały pociągnięte do odpowiedzialności dopiero po II wojnie światowej, zarówno przed sądami poszczególnych państw, jak i przed specjalnym sądem międzynarodowym⁹²⁸. Pomimo dostrzegalnych problemów związanych z międzynarodową działalnością przestępców wymierzoną w dziedzictwo kulturowe przez wiele lat nie weszła w życie konwencja, która w sposób komplementarny regulowałaby kwestie zwalczania przestępczości w tym obszarze. W 1985 r. doszło do próby stworzenia takiego narzędzia międzynarodowego w postaci europejskiej konwencji z Delf o przestępstwach przeciwko dobrom kultury⁹²⁹. Konwencja ta ze względu na małe zainteresowanie poszczególnych krajów nie weszła w życie⁹³⁰. Wydarzenia na świecie prowadzące do strat w światowym dziedzictwie kulturowym dały kolejne impulsy do tworzenia międzynarodowych konwencji mających chronić dobra kultury mechanizmami karno-

⁹²⁶ W. Kowalski, *Droga do konwencji UNIDROIT z 1995 roku oraz jej podstawowe rozwiązania*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 78.

⁹²⁷ M. Łągiewska, *Ratyfikacja konwencji UNIDROIT z 1995 r. – mrzonka czy realna perspektywa?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2021, nr 3, s. 131.

⁹²⁸ S.E. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Wrocław – Kraków 1958, s. 386.

⁹²⁹ Zob. Europejska konwencja o przestępstwach związanych z dobrami kultury z 23 sierpnia 1985 r., (ETS No. 119), dalej jako: konwencja z Delf, <https://rm.coe.int/168007a085>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹³⁰ Podpisało ją zaledwie sześć państw członkowskich Rady Europy, a żaden kraj nie ratyfikował.

prawnymi. Przykładem jest opisywana przez Jana Pruszyńskiego inicjatywa Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa w Sztuce (AIDA) podjęta 1995 r. a dotycząca propozycji konwencji kładącej kres zbrodni miastobójstwa, zbrodniom przeciw kulturze, ludobójstwu urbanistycznemu i kulturalnemu⁹³¹. Konwencja ta również niestety nie weszła w życie.

Można zastanawiać się nad przyczynami braku zainteresowania poszczególnych państw rozwiązaniami mającymi wspomóc zwalczanie międzynarodowej przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Marcin Rau w swojej książce „Przestępstwa przeciwko dobrom kultury w międzynarodowym prawie karnym” powołując się m.in. na rozważania Johana Henrego Merrymana⁹³² wskazują na radykalnie niejednorodną politykę państw w zależności od jego bogactwa w sferze dziedzictwa kulturowego. Autor ten stawia tezę, badając ustawodawstwo wybranych krajów, że w zależności od tego czy państwo jest państwem kupującym (market nations) czy państwem-źródła (source nations), podejście do przestępstw wymierzonych w dobra kultury jest w pierwszym przypadku bardziej liberalne a w drugim bardziej restrykcyjne⁹³³. Można więc wskazać, że przy podejściu do międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością zderzają się interesy poszczególnych krajów, z których nie wszystkim zależy w takim samym stopniu na usprawnieniu działań związanych ze zwalczaniem tego zjawiska⁹³⁴. Należy też zwrócić uwagę na lobbing przedstawicieli rynku sztuki, dla których zbyt restrykcyjne przepisy w sferze kontroli obrotu dobrami kultury mogą utrudniać działalność poprzez dodatkowe obowiązki związane z weryfikacją proveniencji oferowanych dzieł.

W mojej opinii na powolną zmianę podejścia do międzynarodowej karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego miał m.in. wpływ działania Państwa Islamskiego, które zaczęło traktować międzynarodowy rynek sztuki, jako miejsce do prania pieniędzy finansując swoją działalność. Ponadto, dostrzegalne są tendencje w wykorzystywaniu obrotu nielegalnie pozyskiwanymi dobrami kultury przez zorganizowane grupy przestępcze. Zwalczanie prze-

⁹³¹ Zob. J. Pruszyński, *Przestępstwo miastobójstwa? Projekt konwencji międzynarodowej AIDA*, „Ochrona zabytków” 1996, nr 1.

⁹³² Zob. J. H. Merryman, *Two Ways of Thinking About Cultural Property*, „The American Journal of International Law” 1986, vol. 80(4), s. 831-853, <https://www.yorku.ca/kdenning/+++3130%202007-8/Merryman%20Two%20Ways%20of%20Thinking.pdf>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹³³ Zob. M. Rau, *Przestępstwa przeciwko dobrom kultury w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2021, s. 46-81 także M. Rau, *Nielegalny obrót dziełami sztuki w wybranych porządkach krajowych i prawie ponadnarodowym. Zagadnienia porównawcze odnośnie do przepisów karnych market nations i source nations*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2014, nr 9, s. 33-38.

⁹³⁴ Autor pracy w trakcie prywatnych kulturalnych rozmów z przedstawicielami organów ścigania i organów ochrony zabytków na temat potrzeby wprowadzenia do polskiego system prawnego przepisów penalizujących nielegalny wwóz dóbr kultury z innych państw kilkakrotnie zetknęła się ze stanowiskiem, że takie przepisy nie są potrzebne, ponieważ to dobrze, że w kraju będą dodatkowe dzieła sztuki i powinniśmy skupić się jedynie na ściganiu nielegalnego wywozu zabytków z kraju.

stępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu zaczęto postrzegać nie tylko przez pryzmat jego ochrony, ale także, jako działania służące w znacznej mierze zwalczaniu poważnej przestępczości o charakterze międzynarodowym.

W efekcie nowego wymiaru przestępczości przeciwko dziedzictwu 2 marca 2016 r. w ramach Rady Europy został powołany Komitet ds. Przestępstw Przeciwko Dobrom Kultury (PC-IBC), w celu przygotowania projektu konwencji o przestępstwach przeciwko dobrom kultury⁹³⁵, która miałyby anulować i zastąpić konwencję z Delf⁹³⁶. W latach 2016 -2017 trwały prace nad projektem konwencji, w których uczestniczyło szereg ekspertów i przedstawicieli służb i organów wyspecjalizowanych w ochronie dziedzictwa kulturowego⁹³⁷. Prace te zakończyły się przekazaniem tekstu do podpisu w Nikozji 19 maja 2017 r. a 1 kwietnia 2022 r. akt ten wszedł w życie.

Konwencja z Nikozji jest traktatem otwartym dla każdego państwa opartym o nowoczesne i elastyczne rozwiązania. Nowy instrument prawny był projektowany, tak aby chronić własność kulturalną dowolnego państwa, niezależnie od czy będzie stroną konwencji, czy nie⁹³⁸.

W rozdziale I tego aktu prawnego przedstawiony został cel, zakres i użyte w Konwencji pojęcia. Konwencja zobowiązuje państwa sygnatariuszy do ochrony dóbr kultury tj:

- zapobiegania i walki ze zniszczeniem, uszkodzeniem oraz nielegalnym handlem dobrami kultury przez kryminalizację określonych działań;

⁹³⁵ Konwencja z Nikozji <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=221>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹³⁶ Autor pracy był członkiem delegacji z Polski uczestniczącej w pracach nad konwencją - stąd część informacji dotyczących procedowania tego aktu prawnego pochodzi m.in. z materiałów i własnych notatek, zob. <https://rm.coe.int/168070b65c>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹³⁷ W przygotowaniu projektu konwencji z Nikozji uczestniczyła komisja złożona z przedstawicieli 47 Państw Członkowskich specjalizujących się w zakresie prawa karnego lub dóbr kultury. Do wsparcia Komisji PC-IBC powołano czterech ekspertów, tj.: Alessandro Chechi (dr nauk prawnych, LLM - starszy pracownik naukowy na Uniwersytecie w Genewie); Marie Pfammatter (prawnik, dr nauk prawnych, LLM wykładowca na Uniwersytecie w Genewie); Jerome Fromageau (prezes Societe Internationale pour la recherche en droit du Patrimoine Culturel); i Sunneva Saetevik (starszy radca norweskiego Ministerstwa Kultury, Wydziału Sztuki i Muzeów). Obecni byli także przedstawiciele kilku organów Rady Europy, w tym Zgromadzenia Parlamentarnego (PACE), Europejskiego Komitetu Problematyki Przestępczości (CDPC), Komitetu Sterującego ds. Kultury, Dziedzictwa i Krajobrazu (CDCPP), Komitetu Ekspertów do Spraw Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy oraz Finansowaniu Terroryzmu (MONEYVAL) oraz Komitetu Ekspertów do Spraw Terroryzmu (CODEXTER). Dodatkowo w ramach PC-IBC uczestniczyło kilka Państw Obserwatorów i przedstawicieli organizacji międzynarodowych, w tym związanych z Unią Europejską, Międzynarodową Organizacją Policji Kryminalnej (Interpol), organizacji ONZ do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), Międzynarodowego Instytutu Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDROIT), Biura Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości (UNODC) oraz Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE).

⁹³⁸ M. M. Bieczyński, *The Nicosia Convention 2017: A New International Instrument Regarding Criminal Offences against Cultural Property*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 2, s. 264.

- wzmacniania zapobiegania przestępstwom oraz działaniom wymiaru sprawiedliwości w stosunku do wszystkich przestępstw przeciwko dobrom kultury;
- promowania krajowej i międzynarodowej współpracy w celu zwalczania przestępstw dotyczących dóbr kultury.

W rozdziale II Konwencji z Nikozji dedykowanemu rozwiązaniom w zakresie prawa karnego materialnego zostały wyszczególnione przepisy karne, które mają wprowadzić państwa strony Konwencji by w założeniu wzajemnie się one uzupełniały tworząc kompletne oraz systemowe rozwiązania. Stąd Konwencja wprowadza zharmonizowany system karnoprawnej ochrony dóbr kultury likwidując luki pozwalające prowadzić proceder nielegalnego obrotu, w szczególności poprzez spenalizowanie w każdym państwie stronie czynów odnoszących się do:

- przestępstwa kradzieży i przywłaszczenia (art. 3);
- bezprawnego wydobywania i wywożenia (art. 4);
- nielegalnego wywozu i przywozu (art. 5-6);
- nabywania oraz wprowadzania na rynek z naruszeniem prawa (art. 7-8);
- fałszowania dokumentów związanych z obrotem (art. 9).

Konwencja zawiera również przepis penalizujący zniszczenie lub uszkodzenie dobra kultury (art. 10). W rozdziale II omawianej konwencji znajdują się ponadto przepisy mające uzupełnić system karnoprawnej ochrony odnoszące się m.in. do: podżeganie oraz usiłowania (art. 11), właściwej jurysdykcji (art. 12), odpowiedzialności osób prawnych (art. 13), sankcji i środków karnych a także okoliczności obciążających sprawców, jak również wpływie wcześniejszych wyroków wydanych przez inne państwa-strony konwencji (art. 14 -16).

W kolejnym III rozdziale Konwencji zawarto szczegółowe postanowienia odnoszące się do czynności dochodzeniowo-śledczych, ścigania i prawa procesowego. W rozdziale IV wskazano środki zapobiegawcze i inne środki administracyjne, które mają służyć celowi Konwencji. W ostatnim rozdziale V przewidziano regulacje dotyczące mechanizmu działań następczych po wprowadzeniu konwencji. Wskazano m.in. na wiodącą w tym zakresie rolę Komitetu Stron (składającego się z przedstawicieli Stron Konwencji) – organu, odpowiedzialnego za szereg zadań następczych w odniesieniu do postanowień Konwencji. W rozdziale VI określono związek z innymi instrumentami międzynarodowymi a w rozdziale VII i VIII zawarto poprawki i postanowienia końcowe⁹³⁹.

⁹³⁹ W ramach postanowień końcowych w konwencji z Nikozji w art. 30 zawarto mechanizm zastrzeżeń, który każdemu państwu w czasie podpisania lub złożenia dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia, zatwierdzenia lub

W trakcie prac nad Konwencją z Nikozji ścierały się różne koncepcje zakresu penalizacji poszczególnych czynów wymierzonych w dobra kultury a także filozofii ochrony dziedzictwa kulturowego. Przykładem może być zawarty w wersji roboczej projektu konwencji z 12 stycznia 2017⁹⁴⁰ art. 10 zgodnie, z którym każda ze stron konwencji miała upewnić się, że przechowywanie, konserwacja, odnawianie oraz transport ruchomych dóbr kultury pochodzących lub nabytych w wyniku przestępstw określonych w tej konwencji jest zabronione na podstawie prawa krajowego, o ile te działania są wykonywane celowo. W dyskusji nad propozycją tego przepisu eksperci zwracali uwagę na wyższość wartości, jaką jest zachowanie dobra kultury w wyniku działań z zakresu konserwacji nawet podjętych przez przestępców od wartości legalnego obrotu nimi⁹⁴¹. Inna dyskusja odbyła się nad proponowaną w art. 12 projektu penalizacją czynu podróżowania za granicę z zamiarem dokonania aktów terrorystycznych w celu popełnienia przestępstwa przeciwko dobrom kultury. Eksperci podnosili, że akty terroryzmu są już uwzględnione w aktach prawa międzynarodowego i prawa krajowego. W efekcie dyskusji obie powyższe propozycje zawarte w projekcie nie zostały włączone do Konwencji z Nikozji.

Polska delegacja w trakcie prac nad projektem Konwencji⁹⁴² zaproponowała m.in. rozszerzenie projektowanych przepisów o penalizację obrotu fałszyfikatami dóbr kultury. Stanowisko Polski poparła delegacja Bułgarii, Niemiec, Włoch oraz Interpol. Przeciwnie były delegacje Austrii, Rosji, Łotwy, Francji i Stolicy Apostolskiej. Przewodniczący Komitetu wyraził opinię, że przedmiotem Konwencji są obiekty autentyczne. Kryminalizacja obrotu fałszyfikatami to w jego opinii oddzielna sprawa, bardzo ważna, ale być może należąca do zagadnień natury ochrony konsumenta. Zatem administracja rządowa państw – stron przyszłej konwencji nie byłaby być może zainteresowana penalizacją tego typu spraw. Przewodniczący uznał, że większość delegacji nie popiera włączenia tego zagadnienia do prac nad konwencją. Podniesiony przez Polską delegację problem obrotu fałszyfikatami dzieł sztuki znalazł jednak odzwierciedlenie w dokumencie raportu wyjaśniającego do Konwencji Rady Europy w sprawie

przystąpienia do konwencji pozwala zadeklarować, że może skorzystać z prawa zgłoszenia jednego lub więcej zastrzeżeń odnoszących się do przepisów tego aktu. Niektóre kraje ratyfikujące konwencję wykorzystały mechanizm by zastrzec, że w przypadku wdrażania do systemu krajowego jej postanowień będą miały możliwość ustanowienia sankcji innych niż karne zamiast sankcji karnych za zachowanie wskazane w konwencji.

⁹⁴⁰ Zob. art. 10 wersji robocza projektu konwencji z Nikozji z 12 stycznia 2017, PC-IBC (2017) Conv1_Rev3_en, <https://rm.coe.int/168070b55b>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁴¹ Podnoszono, że przestępcy nie można dodatkowo karać za właściwe obchodzenie się z dobrem kultury, ponieważ w istocie państwom zależy na ich zachowaniu.

⁹⁴² Gdy analizowano zaproponowany w projekcie art. 9 dedykowany fałszowania dokumentów związanych z obrotem dobrami kultury.

przestępstw związanych z dobrami kultury⁹⁴³ We wskazanym raporcie podkreślono, że przestępstwa, które nie naruszają bezpośrednio integralności dóbr kultury nie są objęte artykułami rozdziału II. Tak jest w przypadku wytwarzania i/lub sprzedaży sfałszowanych lub podrobionych dzieł sztuki. Powodem jest to, że chociaż to przestępstwo może zakłócić stabilność i bezpieczeństwo rynku sztuki oraz transakcji handlowych, takie działania nie mają bezpośredniego wpływu na zachowanie elementów dziedzictwa kulturowego. W raporcie wskazano również, że z drugiej strony korzystanie z dóbr kultury do celów prania pieniędzy nie zostało objęte zakresem tych przepisów prawa karnego materialnego, ponieważ istnieją inne konwencje, które dotyczą tych kwestii, takie jak Konwencja Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu⁹⁴⁴ oraz Konwencja Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa⁹⁴⁵. Przytoczone stanowisko jest istotne jako głos w dyskusji nad kwestią umiejscowienia zjawiska wytwarzania i obrotu fałszyfikatami w kontekście przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Moim zdaniem brak jest międzynarodowych instrumentów prawnych dedykowanych ściganiu fałszerstw dzieł sztuki a pokrewne regulację dotyczące ochrony dóbr kultury jak wskazują uzasadnienie do Konwencji z Nikozji nie zawsze uznawane są za właściwe do zwalczania tego zjawiska.

Na dzień 16 marca 2023 r. Konwencja z Nikozji została podpisana przez 13 państw⁹⁴⁶ ratyfikowana i wprowadzona w życie przez 6 państw⁹⁴⁷. Jak słusznie zwraca uwagę Elisabetta Mottese wdrożenie wszystkich środków sugerowanych w Konwencji z Nikozji nie będzie ani łatwe, ani szybkie, ponieważ państwa mają jeszcze wiele do zrobienia⁹⁴⁸. Pomimo że wiele postanowień Konwencji z Nikozji opiera się na istniejących normach prawa twardego lub miękkiego, nie umniejsza to znaczenia traktatu, który wyraźnie pokazuje ewolucję międzynarodowego prawa kulturalnego a być może samego prawa międzynarodowego, ponieważ ma

⁹⁴³ Zob. *Raport wyjaśniający do Konwencji Rady Europy w sprawie przestępstw związanych z dobrami kultury*, Council of Europe Treaty Series - No. [221], s. 6. <https://rm.coe.int/1680a55237>, [dostęp: 3.02.2023].

⁹⁴⁴ Zob. Konwencja Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu, sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. (Dz. U. z 2008 r. Nr 165, poz. 1028 z późn. zm.).

⁹⁴⁵ Zob. Konwencja o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa, sporządzona w Strasburgu dnia 8 listopada 1990 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 46, poz. 394).

⁹⁴⁶ Armenia, Cypr, Grecja, Węgry, Łotwa, Włochy, Montenegro(Czarnogóra), Portugalia, San Marino, Słowenia, Ukraina, Meksyk, Rosja.

⁹⁴⁷ Cypr, Grecja, Węgry, Łotwa, Włochy, Meksyk.

⁹⁴⁸ E. Mottese, *Preventive Measures in the Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property: An Overview*, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 2, s. 139.

ono na celu ochronę społecznego dobra i spełnienia interesów społeczności, a nie tylko zadowolenie ze wspólnotowego współistnienia ⁹⁴⁹.

W mojej opinii ratyfikacja i wprowadzenie w życie Konwencji z Nikozji może być okazją do gruntownej przebudowy polskiego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. Dobrym przykładem są tu działania Włoch. Ratyfikacja przedmiotowej Konwencji była impulsem do reformy systemu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego ⁹⁵⁰. W efekcie tej reformy do włoskiego kodeksu karnego wprowadzono odrębny rozdział dotyczący przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu ⁹⁵¹.

Reforma systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce, którą postuluję, powinna być również zsynchronizowana z ratyfikacją Konwencji z Nikozji.

4.2.2.5. Inne międzynarodowe dokumenty i akty prawne istotne w ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Wśród dokumentów, które mają wpływ na ograniczenie zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu na świecie są także akty prawne o charakterze *soft law* zawierające apele, rekomendacje i zalecenia, których wprowadzenie przez państwa z jednej strony może wydatnie ograniczyć omawiane zjawisko, z drugiej strony w dłuższej perspektywie może doprowadzić do stworzenia konwencji międzynarodowych czy zmian w prawie Unii Europejskiej. Omawiane dokumenty mają również istotne znaczenie edukacyjne zwracając uwagę społeczności międzynarodowej na aktualne zagrożenia dla światowego dziedzictwa kulturowego. Marcin Rau podkreśla, że ochrona dóbr kultury niejednokrotnie była przedmiotem rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ czy Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ, jednak w jego opinii największe znaczenie miały rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ, ponieważ jako jedyne spośród postanowień uchwalanych przez organy ONZ mają moc prawnie wiążącą dla państw – na mocy art. 25 Karty Narodów Zjednoczonych ⁹⁵². Piotr Nowak analizując działania ONZ wobec nowych zagrożeń w stosunkach międzynarodowych na przykładzie wybranych rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ zwraca uwagę na rezolucję Rady Bez-

⁹⁴⁹ Ibidem, s. 140.

⁹⁵⁰ Zob. V. G. P. Demuro, *La riforma dei reati contro il patrimonio culturale: per un sistema progressivo di tutela*, in *Sistema Penale*, fasc. 2/2022, p.11, https://www.sistemapenale.it/pdf_contenuti/1643755388_demuro-2022a-riforma-reati-patrimonio-culturale-ddl-ac-893-b.pdf, [dostęp: 03.03.2023].

⁹⁵¹ Zob. *Codice penale, Dei delitti contro il patrimonio culturale*, Libro II, Titolo VIII-bis 11/04/2022 <https://www.altalex.com/documents/news/2022/04/11/dei-delitti-contro-il-patrimonio-culturale>, [dostęp: 03.03.2023].

⁹⁵² M. Rau, *Przestępstwa przeciwko dobrom kultury...*, op. cit., s. 169.

pieczeństwa ONZ nr S/RES/2199 przyjętą 12 lutego 2015 roku⁹⁵³. Nowak wskazuje, że w jej treści Rada jednoznacznie potępiła akty dewastacji i barbarzyństwa polegające na niszczeniu dorobku kulturowego w Syrii i Iraku. Jednocześnie zobowiązywała państwa do podjęcia wszelkich środków uniemożliwiających handel, wywóz i szmuglowanie zabytków, dorobku archeologicznego, artefaktów i skarbów, które mogłyby posłużyć za źródło finansowania grup terrorystycznych⁹⁵⁴.

Kolejną niezwykle ważną rezolucją była rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ (RB ONZ) nr 2347⁹⁵⁵, która jak podkreśla Andrzej Jakubowski, była pierwszą rezolucją kiedykolwiek przyjętą przez RB ONZ skupiająca się wyłącznie na ochronie dziedzictwa kulturowego jako kwestii utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa⁹⁵⁶. Warto podkreślić, że wśród wielu istotnych postanowień w art. 9 omawianej rezolucji wzywa się państwa członkowskie do wprowadzenia skutecznych środków krajowych na poziomie legislacyjnym i operacyjnym, w stosownych przypadkach i zgodnie z obowiązkami i zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego i instrumentów krajowych, do zapobiegania i przeciwdziałania handlowi dobrami kultury i związanym z nim przestępstwom, w tym poprzez rozważenie wyznaczenia takich działań, które mogą przynosić korzyści przestępczości zorganizowanej lub ugrupowaniom terrorystycznym, jako poważne przestępstwo zgodnie z artykułu 2(b) Konwencji ONZ przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej⁹⁵⁷.

Z innych istotnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentów należy wskazać także rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ A/RES/69/196 (Międzynarodowe wytyczne dotyczące zapobiegania przestępczości oraz reakcji wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych w odniesieniu do nielegalnego handlu dobrami kultury i innych powiązanych przestępstw)⁹⁵⁸. Dokument ten został opracowany przez Biuro Narodów Zjednoczonych ds. narkotyków i przestępczości UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime) i przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne w celu zharmonizowania działań odnośnie nielegalnego handlu

⁹⁵³ Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr S/RES/2199 z 12 lutego 2015 r. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/040/28/PDF/N1504028.pdf?OpenElement>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁵⁴ P. Nowak, *Działania ONZ wobec nowych zagrożeń w stosunkach międzynarodowych na przykładzie wybranych rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ w 2015 roku*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne”, 2016, nr 15(4), s. 232.

⁹⁵⁵ Rezolucja Rady Bezpieczeństwa S/RES/2347, 2017, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/079/04/PDF/N1707904.pdf?OpenElement>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁵⁶ Zob. A. Jakubowski, *Resolution 2347: Mainstreaming the protection of cultural heritage at the global level*, 2018, http://www.qil-qdi.org/resolution-2347-mainstreaming-protection-cultural-heritage-global-level/#_ftn1, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁵⁷ Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej

⁹⁵⁸ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ A/RES/69/196, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/709/51/PDF/N1470951.pdf?OpenElement>, [dostęp: 3.01.2023].

dobrami kultury. UNODC opublikowało także praktyczny poradnik do promowania wskazanych wytycznych⁹⁵⁹.

4.2.3. Rola międzynarodowych organizacji w przeciwdziałaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że coraz częściej przestępczość polegająca na zawłaszczaniu światowego dziedzictwa kultury przybiera formę przestępczości transgranicznej bądź transkontynentalnej. Postrzeganie współczesnej przestępczości wyłącznie z perspektywy krajowej bądź regionalnej prowadzi do zniekształcenia prawdziwego obrazu zjawiska⁹⁶⁰. Z tego powodu skuteczna kampania związana z zapobieganiem tego typu przestępczości wymaga działań międzynarodowych organizacji, które w sposób ścisły będą współpracowały z władzami krajowymi. Rola tych organizacji jest różna w zależności od ich specyfiki, uprawnień i funkcji jaką pełnią.

4.2.3.1. UNESCO.

Wiodąca rola w działaniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego przed różnymi zagrożeniami, w tym przed przestępczością, w mojej ocenie, należy do Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO).

Organizacja ta działająca w strukturach ONZ za jeden z celów podstawowych wybrała wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki. Prowadzi również działania związane z wypracowywaniem i wdrażaniem norm prawnych, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony dziedzictwa kulturowego. W praktyce duża część międzynarodowych aktów prawnych mających na celu ochronę elementów dziedzictwa kulturowego zostaje wypracowane w tej organizacji. Duże znaczenie mają też inne dokumenty wdrożone przez UNESCO jak np. Międzynarodowy Kodeks Etyki Handlarzy Dobrami Kultury wskazujący ramy etyczne i zasady, które mają m.in. na celu zwalczanie nielegalnego handlu dobrami kultury⁹⁶¹.

⁹⁵⁹ Zob. *Practical Assistance Tool to assist in the implementation of the International Guidelines for Crime Prevention and Criminal Justice Responses with Respect to Trafficking in Cultural Property and Other Related Offences*, https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/practical-assistance-tool_totrafficking_in_cultural-property.html, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁶⁰ Zob. W. Pływaczewski, *Zjawisko grabieży dziedzictwa kultury na przykładzie przestępczości transgranicznej*, [w:] A. Dembiński, L. Pietraszko (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i materialnego pogranicza*, Lublin 2011, s. 207.

⁹⁶¹ Zob. *International Code of Ethics for Dealers in Cultural Property*, <https://unesdoc.UNESCO.org/ark:/48223/pf0000121320>, [dostęp: 3.01.2023].

W ramach konkretnych rozwiązań mających przeciwdziałać skutkom przemytu dóbr kultury powołano Międzyrządowy Komitet UNESCO do Spraw Promocji Zwrotu Dóbr Kultury do państw ich pochodzenia lub restytucji w przypadku bezprawnego zawłaszczenia (ICPRCP). Rolą tego organu jest m.in:

- poszukiwanie sposobów i środków ułatwiających dwustronne negocjacje w sprawie zwrotu dóbr kultury do swoich krajów pochodzenia. Komitet może również przedstawić propozycje mające na celu mediację lub uzgodnienia do zainteresowanych państw członkowskich;
- promowanie wielostronnej i dwustronnej współpracy w celu restytucji i zwrotu dóbr kultury do krajów pochodzenia;
- wspieranie kampanii informacji publicznej na temat prawdziwego charakteru, skali i zakresu problemu restytucji i zwrotu dóbr kultury do swoich krajów pochodzenia;
- prowadzenie planowania i realizacji programu UNESCO działań w odniesieniu do zwrotu dóbr kultury do swoich krajów pochodzenia.⁹⁶²

Innym istotnym narzędziem opracowanym przez UNESCO i dedykowanym do zwalczania zjawiska nielegalnego wywozu dóbr kultury jest międzynarodowa baza aktów prawnych (UNESCO Database of National Cultural Heritage Laws), która w założeniu ma umożliwiać ustalanie właściwych norm prawnych regulujących zakres ochrony dziedzictwa w poszczególnych państwach⁹⁶³.

4.2.3.2. UNODC.

W ramach struktur Organizacji Narodów Zjednoczonych zwalczaniem niektórych aspektów przemytu dóbr kultury zajmują się również Biuro Narodów Zjednoczonych ds. narkotyków i przestępczości UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). Jest ono główną instytucją światową powołaną do walki z nielegalnym obrotem narkotykami (środków odurzających) oraz przestępczością międzynarodową. Właśnie międzynarodowy i zorganizowany charakter przemytu dóbr kultury spowodował, że również ta organizacja zajmują się omawianym zagadnieniem pod auspicjami Komisji Zapobiegania Przestępczości i Wymiaru Sprawiedliwości. Oprócz opisywanych już w pracy działań związanych z wdrożeniem *międzynarodowych wytycznych dotyczących zapobiegania przestępczości oraz reakcji wymiaru*

⁹⁶²Zob. UNESCO, *Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation (ICPRCP)*, <https://en.UNESCO.org/fighttrafficking/icprcp>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁶³ Zob. UNESCO, *Database of National Cultural Heritage Laws*, <https://en.UNESCO.org/cultnatlaws>, [dostęp: 3.01.2023].

sprawiedliwości w sprawach karnych w odniesieniu do nielegalnego handlu dobrami kultury i innych powiązanych przestępstw, UNDOC stworzyło również bazę informacji o różnych formach zorganizowanej przestępczości „Sherlock”, w której zawarto podkategorie spraw związanych z przemysłem dóbr kultury zawierającą m.in. informację o orzecznictwie, ustawodawstwie, strategiach, umowach a także bibliografię dotyczącą tej formy przestępczości ⁹⁶⁴.

4.2.3.3. ICOM.

Kolejną międzynarodową organizacją, której rola jest szczególnie istotna w ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością jest Międzynarodowa Rada Muzeów (ICOM). Organizacja powstała w 1947 r., a jej działalność koncentruje się wokół współpracy i wymianie informacji między muzeami, szkoleniami personelu i podnoszeniu standardów przygotowania zawodowego, opracowania i promowania zasad etyki zawodowej w muzealnictwie, a także zachowania dziedzictwa i zapobiegania nielegalnemu obrotowi dobrami kulturalnymi⁹⁶⁵. Dzięki pracom tej organizacji sporządzono uznany na całym świecie Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów⁹⁶⁶. W dokumencie tym szczegółowo opracowano wskazania dotyczące pozyskiwania muzealiów z uwzględnieniem zagrożenia nabywania dóbr kultury nielegalnie wywiezionych. Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu dzisiejsze społeczeństwo nie toleruje, aby w muzeach znajdowały się obiekty pochodzące z rabunków z okresu Holokaustu czy nielegalnie wywiezione w czasie innych konfliktów zbrojnych. Światowe muzea oddają je, ponieważ nie mają moralnego prawa do posiadania i eksponowania na wystawach takich dzieł⁹⁶⁷. Przedmiotowy kodeks etyki wyraźnie artykułuje zasady postępowania z takimi dobrami kultury.

Innym istotnym narzędziem do zapobiegania nielegalnemu obrotowi dobrami kultury jest opracowany przez ICOM program czerwonych list, na których zostają zamieszczone zagrożone kategorie obiektów archeologicznych i dzieł sztuki w najbardziej narażonych miejscach na świecie. Ma to na celu zapobieżenie ich sprzedawania lub nielegalnego wywozu. Do chwili obecnej utworzono 17 czerwonych list z dobrami kultury⁹⁶⁸. Niektóre z list odnoszą się do dóbr kultury z poszczególnych krajów m.in. z Ukrainy, Syrii, Iraku, Libii, Haiti, Brazylii czy

⁹⁶⁴ Zob. *Baza Sherlock*, <https://sherloc.unodc.org/eld/en/st/home.html>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁶⁵ Zob. A. Przyborowska-Klimczak, *Międzynarodowa współpraca w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010, s. 47.

⁹⁶⁶ Zob. S. Waltoś, *Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów*, Warszawa 2009.

⁹⁶⁷ M.J. Reppas, *Empty „international” museums’ trophy cases of their looted treasures and return stolen property to the countries of origin and the rightful heirs of those wrongfully dispossessed*, “Denver Journal of International Law & Policy” 2007, nr 1, s. 94. <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1270&context=djilp>, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁶⁸ Zob. *Red Lists Database*, <https://icom.museum/en/resources/red-lists/>, [dostęp: 3.01.2023].

Egiptu inne do dóbr z poszczególnych regionów jak np. Zachodniej Afryki czy Południowo Wschodniej Europy. Oprócz samych list na stronie ICOM znajdują się baza danych pozwalającą przeszukiwać czerwone listy według różnych kryteriów.

Należy tu wskazać, że rola czerwonych list nie jest tożsama z rolą baz danych poszukiwanych zabytków i dóbr kultury. Listy mają na celu wskazać organom ścigania i służbą celnym a także podmiotom i osobom działającym na rynku sztuki informację jak potencjalnie wyglądają dobra kultury zagrożone rabunkiem i przemytem, co umożliwia określenie ich pochodzenia, identyfikację a niekiedy stan prawny. Jako przykład działania czerwonych list ICOM można wskazać opisywaną przez ekspertów sprawę zidentyfikowania w październiku 2012 roku przez śledczych z francuskiego Centralnego Biura do Walki z Nielegalnym Handlem Dobrami Kultury (OCBC) dwóch stożków i kilka tabliczek z pismem klinowym pomocą Czerwonej Listy ICOM Iraku. Po wstępnej identyfikacji dzieł zostały one skonfiskowane i przekazane do dalszych badań prowadzonych przez uczonych z Wydziału Starożytności Sumerijskich we francuskim Narodowym Centrum Badań Naukowych (CNRS). Badania biegłych potwierdziły, że dobra kultury są autentyczne i pochodzą z Iraku. Władze francuskie zwróciły zarekwirowane przedmioty do Iraku pod koniec 2012 roku⁹⁶⁹.

Ważną inicjatywą w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością jest też projekt ICOM w postaci Międzynarodowego Obserwatorium ICOM w sprawie nielegalnego obrotu dobrami kultury, które ma służyć jako stała międzynarodowa platforma i sieci wymiany informacji pomiędzy organizacjami międzynarodowymi, organami ścigania i innymi zainteresowanymi ekspertami⁹⁷⁰.

4.2.3.4. INTERPOL.

Transgraniczny charakter przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu powoduje, że kluczowe znaczenie w jej zwalczaniu ma instytucja zajmująca się zagadnieniem na skalę globalną w postaci Interpolu. Do organizacji tej należy 195 policji krajowych. Interpol zarówno za pomocą Sekretariatu Generalnego jak i krajowych biur udziela wsparcia państwom członkowskim w działaniach związanych z poszukiwaniem skradzionych dzieł sztuki jak i współpracuje z innymi międzynarodowymi organizacjami w celu ograniczenia zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Tomasz Safiański wskazuje, że metody realizacji zadań przez Interpol w zakresie odzyskiwania skradzionych dzieł sztuki są działa-

⁹⁶⁹ Zob. Z. Boz, *Fighting the illicit...*, op. cit., [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁷⁰ Zob. *Międzynarodowe Obserwatorium ICOM*, <https://www.obs-traffic.museum/>, [dostęp: 3.01.2023].

niami typowymi dla wywiadu kryminalnego. Autor ten podkreśla, że w omawianym znaczeniu można wyróżnić trzy zakresy działań Interpolu:

- utworzenie i administrowanie Bazą Skradzionych Dzieł Sztuki;
- tworzenie warunków niezbędnych do wymiany informacji kryminalnych o skradzionych dziełach sztuki oraz osobach podejrzanych w tym zakresie;
- poszukiwanie osób podejrzanych o kradzież dzieł sztuki.

W efekcie działań związanych z wywiadem kryminalnym Interpol jest w stanie skutecznie podejmować przedsięwzięcia związane z koordynacją i wspomaganiem czynności policji prowadzonych w celu odnalezienia skradzionych dzieł sztuki⁹⁷¹.

Zgadzać się, z podziałem dotyczącym poszukiwań skradzionych dzieł sztuki uważam że odnośnie samego zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w ostatnich latach działania Interpolu były szersze obejmujące nie tylko problematykę kradzieży dzieł sztuki, ale również systemowe działania związane z innymi przestępstwami wymierzonymi w dziedzictwo.

Odnośnie poszukiwania osób podejrzanych o kradzież dzieł sztuki Tomasz Safiański, wskazuje, że do ich poszukiwań wykorzystywana jest nota czerwona, a z wnioskiem o publikację noty mogą występować uprawnione organy państw członkowskich Interpolu (poprzez krajowe biura Interpolu) lub stosowne instytucje międzynarodowe⁹⁷².

Niezwykle istotną rolą Interpolu, która sprawia, że instytucja ta jest w praktyce kluczowa dla zwalczania międzynarodowej przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu jest prowadzenie przez nią bazy „Stolen Works of Art” (dalej: WOA). Baza ta ma duże znaczenie ze względu na swój międzynarodowy charakter, jest dostępna *on-line* i zawiera informacje o skradzionych najcenniejszych dobrach kultury z całego świata⁹⁷³. Niestety wiele skradzionych w Europie i na świecie obiektów nadal w niej nie figuruje. Z założenia, do bazy zgłaszane są najcenniejsze utracone dobra kultury, nie obejmuje ona przedmiotów nielegalnie wywiezionych za granicę. Na stronach Interpolu podkreśla się, że WOA zawiera tylko te obiekty, które zostały oficjalnie zgłoszone jako skradzione przez kraje członkowskie Interpo-

⁹⁷¹ Zob. T. Safiański, *Działania operacyjne interpolu ukierunkowane na odzyskiwanie skradzionych dzieł sztuki – próba usystematyzowania i oceny skuteczności*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2018, nr 3(92)-4(93), s. 3, http://cennebezczenne.pl/wp-content/uploads/2018/12/2018-3-4__SAFJANSKI-www.pdf, [dostęp: 3.01.2023].

⁹⁷² Ibidem, s. 6.

⁹⁷³ B. Kaleta, *Interpol rozszerza dostęp do bazy danych skradzionych dzieł sztuki*, [w:] B. Kobielska (red.), *Katalog utraconych dzieł sztuki*, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, Warszawa 2009; K.H. Kind, *The Role of INTERPOL in the Fight Against the Illicit Trafficking in Cultural Property*, [w:] S. Manacorda, D. Chappell (red.), *Crime in the Art and Antiquities World Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer-Verlag, New York, s. 175-177.

lu. Wskazuje się również, że obiekt mógł zostać skradziony, ale nie jest zawarty w bazie z jednego z następujących powodów:

- obiekt nie został jeszcze zgłoszony jako skradziony policji;
- raport o kradzieży nie został jeszcze odebrany w INTERPOL za pośrednictwem oficjalnych kanałów;
- obiekt nie został jeszcze wprowadzony do bazy danych;
- poszukiwania obiektu odbywają się wyłącznie na poziomie krajowym;
- obiekt został splądrowany z miejsca wykopalisk archeologicznych i nie jest znany policji.

Podstawą przekazywania przez Polskę danych o utraconych dobrach kultury celem rejestracji w WOA jest przepis art. 20 pkt 2ab ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji⁹⁷⁴. Jedyną komórką upoważnioną do wnioskowania do Biura Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji o rejestrację w bazie WOA jest Biuro Kryminalne Komendy Głównej Policji, które odgrywa rolę pośrednika zarówno dla jednostek terenowych Policji, jak i dla innych podmiotów takich jak, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Wymiana informacji następuje kanałami dyplomatycznymi oraz przez oficerów łącznikowych Policji. Bezpośredni dostęp do bazy WOA jest możliwy poprzez system I-24/7. W polskiej Policji mogą ją przeszukiwać funkcjonariusze i pracownicy mający stosowne uprawnienia przyznane przez Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji. System I-24/7 dostępny jest w Komendzie Głównej Policji, komendach wojewódzkich, powiatowych i miejskich. Dla wielu użytkowników problemem jest jednak to, że baza funkcjonuje tylko w języku angielskim, francuskim i hiszpańskim. W roku 2009 Interpol umożliwił przeszukiwanie bazy WOA osobom spoza organów ścigania, nieposiadającym z oczywistych względów uprawnień do systemu I-24/7⁹⁷⁵.

Aby zwiększyć zawartość bazy WOA i ułatwić korzystanie z niej, Interpol i Włoskie Dowództwo Carabinieri uruchomiło w 2012 r. projekt Psyche (Protection System for Cultural Heritage), którego celem jest m.in. zintegrowanie systemu porównywania obrazów, aby przyspieszyć wyszukiwanie dóbr kultury a także opracowanie usługi transferu danych bezpośred-

⁹⁷⁴ Zgodnie z art. 20 pkt 2ab ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 171 z późn. zm.).- *Policja jest uprawniona do przetwarzania i wymiany informacji, w tym danych osobowych osób ubiegających się o przyjęcie do pracy w agencjach Unii Europejskiej zajmujących się zapobieganiem lub zwalczaniem czynów zabronionych, międzynarodowych organach sądowniczych, międzynarodowych organach ścigania oraz w Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej - Interpol, za zgodą tych osób. Policja, przekazując wyniki przetwarzania, zastrzega, że nie udostępnia się ich osobie, której dane osobowe dotyczą.*

⁹⁷⁵ B. Kaleta, *Międzynarodowa współpraca policyjna w zwalczaniu przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury oraz cennym przedmiotom zabytkowym*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 17.

nio z istniejących krajowych baz danych ⁹⁷⁶. Na zlecenie Polski w WOA zostały zarejestrowane następujące kategorie przedmiotów: zegarki (2), monety (2), książki i dokumenty (171), wyroby złotnicze (4), ikony (74), obrazy (219), rzeźby (264), broń (2).

Tabela 4. Dane o zarejestrowanych w bazie Interpolu skradzionych/utraconych dobrach kultury wpisane na wniosek Polski

Rok	Liczba przedmiotów zarejestrowanych w bazie WOA	Liczba przedmiotów zarejestrowanych na wniosek Polski ^{a)}	Liczba przedmiotów poszukiwanych przez Polskę, ujawnionych za granicą	Liczba przedmiotów skradzionych za granicą ujawnionych w Polsce
2004	26650	3	b.d. ^{b)}	b.d.
2005	28569	–	1 w Austrii	b.d.
2006	30108	–	2 w USA 5 na Ukrainie	b.d.
2007	31354	5	1 w Niemczech 1 w Austrii 1 w Niemczech 1 Francja	10 skradzionych w Zimbabwie ^{c)} , 1 skradziony we Francji ^{d)}
2008	32841	155	b.d.	b.d.
2009	34719	103	1 Wielka Brytania 2 Austria	b.d.
2010	36112	28	1 Niemcy	b.d.
2011	38347	27	b.d.	b.d.
2012	40814	26	2 Niemcy 2 USA	b.d.
2013	42910	2	b.d.	b.d.
2014	44986	5	1 Niemcy	2 skradzione w Szwecji ^{e)} , 1 skradziony w Rosji ^{f)}
2015	46610	6	1 USA 1 Austria 1 b.d.	1 skradziony w Szwecji ^{g)}
2016	49000	26	1 b.d.	b.d.
2017	50308 (październik)	71	b.d.	b.d.

^{a)} Ogółem: 815 (na dzień 10.01.2018).

^{b)} b.d. – brak danych, oznacza że Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji nie posiadało takich danych.

^{c)} Dwie maski Makonde, figurka fetyszystyczna oraz 7 podglówków, skradzionych z Galerii Narodowej w Harare, w Zimbabwie, w czerwcu 2006 r.

^{d)} Obraz *Pejzaż z Saint-Tropez* Józefa Pankiewicza, pochodzący z kradzieży we Francji w 2004 r.

^{e)} Dwa obrazy pochodzące z kradzieży dokonanej w Sztokholmie w 2006 r.: *Portret starego mężczyzny w kapeluszu* autorstwa Pietera Verelsta oraz *Portret chłopca* autorstwa Alexandra Roslina.

^{f)} Ikona św. Mikołaja skradziona w 2007 r. w Rosji.

^{g)} Obraz *Lis płoszący ptaki* autorstwa Bruna Andreasa Liljeforsa, skradziony w Szwecji w 1990 r.

Źródło własne: Zestawienie przygotowane na podstawie odpowiedzi z Biura Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji na moje wystąpienie⁹⁷⁷.

⁹⁷⁶ Szczegółowe informacje o programie *Psyche*, <http://tpcweb.carabinieri.it/SitoPubblico/psyche/slide>, [dostęp: 3.01.2023].

Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji nie jest informowane o wszystkich przypadkach odzyskania w Polsce i za granicą dóbr kultury zarejestrowanych w WOA, zatem dane zawarte w tabeli 4 dotyczące tego aspektu funkcjonowania bazy nie są kompletne.

Istotnym uzupełnieniem bazy WOA jest aplikacja mobilna ID-Art, która została wprowadzona przez Interpol. Jak wynika z podanych na stronie internetowej Interpolu informacji wskazana aplikacja jest bezpłatna i może być po pobraniu używana przez funkcjonariuszy policji, celników, a także prywatnych kolekcjonerów, handlarzy dziełami sztuki, dziennikarzy, studentów lub entuzjastów sztuki. Aplikacja zapewnia m.in.:

- uzyskanie dostępu do bazy WOA w celu sprawdzenia czy obiekt jest zarejestrowany jako skradziony. W trakcie przeszukiwania bazy można zapisać ręczne wyszukiwania, które zostaną oznaczone datą i godziną rozpoczęcia wyszukiwania. Jak wskazano na stronie Interpolu znaczniki czasu na tych zapisanych wyszukiwaniach mogą służyć, jako dowód, że przeprowadzono niezbędne kontrole należytej staranności, zgodnie z konwencją UNIDROIT z 1995 r;
- stworzenie inwentarza prywatnej kolekcji sztuki. Funkcja aplikacji pozwala stworzyć opisy posiadanych dóbr kultury, które są aktualizowane w aplikacji i w przypadku kradzieży można szybko wyeksportować informację do organów ścigania a przez to znacznie zwiększyć szanse na odzyskanie utraconych dzieł;
- zgłoszenie przedmiotu jako skradzionego. Funkcja aplikacji pomaga wyszukiwać ręczne lub wizualnie (na podstawie zdjęć) obiekty w bazie danych. Interpol następnie w stosownych przypadkach podejmie działania następcze w związku ze zgłoszeniami, w razie potrzeby przekazując informacje krajowym organom ścigania;
- zgłoszenie potencjalnie zagrożonego miejsca ważnego dla dziedzictwa kulturowego lub nielegalne wykopaliska. Funkcja aplikacji pozwala dokumentować stan miejsc ważnych dla dziedzictwa kulturowego, w tym pomników historii, oraz stanowisk archeologicznych i podwodnych. Aplikacja umożliwia również użytkownikom rejestrowanie położenia geograficznego, szczegółowego opisu i zdjęć w celu uchwycenia stanu zabytku. Uzyskany w ten sposób „identyfikator obiektu” może posłużyć, jako dowód lub podstawa do odbudowy, jeśli miejsce to zostanie splądrowane, zniszczone lub padnie ofiarą miejskiego

⁹⁷⁷ Pismo z Biura Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji z dnia 12 stycznia 2018 r., sygn. L.dz. BMWP – 1214/2018.

wandalizmu. W założeniu aplikacji jej użytkownicy mogą również zgłaszać władzom krajowym nielegalne wykopaliska obiektów archeologicznych i paleontologicznych⁹⁷⁸.

Aplikacja ID-Art korzysta ze standardu „Object ID”, który jest ustandaryzowanym systemem opisu dzieł sztuki zaprojektowanym dzięki inicjatywie fundacji Jean Paul Getty Trust z 1993 r.⁹⁷⁹. Obecnie ten standard opisu dzieł sztuki jest promowanym przez ICOM i jest uznawany na całym świecie.

Na stronach Interpolu wskazano, że od momentu uruchomienia w maju 2021 r., aplikacja ID-Art stała się skutecznym narzędziem w identyfikowaniu skradzionych dóbr kultury. W Hiszpanii dzięki aplikacji udało się zidentyfikować 2 renesansowe panele, które zostały skradzione w 1979 roku z kościoła Barcial del Barco w Zamorze, a także monety z czasów rzymskich skradzione w Szwajcarii w 2012 roku i aresztować sprawców którzy próbowali jedną z nich wprowadzić do obrotu. W Rumunii policji udało się zidentyfikować krzyż procesyjny pochodzący z XIII wieku skradziony w 2016 r. z Muzeum Kościoła Ewangelickiego w Cîsnădie. We Włoszech udało się odnaleźć dwa posągi. W Holandii natomiast dzięki weryfikacji za pośrednictwem aplikacji sprzedaży online, w której uczestniczył dom aukcyjny w Amsterdamie policja wykryła dwa skradzione obrazy⁹⁸⁰.

Także podane przez Interpol wyniki wykorzystania aplikacji wskazują na jej duży sukces. W ciągu 365 dni aplikację pobrano ponad 24 400 razy w 170 krajach⁹⁸¹. Pierwsze 10 000 pobrań odnotowano we wrześniu 2021 r., a liczba ta osiągnęła 20 000 w kwietniu 2022 r. Zgodnie z danymi około 96% użytkowników regularnie korzysta z aplikacji, generując ponad 704 000 interakcji w ciągu pierwszego roku. Interakcje użytkowników obejmowały wyszukiwanie ręczne i wizualne, tworzenie osobistych inwentarzy w aplikacji oraz zgłaszanie skradzionych dóbr kultury do Interpolu. Od momentu uruchomienia aplikacji ID-Art przeprowadzono ponad 43 600 wyszukiwań spośród, których 27 200 to były wyszukiwania ręczne, a 16 300 przeprowadzono za pomocą trybu wyszukiwania wizualnego aplikacji⁹⁸². Aplikacja jest dostępny w oficjalnych językach Interpolu: arabskim, angielskim, francuskim i hiszpańskim.

⁹⁷⁸ Zob. Interpol, *ID-Art mobile app*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/ID-Art-mobile-app>, [dostęp: 3.02.2023].

⁹⁷⁹ Zob. R. Thames, P. Dorrell, H. Lie, *Object ID - Guidelines for Making Records that Describe Art, Antiques, and Antiquities*, J. Paul Getty Trust, United States of America 1999, s.1-3.

⁹⁸⁰ Zob. Interpol, *ID-Art: success stories*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/ID-Art-mobile-app/ID-Art-success-stories>, [dostęp: 3.02.2023].

⁹⁸¹ Stany Zjednoczone, Francja, Indie, Włochy, Holandia i Hiszpania plasują się w pierwszej szóstce krajów, które pobrały aplikację.

⁹⁸² Zob. Interpol, *ID-Art, INTERPOL's first App, turns one year old*, <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2022/ID-Art-INTERPOL-s-first-App-turns-one-year-old>, [dostęp: 3.02.2023].

Moim zdaniem Polska powinna dążyć do przetłumaczenia aplikacji ID-Art na język polski i promowania jej na terytorium kraju. Należałoby rozważyć wystąpienie do Interpolu w sprawie możliwości udostępnienia sprawdzonej już technologii do opracowania aplikacji dedykowanej polskiej bazie w postaci krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem⁹⁸³. W Polsce przez krótki czas funkcjonowała co prawda aplikacja ArtSherlock, która była dedykowana poszukiwaniu strat wojennych i dofinansowana przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jednakże jak wskazują informacje prasowe zdaniem ministerstwa w istocie spełniała jedynie funkcje edukacyjną i popularyzatorską⁹⁸⁴. Stworzenie nowej aplikacji dedykowanej zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce na bazie rozwiązań z aplikacji ID-Art może być rozwiązaniem znacznie usprawniającym te działania.

4.2.3.5. WCO.

Ważną funkcję w zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, zwłaszcza w kontekście przemytu dóbr kultury pełnią służby celne. Światowa Organizacja Celna, z ang. World Customs Organization (WCO) aktywnie włącza się w działania mające na celu zwalczanie tego zjawiska. W lipcu 2016 r. została przyjęta rezolucja Rady WCO w sprawie roli organów celnych w zapobieganiu nielegalnemu handlowi dobrami kultury, która przedstawia zestaw środków mających na celu pomoc globalnej społeczności celnej w zwalczaniu nielegalnego handlu obiektów kultury⁹⁸⁵. W związku z powyższym dokumentem zostało wdrożone nowe narzędzie w postaci sieci ARCHEO, która skupia specjalistów i ekspertów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego celem ułatwienia identyfikacji podejrzanych przedmiotów oraz wymianę doświadczeń przez funkcjonariuszy służby celnej zajmujących się tym zagadnieniem⁹⁸⁶. Funkcjonowanie sieci ARCHEO jest wspierane przez WCO. WCO prowadzi również działalność szkoleniową i bierze udział w lokalnych i międzynarodowych akcjach wymierzonych w przestępczość przeciwko dziedzictwu narodowemu.

⁹⁸³ Pozostałe funkcje z aplikacji ID-Art dostosowano by do Polskiej specyfiki i systemu prawnego.

⁹⁸⁴ Zob. M. Kozubal, *ArtSherlock już nie wytropi obrazu*, „Rzeczpospolita, wydanie internetowe”, <https://www.rp.pl/historia/art1346371-artsherlock-juz-nie-wytropi-obrazu>, [dostęp: 3.02.2023].

⁹⁸⁵ Zob. *Resolution of the customs co-operation council on the role of customs in preventing illicit trafficking of cultural objects adopted in July 2016*, https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/legal-instruments/resolutions/resolution_cultural-objects.pdf?la=en, [dostęp: 3.02.2023].

⁹⁸⁶ Wymiana informacji elektronicznej odbywa się na platformie CENcomm o nazwie kodowej Archeo. Opracowana jest przez RILO (Regional Intelligence Liaison Offices) dla Europy Zachodniej i hostowanej przez WCO (World Customs Organization).

4.2.3.6. Art Loss Register.

Ważną funkcję w międzynarodowych działaniach związanych ze zwalczaniem przestępczości przeciwko dziedzictwu pełni prowadzona przez prywatny podmiot baza danych utraconych dzieł sztuki jaką jest Art Loss Register - ALR (www.artloss.com). Baza ta powstała dzięki działaniom Międzynarodowej Fundacji ds. Poszukiwania Dzieł Sztuki (International Foundation for Art Research - IFAR) w Londynie w 1990 roku⁹⁸⁷. Podstawowym zadaniem ALR jest zwiększenie odzyskiwania utraconych dzieł sztuki poprzez utrudnienie potencjalnych możliwości ich odsprzedaży oraz, ograniczenie handlu skradzionymi dziełami sztuki, pomoc agencjom i instytucjom w procesie identyfikacji i odzyskiwania utraconych obiektów, ochrona kolekcjonerów i antykwariuszy przed finansowymi, kryminalnymi skutkami kupna i sprzedaży skradzionych przedmiotów⁹⁸⁸.

Poszukiwanie w ALR – zgodnie z informacjami ze strony internetowej firmy – pozwalają porównać dzieło z ok. 700 000 dobrami kultury zarejestrowanymi w tej bazie danych. Firma wskazuje, że w ALR przeprowadzanych jest każdego roku ponad 400 000 wyszukiwań na przedmiotach przed sprzedażą w imieniu rządów i organów ścigania, domów aukcyjnych, targów sztuki, dealerów, banków i pożyczkodawców, muzeów i galerii, lombardów i osób prywatnych. Jako instytucja prywatna, z tytułu świadczonych usług ALR pobiera opłaty, które dotyczą zarówno wpisu do bazy danych, jak również poszukiwania w niej obiektów. Jednakże dla organów ścigania firma deklaruje specjalne zasady darmowego dostępu do bazy i rejestracji dzieł. Podmiot, który prowadzi ALR prowadzi również dodatkowe działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością jak np. Baza Danych Zagrożonego Dziedzictwa Kulturowego (CHARD) służąca proaktywnej rejestracji obiektów na miejscu w muzeach, magazynach i stanowisk archeologicznych, aby zapewnić, że w przypadku kradzieży takich przedmiotów można je zidentyfikować, jeśli zostaną wystawione na sprzedaż.

⁹⁸⁷ Przed powstaniem bazy Art Loss Register - IFAR prowadził od 1976 roku tzw. archiwum kradzieży sztuki i w nim rozpoczął publikację o skradzionych dziełach sztuki „Stolen Art Alert”. Obecnie również prowadzi szeroką działalność związaną z poszukiwaniem dzieł sztuki (http://www.ifar.org/art_law.php). Udziałowcami firmy prowadzącej bazę były duże firmy z branży ubezpieczeniowej i rynku sztuki. Biura satelity zostały następnie otwarte w Nowym Jorku, Kolonii, Amsterdamie i Paryżu. W styczniu 2010 r. ALR skonsolidowała biura regionalne w jednym centralnym, międzynarodowym biurze z siedzibą w Londynie.

⁹⁸⁸ Zob. P. Ogrodzki, *Międzynarodowy Rejestr Zaginionych Dzieł Sztuki. The Art Loss Register (ALR)*, „Cenne Bezценne, Utracone” 1997, nr 2.

4.2.3.7. Inne organizacje chroniące dziedzictwo kulturowe.

Oprócz opisanych już organizacji, wiele innych podmiotów w mniejszym lub większym zakresie prowadzi działania związane z ograniczeniem zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Działania eksperckie i doradcze pełni m.in. Międzynarodowy Komitet Błękitnej Tarczy (ICBS), Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków (ICOMOS) czy Międzynarodowy Instytut Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDROIT). Istnieje też wiele fundacji i stowarzyszeń, jak na przykład Stowarzyszenie Badania Zbrodni Przeciwko Sztuce, które od 2009 r. wydaje specjalistyczne czasopismo „The Journal of Art Crime”⁹⁸⁹.

Istotne znaczenie dla przeciwdziałania przestępczości skierowanej przeciwko dziedzictwu kulturowemu mają również zespoły eksperckie, które realizując projekty badawcze mają także wpływ na opracowanie materiałów, które wspierają organy ścigania w ich działaniach. Jako przykład można wskazać projekt ATHAR (Antiquities Trafficking and Heritage Anthropology Research), który wiąże się z badaniami śledczymi prowadzonymi przez grupę antropologów i ekspertów ds. dziedzictwa, którzy analizują cyfrowy półświatek transnarodowego handlu, finansowania terroryzmu i przestępczości zorganizowanej związanej z dobrami kultury⁹⁹⁰. Jak wskazano w wydanym raporcie dotyczącym rozwijającego się czarnego rynku antyków na Facebooku eksperci ATHAR wykorzystując dane z komunikacji grupy Facebooka uzupełnione danymi wywiadowczymi w terenie, badają handel antykami w Syrii oraz w szerszym regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. W ramach projektu monitorują obecnie 95 arabskojęzycznych grup na Facebooku zajmujących się nielegalnym handlem antykami⁹⁹¹. Badania ATHAR dotyczące wskazanych grup na Facebooku wykazało, że wiele z oferowanych przedmiotów przypomina te znajdujące się na czerwonych listach dla Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, które zostały opracowane przez Międzynarodową Radę Muzeów (ICOM)⁹⁹².

Nie można zapominać również o organizacjach, które wprowadzają standardy w wydzielonych obszarach dziedzictwa kulturowego, którymi się zajmują. Przykładem jest

⁹⁸⁹ Association for Research into Crimes against Art (ARCA), <https://www.artcrimeresearch.org/>, [dostęp: 11.03.2023].

⁹⁹⁰ Zob. Projekt ATHAR, <https://atharproject.org/>, [dostęp: 11.03.2023].

⁹⁹¹ Zob. A. Al-Azm, K. A. Paul, *Facebook's black market in antiquities: Trafficking, terrorism, and war crimes*, 2019, s. 24, <http://atharproject.org/wp-content/uploads/2019/06/ATHAR-FB-Report-June-2019-final.pdf>, [dostęp: 11.03.2023].

⁹⁹² Zob. Al-Azm, K. A. Paul, *Facebook's black...*, *op. cit.*, s. 24, [dostęp: 11.03.2023].

Międzynarodowe Stowarzyszenie Antykwariuszy Książek (International League of Antiquarian Booksellers), które prowadzi rejestr zaginionych książek „Missing books register”⁹⁹³.

4.2.4. Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu na świecie ze szczególnym uwzględnieniem Europy w świetle informacji Interpolu.

Aby ocenić poziom zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego przestępczością na świecie należy ocenić skalę tego zjawiska na podstawie informacji zebranych z poszczególnych krajów zwalczających to zagrożenie. Zadania tego podjął się Interpol, który na podstawie danych dostarczonych przez kraje członkowskie stworzył raport opublikowany w 2022 r. w którym zdiagnozował główne trendy i zjawiska przestępcze wymierzone w dobra kultury w 2021 r.⁹⁹⁴. Informacje dla Interpolu przekazały 74 kraje z czterech różnych regionów (Afryki, obu Ameryk, Azji i Południowego Pacyfiku oraz Europy), które odpowiedziały na kwestionariusz wysłany do wszystkich krajowych biur Interpolu. Niestety Polska nie została uwzględniona w raporcie, co wskazując, że nie przekazała Interpolowi odpowiedzi na zadane w kwestionariuszu pytania, co jest o tyle niepokojące, że z Europy informację Interpolowi przekazały aż 33 kraje⁹⁹⁵ (10 z Afryki, 16 z regionu obu Ameryk i 15 z Azji i Południowego Pacyfiku). W sposób oczywisty ograniczona liczba państw biorących udział w badaniu a także różnice w systemach prawnych poszczególnych krajów powodują, że raport Interpolu należy oceniać przez pryzmat niepełnych danych, z których korzysta. Należy także podkreślić duże rozbieżności w danych pomiędzy poprzednim raportem Interpolu z 2020⁹⁹⁶ a omawianym raportem z 2021 r. Różnice te mogą jednak wiązać się z szeregiem okoliczności faktycznych uwzględnianych w raportach w poszczególnych latach⁹⁹⁷. Wskazane okoliczności nie zmieniają faktu, że w mojej opinii na chwilę obecną raport Interpolu z 2021 r. jest najbardziej komplementarnym opublikowanym zbiorem danych na temat międzynarodowej przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu. Biorąc pod uwagę dużą ilość odpowiedzi ankietowych z państw Europy jak również fakt, że specyfika przestępczości z tego

⁹⁹³ Zob. *Missing Books Register*, <https://missingbooksregister.org/page/who-we-are>, [dostęp: 11.03.2023].

⁹⁹⁴ Zob. Interpol, *Report: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>, [dostęp: 01.03.2023].

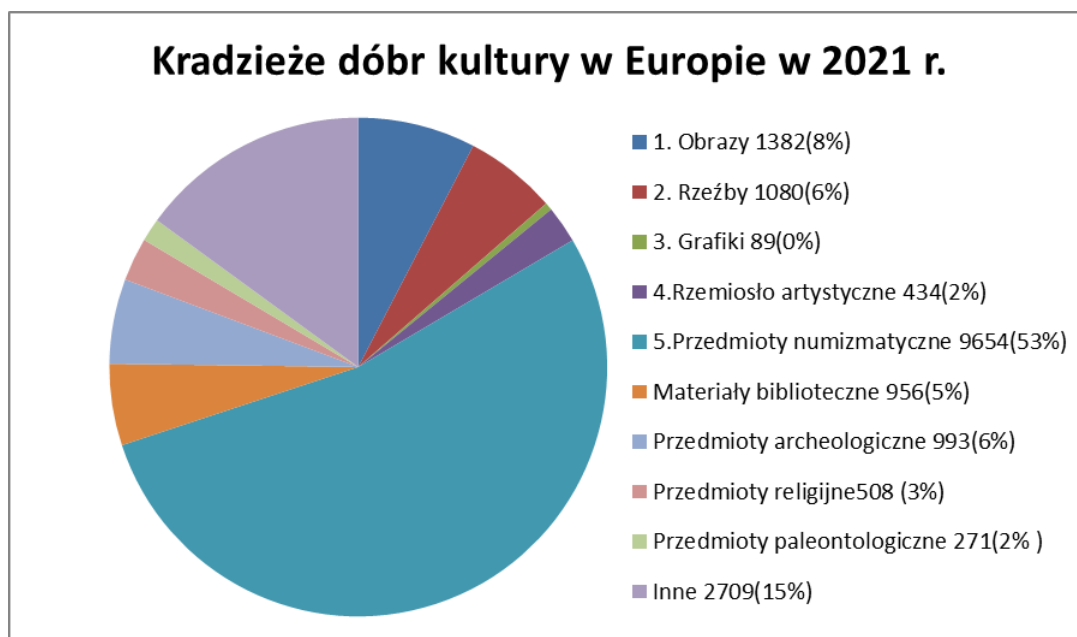
⁹⁹⁵ Polska nie przekazała także informacji do poprzedniego raportu Interpolu: Interpol, *Report: Assessing Crimes Against Cultural Property 2020*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>, [dostęp: 01.03.2023].

⁹⁹⁶ Zob. Interpol, *Assessing Crimes...*, [dostęp: 01.03.2023].

⁹⁹⁷ Przykładowo w raporcie Interpolu za 2021 r. liczba dóbr kultury zajętych przez organy ścigania w Europie wynosiła 58 271 natomiast w raporcie Interpolu za 2020 r. ta liczba to 567 465 przy czym 472 933 zajętych dóbr to materiały biblioteczne. Dane te na pierwszy rzut oka mogą wyglądać na pomyłkę jednakże w raporcie Interpolu zostają wyjaśnione, że taka ilość zatrzymanych materiałów bibliotecznych jest wynikiem działań operacyjnych jednego państwa, w wyniku, których zatrzymano tak wielką ilość tej kategorii dóbr kultury.

regionu ma największy wpływ na Polskę zasadne wydaje się przedstawić zebrane przez Interpol dane szczególnie uwzględniając informacje z tego regionu.

Przechodząc na grunt szczegółowych rozważań należy wskazać, że zgodnie z informacjami Interpolu w 2021 r. w badanych krajach zgłoszono kradzież 22,927 dóbr kultury. Tu należy podkreślić, że w regionie Europy tych kradzieży było zgłoszonych najwięcej bo aż 18 076, w Afryce 719, w regionie obu Ameryk 772, natomiast w regionie Azji i Południowego Pacyfiku 3360. Analizując wskazane różnice należy podkreślić, że mogą one wiązać się z wieloma czynnikami, w tym z brakiem stosownych rozwiązań w danych krajach pozwalających wykryć przestępstwo a także mankamentami systemów zgłaszania kradzieży. Dane zebrane przez Interpol nie odnoszą się jednak do wartości materialnej skradzionych dóbr kultury, co pozwoliłoby określić skalę potencjalnych korzyści, jakie mogli odnieść przestępcy. Informację zebrane przez Interpol pozwalają natomiast określić, jakie kategorie dóbr kultury są najbardziej zagrożone kradzieżą na terenie Europy.

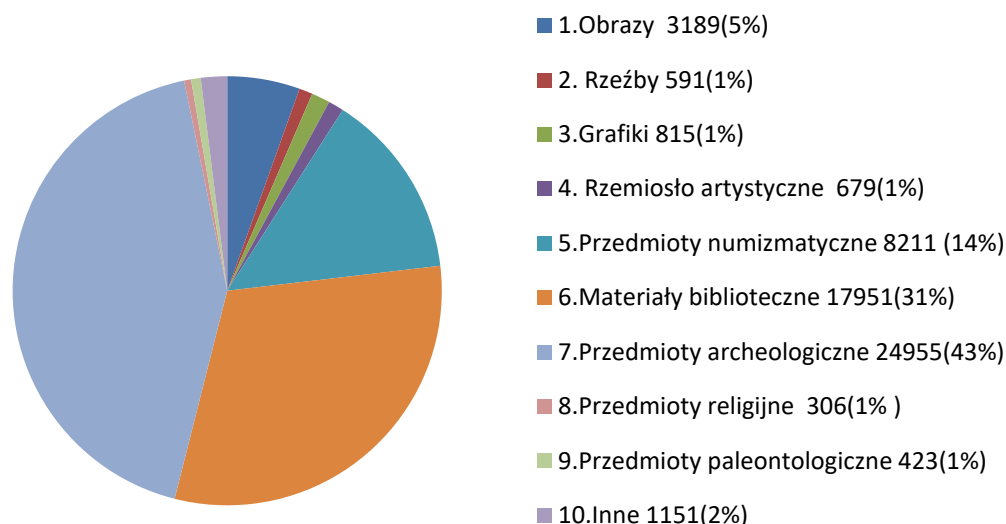
Rycina 1. Kradzieże dóbr kultury w Europie w 2021 r.

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021.

Z przytoczonych danych wynika, że na terenie Europy najbardziej zagrożone kradziejami są numizmaty. W ocenie autora pracy wiąże się to zarówno z łatwością wprowadzenia do obrotu takich dóbr kultury jak i ze względu na niewielkie rozmiary i łatwość ich przemycania. Stosunkowo duże zagrożenie kradzieżą dotyczy także obrazów, rzeźb oraz materiałów bibliotecznych i przedmiotów archeologicznych.

Dobra kultury zajęte przez organy ścigania w Europie

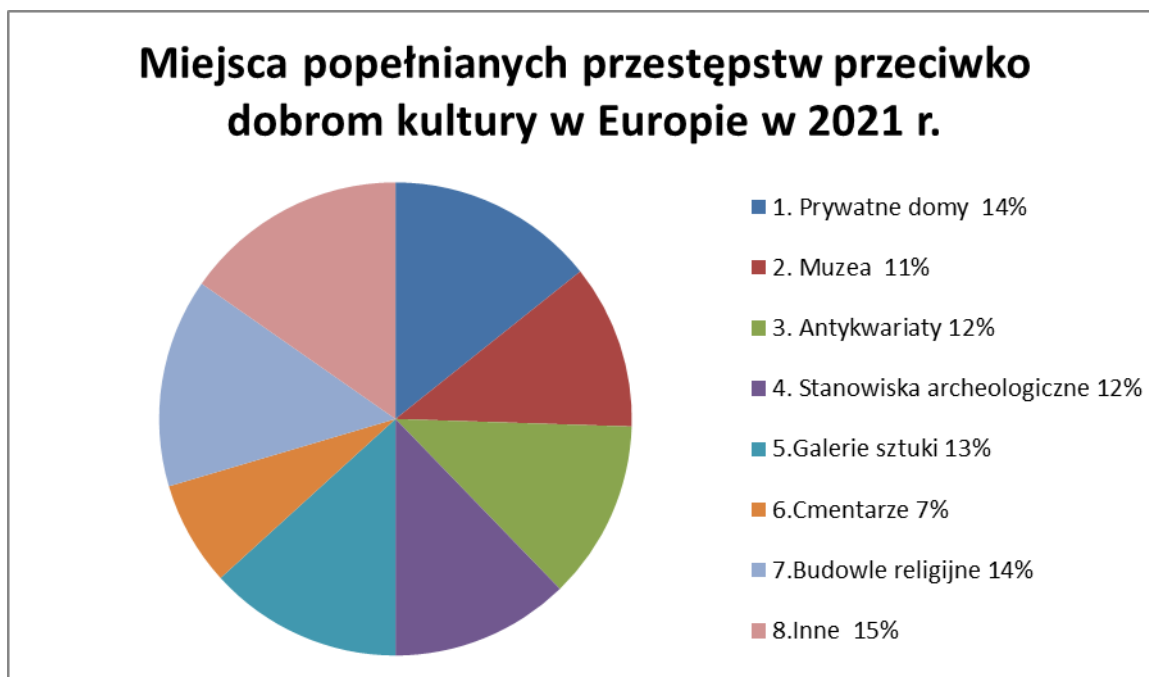
Tytuł wykresu
2021 r.

Rycina 2. Dobra kultury zajęte przez organy ścigania w Europie w 2021 r.

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021.

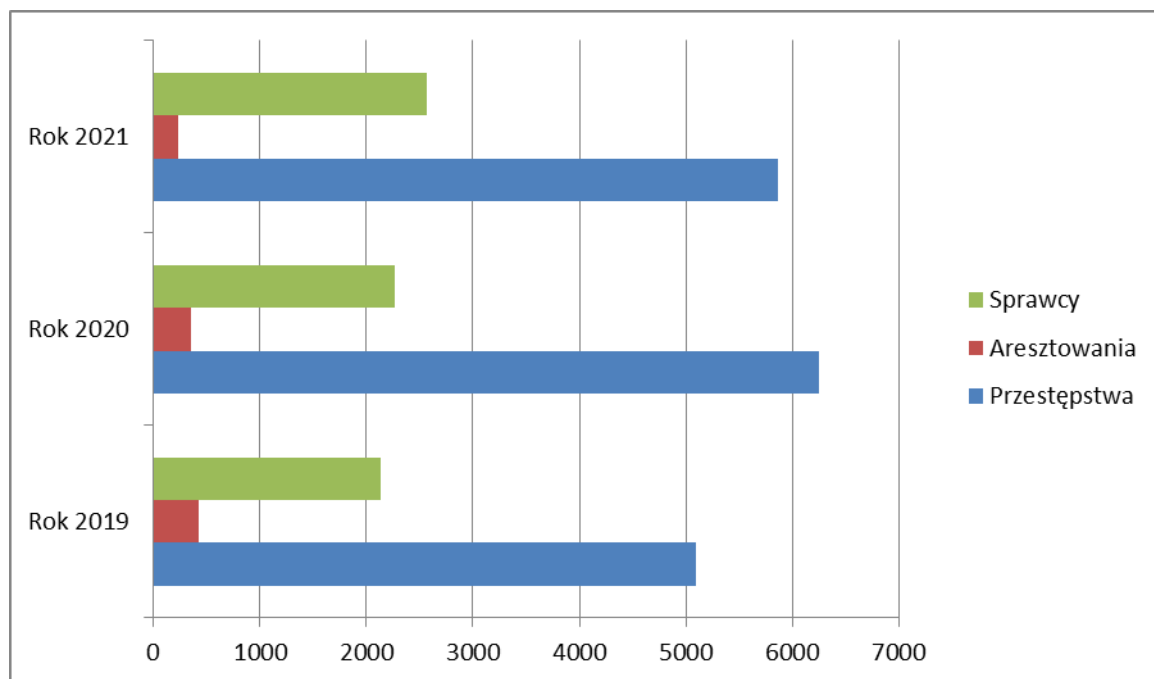
Jak wynika z przytoczonych danych w Europie najczęściej zatrzymań dotyczyło przedmiotów archeologicznych, co wiąże się zarówno z faktem dużego problemu działających na tym terenie grup specjalizujących się grabieżą stanowisk archeologicznych, jak i relatywnie dużą łatwością wykrycia takich dzieł w trakcie przemytu a także faktem, że w wielu europejskich krajach obrót nimi jest ograniczony. Organy ścigania zatrzymywały także w dużej ilości materiały biblioteczne oraz numizmaty.

Rycina 3. Miejsca popełnianych przestępstw przeciwko dobrom kultury w Europie w 2021 r.

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021.

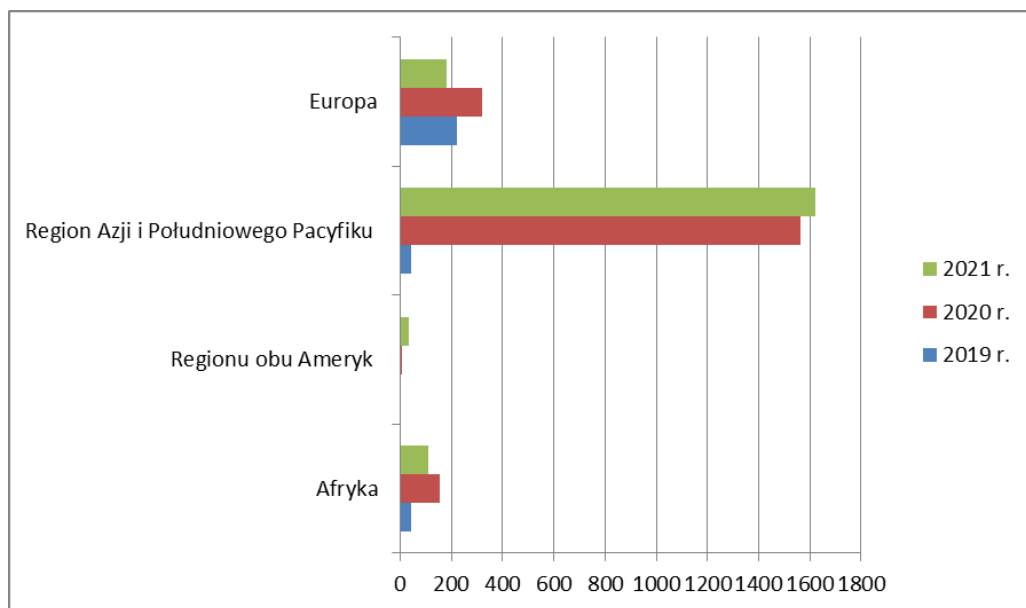
Analizując wskazane w raporcie Interpolu miejsca popełnianych przestępstw wymierzonych w dobra kultury należy podkreślić, że zgodnie z raportem są one w zasadzie równomiernie rozłożone pomiędzy muzea, antykwarjaty, budowle religijne, galerie sztuki, stanowiska archeologiczne, prywatne domy i cmentarze, które tylko w niewiele mniejszym stopniu narażone są na czyn przestępczy. Dane te budzą pewne moje wątpliwości, ponieważ co do zasady instytucje muzealne są lepiej zabezpieczane niż np. domy prywatne. Należy więc postawić pytanie, jak interpretować zaprezentowane dane o miejscu popełniania przestępstwa. Uwagę zwraca także brak wyodrębnienia do oddzielnej kategorii bibliotek i archiwów jako miejsc przestępstw, co wydaje się zasadne zważywszy na wydzieloną na poprzednich slajdach kategorię dóbr kultury w postaci materiałów bibliotecznych.

Rycina 4. Liczba wykrytych przestępstw, aresztowań i sprawców przestępstw związanych z dziełami sztuki i antykami w Europie w latach 2019-2021

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021

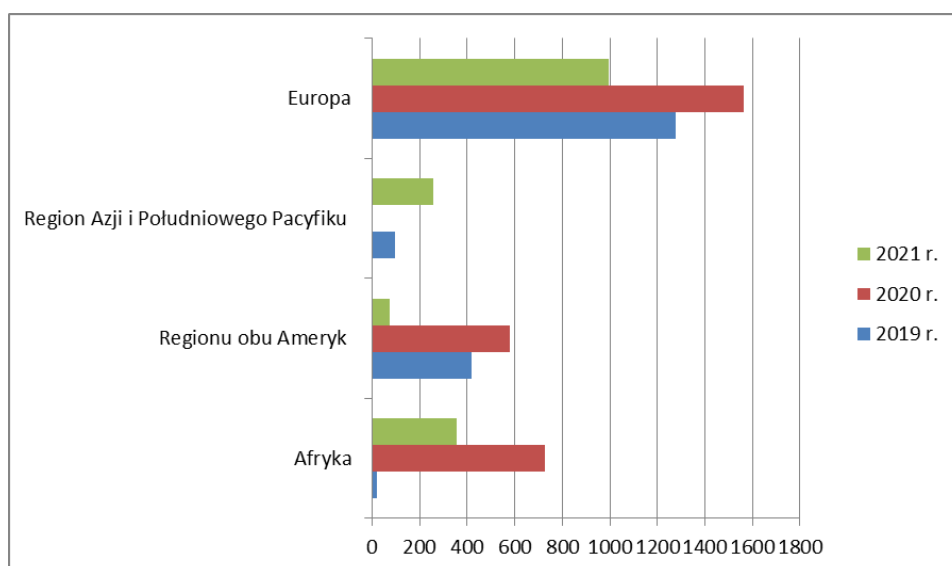
Jak wynika z przytoczonych danych w Europie relatywnie rzadko stosowano areszt dla sprawców przestępstw związanych z dziełami sztuki i antykami. Liczna zatrzymanych sprawców oscylowała we wskazanych latach powyżej 2 tysięcy. Odnośnie stwierdzonych przestępstw w 2019 ich liczba przekraczała 5 tysięcy (5 088) by rok później wzrosnąć o ponad tysiąc przypadków (6 251). W 2021 r. nastąpił nieznaczny spadek poniżej 6 tysięcy (5 861). Biorąc pod uwagę, że lata 2020-2021 są okresem pandemii COVID-19 fakt ten mógł mieć również wpływ na wskazane statystyki.

Rycina 5. Liczba wykrytych nielegalnych wykopalisk archeologicznych na świecie w latach 2019-2021

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021.

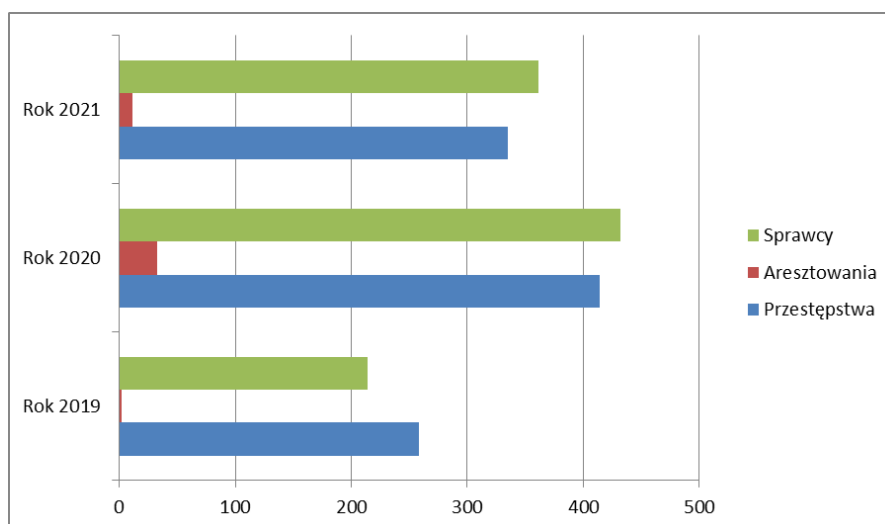
W raporcie Interpolu zgłoszono olbrzymią liczbę wykrytych nielegalnych wykopalisk archeologicznych z regionu Azji i Południowego Pacyfiku. W raporcie zwrócono uwagę, również, że nieliczne raporty nie odzwierciedlają skali konfiskowanych co roku przedmiotów paleontologicznych i archeologicznych przez organy ścigania wskazując, że można to wytłumaczyć niezgłaszaniem nielegalnych wykopalisk w odległych obszarach oraz podwodnych miejsc dziedzictwa kulturowego, a także obiektów pozyskanych za pomocą wykrywaczy metali.

Rycina 6. Liczba zgłoszonych ataków na dobra kultury na świecie w latach 2019-2021

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021.

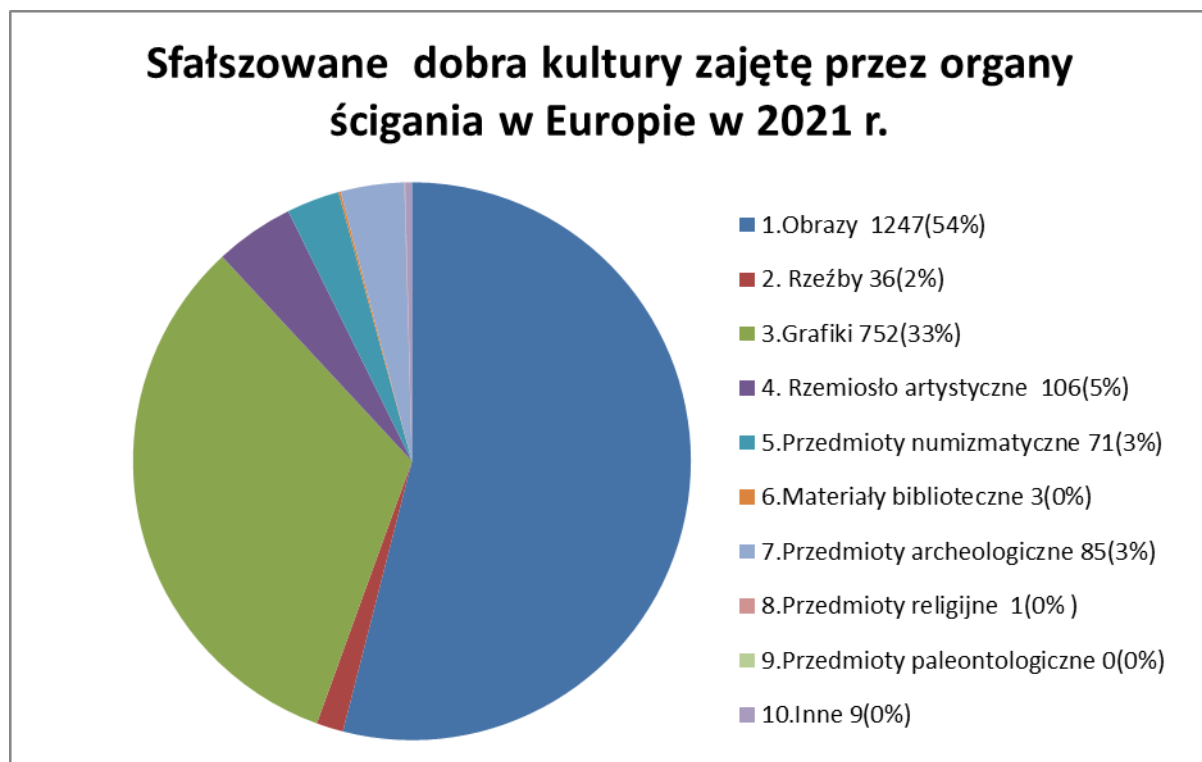
Wskazane w raporcie Interpolu dane odnoszą się do zgłoszonych przez państwa ataków fizycznych na dobra kultury, zniszczeń i wandalizmu. Interpol zastrzegł, że nie otrzymał żadnych danych ze stref konfliktów, co może znacznie rzutować na faktyczny poziom strat dla dziedzictwa kulturowego spowodowanych jego niszczeniem. Podkreślenia wymaga wysoki poziom tego typu przestępczości zgłaszany przez państwa na obszarze Europy.

Rycina 7. Liczba zarejestrowanych przestępstw, aresztowań i sprawców fałszerstw dzieł sztuki i antyków w Europie w latach 2019-2021

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021.

Zgodnie ze przytoczonymi informacjami Interpolu pomimo pewnej ilości spraw w Europie, w których wykryto przestępstwa dotyczące fałszerstw dzieł sztuki i antyków, tylko w znikomej ilości postępowania te wiązały się z zastosowaniem aresztu. Może to świadczyć o pobłażliwym podejściu organów ścigania do społecznej szkodliwości czynu. Uważam, że zebrane przez Interpol statystyki nie oddają rzeczywistej skali problemu m.in. ze względu na problemy z właściwą identyfikacją sfalszowanych dóbr kultury. Jak wskazano w raporcie Interpolu z informacji przesłanych przez państwa członkowskie w poprzednich latach wynikało, że zorganizowane grupy przestępcze to tzw. główne podmioty zaangażowane w handel podrobionymi dziełami sztuki na poziomie krajowym i międzynarodowym. Przestępcy często działają w grupach dwu- lub trzyosobowych i mają silne powiązania z większymi zorganizowanymi grupami. Biorąc pod uwagę tę informację niska wykrywalność tego typu czynów może budzić obawy.

Rycina 8. Liczba sfałszowanych dóbr kultury zajętych przez organy ścigania w Europie w 2021 r.

Źródło: Opracowanie na podstawie raportu Interpolu: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021.

Na podstawie danych dotyczących zatrzymanych przez organy ścigania fałszyfikatów można wskazać, że w największym stopniu problem ten dotyka obrazów i grafik oraz w mniejszym stopniu rzemiosła artystycznego. Numizmaty i przedmioty archeologiczne pomimo, że w dużym stopniu są zagrożone kradzieżami zdecydowanie rzadziej są przedmiotem fałszerstw. Natomiast dobra kultury będące materiałami bibliotecznymi, przedmiotami religijnymi czy przedmiotami paleologicznymi są fałszowane w stopniu znikomym.

Analizując wskazane w raporcie dane z Europy dotyczące przestępstw fałszerstw dzieł sztuki i antyków należy zwrócić uwagę, że odmiennie niż Rada Europy w Konwencji z Nikozji, Interpol wydaje się uznawać tę kategorię czynów, jako wymierzone w dziedziców kulturowe. Kwestia traktowania przestępstw dotyczących fałszyfikatów jako czynów naruszających normy chroniące dobra kultury a szerzej dziedzictwo nie jest oczywista. Gdy uczestniczyłem w 2012 r. w organizowanej przez Interpol pierwszej międzynarodowej konferencji w Lyonie poświęconej w całości problematyce fałszerstw dzieł sztuki⁹⁹⁸ byłem świadkiem wzmożonej dyskusji dotyczącej tego zagadnienia. W trakcie dyskusji nad rekomendacjami

⁹⁹⁸ Szerzej. O. Jakubowski, *Międzynarodowa konferencja nt. fałszerstwa dzieł sztuki*. Lyon 23-24.10.2012, „Cenne, bezcenne, utracone” 2013, nr 1-4, http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2017/11/CBU_2013_1-4-s-154-155_szkolenia_konferencje.pdf, [dostęp: 01.03.2023].

z ww. konferencji przedstawiciele świata sztuki polemizowali z przedstawicielami organów ścigania i podmiotów chroniących dziedzictwo w zakresie tego czy zjawisko obrotu falsyfikatami powinno podlegać ochronie w świetle prawa autorskiego dotyczącego własności intelektualnej czy jednak przepisów o ochronie dziedzictwa kulturowego. W rekomendacjach ze spotkania wzywano m.in. do ustanowienia szczegółowych przepisów międzynarodowych dotyczących zagadnienia, do czego niestety do tej pory nie doszło.

Problem międzynarodowego obrotu falsyfikatami nadal pozostaje nieuregulowany i wymaga pilnego rozwiązania. Wiążące się z nim zagrożenia negatywnie wpływają na bezpieczeństwo obrotu dobrami kultury, a co za tym idzie na system ochrony dziedzictwa kulturowego. Wojciech Szafrński opisuje zagadnienie kołowego obrotu falsyfikatami, które wyjeżdżają z Polski i wracają do kraju z zagranicy ze stworzoną proveniencją⁹⁹⁹. Również służba celna wielokrotnie dokonywała zatrzymań sfalszowanych przedmiotów¹⁰⁰⁰. Przykładowo w sierpniu 2020 r. w Polsce w porcie lotniczym zatrzymano przy wywozie odlew wykonany z brązu według rzeźby Katarzyny Kobro. W związku z uzyskanymi opiniami biegłych i wyspecjalizowanej instytucji kultury wskazującej, że obiekt jest falsyfikatem Krajowa Administracja Skarbowa nie dopuścił do jego wywozu a sprawę zakwalifikowano jako przestępstwo wprowadzania podrobionego zabytku do obrotu i przekazano policji¹⁰⁰¹. Uważam, że problem transgranicznego obrotu falsyfikatami nie jest jednak odpowiednio uregulowany w prawie międzynarodowym. Opracowanie i wdrożenie nowego międzynarodowego instrumentu prawnego w postaci konwencji dedykowanej temu zagadnieniu mogłoby się przyczynić do ograniczenia tego szkodliwego zjawiska.

4.2.5. Międzynarodowa współpraca w celu zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

Międzynarodowy charakter przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu wymusza na państwach zwalczających to zjawisko konieczność współpracy z innymi krajami a także organizacjami międzynarodowymi, które specjalizują się w działaniach wymierzonych w tą kategorię przestępczości. Globalizacja i jej konsekwencje ułatwiają przewóz dóbr kultury także pochodzących z nielegalnych źródeł pomiędzy państwami a nawet kontynenta-

⁹⁹⁹ Zob. W. Szafrński, *Nowe zjawiska w obrębie przestępczości na rynku sztuki w Polsce*, [w:] M. Trzciński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza. Zapobieganie. Zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 58-60.

¹⁰⁰⁰ A. Skaldawska, *Rola służby Celnej w walce z falsyfikatami*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2009, nr 3, s. 36-39.

¹⁰⁰¹ Informacja uzyskana przez autora pracy z Departamentu Cel Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej – pismo z dnia 13 lipca 2021 r., sygn. BMI1.0123.997.2021., niepubl.

mi. Także rozwój Internetu umożliwił przestępcom nowe formy działania, których zwalczanie wymaga zupełnie nowego podejścia. Już w 2011 r. naukowcy wskazywali, że nastąpił wykładniczy wzrost liczby handlu dobrami kultury odbywającego się przez Internet¹⁰⁰². Sprzedaż poprzez Internet umożliwiając zawieranie szybkich transakcji między osobami z innych państw a nawet z innych obszarów geograficznych. Ułatwia działania grupom przestępczym, które są w stanie łatwiej komunikować się i planować sposoby działania. Biorąc pod uwagę międzynarodowe powiązania osób zamieszanych w kradzieże i paserstwo dóbr kultury często współpraca pomiędzy organami ścigania jest niezbędna by schwycić sprawców i odzyskać skradzione dzieła.

Dobrym przykładem konieczności współpracy transgranicznej jest sprawa odzyskania 17 obrazów skradzionych z Muzeum di Castelvechio w Weronie wartych ok. 15 milionów euro. Kradzieży dzieł w listopadzie 2015 r. dokonało trzech zamaskowanych mężczyzn, którzy weszli na teren muzeum tuż po zamknięciu, jednak chwilę przed załączeniem alarmu. Śledztwo prowadzone przez włoskich Carabinieri wykazało, że w sprawę był zamieszany gang osób o pochodzeniu głównie mołdawskim, który przemycił dzieła sztuki. Jak podkreślał Roberto Riccardi, generał Carabinieri i dowódca Il Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale¹⁰⁰³, gdy dochodzenie przekracza granicę w grę wchodzi współpraca międzynarodowa. We opisywanej sprawie potrzebna była pomoc Interpolu, w którą była zaangażowana komórka krajowa i Sekretariat Generalny w Lyonie już od pierwszych etapów operacji. Oficer łącznikowy w Rumuni miał za zadanie uzyskanie od władz Mołdawii informacji o gangu¹⁰⁰⁴. W trakcie operacji aresztowano 13 członków gangu natomiast obrazy zostały odzyskane na terenie Ukrainy.

Innym ciekawym przykładem międzynarodowej współpracy przy zwalczaniu przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe była operacja Achei, która rozpoczęła się 18 listopada 2019 r., w ramach której grupa 350 funkcjonariuszy policji, rozbiła międzynarodową zorganizowaną grupę przestępczą zajmującą się handlem na dużą skalę zrabowanymi przedmiotami archeologicznym. W wyniku operacji aresztowano 23 osób, dokonano przeszukań 80 domów i zajęto około 10 000 dóbr kultury. Wskazana operacja była prowadzona

¹⁰⁰²Zob. T. van Ham, *The Art of the Internet: A Study of Illegal Online Trading of Cultural Goods*, The Hague, Eleven International Publishing, Netherlands 2011, s. 20.

¹⁰⁰³ Jednostka ta jest wyspecjalizowana w ochronie dziedzictwa kulturowego. Zob. P. Ogrodzki, *Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Artistico, Włoski Wydział Policji ds. Ochrony Zabytków Sztuki*, „Cenne, bezcenne, utracone” 1999, nr 3(15), s. 9, <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2019/08/CBU-1999-03-09-OGRODZKI.pdf>, [dostęp: 01.03.2023].

¹⁰⁰⁴ R. Riccardi, *Detective dell'arte Carabinieri na straży dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2022, s. 94.

przez włoskie Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale wspierane przez Europol¹⁰⁰⁵ i Eurojust¹⁰⁰⁶, francuskie OCBC (Office central de lutte contre le trafic de biens culturels), niemiecki bawarski LKA (Bayerisches Landeskriminalamt), serbską Dyrekcja ds. Dochodzeń Kryminalnych i brytyjską Metropolitan Police Service – Londyn. Dochodzenie w sprawie grupy przestępczej rozpoczęło się w 2017 r. i miało na celu zwalczanie grabieży stanowisk archeologicznych w Kalabrii w południowych Włoszech, gdzie dziedzictwo kulturowe obejmuje ważne pozostałości z okresu greckiego i rzymskiego¹⁰⁰⁷.

Duże znaczenie miały również operacje *Sardica* oraz *Demetra*, których ukoronowaniem w 2018 r. było rozbięcie zorganizowanych grup przestępczych. Pierwsza z nich była operacją hiszpańskiej Guardia Civil i bułgarskiej Policji, przy wsparciu Europolu i Eurojustu, w wyniku której rozbito zorganizowaną grupę przestępczą podejrzaną o grabież i fałszowanie dóbr kultury. Skonfiskowano 30 000 artefaktów, w tym grecką i rzymską ceramikę, hełmy, urny pogrzebowe, lampy, groty strzał i włócznie – uważane za oryginalne lub sfalszowane. Przeprowadzono jednocześnie 17 rewizji mienia w Bułgarii i Hiszpanii, w wyniku, których aresztowano 13 podejrzanych¹⁰⁰⁸. Druga operacja była wszczęta 4 lata wcześniej przez Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale i wspierana przez jej odpowiedniki w hiszpańskiej Guardia Civil, brytyjskiej policji metropolitalnej i niemieckiej LKA (Landeskriminalamt) Badenii-Wirtembergii oraz Europol¹⁰⁰⁹. W ramach operacji 250 policjantów przeszukało 40 domów we włoskich regionach Sycylii, Kalabrii, Piemontu, Apulii oraz w Ehningen (Niemcy), Londynie (Wielka Brytania) i Barcelonie (Hiszpania). Jeszcze przed dniem akcji Comando Carabinieri przejęli już około 3 000 przedmiotów archeologicznych i 1 200 fałszywych przedmiotów archeologicznych o wartości co najmniej 40 mln EUR. Ponadto skonfiskowano około 1500 narzędzi, takich jak wykrywacze metali używanych przez nielegalnych poszukiwaczy.

¹⁰⁰⁵ Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation).

¹⁰⁰⁶ Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych (European Union Agency for Criminal Justice Cooperation).

¹⁰⁰⁷ Zob. Europol, *23 arrests and around 10 000 cultural items seized in an operation targeting Italian archaeological trafficking*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/23-arrests-and-around-10-000-cultural-items-seized-in-operation-targeting-italian-archaeological-trafficking>, [dostęp: 3.02.2023].

¹⁰⁰⁸ Zob. Europol, *Spanish and Bulgarian Police recover more than 30 000 stolen and forged archaeological goods*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/spanish-and-bulgarian-police-recover-more-than-30-000-stolen-and-forged-archaeological-goods>, [dostęp: 3.02.2023].

¹⁰⁰⁹ Grupa przestępcza działała w dystrykcie Caltanissetta, w centrum Sycylii, bogatej w stanowiska archeologiczne z epoki greckiej i rzymskiej, miejscowi członkowie grupy przestępczej wydobyli niezgodnie z prawem starożytne przedmioty archeologiczne, które były wywożone z Włoch. Do dóbr kultury dorabiano fałszywą proveniencję i i oferowano do sprzedaży za pośrednictwem Niemieckich domów aukcyjnych. Ważni członkowie grupy przestępczej działali również z Londynu i Barcelony zapewniając wsparcie techniczne a także koordynując łańcuchy dostaw.

W czerwcu 2020 ujawniono, że w wyniku międzynarodowej operacji policyjnej Medicus koordynowanej przez Europol rozbito międzynarodowy gang przestępczy, który plądrował starożytne miejsca w Bułgarii i handlował skradzionymi znaleziskami archeologicznymi¹⁰¹⁰. Łączna wartość łupów przestępców przekraczała kilka milionów euro. W wyniku operacji aresztowano 8 osób i odzyskano około 4 600 przedmiotów archeologicznych. Pięciu podejrzanych zostało aresztowanych w Bułgarii, a 3 w Wielkiej Brytanii, w trakcie wjazdu do tego państwa ze znaczną ilością przedmiotów archeologicznych ukrytych w pojeździe. Nielegalnie wydobyte przedmioty archeologiczne zostały nielegalnie wywiezione z terenu Bułgarii do Wielkiej Brytanii korzystając z pośrednictwa prywatnych przewoźników. Preferowanym krajem tranzytowym były Niemcy¹⁰¹¹.

Opisane sprawy pokazują, że międzynarodowa współpraca jest niezwykle skuteczna przy zwalczaniu grup przestępczych, działających transgranicznie. W takich działaniach istotna jest rola Interpolu lub Europolu w koordynacji i wymianie informacji między organami ścigania. Służby policyjne często przez wiele miesięcy przygotowują grunt pod skuteczne zamknięcie operacji, która powinna kończyć się zarówno zatrzymaniem sprawców jak i odzyskaniem dóbr kultury. Oceniając jednak wskazane operacje i ich wpływ na ochronę światowego dziedzictwa kulturowego to mimo ich niewadliwych sukcesów należy brać również pod uwagę opinię Neila Brodiego, który słusznie wskazuje, że wyniki każdej pojedynczej operacji stanowią jedynie migawkę nielegalnego handlu w dobrach kultury. Wyniki operacji są również trudne do interpretacji¹⁰¹².

Niezależnie od poszczególnych operacji wymierzonych w konkretne grupy przestępcze zagrażające dziedzictwu kulturowemu ważnym mechanizmem wykorzystywanym w ramach międzynarodowej współpracy są cykliczne operacje, które pomagają zwalczać tę kategorię przestępczości. Można tu wskazać światową operację ATHENA¹⁰¹³ zorganizowaną

¹⁰¹⁰ Zob. Europol, *Police recover 'millions' in stolen treasures after busting archaeological crime gang in Bulgaria*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/police-recover-%E2%80%99millions%E2%80%99-in-stolen-treasures-after-busting-archaeological-crime-gang-in-bulgaria>, [dostęp: 01.03.2023].

¹⁰¹¹ Zob. Ibidem., [dostęp: 01.03.2023].

¹⁰¹² N. Brodie, D. Yates., *Illicit Trade in Cultural Goods in Europe. Characteristics, Criminal Justice Responses and an Analysis of the Applicability of Technologies in the Combat Against the Trade*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2019, s. 85, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d79a105a-a6aa-11e9-9d01-01aa75ed71a1>, [dostęp: 01.03.2023].

¹⁰¹³ Zob. *Over 41,000 artefacts seized in global operation targeting trafficking of cultural goods*, <https://www.wcoomd.org/ru-ru/media/newsroom/2018/february/over-41-000-artefacts-seized-in-global-operation-targeting-trafficking-of-cultural-goods.aspx>, [dostęp: 01.03.2023].

w 2018 r. i ATHENA II¹⁰¹⁴ zorganizowaną w 2020 r. przez WTO i Interpol a także skoordynowane z nimi a skoncentrowane na Europie operację Pandora.

Cykliczna operacja Pandora koordynowana przez Europol, Interpol i WTO rozpoczęła się w 2016 i do 2022 r. doprowadziła do odzyskania 147 050 dóbr kultury i aresztowania 407 sprawców przestępstw¹⁰¹⁵. Ostatnia operacja Pandora VI, której faza operacyjna trwała od 1 czerwca do 30 września 2021 r., doprowadziła do 52 aresztowań i konfiskaty 9 408 dóbr kultury na całym świecie. W ramach tej akcji organy ścigania w 28 krajach przeprowadziły odprawy i kontrole na lotniskach i przejściach granicznych, a także w domach aukcyjnych, muzeach i domach prywatnych. Polska od początku uczestniczyła we wszystkich kolejnych operacjach Pandora¹⁰¹⁶

4.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w prawie i praktyce Unii Europejskiej.

4.3.1. Ewolucja regulacji unijnych służących ochronie dziedzictwa kulturowego.

Polska, jako państwo członkowskie Unii Europejskiej niezależnie od norm prawnych wynikających z regulacji prawa krajowego i międzynarodowego jest zobowiązana do stosowania prawa Unii Europejskiej. Przystąpienie naszego państwa 1 maja 2004 r. do Unii Europejskiej wymusiło szereg zmian w zakresie kontroli wywozu a także restytucji dóbr kultury¹⁰¹⁷. Od tego czasu prawo Unii Europejskiej w sferze ochrony dóbr kultury znacznie ewoluowało. Zmieniło się również podejście do roli Unii Europejskiej w zakresie szeroko rozumianej ochrony dziedzictwa kulturowego. Witold Sobczak w 2009 r., wskazywał, że polityka kulturalna Wspólnot Europejskich, a obecnie Unii traktuje kulturę, jako obszar należący do sfery narodowej suwerenności nie dążąc do ujednolicenia kulturalnego, ani do wprowadzenia w tym zakresie wspólnego dla państw unijnych prawa. Stawia sobie jednak za zadanie podejmowanie działań zmierzających do rozkwitu kultur państw członkowskich przy jednocze-

¹⁰¹⁴Zob. Europol, *101 arrested and 19,000 stolen artefacts recovered in international crackdown on art trafficking*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/101-arrested-and-19000-stolen-artefact-s-recovered-in-international-crackdown-art-trafficking>, [dostęp: 01.03.2023].

¹⁰¹⁵ Zob. Interpol, *52 arrests in operation across 28 countries targeting trafficking in cultural goods*, <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2022/52-arrests-in-operation-across-28-countries-targeting-trafficking-in-cultural-goods>, [dostęp: 01.03.2023].

¹⁰¹⁶ Zob. A. Grajewski, *Analiza zakończonej operacji PANDORA III (22-31.10.2018): działania w ramach międzynarodowej operacji PANDORA III*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2020, Nr 3(92)-4(93), <http://cennebez.cenne.pl/wp-content/uploads/2020/03/2020-1-2-POLICJA.pdf>, [dostęp: 3.01.2023] także R. Ceglińska, *Międzynarodowa Operacja Pandora II*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2018, nr 1(90)-2(91), http://cennebez.cenne.pl/wp-content/uploads/2018/08/CEGLINSKA_2_www.pdf, [dostęp: 3.01.2023].

¹⁰¹⁷ Zob. rozdział II pracy odnośnie wpływu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej na rozwiązania dedykowane ochronie obrotu dobrami kultury.

snej akceptacji ich różnorodności narodowej i regionalnej. Akcentowanie wspólnego dziedzictwa kulturowego wydawało się jednak przedsięwzięciem na wyrost, biorąc pod uwagę różnice pomiędzy poszczególnymi państwami, które są niezwykle głębokie w tym zakresie¹⁰¹⁸. Tym niemniej już w 2002 r. Piotr Dobosz słusznie podkreślał, że z perspektywy kontynentu europejskiego można dostrzec stale wzrastającą rolę Wspólnot Europejskich, Unii Europejskiej i Rady Europy, których prawodawstwo w różnym stopniu determinuje charakter ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce¹⁰¹⁹. Kamil Zeidler, wskazuje, że prawo wspólnotowe, będące częścią wewnętrznego porządku prawnego państw wspólnoty, samo w sobie nie wytworzyło jeszcze spójnego systemu ochrony europejskiego dziedzictwa kultury, jednakże prawo w zakresie kultury wciąż się rozwija i z czasem również to zagadnienie będzie podlegać dalszej działalności normatywnej¹⁰²⁰. Teza ta wydaje się słuszna, ponieważ w ostatnich latach do regulacji prawnych dotyczących kontroli wywozu i restytucji dóbr kultury z terytorium UE zostały opracowane dodatkowe akty prawne dedykowane kontroli obrotu dóbr kultury z terenów niektórych konfliktów zbrojnych a także rozporządzenie dotyczące kontroli wwozu dóbr kultury. Także w aktach prawnych organów UE o charakterze *soft law* można dostrzec wzrost zainteresowania wspólnoty przeciwdziałaniem przestępczości transgranicznej wymierzonej w dobra kultury w szczególności związanej z przestępczością zorganizowaną, praniem pieniędzy i terroryzmem. Dostrzegalne jest również zaangażowanie UE w działania związane z ograniczeniem destrukcji dziedzictwa kulturowego a także obrotu dóbr kultury zagrabionych z terytoriów objętych działaniami wojennymi.

Duże znaczenie miały kierunki zmian nakreślone w 2018 r. w ramach Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego¹⁰²¹. Istotne są tu zwłaszcza europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego, których celem jest ustanowienie wspólnego kierunku działań związanych z dziedzictwem na poziomie europejskim, przede wszystkim w ramach strategii i programów UE. W założeniu mogą one również służyć, jako inspiracja dla regionów i miast w Europie, jak również dla organizacji i sieci w dziedzinie dziedzictwa kulturowego podczas opracowywania ich własnych działań dotyczących dziedzictwa kulturowego.

¹⁰¹⁸ W. Sobczak, *Ochrona dziedzictwa kultury w systemie prawnym Unii Europejskiej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2009, nr 3, s. 105.

¹⁰¹⁹ P. Dobosz, *Pojęcie dziedzictwa...*, op. cit., s. 121-122.

¹⁰²⁰ Zob. K. Zeidler, *Karnoprawna ochrona dziedzictwa kultury z perspektywy europejskiej*, [w:] K. Zeidler (red.), *Zabytki prawo i praktyka*, Gdańsk-Warszawa 2017, s. 277.

¹⁰²¹ *Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego – dokument roboczy służb komisji*, Luksemburg 2019, s. 7, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5a9c3144-80f1-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF>, [dostęp: 3.01.2023].

go¹⁰²². Omawiane ramy działania opierają się na pięciu filarach¹⁰²³, z których dla ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością najistotniejszy jest filar trzeci „dziedzictwo kulturowe na rzecz odpornej Europy: ochrona zagrożonego dziedzictwa”. W ramach tego filaru zdiagnozowano, że dziedzictwo kulturowe jest podatne na destrukcyjne oddziaływanie wielu czynników. Po pierwsze, klęski żywiołowe i zagrożenia spowodowane działaniami człowieka (umyślne i niezamierzone). Obejmuje to zmianę klimatu. Po drugie, zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego stanowią również konflikty. Grabież i nielegalny handel, często spowodowane konfliktem, odbywają się dziś na niespotykaną dotąd skalę, a pozyskane w ten sposób środki bywają przeznaczane na finansowanie terroryzmu. Kolejnym czynnikiem ryzyka są słabej jakości lub nieprzemyślane interwencje dotyczące dziedzictwa kulturowego. W tym kontekście ramy strategii UE są podzielone na trzy grupy działań mających na celu: a) zwalczanie nielegalnego handlu dobrami kultury, b) podniesienie jakości fizycznych interwencji dotyczących dziedzictwa kulturowego, c) ochronę dziedzictwa kulturowego przed klęskami żywiołowymi i skutkami zmiany klimatu¹⁰²⁴. Dalszym krokiem było przedstawienie w 2020 r. konkluzji Rady w sprawie zarządzania ryzykiem w obszarze dziedzictwa kulturowego¹⁰²⁵, w którym to dokumencie przypomniano m.in., że dziedzictwo kulturowe może być zagrożone na wiele sposobów: z powodu niezamierzonej lub zamierzonej działalności człowieka, zagrożenia naturalnego, jednorazowego lub powtarzającego się wydarzenia lub z powodu powolnego niszczenia, wyludniania lub nagłej klęski lub katastrofy.

Wszystkie te działania na płaszczyźnie Unii Europejskiej wskazują na wzrost zagrożeń związanych ze zjawiskiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, które UE dostrzega i próbuje ograniczyć.

¹⁰²² Ibidem.

¹⁰²³ 1. Dziedzictwo kulturowe na rzecz Europy sprzyjającej włączeniu społecznemu: uczestnictwo i dostęp dla wszystkich 2. Dziedzictwo kulturowe na rzecz zrównoważonej Europy: inteligentne rozwiązania na rzecz spójnej i zrównoważonej przyszłości; 3. Dziedzictwo kulturowe na rzecz odpornej Europy: ochrona zagrożonego dziedzictwa; 4. Dziedzictwo kulturowe na rzecz innowacyjnej Europy: mobilizowanie wiedzy i badań naukowych; 5. Dziedzictwo kulturowe na rzecz tworzenia silniejszych partnerstw globalnych: wzmocnienie współpracy międzynarodowej.

¹⁰²⁴ Ibidem, s. 12.

¹⁰²⁵ Konkluzje Rady w sprawie zarządzania ryzykiem w obszarze dziedzictwa kulturowego 2020/C 186/01 ST/8208/2020/INIT, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020XG0605\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020XG0605(01)), [dostęp: 3.01.2023].

4.3.2. Rozporządzenia UE wykorzystywane do kontroli obrotu dobrami kultury.

Utworzenie, na postawie Traktatu z Maastricht¹⁰²⁶ jednolitego rynku wewnętrznego UE spowodowało konieczność ujednolicenia kryteriów związanych z wywozem dóbr kultury na zewnętrznych granicach Wspólnoty Europejskiej. Zagadnienie te obecnie reguluje Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury¹⁰²⁷. Uregulowano w nim zewnętrzny aspekt przepływu dóbr kultury, tj. dotyczący przypadków, w których dobro kultury jest wywożone poza terytorium UE. Celem rozporządzenia jest zapewnianie ochrony na zewnętrznych granicach UE tych dóbr kultury, które zgodnie z ustawodawstwem krajowym państw członkowskich mogą stanowić skarby narodowe. Bez odpowiedniego rozporządzenia UE przestępcy wykorzystując łatwość przemieszczania się pomiędzy państwami wspólnoty mogliby z dużą łatwością przemycać nielegalnie wywiezione dzieła poza teren Unii. Rozporządzeniem wykonawczym Komisji Europejskiej nr 1081/2012 z dnia 9 listopada 2012 r. uregulowano wzory pozwoleń i zasad związanych z ich wydawaniem do celów rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 w sprawie wywozu dóbr kultury¹⁰²⁸.

Ze względu na fakt, iż skuteczność rozporządzenia zależy w praktyce w dużej mierze od efektywności kontroli przeprowadzanych na zewnętrznych granicach UE, konieczne stało się ustanowienie wspólnych kategorii dóbr kultury. Uzyskania pozwolenia na wywóz poza terytorium Unii wymagają dobra kultury, których rodzaje (uzupełnione o kategorię wieku i wartości wyrażoną w euro) zostały wyszczególnione w aneksie do rozporządzenia. Wprowadzono zasadę, zgodnie z którą pozwolenie na wywóz, wydane przez właściwe władze danego państwa członkowskiego, jest ważne na terytorium całej Unii. O ile w większości przypadków wprowadzono wymóg by dobro kultury posiadało określony wiek (więcej niż 100 lat) oraz określoną wysoką wartość (np. środki transportu i rzeźby, zbiory – 50 000 euro, obrazy 150 000 euro, mozaiki i rysunki 15 000 euro) to wprowadzono również kategorie dóbr kultury, które niezależnie od wartości materialnej po spełnieniu progów wieku wymagają pozwolenia. Takimi dobrami kultury wskazanymi w aneksie będą przedmioty archeologiczne¹⁰²⁹, rozcłunkowane pomniki¹⁰³⁰, inkunabuły i manuskrypty oraz archiwa. Dwie pierwsze

¹⁰²⁶ Traktat o Unii Europejskiej (tzw. Traktat z Maastricht), podpisany dnia 7 lutego 1992 r., (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30).

¹⁰²⁷ Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009.

¹⁰²⁸ Rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) nr 1081/2012 z dnia 9 listopada 2012 r. do celów rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. U. UE. L. z 2012 r. Nr 324, s. 1 z późn. zm.).

¹⁰²⁹ Zapis w aneksie dotyczy w szczególności „Przedmiotów archeologicznych mających więcej niż 100 lat, które pochodzą z: wykopalisk i odkryć lądowych lub podwodnych; terenów archeologicznych; zbiorów archeologicznych”.

z wymienionych kategorii, które w przypadku spełnienia wymogu wieku 100 lat zawsze będą wymagały pozwolenia na wywóz poza Unię Europejską powinny podlegać szczególnej kontroli właśnie ze względu na fakt występowania zjawisk grabieży i niszczenia stanowisk archeologicznych oraz niszczenia i uszkodzania dóbr kultury.

Wskazane przepisy rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 powodują, iż ma ono również pewne znaczenie w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego przed zniszczeniami, gdyż utrudnia swobodny obrót elementami pozyskanymi za pomocą tego przestępstwa. Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 wskazują też w art. 9, że państwa członkowskie przyjmują przepisy dotyczące sankcji za naruszenie przepisów niniejszego rozporządzenia i podejmują wszelkie środki niezbędne do zapewnienia wprowadzenia ich w życie. Przewidziane sankcje muszą być skuteczne, proporcjonalne i odstraszające.

W omawianym rozporządzeniu zawarto w art. 10 postanowienia dotyczące okresowego badania skuteczności systemu wywozu poprzez sprawozdanie, które co trzy lata Komisja przedstawia Parlamentowi Europejskiemu, Radzie i Europejskiemu Komitetowi Ekonomiczno-Społecznemu na temat wykonania niniejszego rozporządzenia. Ostatnie takie sprawozdanie zostało opublikowane 26 września 2019 r. i objęło lata 2014-2017¹⁰³¹. Oceniając wprowadzenie w poszczególnych krajach członkowskich sankcji za naruszenie rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 w raporcie wskazano, że w większości przypadków kary te mają charakter zarówno administracyjny, jak i karny i mogą polegać na nałożeniu grzywny lub kary pozbawienia wolności (średnio 2,5 roku). Oprócz tych środków niektóre państwa członkowskie przyjęły również inne środki, takie jak konfiskata dóbr kultury, środki dotyczące przywozu dóbr kultury z państw trzecich oraz dóbr kultury będących przedmiotem handlu terrorystów lub walczących frakcji, obowiązek prowadzenia przez marszandów inwentarzy i rejestrów transakcji, oraz grzywny za niezgłoszenie zwrotu dobra kultury wywiezionego na podstawie pozwolenia czasowego. Wskazane w raporcie informacje dają podstawę do stwierdzenia, że w istocie na terenie UE nie doszło do zharmonizowania sankcji za naruszenie rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 a każde państwo odmiennie interpretuje konieczną dolegliwość sankcji. W mojej ocenie grupy przestępcze zajmujące się przemytem dóbr kultury mogą potencjalnie wykorzystywać odmienne podejście do stopnia dolegliwości sankcji

¹⁰³⁰Zapis w aneksie dotyczy w szczególności „Elementów stanowiących integralną część pomników artystycznych, historycznych lub religijnych, które zostały rozczłonkowane, mające więcej niż 100 lat”.

¹⁰³¹ *Report on the implementation of Regulation (EC) No 116/2009 on the export of cultural goods, 1 January 2014 – 31 December 2017 (COM (2019) 429)*, https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdsc8blja_j9vvik7m1c3gyxp/vl28ee0u9zoy, [dostęp: 3.01.2023].

i wywozić dobra kultury poza granice UE za pośrednictwem państw o najbardziej liberalnym ustawodawstwie w tym zakresie.

Kolejne rozporządzenia unijne reglamentujące obrót dobrami kultury wiązały się z problemem konfliktów na Bliskim Wschodzie, które spowodowały, iż nowego znaczenia nabrały ograniczenia dotyczące wwozu na teren Unii Europejskiej niektórych dzieł sztuki i zabytków archeologicznych pochodzących z terenów objętych walkami. Chcąc przeciwdziałać wprowadzaniu na europejski rynek sztuki dóbr kultury pochodzących z terenów objętych konfliktem w rozporządzeniu Rady (WE) nr 1210/2003 z dnia 7 lipca 2003 r. dotyczącym niektórych szczególnych ograniczeń w stosunkach gospodarczych i finansowych z Irakiem wprowadzono przepisy odnoszące się do zakazu przywozu lub wprowadzenia na terytorium Unii Europejskiej oraz wywozu lub usunięcia z terytorium Unii Europejskiej i obrotu handlowego własnością kulturalną Iraku a także innymi pochodzącymi z tego kraju towarami o znaczeniu archeologicznym, historycznym, kulturalnym oraz o wyjątkowym znaczeniu naukowym i religijnym¹⁰³². Unia Europejska wprowadziła także zbliżone rozwiązania w stosunku do przywozu, wywozu, przenoszenia lub świadczenia usług pośrednictwa związanych z przywozem, wywozem lub przenoszeniem dóbr kultury Syrii oraz innych przedmiotów o znaczeniu archeologicznym, historycznym, kulturowym, religijnym lub o wyjątkowym znaczeniu naukowym¹⁰³³.

Niezwyczajnie istotnym krokiem, który poszerzył rolę Unii Europejskiej w zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu było opracowanie i wprowadzenie do porządku prawnego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury¹⁰³⁴. Rozporządzenie 2019/880 razem z rozporządzeniem wykonawczym Komisji (UE) 2021/1079 z dnia 24 czerwca 2021 r.¹⁰³⁵ tworzy system ograniczający możliwość wwozu na teren wspólnoty dóbr kultury pochodzących z przestępstwa.

¹⁰³² Rozporządzenie Rady (WE) nr 1210/2003 z dnia 7 lipca 2003 r. dotyczące niektórych szczególnych ograniczeń w stosunkach gospodarczych i finansowych z Irakiem oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 2465/96 (Dz. U. UE. L. z 2003 r. Nr 169, str. 6 z późn. zm.).

¹⁰³³ Rozporządzenie Rady (UE) nr 36/2012 z dnia 18 stycznia 2012 r. w sprawie środków ograniczających w związku z sytuacją w Syrii oraz uchylające rozporządzenie (UE) nr 442/2011 (Dz. U. UE. L. z 2012 r. Nr 16, str. 1 z późn. zm.).

¹⁰³⁴ Rozporządzenie (UE) 2019/880.

¹⁰³⁵ Rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2021/1079 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające szczegółowe zasady wykonania niektórych przepisów rozporządzenia (UE) 2019/880, str. 67.

Gdy Komisja Europejska 13 lipca 2017 r. złożyła wniosek dotyczący rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady sprawie przywozu dóbr kultury¹⁰³⁶ uzasadniając wniosek wskazywała, że zwalczanie nielegalnego handlu dobrami kultury jest częścią walki UE z przestępczością zorganizowaną. We wniosku wskazano również, że wykonaniu przepisów rozporządzenia będzie towarzyszył szereg działań na poziomie UE, z których część już jest w toku, a część zostanie podjęta wkrótce. Będą one dotyczyć czynników kształtujących zarówno podaż, jak i popyt na dobra kultury będące przedmiotem nielegalnego handlu, takich jak nierówny poziom gotowości i stosowania standardów w zakresie należytej staranności w państwach członkowskich.

W trakcie prac nad projektem Polska popierała przedstawione cele ww. projektu i proponowany projekt. Tym niemniej przedstawiciele naszego kraju mieli w trakcie prac zasadnicze uwagi do koncepcji limitów czasowych z załączników oraz do koncepcji gromadzenia i wymiany danych pozyskanych na podstawie projektowanego rozporządzenia. Przedstawiciele Polski wskazywali m.in. że potrzebne jest zachowanie równowagi między zakresem ochrony i praktycznymi możliwościami kontroli. Polska przesłała także w trakcie prac nad rozporządzeniem szereg uwag szczegółowych, uzgodnionych z ekspertami od zabytków¹⁰³⁷.

Rozporządzenie (UE) 2019/880 określa warunki wprowadzania dóbr kultury oraz warunki i procedury przywozu dóbr kultury w celu ochrony dziedzictwa kulturowego ludzkości oraz zapobiegania nielegalnemu handlowi dobrami kultury, w szczególności w przypadku gdy taki nielegalny handel mógłby przyczynić się do finansowania terroryzmu. Z jednej strony przepisy wskazanego rozporządzenia w art. 3 ust. 1 ustanawiają zakaz wprowadzania na teren wspólnoty dóbr kultury, o których mowa w części A załącznika do rozporządzenia które zostały wyprowadzone z terytorium kraju, w którym powstały lub zostały odkryte, z naruszeniem przepisów ustawowych i wykonawczych tego kraju. Z drugiej strony tworzy rozwiązania, zgodnie z którymi określone w załącznikach do rozporządzenia dobra kultury (uznawane za szczególnie zagrożone takie jak przedmioty archeologiczne i części obiektów zabytkowych) wymagają pozwoleń na przywóz natomiast dobra kultury uznawane za mniej

¹⁰³⁶ Wniosek Komisji Europejskiej z dnia 13 lipca 2017 r. dotyczący rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady sprawie przywozu dóbr kultury COM(2017) 375 final, 2017/0158 (COD).

¹⁰³⁷ Sprawozdanie z posiedzenia Grupy Roboczej Unia Celną w dniu 5 września 2017 r. na której procedowano m.in. wniosek dotyczący Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie przywozu dóbr kultury (niepublikowane).

zagrożone oświadczeń importera i poddania ich jednolitym kontrolom przy przywozie do Unii¹⁰³⁸.

Artykuł 11 rozporządzenia (UE) 2019/880 zakłada wprowadzenie przez państwa członkowskie sankcji za naruszenie jego przepisów¹⁰³⁹. By zrealizować zobowiązania wynikające z ww. przepisu Polski ustawodawca wprowadził do systemu prawnego przestępstwo nielegalnego wprowadzenia na obszar RP dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE zawarte w art. 108a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁰⁴⁰. Ustawodawca jest jednak także zobowiązany do 28 czerwca 2025 r. wprowadzić dodatkowe sankcję za inne naruszenia rozporządzenia (UE) 2019/880, a w szczególności za składanie fałszywych oświadczeń i przekazywania fałszywych informacji. Kamil Dobosz podkreśla, że nowe unormowanie wymierzone jest przeciwko podmiotom prowadzącym działalność przestępczą lub terrorystyczną, które odnoszą korzyści właśnie ze zrabowanych dóbr kultury, w szczególności pochodzących z terytoriów dotkniętych konfliktami zbrojnymi. Mimo to w ocenie tego autora nie mniej ważnym celem tej regulacji jest ochrona dziedzictwa kulturowego¹⁰⁴¹. Moim zdaniem należy zgodzić się z przedstawioną tezą, ponieważ dobra kultury objęte przepisami omawianego rozporządzenia rzadko trafiają do rąk przypadkowych posiadaczy.

W praktyce rozporządzenie (UE) 2019/880 nie jest jeszcze w pełni wdrożone ponieważ spoczywający na importerach obowiązek uzyskania pozwolenia na przywóz lub sporządzenia i przedłożenia organom celnym oświadczenia importera zacznie obowiązywać dopiero z chwilą uruchomienia scentralizowanego systemu elektronicznego (systemu kontroli przywozu dóbr kultury), który jest dopiero opracowywany przez Komisję Europejską. Wskazany system będzie służył nie tylko jako sposób dopełniania formalności przez podmioty gospodarcze, ale także do przechowywania i wymiany informacji między administracjami państw

¹⁰³⁸ Niektóre rodzaje przywozu dóbr kultury przeznaczonych do szczególnych zastosowań (edukacyjnych, naukowych lub badawczych) są zwolnione z tych wymogów w zakresie dokumentacji.

¹⁰³⁹ Zgodnie z art. 11 rozporządzenia (UE) 2019/880 *Państwa członkowskie ustanawiają przepisy dotyczące sankcji mających zastosowanie w przypadku naruszeń niniejszego rozporządzenia i podejmują wszelkie niezbędne środki w celu zapewnienia ich wykonywania. Przewidziane sankcje muszą być skuteczne, proporcjonalne i odstraszające. Do dnia 28 grudnia 2020 r. państwa członkowskie powiadamiają Komisję o przepisach dotyczących sankcji mających zastosowanie w przypadku wprowadzania dóbr kultury z naruszeniem art. 3 ust. 1 oraz o związanych z nimi środkach. Do dnia 28 czerwca 2025 r. państwa członkowskie powiadamiają Komisję o przepisach dotyczących sankcji za inne naruszenia niniejszego rozporządzenia, a w szczególności składania fałszywych oświadczeń i przekazywania fałszywych informacji, oraz o związanych z nimi środkach. Państwa członkowskie niezwłocznie powiadamiają Komisję o wszelkich późniejszych zmianach dotyczących tych przepisów.*

¹⁰⁴⁰ Zob. rozdział III pracy odnośnie przestępstwa nielegalnego wprowadzenia na obszar RP dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE z art. 108a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹⁰⁴¹ K. Dobosz, *Pierwsza regulacja...*, op. cit., s. 172.

członkowskich odpowiedzialnymi za wdrażanie rozporządzenia (organami celnymi i organami ds. kultury). Właśnie pozyskiwanie informacji o wwożonych na teren UE dobrach kultury może być moim zdaniem pracy kluczowe dla zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, ponieważ powstająca baza umożliwi przechowywanie danych osobowych przez 20 lat co pozwoli prześledzić informację o wwożonych do Unii Europejskiej dobrach kultury. Podkreślenia wymaga, że wiele z takich dóbr może być poszukiwane jako utracone w wyniku przestępstwa w Polsce. Należy jednak pamiętać, że zgodnie z art. 10 ust. 3 rozporządzenia (UE) 2019/880 dostęp do pozyskanych danych osobowych mają wyłącznie należycie uprawnieni pracownicy organów, a dane te muszą być odpowiednio chronione przed nieuprawnionym dostępem lub przekazaniem. Dane nie mogą być ujawniane ani przekazywane bez wyraźnej pisemnej zgody organu, który pierwotnie je uzyskał. Zgoda ta nie jest jednak konieczna, jeżeli organy mają obowiązek ujawnić lub przekazać dane na mocy przepisów obowiązujących w danym państwie członkowskim, w szczególności w związku z postępowaniem sądowym. By więc móc uzyskać informacje z systemu kontroli przywozu dóbr kultury w polskich przepisach ustawowych powinien zostać opracowany przepis dający podstawy do ich pozyskiwania (np. do celów związanych z poszukiwaniem dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa).

Pomimo przełomowego znaczenia jakie w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością ma rozporządzenie (UE) 2019/880 wśród ekspertów, którzy nie kwestionują celów tego aktu podnoszone są m.in. wątpliwości co do praktycznej możliwości jego wdrożenia, w tym stworzenia systemu kontroli przywozu dóbr kultury ¹⁰⁴². W mojej ocenie prawidłowe wdrożenie rozporządzenia (UE) 2019/880 jest najważniejszym testem w zakresie skuteczności działania Unii Europejskiej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego. Wątpliwość co do możliwości wdrożenia omawianego aktu prawnego może rodzić zwłaszcza wpływ sytuacji związanej z wojną na Ukrainie i milionami uchodźców, którzy przekraczają w związku z tym konfliktem granicę UE. Rozporządzenie (UE) 2019/880 prawidłowo wdrożone może być jednak istotnym narzędziem do ograniczenia strat dziedzictwa kultury Ukrainy, ponieważ ograniczy wykorzystanie przez grupy przestępcze możliwość przemytu zrabowanych na terenie działań wojennych dóbr kultury (także przez granicę z Polską).

¹⁰⁴² A.M. de Jong, *The Cultural Goods Import Regime of Regulation (EU) 2019/880: Four Potential Pitfalls*, „Santander Art and Culture Law Review” 2021, nr 2(7), s.37-38.

4.3.3. System zwrotu nielegalnie wywiezionych dóbr kultury pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej.

4.3.3.1. Geneza powstania Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego.

Zjawisko przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, a w szczególności przemyt dóbr kultury ma charakter transgraniczny. Zwalczanie tej kategorii przestępstw natrafia na wiele problemów wynikających m.in. z odmiennych systemów prawnych poszczególnych państw, trudności dowodowych w ustaleniu faktu nielegalnego wywozu, oraz ze znacznych kosztów poszukiwań. Niewątpliwie poważnym problemem w zwalczaniu przemytu dóbr kultury jest również aspekt związany z przekazywaniem informacji dotyczących zarówno poszukiwań jak i postępowań prawnych związanych ze zwrotem odnalezionego dobra. Specyfika jednolitego rynku wewnętrznego UE a także strefy Schengen powodują, że tranzyt dóbr kultury pomiędzy państwami członkowskimi odbywa się, co do zasady bez kontroli granicznej. Zrabowany ze stanowiska archeologicznego w Polsce zabytek w ciągu kilku dni może zostać przewieziony do Hiszpanii a skradziony z muzeum w Rumunii obraz w krótkim czasie przetransportowany do Francji i tam oferowany do sprzedaży. W istocie konieczne, więc było wprowadzenie w prawie UE mechanizmu pozwalającego na restytucję nielegalnie wywiezionych dóbr kultury. Podstawy do wprowadzenia takiego mechanizmu do zwrotu nielegalnie wywiezionych dóbr kultury wynikają z art. 36 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (w skrócie: TFUE)¹⁰⁴³. Treść powyższego uregulowania daje uprawnienie dla państw członkowskich do utrzymania w swoim prawie wewnętrznym przepisów ograniczających swobodny przepływ towarów będących dobrami kultury i stanowiących skarby narodowe. Ten przepis w prawie pierwotnym Unii Europejskiej nie definiuje zakresu przytoczonego pojęcia, co powoduje, że każde państwo ma swobodę określenia własnej definicji takich skarbów¹⁰⁴⁴.

Pierwszym wypracowanym rozwiązaniem, które miało stworzyć możliwość ograniczenia wywozu najcenniejszych dóbr kultury był akt prawa pochodnego Unii Europejskiej w postaci Dyrektywy 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego¹⁰⁴⁵. Przez wiele

¹⁰⁴³ Dz. Urz. UE z 2008 r. C 115, s. 47; wersja skonsolidowana: Dz. Urz. UE z 2012 r. C nr 326, s. 47.

¹⁰⁴⁴ Wątpliwości w tym zakresie budzi zakres tej definicji co może mieć istotne znaczenie w praktyce odzyskiwania i kontroli przepływu dóbr kultury w Europie.

¹⁰⁴⁵ Dyrektywa 93/7/EWG.

lat nieodłącznym elementem europejskiego systemu kontroli przepływu dóbr kultury, który w założeniu powinien zrównoważyć osłabienie kontroli na granicach wewnętrznych były przepisy regulujące zwrot dóbr kultury implementowane do systemów prawnych na podstawie zapisów Dyrektywy Rady 93/7/EWG¹⁰⁴⁶. Tworzyły one, bowiem podstawy prawne do zwrotu nielegalnie wywiezionych dóbr¹⁰⁴⁷. Regulacje zawarte w Dyrektywie uznawano za nieskuteczne. Były one ważne jedynie dla państw, które tak jak Polska nie ratyfikowały Konwencji UNIDROIT w sprawie skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury¹⁰⁴⁸.

Zgodnie z artykułem 16 Dyrektywy 93/7/EWG Komisja co trzy lata przekazywała Parlamentowi Europejskiemu, Radzie i Europejskiemu Komitetowi Ekonomiczno-Społecznemu sprawozdanie dokonujące przeglądu jej stosowania¹⁰⁴⁹. Przeprowadzone czterokrotnie oceny stosowania Dyrektywy pozwoliły stwierdzić jedynie minimalną skuteczność tego aktu w zwrocie dóbr kultury sklasyfikowanych jako narodowe dobra kultury. W raportach wskazywano na szereg czynników, które przyczyniły się do nieskuteczności Dyrektywy 93/7/EWG. Do najważniejszych z nich należały:

- wymogi niezbędne do objęcia dóbr sklasyfikowanych jako „narodowe dobra kultury” procedurą zwrotu, tj. ich przynależność do jednej ze wspólnych kategorii określonych w załączniku oraz spełnienie kryteriów wartości i związanych z wiekiem dóbr;
- krótki termin wniesienia roszczenia o zwrot;
- koszt rekompensat wypłacanych na podstawie art. 9 Dyrektywy¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁶ W literaturze przedmiotu podkreślano iż faktycznie celem Dyrektywy była w znacznej mierze realizacja art. 36 TFUE w zakresie wyjątku od zasady swobody przepływu towarów będących dobrami kultury zob. P. Stec, *Dyrektywa 93/7/EWG z perspektywy dwóch dekad funkcjonowania*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 104-105. Na ograniczania w stosowaniu Dyrektywy wskazywał także I. A. Stamatoudi, *Cultural Property Law and Restitution*, Commentary to International Conventions and European Union Law, Northampton 2011, s. 143.

¹⁰⁴⁷ Zob. P. Stec, *Zwrot dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium UE*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2010, nr 7/8, s. 101-102; M. Schneider, *Protection and Return of Cultural Objects- the Interplay of Law and Ethics*, [w:] L.V. Prott, R. Redmond-Cooper, S. Urice (red.), *Realising cultural heritage law: Festschrift for Patrick Joseph O'Keefe*, United Kingdom Institute of Art and Law Ltd, Bülth Wells (UK) 2013, s. 130-131.

¹⁰⁴⁸ Konwencja UNIDROIT w sprawie skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury, podpisana w Rzymie w dniu 24 czerwca z 1995 r., dalej jako: Konwencja UNIDROIT z 1995 r. <https://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.pdf>, [dostęp: 3.01.2023].

¹⁰⁴⁹ Dane i informację o praktyce stosowania dyrektywy pochodzą ze sprawozdań Komisji Europejskiej z lat 2000, 2005, 2009 i 2013, sprawozdania dostępne są pod adresem <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv%3A111017b>, [dostęp: 20.01.2023].

¹⁰⁵⁰ Zob. Wniosek Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, Bruksela 30.05.2013, COM(2013) 311 final, 2013/0162(COD), s. 2-3, [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2013\)0311/_com_com\(2013\)0311_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2013)0311/_com_com(2013)0311_pl.pdf), [dostęp: 20.02.2023].

W ocenie autora pracy do innych istotnych przyczyn niskiej skuteczności Dyrektywy 93/7/EWG należało ponadto:

- ograniczenia kontroli granicznej w strefie Schengen;
- problem braku połączenia między krajowymi bazami danych skradzionych dóbr kultury państw wspólnoty;
- odmienne systemy prawne¹⁰⁵¹.

Jednym z istotnych mankamentów wynikających z zapisów Dyrektywy 93/7/EWG był brak wskazania jednoznacznych mechanizmów regulujących współpracę pomiędzy państwami. W sprawozdaniach krajowych podkreślono znaczenie dobrej współpracy i wymiany informacji między wszystkimi właściwymi organami, a w szczególności między organami centralnymi odpowiedzialnymi za jej stosowanie. W czwartym, ostatnim sprawozdaniu Komisji dotyczącym stosowania Dyrektywy 93/7/EWG stwierdzono na podstawie ankiet państw członkowskich, że współpraca administracyjna między organami centralnymi państw uległa poprawie, ale jest mało ustrukturyzowana i napotyka trudności związane z barierą językową. W sprawozdaniach wskazano także braki w zakresie wymiany informacji między właściwymi organami jako zmniejszające skuteczność współpracy. Także w literaturze zwracano uwagę na problemy ze stosowaniem tego aktu.¹⁰⁵²

W związku z tym, że wielokrotne badania Dyrektywy Rady 93/7/ EWG wykazały jej znikomą skuteczność podjęto prace nad przekształceniem tego aktu w efektywniejsze narzędzie. W okresie od 30 listopada 2011 r. do 5 marca 2012 r. przeprowadzono konsultacje społeczne wśród wszystkich podmiotów zainteresowanych inicjatywą. Konsultacje przeprowadzono w ramach interaktywnego kształtowania polityki („Twój głos w Europie”) z wykorzystaniem dwóch kwestionariuszy przeznaczonych odpowiednio dla organów i podmiotów prawa publicznego oraz dla obywateli i podmiotów gospodarczych powiązanych z dziedziną dóbr kultury lub działających w tym obszarze. Większość respondentów z sektora prywatnego (61%) uważała, że Dyrektywa 93/7/EWG stanowi właściwą odpowiedź na potrzeby państw członkowskich i nie ma potrzeby jej zmiany. Zmianę poparło jedynie 22% respondentów. Z kolei 54% przedstawicieli organów publicznych i podmiotów prawa publicznego uważała, że ww. dyrektywa nie gwarantuje faktycznego zwrotu narodowych dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego. Poparcie dla rozważanych rozwiązań, które miały poprawić skuteczność Dyrektywy, rozkładała się

¹⁰⁵¹ Szerzej: O. Jakubowski, *Illegal export...*, op. cit., s. 39-42.

¹⁰⁵² I. A. Stamatoudi, *Cultural Property...*, op. cit., s. 143.

w dość zrównoważony sposób: 29% respondentów popierało zmianę Dyrektywy, 29% skłaniało się ku usprawnieniu współpracy administracyjnej i wymiany informacji między właściwymi organami, 17% ku działaniom na rzecz ratyfikacji umów międzynarodowych (UNESCO i UNIDROIT) przez państwa członkowskie, a 25% było za podejściem łączącym różne rozwiązania, w tym zmianę Dyrektywy z usprawnieniem współpracy administracyjnej i konsultacji między właściwymi organami¹⁰⁵³.

W efekcie opracowana została nowa Dyrektywa 2014/60/UE, która wprowadziła szczegółowe zasady zwrotu dóbr kultury usprawniające procedurę w stosunku do poprzedniego aktu prawnego, tj. Dyrektywy 93/7/EWG. Do najważniejszych zmian wprowadzonych przez nową Dyrektywę należą:

- przerzucenie ciężaru dowodowego wykazania należytej ostrożności i staranności na posiadacza dobra kultury zobowiązanego do zwrotu. Uzasadnieniem nowego podejścia było przyjęcie, że podmiotowi takiemu łatwiej jest przeprowadzić dowód pozytywny, iż dokonał pewnych aktów staranności, jak np. sprawdzenie czy dobro kultury figuruje w rejestrze obiektów nielegalnie wywiezionych, niż przeprowadzenie przez państwo żądające zwrotu dowodu negatywnego i wykazanie, że pozwany nie wykonał pewnych standardowych czynności, podejmowanych rutynowo w obrocie dobrami kultury;
- pozostawienie państwom członkowskim swobody w definiowaniu narodowych dóbr kultury przez rezygnację z listy dóbr kultury podlegających zwrotowi oraz uzależnienia dopuszczalności zwrotu od osiągnięcia przez dobro kultury określonych progów kwotowych. W dalszym ciągu granicą jeśli chodzi o zakres ochrony narodowych dóbr kultury pozostaje art. 36 TFUE;
- dopracowanie definicji „należytej ostrożności i staranności” pozwalające sądowi na stosunkowo proste, a przy tym precyzyjne ustalenie, czy posiadacz uzyskał uprawnienie do odszkodowania;
- nałożenie na organy centralne państw członkowskich obowiązku ułatwienia polubownego załatwiania sporów dotyczących nielegalnie wywiezionych dóbr kultury;
- wprowadzenie możliwości wykorzystywania systemu elektronicznego IMI (Internal Market Information System) do wymiany informacji pomiędzy państwami członkowskimi

¹⁰⁵³ Wniosek Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem..., op. cit., s. 4.

w zakresie postępowań objętych Dyrektywą 2014/60/UE a także posiłkowo do informowania o skradzionych dobrach kultury¹⁰⁵⁴.

Dyrektywa 2014/60/UE nie zawiera załączników określających progi kwotowo-wiekowe określonych kategorii przedmiotów. Odstąpiono od tego rozwiązania na rzecz większej swobody w definiowaniu narodowych dóbr kultury przez państwa członkowskie. Wypracowanie sprawnego narzędzia wymiany informacji stało się niezbędne. Możliwość szybkiego ustalenia stanu prawnego wywiezionego za granicę przedmiotu jest zawsze istotne przy podejmowaniu decyzji o zastosowaniu przepisów ww. aktu. Ze względu na fakt, iż każde z państw odmiennie ustala zakres ochrony dziedzictwa narodowego to bez skonkretyzowanych przepisów Dyrektywy 2014/60/UE dotyczących metod współpracy i wymiany informacji zawarte w tym akcie prawnym przepisy ułatwiające zwrot nielegalnie wywiezionych dóbr kultury trudno było by stosować.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością na terenie UE duże znaczenie ma artykuł 10 Dyrektywy 2014/60/UE¹⁰⁵⁵, który wprowadza standardy badania należytej ostrożności i staranność przy nabywaniu dóbr kultury wskazując, że w takich przypadkach należy uwzględnić wszystkie okoliczności nabycia, w szczególności dokumentację pochodzenia danego dobra, pozwolenia na wywóz wymagane zgodnie z przepisami wnioskującego państwa członkowskiego, rodzaj uczestniczących stron, zapłaconą cenę, fakt, czy posiadacz sprawdził dostępny rejestr skradzionych dóbr kultury i wszystkie odpowiednie informacje i dokumenty, które posiadacz mógł w rozsądny sposób uzyskać, oraz wszelkie inne działania, które byłyby uzasadnione w tych okolicznościach.

Implementacja Dyrektywy 2014/60/UE miała istotne znaczenie w zakresie bezpieczeństwa obrotu na rynku sztuki w Europie, wprowadzając nowe standardy sprzedaży dóbr

¹⁰⁵⁴ Zob. A. Rogacka-Łukasik, *System Internal Market Information jako narzędzie służące odzyskaniu skradzionych lub wyprowadzonych niezgodnie z prawem dóbr kultury.*, [w:] I. Gredka-Ligurska, A. Łukasik-Rogacka (red.), *Restytucja i ochrona dóbr kultury. Zagadnienia prawne*, Sosnowiec 2017; także O. Jakubowski, *The Internal Market Information System (IMI) on the Return of Cultural Objects – Its Principles, Application, and Evaluation of Its Effectiveness for the Protection of Cultural Heritage*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 2.

¹⁰⁵⁵ Zgodnie z art. 10 dyrektywy 2014/60/UE - *Jeżeli nakazano zwrot dobra kultury, właściwy sąd w państwie członkowskim, do którego wniosek jest kierowany, przynajmniej posiadaczowi odpowiednie odszkodowanie, stosownie do okoliczności danej sprawy, pod warunkiem, że posiadacz dowiedzie, iż wykazał należyłą ostrożność i staranność przy nabyciu tego dobra kultury. Aby stwierdzić, czy posiadacz wykazał należyłą ostrożność i staranność, należy uwzględnić wszystkie okoliczności nabycia, w szczególności dokumentację dotyczącą pochodzenia danego dobra, pozwolenia na wywóz wymagane zgodnie z przepisami wnioskującego państwa członkowskiego, rodzaj uczestniczących stron, zapłaconą cenę, fakt, czy posiadacz sprawdził dostępny rejestr skradzionych dóbr kultury i wszystkie odpowiednie informacje i dokumenty, które posiadacz mógł w rozsądny sposób uzyskać, oraz wszelkie inne działania, które byłyby uzasadnione w tych okolicznościach. W przypadku darowizny lub spadku sytuacja posiadacza nie może być korzystniejsza niż sytuacja osoby, od której nabył on przedmiot w ten sposób. Wnioskujące państwo członkowskie wypłaca takie odszkodowanie przy zwrocie przedmiotu.*

kultury. Do polskiego systemu prawnego przedmiotowa implementacja wprowadziła, m.in. konieczność prowadzenia przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w obrocie zabytkami ksiąg ewidencyjnych, analogiczne rozwiązania w zakresie obrotu dobrami wprowadzono np. w Niemczech¹⁰⁵⁶. Rozwiązania te mają znaczenie nie tylko do celów stosowania Dyrektywy 2014/60/UE, ale także do zwalczania innych przestępstw skierowanych przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Wprowadzenie badania należytej ostrożności i staranność w trakcie nabywania dóbr kultury ma też duże znaczenie przy ograniczeniu paserstwa wymierzonego w zabytki a pośrednio również na inne przestępstwa, których sprawcy starali się wprowadzać dzieła na legalny rynek sztuki w UE. Co prawda jak wskazują Geo Magri pojawiają się pytania, czy omawiana ww. Dyrektywa nie będzie miała niekorzystnego skutku dla europejskiego rynku sztuki to jednak zdaniem tego autora odpowiedź na to pytanie wydaje się negatywna. Geo Magri wskazują natomiast, że wprowadzenie tego aktu prawnego będzie miało pozytywne znaczenie w postaci potwierdzenia obowiązków wynikających z konwencji międzynarodowych (UNESCO i UNIDROIT) a także będzie stymulować nowy paradygmat na międzynarodowym rynku sztuki odchodząc od prostego podejścia ekonomicznego po bardziej zrównoważone oparte na polityce i zasadach etycznych uwzględniających zarówno interes gospodarczy jak i obowiązek ochrony dziedzictwa narodowego¹⁰⁵⁷.

Pomimo, że wykorzystywanie przepisów Dyrektywy 2014/60/UE do zwrotu dóbr kultury ma swoje ograniczenie, ponieważ zgodnie z jej art. 14 stosuje się ją jedynie do dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, poczynając od dnia 1 stycznia 1993 r.¹⁰⁵⁸, to jednak jej przepisy wywierają duży wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w całej UE. Jednocześnie sama Dyrektywa 2014/60/UE pozostaje bez uszczerbku dla postępowań cywilnych lub karnych, które mogą być wszczęte przez wnioskujące państwo członkowskie lub właściciela skradzionego dobra kultury¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁶ Szerzej: O. Jakubowski, *Wpływ Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego na kontrolę obrotu dobrami kultury w Niemczech*, [w:] I. Gredka-Ligurska, A. Łukasik-Rogacka (red.), *Restytucja i ochrona dóbr kultury. Zagadnienia prawne*, Sosnowiec 2017.

¹⁰⁵⁷ G. Magri, *Directive 2014/60/EU and Its Effects on the European Art Market*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 2, s. 207.

¹⁰⁵⁸ Aczkolwiek zgodnie z art. 15 ust. 2 dyrektywy 2014/60/UE - *Każde państwo członkowskie może stosować rozwiązania przewidziane w niniejszej dyrektywie do wniosków o zwrot dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium innych państw członkowskich przed dniem 1 stycznia 1993 r.*

¹⁰⁵⁹ Zgodnie z art. 16 dyrektywy 2014/60/UE - *Niniejsza dyrektywa pozostaje bez uszczerbku dla postępowań cywilnych lub karnych, które mogą być wszczęte przez wnioskujące państwo członkowskie lub właściciela skradzionego dobra kultury zgodnie z prawem krajowym państw członkowskich.*

By ocenić praktyczną skuteczność przepisów Dyrektywy 2014/60/UE istotna jest jednak nie tylko analiza jej przepisów, ale ocena implementacji i stosowania tego aktu prawnego w pierwszych latach po wejściu w życie.

4.3.3.2. Ocena stosowania Dyrektywy 2014/60/UE w latach 2015–2020.

Zgodnie z art. 15 Dyrektywy 2014/60/UE państwa członkowskie przekazują Komisji Europejskiej do dnia 18 grudnia 2020 r., a następnie, co pięć lat, sprawozdania o wykonaniu ww. dyrektywy a Komisja przekazuje Parlamentowi Europejskiemu, Radzie i Europejskiemu Komitetowi Ekonomiczno-Społecznemu sprawozdanie oceniające stosowanie i jej skuteczność. Sprawozdanie to w razie konieczności jest przedkładane wraz z odpowiednimi wnioskami. By ocenić skuteczność stosowania Dyrektywy 2014/60/UE dokonałem analizy opublikowanego pierwszego sprawozdania za lata, 2015–2020 r., które zostało sporządzone na podstawie danych przekazanych przez państwa członkowskie¹⁰⁶⁰.

W celu doprecyzowania informacji w opublikowanym sprawozdaniu w sprawie Dyrektywy 2014/60/UE w trybie rozporządzenia (WE) nr 1049/2001 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 30 maja 2001 r. w sprawie publicznego dostępu do dokumentów Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji zwróciłem się do Komisji Europejskiej z wnioskiem o udostępnienie formularzy sprawozdań poszczególnych państw członkowskich na podstawie, których opracowano przedmiotowe sprawozdanie (**załącznik nr 9 i 10 wydruk korespondencji z Komisją Europejską w sprawie pozyskania formularzy sprawozdań poszczególnych państw członkowskich w sprawie dyrektywy 2014/60/UE**). Po konsultacji wniosku przez Komisję Europejską Austria, Cypr, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Węgry, Hiszpania, Włochy, Łotwa, Litwa, Polska, Portugalia, Rumunia, Niemcy, Szwecja w pełni zgodziły się ujawnić swoje odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu natomiast Królestwo Niderlandów (Holandia), Belgia i Słowenia przekazały formularze bez niektórych odpowiedzi a Malta odmówiła ujawnienia odpowiedzi z kwestionariusza¹⁰⁶¹.

Na podstawie sprawozdania w sprawie stosowania Dyrektywy 2014/60/UE i uzyskanych informacji z Komisji Europejskiej należy wskazać, że jej ocena po 5 latach stosowania nie jest niestety jednoznacznie pozytywna.

Z jednej strony należy wskazać, że ogólna współpraca w procesie identyfikowania dóbr kultury, przeszukiwania archiwów, nawiązywania kontaktów, składania wniosków

¹⁰⁶⁰ O sprawozdania wykorzystano odpowiedzi od 21 państw członkowskich, 2 państw Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA) i Zjednoczonego Królestwa.

¹⁰⁶¹ Jak wynika z otrzymanej z Komisji Europejskiej informacji 6 państw członkowskich nie przedłożyło swoich sprawozdań krajowych do raportu (Bułgaria, Republika Czeska, Chorwacja, Irlandia, Luksemburg i Słowacja).

o zajęcie dobra kultury lub prowadzenia mediacji na szczeblu krajowym w ramach wykonania Dyrektywy 2014/60/UE została oceniona w raporcie pozytywnie. Aż 20 państw członkowskich wskazała, że współpraca między podmiotami lub organami przebiega sprawnie oraz że wspomniane podmioty i organy regularnie wymieniają się informacjami. Większość państw członkowskich zwracało także uwagę na znaczenie współpracy między siłami policyjnymi a ministerstwami na szczeblu krajowym. We wszystkich odpowiedziach podkreślano znaczenie porównywalnych danych na temat dóbr kultury w kontekście sieci społecznościowych (Facebook, MySpace, Twitter i LinkedIn) i przestępczości zorganizowanej, w tym zwalczania zjawiska nielegalnego handlu dobrami kultury za pośrednictwem darknetu. Państwa członkowskie w swoich odpowiedziach wskazują, że przepisy Dyrektywy wywarły pozytywny wpływ na zwiększenie świadomości wśród zainteresowanych stron na temat ochrony dóbr kultury w UE i rozwoju handlu dziełami sztuki. Z odpowiedzi państw członkowskich wynika jednak również, że istnieje możliwość usprawnienia procesu wdrażania Dyrektywy, np. poprzez zacieśnienie współpracy administracyjnej i sądowej między organami państw członkowskich i propagowanie jednolitej wykładni przepisów Dyrektywy 2014/60/UE. Zasadniczo z odpowiedzi państw członkowskich wynika, także, że zasady dotyczące zwrotu w drodze postępowania sądowego, określone w Dyrektywie, są odpowiednie. Tylko jedno państwo członkowskie stwierdziło, że przepisy określone w art. 6 Dyrektywy 2014/60/UE są niewystarczające.

Z drugiej jednak strony, gdy spojrzymy na poszczególne dane statystyczne dotyczące wykorzystania konkretnych procedur prawnych wynikających z przepisów Dyrektywy 2014/60/UE pojawia się wątpliwość, co do skuteczności tego aktu prawnego. W szczególności z danych o korzystaniu z systemu IMI do celów komentowanej Dyrektywy wynika, że państwa członkowskie w ograniczonym stopniu wymieniały się informacjami na temat dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem za pomocą tego narzędzia. W latach 2016–2020 w tym celu przesłano 304 takie powiadomienia. W tym samym okresie w systemie IMI zarejestrowano również 65 wniosków dotyczących poszukiwania dobra kultury wyprowadzonego niezgodnie z prawem i ustalenia tożsamości posiadacza lub dzierżyciela. Od 2016 r. w systemie IMI zarejestrowano 6 powiadomień o wniesieniu roszczenia o zwrot dóbr kultury i 1 powiadomienie wycofano (2 powiadomienia dotyczyły przedmiotów archeologicznych, 1 – zbioru monet, 1 – książek i 1 – dzieła w tworzywie sztuczne/rzeźby).

Kluczową informacją wskazywaną w raporcie jest to, że od czasu wejścia w życie Dyrektywy 2014/60/UE sądy krajowe wszczęły zaledwie dwa postępowania sądowe dotyczące zwrotu dóbr kultury¹⁰⁶². Głównymi przeszkodami jak wskazano w sprawozdaniu mogą być:

- złożoność i wysokie koszty postępowania sądowego;
- konieczność poniesienia kosztów magazynowania, transportu i ubezpieczenia;
- ciężar udowodnienia niezgodnego z prawem wywozu po dniu 1 stycznia 1993 r.

Jeden z kluczowych celów Dyrektywy 2014/60/UE, jakim jest zwrot dóbr kultury nie jest, więc realizowany na podstawie jej przepisów. Ciekawe w tym kontekście są doświadczenia Grecji opisane w formularzu sprawozdania, w którym wskazano, że w latach 2015–2019, 100 zabytków (starożytne statki i rzeźby, rękopisy i ikony religijne) i 3797 starożytnych monet zostało repatriowanych do Grecji, głównie z Niemiec, Wielkiej Brytanii, Szwajcarii i USA, po pozasądowych postępowaniach/negocjacjach. Żaden z tych zabytków nie został repatriowany na mocy Dyrektywy 2014/60/UE¹⁰⁶³. Z perspektywy Grecji Dyrektywa pozostaje rozwiązaniem teoretycznym, ponieważ w ciągu pięciu lat 2015–2019 nie doszło do repatriacji nielegalnie przewożonych dóbr kultury do Grecji na mocy jej przepisów. Grecja podkreśla jednak, że Dyrektywa może odegrać zasadniczą rolę w zwracaniu dóbr kultury do ich krajów pochodzenia.

Dostrzegając wskazane problemy z postępowaniami sądowymi na podstawie przepisów Dyrektywy 2014/60/UE w raporcie wskazano m.in. propozycje utworzenia sieci wzajemnej pomocy prawnej między państwami członkowskimi i powołanie prokuratora europejskiego występującego w interesie wnioskującego o zwrot dobra kultury państwa członkowskiego.

Odnosnie stosowania Dyrektywy 2014/60/UE w latach 2016–2020 przez Polskę podejmowanych było szereg działań z wykorzystaniem modułu systemu IMI podzielonych na 4 grupy dotyczących:

1. Obiektów znajdujących się na terytorium Polski, które mogły zostać wywiezione z państwa członkowskiego niezgodnie z prawem: Za pośrednictwem modułu zwrotu dóbr kultury systemu IMI oraz równolegle w drodze korespondencji mailowej z europejskimi punktami kontaktowymi, przesłano łącznie 8 zawiadomień o znalezieniu nielegalnie wy-

¹⁰⁶² W jednym przypadku wskazano, że wszczęcie postępowania sądowego na podstawie Dyrektywy było nie możliwe, gdyż dobro kultury wyprowadzone niezgodnie z prawem zdołano wywieźć do państwa trzeciego, a zatem nie znajdowało się już na terytorium UE w czasie, w którym wnioskujące państwo członkowskie było w stanie uruchomić mechanizm zwrotu na podstawie Dyrektywy.

¹⁰⁶³ Powyższy zestaw nie obejmuje dóbr kultury repatriowanych po ich dobrowolnym przekazaniu do ambasad i konsulatów Grecji na całym świecie.

wiezionego dobra kultury, możliwości sprawdzenia i złożenia wniosku w jego sprawie na podstawie art. 5 par. 1 pkt 2–3 Dyrektywy skierowanych do: Niemiec, Belgii, Holandii, Francji, Włoch, Słowacji i Wielkiej Brytanii;

2. Poszukiwania obiektów prawdopodobnie wyprowadzonych z Polski nielegalnie i poszukiwanych na terytorium innych krajów UE: wystosowano łącznie 118 zawiadomień za pośrednictwem modułu systemu IMI oraz równolegle pocztą elektroniczną, o nielegalnym wywozie dobra kultury na podstawie art. 5, par. 1, pkt 1, par. 2 Dyrektywy, których adresatami były wszystkie państwa członkowskie;
3. Obiektów skradzionych na terenie Unii Europejskiej i odnalezionych na terytorium jednego z państw członkowskich: wystosowano łącznie 4 wnioski za pomocą modułu systemu IMI oraz korespondencją mailową, o poszukiwanie nielegalnie wywiezionego dobra kultury zidentyfikowanie jego posiadacza na podstawie art. 5 par. 1, pkt 1 Dyrektywy, odbiorcami były Niemcy, Francja, Włochy;
4. Rozpoczęcie procedury zwrotu - odzyskiwania dzieł sztuki z terytorium Austrii. Za pomocą modułu IMI Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów przesłał informacje o wszczęciu procedur rewindykacyjnych austriackiemu punktowi kontaktowemu (tzw. zawiadomienie o wszczęciu procedur zwrotu) - sprawa w toku. Obecnie jest ona prowadzona przez Prokuraturę Okręgową w Zielonej Górze i dotyczy skradzionej wpisanej do rejestru zabytków średniowiecznej rzeźby.

Oceniając stosowanie Dyrektywy 2014/60/UE należy brać pod uwagę różne aspekty tego aktu prawnego. Niewątpliwie jego implementacja przyczyniła się do wprowadzenia szeregu rozwiązań prawnych w Polsce i innych państwach europejskich, poprawiając poziom ochrony dóbr kultury. Można w tym miejscu wskazać m.in. wprowadzenie nowych standardów w zakresie obrotu na rynku sztuki oraz opracowanie narzędzia współpracy w sprawach zwrotu dóbr kultury w postaci modułu systemu IMI. Dyrektywa 2014/60/UE jest też zdecydowanie częściej stosowana niż jej poprzedniczka w postaci dyrektywy 93/7/EWG. Wszystkie te zalety niestety muszą zostać skonfrontowane z faktem, że w 5 letnim okresie jej funkcjonowania rozwiązania w niej przewidziane były stosowane stosunkowo rzadko. W przedmiotowym sprawozdaniu w sprawie Dyrektywy 2014/60/UE Komisja Europejska zidentyfikowała następujące aspekty, w przypadku których stosowanie Dyrektywy można udoskonalić:

- rozwiązania techniczne ułatwiające i usprawniające stosowanie systemu IMI do celów Dyrektywy;

- promowanie wzajemnej pomocy prawnej między państwami członkowskimi zgodnie z art. 6 Dyrektywy 2014/60/UE na potrzeby udzielania pomocy wnioskującemu państwu członkowskiemu wszczynającemu postępowanie sądowe przed sądami innych państw członkowskich;
- promowanie jednakowego rozumienia i stosowania przepisów Dyrektywy poprzez propagowanie wymiany najlepszych praktyk oraz wspólnej interpretacji pojęcia staranności ze strony zawodowych handlarzy dziełami sztuki.

W mojej opinii o ile przepisy dyrektywy 2014/60/UE faktycznie tworzą podstawy pod wspólny europejski system poszukiwań i zwrotu nielegalnie wywożonych dóbr kultury pomiędzy państwami członkowskimi to jednak system ten wymaga dalszej rozbudowy i usprawnienia mechanizmów wykorzystywanych w ramach tych działań.

4.3.3.3. Inne akty prawne i dokumenty kształtujące politykę Unii Europejskiej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Niezależnie od rozwiązań zawartych w rozporządzeniach regulujących obrót dobrami kultury oraz Dyrektywie 2014/60/UE na ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością na terenie UE duży wpływ mają także inne dokumenty i akty prawne o charakterze *soft law*. Problematyka ta w ostatnich latach budzi szczególne zainteresowanie Rady UE nie tylko pod kątem ochrony dziedzictwa kulturowego państw członkowskich, ale w związku z wykorzystywaniem dóbr kultury przez zorganizowane grupy przestępcze oraz organizacje terrorystyczne w celu finansowania swojej działalności. Na europejskim rynku sztuki dochodzi, bowiem do sytuacji, w której do obrotu wprowadzane są dobra kultury pochodzące z przestępstw popełnianych zarówno w UE jak i poza jej granicami a specyfika strefy Schengen ułatwia działanie przemytnikom i paserom wyspecjalizowanym w takiej działalności. Grupy przestępcze działające na terenie UE wykorzystują także rynek sztuki do prania pieniędzy. Biorąc pod uwagę, że zgodnie z danymi Eurostatu w samym 2017 r. łączną wartość dóbr kultury eksportowanych przez państwa członkowskie UE oszacowano na około 55,5 mld euro, z których prawie połowa eksportu (49,4 proc.) była przeznaczona dla innych państw członkowskich, podczas gdy 50,6 % przeznaczono na eksport do państw trzecich¹⁰⁶⁴ rynek sztuki może jawić się, jako korzystne pole do ekspansji dla grup przestępczych. Jednocześnie jak podkreślają eksperci Komisji Europejskiej zajmujący się analizowanym zagadnieniem

¹⁰⁶⁴ Eurostat, *Culture statistics - 2019 edition*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2019, s. 112: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10177894/KS-01-19-712-EN-N.pdf/915f828b-daae-1cca-ba54-a87e90d6b68b?t=1571393532000>, [dostęp:20.02.2023].

mierzenie lub szacowanie rozmiarów nielegalnego handlu dobrami kultury jest bardzo trudne, ponieważ gromadzone i zgłaszane są niewystarczające dane a niewielka ilość danych, które są rejestrowane, nie jest archiwizowana w sposób systematyczny. Podejście do gromadzenia i rejestrowania danych różni się w poszczególnych krajach a także w służbach zajmujących się zagadnieniem (policja może odmiennie rejestrować takie sprawy niż służby celne). Wśród różnych czynników, które powodują brak lub słabą jakość zarejestrowanych danych dotyczących transakcji związanych z nielegalnym handlem dobrami kultury w poszczególnych krajach mogą być priorytety nadane temu tematowi, brak wiedzy wśród funkcjonariuszy organów ścigania, (co negatywnie wpływa na wykrywalność przypadków nielegalnego handlu) oraz różnych definicji dóbr kultury w różnych systemach prawnych ¹⁰⁶⁵.

Transgraniczny charakter przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe powoduje, że ściganie grup przestępczych działających w Europie wymaga skoordynowanej współpracy pomiędzy państwami wspólnoty nierzadko w ramach działań Europolu (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation). Przykładem grupy przestępczej działającej na terenie Europy był irlandzki gang „Rathkeale Rover”, który specjalizował się m.in. w kradzieży i przemyśle rogów nosorożców¹⁰⁶⁶ oraz antyków pochodzących z Azji, które trafiały na rynek w Chinach. Gang działał intensywnie w latach 2010-2013 na terenie szeregu krajów m.in. w Niemczech, Francji, Portugalii, Wielkiej Brytanii, Włoszech, Holandia i Irlandii. Przestępcy dokonali przemytu do Chin około 58 rogów nosorożców z całej Europy, są również odpowiedzialni za szereg włamań i rabunków w muzeach¹⁰⁶⁷ skąd ukradli antyki na sumę ok 58 miliona funtów¹⁰⁶⁸. Dzięki skoordynowanej przez Europol operacji Oakleaf udało się dokonać aresztowań członków grupy w 17 krajach UE osłabiając organizację przestępczą, która obecnie zmieniała pole działania ¹⁰⁶⁹.

Zwracam uwagę, że istnieją przesłanki by sadzić, że zorganizowane kradzieże i przemyt rogów nosorożca dotyczyły także terytorium Polski, na co może wskazywać sprawa

¹⁰⁶⁵ Zob. Komisja Europejska, „*Illicit trade in cultural goods in Europe – Characteristics, criminal justice responses and an analysis of the applicability of technologies in the combat against the trade*” („Nielegalny handel dobrami kultury w Europie – charakterystyka, reakcje wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych oraz analiza możliwości zastosowania technologii w zwalczaniu nielegalnego handlu”), sprawozdanie końcowe, 2019, s. 196. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d79a105a-a6aa-11e9-9d01-01aa75ed71a1>, [dostęp:20.02.2023].

¹⁰⁶⁶ Sproszkowane rogi nosorożca osiągają w Chinach gdzie stosowane są, jako afrodyzjak wysoką cenę.

¹⁰⁶⁷ Przestępcy dokonywali włamań i rabunków do szeregu instytucji muzealnych m.in. do Muzeum Historii Naturalnej w Irlandii, Muzeum Fitzwilliam Uniwersytetu Cambridge i Muzeum Orientu Uniwersytetu Durham.

¹⁰⁶⁸ Zob. J. Windle, *Five Areas Which Make the Irish Organized Crime Milieu Distinctive*, „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2022, nr 39(1), s. 142-143, https://cora.ucc.ie/bitstream/handle/10468/14186/2022_Windle_OC_Ireland.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp:20.02.2023].

¹⁰⁶⁹ Zob. *Rhino horns and various fraud and smuggling crimes*, <https://wildlifejustice.org/wp-content/uploads/2021/05/Case-6-Crime-Convergence-Report.pdf>, [dostęp:20.02.2023].

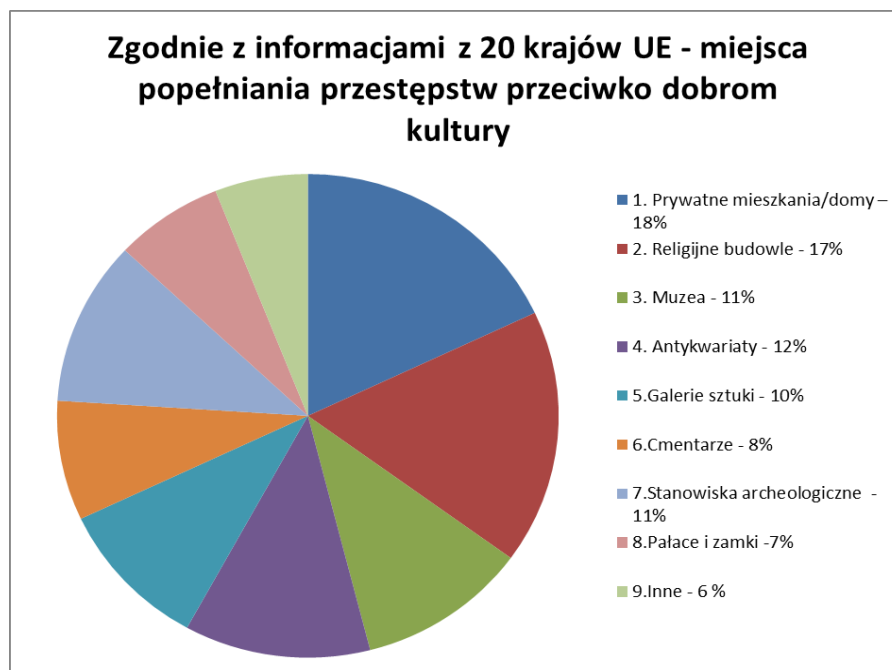
włamania do Muzeum Przyrodniczo – Łowieckiego w Uzarzewie. Jak wynika z postanowienia z dnia 30 stycznia 2012 r. o umorzeniu śledztwa ze względu na niewykrycie sprawcy¹⁰⁷⁰ 3 listopada 2011 po uprzednim wyłamaniu drzwi bocznych sprawcy włamali się do pawilonu z trofeami i kradzieży rogu nosorożca białego wycenionego na 246 000 zł. Biorąc pod uwagę czas popełnienia przestępstwa może wskazywać, że bezpośrednio lub pośrednio mogło być ono związane z działalnością Rathkeale Rover. Przykład działania opisywanej grupy przestępczej daje podstawy do postawienia tezy, że na terenie Unii Europejskiej potrzebna jest skoordynowana współpraca organów ścigania w celu zwalczania transgranicznej przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

W trakcie prezydencji Polski w 2011 r. został opracowany na podstawie wniosków z uprzednio rozesłanego do państw członkowskich kwestionariusza dokument w postaci analizy skali zagrożenia przestępczością przeciwko dobrom kultury w państwach członkowskich oraz wybranych państwach Partnerstwa Wschodniego¹⁰⁷¹. Dokument ten (numer 13867/2/11) został skonsultowany z Interpołem, Europolem i CEPOL (European Union Agency for Law Enforcement Training)¹⁰⁷². Badania te były niezwykle istotne dla zdiagnozowania głównych zagrożeń przestępczością dla dóbr kultury na terenie UE. W ramach badania udało się m.in. określić miejsca popełniania przestępstw przeciwko dobrom kultury a także, jakie kategorie są najbardziej zagrożone. W analizie wskazano również metody przemytu oraz miejsca handlu dobrami kultury pochodzącymi z nielegalnych źródeł.

¹⁰⁷⁰ Postanowienie Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu z dnia 30 stycznia 2012 r., Sygnatura akt RSD - 527/11, 2 Ds. 4275/11/21.

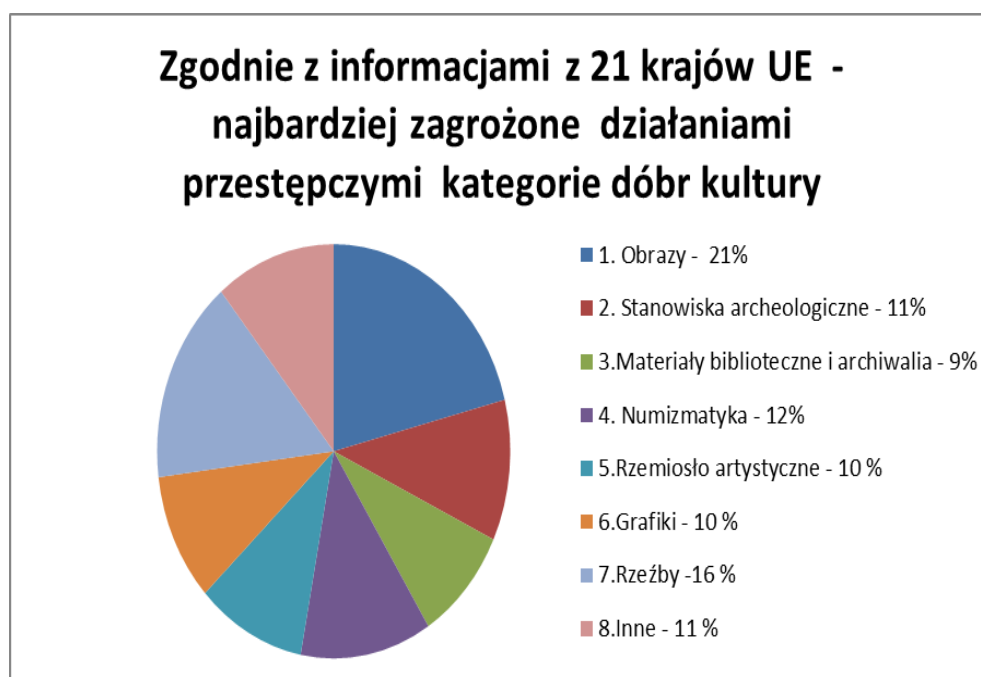
¹⁰⁷¹ Ankietę skierowano do 27 państw członkowskich oraz do wybranych państw Partnerstwa Wschodniego (tj. Białoruś, Mołdawia i Ukraina). Ankieta koncentrowała się na następujących kwestiach: ustawodawstwo – w ujęciu krajowym i międzynarodowym (obowiązujące obecnie konwencje, umowy dwustronne i prawo karne); charakterystyka przestępczości przeciwko dobru kultury – dynamika przestępczości w latach 2007-2010, w kategoriach statystycznych; zapobieganie i zwalczanie przestępczości przeciwko dobru kultury – organizacyjne i logistyczne rozwiązania przyjęte przez państwa członkowskie oraz wybrane państwa Partnerstwa Wschodniego (stan obecny i perspektywy na przyszłość). Na podstawie udzielonych odpowiedzi opracowano analizę zagrożenia przestępczością dóbr kultury dostarczonych do kwestionariusza przez 23 państwa członkowskie (tj. Austrię, Belgię, Bułgarię, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Litwa, Łotwa, Malta, Niemcy, Polska, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Wielka Brytania i Włochy) oraz 3 kraje Partnerstwa Wschodniego (tj. Białoruś, Mołdawia i Ukraina). W ramach obowiązków służbowych zapoznałem się z kwestionariuszem a także z częścią wyników przeprowadzonego badania prezentowanych przez przedstawicieli Komendy Głównej Policji. Zob: <https://www.cz-museums.cz/UserFiles/file/Deni%20v%20oboru/Aktuality/listopad%202011/111031%20-%20cultural%20property%20crimes.pdf>, [dostęp:20.02.2023].

¹⁰⁷² Analysis of the scale of the crime threat against cultural property in the Member States and the selected countries of the Eastern Partnership” (13867/2/11 REV 2 ENFOPOL 285).

Rycina 9. Informacje dotyczące miejsc popełniania przestępstw przeciwko dobrom kultury w krajach UE.

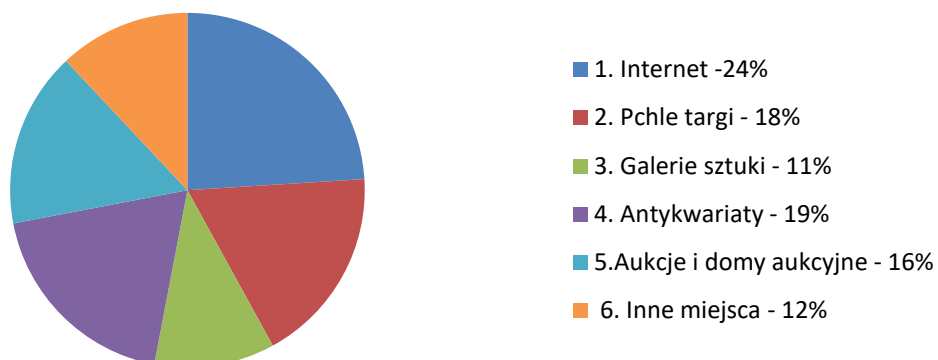
Źródło: Analiza skali zagrożenia przestępczością przeciwko dobrom kultury w państwach członkowskich oraz wybranych państwach Partnerstwa Wschodniego (13867/2/11 REV 2 ENFOPOL 285).

Rycina 10. Informację dotyczące najbardziej zagrożonych działaniami przestępczymi kategorii dóbr kultury w krajach UE.

Źródło: Analiza skali zagrożenia przestępczością przeciwko dobrom kultury w państwach członkowskich oraz wybranych państwach Partnerstwa Wschodniego (13867/2/11 REV 2 ENFOPOL 285).

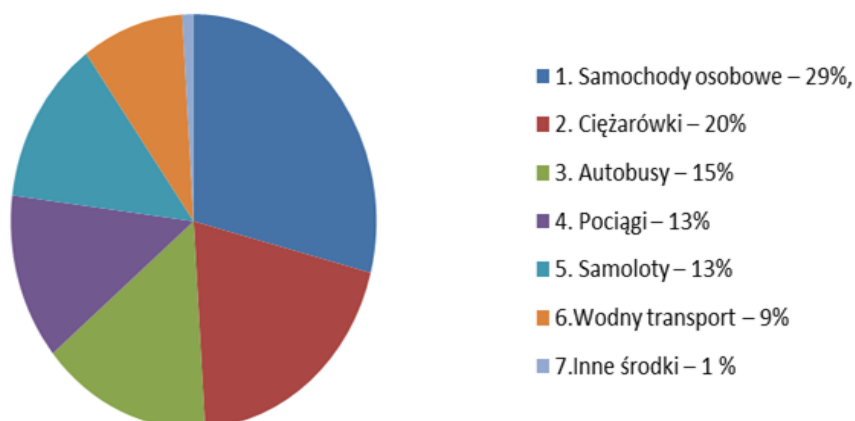
Zgodnie z informacjami z 20 krajów UE - miejsca handlu dobrami kultury pochodzącymi z nielegalnych źródeł

Rycina 11. Informację dotyczące miejsc handlu dobrami kultury pochodzącymi z nielegalnych źródeł w krajach UE

Źródło: Analiza skali zagrożenia przestępczością przeciwko dobrom kultury w państwach członkowskich oraz wybranych państwach Partnerstwa Wschodniego (13867/2/11 REV 2 ENFOPOL 285).

Zgodnie z informacjami z 15 krajów UE – środki transportu wykorzystywane do przemytu dóbr kultury

Rycina 12. Informację dotyczące środków transportu wykorzystywanych do przemytu dóbr kultury

Źródło: Analiza skali zagrożenia przestępczością przeciwko dobrom kultury w państwach członkowskich oraz wybranych państwach Partnerstwa Wschodniego (13867/2/11 REV 2 ENFOPOL 285).

Omawiana analiza zbiegła się w czasie z publikacją w 2011 innego ważnego dla ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością badania w postaci studium dotyczą-

cego zapobiegania i zwalczania nielegalnego handlu dobrami kultury w Unii Europejskiej¹⁰⁷³. Autorzy studium wypracowali szereg rekomendacji w badanej przez siebie tematyce współpracując w trakcie tworzenia z ekspertami krajowymi a także wysyłając ankiety do organów i instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego w poszczególnych krajach UE.

Na podstawie wniosków i rekomendacji z ww. analizy oraz studium został opracowany dokument w postaci Konkluzji Rady w sprawie zapobiegania przestępstwom przeciwko dobrom kultury i ich zwalczania. Dokument został przyjęty w dniu 13 i 14 grudnia 2011 r. na posiedzeniu Rady ds. sprawiedliwości i spraw wewnętrznych¹⁰⁷⁴. We wskazanym dokumencie zaleca się państwom członkowskim:

- rozważenie ratyfikowania Konwencji UNESCO z 1970 roku i Konwencji UNIDROIT z 1995 roku;
- ścisłą współpracę z UNESCO w kwestii zapobiegania przestępstwom przeciwko dobrom kultury poprzez podejmowanie wspólnych działań (wspólne programy szkoleniowe, wymianę dobrych rozwiązań, istniejące ramy prawne oraz udział w kampaniach informacyjnych i uświadamiających);
- rozważenie konieczność wprowadzenia do swojego ustawodawstwa krajowego szczególnych przepisów odnośnie do przestępstw przeciwko dobrom kultury;
- zacieśnienia współpracy z Interpolem w kwestii opracowywania i wdrażania systemu pilnego powiadamiania o kluczowych zdarzeniach związanych z przestępstwami przeciwko dobrom kultury;
- usprawnienie koordynacji pomiędzy organami ścigania a organami kultury i podmiotami prywatnymi (np. sklepy z antykami, domy aukcyjne, aukcje w sieci) z myślą o ułatwianiu wymiany informacji, zgodnie ze stosownym ustawodawstwem, wymiany wzorcowych rozwiązań na szczeblu krajowym i międzynarodowym poprzez wyznaczenie punktów kontaktowych do celów zapobiegania przestępstwom przeciwko dobrom kultury i zwalczania tych przestępstw;
- rozważenie możliwość stworzenia rejestrów transakcji, które miałyby być prowadzone przez handlarzy dziełami sztuki celem zwiększenia możliwości śledzenia ważnych dóbr kultury i zapobiegania nielegalnemu handlowi;

¹⁰⁷³ Study on preventing and fighting illicit trafficking in cultural goods in the European Union by the CECOJI-CNRS – UMR 6224 Contract No. Home/2009/ISEC/PR/019-A2Final Report – October 2011, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ca56cfac-ad6b-45ab-b940-e1a7fa4458db> [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁷⁴ *Council conclusions on preventing and combating crime against cultural goods*, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/126866.pdf, [dostęp: 20.02.2023].

- wprowadzenie – jeśli to możliwe – jednolitych i przejrzystych standardów identyfikowania dóbr kultury, takich jak przedstawiony w załączniku standard Object ID, oraz podjęcie dalszych działań na rzecz standaryzacji i upraszczania procedur rejestrowania zaginionych dóbr kultury w bazach danych państw członkowskich i na rzecz dostosowania tych baz do bazy danych Interpolu o skradzionych dziełach sztuki (Stolen Works of Art);
- rozważenie przyjęcia szczególnych rozwiązań w zakresie współpracy z państwami trzecimi co do ochrony dziedzictwa kulturowego i zwalczania nielegalnego międzynarodowego handlu, zwłaszcza na wypadek konfliktów i katastrof naturalnych, oraz co do procedur zwracania skradzionych dóbr;
- przygotowanie we współpracy z Interpołem podręcznika służącego skuteczniejszemu zwalczaniu przestępstw przeciwko dobrom kultury. Taki podręcznik powinien objąć następujący obszar tematyczny: zarys instrumentów prawnych dotyczących dóbr kultury, baza danych o punktach kontaktowych oraz charakter i zakres działania krajowych organów ścigania biorących udział w zapobieganiu przestępstwom przeciwko dobrom kultury i zwalczaniu tych przestępstw w państwach członkowskich.

Natomiast Komisji Europejskiej Rada Unii Europejskiej zaleciła:

- wspieranie państw członkowskich w skutecznej ochronie dóbr kultury z myślą o zapobieganiu nielegalnemu handlowi i zwalczaniu go oraz promowaniu, w stosownym przypadku, środków uzupełniających;
- zaangażowanie odpowiedni zainteresowanych stron w ramach planu prac w dziedzinie kultury na lata 2011–2014 poprzez stworzenie grupy eksperckiej mającej zająć się przygotowaniem niezbędnika służącego zwalczaniu nielegalnego handlu dobrami kultury i zwalczaniu kradzieży tych dóbr;
- rozważenie udzielenie wsparcia finansowego na rzecz innowacyjnych projektów promujących zapobieganie nielegalnemu handlowi dobrami kultury i zwalczanie tego handlu.

Rada Unii Europejskiej zaleciła Europolowi wykorzystywanie istniejących środków, by praktycznie wspierać walkę z przestępstwami przeciwko dobrom kultury, np. korzystanie z platformy Europolu przeznaczonej dla ekspertów, oraz Cepolowi¹⁰⁷⁵ aby nadal organizował okresowe szkolenia dla funkcjonariuszy organów ścigania dotyczące zwalczania przestępstw przeciwko dobrom kultury, w tym współpracy ze stosownymi partnerami, np. UNESCO i Europejską Siecią Szkolenia Kadr Wymiaru Sprawiedliwości.

¹⁰⁷⁵ CEPOL jest agencją Unii Europejskiej promującą szkolenia w dziedzinie ścigania na poziomie europejskim i międzynarodowym.

Zalecenia wskazane w konkluzji były systematycznie wprowadzane w życie, czego przykładem jest powołanie w 2012 r. EU CULTNET sieci organów ścigania i ekspertów właściwych w dziedzinie dóbr kultury, która działa na bazie punktów kontaktowych ds. zapobiegania przestępstwom przeciwko dobrom kultury i zwalczania tego zjawiska. Punkty te wyznaczono do celów zwiększenia koordynacji na szczeblu krajowym między organami ścigania, organami kultury i organizacjami prywatnymi (np. sklepami z antykami, domami aukcyjnymi, internetowymi stronami aukcyjnymi)¹⁰⁷⁶.

W kolejnych latach dla polityki UE dotyczącej przeciwdziałania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu duże znaczenie miała sytuacja na Bliskim Wschodzie, czego wyrazem była Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz¹⁰⁷⁷. Na wzrost zainteresowania omawianym zjawiskiem organów unijnych wpłynęło m.in. zdiagnozowanie powiązania tego zjawiska z finansowaniem terroryzmu, na co zwrócono uwagę m.in. w wydanym 2 lutego 2016 r. komunikacie Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie planu działania na rzecz skuteczniejszego zwalczania finansowania terroryzmu¹⁰⁷⁸. W dokumencie tym wskazano, że *obrazy stanowisk archeologicznych niszczonych przez Daisz są w mediach wszechobecne i wielu postrzega je jako zbrodnie wojenne popełnione przeciw dziedzictwu kulturowemu. Ale niezależnie od olbrzymich szkód, jakie są tam wyrządzane, istnieją niezbite dowody na to, że Daisz prowadzi nielegalne wykopaliska na stanowiskach archeologicznych w celu uzyskania dóbr kultury, które następnie spienięża. Dobra kultury nielegalnie wyprowadzone z Iraku i Syrii, mogą stanowić znaczące źródło dochodów terrorystów. Jeżeli dochody te opierają się na transakcjach z odbiorcami z Europy, ich zidentyfikowanie i przerwanie łańcucha dostaw mogłoby przyczynić się do zdławienia ważnego źródła finansowania działalności terrorystycznej.*

Jak podkreśla ekspert Komisji Europejskiej Anna Kędziorek¹⁰⁷⁹ to właśnie wskazany plan działania na rzecz skuteczniejszego zwalczania finansowania terroryzmu przyczynił się do rozpoczęcia prac nad rozporządzeniem (UE) 2019/880¹⁰⁸⁰.

¹⁰⁷⁶ Sieć funkcjonuje w związku z Rezolucją Rady UE nr 14232/12 z dnia 4 października 2012 r. (17541/11 ENFOPOL 415 CULT 111 ENFOCUSTOM 143. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14232-2012-INIT/pl/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁷⁷ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz (2015/2649(RSP), Dz. Urz. UE C 346 z 21.09.2016, s. 55-59

¹⁰⁷⁸ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL on an Action Plan for strengthening the fight against terrorist financing COM/2016/050 final <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0050>, [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁷⁹ Policy Officer in the Cultural Policy Unit of the Directorate General for Education and Culture (European Commission).

Zwalczanie nielegalnego handlu dobrami kultury stał się częścią walki UE z przestępczością zorganizowaną. W następstwie decyzji Rady ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych z dnia 18 maja 2017 r.¹⁰⁸¹ wzmocniona została współpraca operacyjna między organami egzekwowania prawa. 26 maja 2021 zostały natomiast przyjęte konkluzje w sprawie ustalenia priorytetów UE na lata 2022–2025 w zakresie zwalczania poważnej i zorganizowanej przestępczości za pomocą europejskiej multidyscyplinarnej platformy przeciwko zagrożeniom przestępstwami (EMPACT)¹⁰⁸². W ramach 10 priorytetów w zakresie zwalczania przestępczości wskazano, jako 8 priorytet rozbijanie siatek przestępczych zaangażowanych w zorganizowaną przestępczość przeciwko mieniu, ze szczególnym uwzględnieniem zorganizowanych włamań, kradzieży i rozbojów, przestępstw związanych z pojazdami silnikowymi oraz nielegalnego handlu dobrami kultury¹⁰⁸³.

Istotne informacje dotyczące działań UE w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością zawiera również komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 14 kwietnia 2021 r. w sprawie unijnej strategii zwalczania przestępczości zorganizowanej 2021-2025¹⁰⁸⁴. W dokumencie tym wskazano, że

nielegalny handel dobrami kultury ma druzgocący wpływ na dziedzictwo kulturowe państw, stanowi źródło dochodów organizacji przestępczych oraz odgrywa decydującą rolę w procederze prania pieniędzy. Skuteczne zwalczenie tego rodzaju przestępstwa wymaga poprawy monitorowania i wymiany informacji, zacieśnienia współpracy organów ścigania i organów celnych, zacieśnienia współpracy między dziedziną wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych a wspólną polityką bezpieczeństwa i obrony w terenie oraz wykorzystania wiedzy eksperckiej różnych podmiotów publicznych i prywatnych. Szybki dostęp do archeologów i historyków sztuki może wnieść bardzo znaczący wkład w postępowania przygotowawcze w sprawie nielegalnego handlu dobrami kultury. Z myślą o zwalczaniu tej specyficznej formy przestępczości Komisja będzie nadal wspierać budowanie zdolności ekspertów w dziedzinie dziedzictwa kulturowego, w tym sieć takich ekspertów, z której państwa

¹⁰⁸⁰ A. Kędziorek, A. Jakubowski, *The Role of the European Union in Combatting the Illicit Trafficking of Cultural Objects – Towards a New Action Plan*, „Santander Art and Culture Law Review” 2021, nr 2, s. 17.

¹⁰⁸¹ Zob. Projekt konkluzji Rady w sprawie ustalenia priorytetów UE na lata 2018–2021 w zakresie zwalczania zorganizowanej i poważnej przestępczości Międzynarodowej, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8654-2017-INIT/pl/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁸² Ibidem.

¹⁰⁸³ Council conclusions setting the EU's priorities for the fight against serious and organised crime for EMPACT 2022 – 2025, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8665-2021-INIT/en/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁸⁴ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 14 kwietnia 2021 r. w sprawie unijnej strategii zwalczania przestępczości zorganizowanej 2021-2025 COM/2021/170 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0170&from=FR>, [dostęp: 20.02.2023].

członkowskie mogłyby korzystać w ramach EMPACT. Wspierana będzie ich współpraca strukturalna z organami ścigania, aby ułatwić prowadzenie postępowań przygotowawczych, a także finansowanie projektów dotyczących nielegalnego handlu dobrami kultury. Ponadto Komisja zbada inne niezbędne działania pozwalające przeciwdziałać temu zjawisku, w tym poprzez poprawę identyfikowalności dóbr kultury na rynku wewnętrznym w trybie online i offline oraz współpracę z państwami trzecimi, w których dochodzi do grabieży dóbr kultury. Komisja przedstawi w tym celu w 2022 r. plan działania dotyczący zwalczania nielegalnego handlu dobrami kultury.

Zapowiedziany przez Komisję plan działania został opublikowany 13 grudnia 2022 r.¹⁰⁸⁵. We wskazanym dokumencie określono, że celem planowanych działań UE przeciwko nielegalnemu handlowi dobrami kultury jest skuteczne powstrzymywanie przestępców, reagowanie na zmieniające się zagrożenia bezpieczeństwa oraz ochrona dziedzictwa kulturowego. W ramach planu skoncentrowano się na czterech celach strategicznych.

Pierwszym z celów strategicznych ma być poprawa zapobiegania przestępstwom i ich wykrywania przez uczestników rynku i instytucje dziedzictwa kulturowego. W ramach wskazanego celu zaplanowano liczne zadania Komisji¹⁰⁸⁶ i zalecenia dla państw członkowskich¹⁰⁸⁷.

¹⁰⁸⁵ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 13 grudnia 2022 r. w sprawie planu działania UE przeciwko nielegalnemu handlowi dobrami kultury, COM(2022) 800 final: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0800&from=EN>, [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁸⁶ W ramach wskazanego celu zaplanowano, że Komisja:

- rozpocznie dialog z rynkiem dzieł sztuki, przy ścisłej współpracy z UNESCO, na temat kwestii związanych z ochroną dóbr kultury i handlem nimi na jednolitym rynku, obejmujący spotkanie wysokiego szczebla w 2023 r.;
- wesprze wymianę informacji między osobami zawodowo zajmującymi się dziedzictwem kulturowym a odpowiednimi organami poprzez serię warsztatów i działań umożliwiających wzajemne uczenie się⁴³;
- rozważy w drodze studium wykonalności rozszerzenie elektronicznego systemu regulacji przywozu dóbr kultury w celu przetwarzania wywozu dóbr kultury;
- chcąc pomóc państwom członkowskim w tworzeniu rejestrów sprzedaży w celu poprawy identyfikowalności dóbr kultury na jednolitym rynku (z uwzględnieniem sprzedaży przez internet), Komisja przeprowadzi odpowiednie badanie i na tej podstawie wyda w 2024 r. wytyczne dla państw członkowskich;
- będzie współpracować z ICOM w celu promowania Kodeksu Etyki ICOM dla Muzeów, zwiększenia zdolności oraz organizacji szkoleń dla pracowników muzeów i instytucji dziedzictwa kulturowego w kilku państwach członkowskich, aby lepiej rejestrować i chronić ich zbiory.

¹⁰⁸⁷ W ramach wskazanego celu państwa członkowskie zachęca się do:

- wzmocnienia skutecznej współpracy i wymiany informacji wśród organów celnych i z Komisją za pomocą systemu informacji celnej w celu zwalczania oszustw związanych z dobrami kultury;
- stosowania środków zapewniających, aby dobra zgromadzone w publicznych i prywatnych zbiorach były należycie rejestrowane w bazach danych i aby przestępstwa przeciwko mieniu były zgłaszane organom ścigania przy pomocy norm i narzędzi uzgodnionych na forum międzynarodowym, takich jak norma Object ID lub prowadzona przez Interpol baza danych skradzionych dzieł sztuki;
- identyfikacji, oceny i zrozumienia ryzyka związanego z nielegalnym handlem dobrami kultury, praniem pieniędzy i finansowaniem terroryzmu w ramach krajowej oceny ryzyka przeprowadzanej na podstawie

Drugi z celów strategicznych dotyczy wzmocnieniu ścigania przestępstw i zdolności sądowych, w ramach którego mają działać Komisja¹⁰⁸⁸ i państwa członkowskie¹⁰⁸⁹.

przepisów dotyczących przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz do przyjęcia odpowiednich środków ograniczających takie ryzyko;

- podnoszenia świadomości i kierowania do odpowiednich podmiotów sektora prywatnego wskazówek na temat najlepszych sposobów wypełniania obowiązków w zakresie zapobiegania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu we współpracy z właściwymi organami ;
- usprawnienia współpracy między podmiotami zobowiązanymi na rynku dzieł sztuki i antyków, sektorem finansowym i jednostkami analityki finansowej w drodze udostępniania wiedzy i szkoleń na temat ryzyka i rodzajów nielegalnej działalności związanej z dobrami kultury, i jednocześnie do uwzględnienia możliwości współpracy między podmiotami publicznymi i prywatnymi;
- promowania Międzynarodowego Kodeksu Etyki UNESCO dla Sprzedawców Dóbr Kultury i Kodeksu Etyki ICOM dla Muzeów.

¹⁰⁸⁸ W ramach wskazanego celu zaplanowano, że Komisja:

- będzie identyfikować i promować bardziej ujednolicone kategorie na potrzeby gromadzenia danych przy wsparciu ze strony Europolu, co mogłoby w przyszłości umożliwić ogólnounijne gromadzenie danych za pośrednictwem Eurostatu;
- przeanalizuje środki na potrzeby ogólnounijnej harmonizacji i integracji prowadzonych przez państwa członkowskie baz danych dotyczących skradzionych dóbr kultury, w tym połączenia z bazą danych dotyczących skradzionych dzieł sztuki prowadzoną przez Interpol;
- będzie nadal finansować tworzenie rozwiązań zwiększających identyfikowalność i wykrywanie dóbr kultury w celu ich ochrony przed zagrożeniami stwarzanymi przez człowieka (w tym przed przestępczością) oraz uwzględniających poszczególne aspekty ochrony dóbr kultury, w tym środki w zakresie identyfikowalności, a także wykrywanie i śledzenie dóbr kultury będących przedmiotem nielegalnego handlu ;
- uwzględni problematykę nielegalnego handlu dobrami kultury w programie kursu wprowadzającego dla funkcjonariuszy stałej służby Europejskiej Straży Granicznej i Przybrzeżnej do celów wykrywania przestępczości transgranicznej;
- oceni funkcjonujące cyfrowe narzędzia dochodzeniowe (w tym narzędzia sfinansowane przez Komisję) i będzie propagować ich udostępnianie państwom członkowskim, przy wsparciu ze strony Laboratorium Innowacji Europolu;
- sporządzi zestawienie krajowych przepisów państw członkowskich uznających nielegalny handel dobrami kultury za przestępstwo oraz podsumuje wdrożenie Konwencji Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury („Konwencja z Nikozji”).

¹⁰⁸⁹ W ramach wskazanego celu państwa członkowskie zachęca się do:

- ustanowienia specjalnych krajowych baz danych dotyczących skradzionych dóbr kultury i należytego zarządzania tymi bazami danych;
- zgłaszania skradzionych dóbr kultury do Interpolu za pomocą prowadzonej przez Interpol bazy danych dotyczących skradzionych dzieł sztuki;
- wymiany informacji na temat przypadków nielegalnego handlu dobrami kultury z Europolem i Interpolem w celu udoskonalenia obrazu sytuacji na podstawie danych wywiadowczych;
- wykorzystania maksymalnego potencjału EMPACT w przypadkach nielegalnego handlu dobrami kultury, w tym w zakresie dochodzeń dotyczących zaangażowanych w ten proceder siatek przestępczych i związanych z nim nielegalnych przepływów pieniężnych;
- pełnego wykorzystania wsparcia ze strony Europolu i Eurojustu oraz wiedzy specjalistycznej na potrzeby transgranicznej współpracy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości;
- odpowiedniego budowania zdolności krajowych organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, na przykład przez ustanowienie i przeszkolenie specjalnych jednostek organów ścigania i wyspecjalizowanych grup prokuratorów oraz zapewnienie podstawowych szkoleń dla funkcjonariuszy policji, organów celnych i straży granicznej przeprowadzających rutynowe kontrole;
- zawarcia protokołu ustaleń między odpowiednimi organami ścigania i odpowiednimi instytucjami dziedzictwa kulturowego w celu zapewnienia odpowiedniego postępowania z zajętymi lub skonfiskowanymi dobrami kultury i ich odpowiedniego przechowywania;
- wspierania umocnienia i trwałości sieci EU CULTNET, tak aby można było wykorzystać jej pełny potencjał, m.in. poprzez oddelegowanie w tym celu odpowiedniego personelu do Europolu oraz przez opracowanie wspólnych środków, na przykład aby organy ścigania szybciej uzyskiwały dostęp do niezbędnej wiedzy specjalistycznej archeologów lub historyków sztuki;

Trzeci z celów strategicznych realizowany przez Służby Komisji we współpracy z Europejską Służbą Działań Zewnętrznych (ESDZ)¹⁰⁹⁰ i w stosownych przypadkach państwami członkowskimi odnosi się do zacieśnienia współpracy międzynarodowej.

Czwarty cel realizowany przez służby Komisji - w stosownych przypadkach we współpracy z ESDZ¹⁰⁹¹ - ma dotyczyć wsparcia innych kluczowych zainteresowanych stron w zakresie ochrony dóbr kultury przed przestępczością.

W planie działania podkreślano m.in., że nielegalny handel dobrami kultury również ma swoje ofiary: nie tylko sprzyja on działaniom zagrażającym bezpieczeństwu obywateli Unii, ale również może powodować nieodwracalne szkody dla europejskiego dziedzictwa kulturowego i tym samym dla wspólnej europejskiej tożsamości. Biorąc pod uwagę szeroki wachlarz działań planowanych w najbliższych latach przez UE dotyczących zwalczania nielegalnego handlu dobrami kultury, w mojej ocenie, ich realizacja może mieć pozytywny wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce o ile będą one wdrażane także w naszym kraju.

Odnosząc się do szeroko rozumianej ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością należy również zwrócić uwagę, że w ostatnich latach Unia Europejska szerzej zajęła się tym zagadnieniem także pod kątem konfliktów zbrojnych i wojen. 17 stycznia 2019 r. Parlament Europejski wydał rezolucję w sprawie transgranicznych roszczeń o zwrot dzieł sztuki i dóbr kultury zagrabionych podczas konfliktów zbrojnych i wojen, w której zauważono m.in. że *na poziomie UE nie poświęcono wystarczającej uwagi kwestii zwrotu dzieł sztuki i dóbr kultury zagrabionych, skradzionych lub nielegalnie pozyskanych m.in. podczas konflik-*

-
- podpisania, ratyfikacji i wdrożenia Konwencji Rady Europy z Nikozji.
 - ¹⁰⁹⁰ Służby Komisji we współpracy z ESDZ i – w stosownych przypadkach – państwami członkowskimi:
 - będą monitorować i zgłaszać postępy we wdrażaniu konkluzji Rady w sprawie podejścia UE do dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów i kryzysów;
 - zwiększą wsparcie na rzecz ochrony ukraińskich dóbr kultury przed zniszczeniem w drodze wspierania wywożenia i fizycznej ochrony zbiorów;
 - zwiększą zdolności państw trzecich do prowadzenia współpracy transgranicznej i dochodzeń w sprawie prania pieniędzy związanego z dobrami kultury, w szczególności przez rozszerzenie zakresu globalnego instrumentu UE na rzecz przeciwdziałania praniu pieniędzy, tak aby obejmował on również Azję i Amerykę Łacińską.

¹⁰⁹¹ Służby Komisji w stosownych przypadkach we współpracy z ESDZ:

- będą udzielać wsparcia finansowego ICOM na modernizację Obserwatorium ICOM, które gromadzi i rozpowszechnia różne instrumenty i materiały na potrzeby osiągnięcia zrozumienia społecznego na poziomie międzynarodowym i ukierunkowania polityki na ochronę dóbr kultury;
- będą wspierać UNESCO w opracowaniu podręcznika dla dziennikarzy na temat przekazywania informacji dotyczących przestępstw związanych z dziedzictwem kulturowym;
- będą wspierać inicjatywy na rzecz angażowania młodzieży w ramach programu „Kreatywna Europa”, Europejskiego Korpusu Solidarności, oraz Erasmus+;
- będą prowadzić dialog z odpowiednimi organizacjami młodzieżowymi w celu promowania wiedzy na temat konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego przed zniszczeniem, kradzieżą i grabieżą.

*tów zbrojnych, zwłaszcza w dziedzinie prawa prywatnego, międzynarodowego prawa prywatnego i postępowania cywilnego*¹⁰⁹². Kolejnym ważnym dokumentem poruszającym to zagadnienie były konkluzje Rady w sprawie podejścia UE do dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów i kryzysów z 21 czerwca 2021 r., w którym to apeluje o ochronę dziedzictwa kulturowego w okresach konfliktów i kryzysów¹⁰⁹³.

4.4. Podsumowanie.

Oceniając wpływ jaki mają regulację międzynarodowe i prawo Unii Europejskiej na zjawisko przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe należy wskazać, że obecnie oba te reżimy prawne ewaluują w celu wzmocnienia ochrony dóbr kultury i zwalczania wskazanego zjawiska. Zmienia się bowiem optyka w sprawie zagrożenia, jaki pociąga ze sobą ten rodzaj przestępczości. Działania ograniczające przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu zaczęto postrzegać nie tylko przez pryzmat ochrony interesów kulturalnych poszczególnych państw czy ochrony światowego dziedzictwa, ale także jako służące w znacznej mierze ograniczaniu poważnej przestępczości o charakterze międzynarodowym, w tym terroryzmu.

Także organizację międzynarodowe i instytucję Unii Europejskiej w większym niż dotychczas stopniu postrzegają ochronę dziedzictwa kulturowego pod kątem zagrażających mu działań przestępczych.

Ponieważ zarówno normy prawa międzynarodowego jak i prawodawstwo Unii Europejskiej współtworzą system chroniący zabytki i dobra kultury w Polsce konieczne jest postawienie pytania czy Polska w sposób optymalny wykorzystuje narzędzia i doświadczenia wypracowane w ramach międzynarodowej i regionalnej współpracy. Niestety na chwilę obecną odpowiedź jest negatywna. Polska nie przyjęła bowiem do tej pory dwóch niezwykle istotnych umów międzynarodowych w postaci Konwencji UNIDROIT z 1995 r. oraz Konwencji z Nikozji. Przyjęcie pierwszej z Konwencji znacznie usprawniłoby proces restytucji dóbr kultury przez Polskę. Druga Konwencja tworzy natomiast podwaliny pod międzynarodowy system karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego. Uważam, że obie ww. konwencje powinny być przez Polskę ratyfikowane.

¹⁰⁹² Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 stycznia 2019 r. w sprawie transgranicznych roszczeń o zwrot dzieł sztuki i dóbr kultury zagrabionych podczas konfliktów zbrojnych i wojen (2017/2023(INI)) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52019IP0037>, [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁹³ Konkluzje Rady w sprawie podejścia UE do dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów i kryzysów z 21 czerwca 2021 r. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9837-2021-INIT/pl/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

Oceniając natomiast rozwiązania wynikające z prawa Unii Europejskiej należy zwrócić uwagę na następujące zagadnienia:

1. Europejski system poszukiwań i zwrotu nielegalnie wywożonych dóbr kultury pomiędzy państwami członkowskimi opierający się na Dyrektywie 2014/60/UE wymaga dalszej rozbudowy i usprawnienia mechanizmów wykorzystywanych w ramach tych działań;
2. Rozporządzenie (UE) 2019/880 wymaga jeszcze wielu czynności by zrealizować jego założenia, jednak prawidłowo wdrożone może być istotnym narzędziem do ograniczenia strat dziedzictwa kultury.
3. Przyjęty w 2022 r. plan działania UE przeciwko nielegalnemu handlowi dobrami kultury jest, w mojej opinii, istotnym dokumentem o charakterze strategicznym, którego realizacja może ograniczyć patologiczne zjawiska w obrocie dobrami kultury na obszarze UE.

ROZDZIAŁ 5.

PRZESTĘPCZOŚĆ PRZECIWKO DZIEDZICTWU KULTUROWEMU – ZAGROŻENIA ORAZ OCHRONA.

5.1. Wstęp.

By w kontekście obowiązujących regulacji prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa przed przestępczością ocenić praktykę działania organów ścigania i instytucji powołanych do ochrony zabytków i dóbr kultury należy wpierw zdefiniować, czym jest w istocie przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. W szczególności, jaki jest zakres tego pojęcia oraz jakie konkretnie zagrożenia dla dziedzictwa to zjawisko generuje. W tym celu w niniejszym rozdziale pracy po analizie prezentowanych w Polskiej i międzynarodowej literaturze przedmiotu poglądach naukowców zajmujących się zagadnieniem zaproponowałem definicję „przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu”. Następnie korzystając z zaproponowanej definicji przedstawiłem główne formy przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu a także obszary dziedzictwa wymagające szczególnej ochrony ze względu na swoją specyfikę. W celu pełniejszego obrazu zjawiska przeanalizowano także motywacje sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Szczegółowo przedstawione zagrożenia przestępczością dziedzictwa kulturowego uzupełniłem oceną tego zjawiska na podstawie szczegółowych danych i statystyk gromadzonych przez służby i organy państwowe. Jednocześnie zdiagnozowałem mankamenty obecnych rozwiązań w zakresie gromadzenia informacji na temat tej kategorii przestępczości.

Zobrazowanie podejmowanych w Polsce praktycznych działań służących ochronie naszego dziedzictwa kulturowego przed przestępczością oprócz oceny zagrożeń wymagało natomiast szczegółowej analizy instytucjonalnych ram tej ochrony. Z tego powodu w tej części pracy przedstawiłem także kompetencje właściwych organów i instytucji oraz wskazałem istniejące porozumienia w tej materii.

Przedstawione rozważania uzupełniłem o informacje uzyskane z badania w formie wywiadu z ekspertami z zakresu zagadnienia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (z oficerami policji).

5.2. Pojęcia odnoszące się do zjawiska przestępczości w badaniach nad ochroną dziedzictwa kulturowego.

W polskim systemie prawnym funkcjonuje szereg pojęć definiujących elementy dziedzictwa kulturowego same natomiast pojęcie „dziedzictwo kulturowe” jest pojęciem najszerszym, w którym zawierają się pozostałe pojęcia¹⁰⁹⁴. Elementy dziedzictwa kulturowego zdefiniowane jak zabytek, muzealium, materiał biblioteczny, materiał archiwalny, dobra kultury czy dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury objęte są ochroną karnoprawną. Także funkcjonujące w ramach prawa międzynarodowego i regulacji Unii Europejskiej pojęcie dobra kultury ma odmienny zakres w zależności od aktu prawnego, w którym zostało zastosowane. Sytuacja ta powoduje szereg problemów, gdy chcemy spojrzeć szeroko na zagrożenia dziedzictwa kulturowego przestępczością, ponieważ w istocie badając je powinniśmy określić ramy tego zjawiska wskazując, jakie działania przestępcze będą wchodzić w jego zakres. Na użytek badań z zakresu kryminologii i kryminalistyki istotne jest więc zdefiniowanie pojęcia dziedzictwo kulturowe i określenie jego zakresu. Należy jednak wcześniej dokonać przeglądu innych istniejących pojęć wypracowanych przez naukowców i ekspertów zajmujących się tym zagadnieniem zarówno w Polsce jak i na świecie.

Propozycje odrębnej definicji w badaniach nad przestępczością wymierzoną w dobra kultury do dyskursu naukowego wprowadził Tadeusz Rydzek autor wydanej w 1983 książki *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty kradzieży dóbr kultury w Polsce w latach 1946–1977*¹⁰⁹⁵. Wiele zgłoszonych przez tego autora tez i postulatów jest obecnie aktualnych także w kontekście przedstawionej przeze mnie propozycji zdefiniowania pojęcia *przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu*. Tadeusz Rydzek zwracał uwagę, że w obowiązujących w Polsce przepisach nie było i nie ma pojęć ani definicji, za pomocą których można byłoby wyrazić różnorodność działań kryminalnych godzących w dobra mające znaczenie dla kultury i dziedzictwa kulturalnego narodu, lub określić pełne rozmiary bądź formy zagrożenia tych dóbr. Autor ten wskazywał, że takiego terminu brakuje nie tylko w prawie, (co w jego opinii można w różny sposób usprawiedliwić) ale nie ma go również w kryminologii i kryminalistyce, z których pierwsza nauka, zajmuje się badaniami zjawiskowych form przestępczości i rządzących nimi prawidłowościami, nie może się obejść bez pojęć umożliwiających uogólnienia. W kryminalistyce taka definicja w jego opinii jest jeszcze niezbędniejsza,

¹⁰⁹⁴ Zob. Rozdział I pracy „Podstawowe pojęcia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością”.

¹⁰⁹⁵ Zob. rozdział II pracy odośnie rozwoju badań naukowych nad zjawiskiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

ponieważ takie instrumenty warunkują poprawne metodologicznie analizy struktur zagrożenia, kanonów taktyczno-technicznych i czynników decydujących o efektywności procesów wykrywalności sprawców przestępstw¹⁰⁹⁶.

W opinii Tadeusza Rydzeka pojęciem, za pomocą którego dałoby się wyrazić różnorodność działań i zaniechań przestępnych godzących w kulturalne dziedzictwo narodu, może być: „przestępczość przeciwko dobrom kultury”. W kryminalistyce należy przez nie rozumieć ogół przestępstw wszystkich typów, które w sposób bezpośredni - a nawet pośredni - godzą w dobra kultury. W tym rozumieniu do przestępczości przeciwko dobrom kultury zaliczają się nie tylko kradzieże i przemyt ruchomych dóbr kultury, lecz także inne typy i formy przestępczych czynów, w wyniku, których jest zagrożona zasada ich nienaruszalności. Chodzi tu zwłaszcza o rabunki dóbr kultury, zabójstwa w celu zawładnięcia tymi dobrami, pracownicze zagarnięcia dóbr kultury, ich fałszerstwa, spekulacje nimi, łapownictwo i przekupstwo, którego podłożem jest doprowadzenie do szkodliwych dla dziedzictwa narodu operacji lub obrotu dobrami kultury. Rydzek podkreślał, że zastosowanie tak zdefiniowanego pojęcia umożliwiło mu przeprowadzenie analiz i badań odbiegających od używanych powszechnie schematów zarówno w sensie metodologii, jak i ostatecznych konkluzji¹⁰⁹⁷.

Pojęcie zaproponowane przez Tadeusza Rydzeka tworzone na bazie pojęcia dóbr kultury, które zawarte było m.in. w obowiązującej w tym okresie ustawie z 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach¹⁰⁹⁸ było pojęciem pojemnym i pozwalało badać w tym okresie tą kategorię przestępczości. Na konieczność odrębnego podejścia do ochrony dzieł sztuki zwracał także w tym czasie uwagę Tadeusz Hanausek podkreślając, że zwiększające się z każdym rokiem znaczenie kulturowe i wartość materialna dzieł sztuki z jednej strony oraz stale rosnące zagrożenie tych dzieł kradzieżami z drugiej, spowodowały powstanie nowej dziedziny kryminalistyki, która w celu realizacji swych skomplikowanych zadań korzysta z doświadczeń i osiągnięć wielu dyscyplin naukowych, poczynając od historii sztuki, a na elektronice kończąc. Wskazywał on, że powstanie tej nowej dziedziny jest konsekwencją pełnienia przez kryminalistykę jednej z jej podstawowych funkcji, czyli profilaktyki kryminali-

¹⁰⁹⁶ Zob. T. Rydzek, *Kryminalistyczne pojęcie przestępczości przeciwko dobrom kultury, jej struktura i prognozowanie*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 83-84.

¹⁰⁹⁷ Ibidem, s. 84.

¹⁰⁹⁸ Zgodnie z art. 2 ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 1962 r. dobrem kultury jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną.

stycznej¹⁰⁹⁹. Kryminalistyka, w opinii Tadeusza Hanauska może zatem i powinna korzystać z wypracowywanych nowoczesnych, uniwersalnych systemów ochrony dzieł sztuki, opartych na wynikach własnych badań, a także na rezultatach prac prowadzonych w innych dziedzinach nauki. Powinna opracować pełen układ nowoczesnych systemów ochrony dzieł sztuki przed kradzieżami. Systemy takie powinny oferować wsparcie zainteresowanym dysponentom, a także służyć im odpowiednimi konsultacjami i pomocą¹¹⁰⁰.

Pomimo upływu czasu potrzeba odrębnego zdefiniowania pojęcia, które pozwalałoby badać przestępczość wymierzoną przeciwko dziedzictwu kulturowemu i jego elementy nadal jest aktualna.

W związku ze zmianami prawa i nowymi pojęciami w przepisach chroniących dziedzictwo kulturowe w mojej opinii pojawiła się potrzeba wypracowania nowej zbiorczej definicji dotyczącej przestępczości wymierzonej w jego elementy.

Wejście w życie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w 2003 spowodowało, że naukowcy zajmujący się tym zagadnieniem a także przedstawiciele organów ścigania zaczęli stosować określenie „przestępczość przeciwko zabytkom”. Maciej Trzcíński słusznie wskazuje, że samo pojęcie „przestępczość przeciwko zabytkom” okazuje się być na gruncie prawa krajowego terminem trudnym do precyzyjnego zdefiniowania. Trudność ta wynika z faktu, iż w żadnym polskim kodeksie karnym nie funkcjonowały i nie zostały bezpośrednio określone przestępstwa, których przedmiotem miałyby być zabytki. Stąd też należy zgodzić się z opinią, iż pojęcie „przestępczość przeciwko zabytkom” stało się swego rodzaju uogólnieniem, które wprowadzone zostało przede wszystkim na użytek kryminalistyki i kryminologii¹¹⁰¹.

Same ramy pojęcia „Przestępczość przeciwko zabytkom” nie zostały przez naukowców nawet umownie określone. Przy braku zakreślenia takich ram powstaje pytanie o to, co właściwie definiujemy, jako przestępczość przeciwko zabytkom. Moim zdaniem można dyskutować o kilku zakresach tego pojęcia. Pierwszy wąski zakres odnosiłby się jedynie do przestępstw i wykroczeń stypizowanych w Ustawie o.z.o.z.¹¹⁰² drugi natomiast biorąc pod uwagę półkodeksowy model karnoprawnej ochrony zabytków dotyczyłby przestępstw wymierzo-

¹⁰⁹⁹ Zob. T. Hanausek, *Rozpoznanie kryminalistyczne w ochronie dzieł sztuki*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 69.

¹¹⁰⁰ Ibidem, s. 70.

¹¹⁰¹ M. Trzcíński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit., s. 37.

¹¹⁰² Takie potoczne rozumienie tego pojęcia wiąże się z faktem, że wielu funkcjonariuszy organów ścigania stykając się z konkretnymi przepisami karnymi wprost w swojej treści odnoszącymi się do zabytków może utożsamiać przestępczość jedynie do przepisów karnych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Także policja w swoich statystykach przestępczości w kontekście zabytków odnosi się jedynie do czynów stypizowanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

nych w rzeczy sklasyfikowane, jako zabytki zarówno na podstawie ww. ustawy jak i przepisów kodeksu karnego z 1997 r. Istnieje również jeszcze inna propozycja rozumienia tego pojęcia. Piotr Ogrodzki zaproponowane pojęcie Tadeusza Rydzeka odnoszące się do przestępczości przeciwko dobrom kultury wprost proponował stosować także do przestępczości przeciwko zabytkom włączając w jego zakres także przestępstwa stypizowane w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami¹¹⁰³.

Niezależnie od pojęcia „przestępczości przeciwko zabytkom” w literaturze przedmiotu stosuje się w dalszym ciągu pojęcie „przestępczości przeciwko dobrom kultury”. Justyna Karaźniewicz wskazuje, że to pojęcie jest terminem umownym, nieznajdującym bezpośredniego odzwierciedlenia w odniesieniu do czynów opisanych w konkretnym rozdziale części szczególnej kodeksu karnego ani innej ustawy¹¹⁰⁴. Jest to w jej opinii przede wszystkim konsekwencją uregulowania przestępstw skierowanych przeciwko szeroko rozumianym dobrom kultury w różnych aktach prawnych. W jej ocenie równie istotny jest fakt, iż znamiona poszczególnych typów czynów zabronionych nie pozwalają na wskazanie jednego, wspólnego dla wszystkich regulacji i jednolicie określonego przedmiotu ochrony. Skutkuje to nie tylko w płaszczyźnie zdefiniowania pojęcia przestępczości przeciwko dobrom kultury, ale także niesie za sobą daleko idące, niekorzystne skutki w sferze prowadzenia postępowania karnego i efektywności ścigania. W ujęciu Karaźniewicz pojęcie przestępczości przeciwko dobrom kultury obejmuje wszystkie przestępstwa, w których atak sprawcy skierowany jest przeciwko zabytkom i innym dobrom kultury, stanowiącym narodowe dziedzictwo kulturowe i z tego względu objętych ochroną prawną. Jak wspomniano, tak szeroko rozumiane dobra kultury są przedmiotem ochrony przepisów zawartych w różnych aktach prawnych, między innymi kodeksu karnego oraz ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹¹⁰⁵. Karaźniewicz podkreśla, że rozproszenie przepisów określających przestępstwa przeciwko szeroko rozumianym dobrom kultury oraz różnorodność terminologiczna stosowana przez ustawodawcę mają istotne, negatywne konsekwencje z punktu widzenia skuteczności prowadzonych w tych sprawach postępowań karnych¹¹⁰⁶. Również Policja w swoich statystykach przestępczości oprócz przestępstw stypizowanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzi osobne statystyki przestępczości przeciwko dobrom kultury, które niestety są zli-

¹¹⁰³ Zob. P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom...*, op. cit., 2005, s.9

¹¹⁰⁴ J. Karaźniewicz, *Specyfika postępowania przygotowawczego prowadzonego w sprawach o przestępstwa przeciwko dobrom kultury*, „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 1, s. 50.

¹¹⁰⁵ Ibidem.

¹¹⁰⁶ Ibidem, s. 52.

czane w różnych latach według odmiennej systematyki, co wynika m.in z braku przejrzystości siatki pojęciowej.

Zwracam uwagę, że pojęcie przestępstw przeciwko dobrom kultury może mieć także węższe znaczenie, ponieważ w kodeksie karnym z 1997 r. doszło do penalizacji czynów bezpośrednio skierowanych przeciwko dobrom kultury a także dobrom o szczególnym znaczeniu dla kultury. Ponadto w 2017 r. w związku z wejściem w życie ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury do polskiego systemu prawnego została wprowadzona legalna definicja dobra kultury¹¹⁰⁷ co także ma wpływ na zakres pojęcia przestępczości wymierzonej w dobra kultury. W praktyce przy obowiązujących definicjach zabytku i dobra kultury w niektórych przypadkach dużym problemem może okazać się określenie, która rzecz będzie spełniała definicje zabytku, a która jedynie dobra kultury. Mogą pojawiać się sprzeczne opinie biegłych odnośnie wskazanego zagadnienia. Te same dzieło zakwalifikowane jako dobro kultury w związku z upływem czasu może być później zakwalifikowane jako zabytek.

W literaturze przedmiotu pojawia się również pojęcie *przestępczość przeciwko dziedzictwu narodowemu*¹¹⁰⁸, które to pojęcie wydają się podkreślać narodowy charakter chronionego przed przestępczością dziedzictwa.

W publikacjach poświęconych zagadnieniu ochrony zabytków czy szerzej ochrony dziedzictwa kultury poruszane jest także zagadnienie patologii w obrocie na rynku sztuki. Naukowcy i specjaliści zajmujący się tym tematem wskazują na szereg działań przestępczych, z których część zagraża także zabytkom i dobrom kultury¹¹⁰⁹. Wojciech Szafrąński opisując przestępczość na rynku sztuki słusznie wskazuje, że rynek ten jest w ciągłej płynności i ewoluuje. Dodatkowo oparty jest na specyficznych zasadach, które powodują, że w coraz większym stopniu staje się idealnym wręcz miejscem dla działalności przestępczej. Idealnym

¹¹⁰⁷ Zgodnie z art 2 pkt 1 ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury za dobro kultury uznajemy zabytek w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 i 2245 oraz z 2019 r. poz. 730), rzecz ruchomą niebędącą zabytkiem, a także ich części składowe lub zespoły, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na ich wartość artystyczną, historyczną lub naukową, lub ze względu na ich znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego.

¹¹⁰⁸ A. Grajewski, *Prawo a przestępczość przeciwko dziedzictwu narodowemu. Zagrożenia i metody przeciwdziałania*, [w:] I. Gredka-Ligarska, D. Rozmus (red.), *Legalne/nielegalne poszukiwanie zabytków i obrót zabytkami. Na styku archeologii i prawa*, Sosnowiec 2017, s. 121-141.

¹¹⁰⁹ Zob. W. Pływaczewski, *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, [w:] W. Szafrąński, K. Zalasinska (red.), *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, Poznań 2009; także W. Pływaczewski, *Patologie w obrębie...*, op. cit.; także W. Pływaczewski, *Pranie pieniędzy oraz inne nielegalne transakcje finansowe z perspektywy międzynarodowego rynku dzieł sztuki*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Proceder prania pieniędzy i jego implikacje*, Warszawa 2013; także W. Szafrąński, *Handel dziełami sztuki w Polsce a gry rynkowe – zarys problematyki*, [w:] W. Kowalski, K. Zalasinska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011; W. Szafrąński, *Aktualne problemy i zagrożenia związane z obrotem dobrami kultury na rynku sztuki w Polsce z perspektywy prawnej ochrony zabytków*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1; W. Szafrąński, *Od fałszów z „3P” do „żyrandolowych” aukcji. Nowe zjawiska na rynku sztuki*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 3-4.

nie tylko z powodów samych przedmiotów obrotu co z uwagi na posiadanie tzw. warunków wstępnych dla większej skuteczności działalności przestępczej¹¹¹⁰. Należy jednak podkreślić, że jedynie część działań przestępczych na rynku sztuki będzie bezpośrednio godziła w dziedzictwo kulturowe. Niektóre działania sprawców związane z oszustwami czy praniem pieniędzy pomimo naruszania ekonomicznych interesów państwa nie zagrażają bezpośrednio zachowaniu i obronie dziedzictwa kulturowego. Należy, więc uznać, że omawiane zjawisko powinno zostać do celów badawczych potraktowane odmiennie, jako odrębne pojęcie - *przestępczość na rynku sztuki*. Podobnie wśród przestępstw skierowanych przeciwko materiałom archiwalnym należy wskazać, że pomimo iż wiele z nich wiąże się bezpośrednio z zagrożeniem dla dziedzictwa kulturowego to jednak część czynów godzących w archiwalia nie będzie stanowiła zagrożenia dla dziedzictwa (np. zniszczenie dokumentacji pracowniczej).

Analizując międzynarodowe opracowania naukowe z zakresu kryminologii i prawa należy wskazać, że także w literaturze zagranicznej funkcjonują określenia mające na celu zdiagnozować dla celów badawczych zjawisko przestępczości wymierzonej w elementy dziedzictwa kulturowego a także związane z obrotem dziełami sztuki.

Jednym z takich pojęć opracowanych do celów badawczych jest określenie - przestępczość przeciwko sztuce (*Art Crime*). Jak wskazują naukowcy w literaturze przedmiotu w zakresie tego pojęcia mieszczą się różnorodne działania takie jak m.in. kradzieże i przywłaszczenia dzieł sztuki, wandalizm, fałszerstwo dzieła sztuki, nielegalne wykopaliska i nielegalny wywóz antyków i innych materiałów archeologicznych¹¹¹¹. Naomi Oostman opisując pojęcie przestępczości przeciwko sztuce zwraca uwagę, że po raz pierwszy zostało zdefiniowane w 1994 r w publikacji *Art crime* przez Johna Conklina, który pojęcie to odnosi do czynów podlegających odpowiedzialności karnej, które dotyczą dzieł sztuki¹¹¹². Naomi Oostman wskazuje, że omawiane pojęcie nie jest terminem jednoznacznym: nie składa się z jednej definicji i obejmuje wiele różnych rodzajów przestępstw, również poza kategoriami wymienionymi we wspomnianym dziele Conklina. Pomimo, że ten rodzaj przestępstw został uznany za przestępstwa bez ofiar to szkody, jakie wyrządzają tego typu czyny często poważnie zagrażają społecznościom lokalnym, dziedzictwu narodowemu i tożsamości ludzi¹¹¹³.

¹¹¹⁰ W. Szafrński, *Nowe zjawiska...*, op. cit., s. 45.

¹¹¹¹ Zob. B. Dobovšek, B. Slak, *The significance of studying and investigation art crime: old reasons, new world*, "Journal of Criminal Justice and Security" 2011, nr 4, s. 393-394.

¹¹¹² Zob. J. E. Conklin, *Art Crime*, Praeger, Westport 1994.

¹¹¹³ Zob. N. Oostman, *Art Crime*, oxford bibliographies, <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195396607/obo-9780195396607-0314.xml>, [dostęp: 3.01.2023].

Kolejnym pojęciem, które używane jest przez naukowców i ekspertów na świecie by określić badaną kategorię przestępczości to *cultural property crime* odnoszące się do przestępczości przeciwko własności kulturalnej. Joris Kila w kontekście pojęcia przestępczości przeciwko własności kulturowej zwraca uwagę, że pojęcie *art crime*, które jest dobrze znane nie obejmuje aktualnych problemów. Wskazuje on na problem zdefiniowania „sztuki”, które to pojęcie ściśle wiąże się pojęciem przestępczości przeciwko sztuce a także różne problemy związane z postrzeganiem sztuki. Joris Kila staje na stanowisku, iż przedmioty, które są atakowane i kradzione zwłaszcza w kontekście konfliktu zbrojnego niekoniecznie muszą być tym, co uważamy za dzieła sztuki jednak mają one związek z tożsamością, wyjątkowość i autentyczność ¹¹¹⁴. Autor ten wskazując, że określenie *cultural property* wywodzi się z Konwencji Haskiej z 1954 r. i odnosi się do bytów fizycznych, chociaż nazwa ta nie jest w jego opinii idealna. *Property* sugeruje formę własności, która często jest kwestionowana¹¹¹⁵. Natomiast termin dziedzictwo kulturowe - *cultural heritage* ma szersze znaczenie, które obejmuje niematerialne dziedzictwo kulturowe, aspekty ludzkiej ekspresji, które wykraczają poza obiekty fizyczne ale nadal implikują roszczenie własności¹¹¹⁶. W mojej ocenie pojęcie *cultural property crime* może dodatkowo nabrać znaczenia w związku z wejściem w życie Konwencji z Nikozji. Wskazana umowa międzynarodowa określa, bowiem konkretne przestępstwa przeciwko własności kulturalnej, jakie powinny wprowadzić państwa-strony do swoich ustawodawstw ¹¹¹⁷.

Pojęciem, które stosowane jest przez instytucje Unii Europejskiej w tym Europol jest natomiast określenie - przestępczość przeciwko dobrom kultury (*cultural goods crime*) ¹¹¹⁸. Wiąże się to z tym, że Unia Europejska w swoich działaniach zgodnie z nadanymi przez traktaty kompetencjami skupia się na zwalczaniu przemytu elementów dziedzictwa stąd akty prawne i inne dokumenty wspólnoty posługują się najczęściej w tej sferze określeniem *cultural goods*, która to nazwa jest stosowana w nomenklaturze celnej.

¹¹¹⁴ Np. rękopisy czy książki.

¹¹¹⁵ J.D. Kila, *From crimes against art to crimes against cultural property: New perspectives and dimensions in art crime*, [w:] J.D. Kila, M. Balcells, (red.), *Cultural Property Crime An Overview and Analysis of Contemporary Perspectives and Trends*, Leiden-Boston 2014, s. 168-169.

¹¹¹⁶ Ibidem, s. 169.

¹¹¹⁷ Zob. rozdział IV pracy odnośnie Konwencji Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, jako nowym modelu międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

¹¹¹⁸ Zob. Europol, *Cultural goods crime*, <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/illicit-trafficking-in-cultural-goods-including-antiquities-and-works-of-art>, [dostęp: 3.01.2023].

5.3. Pojęcie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

Oprócz pojęcia *art crime*, *cultural property crime* i *cultural goods crime* w związku z działaniami przestępców wymierzonymi w dziedzictwo kulturowe zarówno naukowcy, jak i organizacje międzynarodowe, takie jak Interpol, aby badać i przeciwdziałać temu zjawisku stosują także określenia *cultural heritage crime*¹¹¹⁹ oraz *heritage crime*.

Już w 2011 r. Stefano Manacorda opisując karnoprawną ochrona dziedzictwa kulturowego z perspektywy międzynarodowej wskazuje, że istnieje wiele niespójności w istniejącym systemie ochrony i to powinien być impuls do wprowadzenia przemyślanych reform, zwłaszcza w trzech kierunkach. Po pierwsze badacz ten wskazywał, że należy poczynić postępy w kierunku coraz większej harmonizacji definicji przestępstw, poprzez precyzyjne określenie przedmiotów, które mają być chronione, oraz elementów konstytutywnych przestępstw. Wskazywał on również, że można dostrzec bardziej ogólny konsensus w sprawie wzmocnienia instrumentów zajęcia i konfiskaty. Wymagałoby to konsensusu w celu przewyciężenia zwykłego odwoływania się do mechanizmów prawa prywatnego w celu restytucji i zwrotu, chociaż w opinii Stefano Manacordy należy dokładnie przemyśleć ochronę osób trzecich działających w dobrej wierze oraz ich prawa własności. Jako trzeci kierunek naukowiec ten przedstawiał prawdopodobną perspektywę, którą może być rozszerzenie odpowiedzialności karnej z osób fizycznych na osoby prawne¹¹²⁰. Postulowane i dostrzegane przez Stefano Manacorda konieczne kierunki zmian w zakresie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego zostały po latach uwzględnione w opisywanej w pracy Konwencji z Nikozji.

Także Louis Grove i Suzie Thomas zgłaszając szereg postulatów związanych ze współpracą w celu zwalczania przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe słusznie podkreślają m.in., że w takiej współpracy między naukowcami a także służbami musi istnieć wspólna terminologia opracowana, aby uniknąć problemów, które obecnie wpływają na pomiar tej kategorii przestępstw¹¹²¹. Opierając się na doświadczeniach w ramach badań prawa i praktyki w Anglii i USA Carolyn Shelbourn wskazuje natomiast na potrzebę poszerzenia znajomości prawa i większego zrozumienia wpływu przestępstw na dziedzictwo postulując

¹¹¹⁹ Zob. Interpol, *Cultural heritage crime*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime>, [dostęp: 3.01.2023].

¹¹²⁰ Zob. S. Manacorda, *Criminal Law Protection of Cultural Heritage: An International Perspective*, [w:] S. Manacorda, D. Chappell (red.), *Crime in the Art and Antiquities World: Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York 2011, s. 45.

¹¹²¹ Zob. L. E. Grove, S. Thomas, *From crimes against art to crimes against cultural property: New perspectives and dimensions in art crime*, [w:] L. E. Grove, S. Thomas (red.), *Heritage crime: Progress, prospects, and prevention*, UK, and New York 2014, s. 228.

zaangażowania specjalistów ds. dziedzictwa do kształcenia w ramach szkoleń dla policji a także wspieraniu jej przez specjalistów¹¹²².

W Polsce na kształtowanie się pojęcia przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu wpływa wiele czynników. Jednym z tych czynników jest kształtowanie się prawa ochrony dziedzictwa kultury, jako nowej gałęzi prawa, na co zwraca uwagę Kamil Zeidler. Prawo ochrony dziedzictwa kultury można uznać za szczególną, kompleksową gałąź prawa, wydzieloną ze względu na przedmiot ochrony, jakim jest dziedzictwo kultury, a także pomocniczo inne kryteria. Ma ono charakter interdyscyplinarny, czyli zawiera regulacje z zakresu prawa konstytucyjnego, prawa międzynarodowego, prawa administracyjnego, prawa karnego, prawa cywilnego itd. oraz opiera się na metodach regulacji charakterystycznych dla tych gałęzi prawa¹¹²³.

Biorąc pod uwagę, że prawo ochrony dziedzictwa kultury odnosi się m.in. do regulacji prawno-karnych w tym zakresie zagadnienie to powinno być badane także pod kątem zjawisk przestępczych zagrażających dziedzictwu by objąć je odpowiednimi normami prawnymi. Stąd można wywieść potrzebę pomocniczej gałęzi badawczej zajmującej się diagnozą zagrożeń przestępczych wymierzonych w dziedzictwo kultury a także metod ich zapobiegania w szczególności z wykorzystaniem narzędzi z zakresu kryminologii i kryminalistyki. W mojej ocenie właśnie pojęcie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, jako pojęcie najszersze i odnoszące się do czynów karalnych, które zagrażają zarówno materialnym jak i niematerialnym jego przejawom powinno być stosowane w tych badaniach.

Proponując pojęcie „przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu” należy wyjaśnić, że sama definicja dziedzictwa kulturowego, do którego w mojej opinii pojęcie to ma mieć odniesienie powinna być jak najszersza. Najwłaściwsza jest tu według mnie powszechnie uznawana w doktrynie definicja profesora Jana Pruszyńskiego, który dziedzictwo kulturalne określa jako: *zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowo-*

¹¹²² Zob. C. Shelbourn, *Improving the Treatment of Heritage Crime in Criminal Proceedings: Towards a Better Understanding of the Impact of Heritage Offences*, [w:] *Heritage crime: Progress, prospects, and prevention*, L. E. Grove, S. Thomas (red.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, and New York 2014, s. 203.

¹¹²³ Zob. K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury jako nowa gałąź prawa*, [w:] K. Zeidler (red.), *Zabytki prawo i praktyka*, Gdańsk-Warszawa 2017, s. 86.

dzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej¹¹²⁴.

Odnosząc się do przytoczonej definicji dziedzictwa kulturowego proponuję by pojęcie *przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu* wykorzystywane do celów badawczych oznaczało przestępstwa i inne czyny zabronione godzące w dziedzictwo kulturowe w sposób bezpośredni lub pośredni. Zaproponowana definicja odnosiłoby się nie tylko do przestępstw i wykroczeń popełnionych na szkodę dziedzictwa kulturowego, ale także do wymierzonych w nie czynów zabronionych. Szeroki zakres pojęcia wiąże się z tym, że do celów badawczych należy uwzględnić także działania osób chorych psychicznie¹¹²⁵, a także osób małoletnich, które popełniają czyny karalne na szkodę zabytków i dóbr kultury. Sam fakt, że sprawca czynu zabronionego (z różnych powodów) nie będzie ponosił kary za swoje czyny nie powinien wpływać na uwzględnianie jego czynu w ramach badań nad zagrożeniami dziedzictwa kulturowego spowodowanych jego działaniem. Mając na uwadze, że czyny zabronione osób chorych psychicznie a także małoletnich wykraczają poza zakres pojęcia przestępstwa wynikającego z art. 1 kodeksu karnego z 1997 r. konieczne jest objęcie proponowanym pojęciem *przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu* także czynów zabronionych.

Aby ocenić czy dane przestępstwo lub inny czyn zabroniony będzie wchodził w zakres proponowanego w pracy pojęcia przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu należy podać go dwuczęściowej ocenie. Pierwsza część oceny będzie dotyczyła tego, czy popełniono ustawowe znamiona czynu zabronionego, druga część oceny, czy doszło do naruszenia norm związanych z dziedzictwem kulturowym w sposób bezpośredni lub pośredni.

W przypadku bezpośredniego naruszenia norm związanych z dziedzictwem kulturowym będą miały zastosowanie przepisy karne i wykroczenia opisane w III rozdziale pracy¹¹²⁶. Odnośnie czynów pośrednio godzących w dziedzictwo kulturowe ocena czy dany czyn będzie spełniał tą przesłankę będzie indywidualna. Przykładowo, jeżeli przestępstwo korupcji, przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków służbowych będzie prowadziło do strat lub nawet samego zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego również będzie wchodziło w zakres proponowanego pojęcia przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Biorąc pod uwagę, że samo pojęcie dziedzictwa kulturowego odnosi się zarówno do zasobu rzeczy jak i do wartości niematerialnych w praktyce może być wiele czynów godzących w nie po-

¹¹²⁴ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, op. cit., s. 50.

¹¹²⁵ Takie osoby w Polsce i na świecie wielokrotnie dokonywały zniszczeń i uszkodzeń zabytków nie podlegając odpowiedzialności karnej.

¹¹²⁶ Zob. rozdział III pracy - *Regulacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w polskim systemie prawnym*.

średnio. Jako przykład mogę wskazać, iż stoję na stanowisku, że przestępstwa podrobienia i przerobienia zabytków i dóbr kultury a także wprowadzaniem takich dzieł do obrotu także stanowią zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, ponieważ naruszają wartości niematerialne związane z prawdą o twórczości danego artysty a także możliwością obcowania z oryginalnym dziełem.

Uważam jednak, że nie każde przestępstwo lub wykroczenie w ramach, którego wykorzystywane są zabytki, dobra kultury czy dzieła sztuki będzie wchodziło w zakres pojęcia przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu nawet, jeżeli będzie naruszało inne wartości chronione przez prawo. Przykładowo przekazanie, w ramach łapówki zabytkowego obrazu samo w sobie nie będzie godziło w dziedzictwo kulturowe podobnie wykorzystanie dzieł sztuki w ramach prania pieniędzy, choć niewątpliwie czyn ten narusza interesy ekonomiczne państwa. Takie zagadnienia mogłyby być badane w ramach pojęć o innych zakresach np. *przestępczość w obrocie dobrami kultury* czy *przestępczość na rynku sztuki*.

Zaproponowane w mojej pracy pojęcie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu pozwala m.in. badać wydzielone do celów badawczych obszary, w tym kategorie dziedzictwa kulturowego pod kątem charakterystycznych dla nich zagrożeń a także form przestępczości.

5.4. Motywacja sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

Formy przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu są odmienne, co znajduje też odzwierciedlenie w dużym zróżnicowaniu motywacji sprawców tych przestępstw. Wiedza, co kieruje sprawcami przestępstw pozwala skuteczniej zdiagnozować zagrożenia i prowadzić działania prewencyjne w celu zapobiegania im. Jak bowiem wskazuje Agnieszka Gutkowska zapobiegać przestępczości można jedynie wtedy gdy zidentyfikuje się czynniki, które „skłoniły” sprawcę do przestępstwa, i wyrwie się go spod ich wpływu¹¹²⁷. Narosło jednak wiele mitów na temat przyczyn popełniania przestępstw wymierzonych w dziedzictwo kulturowe. Z jednej strony przestępcy dokonujący kradzieży czy przemytu zabytków i dóbr kultury w powszechnym odbiorze mogą budzić zainteresowanie ze względu na przedmiot przestępstwa, którego domniemana wartość rozbudza wyobraźnię społeczeństwa. Popkultura uczyniła z fikcyjnych postaci Arsène Lupin czy Fantomasa ikony tworząc nieprawdziwy ob-

¹¹²⁷ A. Gutkowska, *Rola kary kryminalnej w przywracaniu ładu społecznego*, [w:] B. Błońska, Ł. Chojniak, B. Gruszczyńska, A. Kosyło, K. Witkowska-Rozpara, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *O wolność i prawo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Rzeplińskiemu*, Warszawa 2022, s. 824.

raz sprawców przestępstw, których motywacja do działań wynika z chęci przygody. Osoby dokonujące grabieży stanowisk archeologicznych są przez media utożsamiane z bohaterem filmowym Indianą Jones. Z drugiej strony akty wandalizmu oraz inne przypadki zniszczeń ważnych dla dziedzictwa kulturowego dzieł wzbudzają w społeczeństwie niedowierzenie i powodują pytania, co kieruje sprawcami takich często bezsensownych w odbiorze czynów.

Aby zrozumieć powody popełniania takich czynów pomocne mogą być badania Jana Świeczyńskiego nad motywacją sprawców działań przestępczych skierowanych przeciwko dobrom kultury¹¹²⁸. Badacz ten wyodrębniał trzy zasadnicze grupy przesłanek motywujących sprawców:

1. psychologiczne - chęć zemsty, chęć rekompensaty za doznane krzywdy moralne, szukanie nowych dzieł sztuki dla określonych przeżyć, uzyskanie sławy, rozgłosu publicznego, wyróżnienie się z anonimowego tłumu;
2. psychopatologiczne - przeżywanie określonych wrażeń związanych z treścią dzieła sztuki (np. rodzaj fetysyzmu czy inne anomalie seksualne), utożsamianie się z dziełem sztuki, obłęd religijny, przesadny kult religijny (dewocja), bałwochwalczy kult dla dzieła sztuki (uwielbienie), chorobliwa namiętność kolekcjonerską, maniactwo związane z przymusem posiadania określonego dzieła sztuki;
3. społeczne - podzielone na czynniki ekonomiczne¹¹²⁹, socjologiczne¹¹³⁰ i polityczne¹¹³¹ przy czym podział pomiędzy czynnikami przyczynowymi jest płynny, ponieważ krzyżują się one wzajemnie¹¹³².

¹¹²⁸ Uwzględniających, oprócz kradzieży i przywłaszczeń, różne kategorie przestępstw przeciwko dobrom kultury popełnianych w Polsce i za granicą.

¹¹²⁹ Do takich czynników przyczynowych Jan Świeczyński zaliczał: chęć zysku w postaci wejścia w posiadanie dzieła sztuki ze względu na jego wartość wtórną (materialną); chęć lokaty kapitału, powiększania majątku, spekulacja dziełami sztuki ze względu na wartość materialną; chęć rekompensaty za doznane straty materialne (np. oszukanie w wyniku nabycia falsyfikatu); zagarnięcie (wejście w chwilowe posiadanie) dzieła, w celu sporządzenia kopii (falsyfikatów) przeznaczonych do dalszej sprzedaży jako „oryginałów” lub nowo odkrytych dzieł.

¹¹³⁰ Do takich czynników przyczynowych Jan Świeczyński zaliczał: ignorancję, mogącą zniszczyć lub zaprzęścić dzieło sztuki (czasem może ona być podyktowana chęcią zdobycia środków finansowych na inne cele, a sprawca działał tu będzie niejako w „dobrej wierze”); dodanie splendoru, prestiżu, duchowych wartości posiadanej fortunie, elegancki sposób prezentowania bogactwa; chęć skompromitowania władz, zwrócenia uwagi publicznej na brak nadzoru, należytej opieki nad dziełami sztuki, wykazywanie dyletanctwa, braku znajomości sztuki niektórych jednostek; protest przeciwko modzie, kierunkowi w sztuce, stylom czy określonym twórcom lub afirmacja tych czynników; naruszenie osobistego poczucia sprawiedliwości, rodzaj społecznego protestu przeciwko „kupczeniu” sztuką, jej kapitalizacji i dehumanizacji.

¹¹³¹ Do takich czynników przyczynowych Jan Świeczyński zaliczał: chęć uzyskania określonych efektów poprzez akty terroru, co może przybierać różne formy przestępstw przeciwko dziełom sztuki a także pobudki patriotyczne.

¹¹³² J. Świeczyński, *Kryminalistyczna problematyka przestępstw przeciwko dobrom kultury: motywacja działań przestępczych*, „Ochrona Zabytków” 1984, nr 37/3 (146), s. 182-185.

Jako przesłankę współwystępującą w każdej z określonych grup Jan Świeczyński wskazywał również chęć zatarcia śladów przestępstwa¹¹³³.

Analizując motywy sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu w mojej ocenie należy na początku odnieść się do popełnionego czynu i w co był on wymierzony. Charakter popełnianego przestępstwa często, choć nie zawsze może wskazywać powody działań sprawców. Odnośnie przestępstw związanych z kradzieżami, przywłaszczeniem czy paserstwem trzeba mieć na uwadze, że cenne dla dziedzictwa kulturowego zabytki i dobra kultury oprócz swej wartości artystycznej, historycznej i naukowej, co do zasady posiadają dużą wartość materialną, co powoduje, że są w sferze zainteresowań przestępców. W dobie coraz częstszych transakcji elektronicznych dzieła sztuki są kategorią mienia stosunkowo łatwą do ukrycia a proces globalizacji ułatwia przemyt i ukrycie skradzionych obiektów. W badaniach związanych z motywacją sprawców kradzieży dzieł sztuki dostrzega się związek pomiędzy wartością dzieła a zachętą dla przestępców¹¹³⁴. Oprócz wartości materialnej dóbr kultury istnieją jednak również inne czynniki mające wpływ na motywacje przestępcy. W sprawie kradzieży „Mona Lizy” z Luwru w 1911 roku, w której po raz pierwszy w dziejach kryminalistyki zastało użyte określenie „kradzież dzieł sztuki”¹¹³⁵, „okoliczności przestępstwa (szczegółowo opisane w książce Winifried Löschburg „*Kradzież Mony Lisy*”¹¹³⁶) wskazywały na inne poza materialnymi motywy przestępcy¹¹³⁷. Sprawca, którym okazał się Vincenzo Peruggia pracownik Luwru, deklarował motywy patriotyczne jak „zakochanie się” w skradzionym dziele, aczkolwiek śledztwo wykazało, że przygotowywał się do sprzedaży obrazu¹¹³⁸. Innym przykładem seryjnego sprawcy kradzieży, którego motywacja jest niejasna, jest jeden z najbardziej znanych złodziei, Stéphan Breitwieser, który w latach 1994-2001 dokonał kradzieży ponad 230 dzieł sztuki z europejskich muzeów i galerii¹¹³⁹. Działania tego przestępcy, których nie można zakwalifikować jako spowodowanych chęcią wzbogacenia wiązały się z osobowością narcystyczną sprawcy, który dla podbudowania własnego ego okradał zbiory ważne dla światowego dziedzictwa kulturowego¹¹⁴⁰. Czasami powody działa-

¹¹³³ Ibidem, s. 185.

¹¹³⁴ Zob. M. J. Wylly, *Motives of art theft: A social contextual perspective of value*, Florida State University 2014, s. 91-92 <http://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu:185344/datastream/PDF/view>, [dostęp: 11.07.2023].

¹¹³⁵ J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury...*, op. cit., s. 158.

¹¹³⁶ Zob. W. Löschburg, *Kradzież Mony Lisy...*, op. cit.

¹¹³⁷ Jak wskazywałem w rozdziale II pracy deklarowane motywy sprawcy budzą jednak moje wątpliwości.

¹¹³⁸ K. Kitajewska, *Na tropie „Mony Lisy”. Pierwsze badania kryminalistyczne w śledztwie dotyczącym zaginionej dzieła sztuki w XX wieku*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 86.

¹¹³⁹ W 2019 r. sprawca ten został ponownie zatrzymany w związku z kolejnymi kradzieżami.

¹¹⁴⁰ Zob. V. Noce, *Kolekcja egoisty: szalona przygoda notorycznego złodzieja dzieł sztuki i inne pouczające historie*, Warszawa 2008.

nia złodziei wynikają z szeregu okoliczności i na przestępcę działa szereg czynników, które prowadzą do popełnienia przestępstwa. Przykładem może być sprawa kradzieży w 2002 r. szeregu cennych dokumentów (m.in. listów królewskich i innych bezcennych rękopisów) z Archiwum Państwowego na Wawelu. Jeden ze sprawców tej kradzieży pracowniczey wieloletni kustosz posiadający kluczową wiedzę o zbiorach instytucji, rozpoczął działalność przestępczą dopiero po problemach pracowniczych jakie miał w pracy, a które stały się w jego mniemaniu, katalizatorem działań nastawionych na zysk¹¹⁴¹. Kradzieże i przywłaszczenia dóbr kultury mogą także całkowicie pomijać chęć zagarnięcia dzieła o znacznej wartości materialnej. Przykładem może być sprawa z 1994 r, kiedy wzburzenie kobiety zwiedzającej wystawę *Ars Erotica* w Muzeum Narodowym w Warszawie było spowodowane kompozycją Wiktora Gutta *Krzyż duży* (skrywającą fotografię nagiej kobiety). Zwiedzająca kierując się motywami religijnymi i kryminalnymi zdarła kompozycję ze ściany i wyniosła dzieło z muzeum po czym dzieło to po usunięciu aktów zwróciła¹¹⁴².

Także w przypadku przemytu zabytków i dóbr kultury, oprócz przeważających czynników ekonomicznych związanych z chęcią wzbogacenia się, motywacja sprawców może wynikać także z innych przesłanek. Przykładowo osoby popełniające przestępstwo nielegalnego wywozu zabytków będących ich własnością takich jak np. pamiątki rodzinne, mogą kwestionować prawo państwa do kontroli wywozu za granicę takich dzieł. Niektórzy sprawcy dokonując niezgodnego z prawem przemytu dóbr kultury z innych państw, na których terenie toczą się działania wojenne mogą uważać, że swoimi działaniami w istocie ratują dane dzieło. Niekiedy może dochodzić do sytuacji, gdy nielegalny wywóz dobra kultury z terytorium innego państwa wiąże się z pobudkami patriotycznymi w przypadku gdy dzieło było poprzednio związane z kulturą lub historią państwa, z którego pochodzi sprawca.

Dużą rozpiętość w motywacjach sprawców przestępstw wiąże się z niszczeniem zabytków i dóbr kultury. Adrianna Pływaczewska wskazuje, że wandalizmu w odniesieniu do dzieł sztuki można rozpatrywać w wielu aspektach biorąc pod uwagę mnogość tego typu zjawisk zarówno w czasach względnego spokoju, jak i w okresach działań wojennych¹¹⁴³. Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu ze względów na motywy i cel działania sprawcy, wandalizm można podzielić na: zaborczy, taktyczny, ideologiczny, mściwy, zabawowy, złośli-

¹¹⁴¹ Zob. M. Siemionkowicz, *Problematyka prowadzenia dochodzeń w sprawach związanych z przestępczością przeciwko dziedzictwu*, [w:] M. Trzeciński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 287.

¹¹⁴² Zob. P. Ogrodzki, *Wandale w muzeach*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2011, nr 3 (68), s. 32.

¹¹⁴³ A.E. Pływaczewska, *Wandalizm dzieł sztuki jako zjawisko naruszające ład społeczny*, [w:] W. Pływaczewski, S. Buczyński (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015, s.118.

wy¹¹⁴⁴. Należy zgodzić się z Brunonem Hołystem, który zwraca uwagę, że motywacja sprawców takich czynów nie zawsze pozostaje jasna¹¹⁴⁵. W praktyce sprawcy takich przestępstw nie zawsze zdają sobie sprawę z faktycznych powodów swoich działań. W literaturze podnosi się również, że istnieją powiązania klasycznych aktów wandalizmu jak czynów towarzyszących takim przestępstwom jak grabież wojenna¹¹⁴⁶, przestępstwa terrorystyczne kradzież, przemyt czy fałszerstwa dóbr kultury¹¹⁴⁷. Istotne badania na temat sprawców zniszczeń zabytków w Polsce prowadził Ryszard Krawczyk, który na podstawie badanych przez siebie spraw wyróżnił następujące ich motywacje: chęć zysku, podniesienie prestiżu, chęć sprawdzenia się, przeżycie przygody, zaburzenia psychiczne, kwestie ideologiczne, patologiczna fascynacja określoną subkulturą, chęć zabawy, obojętność, bezczynność, brak zaangażowania, niewiedza¹¹⁴⁸.

Badania motywacji sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowego podejmowano również w stosunku do osób nielegalnie poszukujących zabytki. Marcin Michalski wskazuje tu na potrzebę kolekcjonowania, czyli świadomego gromadzenia przedmiotów o określonym zakresie tematycznym przez takie osoby. Podkreśla on rolę kolekcjonowania jako drogę do nobilitacji społecznej, legitymacji zrealizowania własnych ambicji, publicznego manifestowania uczestnictwa w kulturze. Autor ten uważa za niezwykle istotny także czynnik ekonomiczny, ponieważ odnalezione rzeczy są często obiektem handlu lub wymiany. Marcin Michalski zwraca uwagę, że sami poszukiwacze nagminnie określają się mianem „pasjonatów historii”, którzy pragną poznawać bliższe i dalsze dzieje swojej ojczyzny. Jest to jednak w jego opinii niewłaściwe rozumienie patriotyzmu lokalnego, gdyż przeważnie ogranicza się on do tworzenia przez nich prywatnych kolekcji zabytków. Michalski podkreśla, że wskazywane przez poszukiwaczy tezy jakoby ich działania miały chronić zabytki przed zniszczeniem, które miałyby następować wskutek prac rolnych oraz stosowania nawozów sztucznych nie znajdują odzwierciedlenia w rzeczywistości¹¹⁴⁹.

¹¹⁴⁴ Zob. Ł. Szumkowski, A. Tomczyk, *Sztuka jako prowokacja. Akty wandalizmu wobec dzieł sztuki*, [w:] W. Pływaczewski, S. Buczyński (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015, s. 152.

¹¹⁴⁵ Zob. B. Hołyst, *Przyczyny i przejawy wandalizmu*, [w:] Idem (red.), *Wandalizm. Aspekty socjologiczne, psychologiczne i prawne*, Warszawa 1984, s. 13.

¹¹⁴⁶ Jak od kilkudziesięciu miesięcy w Ukrainie, w atakowanych rakietami cerkwiach, muzeach czy gmachach teatrów i stojących się łupem bandytów w ramach zwykłej grabieży w powstałych ruinach.

¹¹⁴⁷ J. Narodowska, M. Duda, *Wandalizm zabytków z perspektywy kryminologicznej*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1, s. 42.

¹¹⁴⁸ Zob. R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków...*, op. cit. 2017, s. 238.

¹¹⁴⁹ M. Michalski, *Działalność „poszukiwaczy skarbów” jako zagrożenie dla dziedzictwa archeologicznego w Polsce*, [w:] M. Sabaciński, M. Trzeciński (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury: aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 86.

Moim zdaniem publiczne przedstawienie swoich działań przestępczych, jako motywowanych szlachetnymi pobudkami może także wynikać ze świadomego budowania przez niektóre osoby nielegalnie poszukujące zabytków swoistej strategii. Strategia ta w założeniu ma na celu pozyskać im przychylność mediów w przypadku wykrycia przez policję. Robert Niedźwiedź opisuje sytuacje, w których nierzetelne przedstawienie działań policji dokonującej przeszukania u osoby podejrzanej o przywłaszczenie zabytków archeologicznych potencjalnie może mieć na celu obronę tej osoby przed odpowiedzialnością karną¹¹⁵⁰.

Odmienne należy spojrzeć na sprawców przestępstw związanych z podrobieniem i przerobieniem zabytków i dóbr kultury. Jak podkreśla Suzan Bell wszystko, co ma wartość, można podrobić lub przerobić. Pieniądz jest oczywistym przykładem, ale z pewnością nie jedynym. Sztuka, biżuteria, rzeźba, artefakty historyczne, a nawet naukowe znaleziska, takie jak kości, mogą zostać sfalszowane. Cel jest zwykle związany z zyskiem i pieniędzmi, ale nie zawsze¹¹⁵¹. W ramach badań nad fałszerstwami dzieł sztuki Dariusz Wilk określił motywy działań fałszerzy dzieł sztuki, które w jego opinii mogą być różne. Zdaniem tego autora zazwyczaj fałszerze wykonują falsyfikaty w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Falsyfikaty mogą być ponadto wytworzone: z zamiarem zwrócenia uwagi środowiska artystycznego lub antykwarycznego na twórczość fałszerza; z zamiarem zdyskredytowania eksperta lub pośrednika dzieł sztuki; w celu wywołania satysfakcji z wprowadzenia w błąd znawców, ekspertów lub marszandów; w celu uchronienia obiektu oryginalnego przed zniszczeniem, wywiezieniem, sprzedażą lub kradzieżą. Dariusz Wilk podkreśla także, iż falsyfikat może być zastosowany w celu utrudnienia wykrycia kradzieży oryginału, ponieważ znane są przypadki, w których sprawca kradzieży wstawiał falsyfikat w miejsce oryginału¹¹⁵².

Badając działania sprawców fałszujących różne kategorie dzieł wchodzących w skład dziedzictwa kulturowego mogą pojawiać się jeszcze inne motywy ich postępowania. Przykładowo tworzenie falsyfikatów o charakterze archeologicznym jak wskazuje Paul Craddock może wiązać się z wykorzystywaniem ich do podrzucania na wykopaliska by legitymizować kolejne falsyfikaty tam odnajdywane¹¹⁵³. Uważam, że może również dochodzić do sytuacji związanej z podrzucanie nawet oryginalnych archeologicznych dóbr kultury na teren wykopalisk czy terenów robót budowlanych celem uznania miejsca za stanowisko archeologiczne

¹¹⁵⁰ Zob. R. Niedźwiedź, *Publikowanie informacji z przeprowadzonych czynności policyjnych w sieci Internet przez osoby podejrzane o przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu jako nowa forma obrony przed odpowiedzialnością karną*, [w:] M. Sabaciński, M. Trzeciński (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury: aspekty prawnokarne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 93-100.

¹¹⁵¹ Zob. S. Bell, *Fakes and Forgeries (Essentials of Forensic Science)*, New York 2009, s. 76.

¹¹⁵² D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2015, s. 17.

¹¹⁵³ Zob. P. Craddock, *Scientific Investigation Of Copies, Fakes And Forgeries*, Elsevier, Oxford 2009, s. 12.

(np. by opóźnić budowę autostrady lub inną inwestycje). Szereg motywów sprawców może wiązać się także z fałszowaniem dokumentów archiwalnych oraz książek i rękopisów. Dochodziło nawet do przypadku włamań do archiwów celem dokonania fałszerstw w dokumentach¹¹⁵⁴. W przypadku przerobienia lub podrobienia dokumentów archiwalnych powodów działań sprawców może być wiele. Przykładowo potencjalne przerobienie dokumentu o współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa znajdującego się w archiwach IPN może mieć duże znaczenie zarówno dla konkretnej jednostki jak i dla pamięci historycznej o danych wydarzeniach. Odnośnie fałszerstw dziedzictwa piśmienniczego Dariusz Wilk wskazuje na ciekawy przykład motywacji politycznej fałszerzy w postaci książki *Protokoły mędrców Syjonu* z 1903 roku opisujące rzekome plany osiągnięcia przez Żydów globalnej dominacji, która w istocie została napisana przez Piotra I. Raczkowskiego i Matwieja W. Gołowińskiego i była pretekstem do wzbudzania antysemityzmu w carskiej Rosji na początku XX wieku¹¹⁵⁵.

Badania motywacji sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu w różnych obszarach tego zjawiska jest istotne zwłaszcza w ramach działań z zakresu taktyki kryminalistycznej i może przyczynić się do skuteczniejszego ich wykrywania.

5.5. Główne formy przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu.

Znalezienie skutecznych środków przeciwdziałania zagrożeniom dziedzictwa kulturowego przestępczością wymaga zdiagnozowania form tych zagrożeń. Przed zaprezentowaniem sposobów oraz metod ochrony dóbr kultury, należy zdefiniować i przedstawić zjawiska, przed jakimi powinno się je zabezpieczać¹¹⁵⁶. Biorąc pod uwagę zaproponowany w pracy szeroki zakres pojęcia przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu może ono być zagrożone wieloma formami działań przestępczych. W literaturze przedmiotu wskazuje się jednak pewien katalog głównych formy przestępczości a także specyficzne sposoby działań sprawców w obrębie tych form¹¹⁵⁷.

5.5.1. Przemyt.

Przestępczość związana z przemysłem dóbr kultury jest istotnym zagrożeniem zarówno dla integralności światowego, jak również polskiego dziedzictwa kulturowego. Ta forma przestępczości często występuje łącznie z innymi czynami wymierzonymi w spuściznę kultu-

¹¹⁵⁴ Szerzej. O. Jakubowski, M. Trzeciński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit., s. 105–106.

¹¹⁵⁵ Zob. D. Wilk, *Fałszerstwa dziedzictwa* ..., op. cit., s. 35–36.

¹¹⁵⁶ K. Góralczyk, *Zagrożenia dla dziedzictwa kultury*, [w:] K. Góralczyk, M. Szuniewicz-Stępień (red.), *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych*, T I, Gdynia 2022, s. 68.

¹¹⁵⁷ O. Jakubowski, M. Trzeciński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit.

ralną i powoduje, że państwa tracą kontrole nad elementami swojego dziedzictwa. Nielegalny wywóz dóbr kultury powoduje też to, że państwa zostają ograbione z możliwości eksponowania wytworów swojej kultury. W okresie nasilenia się procesów globalizacyjnych wzrosło zagrożenie przemytem dóbr kultury w Europie. To zagrożenie dotyczy również elementów polskiego dziedzictwa kulturowego. Zapobieganie zjawisku przemytu dóbr kultury z Polski przez wiele lat wiązało się ze wzmożonymi kontrolami na granicach. Eksperti zwracają jednak uwagę, iż w nowej rzeczywistości europejskiej ta metoda jest nieefektywna¹¹⁵⁸. Zjawisko przemytu dóbr kultury można rozpatrywać przez pryzmat:

1. państw źródłowych, na których terenie dokonuje się grabieży dóbr kultury oraz – państw, z których pochodzą dobra kultury ;
2. państw przemytu, na których terenie działają pośrednicy zaangażowani w pośrednictwo transportu tych rzeczy;
3. państw legalizacji, na których terenie legalizuje się obiekty przerzucone przez granicę m.in. poprzez stworzenie odpowiedniej dokumentacji umożliwiającej wprowadzenie ich na legalny rynek;
4. państw sprzedaży, na których terenie dokonuje się rozprowadzania zagrabionych i przemyconych dóbr kultury również za pośrednictwem ofert internetowych¹¹⁵⁹.

W przypadku przemytu Polska nie jest państwem docelowym lecz państwem tranzytu. Kierunek przemytu przez Polskę na przestrzeni lat zmieniał się. Na początku lat 90 dobra kultury, a zwłaszcza ikony przemycano w kierunku - ze wschodu (Rosja, Ukraina) na zachód. W kolejnym dziesięcioleciu tendencja się zmieniła i kierunek przemytu się odwrócił, na co wpływ miało zjawisko bogacenia się rosyjskich oligarchów. W ostatnich latach można było zaobserwować wzrost przemytu dóbr kultury z terenu Ukrainy, co w mojej opinii wiąże się z toczącą się od 2014 r. wojną a także z niestabilną sytuacją polityczną w tym państwie. Część niezwykle cennych zabytków archeologicznych nielegalnie pozyskanych na obszarze tego państwa jest przemycane przez Polskę do innych państw europejskich.

Odnośnie przestępstw przemytu popełnianych w Polsce interesujące dane przedstawiła Magdalena Perkowska. W ramach projektu „SIC – Modułowy wielozadaniowy System Identyfikacji Cudzoziemców wraz z modułem analizy ryzyka ofiar przestępstwa handlu ludźmi”, M. Perkowska prowadziła badania nad przestępczością graniczną cudzoziemców w postaci analiz akt spraw karnych, w których skazany został cudzoziemiec na przestępstwo granicz-

¹¹⁵⁸ Por. W. Krupiński, *Rozszerzenie Układu z Schengen*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2007, nr 4, s.7 oraz M. Lange, *Praktyczne Aspekty...*, op. cit., s. 44.

¹¹⁵⁹ Zob. W. Krupiński, *Nowe zjawiska...*, op. cit., s. 23.

ne¹¹⁶⁰. Szczegółowa analiza danych statystycznych dotyczących przestępczości granicznej, a w szczególności danych dotyczących przemytu prowadzi do stwierdzenia, że nie jest to przestępstwo często popełniane wśród przestępstw transgranicznych. Rzadziej niż zabytki przemycane jest jedynie broń¹¹⁶¹. W okresie 2004–2014 za przestępstwo polegające na przemyśle zabytku czy też zabytków zostało skazanych łącznie pięćdziesięciu cudzoziemców. Stanowiło to zaledwie 0,25% cudzoziemców skazanych w tym okresie za przestępstwa transgraniczne. Zgodnie z badaniami, cudzoziemcy skazani za nielegalny wywóz zabytków to głównie obywatele państw sąsiadujących z Polską od wschodu. Wśród pięćdziesięciu skazanych cudzoziemców, 10 było obywatelami Rosji, 8 obywatelami Ukrainy, 6 to obywatele Białorusi. Pozostali sprawcy to głównie obywatele państw UE. W ramach ww. projektu podano analizie m. in. 10 akt spraw karnych, w których przynajmniej jedna osoba została skazana na podstawie art. 109 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Na podstawie analizy akt ujawniono 12 sprawców: 6 sprawców było obywatelami Rosji, 2 sprawców to obywatele Ukrainy. Ujawniono także po 1 obywatelu Białorusi, Irlandii, Francji oraz Włoch¹¹⁶².

Magdalena Perkowska na podstawie swoich badań stawia tezę, że zjawisko przemytu zabytków nie jest znaczące z perspektywy skali przestępczości w Polsce, a nawet skali przestępczości granicznej cudzoziemców. Jednak z punktu widzenia ochrony zabytków w Polsce i w Europie istotne znaczenia ma praca służb i wykrywanie niezgodnego z prawem wywozu ich za granice. Ich niezgodne z prawem przemieszczenie stanowi bowiem istotny uszczerbek dla dziedzictwa kulturalnego. Autorka podkreśla, że w analizowanych przez nią sprawach ujawniono przemyt być może na pierwszy rzut oka drobnych zabytków, ale ich wartość wahała się od 1700 zł do 28000 zł. Przedmiotem przemytu bywają przecież także zabytki bezcenne nie tylko ze względu na ich wartość majątkową, ale ze względu na ich znaczenie dla kultury i sztuki. Szczególnie widoczny jest szlak przemytu zabytków przez Polskę do Państw byłego ZSRR.¹¹⁶³

Z dużą częścią spostrzeżeń Magdaleny Perkowskiej poczynionych na podstawie wskazanych badań aktowych należy się zgodzić. Zastrzeżenia może budzić ocena generalnej skali przemytu zabytków. Ocena ta może nie uwzględniać zjawiska „ciemnej liczby przestępstw”. Fakt, że służby graniczne ujawniają na granicy przemycane zabytki dość rzadko

¹¹⁶⁰ M. Perkowska, *Cudzoziemcy jako sprawcy przemytu zabytków – wybrane aspekty kryminologiczne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 43, s. 266.

¹¹⁶¹ Ibidem, 265.

¹¹⁶² Ibidem, 266.

¹¹⁶³ Ibidem, s. 268-269.

a zatrzymane dzieła są relatywnie małej wartości nie oznacza, że cenniejsze obiekty nie są przemycane w sposób bardziej skuteczny.

Oceniając zakres typów działań przestępców dokonujących przemytu zabytków i dóbr kultury należy wyodrębnić następujące formy popełniania tego przestępstwa:

1. Nielegalny wywóz dobra kultury za granicę – najczęściej bez odpowiedniego wymaganego pozwolenia wywozowego, jednakże mogą zdarzyć się sytuacje, w którym obiekt zostaje wywieziony na podstawie wymaganego pozwolenia jednakże uzyskanego w wyniku przestępstwa np. poprzez skorumpowanie urzędników lub biegłych. W literaturze zwraca się również uwagę na wykorzystywanie poczty dyplomatycznej do przemytu cennych zabytków¹¹⁶⁴
2. Nielegalny przywóz dobra kultury z zagranicy – ustawodawstwo penalizujące nielegalny wwóz dóbr kultury jest rzadziej stosowane w systemach prawnych poszczególnych państw, co wiąże się z faktem, iż w interesie wielu państw jest raczej ochrona przed zubożeniem dziedzictwa kulturowego związanym z wywozem za granicę niż reglamentacja przywozu na teren państwa nowych dzieł sztuki. Przykładem kraju, który posiada skutecznie działające przepisy dotyczące nielegalnego wwozu są Stany Zjednoczone. Dzięki istniejącym w przepisach celnych ograniczeniom zabytki nielegalnie wwieszone do tego państwa można łatwiej odzyskać.¹¹⁶⁵ W ustawodawstwie międzynarodowym pod wpływem instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego penalizacja nielegalnego przywozu dóbr kultury jest przedmiotem częstych rekomendacji. W ostatnich latach postulaty te doprowadziły do opracowania przepisów stanowiących podstawę do penalizacji nielegalnego wwozu dóbr kultury zarówno w prawie Unii Europejskiej¹¹⁶⁶ jak i w prawie międzynarodowym¹¹⁶⁷.
3. Nieprzywiezienie dobra kultury wywiezionego na podstawie czasowego pozwolenia na wywóz za granicę. W systemach większości państw istnieją różne typy dokumentów pozwalające na czasowy wywóz obiektu pod warunkiem gwarancji przywozu do kraju we wskazanym w pozwoleniu terminie. W przypadku, gdy obiekt nie został sprowadzony do

¹¹⁶⁴ Zob. T. Kamiński, *Przemyt zabytków jako nadużycie statusu poczty dyplomatycznej*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2014, nr 5(1), s. 493–511.

¹¹⁶⁵ Wywieziona nielegalnie z Kambodży w 1972 roku statua z piaskowca wojownika Duryodhana stanowi casus pokazujący funkcjonowanie przepisów dotyczących nielegalnego wwozu. Pomnik został w wystawiony w domu aukcyjnym Sotheby w USA. W 2012 roku rząd U.S.A wystąpił o zatrzymanie przedmiotu wskazując iż doszło do jego nielegalnego wwozu na teren kraju. Statua na podstawie ugody powróciła w 2013 roku do Kambodży. Zob. Baza ArThemis, *Khmer Statue – Cambodia and Sotheby's and the United States*, <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/khmer-statue-2013-cambodia-and-sotheby's-and-the-united-states>, [dostęp: 05.03.2023].

¹¹⁶⁶ Zob. rozdział IV pracy odnośnie rozporządzeń UE wykorzystywanych do kontroli obrotu dobrami kultury.

¹¹⁶⁷ Zob. rozdział IV pracy odnośnie Konwencji Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, jako nowego modelu międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

kraju w okresie ważności dokumentu czy to z powodu świadomego działania osoby dającej gwarancje w pozwoleniu, czy niezamierzonej utraty posiadania dobra¹¹⁶⁸ (np. kradzież na wystawie zagranicznej czy w trakcie prac konserwacyjnych) obiekt jest klasyfikowany jako nielegalnie wywieziony.

4. Wwóz lub wywóz dobra kultury bez odpowiednich zgłoszeń w celu uniknięcia opłat celnych.

W literaturze przedmiotu wskazuje się również podział przemytu dóbr kultury na działania jednoetapowe lub wieloetapowy tranzyt.¹¹⁶⁹ Państwo, do którego nielegalnie wwieziono obiekt może być krajem docelowym lub być wykorzystywane jedynie, jako kanał przerzutowy. Często nielegalne przemieszczenia obiektu poza granicę państwa pośrednio może wiązać się z innymi formami przestępstw takimi jak, m.in.:

1. Kradzież dóbr kultury – przestępcy dokonują czynu na zamówienie zagranicznego zleceniodawcy (przykładem może być sprawa napisu „Arbeit macht frei”, który po kradzieży miał być przewieziony promem do Szwecji) lub planują sprzedać obiekt paserowi za granicą by utrudnić jego odnalezienie¹¹⁷⁰;
2. Przywłaszczenie nielegalnie wydobytych zabytków archeologicznych – wiąże się to ze zjawiskiem wypraw zagranicznych tzw. „poszukiwaczy skarbów”. Ułatwia to zwłaszcza sytuacja braku kontroli granicznej w strefie Schengen. Obywatel jednego z państw strefy Schengen może po dokonaniu grabieży stanowiska w innym państwie szybko wrócić z łupem do swojego państwa. Odzyskiwanie nielegalnie wywiezionych zabytków archeologicznych pozyskanych z nielegalnych wykopalisk napotyka na poważny problem w postaci braku informacji o ich cechach identyfikujących, ponieważ służby konserwatorskie odnajdując zniszczone stanowisko nie mają często informacji, co zostało wydobyte;

¹¹⁶⁸ Przykładem jest sprawa walizki Pierre Lévy, ofiary Holocaustu deportowanego z Francji do Auschwitz. Walizka znajdująca się w zbiorach Muzeum Auschwitz-Birkenau została w 2004 roku wypożyczona do Muzeum Pamięci Shoah w Paryżu. W związku z roszczeniami rodziny Pierra Lévy walizka została zatrzymana na terenie Francji. Spór sądowy zakończył się w 2009 r. ugodą. Zob. Baza ArThemis, *Auschwitz Suitcase – Pierre Lévi Heirs and Auschwitz-Birkenau State Museum Oswiecim and Shoah Memorial Museum Paris*, <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/auschwitz-suitcase-2013-pierre-levi-heirs-and-auschwitz-birkenau-state-museum-oswiecim-and-shoah-memorial-museum-paris>, [dostęp: 05.03.2023].

¹¹⁶⁹ R. Krawczyk, *Kryminalistyczna problematyka przestępczości przeciwko dobrom kultury mity i rzeczywistość*, [w:] E. Gruza, M. Goc, T. Tomaszewski (red.), *Co nowego w kryminalistyce – przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości*, Warszawa 2010, s.191.

¹¹⁷⁰ Zob. W. Podstawka, *Międzynarodowe powiązania...*, op. cit., s. 256.

3. Fałszerstwo zabytków - które po wywozie za granicę i wprowadzeniu na rynek państw sąsiednich ponownie wracają do kraju wytworzenia z dorobioną historią. (Polska służba celna dokonuje coraz większej liczby zatrzymań sfałszowanych przedmiotów¹¹⁷¹);
4. Zniszczenie lub uszkodzenie zabytków – wiąże się to ze zjawiskiem wywozu za granicę detali architektonicznych pochodzących z zabytków nieruchomości niszczonej i uszkodzanych w celu sprzedaży ich fragmentów za granicą;
5. Fałszerstw dokumentów i poświadczeń nieprawdy związanych z wywozem zabytków za granicę - w obecnym stanie prawnym uprawnienia do wycen i ocen dóbr kultury zostały nadane instytucją prywatnym, co zwiększa zagrożenie występowania nieprawidłowości;
6. Korupcji – przymyś dóbr kultury zwłaszcza z biednych państw wiąże się z przekupywaniem urzędników odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa danego kraju¹¹⁷².
7. Działań zorganizowanych grup przestępczych – obrót na rynku sztuki jest w sferze zainteresowań zorganizowanych grup przestępczych które traktują dobra kultury jako zabezpieczenie m.in. transakcji narkotykowych ;¹¹⁷³
8. Przestępstwa wojenne – w wyniku działań wojennych pomimo zakazów wynikających z norm prawa międzynarodowego elementy dziedzictwa kulturowego są wywożone i sprzedawane przez strony konfliktu lub inne osoby wykorzystujące toczące się walki;
9. Działania organizacji terrorystycznych – przykładem mogą być działania tzw. „Kalifatu islamskiego” w Syrii i Iraku gdzie zrabowane dobra kultury były przemycane i sprzedawane celem pozyskania środków pieniężnych przeznaczonych na zakup broni.

W mojej ocenie obecnie na zjawisko przemytu zabytków i dóbr kultury duży wpływ może mieć wojna na Ukrainie, która spowodowała z jednej strony olbrzymią migrację obywateli tego państwa z drugiej zagrożenie dla jego dziedzictwa. Biorąc pod uwagę liczbę obywateli Ukrainy, którzy wjechali do Polski, jak również okoliczności tego wjazdu, należy brać pod uwagę, że potencjalnie wiele dóbr kultury nielegalnie wwiezionych mogło znaleźć się na terytorium Polski.

¹¹⁷¹Zob. A. Skaldawska, *Rola służby Celnej...*, op. cit., s. 36.

¹¹⁷²Zob. N. Brodie, J. Doole, P. Watson, *Stealing History: The Illicit Trade in Cultural Material*, McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge 2000, s. 16-17.

¹¹⁷³ Zob. S. Mackenzie, *The Market as Criminal and Criminals in the Market: Reducing Opportunities for Organised Crime in the International Antiquities Markets*, Crime in the Art and Antiquities World Illegal Trafficking in Cultural Property, Stefano Manacorda, Duncan Chappell, New York 2011, s. 69

5.5.2. Kradzież i przywłaszczenie.

Kradzieże i przywłaszczenia dóbr kultury należy wskazać, jako najbardziej powszechną formę przestępczości skierowaną przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Na przyczyny kradzieży dzieł wskazują policyjni eksperci podkreślając, że przestępstwa te spowodowane są:

- brakiem odpowiednich zabezpieczeń;
- brakiem staranności kontroli przy udostępnianiu;
- brakiem wiedzy o wartości posiadanych dzieł (brak wycen czy ubezpieczeń);
- brakiem dokumentacji opisowej czy fotograficznej posiadanych dzieł (prywatnych czy sakralnych);
- łatwością sprzedaży z zyskiem ;
- brakiem zainteresowania pośredników dokładnym sprawdzeniem pochodzenia dzieł;
- modą na poszczególne elementy wzornicze (np. amorki);
- lokowaniem kapitału (w skradzione i przemycone eksponaty);
- chęcią podniesienia wizerunku osobistego (kwestia pokazania się w otoczeniu stanem posiadania, niekoniecznie uczciwie zdobytego)¹¹⁷⁴.

W przypadku przestępstw związanych z przywłaszczeniami dóbr kultury dużym problemem jest kwestia świadomości sprawców czynów. Osoba znajdującą przypadkowo ukryte dzieła sztuki może nie zdawać sobie sprawy, że nie staje się automatycznie ich właścicielem lecz pozostają one własnością Skarbu Państwa (o ile nie odnajdzie się ich poprzedni właściciel). Problem związany z oceną sytuacji czy doszło do przywłaszczenia dobra kultury mamy również wówczas gdy dzieło sztuki sakralnej ze świątyni zostaje przekazane np. „w prezencie” przez osoby będące posiadaczem rzeczy ale niemające odpowiednich uprawnień do rozporządzania nimi lub niezdające sobie sprawy z wartości przekazywanego dzieła sztuki. Przykładem może być działanie proboszcza przekazującego w swoim mniemaniu „stary obrazek” parafianinowi, który to obraz jest w istocie zabytkiem wpisanym do rejestru.

Zarówno w przypadku kradzieży, jak i przywłaszczeń, w zależności od kategorii dóbr kultury mogą istnieć inne zagrożenia dla takich obiektów. Przykładowo kradzież monstrancji i relikwiarzy ze świątyni często wiąże się z bezpowrotnym zniszczeniem dzieł ze względu na wartość matali szlachetnych, z których zostały wytworzone. Podobnie inne skradzione dzieła sztuki złotniczej zagrożenie są przetopieniem, ponieważ kruszec z którego wykonane jest dobro kultury ma dla przestępców wystarczającą wartość materialną by zrezygnować z próby

¹¹⁷⁴ M. Siemionkowicz, *Problematyka prowadzenia...*, op. cit., s. 280

wprowadzenia dzieła do obrotu. Swoją specyfikę wymagającą uwzględnienia w trakcie prowadzenia postępowania karnego mają przypadki kradzieży i przywłaszczenia także innych kategorii dóbr kultury np. zabytków techniki, numizmatyki czy rzeźb. Czynniki, które należy brać pod uwagę w czasie prowadzenia postępowań karnych to fakt, że dobra kultury to mienie, które ze względu na wartość materialną opłaca się przestępcom ukrywać nawet przez wiele lat. Należy również pamiętać, że po dokonaniu przestępstwa sprawcy mogą się starać dokonać szybkiego wywozu dzieł za granicę. Przykładem takiego działania jest kradzież z Państwowego Muzeum Zamkowego w Pszczynie pięciu porcelanowych figurek grajków z *Małpiej kapeli* oraz Biblii weimarskiej w nocy z 26 na 27 listopada 1991 r.¹¹⁷⁵ Niemieckie służby celne kontrolując samochód osobowy zatrzymały do wyjaśnienia w depozycie skradziony egzemplarz Biblii, jednakże nie mając informacji o dokonanym przestępstwie nie zatrzymały sprawców¹¹⁷⁶. Wskazany przykład pokazuje jak istotne dla ścigania tego typu przestępstw jest szybkość działania i współpraca transgraniczna służb.

Sprawcy przestępstw kradzieży czy przywłaszczeń zabytków i dóbr kultury oprócz znamion przytoczonych w przepisach karnych w działaniach swoich wykazują charakterystyczne cechy pozwalające zobrazować ich *modus operandi*. Specyfika ich działań wiąże się często z kategorią obiektów, w których są one przechowywane. Piotr Ogrodzki badając zagadnienie kradzieży zabytków w Polsce określał, że do najbardziej zagrożonych kategorii obiektów zagrożonych tą formą przestępczością od wielu lat należą mieszkania prywatne i obiekty sakralne¹¹⁷⁷. W dalszej kolejności zagrożone są antykwariaty, galerie, biblioteki, archiwa oraz muzea. Oceniając zagrożenie kradzieżą powinno się oczywiście brać pod uwagę szereg czynników wpływających na ryzyko wystąpienia takiego zdarzenia. Inaczej będzie zabezpieczone dobro kultury w małym prywatnym muzeum, a inaczej w wielkim państwowym muzeum. Podobnie poziom zagrożenia kradzieżą dzieła sztuki będącego pamiątką rodzinną (stanowiącą część wystroju wnętrza) w mieszkaniu będzie odmienny od zagrożenia profesjonalnie zabezpieczonego zbioru bogatego kolekcjonera.

W przypadku bezpieczeństwa dóbr kultury ma na nie wpływ całokształt czynników, które stanowią utrudnienie dla osób planujących dokonanie kradzieży¹¹⁷⁸. W zależności od

¹¹⁷⁵ Sprawcy włamania dostali się na balkon pierwszego piętra, następnie z dolnej części okna usunęli szybę. Podczas nocnego obchodu dozorca nic nie zauważył. Muzeum pomimo całodobowej ochrony było bez technicznego wsparcia w postaci systemu sygnalizacji włamania i napadu.

¹¹⁷⁶ Zob. P. Ogrodzki, *Kradzieże dzieł...*, op. cit., s. 16–17.

¹¹⁷⁷ P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (Charakterystyka zagrożenia)*, [w:] P. Ogrodzki (red.), *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w Warszawie, Warszawa 2005, s. 17.

¹¹⁷⁸ A. Grajewski, *Sposoby postępowania...*, op. cit., s. 110.

typu miejsca gdzie przechowywane jest dobro kultury czynniki te mogą być odmienne, co wpływa na sposoby działania sprawców kradzieży i przywłaszczeń. Na sposoby działania sprawców kradzieży i przywłaszczeń dóbr kultury mają więc wpływ kategorie obiektów, w których są one przechowywane, co wiąże się zarówno z regulacjami prawnymi dotyczącymi zabezpieczenia zbiorów instytucji państwowych i samorządowych jak i faktycznymi sposobami ochrony takich dzieł przez właścicieli.

5.5.2.1. Kradzieże i przywłaszczenia z mieszkań i domów osób fizycznych.

Wiele cennych dla dziedzictwa kulturowego dóbr znajduje się w posiadaniu osób prywatnych zarówno kolekcjonerów będących miłośnikami sztuki, artystów, jak i osób bogatych inwestujących w dzieła sztuki jako dobrą lokatę kapitału. Do kradzieży może dojść w wyniku nieuwagi właścicieli lub w związku z włamaniem. Przestępcy dokonując włamań do mieszkań i domów prywatnych dostają się poprzez wyważenie drzwi wejściowych, balkonowych, wypchnięcie lub wybicie szyby w oknie, przecięcie kłódki w kratkach okiennych albo wyrwanie kraty. Sprawcy działają, gdy domownicy śpią lub pod ich nieobecność. Należy pamiętać, że przestępcy wykorzystują również sytuacje po śmierci kolekcjonerów i artystów, kiedy spadkobiercy nie mają rozeznania w odziedziczonych zbiorach do dokonywania kradzieży. Głośnym w ostatnich latach włamaniem była kradzież dzieł z domu malarza Jerzego Nowosielskiego wkrótce po jego śmierci w 2011 r.¹¹⁷⁹ Innym przykładem działań sprawców kradzieży dotyczących zbiorów osób prywatnych są wydarzenia, które miały miejsce w 2016 r. w Łodzi. Przestępcy dokonali włamań do trzech mieszkań i domu (znajdującego się w okolicach miasta) należących do kolekcjonera dzieł sztuki. Sprawcy ukradli około 40 cennych obrazów, m.in. Alfreda Wierusza-Kowalskiego, Wojciecha Kossaka, a także biżuterię i srebra. Przestępcy w trakcie włamania wybierali jedynie określone dzieła, pozostawiając resztę kolekcji. Po trzech dniach dzięki sprawnej pracy Policji udało się zatrzymać dwóch bezpośrednich sprawców oraz trzech zleceniodawców włamania.

Kolejnym przykładem kradzieży, do której doszło w mieszkaniu osoby prywatnej, a której przedmiotem były dzieła sztuki, była kradzież dwóch obrazów: autoportretu Teodora Axentowicza z żoną oraz dzieło nieznanego autora przedstawiające rybaka z fajką. Do przestępstwa doszło poprzez wykorzystanie nieuwagi właścicielki będącej starszą kobietą, która

¹¹⁷⁹ Zob. *Wyrok za kradzież dzieł z domu Nowosielskiego*, <https://wiadomosci.wp.pl/krakow/wyrok-za-kradziez-dziel-z-domu-nowosielskiego-6036152871302273a>, [dostęp: 03.04.2023].

wpuściła sprawców podających się za pracowników Urzędu Miasta, którzy wynieśli dzieła sztuk¹¹⁸⁰.

5.5.2.2. Kradzieże i przywłaszczenia z obiektów sakralnych.

Przechowywane w świątyniach obrazy, rzeźby, kielichy mszalne, relikwiarze, starodruki i inkunabuły cenne dla dziedzictwa kulturowego mogą paść ofiarą zarówno grup przestępczych, jak i pojedynczych złodziei. Niestety działania sprawców tego typu przestępstw często wiążą się ze zniszczeniem lub uszkodzeniem dobra kultury, ponieważ przestępcy koncentrują się na wartości kruszcu z jakiego wykonane jest skradzione dzieło sztuki. Niestety destrukttywne działania złodziei dotyczą nie tylko dzieł sztuki złotniczej. Często przedmiotem kradzieży są zabytkowe rzeźby wykonane w piaskowcu oraz drewnie. Przemycane po kradzieży za granicę zostają często rozczłonkowane i przerabiane. Warto zwrócić uwagę, że kradzieże dokonywane w obiektach sakralnych mogą być ukierunkowane na zabór przedmiotów niemających wartości zabytkowych np. pieniędzy znajdujących się w skarbonkach kościelnych, sprzętu elektronicznego, współczesnych pozłacanych kielichów mszalnych, wot dziękczynnych, kolumn głośnikowych czy mikrofonów. W takich przypadkach dobra kultury padają łupem „przy okazji” jedynie przez swoją ewentualną wartość materialną.

Świątynie zagrożone są też napadami rabunkowymi, co unaocznilo działanie sprawcy kradzieży w Częstochowie na Jasnej Górze w 2014 r., do której doszło podczas wystawy odbywającej się w Arsenale pt. „Rzemiosło w hołdzie Janowi Pawłowi II”¹¹⁸¹. Zdarzają się także niestety sytuacje, gdy sprawcy kradzieży występują w roli wandalii dziedzictwa kulturowego jak np. w sprawie o włamanie do świątyni i kradzieży koron oraz sukienek ze słynącego łaskami obrazu Matki Bożej Ostrożańskiej. Jeden ze sprawców, którzy dokonali kradzieży z kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Ostrożanach w nocy z 24 na 25 marca 2013 r. Robert. O., odpowiedzialny także za inne kradzieże zabytków w świątyniach¹¹⁸² wskazał, iż ceną sukienkę stanowiącą integralną część obrazu wrzucił do Wisły. Pomimo że

¹¹⁸⁰ Zob. Policja, *Policjanci z Łodzi poszukują skradzionych obrazów*, <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/111921,Policjanci-z-Lodzi-poszukuja-skradzionych-obrazow.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹¹⁸¹ Zob. *Zuchwały rabunek w Arsenale klasztoru na Jasnej Górze. Policja poszukuje sprawców*, <https://dziennikzachodni.pl/zuchwaly-rabunek-w-arsenale-klasztoru-na-jasnej-gorze-policja-poszukuje-sprawcow-zdjecia-lupow/ar/3695820>, [dostęp: 03.04.2023].

¹¹⁸² Sprawca zgodnie z aktem oskarżenia sporządzonym przez prokuraturę w Siemiatyczach (akt oskarżenia z 28 listopada 2012 r. sygn. Ds. 240/13/Sp) odpowiedzialny był za włamanie w lutym 2013 r. do kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego w Wąsocczu w wyniku którego zabrał w celu przywłaszczenia monstrancję i kustudium. Przeciwnie sprawcy toczyła się dodatkowo postępowanie karne w sprawie włamań w 2012 r. do świątyni w Stoczku Klasztornym skąd skradł srebrną suknię z 1700 roku wraz z berłem i dwoma replikami koron do kościoła w Grudusku skąd skradł srebrną pozłacaną sukienkę z obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem a także do kościoła w Lipnikach gdzie jego łupem padły m.in. cztery zabytkowe kielichy z XIX wieku.

w akcie oskarżenia postawiono mu zarzut zniszczenia zabytku ww. zabytkowa sukienka nadal jest zarejestrowana, jako poszukiwana w krajowym wykazie zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.¹¹⁸³ Sąd Rejonowy w Ostrołęce wyrokiem z dnia 22 grudnia 2014 r. skazał Roberta O. na karę 5 lat pozbawienia wolności i łączną karę grzywny w wysokości 200 stawek dziennych przyjmując wysokość jednej stawki dziennej 20 zł¹¹⁸⁴. Sprawca złożył apelację od wyroku jednak sąd okręgowy w Ostrołęce wyrokiem z dnia 20 maja 2015 r. podtrzymał wskazany wyrok¹¹⁸⁵.

Wśród sprawców przestępstw wymierzonych w zabytki i dobra kultury o charakterze sakralnym są niestety także osoby duchowne. Przykładem jest trwająca w latach 2009-2010 działalność zakonnika z klasztoru franciszkanów w Pińczowie (woj. świętokrzyskie), który w tym okresie przywłaszczył ponad tysiąc książek, 31 obrazów, stuły i ornaty, z których duża część była zabytkami. Dzieła wycenione na ponad 500 000 zł zakonnik sprzedawał m.in. za pośrednictwem portalu aukcyjnego¹¹⁸⁶.

5.5.2.3. Kradzieże i przywłaszczenia z antykwariatów, galerii i domów aukcyjnych.

Osoby prowadzące antykwariaty czy galerie starają się podejmować odpowiednie środki mające na celu ochronę posiadanych obiektów. Niestety nie zawsze zabezpieczenia okazują się wystarczające dla powstrzymania sprawców. Do kradzieży może dochodzić zarówno w trakcie otwarcia dla klientów placówek, jak i w wyniku włamania, gdy placówka jest nieczynna. Liczne kradzieże z ostatnich lat są tego dowodem.

Przykładem sprawy, w której do kradzieży doszło w czasie pracy galerii jest kradzież z galerii w Łodzi szabli oficerskiej z okresu Księstwa Warszawskiego. Sprawca wykorzystał nieuwagę pracownicy galerii. Złodzieja udało się zatrzymać dzięki rejestracji zdarzenia przez kamery monitoringu¹¹⁸⁷. Innym przykładem kradzieży jest sprawa dobrze zaplanowanego włamania do galerii Prima Porta w Warszawie. W 2014 r. skradziono z niej m.in. zabytki

¹¹⁸³ Zob. K. Ogrodzka, *Zabytki na złom? Rzecz o zrabowanych sukienkach z obrazu Matki Bożej Ostrożańskiej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2014, nr 1-2 (78-79), s. 48-51.

¹¹⁸⁴ Wyrok Sądu Rejonowego w Ostrołęce z dnia 22 grudnia 2014 r. Sygnatura akt II K 128/14.

¹¹⁸⁵ Wyrok Sądu Okręgowego w Ostrołęce z dnia 20 maja 2015 r. Sygnatura akt II Ka 151/15.

¹¹⁸⁶ Zob. *Zakonnik okradł własny klasztor. Na prawie pół miliona!*, <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/342604,zakonnik-okradl-wlasny-klasztor-na-prawie-pol-miliona.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹¹⁸⁷ Zob. *Łódź. Skradziono bezcenną szablę z czasów Księstwa Warszawskiego*, <https://expressilustrowany.pl/lodz-skradziono-bezcenna-szable-z-czasow-ksiestwa-warszawskiego/ar/12400720>, [dostęp: 03.04.2023].

sztuki chińskiej o łącznej wartości ok. 350 tys. zł, w szczególności figurki, spinki do mankietów, naszyjnik, miecz oraz amulety¹¹⁸⁸.

Kolejnym przykładem działania przestępców było włamanie w roku 2015 do galerii sztuki nowoczesnej w Krakowie. Straty oszacowano na około 500 000 zł. Skradziono kilkadziesiąt rzeźb obrazów, grafik rysunków. Od października 2014 roku galeria była zamknięta, z czego skorzystał sprawca systematycznie włamując się i wynosząc dzieła sztuki. Dopiero po informacji o fakcie wystawienia jednego z obiektów w innej galerii właścicielka odkryła kradzież. Oferty sprzedaży części dzieł wystawione były w internecie. Dzięki pracy policyjnych ekspertów od cyberprzestępczości udało się zidentyfikować i ująć sprawcę¹¹⁸⁹.

Analizując działania sprawców przestępstw przeciwko dobrom kultury nie można zapominać, że w niektórych sytuacjach osobą odpowiedzialną za dokonanie przywłaszczenia dzieła sztuki swojego klienta może być antykwariusz.

5.5.2.4. Kradzieże i przywłaszczenia ze zbiorów muzealnych.

Pomimo że w instytucjach muzealnych statystyki wykazują małą liczbę kradzieży i przywłaszczeń to właśnie przypadki przestępstw w tych miejscach najlepiej obrazują *modus operandi* sprawców kradzieży zabytków i dóbr kultury. Sytuacja, w której pomimo szczególnych regulacji dotyczących bezpieczeństwa przechowywanych zbiorów dochodzi do udanych działań przestępców pozwalają przeanalizować sposoby ich działań i wskazać schematy, które doprowadziły do utraty dóbr kultury. Zjawisko kradzieży w muzeach może przybierać różne formy a kategoryzacja nie jest w literaturze przedmiotu jednolita. Przykładowo amerykański kryminolog Thomas D. Bazley wskazuje trzy formy działania sprawców tego typu przestępstw: kradzież (z ang. *larceny*), włamania (z ang. *burglary*), rozbój (z ang. *robbery*)¹¹⁹⁰. W polskiej literaturze przedmiotu najczęściej stosowanym podziałem jest podział wyróżniający cztery typy działań sprawców dokonujących kradzieży na szkodę muzeów¹¹⁹¹.

Pierwszy z wyróżnionych typów to kradzieże w czasie udostępniania ekspozycji zwiedzającym, które wiążą się ze znajomością przez sprawców zwyczajów muzealnych i wykorzystywaniem ludzkich błędów. Często do kradzieży cennych eksponatów dochodzi gdy muzeum jest otwarte. Najbardziej jaskrawym przykładem zagrożenia, jakie niesie ze sobą

¹¹⁸⁸ Zob. Z galerii skradziono "zabytki sztuki chińskiej" warte 350 tys. zł, <https://tvnwarszawa.tvn24.pl/informacje,news,z-galerii-skradziono-zabytki-sztuki-chinskiej-warte-350-tys-zl,114546.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹¹⁸⁹ Zob. Kradzież dzieł sztuki za pół miliona złotych. Podejrzany w rękach policji, <https://www.tvn24.pl/krakow,50/kradziez-dziel-sztuki-za-pol-miliona-zlotych,583249.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹¹⁹⁰ T.D. Bazley, *Crimes of the Art World*, Oxford 2010, s. 21–26.

¹¹⁹¹ P. Ogrodzki, *Kradzieże zbiorów...*, op. cit., s. 62–70.

sposób działania sprawców wykorzystujących luki w ochronie w trakcie otwarcia instytucji jest przypadek Roberta Z., sprawcy kradzieży obrazu Claude'a Moneta „Plaża w Pourville” z Muzeum Narodowego w Poznaniu ¹¹⁹². Sprawca wykorzystując fakt uzyskania zgody władz muzeum na dokonanie szkicu obrazu znajdującego się w tej samej sali co obraz Moneta wykorzystując nieuwagę pracowników instytucji w dniu 17 września 2000 przez ok. 5 godzin wycinał obraz z ram by w jego miejsce włożyć nieudolnie wykonany falsyfikat. Wszczęte poszukiwania sprawcy nie dały rezultatu. 29 czerwca 2001 r. prokuratura umorzyła śledztwo w sprawie ¹¹⁹³. Wyceniany na 7 milionów dolarów obraz Claude'a Moneta przez kolejne lata był ukryty w skrytce w szafie za płytą pilśniową. Po prawie 10 latach w związku z prowadzonymi w stosunku do sprawcy postępowaniami karnymi w innych sprawach, tj. o przestępstwo niealimentacji oraz o groźby karalne pobrano jego odciski palców a następnie poddano analizie przez AFIS (Automatyczny System Identyfikacji Daktyloskopijnej). W wyniku dokonanego przez system porównania nastąpiła identyfikacja sprawcy z pozostawionymi na miejscu kradzieży liniami papilarnymi. Wyrokiem z dnia 1 lipca 2010 r. Robert Z. został skazany na 3 lata pozbawienia wolności. Sąd zasadził od niego na rzecz Muzeum Narodowego w Poznaniu 28 000 zł tytułem naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem ¹¹⁹⁴.

Innym przykładem działania przestępców w czasie udostępnienia ekspozycji jest sprawa kradzieży z Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej w 2017 r. Sprawca udający turystę ukradł XVIII-wieczną figurkę św. Franciszka przykrywając dzieło kurtką ¹¹⁹⁵.

Drugim typem działań sprawców to włamania do instytucji muzealnych, które pomimo znacznego rozwoju metod zabezpieczeń, nadal ponoszą straty. Do końca lat 90 ubiegłego wieku braki w zabezpieczeniach i ochronie muzeów powodowały, iż wiele przypadków kradzieży w tych instytucjach wiązało się z przestępstwem włamania. Polepszenie standardów spowodowało spadek, ale nie zanik tej formy przestępczości. Omawiając problem włamań do muzeów warto pamiętać o spektakularnych przykładach kradzieży, które zubożyły zbiory polskich placówek takich jak kradzież 29 ikon z Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

¹¹⁹² Zob. P. Ogrodzki, *Kradzież obrazu Claude'a Moneta Wybrzeże w Pourville z Muzeum Narodowego w Poznaniu*, [w:] *Kradzieże w muzeach – przyczyny, skutki, wnioski*, Warszawa 2006, s. 59–64.

¹¹⁹³ Postanowienie prokuratury okręgowej w Poznaniu z dnia 29 czerwca 2001 r. o umorzeniu śledztwa, Sygnatura akt V Ds.82/00.

¹¹⁹⁴ Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 1 lipca 2010 r. Sygnatura akt III K 136/10.

¹¹⁹⁵ Zob. *Zatrzymano złodzieja figurki z muzeum w Gnieźnie*, <https://gloswielpolski.pl/zatrzymano-zlodzieja-figurki-z-muzeum-w-gnieznie-zdjecia/ar/12411752>, [dostęp: 03.04.2023].

Sprawcy ww. przestępstwa w nocy z 5 na 6 grudnia 1990 r dostali się do instytucji wyłamując okno, do którego dostali się po wspinaczce na 10 metrową ścianę zamku¹¹⁹⁶.

Analizując działania sprawców włamań do muzeów można wyróżnić wiele błędów zarówno w sposobie zabezpieczenia instytucji, jak również błędów popełnianych przez jej pracowników¹¹⁹⁷.

Trzecim typem działań sprawców są napady rabunkowe, które dotyczą wielu muzeów. Przykładem jest tu m.in. Isabella Steward Gardnem Museum w Bostonie, w którym 18 marca 1990 r. przestępcy przebrani za policjantów obezwładnili ochronę i dokonali jednej z największych kradzieży dzieł sztuki na świecie¹¹⁹⁸. Inną nierozwiązana sprawą jest rabunek, który miał miejsce 29 kwietnia 1992 r. na Ukrainie we Lwowskiej Galerii Obrazów (obecnie Lwowska Galeria Sztuki). Mimo iż skradziono 3 obrazy o relatywnie niewielkiej wartości, zakończył się śmiercią dwóch pracowników instytucji oraz użyciem przez sprawców materiałów wybuchowych.¹¹⁹⁹

Ostatnim wyróżnianym typem działań sprawców są kradzieże pracownicze. Przestępstwa te często wiążą się z sytuacją, w której po wielu latach podczas kwerendy zbiorów instytucji okazuje się, że „zaginięły” eksponaty i ciężko ustalić, kto faktycznie miał do nich dostęp. Zdarzają się również działania polegające na podmianie eksponatów na falsyfikaty. W ostatnich latach mieliśmy na świecie trzy spektakularne przypadki ujawnienia kradzieży pracowniczych w instytucjach muzealnych. W 2006 r. w Rosji w zbiorach Państwowego Muzeum Ermitażu¹²⁰⁰, w Państwowym Muzeum Malarstwa i Rzeźby w Ankarze w 2010 r.¹²⁰¹ oraz w Kairskim Narodowym Muzeum Cywilizacji Egipskiej w 2015 r.¹²⁰². W Polsce niestety również dochodziło w ostatnich latach do ujawnienia tego typu działań sprawców. Przykładem jest ujawniona w 2016 r. sprawa Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu gdzie w wyniku działań pracowników skradziono znaczki i inne eksponaty (zabytkowe aparaty telefoniczne) ze zbiorów instytucji warte ok. półtorej miliona złotych. Prokuratura postawiła też

¹¹⁹⁶ Zob. P. Ogrodzki, *Włamanie do Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 3, s. 28–29.

¹¹⁹⁷ Szerzej: O. Jakubowski, *Modus operandi sprawców włamań do instytucji muzealnych*, „Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne” t 2, Poznań 2014.

¹¹⁹⁸ Zob. L. Grindle, *Kradzież dzieł sztuki w Isabella Steward Gardnem Museum, Boston Massachusetts USA, 18 marca 1990 r.*, [w:] *Kradzieże w muzeach – przyczyny, skutki, wnioski*, Warszawa 2006, s. 25–28.

¹¹⁹⁹ K. Padewska, *Kradzież we Lwowskiej Galerii Obrazów*, „Cenne Bezcenne Utracone” 1999, nr 3, s. 28–29.

¹²⁰⁰ Zob. *State Hermitage Museum Thefts 2006*, <http://traffickingculture.org/encyclopedia/case-studies/state-hermitage-museum-thefts-2006/>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁰¹ Zob. M. Marcinkowska, *Rekordowa kradzież*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2014, nr 1-2(78-79), s. 71-75.

¹²⁰² Zob. *Cairo Curators Arrested for Stealing Priceless Antiquities and Replacing with Replicas* <https://news.artnet.com/art-world/cairo-antiquities-stolen-curators-arrested-304863>, [dostęp: 03.04.2023].

zarzuty byłej dyrektor muzeum Jadwidze B.D. w związku z niedopełnieniem obowiązków, które przyczyniły się do przestępstwa¹²⁰³.

Podobna kradzież o charakterze pracowniczym została ujawniona w 2018 r. w Muzeum Okręgowym w Toruniu. W 2022 r. prokuratura skierowała do sądu akt oskarżenia przeciwko Adamowi M., byłemu pracownikowi i Andrzejowi R., numizmatykowi pracującemu na toruńskiej starówce. Pierwszemu ze sprawców zarzucono, że przez okres 9 lat (od czerwca 2008 do lutego 2017 roku) ukradł z muzeum 194 cenne monety, które pochodziły z okresu XVI-XIX wieku i warte były ok. 1,5 miliona zł. Drugiemu sprawcy postawiono zarzut paserstwa. Sprawca kupował obiekty wiedząc, że pochodzą z kradzieży, a następnie sprzedawał na zagranicznych aukcjach (m.in. dokonał nielegalnego wywozu do Niemiec 3 monet)¹²⁰⁴. W wywiadzie udzielonym przez byłego Dyrektora Muzeum Okręgowego w Toruniu Marka Rubnikowicza (obecnie na emeryturze) na pytanie dziennikarza o to czy przeprowadził w muzeum postępowanie dyscyplinarne w sprawie kradzieży, odpowiedział, że *jedynym zawodnym ogniwem był kurator, który okazał się złodziejem*¹²⁰⁵.

Porównując różne typy działań sprawców dokonujących kradzieży na szkodę muzeów w mojej ocenie to właśnie kradzież pracownicza najbardziej zagraża zbiorom muzealnym w Polsce. Problem wykrycia kradzieży a także określenia kręgu osób odpowiedzialnych za dokonane przestępstwo utrudnia szybkie wyjaśnienie okoliczności sprawy i odzyskanie dzieł.

5.5.2.5. Kradzieże i przywłaszczenia ze zbiorów bibliotecznych oraz archiwów.

W bibliotekach, zwłaszcza tych posiadających zbiory specjalne znajduje się wiele cennych dla dziedzictwa kulturowego inkunabułów i starodruków będących w sferze zainteresowań przestępców. Szczególnie zagrożone są materiały biblioteczne w zbiorach bibliotek klasztornych i kościelnych, o których zasobach informacje są słabe i rzadko trafiają do osób z zewnątrz¹²⁰⁶. Niektóre biblioteki należące do związków wyznaniowych były okradane wiele razy, czego przykładem jest biblioteka w Klasztorze Kamedułów na Bielanych w Krakowie,

¹²⁰³ Zob. *Kradzież o wartości 1,5 mln zł we wrocławskim Muzeum Poczty i Telekomunikacji. Prokuratura oskarża dyrektorkę*, <https://wroclife.pl/artykul/182/kradziez-o-wartosci-15-mln-zl-we-wroclawskim-muzeum-poczty-i-telekomunikacji-prokuratura-oskarza-dyrektorke>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁰⁴ *Kradzież w toruńskim muzeum. Kto odkrył brak monet po 9 latach? Znamy nowe fakty*, <https://torun.naszemiasto.pl/kradziez-w-torunskim-muzeum-kto-odkryl-brak-monet-po-9/ar/c1-8882039>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁰⁵ Zob. *Marek Rubnikowicz, były dyrektor muzeum w Toruniu, o kradzieży zabytkowych monet*, <https://pomorska.pl/marek-rubnikowicz-byly-dyrektor-muzeum-w-toruniu-o-kradziezy-zabytkowych-monet/ar/c1-16841273>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁰⁶ J. Prokop, *O kradzieżach w polskich bibliotekach i innych placówkach kultury na przełomie XX i XXI wieku*, „Studia o Książce i Informacji” 2014, nr 33, s. 13.

której zbiory w latach 1991-2005 wielokrotnie padły łupem przestępców¹²⁰⁷. Przykładem kradzieży ze zbiorów bibliotek kościelnych jest także sprawa kradzieży starodruków z biblioteki Klasztoru Ojców Franciszkanów w Wieliczce. Na początku 2003 r. księgozbiór wskazanej biblioteki został uporządkowany i przeniesiony do jednego pomieszczenia. Przez pewien czas biblioteka nie była w odpowiedni sposób zabezpieczona, co wykorzystał - mieszkający w przyklasztornym internacie uczeń prywatnego Liceum Ogólnokształcącego Franciszkanów w Wieliczce - Marek B. Dwukrotnie wyniósł on 24 książki - starodruki, które najpierw ukrył w swoim pokoju, a następnie sukcesywnie wywiózł do domu rodzinnego w Wejherowie. W trakcie pobytu w domu razem z bratem Błażem B. sprawca kradzieży podjął decyzję o sprzedaży starodruków w różnych antykwiariatach na terenie Gdańska oraz Łodzi. Obu sprawców udało się zidentyfikować. Marek B. został skazany na karę 2 lat pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania na okres 5 lat próby, 200 stawek dziennych grzywny określając wysokość jednej stawki na kwotę 25 złotych oraz oddanie go w okresie próby pod dozór kuratora sądowego. Błażowi B. wymierzano karę 1 roku i 6 miesięcy pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania na okres próby wynoszący 3 lata, 80 stawek dziennych grzywny określając wysokość jednej stawki na kwotę 25 złotych¹²⁰⁸.

Można wyodrębnić kilka powodów, dla których dochodzi do kradzieży lub niszczenia zbiorów bibliotecznych. Pierwszy z nich - to wysokie ceny książek. Drugie to - po prostu niechęć do pracy z książką w bibliotece, trzeci to zapał kolekcjonerski. Wskazuje się również na problem kradzieży z chęci osiągnięcia korzyści majątkowej ze względu na dużą wartość materialną starodruków, czy inkunabułów oraz ich części¹²⁰⁹. Podobnie jak w przypadku instytucji muzealnych, również w bibliotekach dochodzi do rabunków oraz kradzieży z włamaniem, jednakże najbardziej charakterystycznymi formami działania sprawców są kradzieże materiałów bibliotecznych z czytelni oraz kradzieże pracownicze. Franciszek Trzebski analizując przypadki kradzieży w bibliotekach i archiwach stawia tezę, że złodziei bibliotecznych można podzielić na dwie kategorie zewnętrznych i wewnętrznych¹²¹⁰. Przykładem działania sprawcy wykorzystującego czytelnię jest sprawa kradzieży w 1996 roku map z Biblioteki Seminarnej w Warszawie. Sprawca wypożyczył przechowywane w zbiorach specjalnych trzy XVII -

¹²⁰⁷ Zob. P. Ogrodzki, *Biblioteki klasztorne – zagrożone dziedzictwo kultury*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 3(72), s. 26-28.

¹²⁰⁸ Wyrok Sądu Rejonowego w Wieliczce z dnia 28 sierpnia 2006 r., Sygnatura akt II K 397/06.

¹²⁰⁹ Zob. E. Berczko, *O kradzieżach zbiorów w bibliotekach*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 5 (11), s. 24-26.

¹²¹⁰ F.Trzebski, *Prawnokarne i kryminalistyczne aspekty ochrony zabytków w zasobach bibliotek i archiwów*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2009, t. XIII, s. 199.

wieczne. atlasy Gerardusa Mercatora. Po zwróceniu książek pracownicy biblioteki sprawdzili tylko jedną z wypożyczonych pozycji. Dopiero po około pół godzinie od wyjścia sprawcy, oględziny reszty zwróconych książek wykazały, że brakuje 29 map, które zostały wycięte ostrym narzędziem. Dzięki szybkiej pracy Policji udało się zatrzymać sprawcę¹²¹¹. Innym przypadkiem, w którym sprawca dokonał przestępstwa w trakcie korzystania z czytelni jest sprawa kradzieży dzieła Mikołaja Kopernika „*De revolutionibus orbium coelestium*” czyli „*O obrotach sfer niebieskich*” z Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie w 1998 r. Przestępca założył kartę biblioteczną 10 dni przed dokonaniem przestępstwa podając, że pracuje w pracowni artystycznej. Gdy wypożyczył w czytelni dzieło Mikołaja Kopernika i zaczął je studiować, po jakimś czasie, nie wzbudzając podejrzeń personelu biblioteki, wyszedł skorzystać z toalety. Po wyjściu z czytelni, do której sprawca już nie wrócił okazało się, że po dziele Kopernika pozostała jedynie okładka książki a po przestępcy jego płaszcz i torba która miała sugerować pracownikom czytelni, że wychodzi jedynie na chwilę¹²¹². Śledztwo w sprawie wszczęto 27 listopada 1998 r.¹²¹³ Niestety niezwykle cennego dla dziedzictwa kulturowego dzieła do tej pory nie udało się odzyskać.

W przypadku kradzieży w bibliotekach dużym problemem jest fakt, że jeżeli przestępstwa dopuszcza się pracownik instytucji wykrycie wśród wielu tysięcy woluminów w zbiorach straty kilku z nich może nastąpić dopiero po latach. We Wrocławiu w 2015 r. trafił do sądu akt oskarżenia przeciwko pracownikowi Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, który ok. 16 lat okradał zbiory instytucji z cennych książek. Kustosz zajmował się porządkowaniem księgozbiorów i miał przez to dostęp do nieskatalogowanych starodruków cennych książek przedwojennych bibliotek z Dolnego Śląska. Zabytki były sprzedawane na giełdach staroci lub w antykwariatach. Część skradzionych książek została uznana przez prokuraturę za mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego. Wśród książek będących łupem sprawcy były m.in. cenne wydawnictwa Akademii Cesarskiej w St. Petersburgu pochodzące z XVIII i XIX wieku¹²¹⁴.

Podobnie jak w bibliotekach także w archiwach głównym problemem w mojej ocenie są kradzieże w czasie udostępnienia zbiorów, na drugim miejscu pojawiają się kradzieże pra-

¹²¹¹ Zob. K. Gonet, *Kradzież XVII-wiecznych map*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 2 (8), s. 4-5.

¹²¹² Zob. P. Ogrodzki, *Skradzione dzieło Mikołaja Kopernika*, „Cenne Bezcenne Utracone” 1999, nr 1 (13), s. 9 i 13.

¹²¹³ Postanowienie prokuratury Rejonowej w Krakowie-Śródmieściu z dnia 27 listopada 1998 r. Sygnatura akt 4 Ds. 121/98/S.

¹²¹⁴ Zob. *Kustosz przez 16 lat kradł cenne książki z biblioteki, a później je sprzedawał*, <https://gazetawroclawska.pl/kustosz-przez-16-lat-kradl-cenne-ksiazki-z-biblioteki-a-pozniej-je-sprzedawal/ar/3856033>, [dostęp: 03.04.2023].

cownicze. W badaniach grupy roboczej do spraw zapobiegania kradzieżom i nielegalnemu handlowi dokumentami archiwalnymi Europejskiej Rady Archiwistów Narodowych (EBNA) wykazano wiele istotnych informacji o działaniach sprawców przestępstw w archiwach na terenie Unii Europejskiej. Na podstawie badań ankietowych prowadzonych określono, że większość kradzieży jest dokonywanych przez osoby odwiedzające archiwa w godzinach otwarcia¹²¹⁵. Spośród 90 przypadków kradzieży 49 (54%) popełniono właśnie w ten sposób. Z 19 spośród kradzieży wskazanych w ankiecie (21%) popełniły osoby w jakiś sposób związane z daną instytucją. Dwie z kradzieży zostały dokonane przez dzieci pracowników archiwów, a w jednym przypadku sprawcą był strażnik zatrudniony w archiwum. Kontraktowi pracownicy budowlani nie zostali włączeni do kategorii osób związanych z daną instytucją. Zgodnie z danymi zebranymi w ankiecie zanotowano cztery rzeczywiste przypadki kradzieży związane z przebudową/naprawami/przenoszeniem zbiorów. Tylko jednej kradzieży dokonano w godzinach nocnych/w godzinach zamknięcia archiwum. Na podstawie badań ankietowych można jednak dodać, że dwa (co najmniej) przypadki kradzieży popełnione przez osoby związane z daną instytucją miały miejsce w godzinach zamknięcia archiwum. W 17 z 90 opisanych przypadków (19%) instytucje nie potrafiły określić, w jaki sposób dokonano kradzieży¹²¹⁶. Ciekawe pytanie w omawianym badaniu ankietowym dotyczyło fałszowania materiałów archiwalnych oraz podkładania w archiwach sfalszowanych dokumentów. Dziesięć instytucji (10%) stwierdziło zanotowanie jednego z tych przestępstw. We wszystkich przypadkach sprawcy mieli na celu osiągnięcie korzyści materialnej (np. poprzez fałszowanie dokumentów dotyczących prawa własności) lub zniszczenie dowodów¹²¹⁷. Wskazane badanie wykazało odmienny cel odróżniający kradzieże w archiwach od analogicznych czynów w bibliotekach. Celem tym jest podmiana, fałszerstwo lub zniszczenie dokumentów wykorzystywanych w postępowaniach prawnych. W Polsce przykładem głośnego przestępstwa skierowane przeciwko dziedzictwu archiwalnemu jest kradzież dokonana w latach 1996-2002 r. z terenu Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu, stanowiącego Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie. Sprawcy skradli około 1 500 sztuk archiwaliów, w tym m.in. mapy, rękopisy, ryciny, fragmenty starodruków, listy królewskie, pochodzące z XVIII w. Jeden z zatrzyma-

¹²¹⁵ Na pytanie ankiety dotyczące sposobu dokonania kradzieży szczegółowych odpowiedzi udzieliło 68 instytucji, które łącznie odnotowały 90 przypadków kradzieży.

¹²¹⁶ Kradzieże dokumentów archiwalnych - *Raport w sprawie kradzieży dokumentów archiwalnych w Unii Europejskiej, maj 2007*, s. 7-8. Raport był opublikowany na stronie internetowej archiwów państwowych <https://www.archiwa.gov.pl/pl/118-konserwacja/kronika/2543-w-dniu-12-marca-odbyo-si-w-brukseli-vi-spotkanie-grupy-roboczej-ebna-do-spraw-zapobiegania-kradzieom-i-nielegalnemu-handlowi-dokumentami-archiwalnymi> (obecnie raport niedostępny na stronie, druk w posiadaniu autora pracy).

¹²¹⁷ Ibidem, s. 8.

nych sprawców okazał się etatowym pracownikiem archiwów, który wynosił dokumenty z terenu Archiwum, natomiast drugi przestępca sprzedawał je w krakowskich antykwariatach¹²¹⁸.

5.5.3. Paserstwo.

Paserstwo jest przestępstwem o czterech możliwych formach działania, przyjmujących postać nabycia, pomocy do zbycia, przyjęcia lub pomocy do ukrycia rzeczy uzyskanej za pomocą czynu zabronionego. Aby doszło do wypełnienia znamion paserstwa, zrealizowanie jednej ze wskazanych czynności sprawczych musi nastąpić po dokonaniu czynu zabronionego w stosunku do rzeczy stanowiącej przedmiot działania sprawcy paserstwa.

Jednym z czynników sprzyjającym legalizacji na rynku skradzionych dóbr kultury jest upływ czasu. Należące do tej kategorii obiekty są jednym z niewielu rodzajów dóbr materialnych, których wartość rośnie wraz z ich wiekiem. Możliwości nabywcze pasera mają wpływ na działania podejmowane przez osoby dokonujące kradzieży¹²¹⁹. Kradzież większości rodzajów mienia najczęściej wiąże się dla złodzieja z koniecznością szybkiego sprzedania łupu gdyż wieloletnie jego przechowywanie prowadzi do zasadniczego spadku wartości rzeczy. W przypadku dóbr kultury jest inaczej. Skradzione dzieła sztuki, pamiątki historyczne, zabytki archeologiczne po latach wprowadzane na rynek antykwaryczny zachowują swoją wartość, a nawet osiągają wyższe ceny pod warunkiem jednak, że są sprzedawane w głównym obiegu, jako obiekty o legalnym pochodzeniu. W razie sprzedaży tych samych dzieł na czarnym rynku ich ceny są wielokrotnie niższe. Skradzione dzieło ma małe szanse zostać skutecznie wprowadzone do obrotu na rynek sztuki zaraz po dokonaniu kradzieży, gdy informacje o wydarzeniu są rozpowszechnione w środkach masowego przekazu i w pamięci ludzkiej. Złodziej często musi zdać się na pasera, który przechowa obiekt do czasu, gdy informacje o popełnionej kradzieży nie będą już w powszechnym obiegu informacji. W przypadku dóbr kultury takie przedmioty mogą być przechowywane przez paserów latami w odróżnieniu od innego typu mienia takiego jak np. sprzęt elektroniczny, które szybko traci na wartości.

Innym prócz czasu czynnikiem sprzyjającym legalizacji na rynku skradzionych dóbr kultury są działania paserów mające na celu zatarcie informacji pozwalającej zidentyfikować skradzione dzieło. Taki typ działania ma następujące formy:

¹²¹⁸ Zob. K. Zielińska, *Informacja nt. stanu zagrożenia przestępczością przeciwko dobrom kultury w 2002 r.*, „Cenne Bezcenne Utraczone” 2003, nr 1-2 (37-38), s. 6-9.

¹²¹⁹ B. Hołyst, *Kryminalistyka wyd –IX*, Warszawa 2000, s. 161.

- przerabianie obiektu w ten sposób by utrudnić jego identyfikację (np. zdrapywanie farb z rzeźb, dzielenie obiektów, dodawanie obiektom nowych elementów, przemalowywanie obrazów);
- usuwanie oznaczeń wskazujących na pochodzenie obiektu (np. likwidowanie muzealnych numerów inwentarzowych i innych znaków własnościowych);
- tworzenie dokumentacji „uwiarygodniającej” legalne pochodzenie dzieła.

Przestępcze „uwiarygodnianie” dzieł sztuki jest szeroko znanym problemem na rynku sztuki. Dotyczy ono najczęściej obiektów, które faktycznie są dziełami sztuki, bądź przedmiotów, którym przestępcy próbują nadać taką właściwość.¹²²⁰ Ekspertci zwracają uwagę, że stosowaną metodą „uwiarygodniania” obiektu przeznaczonego do sprzedaży jest fabrykowanie certyfikatów potwierdzających proveniencję przedmiotu transakcji¹²²¹. Problem ten wiąże się z nieprawdziwymi ekspertyzami historyków sztuki, ale również korupcyjnymi działaniami pracowników muzeów czy innych instytucji państwowych. Takie działania „uwiarygodniające” dotyczą min. skradzionych dóbr kultury, które często poszukiwane w swoich krajach przekraczają nielegalnie granice by zostać wprowadzone do obrotu w innych państwach.

Ważnym aspektem przy ocenie zjawiska paserstwa dóbr kultury zarówno w Polsce jak i na świecie jest udział w tym procederze zorganizowanych grup przestępczych. Organizacje przestępcze mają mechanizmy i środki umożliwiające zarówno przemyt, legalizacje, jak i wieloletnie ukrywanie cennych dzieł sztuki. W transakcjach narkotykowych skradzione dobra kultury służą także przestępcom jako zabezpieczenie za przekazywany towar. Przykładem takiego działania przestępców jest sprawa odzyskaniu obrazu „Portret Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów” autorstwa Stanisława Ignacego Witkiewicza (Witkacego), utraconego w wyniku kradzieży z włamaniem do Muzeum im. Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku (Podkowa Leśna) 26 października 2005 r. Dzieło zostało odzyskane przez Centralne Biuro Śledcze Komendy Głównej Policji w ramach zwalczania zorganizowanej grupy przestępczej¹²²².

Innym przykładem działań organów ścigania w zwalczaniu paserstwa jest sprawa odzyskania w 2017 roku obrazów "Panorama miasta", "Pejzaż górzysty" i "Krajobraz z wodospadem". Dzieła zostały odnaleziono w mieszkaniu 65-letniego mieszkańca Krakowa,

¹²²⁰ W. Pływaczewski, *Symptomy zagrożeń...*, op. cit., s. 11.

¹²²¹ Ibidem, s.12.

¹²²² Zob. M. Goch, *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przez zorganizowaną przestępczość*, [w:] M. Trzeciński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 40.

któremu postawiono zarzut paserstwa¹²²³. Dla porównania sprawą, w której dobro kultury zostało odnalezienie u pasera po ok. 14 lat jest przypadek odzyskania na początku 2018 r. w Warszawie obrazu Henryka Grunwalda „Droga do Nałęczowa”. Jak wynika z informacji Policji dzieło było przechowywane w garażu¹²²⁴.

Jak trafnie określa się w literaturze na temat paserstwa, istotne znaczenie dla określenia pochodzenia rzeczy mają jej właściwości, wiek, ślady używania¹²²⁵. Szczególnie istotne dla zwalczania paserstwa dóbr kultury są narzędzia takie jak bazy danych dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa oraz nałożenie na antykwariuszy obowiązku prowadzenia ksiąg i rejestrów zawierających szczegółowe informacje o nabyciu dzieła, które mogą stanowić istotny dowód w sprawach karnych. Na podstawie obserwacji rynku sztuki można stwierdzić, że skradzione dobra kultury wprowadzane są na rynek po wielu latach stając się przedmiotem obrotu¹²²⁶. W mojej ocenie działalność operacyjna organów ścigania wymierzona w paserów może znacznie ograniczyć przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

5.5.4. Niszczenie i uszkodzanie.

Wśród czynów zagrażających dziedzictwu kulturowemu, takich jak przemyt, kradzież czy fałszerstwa, szczególnie dotkliwe w skutkach są następstwa przestępstw związanych ze zniszczeniem lub uszkodzeniem zabytków i dóbr kultury. Skutkiem omawianej formy przestępczości jest niestety często nieodwracalna destrukcja dzieła, która trwale zubaża kulturę regionu, państwa, a w niektórych przypadkach nawet świata. Gdy zabytek zostanie skradziony lub nielegalnie wywieziony zawsze istnieje szansa, że po latach zostanie odzyskany. W przypadku jego zniszczenia strata jest nieodwracalna. Gdy świat obieżyła informacja o domniemanym spaleniu skradzionych z muzeum Kunsthal w Rotterdamie 16 października 2012 r. dzieł Pabla Picassa, Henri Matisse’a, Claude’a Moneta, Dyrektor Narodowego Muzeum Historii Rumunii nazwał ten czyn „zbrodnią przeciwko ludzkości”¹²²⁷. To emocjonalne wystąpienie jeszcze kilka lat temu mogło wydawać się przesadą. Obecnie, po atakach islam-

¹²²³ Zob. *Policjanci odzyskali skradzione obrazy. 65-latek z zarzutem paserstwa*, <https://www.tvn24.pl/krakow,50/policjanci-odzyskali-skradzione-obrazy-65-latek-z-zarzutem-paserstwa,734374.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²²⁴ Zob. *Policja, Kryminalni odzyskali kolejny obraz*, <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/158542,Kryminalni-odzyskali-kolejny-obraz.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²²⁵ M. Budyn-Kulik, *Wybrane dogmatyczne i kryminologiczne aspekty paserstwa*, „Prawo w działaniu” 2013, t. 13, s. 42.

¹²²⁶ A. Grajewski, *Odzyskiwanie skradzionych dóbr kultury po latach od ich kradzieży*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica” 2018, nr 82, s. 35.

¹²²⁷ Zob. *Stolen Picasso and Monet art 'burned' in Romanian oven*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-23349744>, [dostęp: 03.04.2023].

skich terrorystów w Syrii a także rosyjskich agresorów na Ukrainie dokonujących niszczenia zabytków, nabiera ono nowego znaczenia.

Konieczność ochrony dziedzictwa kulturowego przed zniszczeniem potwierdzają wyniki badania zleconego przez Narodowy Instytut Konserwacji w 2022 r. Z badania wynika, że 91% Polaków zalicza niszczenie zabytków do aktów zbrodniczych¹²²⁸. Na zadane w ramach badania pytanie *dla kogo zniszczenie lub poważne zaniedbanie zabytku (takiego jak np. Wawel, zamek w Malborku, czy osada w Biskupinie) byłoby odczuwalne jako strata?* Uczestnicy badania wskazywali następujące odpowiedzi: dla państwa polskiego 79%; dla regionu, w którym znajduje się zabytek 51 %; dla całej Europy 36%; dla mnie (obywatela) osobiście 27%; trudno powiedzieć 4%; dla nikogo 1%¹²²⁹. W istocie, więc niszczenie zabytków jest z jednej strony uznawane za czyn o dużym stopniu szkodliwości społecznej z drugiej stosunkowo często dochodzi do takich czynów. Ta forma przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w praktyce dotyka większości jego obszarów. Przypadki niszczenia i uszkodzania części dziedzictwa dotyczą m.in. eksponatów muzealnych, zabytkowych cmentarzy, stanowisk archeologicznych, nieruchomości zabytkowych a także obiektów o charakterze sakralnym i ich wyposażenia.

Sprawcy zniszczeń zabytków i dóbr kultury postępują z różnych pobudek i działają często odmiennymi metodami. Jako przykłady różnorodnych działań sprawców niszczących zabytki w Polsce można wskazać m.in.:

1. Spalenie drewnianego kościoła w Woli Justowskiej. W 2017 r. w Krakowie sąd prawomocnie skazał sprawcę podpalenia drewnianego kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Królowej Polski, do którego doszło w nocy z 5 na 6 kwietnia 2002 r. Sprawca został skazany na 2 lata i 100 tys. grzywny. Sprawca (satanista) czyn swój popełnił z pobudek światopoglądowych¹²³⁰. W nocy z 5 na 6 kwietnia 2002 r. świątynia uległa całkowitemu zniszczeniu, razem z wyposażeniem. Straty oszacowano na blisko 2,9 mln zł;
2. Zniszczenie pozostałości średniowiecznego grodziska będącego stanowiskiem archeologicznym wpisanego do rejestru zabytków. W 2017 r. w miejscowości Stawy w powiecie

¹²²⁸ Badanie przeprowadzono w ramach sondażu wielotematycznego Ipsos metodą wywiadów bezpośrednich wspomaganych komputerowo (CAPI) w dniach 1–7 grudnia 2022 roku na liczącej 1000 osób reprezentatywnej próbie Polaków w wieku 15 i więcej lat.

¹²²⁹ Zob. *Raport „Przeszłość w służbie przyszłości”*, badanie na zlecenie Narodowego Instytutu Konserwacji, 2022 r., https://nikz.pl/wp-content/uploads/2023/03/NIKZ_RAPORT_OMNIBUS_1.5.pdf, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³⁰ *Podpalił zabytkowy kościół, by wygrać skrzynkę piwa. Sąd podwyższył wyrok*, <https://tvn24.pl/krakow/wyzszy-wyrok-na-podpalacza-zabytkowego-kosciolka-na-woli-justowskiej-ra726530-2462996>, [dostęp: 03.04.2023].

- jędrzejowskim właściciel gruntu zaorał teren średniowiecznego grodziska wpisanego do rejestru zabytków¹²³¹;
3. Zdemolowanie zabytkowych płyt nagrobnych na terenie dawnego cmentarza. W 2017 r. w Szczecinie w parku-lapidarium zdemolowano ponad 130 płyt nagrobnych, pochodzących m.in. z okresu I wojny światowej. Działania wandalów na tym terenie kilkakrotnie się powtarzało¹²³²;
 4. Uszkodzenie zabytkowej armaty. W 2017 r. na zamku Czocha (zabytku w miejscowości Sucha na Dolnym Śląsku) turyści, którzy zwiedzali zamek w ramach firmowej imprezy integracyjnej, uszkodzili zabytkową armatę. Wandale połamali koło, powyginali elementy metalowe i zniszczyli podwozie zabytku¹²³³;
 5. Zniszczenie nagrobków na zabytkowym cmentarzu żydowskim. W 2017 r. w Maszewie właściciel terenu doprowadził do zniszczenia wpisanego do ewidencji zabytków cmentarza żydowskiego z pocz. XIX w. Na teren cmentarza wjechał spychacz, niszcząc nagrobki¹²³⁴;
 6. Uszkodzenie XVIII w. rzeźby Jezusa. W 2018 r. w Nysie dwóch pijanych sprawców uszkodziło maczetą drewnianą rzeźbę Jezusa na krzyżu pochodzącą z XVIII w. umieszczoną w kruchcie jednego z nyskich kościołów¹²³⁵;
 7. Uszkodzenie zabytkowej ambony wpisanej do rejestru zabytków. W 2018 r. w kościele w Tarnowie Opolskim wandal pomalował sprejem wpisaną do rejestru zabytków ambonę¹²³⁶;
 8. Uszkodzenie zabytkowej rzeźby stojącej w przestrzeni publicznej. W 2019 r. w Warszawie w Dolince Szwajcarskiej sprawczyni dokonała aktu wandalizmu uszkadzając 200-letnią rzeźbę i zamieściła film z przestępstwa w Internecie.¹²³⁷;

¹²³¹ *Zaorał odkrycie archeologów. Został skazany przez sąd*, <https://tvn24.pl/wroclaw/opolszczyzna-zniszczone-stanowisko-archeologiczne-ra735341-2502490>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³² *W Parku na Ostrowskiej wandal zdemolowali 130 nagrobków*, <https://infoludek.pl/szczecin/parku-ostrowskiej-wandal-zdemolowali-130-nagrobkow/>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³³ *Burza wokół armat zabranych z Zamku Czocha*, <https://24jgora.pl/artykul/burza-wokol-armat-zabranych/534613>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³⁴ *Zrównała zabytkowy cmentarz z ziemią. Będzie musiała go odtworzyć na własny koszt?*, <https://tvn24.pl/pomorze/maszewo-zniszczony-zabytkowy-cmentarz-zostanie-odtworzony-ra768826-2480771>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³⁵ *Wandal maczetą pocięli zabytkową rzeźbę Jezusa w kościele w Nysie*, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/wandal-maczeta-pocieli-zabytkowa-rzezbe-jezusa-w-kościele-w-nysie>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³⁶ *Wandal w kościele w Tarnowie Opolskim. 24-latek uszkodził zabytkową ambonę*, <https://i.pl/wandal-w-kościele-w-tarnowie-opolskim-24-latek-uszkodzil-zabytkowa-ambone/ar/13379392>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³⁷ *Zniszczyła zabytkową rzeźbę w Dolince Szwajcarskiej. Za kilka dni usłyszy wyrok. Znamy żądania prokuratora*, <https://warszawa.naszemiasto.pl/zniszczyla-zabytkowa-rzezbe-w-dolince-szwajcarskiej-za/ar/c1-7933239>, [dostęp: 03.04.2023].

9. Rozbiórka elementów zabytkowego dworu. W 2019 r. w Jarnołtowie skradziono cegły z Pałacu w Jarnołtowie, czego efektem było zawalenie się ściany zabytku objętego ochroną konserwatorską. Sprawcy wykorzystywali cegły z zabytku do wypełnienia drogowej dziury¹²³⁸;
10. Podpalenie drzwi do Kościoła. W 2019 r. w Biskupcu wandal podpałił drzwi do zabytkowej wieży kościoła ewangelickiego wpisanego do rejestru zabytków. Sprawca podpalenia został zatrzymany, był pod wpływem alkoholu¹²³⁹;
11. Podpalenie zabytkowego wagonu w muzeum. W 2020 r. w Muzeum Przemysłu i Kolejnictwa w Dzierżoniowie podpalono wagon stojący jako eksponaty na boczniczy kolejowej¹²⁴⁰.

Dokonując kradzieży zabytku sprawcy nierzadko mogą uszkodzić dzieło, a rabunek zabytków z metali szlachetnych niestety często kończy się ich przetopieniem i bezpowrotnym zniszczeniem. Podobnie przemyt w związku z ukrywaniem przewożonego dzieła przez sprawców wiąże się z zagrożeniem jego uszkodzenia. Uszkodzenia zabytków wiążą się także z działalnością paserów, którzy podejmują działania w celu utrudnienia identyfikacji dzieła. Przykładem takiego destrukcyjnego działania przestępców może być np. sprawa odzyskania w 2003 płaskorzeźby św. Anny, skradzionej i wyciętej z ołtarza w 1994 r. w Kościele p.w. św. Anny w Oleśnie w 1994 r. Rzeźba została opalona (pozbawiona polichromii) w celu uniemożliwienia identyfikacji zabytku (**załącznik nr 11 – fotografie porównawcze zabytku przed i po odzyskaniu**).

Innym przykładem uszkodzenia zabytku przez paserów może być sprawa rzeźby św. Wojciecha skradzionej z kościoła p.w. św. Wawrzyńca w Cynkowni w 1993 r., która została odzyskana w 2003 roku. W tym przypadku przestępcy pozbawili dzieło polichromii (**załącznik nr 12 – fotografie porównawcze zabytku przed i po odzyskaniu**).

Niekiedy paserzy dokonują uszkodzeń dzieł w znacznie większym stopniu ingerując w ich integralność. Przykładem może być sprawa odzyskanych w 2003 r. dwóch rzeźb przedstawiających apostołów, które zostały skradzione w 1996 r. z kościoła parafialnego p.w. św. Piotra i Pawła w Bożkowie. Wskazane zabytki w wyniku działań przestępców miały odmien-

¹²³⁸ *Ukradli cegły z dworku w Jarnołtowie. Złodzieje zalatali nimi dziury w drodze*, <https://turystyka.wp.pl/ukradli-cegly-z-dworku-w-jarnoltowie-zlodzieje-zalatali-nimi-dziury-w-drodze-6428974128735873a>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²³⁹ *33-latek podpałił zabytkowy kościół. Dlaczego?*, <https://gazetaolsztynska.pl/olsztyn/611831,33-latek-podpalil-zabytkowy-kosciol-Dlaczego.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁴⁰ *Splonął drugi wagon 102A na boczniczy Muzeum Kolejnictwa w Dzierżoniowie*, <https://www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/splonely-wagony-muzeum-w-dzierzoniowie-film-97018.html>, [dostęp: 03.04.2023].

ne ustawienie rąk lub były tych rąk **pozbawione (załącznik nr 13 – fotografie porównawcze zabytków przed i po odzyskaniu).**

Do zniszczeń i uszkodzeń elementów dziedzictwa kulturowego dochodzi w wyniku działań korumpujących osoby odpowiedzialne za jego ochronę (urzędników, muzealników, ekspertów). Decyzja o rozbiórce zabytku nieruchomego czy opinia o braku wartości zabytkowych dzieła wydana w wyniku uzyskania korzyści majątkowych tak samo prowadzi do zniszczenia dzieła, co podpalenie przez wandala.

Ryszard Krawczyk w swojej wydanej w 2015 istotnej publikacji o niszczeniu zabytków badając to zjawisko wskazywał, że niszczenie z pobudek ideologicznych staje się zjawiskiem coraz rzadszym. Natomiast liczba konfliktów zbrojnych w różnych rejonach świata przyczynia się do wzrostu liczby przypadków niszczenia zabytków i dzieł sztuki¹²⁴¹. Obecnie po latach można wskazać, że zarówno liczba konfliktów zbrojnych, w których jest niszczone dziedzictwo kulturowe jak i przypadków wandalizmu z pobudek ideowych a także psychopatologicznych na świecie wzrosła i dalej rośnie.

W czasie pandemii COVID-19 w 2020 r. zarówno w Polsce jak i na świecie można było zaobserwować niepokoje społeczne na różnym tle w trakcie, których ich uczestnicy dokonywali uszkodzeń zabytkowych budowli i rzeźb. Na tle rozliczeń z postkolonialną przeszłością państw europejskich w czasie protestów w Bristolu osoby biorące w nich udział obaliły zabytkowy pomnik brytyjskiego kupca Edwarda Colstona (1636-1721) postawiony w dowód wdzięczności za jego wkład w rozwój miasta¹²⁴². W Belgii w tym samym roku doszło do ataków na zabytkowe pomniki króla Leopolda II, odpowiedzialnego za zbrodnie w belgijskiej kolonii w Kongu. W czasie niepokoїв w ramach wskazanych protestów ofiarą działań wandalii padały także przypadkowe zabytki takie jak rzeźba Juliusza Cezara, która została uszkodzona w trakcie protestów w mieście Zottegem w Belgii. Do podobnej sytuacji doszło w Stanach Zjednoczonych gdzie po śmierci George Floyda¹²⁴³ w trakcie protestów i zamieszek doszło do zniszczenia wielu pomników, w tym także znajdujący się w Waszyngtonie pomnik przedstawiający Tadeusza Kościuszki - pomimo braku jakichkolwiek racjonalnych przesłanek do tego czynu.

W ostatnich latach poważnym zagrożeniem dla ważnych dla dziedzictwa kulturowego dzieł sztuki stali się niestety także radykalni aktywiści. W 2022 r. w serii happeningów orga-

¹²⁴¹ Zob. R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków...*, op. cit., 2017, s. 86., [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁴² Ta kontrowersyjna postać historyczna jako członek Królewskiej Kompanii Afrykańskiej oprócz innej działalności kupieckiej był także handlarzem niewolników.

¹²⁴³ Afroamerykanina który w 2020 r. w Stanach Zjednoczonych poniósł śmierć w wyniku brutalnej interwencji policji.

nizowanych przez radykalne organizacje, ich przedstawiciele aby wzbudzić zainteresowanie swoimi poglądami dokonali szeregu czynów noszących znamiona wandalizmu¹²⁴⁴. Wśród takich zachowań można wskazać m.in. przypadek dwóch aktywistów w Dreźnie, którzy przykleili się do ramy obrazu "Madonny Sykstyńskiej" Rafaela Santi, czy atak w londyńskiej National Gallery, podczas którego dwie aktywistki z organizacji *Just Stop Oil* wylały zupę pomidorową na obraz "Słoneczniki" Vincenta van Gogha. Dzięki indywidualnemu zabezpieczeniu dzieła udało się je uratować przed większymi uszkodzeniami.

W Polsce w ostatnich latach również dochodziło do niepokojów społecznych i sporów ideologicznych, które negatywnie oddziaływały na dziedzictwo kulturowe. W 2020 r. w związku ze sporem o aborcję i negatywną ocenę Kościoła Katolickiego przez osoby z niektórych środowisk aktywistów, dochodziło do ataków na budowle i miejsca kojarzone z religią katolicką. Jak wynika z informacji Komendy Głównej Policji¹²⁴⁵ w okresie od 22 października do 16 listopada 2020 r. zostały wszczęte 74 postępowania w sprawach niszczenia i znieważania budynków sakralnych oraz przedmiotów czci religijnej. Wśród postępowań karnych 13 wiązało się ze zniszczeniem lub uszkodzeniem zabytku ściganych z art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹²⁴⁶. W mojej opinii w kolejnych latach wzrośnie zagrożenie atakami na zabytki z przyczyn ideologicznych. Do tego zagrożenia przyczyniają się także serwisy społecznościowe przedstawiając m.in. działania aktywistów klimatycznych dokonujących uszkodzeń dzieł sztuki w celu manifestacji ich poglądów. Przedstawiane i nagłaśniane w Internecie wydarzenia stają się trendami które niestety są bezrefleksyjnie naśladowane przez ich odbiorców stąd w mojej ocenie konieczne są akcje medialne jednoznacznie potępiające wandalizm wymierzony w dziedzictwo kulturowe.

5.5.5. Falszerstwo i wprowadzanie do obrotu falsyfikatów.

W przypadku większości opisanych dotychczas form przestępczości, takich jak wandalizm, kradzieże, paserstwo czy przemyt należy wskazać, że mają one jednoznacznie negatywny wpływ na zachowanie i ochronę dziedzictwa danego państwa, a niekiedy także światowego dziedzictwa kulturowego. Zależność pomiędzy wytwarzaniem i wprowadzaniem do obrotu falsyfikatów a zagrożeniem dziedzictwa kulturowego nie jest już tak oczywista. O ile, bowiem wprowadzanie do obrotu falsyfikatów ma destrukcyjny wpływ na rynek sztuki, za-

¹²⁴⁴ Zob. „Klimakatastrophe!”. „Aktywiści klimatyczni” znów szaleją w muzeum, <https://dorzeczy.pl/swiat/361357/aktywisci-klimatyczni-znow-szaleja-w-muzeum.html>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁴⁵ Pismo Zastępcy Komendanta Głównego Policji z dnia 20 listopada 2020 r. stanowiące odpowiedź na wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich, sygn. Kplp-1707/944/20/GB.

¹²⁴⁶ Ibidem.

graża bezpieczeństwu obrotu zabytkami, sam fakt wytworzenia falsyfikatu ma najczęściej pośredni wpływ na zagrożenie dziedzictwa kulturowego. Z jednej strony można podnosić, że wytworzenie falsyfikatu i jego sprzedaż jako oryginału godzi w wartości historyczne, naukowe i artystyczne związane z twórczością autora dzieła. Z drugiej strony same falsyfikaty ze względu na precyzję wykonania nierzadko można uznać za dzieła sztuki, a po latach mogą stać się nawet zabytkami. Na problem ten słusznie zwraca uwagę Jerzy Stelmach wskazując, że jest wiele przedmiotów, co do których trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć czy mamy do czynienia jeszcze z dziełami sztuki (rzeczami oryginalnymi), czy już z falsyfikatami¹²⁴⁷. We Francji zostało nawet założone w 1951 r. muzeum fałszerstwa (*Musée de la Contrefaçon*) posiadające w zbiorach m.in. sfalszowane dzieła sztuki¹²⁴⁸. Należy rozważyć czy w istocie w pewien sposób falsyfikaty także nie tworzą części dziedzictwa kulturowego. Odpowiedź może być różna w zależności od tego, jaką formę przybierze przestępstwo i jaki będzie jego efekt.

Falsyfikaty pojawiają się także w sprawach innych form przestępczości. Wykorzystują je przykładowo sprawcy kradzieży podmieniając oryginał dzieła na falsyfikat. Falsyfikaty zatrzymywane są także przez służby celne, jako przemycane zabytki i dopiero po dokonaniu ekspertyz okazuje się, że w istocie nie doszło do przestępstwa nielegalnego wywozu. Czasami może dojść także do sytuacji gdzie sami przestępcy mylnie identyfikują falsyfikat jako oryginalne dzieło. Przykładem takich okoliczności jest sprawa tzw. „kolekcji Goebbelsa” z 2016 r. Grupa przestępców pod pretekstem prowadzenia sprawy kryminalnej wyłudziła od kolekcjonera 81 obrazów i rysunków, które po zatrzymaniu sprawców i podania dzieł ocenie biegłego okazały się falsyfikatami. Jak wynika z wyroku Sądu Okręgowego w Poznaniu z 9 kwietnia 2018 r. sprawcy przestępstwa uznawali, że mienie, które na skutek oszukańczych zabiegów miało zostać wydane przez kolekcjonera w pierwotnych założeniach przestępców miało stanowić "skarb" warty wiele milionów. Pokrzywdzony kolekcjoner był również przekonany o tym, że kolekcja posiadanych przez niego obrazów jest niezwykle cenna (pokrzywdzony - jak wynika z jego zeznań - szacował jej wartość na około 40 mln złotych) i ma szczególne znaczenie dla kultury¹²⁴⁹.

W literaturze odróżnia się i przeciwstawia określenia fałszerstwa i podrabiania. Podrabianie (naśladownictwo, imitowanie) polega na skopiowaniu czegoś, co rzeczywiście istniało kiedyś i jest poświadczone w źródłach. Obejmuje ono wszelkiego rodzaju dokumenty, pienią-

¹²⁴⁷ J. Stelmach, *Granice falsyfikatu*, [w:] R. Krawczyk (red.), *Zagrożenia dzieł sztuki i meandry ich ochrony*, Kraków 2011, s. 93.

¹²⁴⁸ Zob. *Musée de la Contrefaçon*, <https://musee-contrefacon.com/>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁴⁹ Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z 9 kwietnia 2018 r., sygnatura akt. III K 53/17.

dze, listy, rękopisy, a także dzieła sztuki. Fałszerstwo natomiast to przypisanie rzeczy skopiowanej prawdziwemu autorowi, dodanie sfalszowanej sygnatury na dokumencie lub dziele sztuki albo podrabianie dowodów umożliwiających zidentyfikowanie autora¹²⁵⁰. Specyfika przestępstw związanych z fałszerstwem i wprowadzaniem do obrotu fałszyfikatów prowadzi do tego, że zwalczanie tego zjawiska odbywa się w praktyce nie tylko na podstawie przepisów karnych z ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, ale również jako oszustwa na podstawie art. 286 kodeksu karnego z 1997 r. czy przestępstwa przywłaszczenia autorstwa z art. 115 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych¹²⁵¹.

Praktycznym problemem, który utrudnia ściganie tej kategorii przestępczości jest brak jasnych reguł rozróżniających kopie od fałszyfikatów. Wykonanie dzieła, które imituje oryginał w wielu przypadkach nie będzie zakwalifikowane, jako przestępstwo¹²⁵². Iwona Gredka słusznie podkreśla, iż stwierdzenie ponad wszelką wątpliwość, że określone dzieło nie jest autentyczne staje się nierzadko bardzo trudne. Udowodnienie, że badany obiekt jest fałszyfikatem bywa trudniejsze niż wykazanie autentyczności dzieła, tj. dowiedzenie, że zostało ono wykonane przez osobę, której jest przypisywane¹²⁵³. Wskazane czynniki powodują, że sprawy karne związane z wytworzeniem, a także z wprowadzeniem fałszyfikatów do obrotu są niezwykle trudne do prowadzenia przez organy ścigania pod względem dowodowym. Marek Łuczak zwraca uwagę, że w tego typu postępowaniach istnieje dodatkowo problem ofiar oszustw, które nabyły sfalszowane dzieła. Takie osoby nawet, jeżeli podejrzewają, że zakupione dzieło jest fałszyfikatem muszą wybierać pomiędzy uczciwością a ekonomią, ponieważ zgłoszenie sprawy na policję i nagłośnienie jej w środowisku antykwarycznym będzie się potencjalnie wiązało ze stratą pieniędzy. Osoby te jak podkreśla Łuczak mogą niestety wybierać podejście „ekonomiczne” odsprzedając dzieła kolejnej osobie stosując twierdzenie „Kupiłem obraz jako oryginał, według mnie to jest oryginał, sprzedaję jako oryginał”. Takie działanie zdaniem eksperta jest najbardziej powszechne i prowadzi do ekspansji fałszyfikatów na rynku antykwarycznym¹²⁵⁴.

W istocie na rynku antykwarycznym pojawiają się i krążą pomiędzy kolejnymi uczestnikami tego rynku dzieła, co do których istnieją uzasadnione podejrzenia, że są sfalszowane. Nie powiadamia się jednak o takich dziełach organów ścigania. Dariusz Wilk wskazuje, że statystyki policyjne nie pozwalają na nawet szacunkowe określenie liczby fałszerstw

¹²⁵⁰ B. Innes, *Fałszerstwa i oszustwa*, Warszawa 2006, s. 7.

¹²⁵¹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 2509).

¹²⁵² Szerzej: O. Jakubowski, *Kopia...*, op. cit.

¹²⁵³ Zob. I. Gredka, *Ubezpieczenia dóbr kultury w muzeach i zbiorach prywatnych*, Kraków 2013, s. 81.

¹²⁵⁴ M. Łuczak, *Policja w walce o zabytki*, Warszawa 2020, s. 73.

dzieł sztuki, jednak ujawniane w środkach masowego przekazu przypadki fałszerstw, w tym w znanych placówkach muzealnych świadczą o tym, że fałszerstwa są zjawiskiem obecnym na polskim rynku sztuki¹²⁵⁵. D. Wilk prowadząc w latach 2006–2013 badania akt na terenie całej Polski wskazał, że w tym okresie prowadzono łącznie 53 sprawy związane z fałszerstwami dzieł sztuki¹²⁵⁶. Wojciech Szafrąński uważa, że poczucie bezkarności zarówno wśród fałszerzy, jak i osób wprowadzających fałszyfikaty do obrotu wzmacniane jest przez:

1. liczne umorzenia ścigania fałszerstw;
2. świadomość nieskuteczności działań organów ścigania u poszkodowanych –nabywców oraz samych artystów i ich rodziny;
3. zastosowanie niewielkich sił i środków jednostek wyspecjalizowanych do walki z tymi zjawiskami w porównaniu do innych państw¹²⁵⁷.

Spostrzeżenia Wojciecha Szafrąńskiego są słuszne. W istocie prowadzenie postępowań karnych związanych z fałszerstwem, jak i wprowadzaniem do obrotu fałszyfikatów dzieł sztuki wymagają od organów ścigania specjalistycznej wiedzy na etapie wstępnej identyfikacji obiektów oraz generują poważne koszty związane z koniecznością dodatkowych specjalistycznych opinii biegłych w celu ostatecznego ustalenia czy zatrzymane dzieło jest fałszyfikatem.

Jak wskazuje Marek Siemionkiewicz opisując jedną z niewielu spraw, w których udało się skazać fałszerza wprowadzającego do obrotu swoje dzieła¹²⁵⁸ - sporym problemem w trakcie jej prowadzenia był koszt opinii i możliwości ich uzyskania w ramach prowadzonego postępowania. Fałszerstwo stało się dla sprawcy podstawowym źródłem dochodów z działalności w trakcie, której mogła sprzedać nawet kilkaset sfalszowanych dzieł. Proponowane koszty opinii pojedynczych prac przewyższające czasami nawet kilkakrotnie wartość zatrzymanych dzieł były także nie do przyjęcia dla prowadzących postępowanie. Ponadto szeroka gama podrabianych twórców powodowała trudność w typowaniu ekspertów mogących wydać jednoznaczne bezinwazyjne opinie artystyczne¹²⁵⁹. W istocie postępowania karne związane z fałszerstwami dzieł sztuki mogą generować dla prowadzących je organów duże koszty. Jednocześnie wizerunkowo skazanie fałszerza nie jest postrzegane jako duży sukces organów ścigania. Należy zgodzić się ze spostrzeżeniami Anny Gerecko-Żołyńskiej, która

¹²⁵⁵ D. Wilk, *Fałszerstwa dzieł sztuki...*, op. cit., s. 28.

¹²⁵⁶ Ibidem, s. 184.

¹²⁵⁷ W. Szafrąński, *Fałszerstwa na Polskim rynku sztuki po 1989 roku – etiologia zjawiska*, [w:] R. Krawczyk (red.), *Zagrożenia dzieł sztuki i meandry ich ochrony*, Kraków 2011, s.109.

¹²⁵⁸ Wyrok Sądu Rejonowego dla Krakowa - Nowej Huty z dnia 18 lutego 2014 r. Sygnatura akt VIII K 793/13/N.

¹²⁵⁹ M. Siemionkiewicz, *Problematyka prowadzenia...*, op. cit., s. 289.

wskazuje na brak kompleksowej regulacji, która wprowadziłaby autonomiczny rodzaj przestępstwa polegający na penalizacji zachowań określanych powszechnie jako „fałszowanie dzieł sztuki”¹²⁶⁰. Problem jest dostrzegany także przez polityków, czego dowodem są rozpoczęte w 2023 r pracę nad nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w celu wprowadzenia do tego aktu prawnego dodatkowego przepisu karnego penalizującego wytwarzanie, podrabianie, przerabianie oraz zmianę zabytkowych przedmiotów kolekcjonerskich bez ich stosownego oznaczenia, iż stanowią fałszyfikaty (kopie, fałszerstwa, repliki) na szkodę kolekcjonerów¹²⁶¹. W trakcie prac nad projektem zauważono potrzebę bardziej kompleksowych zmian w związku z obrotem zabytkami i dobrami kultury na rynku sztuki¹²⁶². Szczególnie cenne było spojrzenie dwóch ekspertów, którzy przygotowali opinie do omawianego projektu Wojciecha Szafrąńskiego¹²⁶³ i Macieja Trzcíńskiego¹²⁶⁴, którzy wskazali na potrzebę komplementarnego i systemowego rozwiązania zagadnienia fałszerstw dzieł sztuki. Także w mojej ocenie ograniczenie zjawiska obrotu fałszyfikatami wymaga kompleksowego podejścia do zagadnienia wykraczającego poza zmiany samych przepisów karnych penalizujących to przestępstwo. W szczególności istotnym problemem jest eliminowanie fałszyfikatów z obrotu na rynku sztuki a także uregulowanie zasad funkcjonowania ekspertów rynku sztuki.

5.5.6. Korupcja.

Na ryzyka związane z korupcją narażeni są zarówno pracownicy organów i instytucji chroniących zabytki jak i pracownicy innych podmiotów, których decyzje mają wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego. Czynnikiem, które wpływają na zagrożenie korupcją są z jednej strony relatywnie niskie płace w urzędach i instytucjach działających w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, z drugiej potencjalnie duże korzyści majątkowe, które mogą uzyskać skorumpowane osoby. W polskim systemie prawnym słabo opłacani pracownicy zajmujący się ochroną zabytków często decydują lub mają wpływ na decyzje w sprawie inwe-

¹²⁶⁰ Zob. A. Gerecka-Żołyńska, *Penalizing the forgery of a work of art in the Polish legal system: notes de lege lata and postulates de lege ferenda*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2022, vol. 84(2), s. 82-83

¹²⁶¹ Zob. Projekty ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, druk senacki nr 948, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k10/dokumenty/druki/900/948.pdf, [dostęp: 03.07.2023].

¹²⁶² Zob. Zapis stenograficzny wspólnego posiedzenia Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji (nr 262), Komisji Ustawodawczej (nr 323), Komisji Kultury i Środków Przekazu (nr 78) w dniu 13-06-2023, <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,10183,1.html>, [dostęp: 03.07.2023].

¹²⁶³ Zob. W. Szafrąński, *Opinia do projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków w kontekście obrotu dobrami kultury, przeciwdziałania zjawisku fałszerstw oraz analiza skutków wprowadzenia proponowanych regulacji, z uwzględnieniem możliwych systemowych rozwiązań prawnych w tym zakresie* (druk senacki nr 948), <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6931/plik/oe-471.pdf> [dostęp: 20.07.2023].

¹²⁶⁴ Zob. M. Trzcíński, *Opinia do projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – aspekty prawnokarne i kryminologiczne* (druk senacki nr 948), <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6930/plik/oe-470.pdf> [dostęp: 20.07.2023].

stycji o wartości wielu tysięcy złotych. Czynnikiem, który również wpływa na korupcje w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego jest faktyczna możliwość dużej uznaniowości w ocenie wartości zabytków i dóbr kultury. Zarówno pracownicy urzędów ochrony zabytków, rzeczoznawcy powoływani w sprawach ochrony zabytków, czy muzealnicy, oceniając dane dzieło mogą mieć bowiem różne zdania, co do jego faktycznego znaczenia dla dziedzictwa kulturowego. Decyzja urzędnika czy opinia eksperta może mieć decydujące znaczenie dla zachowania zabytku czy dobra kultury. Przykładem szeroko zakrojonego układu korupcyjnego, którego działania należy uznać za pośrednio wymierzone w dziedzictwo archeologiczne Polski jest wykryta przez Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego sprawa systemowej korupcji przy budowie autostrad. Sprawcy zostali prawomocnie skazani w 2012 r. Proceder polegał na braniu łapówek i domaganiu się korzyści majątkowych od instytucji naukowych i firm, które zlecały prace archeologiczne przy budowie autostrad. Marek G., były dyrektor Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie¹²⁶⁵ zgodnie z ustaleniami w sprawie przyjął łapówki o łącznej wartości ponad 890 tys. zł. i został w związku z tym skazany na 5 lat i osiem miesięcy pozbawienia wolności. W układzie korupcyjnym uczestniczyli także Tomasz Z., były naczelnik wydziału ds. środowiska w Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, który przyjął łapówkę w wysokości ok. 355 tys. zł. Tomasz Z. został skazany na karę 4,5 roku pozbawienia wolności i karę grzywny. Rafał M., były zastępca dyrektora Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, który przyjął łapówki w łącznej wartości co najmniej 262 tys. zł. został skazany przez Sąd Rejonowy w Poznaniu na taką samą karę jak Tomasz Z. Na dwa lata więzienia w zawieszeniu na pięć lat zostały skazane również osoby, które wręczały łapówki urzędnikom - Marek C., były dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu oraz były kierownik zespołu badawczego Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu Lech Cz.¹²⁶⁶.

Innym przykładem działań związanych ze zwalczaniem korupcji jest sprawa Barbary Z., byłej Warmińsko-Mazurskiej Konserwator Zabytków, która została w 2016 r. zatrzymana przez Centralne Biuro Antykorupcyjne. Wśród szeregu zarzutów stawianych urzędnicze były również czyny związane z niedopełnieniem obowiązków i działania w celu osiągnięcia korzyści majątkowej przez Gminę Miejską Nowe Miasto Lubawskie w związku z realizacją prac

¹²⁶⁵ Po wykryciu afery korupcyjnej w 2006 r. Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie został w następnym roku połączony z inną instytucją kultury.

¹²⁶⁶ Zob. *Wzięli ponad milion zł łapówek. Urzędnicy skazani*, <https://biznes.wprost.pl/gospodarka/309487/wzieli-ponad-milion-zl-lapowek-urzednicy-skazani.html>, [dostęp: 03.04.2023], także *Korupcja przy budowie autostrad. Urzędnicy skazani*, <https://polskieradio24.pl/5/3/artykul/556099,korupcja-przy-budowie-autostrad-urzednicy-skazani>, [dostęp: 03.04.2023].

konserwatorskich muru obronnego w Nowym Mieście Lubawskim w 2015 roku. W sprawie oskarżono także 4 inne osoby. Sąd Rejonowy w Olsztynie w dniu 14 lutego 2020 r. wydał wyrok w powyższej sprawie. Barbara Z. została uniewinniona od trzech zarzucanych jej czynów o charakterze korupcyjnym, a skazana na karę łączną grzywny w kwocie 3 tys. zł za dwa kolejne czyny dotyczące przekroczenia uprawnień i niedopełnienia obowiązków, przy czym sąd nie dopatrył się w zachowaniu oskarżonej działania w celu osiągnięcia korzyści majątkowej oraz na szkodę interesu prywatnego innej osoby. Sąd Okręgowy w Olsztynie częściowo zmienił wyrok sądu pierwszej instancji wydany w sprawie dotyczącej m.in. Barbary Z. Została zmieniona kwalifikacja i opis czynów¹²⁶⁷.

W 2017 r. Centralne Biuro Antykorupcyjne poinformowało o wykryciu układu korupcyjnego, w którym główną rolę odgrywała urzędniczka słupskiej delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku Iwona K. która przygotowywała decyzje administracyjne dotyczące badań archeologicznych, w związku z którymi otrzymywała od archeologów część ich wynagrodzeń w zamian za zlecenie prac¹²⁶⁸. W sprawie oprócz Iwony K. oskarżono jeszcze 3 inne osoby archeolog - Agnieszkę K., oraz dwóch pracowników wydziału archeologicznego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu¹²⁶⁹.

Należy podkreślić, że nie zawsze zarzuty korupcyjne związane z działaniem organów ochrony zabytków mają uzasadnienie. Przykładem może być los byłego generalnego konserwatora zabytków Aleksandra Brody. W 2001 r. Aleksander Broda będący Generalnym Konserwatorem Zabytków w randze wiceministra kultury, został zatrzymany przez Policję i wyprowadzony w kajdankach ze swojego gabinetu. W związku z zarzutami prokuratorskimi spędził w areszcie ponad rok. Sprawa karna zakończyła się po 14 latach, gdy w 2015 r. Sąd Najwyższy postanowieniem z dnia 2 marca 2015 r.¹²⁷⁰ oddalił wniosek katowickiej prokuratury o kasację wyroku, uniewinniającego go m.in. od zarzutów w związku z przyznaniem dotacji na renowację zabytkowego spichlerza (w ocenie prowadzących postępowanie była to „bezużyteczna kupa desek”). Wcześniej wyrokiem Sądu Rejonowego w Częstochowie z dnia 24 lutego 2014 r.¹²⁷¹ Aleksander Broda został uniewinniony. W wyniku apelacji prokuratury

¹²⁶⁷ Zapadł prawomocny wyrok w sprawie byłej Warmińsko-Mazurskiej Konserwator Zabytków, <https://olsztyn.so.gov.pl/zapadl-prawomocny-wyrok-w-sprawie-bylej-warminsko-mazurskiej-konserwator-zabytkow, komunikaty-rzeczniaka-prasowego,140>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁶⁸ *Łapówki w archeologii. 4 podejrzanych. 217 zarzutów*, <https://antykorupcja.gov.pl/ak/aktualnosci/12745, Lapowki-w-archeologii-4-podejrzanych-217-zarzutow.html?search=524117228458>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁶⁹ *Łapownictwo w urzędzie konserwatora zabytków i archeologii. Cztery osoby oskarżone*, <https://gp24.pl/lapownictwo-w-urzedzie-konserwatora-zabytkow-i-archeologii-cztery-osoby-oskarzone/ar/13319809>, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁷⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 02 marca 2015, sygnatura akt IV KK 380/14.

¹²⁷¹ Wyrok Sądu Rejonowego w Częstochowie z dnia 24 lutego 2014 r. sygn. akt XVII K 62/12.

Sąd Okręgowy w Częstochowie wyrokiem z dnia 8 sierpnia 2014 r.¹²⁷² utrzymał zaskarżony wyrok w mocy. Przedmiotowy spichlerz w Olsztynie pod Częstochową otrzymał nagrodę Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dla najlepiej odrestaurowanego zabytku. W październiku 2015 r. sąd cywilny przyznał konserwatorowi zadośćuczynienie w wysokości 1 mln zł¹²⁷³.

5.5.7. Nadużycie władzy.

Wśród czynników, które mogą w znacznym stopniu zagrażać elementom dziedzictwa kulturowego jest nadużycie władzy przez funkcjonariuszy publicznych. Sytuacje, w której osoba odpowiedzialna za ochronę zabytków lub dóbr kultury przekroczy swoje uprawnienia albo nie dopełni swoich obowiązków nierzadko może skutkować utratą dzieła czy to w wyniku zniszczenia czy kradzieży. Przepisy mające na celu chronić dziedzictwo kulturowe przed zagrożeniami będą skuteczne tylko wtedy, jeżeli zadziała tzw. „czynnik ludzki” tj. jeśli przepisy będą prawidłowo stosowane. W przypadku gdy wymagane prawem procedury w instytucjach publicznych nie są stosowane, zbiory mogą być narażone na szereg ryzyk. Przykładem może być tu sprawa zaginięcia z Muzeum Ziemi Limanowskiej w 2009 r. cennych archiwaliów, wśród których był akt lokacyjny miasta z XVI w. a także pieczęcie miejskie, przywileje miejskie wydane przez króla Zygmunta III Wazę oraz inne cenne dokumenty. Zaginięcie dokumentów wykryto po kontroli w Muzeum Ziemi Limanowskiej dopiero w 2011 r. Za niedopełnienie obowiązków służbowych Sąd Rejonowy w Limanowej skazał w 2014 byłego dyrektora muzeum na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na trzy lata, a także zakaz zajmowania stanowisk kierowniczych oraz wykonywania zawodu muzealnika przez trzy lata i grzywnę 5.800 zł¹²⁷⁴. We wskazanej sprawie brak przestrzegania procedur przez władze Muzeum spowodował utratę cennych zbiorów jednakże w podobnych sprawach nie zawsze winni są jedynie pracownicy instytucji.

Często do strat w instytucjach kultury dochodzi także w ramach niedostatecznego nadzoru sprawowanego przez organizatora instytucji a także w związku z niedostatecznym dofinansowaniem jej działalności. Brak stosowania w muzeum, archiwum czy bibliotece pro-

¹²⁷² Wyrok Sądu Okręgowego w Częstochowie z dnia 8 sierpnia 2014 r. sygn. akt VII Ka 445/14.

¹²⁷³ Zob. Pismo Prokuratora Generalnego Andrzeja Seremeta z dnia 30 kwietnia 2015 kierowane do Bogdana Borusewicza Marszałka Senatu Rzeczypospolitej stanowiące odpowiedź w sprawie prawidłowości prowadzenia śledztwa przeciwko byłemu generalnemu konserwatorowi zabytków Aleksandrowi Brodzie, sygnatura PG II Ko1 991/14, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k8/dokumenty/stenogram/oswiadczenia/wojciechowski/7203o.pdf, [dostęp: 03.04.2023].

¹²⁷⁴ Zob. *Były dyrektor Muzeum Regionalnego Ziemi Limanowskiej skazany w związku z zaginięciem archiwaliów*, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/byly-dyrektor-muzeum-regionalnego-ziemi-limanowskiej-skazany-w-zwiazku-z-zagin>, [dostęp: 03.04.2023].

cedur związanych z zagrożeniem pożarowym lub mającym służyć zapobieganiu kradzieżą może skutkować utratą zbiorów. Także w przypadku zabytków nieruchomych objętych ochroną wynikającą z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przy inwestycjach budowlanych może niestety dochodzić do ryzyka nadużycia władzy przez urzędników skutkującego zagrożeniem dla takich obiektów. Decyzja wydana z naruszeniem prawa pozwalająca na rozbiórkę zabytku czy to w wyniku przekroczenia uprawnień czy niedopełnienia obowiązków urzędnika prowadzi w istocie do takiego samego skutku, co działanie wandalą niszczącego ten zabytek.

5.5.8. Inne czyny wymierzone w dziedzictwo kulturowe.

Jeżeli spojrzymy szerzej na zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego działaniami przestępców należy zauważyć, że oprócz form przestępczości, które najczęściej kojarzą się z tym zjawiskiem takich jak przemyt, kradzież i przywłaszczenie, paserstwo, wandalizm, fałszerstwo istnieje wiele innych rodzajów czynów zabronionych wymierzonych w jego materialne i niematerialne elementy. Państwo w celu ochrony zabytków i dóbr kultury wprowadza zakazy i nakazy, za których złamanie grożą sankcje karne. W polskim systemie prawnym przykładem takich regulacji są przepisy zawarte w Ustawie o.z.o.z. dotyczące nielegalnego poszukiwania zabytków czy uregulowane w ustawie o restytucji narodowych dóbr kultury przestępstwo utrudniania postępowania o zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury. Analizując zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego Polski ustawodawca może wprowadzić do systemu prawnego także inne czyny zabronione lub zdepenalizować niektóre przestępstwa uznając, że nie spełniają już swojego celu. Katalog przestępstw wymierzonych w dziedzictwo kulturowe w danym państwie może z biegiem lat ewaluować.

Spór o to, jakie przestępstwa mogą zagrażać dobrom kultury dobrze obrazuje przebieg prac nad Konwencją Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury w trakcie, których wprowadzanie do obrotu fałszyfikatów w wyniku dyskusji nie zostały włączone do katalogu czynów ściganych na podstawie tej umowy międzynarodowej ¹²⁷⁵. Postępujące zarówno w Polsce jak i na świecie procesy społeczne i geopolityczne, a także rozwój technologii mogą sprawiać, że obraz zjawiska przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe będzie się zmieniał. Przykładem może być zjawisko terroryzmu wymierzonego w dzieła ważne dla kultury, które w ostatnich latach uległy nasileniu m.in. w związku z działaniami tzw. Państwa Islamskiego. Zagrożenie dziedzictwa terroryzmem spowodowało potrzebę ciągłego

¹²⁷⁵ Zob. rozdział IV pracy odnośnie konwencji Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, jako nowego modelu międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

doskonalenia rozwiązań normatywnych w sferze szeroko rozumianego prawa karnego (międzynarodowego i wewnątrzpaństwowego), zarówno w jego aspekcie materialnym, jak i procesowym¹²⁷⁶. Wydarzenia takie jak agresja Rosji na Ukrainę i wiążąca się z nią barbarzyńska destrukcja i grabieże dziedzictwa kulturowego mogą przyczynić się do nowego spojrzenia na zbrodnie wojenne w tym obszarze.

5.6. Obszary dziedzictwa kulturowego szczególnie narażone na zagrożenie przestępczością.

W badaniach nad przestępczością wymierzoną w dziedzictwo kulturowe oprócz podziału na formy tej przestępczości, stosuje się też podziały na obszary i kategorie dziedzictwa zagrożonego działaniami przestępców. Pozwala to na uwzględnienie specyfiki przestępczości wymierzonej w konkretne typy zabytków i dóbr kultury obejmujące całe spektrum form działań sprawców. Pomaga to badać charakterystyczne sposoby działania przestępców a także wypracować metody ochrony uwzględniające specyfikę zjawiska na konkretnym obszarze badawczym. Potencjalnych podziałów może być wiele i mogą obejmować zarówno badania nad przestępczością:

1. wymierzoną w konkretny rodzaj zabytku lub dobra kultury (np. zabytki techniki, numizmatyka, materiały biblioteczne, rzeźby);
2. wymierzoną w zabytki i dobra kultury objęte szczególnymi formami ochrony (np. zabytki wpisane do rejestru, archiwalia z Narodowego Zasobu Archiwalnego, muzealia);
3. wymierzoną w wydzielone obszary dziedzictwa kulturowego (np. dziedzictwo sakralne, piśmiennicze, podwodne¹²⁷⁷, audiowizualne, archeologiczne czy martyrologiczne).

W mojej ocenie w ostatnich latach w Polsce szczególnej uwagi i pogłębionych badań wymaga zagrożenie przestępczością dziedzictwa archeologicznego oraz martyrologicznego.

5.6.1. Przestępczość przeciwko dziedzictwu archeologicznemu.

W swoich badaniach nad przestępczością przeciwko dziedzictwu archeologicznemu Maciej Trzeciński posługuje się definicją tego obszaru dziedzictwa kulturowego zawartą w *Europejskiej Konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego*¹²⁷⁸. Zgodnie z art. 1 ust.

¹²⁷⁶ P. Chrzczonowicz, *Ochrona zabytkowego dziedzictwa kulturowego przed zagrożeniami wynikającymi z działalności terrorystycznej*, cz. II, „STUDIA IURIDICA TORUNIENSIA” 2017, nr 2, s. 91.

¹²⁷⁷ Badania na temat tego obszaru dziedzictwa kulturowego prowadził m.in. Bartłomiej Gadecki – Zob. B. Gadecki, *Ochrona podwodnego...*, op. cit..

¹²⁷⁸ Zob. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564).

2 tej konwencji za przedmiot dziedzictwa archeologicznego należy uznać wszelkie pozostałości, obiekty i jakiegokolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok:

- i) których zachowanie i analiza pomogą prześledzić historię ludzkości i jej stosunek do środowiska naturalnego,
- ii) dla których wykopaliska i odkrycia oraz inne metody badań nad dziejami ludzkości i jej środowiskiem są podstawowym źródłem informacji i
- iii) które są usytuowane w jakimkolwiek miejscu podlegającym jurysdykcji Stron.

W art. 1 ust. 3 konwencji określono natomiast, że dziedzictwo to obejmuje struktury, konstrukcje, zespoły budowlane, eksploatowane tereny, przedmioty, zabytki innego rodzaju, jak też ich otoczenie znajdujące się na ziemi lub pod wodą.

Jak słusznie wskazuje M. Trzcíński pojęcie dziedzictwa archeologicznego jest szersze od pojęcia zabytku archeologicznego zawartego w Ustawie o.z.o.z.¹²⁷⁹. Specyfika i pewna odrębność przestępczości skierowanej przeciwko dziedzictwu archeologicznemu wynika przede wszystkim z lokalizacji zdecydowanej większości zabytków archeologicznych. Większość z nich znajduje się w swoim oryginalnym, historyczno-archeologicznym kontekście, najczęściej pod ziemią lub pod wodą. Zatem zasób zabytków archeologicznych nie jest, ani zbiorem zamkniętym, ani też do końca rozpoznany i zinwentaryzowany¹²⁸⁰. Dariusz Rozmus sygnalizuje, że podczas nielegalnych, zwykle nefachowo prowadzonych odkrywek, niszczone jest kontekst archeologiczny znaleziska. Zaprzepaszczone są istotne informacje mogące rzucić światło na pochodzenie danego skarbu i okoliczności jego ukrycia. Rzadko poszukiwacz ma umiejętności i możliwość opisanie, a także konserwacji odkrytego cennego depozytu¹²⁸¹.

Przestępczość zagrażająca dziedzictwu archeologicznemu przyjmuje różne formy. Czasami w jednej sprawie mamy do czynienia ze spektrum działań przestępczych. W pierwszej kolejności w wyniku nielegalnych poszukiwań sprawcy odnajdują stanowisko archeologiczne. Następnie w wyniku nielegalnego wydobywania dochodzi do zniszczenia stanowiska i przywłaszczenia należących do Skarbu Państwa ruchomych zabytków archeologicznych. Nierzadko zabytki te trafiają na czarny rynek i dochodzi do przestępstwa paserstwa a następnie przemytu dzieł do innych państw. Zdarza się również, że zabytki archeologiczne są fałszowane. Przykładem jak historia odkrytego w wyniku prac ziemnych w 1988 r. w Środzie Śląskiej skarbu zwanego również Skarbem Tysiąclecia. Przywłaszczone niezwykle

¹²⁷⁹ Zob. M. Trzcíński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit., s. 25.

¹²⁸⁰ O. Jakubowski, M. Trzcíński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit., s. 146.

¹²⁸¹ D. Rozmus, *O zaklętych skarbach, czyli jak się można łatwo i szybko dorobić*, [w:] I. Gredka-Ligarska, D. Rozmus (red.), *Legalne/nielegalne poszukiwanie zabytków i obrotów zabytkami. Na styku archeologii i prawa*, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2017, s. 11.

cenne elementy skarbu były oferowane w wielu miejscach w Polsce. W 2005 r. osoby oferujące niektóre z zabytków zostały zatrzymane w Olsztynie przez funkcjonariuszy CBS¹²⁸².

Do przestępstw przeciwko dziedzictwu archeologicznemu może dochodzić zarówno w ramach legalnych badań archeologicznych, przypadkowych odkryć, jak i nielegalnych poszukiwań zabytków. O ile jednak w środowisku zawodowym archeologów patologie w ramach badań są jednoznacznie potępiane, to wśród poszukiwaczy amatorów sprawa nie jest już taka oczywista¹²⁸³. Marcin Sabaciński badając zjawisko „poszukiwaczy skarbów” zwraca uwagę, że w Polsce wytworzyła się subkultura „poszukiwaczy skarbów”. Badacz ten podkreśla, że poszukiwacze skarbów jako grupa społeczna buntują się przeciwko obowiązującemu prawu w zakresie rzeczy znalezionych i ochrony dziedzictwa i wyrażają niechęć wobec instytucji państwowych, które są odpowiedzialne za jego przestrzeganie. Wspólnota poglądów, norma zachowania i odbudowywanie samooceny w grupie są szczególnie widoczne w reakcji na doniesienia medialne dotyczące interwencji Policji. Środowisko poszukiwaczy skarbów bez względu na szczegóły sprawy karnej, zawsze krytycznie wyraża się o działaniach służb mundurowych wobec poszukiwaczy, a głosy odrębne zwykle nikną wśród innych postów i komentarzy¹²⁸⁴.

Do zniszczenia stanowisk archeologicznych dochodzi także w celu ukrycia przez właścicieli terenu lub inwestorów faktu, że takie stanowisko istnieje, ponieważ jego ujawnienie wiąże się dla takich osób lub firm z szeregiem problemów administracyjnych.

W Polsce jak i na świecie problem nielegalnego poszukiwania zabytków i dóbr kultury (ściśle związany z niszczeniem stanowisk archeologicznych i paleontologicznych oraz obrotem zrabowanymi dziełami) jest groźnym i realnym zjawiskiem zagrażającym dziedzictwu kulturowemu. Transgraniczny charakter tego rodzaju przestępczości powoduje, że nielegalnie wydobyte zabytki archeologiczne są przemycane do innych krajów. Wpływa na to m.in. specyfika strefy Schengen, która umożliwia szybki transport zrabowanych zabytków pomiędzy państwami UE. Niestety charakterystyczną cechą przestępstw związanych z nielegalnymi poszukiwaniami zabytków jest ich niska wykrywalność, co wiąże się z następującymi czynnikami występującymi zarówno w Polsce jak i na świecie:

¹²⁸² Zob. M. Trzeciński, *Skarb ze Środy Śląskiej – powracające kontrowersje*, [w:] M. Trzeciński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnostyka, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 235-245.

¹²⁸³ Pomimo oficjalnych zapewnień przedstawicieli środowiska poszukiwaczy w mediach o przestrzeganiu przepisów chroniących dziedzictwo archeologiczne przez środowisko monitorując fora internetowe w dyskusjach poszukiwaczy stykałem się z wypowiedziami świadczącymi o podejmowaniu nielegalnych działań.

¹²⁸⁴ M. Sabaciński, *Opis zjawiska „poszukiwania skarbów” w Polsce*, Projekt analityczno-badawczy dotyczący zjawiska „poszukiwania skarbów” w Polsce, stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2018, niepublikowany, s. 3-4.

1. Nielegalnie wydobyte zabytki nie podlegają ewidencji, co powoduje, że ich poszukiwanie jest utrudnione,
2. Nielegalne wydobywanie zabytków następuje nierzadko z miejsc i terenów mało uczęszczanych;
3. Środowisko poszukiwaczy jest hermetyczne i występuje w nim niestety często duża tolerancja dla prowadzenia poszukiwań niezgodnych z prawem;
4. Handel lub wymiana pozyskanymi nielegalnie zabytkami odbywa się często na zamkniętych forach internetowych a także w ramach kontaktów osobistych.

Z tych powodów wiele z czynów wiążących się z niszczeniem i rabunkiem zabytków mogło nigdy nie zostać ujawnionych i nie ma odzwierciedlenia w statystykach organów ścigania. Paradoksalnie niska wykrywalność tej kategorii przestępczości może stwarzać mylne wrażenie, co do jej rzeczywistej skali. W Polsce zgodnie z informacjami z Komendy Głównej Policji nie prowadzi się odrębnych statystyk odnoszących się do przestępstw związanych z zabytkami archeologicznymi¹²⁸⁵. Skalę jak i wartość zabytków obrazują informacje o konkretnych wykrytych przestępstwach. W Polsce w ostatnich latach można wymienić następujące przykłady przestępstw przeciwko dziedzictwu archeologicznemu:

1. W 2021 r. w Krakowie policjanci w trakcie przeszukania w mieszkaniu sprawcy zabezpieczyli 728 sztuk zabytków archeologicznych, w tym pochodzących ze stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w miejscowościach Łuszczyce, Zesławice i Orońsko;
2. W 2021 r. w powiecie świdwińskim Policjanci podczas przeszukania jednego z domów zabezpieczyli kilkaset zabytkowych monet, wisiorów i innych przedmiotów uzyskanych w czasie nielegalnych poszukiwań zabytków;
3. W 2020 r. w Andrychowie Policja zabezpieczyła ponad 400 przedmiotów o charakterze archeologicznym, m.in. elementy broni czy przedmioty codziennego użytku, pochodzące z różnych okresów historycznych pozyskane przez sprawcę w wyniku nielegalnych poszukiwań;
4. W 2020 r. w Głogowie Policja zatrzymała mieszkańca miasta, który nielegalnie poszukiwał zabytków. W mieszkaniu sprawcy zabezpieczono zabytki w postaci monet oraz m. in. fragmentu bransolety pochodzącej z okresu epoki brązu i przyrządy wykorzystywane w procederze;

¹²⁸⁵ Zob. Pismo Komendy Głównej Policji z dnia 7 września 2016 r. (L. dz. Ia -3084/2953/2016/AB) stanowiące odpowiedź na wystąpienie kontrolne Departamentu Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego Najwyższej Izby Kontroli.

5. W 2020 r. na aukcji internetowej w U.S.A został wystawiony zabytek archeologiczny (siekierka) - z około 3 000 lat p.n.e pochodząca najprawdopodobniej z wykopalisk z Polski z okolic Białegostoku. Funkcjonariusze KAS za pośrednictwem systemu AR-CHEO zwrócili się o pomoc do organów w Stanach Zjednoczonych. W wyniku działań aukcja została zablokowana;
6. W 2019 r. w Warszawie doszło do zatrzymania grupy 3 osób zajmujących się paserstwem zabytków. Policjanci znaleźli i zabezpieczyli kilkaset przedmiotów stanowiących zabytki archeologiczne. Modus operandi grupy spokrewnionych ze sobą sprawców polegał na założeniu konta na zagranicznych i polskich portalach aukcyjnych, na których sprawcy umieszczali zabytki pochodzące prawdopodobnie zarówno z terenów Polski oraz krajów Europy Wschodniej. Na licytacjach oferowane były różne zabytki archeologiczne takie jak: amulety, krzyże, bransolety, groty, topory, sierpy, naszyjniki, klamry, nakładki na zbroje, fajki, fibule, dzwonki, spinki pochodzące z różnych okresów dziejów (Najstarsze były oceniane na IV wieku p.n.e). Niektóre aukcje zakończyły się na wylicytowaniu przedmiotów na cenę kilkudziesięciu tysięcy złotych.
7. W wyniku działań Policji w 2017 r. funkcjonariusze na terenie Miastka a następnie w na terenie Koszalina doprowadzili do odzyskania nielegalnie wydobytych 213 wyjątkowo cennych i unikatowych zabytków archeologicznych sprzed 2 800 lat, stanowiących część tzw. Skarbu z Miastka. Wartość skarbu szacowana jest na kilkaset tysięcy złotych (800 tys. zł).

5.6.2. Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu.

Zjawisko przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu, w mojej ocenie należy (podobnie jak przestępczość przeciwko dziedzictwu archeologicznemu) wyodrębnić do celów badawczych jako odrębną kategorię przestępczości w ramach przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Zagrożenie to wyróżnia się szczególną szkodliwością ze względu na fakt, iż czyny wymierzone w tą część dziedzictwa wiążą się najczęściej z brakiem poszanowania i naruszeniem społecznych norm nakazujących szacunek dla ofiar męczeństwa.

W literaturze przedmiotu pojawiły się pierwsze próby zdefiniowania tej kategorii przestępczości¹²⁸⁶. Na Uniwersytecie Wrocławskim w 2022 r. została również obroniona praca doktorska Jakuba Witta poświęcona w całości przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu¹²⁸⁷.

Wśród zjawisk wchodzących w zakres pojęcia przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu możemy wyróżnić:

- przestępstwa związaną z Holocaustem i innymi zbrodniami hitlerowskimi (wyróżnione ze względu na dynamikę zjawiska)¹²⁸⁸;
- przestępstwa wymierzone w materialne dobra będące pamiątkami związanymi z cierpieniem i męczeństwem narodu lub pewnej grupy społecznej dotyczące materialnych elementów tego dziedzictwa;
- przestępstwa wymierzone w niematerialne elementy dziedzictwa związane z cierpieniem i męczeństwem narodu lub pewnej grupy społecznej dotyczące materialnych elementów tego dziedzictwa.

Charakterystyczną cechą przestępstw wymierzonych w dziedzictwo martyrologiczne jest niematerialny czynnik oparty na związku zagrożonego przedmiotu (np. obozu zagłady czy smoleńskich dołów, czy katorgi sybirowej) z doświadczeniem ludobójstwa lub innych zbrodni. Ta okoliczność ma istotne znaczenie dla odbioru przez społeczeństwo czynu wymierzonego w symbol historii. Kradzież lub dewastacja zabytku mającego charakter martyrologiczny będzie oceniana surowiej niż analogiczne czyny wymierzone w zabytek niemający takiego charakteru o podobnej wartości dla dziedzictwa kulturowego. Przestępstwa wymie-

¹²⁸⁶ Zob. O. Jakubowski, M. Trzcíński, *Przestępczość przeciwko...*, op. cit., s. 143-146.

¹²⁸⁷ J. Witt, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu*, Rozprawa doktorska na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego napisana pod kierunkiem dr hab. prof. nadzw. Macieja Trzcíńskiego, 2022 r. niepublikowana.

¹²⁸⁸ Szerzej: O. Jakubowski, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu związanemu z Holocaustem – zarys zagadnienia*, [w:] M. Trzcíński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016.

rzony w materialne elementy dziedzictwa martyrologicznego w odbiorze społecznym będą miały często swój aspekt niematerialny. Przykładowo dewastacja zabytku będącego świadectwem Holokaustu może być odczytywana nie tylko, jako akt „zwykłego wandalizmu”, ale również, jako działanie wymierzone w pamięć o tym wydarzeniu i antysemickie wystąpienie. Wskazać należy, że nawet kolekcjonowanie pozyskanych legalnie przez osoby fizyczne i podmioty prywatne pamiątek o charakterze martyrologicznym w niektórych sytuacjach może wzbudzać wątpliwości etyczne, np. stowarzyszenie lub osoby znane z antysemickich i rasistowskich poglądów zbierające zabytki obrazujące ludobójstwo grup etnicznych. Polska jako kraj, w którym hitlerowcy dokonywali Holokaustu jest miejscem, w którym można zaobserwować nasilone zjawisko opisywane i zdefiniowane przez badaczy jako *tanatoturystyka* albo „*dark tourism*”¹²⁸⁹, którego konsekwencją jest wzrost zagrożenia wandalizmem i kradzieżami w miejscach pamięci. Podobnie destrukcyjna działalność związana z nielegalnymi poszukiwaniami zabytków dotyka nie tylko typowych zabytków archeologicznych ale również miejsc zbrodni reżimów totalitarnych czy działań wojennych, które są beczeszczony a odnalezione przez poszukiwaczy rzeczy osobiste przywłaszczane¹²⁹⁰.

Wśród form działań sprawców przestępstw stanowiących zagrożenia dla dziedzictwa martyrologicznego możemy obecnie wyróżnić:

1. Kradzieże i przywłaszczenia dóbr kultury - w ostatnich latach fala kradzieży dotknęła muzea martyrologiczne a łupem sprawców padały części ubrań więźniów, elementy wyposażenia obozów koncentracyjnych oraz ich fragmenty;
2. Zniszczenia i uszkodzenia dóbr kultury – dewastacja cmentarzy ofiar ludobójstwa i zbrodni wojennych, antysemickie rysunki na barakach na terenie obozów zagłady;
3. Przestępstwa związane z nielegalnymi lub prowadzonymi nierzetelnie „ekshumacjami” ofiar męczeństwa;
4. Przestępstwa związane z przywłaszczeniami i paserstwem nielegalnie wydobytych pamiątek po ofiarach męczeństwa;
5. Przestępstwa związane ze znieważeniem pomnika lub innego publicznie urządzonego miejsca;

¹²⁸⁹ Szerzej: S. Tanaś, *Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 17, także A. Komsta, *Problem dark tourism i jego możliwości w Polsce*, „Turystyka Kulturowa” 2013, nr 2.

¹²⁹⁰ Zob. A. Grajewski, *Problematyka prawno-kryminalistyczna okradania oraz nielegalnych ekshumacji grobów wojennych*, [w:] M. Trzcíński, O. Jakubowski (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Katedra Kryminalistyki Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 87–102 także; M. Trzcíński, *Ochrona prawna grobów wojennych: uwagi de lege lata postulat de lege ferenda*, „Wrocławsko-Lwowski Zeszyty Prawnicze = Wrocławsko-L'vivs'kij Ūridičnij Zbirknik” 2021, nr 1, także: J. Witt, *Ograbianie mogił wojennych...*, op. cit., s. 199–209.

6. Przestępstwa związane z publicznym i wbrew faktom zaprzeczeniu zbrodniom wymierzonym w naród lub grupę społeczną;
7. Przestępstwa wymierzone w archiwalia dokumentujące cierpienie i męczeństwo narodu lub pewnej grupy społecznej - np. przywłaszczanie archiwaliów dotyczących losów ofiar zbrodni komunistycznych;
8. Przemyt dóbr kultury – np. wywóz bez pozwolenia zabytków będących pamiątkami po ofiarach męczeństwa;
9. Fałszerstwa dóbr kultury - wystawianie na aukcjach internetowych fałszywych puszek po cyklonie B, czy obiektów deklarowanych jako mydła stworzone w obozie koncentracyjnym;
10. Inne czyny godzące w dziedzictwo martyrologiczne - np. nieprzystojne zachowania na terenie pomników zagłady czy w innym miejscu upamiętniającym męczeństwo narodu lub grupy społecznej.

Niestety nie da się obecnie jednoznacznie wskazać rzeczywistej skali tego rodzaju przestępczości. Podobnie jak w przypadku przestępstw przeciwko dziedzictwu archeologicznemu, Policja nie gromadzi odrębnych danych dotyczących przestępstw skierowanych przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu¹²⁹¹. Informacje o poziomie zagrożenia obrazuje analiza akt postępowań karnych oraz badania ankietowe.

Celem zdiagnozowania praktycznych problemów w ochronie dziedzictwa martyrologicznego w zbiorach publicznych w 2019¹²⁹² rozesłałem ankietę badawczą do muzeów, na których terenie są położone pomniki zagłady oraz do niektórych instytucji muzealnych specjalizujących się w ochronie tej kategorii zbiorów¹²⁹³. Z informacji uzyskanych w ramach odpowiedzi udzielonych na pytania ankietowe wynika, że w latach 2014 - 2019 Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu wystosowało 40 zawiadomień o podejrzeniu

¹²⁹¹ Odpowiedz na wniosek o udostępnienie informacji publicznej skierowany do Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji z dnia 30 grudnia 2019 r.

¹²⁹² Badania prowadziłem w ramach realizacji przyznanego w 2019 r. przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego stypendium na projekt naukowy dotyczący ochrony dziedzictwa martyrologicznego. W ramach projektu powstał raport „System ochrony dziedzictwa martyrologicznego w Polsce: ocena funkcjonujących rozwiązań prawnych i diagnoza zagrożeń” który w związku z realizacją stypendium został w styczniu 2020 r. przekazany do Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków, niektórych wyspecjalizowanych w ochronie dziedzictwa martyrologicznego instytucji kultury a także wybranych katedr uniwersyteckich zajmujących się prawną ochroną dziedzictwa kulturowego.

¹²⁹³ Ankieta badawcza składająca się z 10 pytań dotyczących zagrożeń dla dziedzictwa martyrologicznego (ankieta za lata 2014-2019) została rozesłana 29 listopada 2019 r. do następujących instytucji: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, Państwowego Muzeum na Majdanku, Muzeum „Stutthof” w Sztutowie, Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy, Muzeum Treblinka, Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, Muzeum i Miejsce Pamięci w Sobiborze, Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu, Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie, Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII.

popelnienia przestępstwa, z czego 20 znalazły się na etapie sądowym¹²⁹⁴. Państwowe Muzeum na Majdanku w wyniku kradzieży musiało skreślić 8 muzealiów z księgi inwentarzowej. Instytucja ta wystosowała 1 zawiadomienie do organów ścigania w związku z kradzieżą¹²⁹⁵, 2 zawiadomienia w związku z niszczeniem dóbr kultury¹²⁹⁶ i 9 zawiadomień dotyczących innych czynów wymierzonych w dziedzictwo martyrologiczne. W Muzeum i Miejsu Pamięci w Sobiborze wykryto 1 przypadek nielegalnego poszukiwania zabytków¹²⁹⁷. Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII wskazało w ankiecie 1 sprawę kradzieży (jednakże z lat 80)¹²⁹⁸. Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie w ankiecie wskazało 1 zawiadomienie dotyczące nielegalnego poszukiwania zabytków¹²⁹⁹. Pozostałe badane muzea nie wskazały w odpowiedziach przypadków przestępstw przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu.

¹²⁹⁴ Wskazane przez muzeum w ankiecie sprawy dotyczyły: zniszczenia dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury (art. 288 §1 k.k w zw. z art. 294 § 2 k.k); kradzieży dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury (art. 278 § 1 k.k w zw. z art. 294 § 2 k.k); znieważenia pomnika zagłady (art. 261 k.k); publicznego propagowania ustroju faszystowskiego (256 § 1 k.k); publicznego znieważenia grupy ludności (art. 257 k.k); znieważenia funkcjonariusza publicznego (226 § 1 k.k); zaprzeczanie zbrodniom nazistowskim (art. 55 ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni).

¹²⁹⁵ Zgodnie z informacjami z ankiety: 18-20 listopada – pracownicy Straży Muzealnej zgłosili uszkodzenie gabloty z cywilnymi butami więźniarskimi w baraku ekspozycyjnym nr 52. Po przeliczeniu stanu obuwia stwierdzono brak 8 sztuk butów. Zgłoszenie do Prokuratury Rejonowej w Lublinie – kradzież z włamaniem. Śledztwo umorzono.

¹²⁹⁶ Zgodnie z informacjami z ankiety w 2018 r. doszło do wtargnięcia na teren muzeum w godzinach nocnych i uszkodzenia drzwi wejściowych do baraku nr 55 za pomocą gaśnicy. Muzeum zgłosiła sprawę do Prokuratury Rejonowej w Lublinie. Sprawa została skierowana do Sądu Rejonowego Lublin – Zachód w Lublinie i w jej wyniku doszło do naprawienia szkody poprzez wpłatę pieniężną na rzecz muzeum. W 2019 r. uszkodzenie obiektu na terenie muzeum w postaci drewnianej wieżyczki stanowiącej zabytek i znieważenie miejsca publicznego urządzonego w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego i uczczenia ofiar.

¹²⁹⁷ Zgodnie z informacjami z ankiety 2 listopada 2018 wykryto użycie wykrywacza metali na terenie Muzeum Miejsca Pamięci w Sobiborze bez pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W sprawie została powiadomiona Prokuratura Rejonowa we Włodawie. Dochodzenie prowadził Komisariat Policji we Włodawie pod nadzorem prokuratury. Prokuratura Rejonowa przesłała akt oskarżenia do Sądu Rejonowego we Włodawie - II Wydział Karny który skutkował wyrokiem skazującym.

¹²⁹⁸ Skradziony został eksponat zapisany w Księdze Inwentarzowej i opisany jako Kajdany policyjne, które wg. relacji byłych więźniów Fortu VII, były zakładane więźniom w czasie transportu. Kajdany powyższe wykonane zostały z metalu w Niemczech około 1940 roku. Do Muzeum trafiły jako dar Zarządu Okręgu ZBOWiD w Poznaniu i zostały zapisane pod datą 14.01.1980 r. Brak jest opisu i informacji o tym jak i kiedy zostały ukradzione. Wiadomo tylko, że zostały skradzione z ekspozycji muzealnej, o czym powiadomione zostały organy ścigania (MO). Wiadomo jest nam również, że z powodu niewykrycia sprawcy sprawa została umorzona przez prokuraturę w 1986 roku pismem nr 3260/86.

¹²⁹⁹ Zgodnie z informacjami wskazanymi przez muzeum w ankiecie: W dniu 31 października 2018 r. pracownik Muzeum poinformował kierownika Oddziału w Chełmnie o rozmowie tel. z mężczyzną, który stwierdził, że po wsi Chełmno chodzi mężczyzna (o ustalonym nazwisku), który "rozpowiada ludziom, że obłowił się złotem pracując przy robotach ziemnych na terenie byłego obozu". Sprawa została zgłoszona na posterunek policji w Kole. Prokurator Rejonowy po zapoznaniu się w dniu 17.12.2018 r. z aktami sprawy sygnatura akt. AD RPS-47/18 na podstawie art. 305 § 3 i 325 §2 kodeksu postępowania karnego zatwierdził postanowienie o odmowie wszczęcia dochodzenia w powyższej sprawie.

Biorąc pod uwagę wskazane informacje uzyskane z muzeów martyrologicznych do których rozesłałem ankietę badawczą należy wskazać, że ta kategoria muzeów była w ostatnich latach zagrożona czynami godzącymi w dziedzictwo martyrologiczne. W mojej ocenie ze względu na swoje znaczenie zbiory muzeów martyrologicznych powinny być objęte wzmocnionym monitoringiem Państwa a statystyki policyjne powinny zostać uszczegółowione pod kątem wykazywania skali zagrożenia przestępczością przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu.

5.6.3. Zmiany prawne mające negatywny wpływ na ochronę dziedzictwa archeologicznego i martyrologicznego w Polsce.

W dniu 1 września 2023 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podpisał nowelizację ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹³⁰⁰ mającą wejść w życie z dniem 1 maja 2024 r. która wprowadza szereg kontrowersyjnych zmian w zakresie ochrony dziedzictwa archeologicznego i martyrologicznego w Polsce. Wskazana nowelizacja była procedowana w wyjątkowo szybkim i nieprzejrzystym procesie legislacyjnym. Wpłynęła do Sejmu 7 czerwca 2023 r. jako projekt poselski¹³⁰¹, którego posłem sprawozdawcą był Jarosław Sachajko (klub poselski Kukiz'15) a przepisy projektu powstały przy udziale Polskiego Związku Eksploratorów¹³⁰². Projekt w Sejmie i w Senacie popierał w imieniu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego - Generalny Konserwator Zabytków Jarosław Sellin. Projekt nie został skonsultowany ani ze środowiskiem naukowym ani branżowym zajmującym się archeologią i ochroną dziedzictwa kulturowego. Pomimo wniosku złożonego w dniu 11 lipca 2023 r. na Komisji Kultury i Środków Przekazu nie zostało także przeprowadzone wysłuchanie publiczne. Jednoznacznie negatywną opinię o projekcie przedstawiły kluczowe instytucje i organizacje zajmujące się ochroną dziedzictwa w Polsce¹³⁰³ a także Europejskie Stowarzyszenie Archeologów.

¹³⁰⁰ Ustawa z dnia 13 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. poz. 1904).

¹³⁰¹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Druk nr 3383).

¹³⁰² Jest to federacja organizacji pozarządowych oraz osób niezrzeszonych zajmujących się amatorskimi poszukiwaniami zabytków. Jako cele organizacja ta wskazuje. m.in zmiany prawa korzystne dla poszukiwaczy, Zob. *Strona Polskiego Związku Eksploratorów*, <https://pze.org.pl/poznaj-nas/>, [dostęp: 01.09.2023].

¹³⁰³ Do nowelizowanej ustawy w formie pisemnej zostały przedstawione krytyczne stanowiska następujących podmiotów: Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich; Rady Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego; Środowiska muzealników polskich; Konferencji Dziekanów i Dyrektorów Wydziałów i Instytutów Archeologii Akademickiej w Polsce; Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków; Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów; Narodowego Instytutu Dziedzictwa; Instytutu Archeologii UMCS; Rady Naukowej Dyscypliny Archeologia UAM; Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN; Instytutu Archeologii i Etnologii PAN; Polskiego Towarzystwa Antropologicznego; Stowarzyszenia Historyków Sztuki;. Stanowiska te zostały także opublikowane na stronie internetowej: <https://ratuj-zabytki.pl/>, [dostęp: 01.09.2023].

W uzasadnieniu do projektu wskazano, że „Celem ustawy jest między innymi zwiększenie bezpieczeństwa dziedzictwa kulturowego poprzez wyłączenie z amatorskich poszukiwań miejsc pozostających pod ochroną konserwatorską, a także miejsc pochówków, miejsc kaźni i pomników zagłady”. W uzasadnieniu projektu wskazano także, iż wprowadzone rozwiązanie „będzie ważne dla grupy szacowanej na ok. 200-250 tys. osób, organizacji zrzeszających pasjonatów poszukiwań, zabytków, historii i jej materialnych świadectw na wzrost zainteresowania amatorskimi poszukiwaniami zabytków” [...] „Obecnie szacuje się, że zaledwie 1% obywateli poszukujących zabytków korzysta z procedury administracyjnej. Reszta pozostaje poza systemem”.

Pomimo protestów środowiska archeologów, muzealników, konserwatorów zabytków i negatywnego stanowiska Senatu projektowane przepisy zostały uchwalone. W mojej opinii do takiego procedowania projektu przyczynił się zarówno lobbing środowiska poszukiwaczy, jak i okres przedwyborczy. Czynniki te miały wpływ na szybkie uchwalenie ustawy pomimo ewidentnych wad nowelizacji.

Nowelizacja wprowadza szereg przepisów, które zmieniają (osłabiają) model ochrony dziedzictwa kulturowego wprowadzając nowe mechanizmy kontroli nad amatorskimi poszukiwaniami zabytków i dóbr kultury. W szczególności nowelizacja zakłada:

1. uchylenie art. 36 ust. 1 pkt 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami czyli przepisu nakładającego obowiązek prowadzenia poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania jedynie na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków;
2. wprowadzenie do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 36d mechanizmu prowadzenia poszukiwań zabytku na podstawie zgłoszenia do prowadzonego w systemie teleinformatycznym rejestru poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych oraz zgłoszonych zabytków. Zgłoszenia mają być prowadzone za pomocą aplikacji, o której mowa w dodanym nowelizacją art. 36b ust. 2;
3. wprowadzenie do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 34 mechanizmu gwarantującego osobom, które pozyskały w wyniku poszukiwań zabytek archeologiczny obowiązkowej nagrody w postaci dyplomu lub nagrody pieniężnej (przyznawanej, jeżeli znaleziony zabytek posiada szczególną wartość historyczną, artystyczną lub naukową);
4. wprowadzenie do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 36 c ust. 1, katalogu obszarów gdzie poszukiwania zabytków mają być zabronione;

5. uchylenie art. 109c ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, czyli przepisu regulującego przestępstwo nielegalnego poszukiwania zabytków;
6. wprowadzenie do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dwóch przepisów karnych dotyczących nielegalnego poszukiwania zabytków na obszarach objętych zakazem poszukiwań (art. 109d¹³⁰⁴) i bez zgłoszenia do rejestru poszukiwań (art. 109 e ¹³⁰⁵);
7. dodanie do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dwóch nowych wykroczeń niewypełnienia obowiązku w zakresie zawiadomienia wojewódzkich konserwatorów zabytkach i zabezpieczenia znalezionej zabytku (art. 116a¹³⁰⁶ i art. 116b¹³⁰⁷).

Uzasadnienie do projektu komentowanej nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, deklaracje Polskiego Związku Eksploratorów biorącego udział w tworzeniu przepisów oraz wypowiedzi w Sejmie RP Generalnego Konserwatora Zabytków mogą sugerować, że celem wprowadzenia ww. rozwiązań jest wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Należy jednak postawić pytanie skąd w takim razie tyle krytycznych uwag zgłoszonych przez organizacje i instytucje zajmujące się ochroną dziedzictwa kulturowego?

Analiza wprowadzonych nowelizacją przepisów wskazuje, że pomimo normatywnych rozwiązań, które w sferze deklaracji mają służyć kontroli prowadzenia amatorskich poszukiwań zabytków, w praktyce ich stosowanie może okazać się utrudnione. Należy zauważyć, że:

1. Znowelizowana ustawa rezygnując z pozwoleń na rzecz zgłoszeń do rejestru poszukiwań w istocie nie określa jakiegokolwiek limitu poszukiwań na terenie kraju. Potencjalnie gdyby w skali roku poszukiwacze przeprowadzili np. 500 000 czy nawet 1 000 000 poszukiwań zgodnie ze zmianami wprowadzonymi w ustawie jest to dozwolone. Noweliza-

¹³⁰⁴ Zgodnie z art. 109d ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „1. Kto wbrew postanowieniom art. 36c ust. 1 poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych przy użyciu urządzenia elektronicznego lub technicznego podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

2. Tej samej karze podlega, kto na polskich obszarach morskich bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych przy użyciu urządzenia elektronicznego lub technicznego.”.

¹³⁰⁵ Zgodnie z art. 109e ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Kto prowadzi poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych przy użyciu urządzenia elektronicznego lub technicznego bez dopełnienia obowiązku dokonania zgłoszenia poszukiwań, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.”

¹³⁰⁶ Zgodnie z art. 116a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Kto niezwłocznie nie zawiadomił właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków o znalezieniu lub pozyskaniu, w wyniku poszukiwań, o których mowa w art. 36b ust. 1, przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym lub innym zabytkiem ruchomym, nie zabezpieczył lub nie oznaczył jego miejsca znalezienia podlega karze grzywny.”

¹³⁰⁷ Zgodnie z art. 116b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Kto niezwłocznie nie zawiadomił właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków o znalezieniu lub pozyskaniu na obszarze nie większym niż 100 m² co najmniej trzech przedmiotów, co do których istnieje przypuszczenie, że są one zabytkami archeologicznymi lub nie wstrzymał poszukiwań do czasu przeprowadzenia czynności, o których mowa w art. 33a ust. 3, podlega karze grzywny.”

- cja nie wprowadza jakichkolwiek mechanizmów ograniczających amatorskie poszukiwania a jednocześnie w uzasadnieniu do ustawy brak jest jakichkolwiek analiz i ocen wpływu poszukiwań na dziedzictwo kulturowe, jak i środowisko naturalne;
2. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków zostali w znowelizowanej ustawie pozbawieni realnej możliwości kontroli nad działaniami poszukiwaczy ograniczając się do działań związanych ze wskazaną w art. 36d. tzw. „weryfikacją realizacji czynności”. Brak szczegółowych rozwiązań w znowelizowanych przepisach, w tym trybu i konsekwencji takiej weryfikacji prowadzi do tego, że rozwiązanie to w istocie nie daje żadnej gwarancji w zakresie ochrony zabytków a także oceny prawdziwości zgłoszonych przez poszukiwaczy informacji (w tym oświadczenia o posiadanej zgodzie na poszukiwania udzielonej przez właściciela gruntu);
 3. Pomimo wprowadzenia do ustawy nowych przepisów karnych i wykroczeń związanych z kontrolą amatorskich poszukiwań zabytków nadal zawiera ona szereg braków, które sprawiają, że znowelizowane przepisy nie będą skuteczne. Należy tu wskazać m.in. brak dostępu do rejestru poszukiwań przez organy ścigania a także dopuszczenie do poszukiwań zabytków osób skazanych za przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu i osób, przeciwko którym toczą się postępowania karne;
 4. W związku z dopuszczeniem przez ustawodawcę paszportu, jako dokumentu umożliwiającego rejestrację w rejestrze poszukiwań oraz brak mechanizmów kontrolnych w znowelizowanej Ustawie o.z.o.z. do Polski mogą przyjeżdżać grupy osób z innych państw w celu prowadzenia poszukiwań zabytków. Otwartym pytaniem pozostaje, w jaki sposób wojewódzki konserwator zabytków będzie weryfikował dopełnienie obowiązków ustawowych przez osoby np. z Hiszpanii czy z Francji, które po zakończeniu poszukiwań opuszczą Polskę;
 5. Wprowadzenie w życie przepisów nowelizacji doprowadzi do przeznaczenia bliżej nieokreślonych środków z budżetu państwa (szacowanych wstępnie na wiele milionów złotych). Środki te mają być wykorzystane na stworzenie rejestru poszukiwań i aplikacje mobilną, zapewnienie w skali całego kraju obsługi administracyjnej poszukiwań oraz zapewnienie wypłaty nagród za wyniki poszukiwań. W istocie należy także wskazać na dodatkowe koszty związane z przechowywaniem i konserwacją odnalezionych zabytków. Przeznaczone na realizację nowych przepisów ustawy środki z budżetu państwa nie zostaną przeznaczone na konserwację, ochronę oraz na badania zabytków a zatem na fak-

tyczną ochronę dziedzictwa kulturowego. Moim zdaniem środki te powinny być przeznaczone na ochronę zabytków a nie na realizację ambicji grupy osób fizycznych.

6. Skutkiem uchylenia art. 109c ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami będzie też umorzenie części toczących się postępowań karnych w stosunku do wykrytych sprawców nielegalnych poszukiwań zabytków.

W związku z powyższymi lukami w znowelizowanych przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami uważam, że ich wejście w życie spowoduje:

1. wzrost zagrożenia przestępczością związaną z niszczeniem i uszkodzaniem stanowisk archeologicznych, zabytkowych cmentarzy oraz miejsc pamięci;
2. wzrost zagrożenia przestępczością związaną z przywłaszczeniami, paserstwem a także przemytem nielegalnie wydobytych zabytków;
3. wzrost zagrożenia bezpieczeństwa publicznego związanego z pozyskiwaniem z nielegalnych wykopalisk części broni, amunicji i materiałów wybuchowych;
4. wzrost zagrożenia w sferze ochrony środowiska spowodowanego nielegalnymi poszukiwaniami na terenie obszarów chronionych (np. rozkopywanie lasów, niszczenie rezerwatów);
5. dalszy rozwój nielegalnego obrotu w Internecie zabytków pochodzących z nielegalnych poszukiwań;
6. napływ do Polski poszukiwaczy a także grup przestępczych z innych państw wykorzystujących liberalizację przepisów wprowadzanych nowelizacją;
7. spadek skuteczności działań organów ochrony zabytków oraz organów ścigania w związku z ograniczoną skutecznością narzędzi kontroli nad poszukiwaniami zabytków;
8. tworzenie się grup zawodowo i komercyjnie poszukujących zabytków w celu pozyskania od państwa nagród pieniężnych;
9. wzrost przyzwolenia i akceptacji społecznej dla nielegalnych poszukiwań zabytków a także dla niszczenia i uszkodzania zabytków.

Nie kwestionując samej możliwości prowadzenia poszukiwań zabytku na podstawie zgłoszenia do elektronicznego rejestru poszukiwań, w mojej opinii, zawarte w znowelizowanej Ustawie o.z.o.z. rozwiązania wymagają przed ich wejściem w życie istotnych zmian celem wprowadzenia realnej kontroli nad osobami prowadzącymi te poszukiwania.

5.7. Skala przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce.

Ocena skali przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce natrafia na wiele problemów. Wynika to, jak się podaje w literaturze, z faktu nieudokumentowania lub niezauważenia kradzieży dóbr kultury oraz braku w wielu krajach podstawowych systemów monitoringu i rejestracji strat takich obiektów¹³⁰⁸. W mojej ocenie, badając problematykę charakteru i skali przestępczości przeciwko zabytkom należy korzystać z wielu źródeł, ponieważ dopiero ocena danych i informacji dostępnych od organów ścigania, sądów i instytucji kultury, połączona z analizą konkretnych przypadków przestępstw pozwala właściwie ocenić to zjawisko¹³⁰⁹. Informacja o wykryciu czy skazaniu sprawcy przestępstwa wymierzonego w zabytki nie obrazuje w pełni faktycznej szkody dla dziedzictwa kulturowego. Pojedynczy przypadek przestępstwa przeciwko zabytkom wskazany w statystykach organów ścigania może dotyczyć dzieł o różnej wartości kulturowej, jak i materialnej stąd istotne jest analiza całej informacji dotyczącej sprawy. Kradzież w muzeum, w której łupem sprawców padło 40 obrazów wartych setki tysięcy złotych, nielegalny wywóz zabytkowej rzeźby czy zburzenie wpisanej do rejestru XVII-wiecznej kamienicy bez informacji przybliżającej charakter czynu w statystyce będzie figurowała jako pojedyncza liczba - podobnie przypadek kradzieży roweru z piwnicy czy zniszczenia przystanku autobusowego. Kwalifikacja prawna takich czynów, *modus operandi* ich sprawców czy poziom szkodliwości będą jednak odmienne. Wykorzystywanie w badaniu zjawiska samych danych ilościowych dotyczących przypadków wykrytych przez organy ścigania przestępstw może prowadzić do błędnych obserwacji. Oceniając zatem wskazane zjawisko należy brać pod uwagę zarówno statystyki poszczególnych służb, jak również inne dostępne informacje wynikające z raportów, baz danych oraz zgromadzone w trakcie badań aktowych prowadzonych przez prawników kryminologów. Dopiero łączna

¹³⁰⁸ M. Durney, *Art Theft Statistics: Valuable Tools in Need of Reliable Measures*, „Cultural Heritage & Arts Review” 2010, jesień/zima, s. 13.

¹³⁰⁹ Prowadzę takie badania od 2014 i publikuje cykliczne roczne analizy zagrożenia dziedzictwa kulturowego przestępczością, które oprócz oceny danych statystycznych uzupełnione są studiami przypadków (case method) – metodą pozwalającą szerzej badać zjawisko. Szerzej tematyka komplementarnej analizy skali przestępczości w następujących artykułach O. Jakubowskiego: *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2014 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 263-274; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2015 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 1(2), s. 241-258; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2016 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1(3), s. 249-276; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2017 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 1(4), s. 215-236; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2018 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1(5), s. 163-170; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2019 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2021, nr 1(7), s. 221-232; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2020 roku (Początek pandemii COVID-19)*, „Santander Art and Culture Law Review” 2022, nr 1(8), s. 133-152; *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2021 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2023, nr 1(10), s. 247-264.

analiza danych dostępnych z różnych źródeł pozwala właściwie ocenić zjawisko. W niniejszej pracy doktorskiej w załączniku 8 przedstawiłem szczegółowe dane gromadzone przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego z krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem wskazujące na skale skradzionych lub nielegalnie wywiezionych zabytków, a także dane dotyczące przestępczości od Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków oraz dotyczące zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa złożone przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (załącznik 6 i 7). Wskazane informacje należy uzupełnić o dane dotyczące przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu wynikające ze statystyk Policji i Ministerstwa Sprawiedliwości a także Straży Granicznej i Krajowej Administracji Skarbowej¹³¹⁰.

5.7.1. Statystyki Policji, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Sprawiedliwości.

Omawiając źródła danych statystycznych o przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu należy zacząć od policyjnych statystyk opracowywanych przez Komendę Główną Policji¹³¹¹. Dane za lata 1998-2011 publikowane były na stronach internetowych Policji. Niestety zostały z nich usunięte. Statystyki policyjne odnoszące się do omawianego zjawiska za lata 2012-2017 publikowane są w czasopiśmie poświęconym m.in. problemowi odzyskiwania utraconych dóbr kultury – „Cenne Bezcenne Utracone”¹³¹².

¹³¹⁰ W ramach badań, które prowadziłem w latach 2014-2023 nad zagrożeniem dziedzictwa kulturowego przestępczością w ramach wystąpień w trybie dostępu do informacji publicznej uzyskałem informacje obejmujące dane statystyczne na podstawie pism organów ścigania, w szczególności: pismo z dnia 8 maja 2017 r. Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Departament Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwo Sprawiedliwości (sygn. DSF-II-082-137/17); pismo z Komendy Głównej Policji z dnia 1 marca 2018 r., sygn. KR-KRYM-878/18; pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 3 sierpnia 2018 r., sygn. KG.OI.III.0180.93.2018.JB-I, niepubl; pismo z Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 8 września 2018 r., sygn. DSF-II-082-226/18, niepubl; pismo z Biura Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji z dnia 12 stycznia 2018 r., sygn. L.dz. BMWP – 1214/2018, niepubl; pismo z Departamentu Cł Ministerstwa Finansów z dnia 31 maja 2018 r., sygn. DC5.8870.421.2019.APGA, niepubl; pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 16 maja 2019 r., sygn. KG-OI-III. Ol 80.53.2019, niepubl; pismo z Departamentu Cł Ministerstwa Finansów z dnia 14 lipca 2020 r., sygn. DC5. 8870.538.2020.APGA, niepubl.; pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 22 czerwca 2020 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.50.2020.BK. niepubl; pismo z Departamentu Cł Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej z dnia 13 lipca 2021 r., sygn.. BMI1.0123.997.2021., niepubl; pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 8 lipca 2021 r., sygn. KG-OI-VIII. 0180.130.2021.MS, niepubl.; pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 19 maja 2022 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.91.2022.BK, niepubl.; Pismo z Ministerstwa Finansów z dnia 25 maja 2022 r., sygn. BMI1.0123.1165.2022, niepubl.

¹³¹¹ Wykorzystując dane z omawianych statystyk, należy wziąć pod uwagę, że system gromadzenia informacji przez Policję kilkakrotnie się zmieniał. Wzrost czy spadek przestępczości wykazywane w ww. danych wiązał się z innymi sposobami liczenia zgłoszeń, a nie z realną ewolucją zjawiska – szerzej: O. Jakubowski, *Karnoprawna ochrona zabytków...*, op. cit.

¹³¹² Czasopismo to wydaje obecnie Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów.

Do 2016 r. w statystykach policyjnych można było wyróżnić statystyki przestępstw ściganych z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz statystyki przestępstw, których przedmiotem zamachu były dobra kultury. W roku 2017 częściowo zmieniono sposób podawania tej drugiej kategorii danych¹³¹³. Dane pozyskiwane przez Policję gromadzone są w Krajowym Systemie Informacyjnym Policji (KSIP), którego funkcjonowanie wynika z art. 21nb ust. 1 i 2 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji¹³¹⁴. Obecnie sposób gromadzenia danych dotyczących przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe w KSIP reguluje szczegółowo zarządzenie nr 70 Komendanta Głównego Policji z dnia 2 grudnia 2019 r. w sprawie *Krajowego Systemu Informacyjnego Policji*¹³¹⁵. Zarządzenie to nie narusza przepisów o prowadzeniu lub funkcjonowaniu w Policji innych zbiorów danych, w których przetwarzane są informacje uwzględniające dane osobowe oraz nie ogranicza przetwarzania informacji zgromadzonych w zbiorach danych KSIP poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie przepisów odrębnych, umów międzynarodowych lub prawa Unii Europejskiej w celu realizacji ustawowych zadań Policji¹³¹⁶.

Zgodnie z § 35 ust. 1 Zarządzenia w zbiorze KSIP rzecz, co do której istnieje taka konieczność¹³¹⁷ rejestruje się i przetwarza w formie rejestracji rzeczy - informacje o rzeczach, przedmiotach, dokumentach, broni palnej, zabytkach (w tym dziełach sztuki), zwanych dalej „rzeczami”, związanych z przestępstwem lub wykroczeniem oraz posiadających numery umożliwiające ich jednoznaczną identyfikację. W przypadku dzieł sztuki podaje się dane umożliwiające jednoznaczną identyfikację – obejmujące informacje o rzeczach:

1. utraconych w wyniku przestępstwa lub wykroczenia;

¹³¹³ W latach 2008-2016 statystyka przestępstw których przedmiotem zamachu były dobra kultury była następująca: w 2008 r. – 847, 2009 r. – 872, 2010 r.- 874, 2011 r.- 939, 2012 r.- 1054, 2013 r.- 1819, 2014 r.- 1295, 2015 r.- 1063, 2016 r.- 747.

¹³¹⁴ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2023 r. poz. 171 z późn. zm.), dalej jako: ustawa o Policji.

¹³¹⁵ Zarządzenie Nr 70 Komendanta Głównego Policji z dnia 2 grudnia 2019 r. w sprawie Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP z 2019 r. poz. 114 z późn. zm.), dalej jako: Zarządzenie w sprawie KSIP.

¹³¹⁶ Zob. W. Kotowski, *art. 21(nb)*, [w:] W. Kotowski, *Ustawa o Policji. Komentarz*, wyd. IV, LEX/el. 2021.

¹³¹⁷ Z § 35 ust. 5 zarządzenia w sprawie KSIP wynika, że rzeczy zarejestrowane oznacza się trzema oznaczeniami dotyczącymi powodów rejestracji:

1) "UTRACONO" - w przypadku rejestracji rzeczy utraconych w wyniku przestępstwa lub wykroczenia, w tym także utraconych poza granicami kraju na szkodę obywatela polskiego oraz w przypadku rejestracji utraty broni palnej i legitymacji służbowej funkcjonariuszy Policji;

2) "W ZAINTERESOWANIU" - w przypadku rejestracji rzeczy będących przedmiotem czynności operacyjno-rozpoznawczych, dochodzeniowo-śledczych lub administracyjno-porządkowych w sprawie o przestępstwo lub wykroczenie, służących lub przeznaczonych do popełnienia przestępstwa, albo które mogą stanowić środek dowodowy dla wykrycia sprawcy przestępstwa lub ustalenia przyczyn i okoliczności przestępstwa.

3) "ZABEZPIECZONO" - w przypadku rejestracji rzeczy zabezpieczonych przez Policję, pochodzących bezpośrednio z przestępstwa lub wykroczenia albo służących lub przeznaczonych do popełnienia przestępstwa lub wykroczenia, albo na których zachowały się ślady przestępstwa lub które mogą stanowić środek dowodowy dla wykrycia sprawcy przestępstwa lub ustalenia przyczyn i okoliczności przestępstwa.

2. pochodzących bezpośrednio z przestępstwa lub wykroczenia;
3. służących lub przeznaczonych do popełnienia przestępstwa lub wykroczenia;
4. będących przedmiotem wykonywanych przez Policję czynności operacyjno-rozpoznawczych, dochodzeniowo-śledczych lub administracyjno-porządkowych;
5. na których zachowały się ślady przestępstwa lub które mogą stanowić środek dowodowy do wykrycia sprawcy przestępstwa lub ustalenia przyczyn i okoliczności przestępstwa;
6. określonych w art. 20f ust. 2 pkt 14 ustawy o Policji (dotyczące zatrzymanych przedmiotów lub dokumentów).

Istotne rozwiązania w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego Zarządzenie w sprawie KSIP zawiera w § 35 ust. 6 tego aktu prawnego. Zgodnie z wskazanym przepisem informacje o rzeczach skradzionych będących zabytkami lub dziełami sztuki podlegają odrębnej rejestracji w krajowym wykazie zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem – prowadzonym przez Generalnego Konserwatora Zabytków na zasadach określonych w przepisach o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W § 37 Zarządzenia w sprawie KSIP zawarto szczegółowe rozwiązania dedykowane rejestracji zabytków i dzieł sztuki. Zgodnie ze wskazanym przepisem rejestracja informacji o rzeczach będących zabytkami lub dziełami sztuki obejmuje:

1. informacje umożliwiające identyfikację zabytku lub dzieła sztuki, w tym:
 - a) rodzaj zabytku lub dzieła sztuki,
 - b) autora,
 - c) tytuł,
 - d) opis zabytku lub dzieła sztuki,
 - e) napisy i oznakowania,
 - f) numer inwentarzowy placówki muzealnej,
 - g) numer rejestru zabytków,
 - h) identyfikator KSIP,
 - i) zdjęcie,
 - j) czas powstania,
 - k) wymiar (długość, wysokość, szerokość, głębokość) i technikę wykonania,
 - l) szacunkową wartość materialną, wyrażoną w złotych polskich,
 - m) informacje, czy dzieło sztuki jest uznane za zabytek,
 - n) znaki szczególne;
2. datę rejestracji;
3. powód rejestracji;

4. miejsce utraty;
5. datę zabezpieczenia dzieła sztuki przez Policję ;
6. numer depozytu, w którym dzieło sztuki jest przechowywane;
7. datę odzyskania dzieła sztuki;
8. znak lub numer sprawy oraz numer RSD w przypadku wszczęcia postępowania przygotowawczego związanego z zarejestrowanym zabytkiem lub dziełem sztuki;
9. nazwę jednostki lub komórki organizacyjnej Policji rejestrującej zabytek lub dzieło sztuki;
10. identyfikator KSIP wydarzenia lub przestępstwa, osoby lub podmiotu, w związku z którym zarejestrowano dzieło sztuki;
11. rodzaj i datę zakończenia czynności wynikających z rejestracji (zakończenia poszukiwania, objęcia zainteresowaniem lub zakończenia czynności związanych z zabezpieczeniem);
12. identyfikatory kadrowe odpowiednio osoby dokonującej rejestracji lub zlecającej rejestrację, jeżeli rejestracji dokonano na zlecenie;
13. uzupełnienia albo zmiany w rejestracji;
14. informacje o przekazaniu oraz przejęciu rejestracji zabytku lub dzieła sztuki przez inną komórkę lub jednostkę organizacyjną Policji, bez zmiany daty pierwotnej rejestracji.

Uzupełnieniem rozwiązań dedykowanych zabytkom i dziełom sztuki w Zarządzeniu w sprawie KSIP jest § 62, zgodnie z którym informacje o dziełach sztuki rejestruje się w zbiorach KSIP w terminach określonych dla rejestracji rzeczy utraconych w wyniku przestępstwa. W przepisie tym określono także procedurę rejestracji dzieł sztuki wskazując, że komendanci wojewódzcy Policji (Komendant Stołeczny Policji) wyznaczają, spośród podległych im policjantów lub pracowników Policji, osobę odpowiedzialną za dokonywanie zgłoszeń o utraconych lub zabezpieczonych dziełach sztuki do krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem prowadzonego przez Generalnego Konserwatora Zabytków a Policjanci i pracownicy Policji są obowiązani do przekazywania takim osobom wszelkich informacji o utraconych lub zabezpieczonych zabytkach, w tym dziełach sztuki.

Analizując rozwiązania zawarte w Zarządzeniu w sprawie KSIP pod kątem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością należy podkreślić, że ma ono poważną lukę w postaci pominięcia w nim obowiązku zgłaszania utraconych w wyniku przestępstwa dóbr kultury do Krajowego Rejestru Utraconych Dóbr Kultury (KRUDK). Wskazany obowiązek wynika z art. 24a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Konsekwencja braku stosownego zapisu w Zarządzeniu w sprawie KSIP, które wskazuje jedynie na obowiązek

rejestracji dzieł w krajowym wykazie zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem może w istocie prowadzić do pomijania KRUDK w działaniach Policji. Brak w Zarządzeniu odniesienia do KRUDK mogło być przyczyną braku dokonywania w nim wpisów, który to brak został stwierdzony w raporcie NIK o systemie ochrony zabytków w Polsce (według stanu na dzień 7 maja 2021 KRUDK nie zawierał wpisów)¹³¹⁸. Wątpliwość metodologiczną może budzić także użycie w Zarządzeniu w sprawie KSIP pojęcia „dzieło sztuki” o znaczeniu pozaprawnym zamiast wskazywanego w publikowanych statystykach policyjnych pojęcia „dobro kultury”. W swoich rozwiązaniach dotyczących zabytków i dzieł sztuki Zarządzenie w sprawie KSIP powieliło rozwiązania zawarte w poprzednich dokumentach regulujących to zagadnienie w postaci decyzji nr 125 Komendanta Głównego Policji z dnia 5 kwietnia 2013 r. oraz decyzji nr 165 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 lipca 2017 r.¹³¹⁹.

Pomimo zmian w sposobie zbierania danych przez Policję w mojej ocenie za miarodajne należy uznać przedstawione w tabeli nr 5 informacje dotyczące przestępstw ściganych na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dane zawarte w tabeli pozwalają wskazać, iż co roku utrzymuje się stosunkowo duża liczba przypadków takich przestępstw wykrytych przez Policję. Warto zwrócić uwagę na znaczny wzrost wykrywalności takich przestępstw w latach 2019-2021 co może wiązać się z wejściem w życie nowych regulacji penalizujących nielegalne poszukiwania zabytków (**tabela 5**).

Tabela 5. Przestępczość przeciwko zabytkom w statystykach policyjnych w latach 2012-2021

Rodzaje przestępstw	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Przestępstwa na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.	109	87	108	92	90	91	87	144	187	230

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z Komendy Głównej Policji.

¹³¹⁸ Zob. rozdział III pracy odnośnie baz danych dotyczących zabytków i dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa.

¹³¹⁹ Zob. Decyzja nr 165 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 lipca 2017 r. w sprawie funkcjonowania Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP poz. 51, z 2018 r. poz. 92 oraz z 2019 r. poz. 6), Decyzja nr 125 Komendanta Głównego Policji z dnia 5 kwietnia 2013 r. w sprawie funkcjonowania Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP z 2013 r., poz. 28).

Odnośnie danych Komendy Głównej Policji oprócz zaprezentowanych w tabeli statystyk przestępstw z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w 2021 r. zostały wykryte również 370 przestępstwa ścigane na podstawie przepisów kodeksu karnego z 1997 r (w 2020 r. – 417 przestępstw, w 2019 r. – 463 przestępstw), z których 136 dotyczyło kradzieży (art. 278 Kodeksu karnego z 1997 r), 159 – kradzieży z włamaniem (art. 279 Kodeksu karnego z 1997 r), 17 – przywłaszczenia (art. 284 Kodeksu karnego z 1997 r), 36 – znieważenia zwłok prochów ludzkich lub miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 Kodeksu karnego z 1997 r), 20 – paserstwa umyślnego (art. 291 Kodeksu karnego z 1997 r). Do typu przestępstw przeciwko dobrom o szczególnym znaczeniu dla kultury (art. 294 § 2 Kodeksu karnego z 1997 r) zakwalifikowano 3 przypadki paserstwa umyślnego (art. 291 Kodeksu karnego z 1997 r) oraz 2 przypadki zniszczenia lub uszkodzenia cudzej rzeczy (art. 288 Kodeksu karnego z 1997 r). Natomiast po zestawieniu w KSIP przestępstw z *modus operandi* charakterystycznym dla dóbr kultury w 2021 r. zostało stwierdzone ogółem 600 przestępstw (w 2020 r. – 604, w 2019 r. – 639)¹³²⁰.

Uzupełniając informacje dotyczące danych o przestępczości z Komendy Głównej Policji (za lata 2012-2021), należy także odnieść się do danych pozostających w zasobach Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jak wskazują przedstawiciele Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z przeprowadzonych przez *Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego* analiz wynika, że w okresie od 1 stycznia 2015 roku do 31 grudnia 2018 roku w powszechnych jednostkach prokuratury zarejestrowano łącznie 733 spraw o przestępstwo z art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹³²¹. Odnosząc się do informacji, które uzyskałem z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹³²² szczególnie istotne informacje dla oceny skuteczności systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością są dane od wojewódzkich konserwatorów zabytków za lata 2019-2020 (zawarte w załączniku 6 pracy) odnośnie złożonych przez te organy zawiadomień dotyczących popełnienia przestępstwa z art. 108 ustawy o ochronie zabyt-

¹³²⁰ Informacja opracowana na podstawie danych z Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji, opublikowana 16 kwietnia 2020 r. na stronie Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów *Przestępczość przeciwko dobrom kultury w Polsce*, <https://stratyzabytkow.nimoz.pl/?p=5507>, [dostęp: 1.03.2023] a także danych z Komendy Głównej Policji uzyskanych z wiadomości e-mailowej z 16 czerwca 2023 r. w odpowiedzi na wniosek o informacje publiczną, sygn. Kwo-1037/23/KR, niepubl.

¹³²¹ K. Zalańska, M. Marcinkowska, *Prawnokarna ochrona zabytków – kierunki zmian*, [w:] M. Sabaciński, M. Trzeciński (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury. Aspekty prawnekarne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 213.

¹³²² Informacje zawarte w odpowiedzi na wniosek autora pracy o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 9 lipca 2020) niepubl także informacje zawarte w odpowiedzi na wniosek autora o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 18 lipca 2022 r.), sygn. CI-ZIP.0111.249.2022.IJ niepubl.

ków i opiece nad zabytkami. Jak wynika ze wskazanych danych konserwatorzy w roku 2019 złożyli 107 takich zawiadomień natomiast w przypadku 11 zawiadomień organy ścigania wydały postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania a w 59 przypadkach postanowienie o umorzeniu postępowania karnego. Podobnie sytuacja przedstawiała się w 2020 r. gdzie konserwatorzy złożyli 115 takich zawiadomień a w przypadku 16 zawiadomień organy ścigania wydały postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania natomiast w 76 przypadkach postanowienie o umorzeniu postępowania karnego. Biorąc pod uwagę, że przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku bezpowrotnie niszczy szczególnie cenne elementy dziedzictwa kulturowego a zawiadomienia o przestępstwach składały wyspecjalizowane w jego ochronie instytucje z dużym zaniepokojeniem należy przyjąć tak dużą ilość postanowień o odmowie wszczęcia oraz umorzeniach postępowania karnego. Informacja ta może wskazywać, że organy ścigania rozpatrując sprawy zniszczeń i uszkodzeń zabytków oceniają takie czyny stosunkowo łagodnie.

Aby informacje o złożonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków zawiadomieniach dotyczących popełnianych przestępstw pozwalały skuteczniej diagnozować zagrożenia dla dziedzictwa powinny, moim zdaniem, zawierać więcej danych o czynach będących podstawą do złożenia tych zawiadomień (m.in. opisy zabytków, sygnatura spraw, opis działań sprawcy/sprawców).

Kolejnymi istotnymi informacjami mogącymi świadczyć o rzeczywistej skuteczności sankcji stosowanych przez służby ochrony zabytków jest informacja o wpływach do Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków. Do wskazanego Funduszu wpływają zarówno kwoty nawiązek zasądzanych w sprawach karnych z art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jak i kary administracyjne nakładane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków. W 2019 r. wpłynęło do Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków 1 774,61 zł, z tytułu 3 nawiązek orzeczonych przez sądy, natomiast w 2020 r. z tego tytułu wpłynęło 32 069, 27 zł¹³²³. Dla porównania w 2019 r. do Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków wpłynęło łącznie 671 152,76 zł z tytułu kar administracyjnych natomiast w 2020 r. 614 082, 87 zł¹³²⁴. Dane te mogą wskazywać, że o ile w przypadku sądów nakładających nawiązki w związku z przestępstwem zniszczenia lub uszkodzenia zabytku sankcja ta stała się bardziej skuteczna to stosowanie kar administracyjnych przez organy ochrony zabytków pozostaje na podobnym poziomie skuteczności.

¹³²³ Ibidem.

¹³²⁴ Ibidem.

Istotnymi danymi gromadzonymi w Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego są również informacje o poszukiwanych zabytkach zawarte w krajowym wykazie zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. We wskazanej bazie zarejestrowano 11 895 kart zabytków, z których 10 247 dotyczy skradzionych zabytków, 859 nielegalnie wywiezionych zabytków, natomiast 789 odzyskanych dzieł¹³²⁵. W omawianym wykazie zarejestrowano:

- w 2019 r. 561 obiektów pod konsekutywnymi numerami kart od 11 178 do 11 738. W 41 przypadkach, na podstawie treści zgłoszenia możliwe było oznaczenie przyczyny utraty jako „kradzież” lub „kradzież z włamaniem”¹³²⁶ a także 3 dobra, które zostały nielegalnie wywiezione, lub wobec których podjęto próbę nielegalnego wywozu¹³²⁷. Odzyskano 6 zabytków¹³²⁸
- w 2020 r. 120 kart utraconych zabytków¹³²⁹ a także jedną kartę nielegalnie wywożonego zabytku¹³³⁰ o numerze karty 11 815. Odzyskano 6 zabytków¹³³¹

Należy w tym miejscu podkreślić ogromną dysproporcję pomiędzy liczbą zabytków zarejestrowanych, jako utracone w wyniku przestępstwa a liczbą odzyskanych dzieł, która w istocie jest wielokrotnie niższa.

Niezbędnymi informacjami w zakresie zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu są także dane o liczbie sprawców, którzy faktycznie odpowiedzieli karnie za czyny wymierzone w dziedzictwo kulturowe. Niestety w tym obszarze można dostrzec braki. Zbiorcza statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw, którą prowadzi Ministerstwo Sprawiedliwości dostępna na stronie resortu nie zawiera kluczowych dla oceny tego zjawiska danych¹³³². Jak wskazuje Jakub Witt w używanych w resorcie sprawiedliwości systemach komputerowych brak jest możliwości wyłonienia spośród wszystkich przestępstw przeciwko mieniu tych, których przedmiotem czynności wykonawczej był zabytek czy dobro kultury. Autor ten słusznie podkreśla, że o ile możliwe jest wyszukanie spraw według kwali-

¹³²⁵ Zob. Załącznik nr 8 pracy.

¹³²⁶ Dotyczy to kart z wykazu oznaczonych numerami: 11178, 11199, 11200, 11201, 11202, 11203, 11204, 11205, 11206, 11207, 11221, 11225, 11374, 11375, 11376, 11377, 11378, 11379, 11380, 11381, 11382, 11383, 11384, 11385, 11386, 11387, 11388, 11389, 11390, 11391, 11392, 11399, 11424, 11426, 11488, 11489, 11490, 11491, 11717, 11719, 11720.

¹³²⁷ Dotyczy to kart oznaczonych numerami 11552, 11687 oraz 11726.

¹³²⁸ Dotyczy to kart z wykazu oznaczonych numerami 30, 3086, 7186, 11185, 11186, 11221.

¹³²⁹ Są to karty o numerach od 11739 do 11858.

¹³³⁰ Dotyczy to kart o numerze 11815.

¹³³¹ Dotyczy to kart z wykazu oznaczonych numerami kart 235, 5646, 9564, 10069, 11427, 11430.

¹³³² Zob. <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/>, [dostęp: 05.03.2023].

fikacji prawnej, o tyle ustalenie, czy w danej sprawie doszło do kradzieży zabytku, a nie przykładowo roweru czy portfela wymagałoby każdorazowego zapoznania się z aktami¹³³³.

Niestety wskazany brak możliwości wyszukiwania pełnych danych statystycznych o wyrokach sprawców przestępstw przeciwko mieniu wymierzonym w zabytki i dobra kultury znacznie utrudnia diagnozę zagrożenia tego typu przestępczości. Istotnym problemem w przypadku prezentowania statystyk prawomocnych skazań sprawców przestępstw jest ich publikacja ze znacznym opóźnieniem, uniemożliwiająca często wykorzystanie tych informacji w ramach badań porównawczych. Jak wynika z informacji, którą otrzymałem z Ministerstwa Sprawiedliwości w czerwcu 2023 r., dane statystyczne prawomocnie skazanych osób dorosłych za 2021 r. gromadzone na podstawie bazy danych statystycznych Krajowego Rejestru Karnego w cyklu rocznym nie były w tym okresie jeszcze dostępne¹³³⁴.

Analizując dane statystyczne prawomocnych skazań sprawców na podstawie przepisów kodeksu karnego z 1997 r, które zostały udostępnione przez Ministerstwo Sprawiedliwości obejmujące lata 2012-2020 pamiętać należy, że niektóre czyny, mimo że będą godziły w zabytki lub inne dobra kultury, nie będą w nich ujawnione. Jak wskazano powyżej sytuacja ta dotyczy głównie kategorii przestępstw przeciwko mieniu, w której tylko niektóre czyny skierowane przeciwko zabytkom i dobrom kultury, zaklasyfikowane do typu przestępstw odnoszących się do dóbr mających szczególne znaczenie dla kultury będą ujawnione w statystykach. Na przykład kradzież zabytku lub muzealium, jeśli nie zostanie zakwalifikowana, jako czyn godzący w dobro mające znaczenie dla kultury, będzie traktowana, jako zwykła kradzież mienia. W przypadku włamania do muzeum czy świątyni, lub rozboju i utraty nawet szczególnie cennego dobra kultury zdarzenie to nie będzie wykazane w statystykach Ministerstwa Sprawiedliwości, jako przestępstwo skierowane przeciwko dobru o szczególnym znaczeniu dla kultury. Czasami wpływ na to ma również taktyka procesowa oskarżyciela publicznego, który w przypadkach, gdy utracone w wyniku przestępstwa mienie będące zabytkiem czy dobrem kultury ma znaczną wartość materialną niekiedy decyduje się postawić zarzuty odnosząc się do typu kwalifikowanego określonego w art. 294 ust. 1 kodeksu karnego z 1997 r. (mienie o znacznej wartości) niż stosować kwalifikacje z ust. 2 ww. przepisu odnoszącą się do dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury. Wynika to z faktu, że często o wiele łatwiej jest wycenić wartość dzieła niż określić czy ma ono szczególne znaczenie dla kultury. Niestety w takich przypadkach czyny wymierzone w cenne dla

¹³³³Zob. J. Witt, *Problemy z oceną skali przestępstwa kradzieży i przywłaszczenia dóbr kultury*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1(3), s. 233.

¹³³⁴ Informacje z Departamentu Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości – pismo z dnia 15 czerwca 2023 r., sygn. DSF-II.082.132.2023, niepubl.

dziedzictwa kulturowego dzieła nie będą odrębnie wykazywane w statystykach prawomocnych skazań.

Przepisy dedykowane ochronie dziedzictwa kulturowego odnoszą się w szczególności do:

- ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego,
- przestępstw przeciwko dobrom o szczególnym znaczeniu dla kultury,
- innych przepisów, które można wykorzystać do ochrony dziedzictwa kultury¹³³⁵.

Ze względu na konstrukcję przepisów kodeksu karnego i sposób zbierania danych w statystykach Ministerstwa Sprawiedliwości prowadzonych przez ten organ można wyróżnić jedynie dwie pierwsze kategorie wskazanych wyżej rodzajów przepisów (**tabela 6**).

Tabela 6. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw przeciwko dobrom kultury określonych w kodeksie karnym z 1997 r. w latach 2012-2020

Rodzaj przestępstwa	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Art. 125 k.k.(zamach na dobra kultury)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Art. 126 k.k. (nie-dopuszczalne użycie znaków)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Art. 294 § 2 k.k. (typ kwalifikowany niektórych przestępstw przeciw mieniu, których przedmiotem jest dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury)	6	3	6	2	6	5	10	14	5
Razem	6	3	6	2	11	5	10	14	5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z Ministerstwa Sprawiedliwości.

¹³³⁵ Zob. rozdział III pracy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w przepisach kodeksu karnego z 1997.

W statystykach udostępnionych przez Ministerstwo Sprawiedliwości ważne dla oceny zagrożenia przestępczością są także informacje o prawomocnych skazaniach sprawców przestępstw z ustaw szczególnych regulujących ochronę dziedzictwa kulturowego a także o czynach zabronionych dokonywanych przez osoby małoletnie (**tabele 7-10**).

Tabela 7. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w latach 2012-2020¹³³⁶

Rodzaj przestępstwa	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Art. 108 zniszczenie lub uszkodzenie zabytku)	35	31	39	17	17	27	14	18	25
Art. 109 (nielegalny wywóz lub nieprzywiezienie zabytków)	2	2	2	0	0	2	0	0	0
Art. 109a (przerobienie lub podrobienie zabytku)	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Art. 109b zbywanie podrobionych lub przerobionych zabytków)	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Art. 109c (nielegalne poszukiwanie zabytków)	-	-	-	-	-	-	-	0	0
Razem	38	33	41	29	17	29	41	19	25

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z Ministerstwa Sprawiedliwości.

¹³³⁶ Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości za lata 2012-2020 wskazują również prawomocne orzeczenia wobec nieletnich za czyny karalne z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotyczące zniszczenia lub uszkodzenia zabytków. Orzeczenia tę objęły osoby nieletnie: w 2012 r. – 2 (2 chłopców), w 2013 r. – 1 (1 chłopiec), w 2014 r. – 5 (5 chłopców), w 2015 r. – 5 (3 chłopców, 2 dziewczęta), w 2016 r. – 0, 2017 – 1 (1 chłopiec), 2018 – 4 (2 chłopców, 2 dziewczęta), 2019 – 5 (3 chłopców, 2 dziewczęta), 2020 – 6 (5 chłopców, 1 dziewczyna).

Tabela 8. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw z ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach w latach 2012-2020.

Rodzaj przestępstwa	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Art. 52(uszkadzanie lub niszczenie materiałów archiwalnych)	0	1	3	0	0	0	1	0	0
Art. 53 (nielegalny wywóz lub nieprzywiezienie materiałów archiwalnych)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Art. 54 (zbycie narodowego zasobu archiwalnego)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Razem	0	1	3	0	0	0	1	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z Ministerstwa Sprawiedliwości.

Tabela 9. Statystyka prawomocnych skazań w latach 2012-2020 sprawców przestępstw z ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej.

Rodzaj przestępstwa	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Art. 54 (niszczenie, ukrywanie, uszkadzanie, zmiana treści, nieudostępnianie dokumentów podlegających przekazaniu do IPN)	1	0	0	0	0	0	0	1	0
Art. 55 (Zaprzeczanie	0	0	0	0	0	0	0	1	1

Rodzaj przestępstwa	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
zbrodniom nazi- stowskim, komuni- stycznym i innym)									
Razem	1	0	0	0	0	0	0	2	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z Ministerstwa Sprawiedliwości.

Tabela 10. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw z ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 w latach 2012-2020

Rodzaj przestęp- stwa	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Art. 29 (Zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy podczas składa- nia zeznań mo- gących być do- wodem w postępowaniu lustracyjnym)	0	0	0	0	1	1	2	0	02
Art. 29a (Zaprzeczanie zbrodniom nazi- stowskim, ko- munistycznym i innym)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Razem	0	0	0	0	1	1	2	0	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z Ministerstwa Sprawiedliwości.

Dla pełnego obrazu zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, który kreślą statystyki prawomocnych skazań udostępnione przez Ministerstwo Sprawiedliwości należy wziąć pod uwagę nie tylko dane przedstawione w tabelach 6-10. Istotny jest również fakt, że zgodnie z wskazanymi statystykami nie doszło do prawomocnego skazania żadnego sprawcy na podstawie przepisów ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury

a także ustawy o muzeach i ustawy o bibliotekach. Sytuacja ta ma jednak uzasadnienie ze względu na relatywnie krótki czas obowiązywania pierwszego z wymienionych aktów prawnych, jak i włączenia przepisów karnych do pozostałych dwóch aktów prawnych (od 2017 r.).

5.7.2. Statystyki Straży Granicznej oraz Krajowej Administracji Skarbowej.

Biorąc pod uwagę transgraniczny charakter przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu dla pełnego obrazu tego zjawiska istotne są informacje dotyczące statystyk przemytu zabytków i dóbr kultury prowadzone przez organy Straży Granicznej i Krajowej Administracji Skarbowej.

Do zadań Straży Granicznej¹³³⁷ należy m.in. zwalczanie przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom i dobrom kultury, w tym nielegalnego przewozu takich przedmiotów przez granicę. Straż Graniczna podejmuje w tym celu działania na terenie całego kraju. Czynności o charakterze kontrolnym i weryfikacyjnym są przeprowadzane na lotniczych, drogowych, kolejowych i morskich przejściach granicznych w ramach realizowanej kontroli granicznej. Natomiast dodatkowo, w zakresie dotyczącym ochrony zabytków, wykonywane czynności przyjmują postać działań analitycznych, ustaleniuowych, operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych¹³³⁸. W latach 2016-2020 można zaobserwować znaczny spadek liczby prowadzonych przez Straż Graniczną postępowań dotyczących przemytu zabytków i dóbr kultury¹³³⁹.

W 2016 r. wszczęto 3 postępowania przygotowawcze w stosunku do 3 podejrzanych oraz skierowano jeden akt oskarżenia¹³⁴⁰. W 2017 r. Straż Graniczna wszczęła jedno postępowanie przygotowawcze w stosunku do jednego podejrzanego w związku z próbą wywozu bez pozwolenia zabytkowego pojazdu marki Rolls Royce z 1937 r. o wartości ponad 59 000

¹³³⁷ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz. U. z 2023 r. poz. 1080), dalej jako: ustawa o Straży Granicznej - wskazuje w art. 1 ust. 2 pkt 4 c, że do zadań Straży Granicznej należy rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców, w zakresie właściwości Straży Granicznej, a w szczególności *przestępstw i wykroczeń pozostających w związku z przekraczaniem granicy państwowej lub przemieszczaniem przez granicę państwową towarów oraz wyrobów akcyzowych podlegających obowiązkowi oznaczania znakami akcyzy, jak również przedmiotów określonych w przepisach o broni i amunicji, o materiałach wybuchowych, o prekursorach materiałów wybuchowych podlegających ograniczeniom, o bibliotekach, o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, o narodowym zasobie archiwalnym, o przeciwdziałaniu narkomanii oraz o ewidencji ludności i dowodach osobistych.*

¹³³⁸ W. Krupiński, *Działania Straży Granicznej...*, op. cit., s. 9.

¹³³⁹ Por. Załącznik nr 5 - wykres ilości prowadzonych postępowań przygotowawczych przez Straż Graniczną dotyczących nielegalnego wywozu zabytków w latach 2007-2013.

¹³⁴⁰ Dane uzyskane od przedstawiciela Komendy Głównej Straży Granicznej – e-mail z 19.06.2017 r.

euro¹³⁴¹. W 2017 r. Straż Graniczna nie prowadziła postępowań przygotowawczych w związku z nielegalnym wwozem zabytków¹³⁴².

W 2018 r. Straż Graniczna wszczęła dwa postępowania przygotowawcze w zakresie nielegalnego wywozu zabytku, tj. o czyn z art. 109 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- postępowanie w lotniczym przejściu granicznym Nadwiślański Oddział Straży Granicznej, dotyczące 4 sztuk zabytkowej broni z XIX w. oraz ryngrafu (postępowanie umorzone ze względu na brak znamion czynu zabronionego);
- postępowanie w drogowym przejściu granicznym Bieszczadzki Oddział Straży Granicznej, dotyczące pojazdu zabytkowego z 1940 r. (postępowanie umorzone ze względu na brak znamion czynu zabronionego)¹³⁴³.
- W 2019 r. Straż Graniczna wszczęła:
- 6 postępowań w związku z art. 109 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. w związku z podejrzeniem nielegalnego wywozu zabytku bez stosownego pozwolenia. Przypadki te dotyczyły monet, obrazów, pojazdu, amunicji oraz przedmiotów użytkowych (ozdobna patera i stylizowane świeczniki). Cztery postępowania zostały umorzone ze względu na brak znamion czynu zabronionego, natomiast dwa postępowania zostały przekazane innym organom do dalszego prowadzenia;
- 2 postępowania w związku z art. 109c ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. w związku z dokonywaniem bez pozwolenia poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu urządzeń elektronicznych i technicznych. Postępowania te zostały przekazane zgodnie z właściwością Policji do dalszego prowadzenia. Jednocześnie Straż Graniczna w 2019 r. nie prowadziła postępowań w związku z nielegalnym wwozem dóbr kultury¹³⁴⁴.

W 2020 r. Straż Graniczna wszczęła:

¹³⁴¹ Podejrzany posługiwał się dokumentem w postaci przerobionego listu przewozowego CRM (międzynarodowy list przewozowy). Został oskarżony o czyn z art. 270 § 1 Kodeksu karnego z 1997 r. (posłużenie się przerobionym dokumentem) w związku z art. 109 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (nielegalny wywóz zabytku). Sprawa zakończyła się skierowaniem wniosku do prokuratury o sporządzenie aktu oskarżenia.

¹³⁴² Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 3 sierpnia 2018 r., sygn. KG.OI.III.0180.93.2018.JB-I, niepubl.

¹³⁴³ Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 16 maja 2019 r., sygn. KG-OI-III.OI.80.53.2019, niepubl.

¹³⁴⁴ Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 22 czerwca 2020 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.50.2020.BK, niepubl.

- 2 postępowania w związku z art. 109 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. postępowania w związku z podejrzeniem nielegalnego wywozu zabytku bez stosownego pozwolenia. Przypadki te dotyczyły usiłowania wywozu obrazu, rzeźby, starych fotografii¹³⁴⁵ oraz przypadku usiłowania wywozu monet, prowadzone przez Placówkę Straży Granicznej Warszawa-Okęcie. Jednocześnie Straż Graniczna w 2020 r. nie prowadziła postępowań w związku z nielegalnym wwozem dóbr kultury¹³⁴⁶.

W 2021 r. Straż Graniczna wszczęła:

- 2 postępowania w związku z art. 109 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. tj. postępowania w związku z podejrzeniem nielegalnego wywozu zabytku bez stosownego pozwolenia. Przypadki te usiłowania wywozu ośmiokartkowego rękopisu w języku francuskim opatrzonego datą 1807 r. oraz usiłowania wywozu zabytkowego zegara opatrzonego datą 1805 r. Jednocześnie Straż Graniczna w 2021 r. nie prowadziła postępowań w związku z nielegalnym wwozem dóbr kultury¹³⁴⁷.

Zjawiska dotyczące przemytu dóbr kultury częściej niż w przypadku Straży Granicznej są wykazywane w statystykach Krajowej Administracji Skarbowej (do 2017 r. - Służby Celnej). Na podstawie danych uzyskanych z Departamentu Cei Ministerstwa Finansów należy wskazać:

1. W roku 2012 przeprowadzono 30 weryfikacji, z czego: 26 spraw dotyczyło wywozu przedmiotów zabytkowych, 4 sprawy przywozu zabytków. W czterech sprawach naruszona została Ustawa o.z.o.z. (wywóz bez pozwolenia). W trzech sprawach zatrzymano falsyfikaty prac Wojciecha i Juliusza Kossaków, Józefa Chełmońskiego i Tadeusza Makowskiego, które zostały przekazane Policji;
2. W roku 2013 przeprowadzono 33 weryfikacje, z czego: 31 spraw dotyczyło wywozu przedmiotów zabytkowych, 2 sprawy przywozu zabytków - przemyt. W 3 sprawach naruszona została Ustawa o.z.o.z. (wywóz bez pozwolenia). W 3 sprawach zatrzymano falsyfikaty prac (5 obrazów) S. Żukowskiego, J. Kossaka, I. Pankiewicza i M. Gieryskiego, które zostały przekazane Policji. Wśród wywożonych przedmiotów, które poddano weryfikacji, większość stanowiły obrazy; ponadto były to monety, militaria (w szczególności broń biała) i meble. Zazwyczaj sprawy związane z wywozem dotyczyły obiektów

¹³⁴⁵ Postępowanie zostało umorzone z powodu niskiej wartości finansowej zabezpieczonych przedmiotów, nie wchodzącej w zakres progów ustawowych przewidzianych w art. 51 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹³⁴⁶ Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 8 lipca 2021 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.130.2021.MS niepubl.

¹³⁴⁷ Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 19 maja 2022 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.91.2022.BK, niepubl.

ujawnionych w przesyłkach pocztowych, które kierowano z pominięciem państw Unii Europejskiej do Stanów Zjednoczonych, Rosji i na Ukrainę;

3. W 2014 r. przeprowadzono 30 weryfikacji przedmiotów zabytkowych. Większość z nich to obrazy, kolejna grupa to militaria, w szczególności broń biała, instrumenty muzyczne oraz przedmioty użytkowe. Analizując kierunki wywozu obiektów, należy wskazać Stany Zjednoczone, Rosja Ukraina, Norwegia, Kanada, Korea, Chiny. Wśród wyżej wymienionych spraw znalazły się ujawnienia również w trakcie wywozu 3 falsyfikatów. Zatrzymanie dotyczyły fałszerstw prac takich twórców jak: Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy), Władysław Bakałowicz i Wojciech Kossak.
4. W 2015 r. przeprowadzono 30 weryfikacji, z czego 22 spraw dotyczyło wywozu przedmiotów zabytkowych, a 8 spraw – przywozu zabytków (przemyt). Nie stwierdzono naruszenia ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (wywóz bez wymaganego pozwolenia). W 6 przypadkach zatrzymano falsyfikaty prac (16 obrazów) Juliusza Kosaka, Tadeusza Makowskiego, Alfreda Wierusza-Kowalskiego, Alfonsa Karpińskiego, które zostały przekazane Policji. Wśród wywożonych przedmiotów poddanych weryfikacji większość stanowiły obrazy, ikony, monety i książki. Zazwyczaj sprawy związane z wywozem dotyczyły obiektów ujawnionych w przesyłkach pocztowych do Stanów Zjednoczonych, Rosji i na Ukrainę;
5. W 2016 r. przeprowadzono 38 weryfikacji, z czego 15 spraw dotyczyło wywozu przedmiotów zabytkowych, a 23 sprawy – przywozu zabytków (przemyt). Większość stanowiły obrazy, ikony, monety, broń biała, książki. Kierunki wywozu to: Stany Zjednoczone, Rosja, Ukraina. W czterech przypadkach zatrzymano falsyfikaty prac, m.in. Henryka Siemiradzkiego, Juliana Fałata, Stanisława Żukowskiego, Adama Setkowicza.

Od czasu utworzenia w 2017 Krajowej Administracji Skarbowej statystyki tej służby uwzględniają nie tylko działania związane z zatrzymaniem zabytku w związku z nielegalnym wywozem za granicę, lecz wszystkie działania podejmowane przez organy Krajowej Administracji Skarbowej wobec wywożonych przedmiotów w celu sprawdzenia, czy na wywożony przedmiot konieczne jest uzyskanie pozwolenia zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, czyli m.in. w przypadkach:

- nielegalnego wywozu zabytków (wywóz zabytku bez pozwolenia),
- nielegalnego przywozu zabytków (przemyt),
- weryfikacji dokonywanych w przypadku braku dokumentów potwierdzających fakt, że zabytek nie wymaga pozwolenia (wycena, ocena, faktura itp.),

- weryfikacji dokonywanych w przypadku wątpliwości organu celnego co do rzetelności przedstawionych dokumentów,
- dokonania ustalenia lub potwierdzenia, czy wiek lub wartość przedmiotu przekracza progi wskazane w Ustawie o.z.o.z.,
- zaniżania wartości w przywozie,
- zatrzymań fałszyfikatów.

W 2017 r. 31 spraw dotyczyło wywozu zabytków (w tym 22 sprawy wiązały się z zatrzymaniem przesyłek przesłanych w urzędzie pocztowym), a 18 – spraw przemytu dóbr kultury przy wwozie dzieł na teren kraju¹³⁴⁸.

W 2018 r. 23 spraw dotyczyło wywozu zabytków, 16 – przemytu dóbr kultury przy wwozie dzieł na teren kraju, a 7 ze spraw wiązało się z weryfikacją dobra kultury w trakcie przywozu¹³⁴⁹.

W 2019 r. 4 sprawy dotyczyły wywozu zabytków¹³⁵⁰, 17 ze spraw wiązało się z weryfikacją dobra kultury w trakcie przywozu¹³⁵¹.

W 2020 r. 5 spraw dotyczyło nielegalnego wwozu zabytków¹³⁵² (wszczęcie sprawy karno-skarbowej), 2 sprawy wiązały się nielegalnym wywozem za granicę¹³⁵³, 1 sprawa dotyczyła zatrzymania fałszyfikatu zabytku¹³⁵⁴, 1 sprawa dotyczyła działań związanych

¹³⁴⁸ Dane z Departamentu Ceł Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 23 sierpnia 2018 r., sygn. DC5.8870.746.2018, niepubl.

¹³⁴⁹ Dane z Departamentu Ceł Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 31 maja 2019 r., sygn. DC5.8870.421.2019.APGA, niepubl.

¹³⁵⁰ Jedną ze wskazanych spraw było ujawnienie na kolejowym przejściu granicznym w Dorohusku w trakcie kontroli granicznej pociągu osobowego relacji Kijów - Warszawa (w wyniku kontroli bagażu podręcznego) przemytu dóbr kultury w postaci: siekierki kamiennej prawdopodobnie neolitycznej-1 szt.; naszyjnika (prawdopodobnie epoka brązu)- 1 szt.; monety z okresu Rosji Carskiej XVII-XIX w.-6 szt.; Biżuterii w postaci fibuli, pierścionków (prawdopodobnie epoka brązu) - 6 szt.; krzyżyka religijnego z okresu średniowiecza -18szt.; Siekierki z epoki brązu - 4szt.; Monety srebrne XVII w. - 2 szt; otoczaka krzemienno-1 szt.

¹³⁵¹ Dane z Departamentu Ceł Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 14 lipca 2020 r., sygn. DC5.8870.538.2020.APGA, niepubl.

¹³⁵² Jedną ze wskazanych spraw było ujawnienie na przejściu granicznym w Dorohusku wwoz 442 zabytkowych monet które przemycał pasażer autokaru z Kijowa do Poznania. Sprawca ukrył monety w laptopie. Zatrzymano m.in: talary holenderskie (zwane lewkowymi) z XVII w.- 5 szt.; 159 XVII-wiecznych szelągów, m.in. Gustawa Augusta.; 261 monet XVII, XVIII i XIX-wiecznych – półtoraki, orty i grosze z okresu panowania m.in. Zygmunta III Wazy, Stefana Batorego czy Stanisława Augusta Poniatowskiego. Wśród tych monet znajdują się „3 grosze” polskie z 1831 r. – moneta Królestwa Polskiego okresu powstania listopadowego, bita stemplami przygotowanymi w wyniku decyzji Rządu Tymczasowego z 10 lutego 1831 r; 17 monet rzymskich, tzw. denarów; 1 pamiątkowy medal, z XIX w., z napisem „Wystawa Rękodzielniczo-Przemysłowa w Krakowie 1872.

¹³⁵³ Jedną ze wskazanych spraw było udaremnienie w porcie lotniczym wywozu za granicę archiwaliów nieżyjącej polskiej dziennikarki i pisarki w postaci 20 książek, 1 albumu, 106 taśm, 6 VHS, 1 pendrive(3438 dokumentów),11 teczek aktowych (1200 dokumentów). Zatrzymane materiały archiwalne zostały po oględzinach zakwalifikowane jako wchodzące w skład Państwowego Zasobu Archiwalnego.

¹³⁵⁴ W porcie lotniczym zatrzymano przy wywozie odlew wykonany z brązu według rzeźby Katarzyny Kobro. W związku z uzyskanymi opiniami biegłych i wyspecjalizowanej instytucji kultury wskazującej, że obiekt jest fałszykatem funkcjonariusze Krajowej Administracji Skarbowej nie dopuścili do jego wywozu a sprawę zakwalifikowana jako przestępstwo wprowadzania podrobionego zabytku do obrotu i przekazano policji.

z wstrzymaniem aukcji na terenie innego kraju (U.S.A)¹³⁵⁵, 72 sprawy wiązało się z weryfikacją dobra kultury w trakcie przywozu¹³⁵⁶.

W 2021 6 spraw dotyczyło nielegalnego wwozu zabytków (wszczęście sprawy karno-skarbowej¹³⁵⁷), sprawy wiązały się nielegalnym wywozem za granicę¹³⁵⁸, w 5 sprawach weryfikowano możliwość wystąpienia przestępstwa nielegalnego wprowadzenia na obszar Polski dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE (108 a u.o.z.). W ramach swych działań KAS dokonała w 2021 r. 124 weryfikacji obejmujących 1519 przedmiotów¹³⁵⁹

Analizując działania Krajowej Administracji Skarbowej w zwalczaniu przemytu należy podkreślić, że oprócz przepisów karnych związanych z nielegalnym wywozem służba ta zatrzymuje wwożone do Polski zabytki i dobra kultury na podstawie przepisów kodeksu karnego skarbowego¹³⁶⁰. Zatrzymanie przemycanych do Polski dzieł wiąże się z zastosowaniem deliktu z art. 54 § 1 kodeksu karnego skarbowego dotyczącego nieujawnienia przedmiotu lub podstawy opodatkowania¹³⁶¹. Jak wskazuje się w literaturze przestępstwo skarbowe z art. 54 § 1 kodeksu karnego skarbowego należy do przestępstw skarbowych z zaniechania. Czasem popełnienia jest czas zaniechania działania, do którego sprawca był obowiązany, natomiast końcowym momentem zaistnienia czynu staje się ten moment, w którym nie można już zrealizować obowiązku bez konsekwencji, np. ze względu na upływ ustawowego terminu realizacji obowiązku, a w innym ujęciu moment, w którym sprawca był obowiązany działać w określony sposób, lecz działania takiego nie podjął¹³⁶². Osoby wwożące do Polski zabytki

¹³⁵⁵ W U.S.A na aukcji internetowej został wystawiony zabytek archeologiczny - siekierka neolityczna z około 3000 lat p.n.e pochodząca najprawdopodobniej z wykopalisk z Polski z okolic Białegostoku. Funkcjonariusze KAS za pośrednictwem systemu ARCHEO zwrócili się o pomoc do organów w Stanach Zjednoczonych. W wyniku wskazanych działań aukcja została zablokowana.

¹³⁵⁶ Dane z Departamentu Ceł Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej – pismo z dnia 13 lipca 2021 r., sygn. BMI1.0123.997.2021., niepubl.

¹³⁵⁷ Jedną ze wskazanych spraw było ujawnienie na granicy z Federacją Rosyjską przemytu z Rosji zbioru monet liczącego 1097 numizmatów. Wśród zatrzymanych dóbr kultury były numizmaty z różnych regionów i epok, w tym monety z czasów Zygmunta I Starego, Zygmunta Augusta, okresu potopu szwedzkiego, monety rosyjskie z XVIII-XX w., a także współczesne monety i medale okolicznościowe.

¹³⁵⁸ Jedną ze spraw dotyczyła wywozu zabytkowej karoserii samochodu osobowego marki Mercedes Benz, druga sprawa wiązała się wywozem za granicę zabytkowych monet.

¹³⁵⁹ Dane z Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 25 maja 2022 r., sygn. BMI1.0123.1165.2022, niepubl.

¹³⁶⁰ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz. U. z 2023 r. poz. 654 z późn. zm) dalej jako: kodeks karny skarbowy.

¹³⁶¹ Zgodnie z art. 54 kodeksu karnego skarbowego - § 1. *Podatnik, który uchylając się od opodatkowania, nie ujawnia właściwemu organowi przedmiotu lub podstawy opodatkowania lub nie składa deklaracji, przez co naraża podatek na uszczuplenie, podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych albo karze pozbawienia wolności, albo obu tym karom łącznie. § 2. Jeżeli kwota podatku narażonego na uszczuplenie jest małej wartości, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych. § 3. Jeżeli kwota podatku narażonego na uszczuplenie nie przekracza ustawowego progu, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.*

¹³⁶² Zob. I. Zgoliński, art. 54, [w:] A. Bułat, V. Konarska-Wrzošek, T. Oczkowski, I. Zgoliński (red.), *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2021.

i dobra kultury nie deklarując wwozu takich dzieł narażają się na odpowiedzialność z ww. przepisu karnego.

Pomimo, że dopiero od 2021 r. w polskim systemie prawnym wprowadzono przepis karny penalizujący nielegalny wwóz dobra kultury¹³⁶³, na podstawie przepisów celnych, tj. art. 31 ust. 1 Prawa celnego, od wielu lat zatrzymywano niezadeklarowane dzieła, które często ulegały przepadkowi¹³⁶⁴. Zgodnie ze wskazanym przepisem, jeżeli umowy międzynarodowe lub przepisy odrębne zakazują posiadania towarów, ich rozpowszechniania lub obrotu nimi albo uzależniają ich posiadanie, rozpowszechnianie lub obrót nimi od spełnienia określonych wymogów, a wymogi te nie zostały spełnione, organ celny w celu uregulowania sytuacji towaru może:

1. cofnąć towar poza obszar celny Unii lub nie zezwolić na opuszczenie tego obszaru,
2. zająć towar i wystąpić o orzeczenie jego przepadku na rzecz Skarbu Państwa,
3. wyrazić zgodę na zrzeczenie się towaru na rzecz Skarbu Państwa zgodnie z art. 199 unijnego kodeksu celnego chyba, że umowy międzynarodowe lub przepisy odrębne przewidują inny sposób postępowania. W art. 31 ust. 7 Prawa celnego określono, że w przypadku, gdy zajęty towar jest dobrem kultury w rozumieniu ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury, organ celny przekazuje go w depozyt instytucji kultury wskazanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Wiele takich zatrzymanych przez celników dzieł tworzy obecnie kolekcje muzealne jak np. skonfiskowane ikony w muzeum w Białej Podlaskiej¹³⁶⁵.

5.7.3. Ocena zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce na podstawie danych gromadzonych przez służby i organy państwowe.

Oceniając zjawisko przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce badacz zajmujący się tym zagadnieniem styka się z koniecznością pozyskania informacji, w tym danych statystycznych, z wielu źródeł i dokonania ich porównywania ze sobą. Dane Policji, Krajowej Administracji Skarbowej czy Straży Granicznej wskazujące na wykryte przestępstwa skierowane przeciwko dziedzictwu kulturowemu należy porównać z informacjami statystycznymi Ministerstwa Sprawiedliwości dotyczącymi prawomocnych skazań sprawców ta-

¹³⁶³ Zob. rozdział III pracy odnośnie przestępstwa nielegalnego wprowadzenia na obszar RP dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE.

¹³⁶⁴ Ustawa z dnia 19 marca 2004 r. Prawo celne (Dz. U. z 2022 r. poz. 2073 z późn. zm.) dalej jako: Prawo celne.

¹³⁶⁵ Zob. *Największa w kraju kolekcja ikon powstała z... przemytu*, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/najwieksza-w-kraju-kolekcja-ikon-powstala-z-przemytu>, [dostęp: 05.03.2023].

kich przestępstw. Istotne jest również uwzględnienie w ocenie omawianego zjawiska danych dotyczących przestępczości przetwarzane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (w tym informacje o poszukiwanych zabytkach). Niestety obecnie dostępne statystyki nie zawierają wielu informacji, które w sposób komplementarny pozwoliłyby zdiagnozować skalę zagrożenia przestępczością dziedzictwa kulturowego. W szczególności należy podkreślić następujące mankamenty rozwiązań dotyczących istniejących statystyk wykorzystywanych do badania zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce:

1. Zmiana sposobu prowadzenia statystyk przez Policję w zakresie przetwarzania informacji o przestępstwach wymierzonych w dobra kultury - wskazana zmiana utrudnia długookresową ocenę skali przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu;
2. Brak w obowiązującym Zarządzeniu w sprawie KSIP odniesienia do obowiązku zgłaszania poszukiwanego dobra kultury do Krajowego Rejestru Utraconych Dóbr Kultury. Wskazana luka w praktyce utrudnia poszukiwania i ochronę prawną utraconych w wyniku przestępstwa dzieł;
3. Brak w statystykach Ministerstwa Sprawiedliwości danych prawomocnych skazań sprawców przestępstw przeciwko mieniu, których przedmiotem czynności wykonawczej był zabytek czy dobro kultury.

Niezależnie od ww. mankamentów w przedstawionych danych można zauważyć szereg tendencji wskazujących na problemy w ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W szczególności można zaobserwować następujące zjawiska:

1. Porównując dostępne statystyki ujawnionych przestępstw ze statystykami prawomocnych skazań sprawców można zaobserwować dużą dysproporcję pomiędzy liczbą ujawnianych przestępstw a liczbą skazanych sprawców. Problem ten dobrze obrazuje porównanie zawartych w tabeli 5 statystyk stwierdzonych przestępstw ściganych na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z określonymi w tabeli 7 statystykami prawomocnych skazań sprawców takich przestępstw. Statystyki te korelują z danymi od wojewódzkich konserwatorów zabytków (zawarte w załączniku 6 pracy) odnośnie złożonych przez te organy zawiadomień dotyczących popełnienia przestępstwa z art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ze wskazanych danych wynika, iż sprawcy przestępstw przeciwko zabytkom tylko w niewielkim stopniu odpowiadają karnie za swoje czyny a duża część takich spraw kończy się umorzeniem lub odmową wszczęcia postępowania karnego;
2. Jak wynika z tabel 6-10 zawierających informacje o prawomocnych skazaniach sprawców przestępstw z ustaw szczególnych regulujących ochronę dziedzictwa kulturowego do

skazań sprawców takich przestępstw dochodziło jedynie w pojedynczych przypadkach. Szczególne zaniepokojenie mogą budzić zawarte w tabeli 8 statystyki dotyczące prawomocnych skazań sprawców przestępstw z Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach w latach 2012-2020, z których wynika, że przez ten okres skazano jedynie 5 sprawców uszkodzenia lub niszczenia materiałów archiwalnych. W okresie 8 lat nie został natomiast skazany żaden sprawca nielegalnego wywozu lub nieprzwywiezienia materiałów archiwalnych oraz zbycia archiwaliów z Narodowego Zasobu Archiwalnego. Biorąc pod uwagę, że do Narodowego Zasobu Archiwalnego należy ogromna liczba materiałów archiwalnych statystyki te w mojej ocenie wskazują, że w istocie takie czyny przeciwko dziedzictwu archiwalnemu nie są w praktyce ścigane.

3. Dane z krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem wskazują na olbrzymią dysproporcję pomiędzy odzyskanymi a utraconymi w wyniku przestępstwa zabytkami.

Dostrzegalnym problemem utrudniającym realną ocenę zagrożeń na podstawie istniejących statystyk organów ścigania jest tzw. ciemna liczba niewykrytych przestępstw. Jak podkreślał w 2017 r. na Komisji Senackiej poświęconej zagadnieniu przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu Inspektor Roman Sobczak, ówczesny Dyrektor Biura Kryminalnego w Komendzie Głównej Policji istnieje bardzo duża ciemna liczba przestępstw tego typu¹³⁶⁶. Ponieważ dane gromadzone przez służby i organy państwowe nie pozwalają w pełni odpowiedzieć na pytania o realnych zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego przestępczością należy je uzupełnić o informacje od ekspertów-praktyków mających wieloletnie doświadczenie w zwalczaniu tego rodzaju przestępczości.

¹³⁶⁶ Zob. Zapis stenograficzny z posiedzenia Senackiej Komisji Kultury i Środków Przekazu (nr 45) w dniu w dniu 28 marca 2017 r. poświęconej zagadnieniu- Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu – współczesne zagrożenia, <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,7072,1.html>, [dostęp: 30.07.2023].

5.8. Instytucjonalne ramy ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce.

5.8.1. Organy, służby i instytucje zaangażowane w działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Skuteczne działania w ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością wymagają stałej, profesjonalnej współpracy wielu podmiotów i instytucji realizujących swoje ustawowe i statutowe kompetencje. W mojej ocenie rozproszenie przepisów dotyczących ustawodawstwa związanego z ochroną dziedzictwa kulturowego może powodować problemy w trakcie wymiany informacji i koordynacji działań poszczególnych instytucji w celu sprawowania tej kontroli. Jak wskazałem w III rozdziale pracy w szeregu ustaw zawierających przepisy mające za zadanie chronić dziedzictwo kulturowe zawarte są szczegółowe regulacje dotyczące obowiązków poszczególnych organów i instytucji dotyczące zapobiegania przestępczości¹³⁶⁷. Przepisy te regulują zadania organów ochrony zabytków¹³⁶⁸, a także muzeów, bibliotek i archiwów. Wszystkie te podmioty w zakresie swoich kompetencji działają w celu zapobiegania przestępczości. Należy wskazać także instytucje samorządowe, które swoje działania związane z ochroną zabytków realizują za pośrednictwem powołanych Miejskich Konserwatorów Zabytków, instytucji kultury, a także w ramach współpracy z organami państwowymi na podstawie takich programów, jak np. program „Razem bezpieczniej”, którego celem jest ograniczania przestępczości i społecznych zachowań¹³⁶⁹. W ramach wskazanego programu odbyło się wiele działań związanych z ograniczeniem patologicznych zjawisk wymierzonych w zabytki, w ramach których z organami ścigania współpracowały zarówno podmioty państwowe jak i samorządowe.

Należy podkreślić, że Policja, Straż Graniczna, Krajowa Administracja Skarbowa i Żandarmeria Wojskowa mają w swoich ustawach kompetencyjnych przepisy wprost odnoszące się do zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. W szczególności:

¹³⁶⁷ Zob. rozdział III pracy odnośnie regulacji dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w polskim systemie prawnym.

¹³⁶⁸ Zgodnie z art. 89 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organami ochrony zabytków są minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków oraz wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

¹³⁶⁹ Zob. Uchwała nr 172 Rady Ministrów z dnia 9 sierpnia 2022 r. w sprawie "Rządowego programu ograniczania przestępczości i społecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka na lata 2022-2024" (M. P. z 2022 r. poz. 867).

- Ustawa o Policji w art. 19 ust. 1 pkt. 3b wskazuje na możliwość prowadzenia kontroli operacyjnej w celu zapobieżenia, wykrycia, ustalenia sprawców, a także uzyskania i utrwalenia dowodów, ściganych z oskarżenia publicznego, umyślnych przestępstw określonych: w rozdziale 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w rozdziale 5 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, w rozdziale 5a ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, w rozdziale 11a ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach oraz w rozdziale 6 ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury;
- Ustawa o Straży Granicznej w art. 9e ust. 1 pkt 4 umożliwia prowadzenia kontroli operacyjnej przy wykonywaniu czynności operacyjno-rozpoznawczych, podejmowanych przez Straż Graniczną w celu zapobieżenia, wykrycia, ustalenia sprawców oraz uzyskania i utrwalenia dowodów, ściganych z oskarżenia publicznego, umyślnych przestępstw z art. 109 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 53 ust. 1 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, art. 34a ust. 1 ustawy o muzeach oraz art. 29a ust. 1 ustawy o bibliotekach, jeżeli przestępstwa te pozostają w związku z przemieszczaniem przedmiotów przestępstwa przez granicę państwową;
- Ustawa o Krajowej Administracji Skarbowej ¹³⁷⁰ w art. 33 ust. 1 pkt 10 wskazuje, że do zadań naczelnika urzędu celno-skarbowego należy rozpoznawanie, wykrywanie i zwalczanie przestępstw i wykroczeń określonych w art. 53 ust. 1 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, art. 108a i art. 109 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 34a ust. 1 ustawy o muzeach a także art. 29a ustawy o bibliotekach. Na podstawie art. 47 ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej w związku postępowaniami przygotowawczymi w sprawach o ww. przestępstwa organy Krajowej Administracji Skarbowej mogą też przetwarzać niezbędne informacje zawierające dane osobowe a administrator danych jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić dane na podstawie sporządzonego na piśmie żądania organu Krajowej Administracji Skarbowej albo imiennego upoważnienia organu Krajowej Administracji Skarbowej, okazanego wraz z legitymacją służbową przez kontrolującego jednostki organizacyjnej Krajowej Administracji Skarbowej;

¹³⁷⁰ Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2023 r. poz. 615 z późn. zm.) dalej jako: ustawa o Krajowej Administracji Skarbowej.

- Ustawa o Żandarmerii Wojskowej ¹³⁷¹ w art. 31 ust. 1 pkt. 6a przewiduje uprawnienie prowadzenia kontroli operacyjnej przy wykonywaniu czynności operacyjno-rozpoznawczych podejmowanych przez Żandarmerię Wojskową w celu zapobieżenia, wykrycia, ustalenia sprawców oraz uzyskania i utrwalenia dowodów, umyślnych przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego określonych: w rozdziale 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w rozdziale 5 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, w rozdziale 6 ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, w rozdziale 5a ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach oraz w rozdziale 11a ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.

Wszystkie wskazane organy, służby i instytucje wypełniając swoje ustawowe i statutowe zadania prowadzą działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. By jednak te zadania były skuteczne i komplementarne istotna jest koordynacja tych działań, które w Polsce wskazane podmioty realizują w ramach podpisanych porozumień.

5.8.2. Organizacja struktur w organach ścigania i Krajowej Administracji Skarbowej.

Odnosząc się do struktur w organach ścigania, które zajmują się zagadnieniami przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w ciągu ostatnich lat podlegały one przekształceniom.

Jak wskazuje Adam Grajewski omawiając zmiany w strukturach Policji, w marcu 2007 r. kierownictwo Komendy Głównej Policji poleciło pilotażowo utworzyć w kilku komendach wojewódzkich Policji zespoły zajmujące się zagadnieniem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, a w pozostałych powołać koordynatorów. Natomiast w samej Komendzie Głównej Policji zaczął funkcjonować Krajowy Zespół do Zwalczania Przestępczości Przeciwko Dziedzictwu Narodowemu, który w 2013 r. został rozwiązany. Zadania rozwiązanego zespołu w Komendzie Głównej Policji przejęło dwóch nieetatowych koordynatorów, natomiast zespoły lub koordynatorzy w komendach wojewódzkich Policji działają w strukturach wydziałów kryminalnych. Współpraca wewnątrz Policji polega w szczególności na wymianie informacji pomiędzy nieetatowym krajowym koordynatorem

¹³⁷¹ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz. U. z 2021 r. poz. 1214 z późn. zm.), dalej jako: ustawa o Żandarmerii Wojskowej.

ds. zabytków w Komendzie Głównej Policji, umiejscowionym w strukturze Wydziału Kryminalnego Biura Kryminalnego KGP, a nieetatowymi koordynatorami¹³⁷².

Jak wynika z odpowiedzi udzielonej posłowi na Sejm RP Józefowi Lassocie przez Marcina Jabłońskiego Sekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych na interpelację poselską w sprawie zespołów policyjnych zajmujących się zwalczaniem przestępczości, przed powołaniem w 2007 r. w strukturze Komendy Głównej Policji Krajowego zespołu do walki z przestępczością przeciwko dziedzictwu narodowemu, zainicjowano działania w kierunku utworzenia w komendach wojewódzkich Policji w: Krakowie, Katowicach, Wrocławiu, Szczecinie, Łodzi, Gdańsku oraz w Komendzie Stołecznej Policji (były to województwa o najwyższym zagrożeniu tego typu przestępczością) kilkusobowych zespołów do zwalczania przestępstw przeciwko zabytkom, umiejscowionych w wydziałach kryminalnych. Decyzją komendantów wojewódzkich Policji etatowe zespoły utworzono w trzech pierwszych wymienionych jednostkach, natomiast pozostałe zespoły stanowiły struktury nieetatowe. W pozostałych jednostkach (w wydziałach kryminalnych) powołano koordynatorów, którzy realizowali także inne zadania służbowe. Niestety na skutek reorganizacji struktur Policji przeprowadzonych w latach 2010-2011 nastąpiła likwidacja zespołów wojewódzkich¹³⁷³.

Justyna Karaźniewicz słusznie podkreśla, że brak wyspecjalizowanych komórek wyodrębnionych w strukturach policyjnych z pewnością obniża skuteczność zwalczania przestępczości przeciwko dobrom kultury. W jej opinii istniejące przez krótki czas zespoły działały bardzo prężnie i dynamicznie, znacznie zwiększając efektywność działań operacyjnych i procesowych. W obecnym stanie ciężar działań Policji w obszarze zwalczania przestępstw przeciwko dobrom kultury oraz zapobiegania im, spoczywa głównie na krajowym koordynatorze i wojewódzkich koordynatorach¹³⁷⁴.

Na potrzebę tworzenia wyspecjalizowanych jednostek w strukturach Policji wskazują doświadczenia międzynarodowe. Przykładem mogą tu być Francja i Włochy, w których od wielu lat funkcjonują kompleksowe specjalistyczne struktury nakierowane na zwalczanie

¹³⁷² Zob. A. Grajewski, *Współpraca Policji i przepisy karne jako narzędzie w zwalczaniu przestępczości przeciwko dobrom kultury*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, Nr 1(44), s.12.

¹³⁷³ Zob. Odpowiedź Marcina Jabłońskiego Sekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych na interpelację poselską nr 23247 - W sprawie zespołów policyjnych zajmujących się zwalczaniem przestępczości polegającej na kradzieży dzieł sztuki, Warszawa dnia 7 stycznia 2014 r., <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=71BADF94>, [dostęp: 20.07.2023].

¹³⁷⁴ J. Karaźniewicz, *Rola policji w zwalczaniu przestępczości przeciwko dobrom kultury*, „Przegląd Policyjny” 2018, nr 4(132), s. 139.

przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu¹³⁷⁵. Interpol w swojej publikacji z 2019 r. jako zalety tworzenia takich wyspecjalizowanych jednostek wskazuje w szczególności na:

1. Lepszą koordynację na poziomie krajowym i międzynarodowym między organami ścigania poprzez identyfikowanie i udostępnianie informacji na temat siatek przestępczych podejrzanych o udział w nielegalnym handlu skradzionymi dobrami kultury.
2. Większą zdolność do ustalania powiązań między takimi sieciami przestępczymi i identyfikowania przemieszczania się przedmiotów, śledzenia ich tras i miejsc przeznaczenia, sposobu działania i innych powiązanych działań przestępczych.
3. Większe możliwości tworzenia sieci kontaktów i partnerstwa między policją a urzędnikami rządowymi w celu koordynowania polityk, praktyk i połączonych działań. Wzrost liczby nieformalnych rozmów i komunikacji na poziomie międzynarodowym i międzyresortowym oraz cennych relacji pomiędzy funkcjonariuszami pracującymi w jednostkach specjalistycznych.
4. Większą zdolność do zwalczania fałszerstw dzieł sztuki; jest to złożone przestępstwo, które ma nie tylko wpływ artystyczny i kulturowy, ale także potencjał generowania ogromnych zysków dla przestępców przy niewielkich nakładach.
5. Wzmocną współpracę w zakresie zwalczania fałszowania dokumentów dotyczących importu, eksportu, pochodzenia i nabywania dóbr kultury, co jest wyzwaniem stojącym przed organami celnymi i kupującymi na całym świecie.
6. Większą zdolność zapobiegania oszustwom i prowadzenia dochodzeń w ich sprawie zarówno w terenie, jak i w Internecie.
7. Lepszą analizę sposobu działania grup przestępczych zajmujących się przestępstwami wymierzonymi w dzieła sztuki w celu lepszego zrozumienia ich procedur i technik.
8. Wsparcie w tworzeniu polityk publicznych mających na celu podniesienie świadomości w sektorze prywatnym i wśród ogółu społeczeństwa: na przykład jednostki mogłyby pomóc prokuratorom w karaniu tego szczególnego przestępstwa¹³⁷⁶.

W mojej opinii brak w strukturach Polskiej policji wyodrębnionej jednostki, która specjalizowałaby się w zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu należy uznać za poważny mankament obecnego systemu ochrony tego dziedzictwa.

¹³⁷⁵ We Włoszech funkcjonuje specjalna jednostka karabinierów Comando Carabinieri per la Tutela del Patrimonio Culturale, natomiast we Francji funkcjonuje Centralne Biuro do spraw Zwalczania Przestępczości przeciwko Dobrom Kultury (OCBC – fr. L'Office central de lutte contre le trafic des biens culturels).

¹³⁷⁶ Zob. Generalny Sekretariat Interpolu, *Creating a national cultural heritage unit*, 2019, s. 7, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>, [dostęp: 23.07.2023].

Krajowa Administracja Skarbowa oraz Straż Graniczna podobnie jak Policja nie posiada odrębnej jednostki zajmującej się zagadnieniem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Nie oznacza to jednak, braku w tych służbach wyspecjalizowanych struktur zajmujących się tym zagadnieniem. W Krajowej Administracji Skarbowej, powołano na mocy zarządzenia nr 3/2018 Szefa Krajowej Administracji Skarbowej koordynatorów odpowiedzialnych za tematykę ochrony dóbr kultury, którzy działają w poszczególnych izbach administracji skarbowej¹³⁷⁷. Natomiast w Komendzie Głównej Straży Granicznej oraz oddziałach Straży Granicznej wyznaczono osoby pełniące funkcje koordynatorów ds. zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom¹³⁷⁸.

Także w strukturach prokuratury (w Departamencie Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Krajowej oraz w prokuratorach okręgowych) powołano koordynatorów ds. ochrony dziedzictwa kulturowego. Departament Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Krajowej przekazał także do wszystkich prokuratorów regionalnych pismo instrukcyjne z 25 stycznia 2019 r. zawierające wytyczne związane z prowadzeniem postępowań odnośnie przestępstw przeciwko zabytkom¹³⁷⁹.

5.8.3. Wyspecjalizowane instytucje kultury.

Oprócz organów i instytucji państwowych oraz samorządowych a także służb, których kompetencje związane z ochroną zabytków i dóbr kultury wynikają z regulacji ustawowych, istotną funkcję w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością pełnią dwie wyspecjalizowane instytucje kultury powołane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w postaci Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów.

Pierwsza z wskazanych instytucji, czyli Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID)¹³⁸⁰ to państwowa instytucja kultury będąca eksperckim i opiniodawczym wsparciem dla Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz instytucji publicznych w zakresie ochrony

¹³⁷⁷ Zob. A. Skaldawska, *Zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu – Zadania Krajowej Administracji Skarbowej*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 8.

¹³⁷⁸ Zob. W. Krupiński, *Działania Straży Granicznej w zakresie zwalczania przestępczości dotyczącej przemytu zabytków*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 9.

¹³⁷⁹ Zob. A. Szymczyk, *Współpraca służb konserwatorskich z organami ścigania*, [w:] K. Zalasńska (red.), *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe*, Warszawa 2021, s. 202.

¹³⁸⁰ Instytucja ta jest następcą prawnym wielu instytucji zajmujących się problematyką ochrony zabytków od 1962 r., w tym Ośrodka Dokumentacji Zabytków, Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego oraz Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków. W związku powyższym w jego zbiorach znajduje się istotne materiały archiwalne dotyczące funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

i opieki nad zabytkami¹³⁸¹. Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 stycznia 2020 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa w § 5 określa zakresu działań NID. W ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością szczególnie istotne są następujące działania Instytutu:

- wydawanie opinii i ekspertyz dotyczących działań przy zabytkach na rzecz organów administracji publicznej;
- monitorowanie i analizowanie zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego oraz wypracowywanie metod przeciwdziałania tym zagrożeniom, w tym w szczególności obiektów z Listy dziedzictwa światowego i uznanych za pomniki historii;
- realizacja specjalistycznych programów szkoleniowych i informacyjnych na rzecz służb konserwatorskich i środowisk związanych z opieką nad zabytkami;
- gromadzenie, opracowywanie, archiwizowanie i udostępnianie wiedzy o stanie zachowania i wartościach zasobu dziedzictwa kulturowego, w tym także zbiorów naukowych związanych z ochroną tego dziedzictwa;
- gromadzenie i zarządzanie zasobem dokumentacji rejestru zabytków i Krajowej Ewidencji Zabytków, a także ewidencjonowanie badań archeologicznych prowadzonych na terenie kraju.

Jednym z istotnych działań NID jest realizacja programu zwalczania zagrożeń i przeciwdziałania przestępczości przeciwko zabytkom archeologicznym, polegającego na monitorowaniu zagrożeń kryminalnych w Internecie, analizie rynku antykwarecznego, na bieżącej współpracy merytorycznej z funkcjonariuszami Policji, Straży Granicznej i Krajowej Administracji Skarbowej oraz na działalności szkoleniowej dla tych służb. Analiza informacji i materiałów uzyskanych z NID¹³⁸² wskazują na duże znaczenie tej instytucji w zakresie zwalczania nielegalnego obrotu dobrami kultury i niszczeniu stanowisk archeologicznych.

Działania NID związane z monitoringiem internetowego obrotu dobrami kultury opierają się na umowach/ porozumieniach z portalami internetowymi. W przypadku portalu Allegro, w dniu 17 stycznia 2011 r. NID zgłosił uczestnictwo w Programie współpracy w Ochronie Praw pozwalającym nie tylko na wykrywanie podejrzanych ofert, ale także na usuwanie przez portal kont użytkowników lub ich blokadę. Do celów badawczych otrzymałem z NID zbiór ok. 20 000 zarchiwizowanych plików internetowych sprzedaży zabytków lub

¹³⁸¹ Zob. *Informacje o Narodowym Instytucie Dziedzictwa*, <https://nid.pl/o-nas/>, [dostęp: 03.04.2023].

¹³⁸² Pismo Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 31 stycznia 2018 r. w sprawie przekazania materiałów Olgierdowi Jakubowskiemu (sygn. NID-AUP/929/119/18/JB) oraz Pismo Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 16 lutego 2018 r. dotyczące udostępnienia materiałów Olgierdowi Jakubowskiemu w siedzibie NID (sygn. NID-AUP/1508/199/18/JB).

dóbr kultury na portalach Allegro i Ebay w latach 2008-2017. Analiza ww. zbioru wskazuje na dużą różnorodność poddanych monitoringowi oferowanych przedmiotów, wśród których przeważają jednak dzieła, co do których zdjęcie w ofercie lub opis oferty będącej przedmiotem aukcji, wskazywały na potencjalne pochodzenie z nielegalnych wykopalisk lub niepewną proveniencję. Jak wynika z pozyskanych dokumentów w przypadku, gdy pracownicy NID oceniali, że oferowany w Internecie zabytek może świadczyć o popełnieniu przestępstwa dokonywali zawiadomienia organów ścigania.

Przykładem takiej sprawy jest zawiadomienie NID z dnia 23 czerwca 2016 r. skierowane do Komendanta Wojewódzkiego Policji w Białymstoku informujące o aukcji internetowej na portalu www.allegro.pl zatytułowanej „Denar litewski Aleksander Jagiellończyk 48 monet”, na której oferowane były zabytki archeologiczne (skarb monet z epoki średniowiecza wraz z towarzyszącym mu naczyniem), mogące pochodzić z nielegalnego źródła¹³⁸³.

Niestety, w mojej ocenie, działania NID związane z monitoringiem internetowego obrotu dobrami kultury, pomimo że niewątpliwie od wielu lat ograniczają sprzedaż w Internecie zabytków pochodzących z nielegalnych źródeł powoli tracą swą skuteczność. Wskazana tendencja, którą potwierdzają dane z tabeli nr 11 może wiązać się z szeregiem czynników, z których można wskazać m.in. przeniesienie się internetowych transakcji dotyczących przywłaszczonych i skradzionych zabytków z oficjalnych portali do darknetu i na zamkniętą fora internetowe.

Tabela 11. Działania Narodowego Instytutu Dziedzictwa w ramach monitoringu internetowego obrotu dobrami kultury w latach 2011-2020.

Monitoring rynku antykwarycznego w Internecie	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Zarchiwizowane aukcje	420	231	548	729	700	265	186	110	73	140

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Drugą z instytucji kultury zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością jest Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMiOZ)¹³⁸⁴. Do 2018 r. Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów na podstawie

¹³⁸³ Pismo Narodowego Instytutu Dziedzictwa z 23 czerwca 2016 r. do Komendanta Wojewódzkiego Policji w Białymstoku (sygn. NID-EAZA/5264/615/16/MS).

¹³⁸⁴ Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów jest kontynuatorem instytucji kultury która różnych nazwach i zakresach kompetencji działa na rzecz bezpieczeństwa dziedzictwa kultury od 1988 r. Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych (1988–1991); Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych

upoważnień Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Generalnego Konserwatora Zabytków oraz zadań statutowych wykonywał wiele zadań, które ściśle wiązały się z zapobieganiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowego w szczególności:

- prowadził krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;
- prowadził działania związane z restytucją dóbr kultury koordynując moduł IMI (Internal Market Information System) dotyczący zwrotu dóbr kultury;
- prowadził procedury związane z wydawaniem pozwoleń na stały wywóz zabytków¹³⁸⁵.

W 2018 r. część tych prowadzonych od wielu lat zadań Instytutu została ograniczona i przekazana do właściwych departamentów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹³⁸⁶. W związku ze wskazanymi zmianami w strukturze i zadaniach NIMOZ został także zlikwidowany funkcjonujący jeszcze w Ośrodku Ochrony Zbiorów Publicznych dział analiz kryminalnych, którego pracownicy mieli wieloletnie doświadczenie w zakresie diagnozowania zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego. W kolejnych latach NIMOZ działał w oparciu o Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lipca 2018 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (Dz. Urz. MKiDN poz. 45). NIMOZ realizuje szereg działań wymienionych w § 7 statutu, tj.:

- przygotowuje dokumenty programowe w zakresie muzealnictwa, w tym dotyczące koncepcji zmian legislacyjnych;
- gromadzi, przechowuje, opracowuje i udostępnia dane o muzeach w Polsce
- monitoruje zmiany prawa w zakresie swojej działalności i przygotowuje opinie o wpływie tych zmian w kontekście działalności muzeów i ochrony zbiorów;
- prowadzi działalność doradczą i konsultacyjną na rzecz muzeów;
- prowadzi działalność edukacyjną i szkoleniową, we wszystkich zakresach działalności muzeów, w tym w zakresie zagadnień obejmujących ochronę zbiorów;
- prowadzi działalność wydawniczą w postaci publikacji tradycyjnych, multimedialnych i internetowych, w zakresie swojej działalności;

(1992–1995); Ośrodek Ochrony i Konserwacji Zabytków (1996–1998); Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych (1998–2011).

¹³⁸⁵ Działania Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów przed zmianami w jego kompetencjach w 2018 r. - Zob. M. Romanowska-Zadrozna, *Rola Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w dokumentowaniu i poszukiwaniu współcześnie skradzionych obiektów zabytkowych*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 20-25.

¹³⁸⁶ Zob. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 kwietnia 2018 r. zmieniające zarządzenie w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Dz. Urz. MKiDN poz. 26).

- wspomaga badania proveniencyjne w muzeach;
- opracowuje na wniosek Ministra okresowe raporty o stanie muzeów i ochronie zbiorów publicznych w Polsce;
- udziela konsultacji i wydaje opinie dotyczące ochrony zabytków, muzeów oraz bibliotek, których zbiory w całości albo części tworzą Narodowy Zasób Biblioteczny;
- dokumentuje dane o:
 - a) stanie zabezpieczenia muzeów i zbiorów publicznych,
 - b) pożarach i przestępstwach, dotyczących muzeów i zbiorów publicznych oraz ich przyczynach,
 - c) zasadach, metodach, technikach i środkach technicznych, stosowanych do zabezpieczenia zbiorów,
 - d) projektantach, producentach i instalatorach systemów zabezpieczających;
- opracowuje taktyczno-kryminalistyczne zasady ochrony przed przestępczością zabytków, muzeów oraz bibliotek, których zbiory w całości albo części tworzą Narodowy Zasób Biblioteczny;
- popularyzuje historyczne, artystyczne i naukowe wartości muzealiów i zabytków, w tym zaginionych albo skradzionych;
- współpracuje z:
 - a) krajowymi i zagranicznymi instytucjami kultury,
 - b) instytucjami edukacyjnymi i naukowymi, w tym w szczególności prowadzącymi studia w zakresie muzealnictwa i ochrony zabytków,
 - c) administracją rządową i samorządową,
 - d) Policją, prokuraturą oraz organami wymiaru sprawiedliwości,
 - e) organizacjami pozarządowymi, mediami oraz innymi podmiotami;
- organizuje i prowadzi na zlecenie Ministra prace i procedury związane z zagadnieniami dotyczącymi muzeów, muzealiów i zbiorów publicznych.

Od 1997 Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych a potem NIMOS wydawał niezwykle istotne dla środowiska zajmującego się ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością” specjalistyczne czasopismo „Cenne, bezcenne, utracone”, w którym były publikowane m.in. zdjęcia i informacje o utraconych w wyniku przestępstwa zabytkach, analizy dotyczące działań sprawców przestępstw a także działań restytucyjnych prowadzących do odzyskania zrabowanych dóbr kultury. Niestety od 2020 czasopismo to przestało być wydawane i dopiero od 2023 ponownie zaczęło się ukazywać.

Przez kolejne lata NIMOZ nadal pozostawał instytucją, która pełniła ważną funkcję w ramach ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością zwłaszcza w zakresie kreowania bezpieczeństwa muzeów oraz innych zbiorów publicznych. Można jednak zaobserwować, iż zagadnienie „ochrony zbiorów” w coraz większym zakresie stawało się poboczną działalnością tej instytucji. Za symboliczne należy uznać wprowadzenie 31 sierpnia 2023 r.¹³⁸⁷ nowej nazwy instytucji, która od 2 września 2023 r. brzmi - „Narodowy Instytut Muzealnictwa”.

5.8.4. Porozumienia międzyresortowe.

Organy, służby i instytucje zaangażowane w zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu dostrzegając konieczność zacieśnienia współpracy w związku z przeciwdziałaniem zagrożeniom oraz celem realizacja długofalowych planów ochrony wypracowały narzędzia w postaci porozumień międzyresortowych. Przez wiele lat współpraca pomiędzy instytucjami odbywała się na podstawie zawartego w listopadzie 2004 r. porozumienia między Ministerstwem Finansów reprezentowanym przez Szefa Służby Celnej a Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego reprezentowanym przez Generalnego Konserwatora Zabytków oraz Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji reprezentowanym przez Komendanta Głównego Policji oraz Komendanta Głównego Straży Granicznej¹³⁸⁸ oraz podpisane w marcu 2005 r. porozumienie między Generalnym Konserwatorem Zabytków a Komendantem Głównym Policji, w którym obie strony zobowiązywały się do współpracy i współdziałania w zwalczaniu przestępczości przeciw zabytkom¹³⁸⁹. Powyższe dokumenty doprowadziły do zawarcia wielu porozumień o współpracy na szczeblu lokalnym, poprawiając współpracę w zakresie zwiększenia bezpieczeństwa dóbr kultury¹³⁹⁰.

Zmiany w ustawodawstwie a także nowe zagrożenia spowodowały potrzebę wprowadzenia zmodyfikowanych mechanizmów współpracy, czego efektem było zawarcie nowych porozumień międzyresortowych w postaci:

¹³⁸⁷ Zob. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 31 sierpnia 2023 r. zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz nazwę Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (Dz. Urz. MKiDN poz. 48).

¹³⁸⁸ Porozumienie z dnia 3 listopada 2004 roku pomiędzy Ministrem Finansów, Ministrem Kultury a Komendantem Głównym Policji i Komendantem Głównym Straży Granicznej w sprawie współdziałania w zwalczaniu nielegalnego wywozu za granicę lub przywozu z zagranicy zabytków (Dz.U. KGP 04.21.135).

¹³⁸⁹ Porozumienie Generalnego Konserwatora Zabytków i Komendanta Głównego Policji z dnia 10 marca 2005 r. w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom (Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji Nr 6/2005 r., poz. 29).

¹³⁹⁰ Zob. M. Lange, *Międzyresortowe porozumienie służb w sprawie zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2006, nr 1, także P. Ogrodzki, *Porozumienie w sprawie zwalczania przemytu zabytków*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2005, nr 1.

1. Porozumienia Generalnego Konserwatora Zabytków i Komendanta Głównego Policji z dnia 8 lutego 2018 r. w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom oraz innym dobrom kultury;
2. Porozumienia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Szefa Krajowej Administracji Skarbowej, Komendanta Głównego Policji oraz Komendanta Głównego Straży Granicznej z dnia 7 lutego 2020 r. w sprawie współdziałania w zwalczaniu nielegalnego wywozu za granicę lub przywozu z zagranicy zabytków.

Niestety dokumenty te nie zostały opublikowane w dziennikach urzędowych jak poprzednie porozumienia, co utrudnia ich dostępność a także, w mojej ocenie, w odbiorze społecznym obniża ich rangę.

Analiza wskazanych dokumentów rodzi wątpliwości w sferze statuowania tymi aktami wymiany informacji (w tym danych osobowych), która nie znajduje odzwierciedlenia w powszechnie obowiązujących przepisach prawa. Pierwszy z wskazanych dokumentów w § 7 zakłada przekazywanie Policji informacji zgromadzonych w Krajowym wykazie zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem oraz innych, administrowanych przez siebie bazach danych. W drugim dokumencie w § 5 ust. 3 Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ma zapewnić Policji, Krajowej Administracji Skarbowej jak i Straży Granicznej dostęp do wdrażanej bazy VINCI2, w której mają być przetwarzane dane zawarte w wydanych pozwoleniach na wywóz zabytków za granicę.

Nie kwestionując potrzeby dostępu do wskazanych informacji przez służby, porozumienia niemające oparcia w przepisach ustawowych nie mogą być samoistną podstawą do przetwarzania danych osobowych obywateli dostępnych w ww. bazach. Takie umocowanie organów publicznych naruszają art. 51 Konstytucji RP wskazujący w ust. 1, że nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby. W ust. 5 wskazanego przepisu Konstytucji RP określono, iż zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa. Przekazywanie danych osobowych bez podstawy prawnej narusza zasadę legalizmu określoną w art. 5 ust. 1 lit. a rozporządzenia 2016/679. Biorąc pod uwagę powyższe oba porozumienia wymagają pilnej zmiany, a część zawartych w nich postanowień powinna znaleźć odzwierciedlenie w przepisach ustawowych.

Pomimo poważnych wad formalnych wskazanych porozumień dokumentom tym nie można jednak odmówić istotnej roli w kształtowaniu zasad współpracy pomiędzy jego stronami. Porozumienia ułatwiają także podejmowanie wspólnych inicjatyw takich jak np. współpraca w odbywającej się cyklicznie koordynowanej przez Interpol i Europol międzynarodowej operacji „Pandora” wymierzonej w zwalczanie kradzieży i nielegalnego handlu dob-

rami kultury. W Polsce w trakcie wskazanej operacji Policja współpracowała m.in. z Krajową Administracją Skarbową, Strażą Graniczną, Wojewódzkimi Urzędami Ochrony Zabytków, Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowym Instytutem Dziedzictwa, Narodowym Instytutem Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów¹³⁹¹. Wspólne szkolenia oraz wymiana informacji i doświadczeń, która odbywają się w ramach współpracy pomagają budować relacje interpersonalne pomiędzy przedstawicielami poszczególnych stron porozumień.

5.8.5. Rzeczoznawcy.

Ważną funkcję w systemie ochrony dziedzictwa przed przestępczością w Polsce pełnią rzeczoznawcy. Specyfika przestępczości zagrażającej zabytkom i dobrom kultury wymaga często specjalistycznych ekspertyz odnoszących się w szczególności do:

- wyceny dzieła;
- oceny wartości dla dziedzictwa
- oceny dzieła pod kątem jego autentyczności (np. w postępowaniach karnych dotyczących fałszerstw);
- oceny proveniencji dzieła;
- oceny stanu prawnego dzieła ;
- oceny porównawczej dzieła z poszukiwanym zabytkiem lub dobrem kultury (np. w postępowaniach związanych z kradzieżą lub nielegalnym wywozem);
- oceny stanu zachowania dzieła (np. w postępowaniach dotyczących zniszczenia lub uszkodzenia zabytku);
- oceny sposobów zabezpieczenia dzieła lub obiektu, w którym dzieło się znajduje;

Nierzadko już na początkowym etapie postępowania karnego dla organów ścigania niezbędna jest specjalistyczna opinia, która wskazuje czy istnieją uzasadnione przesłanki popełnienia przestępstwa. Już sama ocena czy dany przedmiot spełnia definicję zabytku może sprawiać problem dla osób prowadzących postępowanie czy działania operacyjne. Przy niewielkiej ilości osób mających specjalistyczną wiedzę z zakresu nauki historii sztuki czy archeologii w Policji i innych służbach współpraca z cywilnymi ekspertami jest więc niezbędna. W Polsce jest wiele osób i podmiotów zajmujących się usługami eksperckimi w zakresie wydawania opinii o dziełach sztuki i zabytkach. Przykładowo naukowcy określają 12 różnego rodzaju podmiotów zajmujących się w praktyce wyceną dzieł sztuki w Polsce, z których jak

¹³⁹¹ Zob. Policja, *Policjanci odzyskali dobra kultury*, <https://policja.pl/pol/aktualnosci/180439,Policjanci-odzyskali-dobra-kultury.html>, [dostęp: 28.08.2023].

wskazują znaczna część w istocie dokonuje bardziej ocen (i w nich jest wyspecjalizowana) niż realnych wycen dzieł sztuki. Są to:

- osoby zawodowo zajmujące się handlem dziełami sztuki,
- muzealnicy (jako tacy),
- instytucje naukowe i wyspecjalizowane,
- konserwatorzy (w tym zrzeszeni w Ogólnopolskiej Radzie Konserwatorów Dzieł Sztuki przy Zarządzie Głównym Związku Polskich Artystów Plastyków, Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków),
- rzeczoznawcy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- biegli sądowi i biegli ad hoc,
- biegli skarbowi,
- członkowie komisji muzealnych (depozytowych i zakupowych), w ramach których coraz częściej funkcjonuje ekspert ds. rynku sztuki,
- członkowie zespołów sterujących w programach Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (kolekcji muzealnych oraz narodowych i regionalnych kolekcji sztuki współczesnej) z wyróżnioną obecnie rolą doradcy ds. rynku sztuki,
- agenci ubezpieczeniowi specjalizujący się w zakresie dzieł sztuki,
- eksperci w zakresie art banking,
- rzeczoznawcy majątkowi¹³⁹².

Tak duża ilość podmiotów zajmujących się ekspertyzami odnośnie zabytków i dzieł sztuki powoduje, że w obiegu znajduje się wiele opinii o różnym poziomie merytorycznym. Należy zgodzić się w tym miejscu z Wojciechem Szafrąnskim, który wskazuje wśród potencjalnych problemów organów ścigania na rynku sztuki, na brak regulacji prawnej rynku eksperckiego w Polsce, stanowiącej nie tylko zaplecze biegłych dla potencjalnych postępowań, ale i ułatwiającego w ogóle postępowania dowodowe i z natury ograniczającego patologie na rynku sztuki¹³⁹³. Jak wskazuje Maciej Trzciński opinie eksperckie, choć w mniejszym zakresie są także istotne w ramach postępowania sądowego, podkreślając, że również w sprawach dotyczących przestępstw przeciwko zabytkom pojawiać się zaczęły także opinie prywatne. Sądy sięgają również po dowód z opinii biegłego, chcąc rozstrzygnąć pojawiające się

¹³⁹²W. Szafrąnski, D. Wilk, *Sposoby czy metody? Aspekty podmiotowe i przedmiotowe wycen dzieł sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017 nr 1, s. 120.

¹³⁹³W. Szafrąnski, *Aktualne problemy...*, op. cit., s. 58-59.

w sprawie wątpliwości¹³⁹⁴. Na podstawie analizy badań aktowych i własnego doświadczenia M. Trzeciński w zakresie wydawania opinii w sprawach dotyczących przestępstw przeciwko zabytkom i dobrom kultury wytypował kilka naczelných, powtarzających się pytań, jakie organ procesowy kieruje do biegłego wskazując:

- pytania dotyczące określenia przedmiotu przestępstwa (jego identyfikacji);
- pytania dotyczące tego czy dany obiekt jest autentyczny;
- pytania dotyczące proveniencji (pochodzenia) obiektu;
- pytania dotyczące wartości materialnej obiektu¹³⁹⁵.

Zdaniem M. Trzecińskiego o ile biegli sądowi mają podstawową wiedzę teoretyczną dotyczącą formułowania opinii, jak również orientują się w kwestiach dotyczących odpowiedzialności karnej oraz cywilnej (odszkodowawczej) biegłego, o tyle biegli instytucjonalni (np. muzealnicy) lub rzeczoznawcy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nie zawsze taką wiedzę posiadają. Stąd dostrzega on potrzebę szkoleń dla biegłych w zakresie nabycia podstawowej wiedzy z prawa dowodowego, formowania opinii oraz odpowiedzialności prawnej biegłego¹³⁹⁶. W mojej ocenie takie szkolenia powinny odbywać się cyklicznie i być organizowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego lub pod jego patronatem.

5.8.6. Właściciele i posiadacze zabytków oraz dóbr kultury.

W zapobieganiu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu nie można pominąć roli właścicieli i posiadaczy zabytków oraz dóbr kultury, którzy mają decydujący wpływ na zapewnienie im opieki i ochrony (m.in. właściwych zabezpieczeń przed pożarami i kradzieżami). Nierzadko to też właściciele skradzionych dzieł sztuki podejmują szereg działań w celu ich odzyskania a osoby poszkodowane w wyniku działań fałszerzy zlecają ekspertyzy ujawniające podrobienie zabytku.

W przypadku, gdy właścicielem zabytków i dóbr kultury jest państwo lub samorząd mamy w praktyce dwa reżimy prawne związane z ich ochroną. Z jednej strony dzieła przechowywane w bibliotekach, muzeach czy archiwach mają odrębne (przedstawione już w pracy) ustawodawstwo mające zagwarantować im ochronę. Z drugiej strony istnieje ogromna ilość zabytkowych budowli a także zabytków ruchomych znajdujących się w posiadaniu organów publicznych, których ochrona wynika z przepisów ustawy o ochronie

¹³⁹⁴ Zob. M. Trzeciński, *Ekspertyzy i eksperci na krajowym rynku sztuki*, [w:] R. Cieśla (red.), *Współczesna problematyka badań dokumentów*, Wrocław 2015, s. 243–252.

¹³⁹⁵ M. Trzeciński, *Współpraca organów procesowych z biegłymi*, [w:] M. Trzeciński (red.) *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019, s. 238.

¹³⁹⁶ Ibidem, s. 239.

zabytków i opiece nad zabytkami na zasadach ogólnych¹³⁹⁷. Prawidłowe wypełnienie przez instytucje publiczne swoich zadań, jako właścicieli lub posiadaczy zabytków niewątpliwie przyczynia się do wzrostu bezpieczeństwa dziedzictwa kulturowego w Polsce. Niestety jak wskazuje Ryszard Krawczyk na podstawie swoich badań dotyczących niszczenia zabytków nieruchomych także właściciele publiczni, do których zalicza on Skarb Państwa (głównie poprzez agendy takie jak: Agencja Nieruchomości Rolnych, Agencja Mienia Wojskowego, spółki z większościowym udziałem Skarbu Państwa), oraz jednostki samorządu terytorialnego (powiaty i gminy – własność komunalna) są odrębną kategorią sprawców przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu (odpowiedzialnych za niszczenie, wandalizm publiczny, wandalizm urzędniczy)¹³⁹⁸. Autor ten wymienia przykłady zniszczeń, do których doszło z winy właściciela publicznego wskazując w szczególności:

- zniszczenie w 60 % w 2013 r. wpisanego do rejestru zespołu pałacowego "Sarny" (właściciel - Agencja Nieruchomości Rolnych);
- poważne uszkodzenie w latach 2003 – 2011 zabytkowego dworca kolejowego „Ruda Śląska – Chebzie” wpisanego do gminnej ewidencji zabytków (właściciel - spółka kolejowa PKP S. A. z przewagą udziałów Skarbu Państwa)¹³⁹⁹.

Jednocześnie należy podkreślić, że oprócz wskazanych wyżej patologii w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego przez podmioty publiczne istnieje wiele sytuacji gdzie państwowe i samorządowe instytucje, pozytywnie spełniają swoją rolę, jako właściciele zabytków i dóbr kultury ściśle wykonując zalecenia i współpracując z organami ochrony zabytków.

Kolejną kategorią właścicieli zabytków, których działania mają duży wpływ na bezpieczeństwo dziedzictwa kulturowego w Polsce to kościoły i związki wyznaniowe ze szczególnym uwzględnieniem Kościoła katolickiego. Jak słusznie wskazuje Andrzej Moś fakt, że kościelne osoby prawne podlegają państwowym przepisom prawa w zakresie ochrony dóbr kultury w Polsce, potwierdza ustawa wyznaniowa regulująca stosunki państwa z Kościołem katolickim¹⁴⁰⁰. Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1347 z późn. zm.)¹⁴⁰¹ w art. 41 ust. 4 wprost wskazuje, że inwestycje sakralne i kościelne podlegają ogólnie obowiązującym przepisom o planowaniu przestrzennym i prawa budowlanego, a w odniesieniu do budynków zabytkowych - również prze-

¹³⁹⁷ Zob. art. 28 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹³⁹⁸ Zob. R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków...*, op. cit., 2015, s. 171.

¹³⁹⁹ Ibidem, s. 181-182.

¹⁴⁰⁰ Zob. A. Moś, *Zasady relacji między Rzeczypospolitą Polską a Kościołem katolickim w zakresie ochrony kościelnych dóbr kultury*, Gdańsk 2021, s. 205.

¹⁴⁰¹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1347 z późn. zm.).

pisom o ochronie dóbr kultury. Jednak także w wewnętrznych dokumentach Kościoła katolickiego wielokrotnie poruszane jest zagadnienie ochrony dóbr kultury przed zagrożeniami, w tym przed przestępczością. Ksiądz profesor Piotr Adam Maniurka analizując normy kościelne dotyczące zagadnienia ochrony dóbr kultury wskazuje, że dokumentem wielkiej wagi, dotyczącym kościelnych dóbr kultury, jest m.in. „Instrukcja Episkopatu Polski o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej” z 16 kwietnia 1966 r. opracowana na podstawie uchwał Soboru Watykańskiego II. Instrukcja ta nakazuje m.in. rządcom kościołów *dzieła sztuki zabezpieczyć przed kradzieżą i zniszczeniem, a jeśli ich stan nie pozwala na ekspozycje w kościele, trzeba przechowywać je w odpowiednim pomieszczeniu jako załączek ewentualnego muzeum parafialnego, lub też przekazać muzeum diecezjalnemu*. Profesor Maniurka wskazuje, że w związku z mnożącymi się przypadkami niszczenia i kradzieży dóbr kultury Komisja Episkopatu ds. Sztuki Kościelnej w osobnym dokumencie, pt. „Konserwacja i zabezpieczenie zabytków sztuki kościelnej z 17 czerwca 1970 r. przypominała księżom proboszczom i rektorom kościołów postanowienia Instrukcji Episkopatu z 1966 r., przypominając o zachowaniu zasad bezpieczeństwa w świątyniach. Innym ważnym dokumentem Komisji Episkopatu, dotyczącym kościelnych dóbr kultury są „Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej z 25 stycznia 1973 r., adresowane do rządców parafii i kościołów¹⁴⁰².

W ramach struktur w Kościele katolickim w Polsce działają instytucje, których celem jest ochrona dóbr kultury takie jak muzea diecezjalne, archiwa i biblioteki kościelne a także diecezjalni konserwatorzy zabytków. Ważnym organem jest też Rada ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Konferencji Episkopatu, do której zadań należy m.in. upowszechnianie norm prawnych w zakresie opieki nad zabytkami, opieka nad zabytkami, czuwanie nad rozwojem współczesnej sztuki kościelnej, służenie pomocą i konsultacjami w sprawie organizowania i funkcjonowania muzeów kościelnych Polski. Jak podkreślają przedstawiciele kościoła, proboszczowie na ogół współpracują z wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków, jego delegaturami oraz samorządowymi konserwatorami zabytków i na bieżąco uzgadniają planowane prace, uzyskując pozwolenia na prowadzenie robót budowlanych, prac restauratorskich i konserwatorskich przy zabytkach. Natomiast zdarza się, że skradzione obiekty nie są zgłaszane na Policję. Czy wynika to z niedopatrzenia, czy z zaniedbania, czy z braku skatalogowania, czy z obawy przed chodzeniem po sądach – nie wiadomo¹⁴⁰³. Podobne spostrzeżenia mają policyjni eksperci wskazując, że większość kradzieży dokonanych na terenie obiek-

¹⁴⁰² Zob. P.P. Maniurka, *Prawna ochrona...*, op. cit., s. 122-123.

¹⁴⁰³ N. W. Błażejczyk, *Działania Konferencji Episkopatu Polski i Kościołów partykularnych w zakresie ochrony dóbr kultury*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 100.

tów sakralnych niestety nie jest zgłaszana na Policję. Podkreślają oni, że nie pozyskuje się przez to informacji na temat sprawców i okoliczności zdarzenia, natomiast utracone przedmioty nie są zarejestrowane, jako poszukiwane. Postulują także, iż zagadnienie to powinno się spotkać z większym zainteresowaniem przedstawicieli duchowieństwa w ramach kierunków współpracy Policji i strony kościelnej¹⁴⁰⁴. Współpraca Policji i przedstawicieli kościoła jest za to rozbudowana w aspekcie działań prewencyjnych, czego przykładem jest realizowanym od 2015 r. na terenie wielkopolskiego garnizonu Policji - Wielkopolski program znakowania zabytków ruchomych zgromadzonych w obiektach sakralnych. W ramach wskazanego programu prowadzonego przez policyjnych ekspertów w świątyniach podjęto starania zmierzające w pierwszej kolejności do porównania stanów posiadania ewidencyjnego zabytków, czyli tego, czym świątynia powinna dysponować zgodnie ze zgromadzoną wcześniej dokumentacją ze stanem faktycznym. Następnie ponownie jest wykonywana szczegółowa dokumentacja fotograficzna każdego, nawet najdrobniejszego obiektu. Kolejny etap prac związany jest ze znakowaniem zabytków w postaci paramentów liturgicznych, między innymi: kielichów, monstrancji, lichtarzy, ornatów, rzeźb. W tym celu wykorzystano metodę znakowania, polegającą na nanoszeniu na zabytek mikrocząsteczek identyfikacyjnych rozpuszczonych w płynie¹⁴⁰⁵.

Właściwe zabezpieczenia zabytku przed kradzieżą, odpowiednia dokumentacja fotograficzna wraz z prawidłowo wykonanym opisem dzieła a także jego znakowanie to metody, które powinny być standardem także w przypadku ochrony zabytków i dóbr kultury, których właścicielami są osoby i podmioty prywatne. Niestety praktyka pokazuje, że często dopiero, gdy dzieło zostało utracone czy to w wyniku kradzieży, czy zniszczenia okazuje się, że zastosowane środki w celu ich ochrony były niewystarczające. Czasami cenne dzieło sztuki znajdujące się w rękach prywatnych nie jest w jakikolwiek sposób chronione a także zewidencjonowane. Powoduje to, że po kradzieży przy braku dokumentacji dzieła w praktyce jego zidentyfikowanie i odzyskanie jest poważnie utrudnione. Teoretycznie wykonanie zdjęcia czy sporządzenie podstawowego opisu zabytku lub dobra kultury nie wiąże się z dużymi kosztami jednak często właściciele nie zdają sobie sprawy o kluczowym znaczeniu tych czynności dla ochrony ich mienia.

¹⁴⁰⁴ A. Grajewski, *Problematyka zagrożeń i zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom sakralnym w Polsce*, [w:] N. W. Błażejczyk, P. Majewski (red.), *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, Warszawa 2019, s. 545.

¹⁴⁰⁵ H. Gabryelczyk, *Ochrona dóbr dziedzictwa narodowego na terenie województwa wielkopolskiego (na przykładzie wybranych przedsięwzięć)*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 88.

5.9. Wyniki badania w formie wywiadu z ekspertami z zakresu zagadnienia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (oficerami policji).

W ramach pracy doktorskiej przeprowadziłem badanie w formie wywiadów z oficerami Policji¹⁴⁰⁶. Celem badania było uzyskanie ich opinii w zakresie:

1. Optymalnego dostosowania struktur Policji do skutecznego zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.
2. Oceny rozwiązań dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w kontekście roli Policji w tej ochronie.
3. Stopnia zagrożenia dziedzictwa kulturowego poszczególnymi formami przestępstw.

Kryteriami doboru ekspertów do badania było doświadczenie w pracy w Policji wiążącej się z zadaniami dotyczącymi zwalczaniem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. W badaniu zgodziło się wziąć udział 7 oficerów Policji spełniających wskazane kryteria, do których został rozesłany drogą elektroniczną formularz z pytaniami zadanymi w ramach wywiadu a także miejscem na uzupełnienie informacji o doświadczeniu zawodowym¹⁴⁰⁷.

Formularz z udzielonymi odpowiedziami wypełniło i odesłało 5 ekspertów:

1. Młodszy inspektor w stanie spoczynku Katarzyna Czaplicka-Faryna (załącznik nr 14 - formularz z odpowiedziami eksperta);
2. Podinspektor dr Adam Grajewski (załącznik nr 15 - formularz z odpowiedziami eksperta);
3. Inspektor w stanie spoczynku Mirosław Karpowicz (załącznik nr 16 - formularz z odpowiedziami eksperta);
4. Nadkomisarz dr Marek Łuczak (załącznik nr 17 - formularz z odpowiedziami eksperta);
5. Podinspektor w stanie spoczynku Marek Siemionkiewicz (załącznik nr 18 - formularz z odpowiedziami eksperta).

Każdy ze wskazanych ekspertów ma wieloletnie doświadczenie i sukcesy w zwalczaniu przestępstw wymierzonych w zabytki i dobra kultury udokumentowanych wyróżnieniami i odznaczeniami a także autorami publikacji na temat przedmiotowego zagadnienia.

¹⁴⁰⁶ Część uczestników badania obecnie przebywa na emeryturze.

¹⁴⁰⁷ Do badania wytypowałem 9 funkcjonariuszy Policji, którzy w mojej ocenie spełniali kryteria doboru ekspertów do badania. W dwóch przypadkach ze względu na przyczyny obiektywne (utrudnienia w kontakcie oraz brak zgody przełożonych) eksperci nie zadeklarowali zgody na udział w badaniu.

5.9.1. Opinie ekspertów dotyczące optymalnego modelu struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji.

Pierwsze pytanie zadane ekspertom w badaniu dotyczyło modelu struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji ¹⁴⁰⁸. Odpowiadając na to pytanie Katarzyna Czaplicka-Faryna opisała sposób realizacji zagadnienia przestępczości przeciwko dziedzictwu w ramach struktur w Policji wskazując, że w jej opinii taka struktura (zespołu w policji) sprawdzała się tylko w odniesieniu do działań Policji. Zaproponowała natomiast inne rozwiązanie w postaci stworzenia zespołu interdyscyplinarnego na poziomie ministerialnym, który składałby się z przedstawicieli różnych służb i instytucji: Policji, Służby Celnej, Straży Granicznej, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, przedstawicieli właściwych instytucji kultury itp. W ocenie Katarzyny Czaplickiej-Faryny taka struktura pozwoliłaby na szybką wymianę informacji i doświadczeń, opracowywanie kompleksowych programów przeciwdziałania i zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, podejmowanie decyzji i działań adekwatnych do bieżących zagrożeń, współpracę międzynarodową, włącznie z reprezentowaniem stanowiska Polski i inicjowaniem różnych działań na zagranicznych gremiach, w tym unijnych. Ekspertka wskazywała, że przedstawiciel danej służby, wchodzący w skład zespołu interdyscyplinarnego, reprezentowałby działania i inicjatywy podejmowane przez tę służbę. W jej ocenie taki model rozszerzyłby pole działania w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapewniłby komplementarność, a z drugiej strony wyeliminował powielanie (dublowanie) czynności przez różne służby.

Adam Grajewski odnośnie przedmiotowego pytania wskazywał, że w jego opinii w strukturach Policji nie powinny funkcjonować odrębne grupy zajmujące się zwalczaniem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Zdaniem Adama Grajewskiego, ponieważ ogólnie pojęte przestępstwa przeciwko dobrom kultury wchodzą w skład przestępstw przeciwko mieniu, dlatego nie ma potrzeby rozwijania obecnego stanu o dodatkowe struktury organizacyjne. Ekspert dodatkowo podkreślał, że jednym problemem jest brak świadomości i wiedzy policjantów na temat samego zjawiska i mechanizmów przestępstw w tej płaszczyźnie przestępczości. Brak świadomości i umiejętności właściwego zakwalifikowania takiego

¹⁴⁰⁸ Dokładna treść pierwszego pytania zadanego ekspertom brzmiała: *Biorąc pod uwagę doświadczenia związane z służbą w Policji jak w Pani/Pana ocenie powinien wyglądać model struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji? W szczególności czy w strukturach Policji powinny funkcjonować odrębne grupy (np: zespół/wydział/grupa zadaniowa) odpowiedzialne za zwalczanie tej kategorii przestępczości i jaką ewentualnie powinny mieć strukturę i kompetencje.*

przestępstwa połączone z brakiem wiedzy w tym zakresie i bardzo słabą pomocą merytoryczną ze strony służb konserwatorskich wiąże się jednocześnie z bagatelizowaniem tego typu przestępstw. Jest to widoczne najbardziej w przypadku nielegalnych poszukiwań zabytków, okradania historycznych pochówków czy zniszczenia stanowisk archeologicznych.

Mirosław Karpowicz odpowiadając na zadane pytanie wskazał, że na potrzebę powołania specjalnej struktury do zwalczania przestępczości przeciwko dobrom kultury mówiło się od dawna – szczególnie od połowy lat 90, kiedy skala tej kategorii przestępstw eksplodowała z poziomu 300-400 w latach 80. do poziomu około 2000. Postulat ten pojawiał się nawet w rekomendacjach niektórych sympozjów i konferencji. Podkreślił, że już w 2005 r. przedstawił pierwszą skonkretyzowaną koncepcję wydziału w ramach Centralnego Biura Śledczego, która znana była wąskiemu gronu osób i nigdy nie była publicznie prezentowana. W swoim formularzu odpowiedzi ekspert szczegółowo przedstawił strukturę i zadania 10 osobowego wydziału ds. zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Centralnym Biurze Śledczym (CBŚ). Wskazał także, że decyzją 302/05 Dyrektora Centralnego Biura Śledczego z dnia 24 listopada 2005 roku w sprawie określenia struktury organizacyjnej Centralnego Biura Śledczego Komendy Głównej Policji § 2 pkt 5 formalnie został powołany Wydział do Zwalczania Przestępczości Przeciwno Dobrom Kultury, ale struktura ta zanim powstała, to już przestała istnieć (niespełna 2 miesiące). Ekspert zwrócił także uwagę, że w latach 2006-2013 funkcjonował w Wydziale Kryminalnym Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji Krajowy Zespół do Zwalczania Przestępczości przeciwko Dziedzictwu Narodowemu (4 osoby). Mimo kilku sukcesów i niewątpliwej (nawet ponadstandardowej) pomocy w konkretnych sprawach jednostkom powiatowym i miejskim oraz wojewódzkim, nie była to wystarczająca forma pod względem organizacji i kompetencji, służąca idei wszechstronnego rozpoznania, zwalczania, poszukiwania i odzyskiwania utraconych zabytków. Mirosław Karpowicz, jako konkluzję wskazał, że powołanie specjalnego wydziału do zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Centralnym Biurze Śledczym Policji to bezwzględna konieczność. W jego opinii struktura ta powinna znajdować się w CBŚP a nie Biurze Kryminalnym Komendy Głównej Policji, ponieważ taki wydział w CBŚP miałby charakter operacyjno – śledczy i mógłby też prowadzić tzw. sprawy własne, natomiast struktury Biura Kryminalnego mają charakter tylko nadzorczo-koordynacyjny. W wywiadzie ekspert podkreślał ponadto, że na rynku legalnym i nielegalnym, krajowym i międzynarodowym pojawiają się przedmioty skradzione z obiektów sakralnych, muzealnych i kolekcji prywatnych w latach 80 i wcześniejszych więc w jego opinii zainteresowania się sprawą tylko do czasu przedawnienia ścigania sprawcy zaboru oznaczałoby rezygnację z idei

odzyskania utraconych zabytków (z których wiele ma wartość co najmniej kilkaset tysięcy euro). Mirosław Karpowicz wskazał także, iż rozpoznawanie i zwalczanie tej przestępczości oraz poszukiwanie i odzyskiwanie utraconych zabytków wymaga ogromnej wiedzy i tzw. pamięci instytucjonalnej, którą z różnych powodów została stracona. W jego opinii nieliczni (dosłownie na palcach jednej ręki), pozostali w służbie funkcjonariusze stanowiący swoiste indywidualne „archiwum X”, a nawet ich starsi koledzy, którzy odeszli już w stan spoczynku, powinni służyć swoim potencjałem do zbudowania w jak najszybszym czasie instytucjonalnego archiwum X, motoru napędowego prawdziwego wydziału do zwalczania przestępstw przeciwko zabytkom.

Marek Łuczak odnośnie przedmiotowego pytania wskazywał, że w strukturach komend wojewódzkich powinny funkcjonować małe zespoły (2-3 osoby) zajmujące się tylko tym zagadnieniem. Podkreślił także, iż w obecnych strukturach Policja nie jest w stanie wygospodarować więcej osób, a i skala przestępstw nie daje powodów do stworzenia większej komórki. Zespół musiałby zajmować się bieżącymi sprawami (aktualne kradzieże i włamania), sprawami archiwalnymi (włamania z przełomu XX i XIX wieku), rejestracjami utraconych dzieł sztuki oraz uzupełnianiem dokumentacji (np. fotografii) do włamań archiwalnych. Do tego dochodzi jeszcze działalność edukacyjna na uczelniach oraz w muzeach, szkołach, szkolenia z przepisów dla coraz licznych grup poszukiwaczy- detektorystów, oraz prowadzenie programów prewencyjnych. W opinii Marka Łuczka idealnym złotym środkiem byłoby stworzenie małych wyspecjalizowanych, zespołów interdyscyplinarnych, podległych bezpośrednio pod komendanta wojewódzkiego. Mógłby on zajmować się całym spektrum wwz zagadnienia a jednocześnie nie był wykorzystywany w ramach pracy w strukturze np. wydziału kryminalnego (potrzeba ludzi).

Marek Siemionkiewicz podkreślił, że biorąc pod uwagę swoje kilkanaście lat służby w Wydziale Dochodzeniowo-Śledczym oraz udział przez pewien okres w nieformalnej grupie Da Vinci krakowskiej Policji jest przekonany o konieczności występowania oddzielnej wyspecjalizowanej struktury. Oczywiście konieczność występowania takiej grupy i jej wielkość powinna być zależna od specyfiki największych miast. Ekspert wskazał na potrzebę komórki w Komendzie Głównej Policji lub innego biura koordynującego pomoc międzynarodową w ramach Unii / krajów Shengen będącą łącznikiem z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Marek Siemionkiewicz wskazał również, że można rozważać ewentualnie powołanie zespołu wzorowanego na rozwiązaniach francuskich, czyli mobilnego oddziału reagującego na takie zdarzenia na terenie całego kraju. Kwestia takiej struktury i jej ostateczny kształt to kwestia późniejszych ustaleń.

Odnosząc się do poszczególnych opinii ekspertów należy wskazać, że większość osób biorących w badaniu wskazuje na potrzebę zmiany modelu struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji. Odmienne zdanie ma Adam Grajewski, który nie widzi takiej konieczności a za problem uważa brak świadomości i wiedzy policjantów na temat samego zjawiska i mechanizmów przestępstw w tej płaszczyźnie przestępczości. Jednak eksperci postulujący zmiany mają różne koncepcje odnośnie optymalnej struktury mającej na celu zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Katarzyna Czaplicka-Faryna postuluje stworzenie zespołu interdyscyplinarnego na poziomie ministerialnym, podczas gdy Mirosław Karpowicz przedstawia koncepcje stworzenia odrębnego wydziału w Centralnym Biurze Śledczym Policji, postuluje też utworzenie dodatkowo tzw. „archiwum X” w celu poszukiwania utraconych przed wielu laty dzieł. Marek Łuczak i Marek Siemionkowicz przede wszystkim dostrzegają konieczność rozbudowy struktur terenowych. Marek Siemionkowicz wskazuje jednak także na potrzebę stworzenia struktury na szczeblu centralnym.

5.9.2. Opinie ekspertów w zakresie oceny istniejącego w Polsce systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Drugie moje pytanie zadane ekspertom w badaniu dotyczyło oceny istniejącego w Polsce systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością¹⁴⁰⁹.

Odpowiadając na to pytanie Młodszy inspektor w stanie spoczynku Katarzyna Czaplicka-Faryna wskazała, że system ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest w jej ocenie zbyt rozproszony. Brakuje kadry i stałości osób przypisanych do realizacji danego zadania. W Policji rotacja koordynatorów jest wciąż duża, często też realizują oni kilka różnych zagadnień o znacznej rozpiętości tematycznej. Katarzyna Czaplicka-Faryna podkreślała, że brakuje systematycznych szkoleń, spotkań eksperckich, także międzynarodowych, które pomagałyby podnosić kwalifikacje w tematyce zabytkowej. Policjanci często uczą się sami, korzystając z Internetu, pomocy znajomych, zdobytych kontaktów. Ekspertka wskazała natomiast, że zaletą systemu jest większy i łatwiejszy dostęp do wiedzy, którą można pozyskać samodzielnie, ale także wprowadzone nowe rozwiązania prawne czy obowiązujące porozumienia o współpracy – na podstawie, których realizowane są wspólne czynności itp.

¹⁴⁰⁹ Dokładna treść drugiego pytania zadanego ekspertom brzmiała: *Jak Pani/Pan ocenia istniejący obecnie w Polsce system ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W szczególności jakie wady i zalety istniejących rozwiązań systemowych i prawnych chroniących dobra kultury przed przestępczością Pani/Pan dostrzega.*

Podinspektor dr Adam Grajewski odnośnie tego pytania wskazywał, że w jego opinii w obecnym systemie ochrony dziedzictwa kulturowego oprócz dopuszczających się przestępstw, największym zagrożeniem są niektórzy urzędnicy w służbach konserwatorskich. Ekspert podkreślił także, że instytucje ustawowo powołane do ochrony zabytków często wykazują się niekompetencją i brakiem właściwego reagowania na pojawiające się w tym zakresie informacje. Są to czasami osoby zajmujące nawet stanowiska kierownicze, które wykazują się kompletnym brakiem wrażliwości i wiedzy w tym zakresie. Ponadto w opinii Adama Grajewskiego wady można doszukać się również wśród wyznaczonych do tych zadań osób w instytucjach wyższego szczebla, do jakich niewątpliwie można zaliczyć osoby zajmujące stanowiska w departamentach Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Ponadto zdaniem eksperta należy zwrócić uwagę na narzędzia prawne, którymi dysponujemy. Nie są one w jego opinii w pełni wykorzystywane w ochronie dziedzictwa kulturowego a wręcz ma on wrażenie, że ulega się naciskom ze strony środowisk, które sprzyjają osobom łamiącym prawo do ich łagodzenia.

Inspektor w stanie spoczynku Mirosław Karpowicz w odpowiedzi na zadane pytanie zwraca uwagę, że w trakcie minionych dekad funkcjonowania rozwiązań służących ochronie dziedzictwa kulturowego, trudno mówić o w pełni zadowalającym wszystkie podmioty zaangażowane w jego ochronę, systemowym i niewymagającym zawiłych interpretacji podejściu do tego problemu. Dotyczy to w jego opinii m.in. przepisów kodeksu karnego z 1997 r., ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami (od jej początku niechlujnie redagowane dotyczące wywozu i fałszerstwa) i kilku innych aktów prawnych¹⁴¹⁰. Karpowicz wskazuje także, iż z punktu widzenia procesu poszukiwania i zabezpieczania zrabowanych przedmiotów należałoby w końcu zrealizować pomysł stworzenia centralnego lub regionalnych magazynów depozytowych, w których w odpowiednich warunkach można by było umieszczać zabezpieczone zabytki, a nie każdorazowo szukać placówek muzealnych, co nie zawsze jest możliwe.

Odpowiadając na zadane pytanie nadkomisarz Marek Łuczak zauważył, że trudno to, co funkcjonuje w obecnej sytuacji nazwać systemem. Zwrócił uwagę, że w Komendzie Głównej Policji jest jeden koordynator, który zajmuje się kilkoma innymi koordynacjami natomiast w komendach wojewódzkich jest identyczna osoba. System tworzą osoby, które faktycznie nadzorują wiele różnych zagadnień, nie mając ani specjalistycznego wykształcenia w kierunku historii sztuki, archeologii, historii lub nauk pokrewnych. Dziedzictwo kulturowe

¹⁴¹⁰ Ekspert dostrzega jednak poprawę w przepisach kodeksu postępowania karnego i ustawy o Policji stanowiących ewentualną podstawę kontroli operacyjnej.

nie jest ujęte w systemie statystycznym Policji, nie jest wykazywane, jako osobna dziedzina. Z uwagi, że stanowi promil przestępstw z grupy mienia automatycznie jest marginalizowana.

Podinspektor w stanie spoczynku Marek Siemionkowicz w odpowiedzi na zadane pytanie wskazał, jako zalety systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością to, że w latach ubiegłych były organizowane specjalne szkolenia dla poszczególnych kurii w celu propagowania odpowiedniego zabezpieczenia dzieł w starych kościołach. Natomiast jako wady wymienił:

1. Zakaz wywozu zabytków z terenu Polski jest „lekko martwy” przy otwartych granicach Unii Europejskiej;
2. Brak unijnych / międzynarodowych rozwiązań przy problemie dzieł utraconych strat wojennych / bezpośrednio powojennych – decydują przepisy poszczególnych krajów – brak automatycznych zwrotów czy nawet możliwości jakiegokolwiek ich odzysku;
3. Kosztowne ubezpieczenia dzieł sztuki.
4. Prawne problemy i kosztowne remonty obiektów zabytkowych;
5. Brak struktur policyjnych utrudnia ściganie sprawców działających na zlecenie w skali całego kraju.

Oceniając istniejące w Polsce systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością część ekspertów udzielających odpowiedzi na to pytanie dostrzegało w działaniu struktur policyjnych szereg mankamentów związanych z funkcjonowaniem tych struktur. W szczególności wskazali oni dużą rotację funkcjonariuszy policji zajmujących się zagadnieniem, problemy w wykazywaniu tej kategorii przestępczości w ramach programu statystycznego policji, braki wykształconych kierunkowo funkcjonariuszy oraz brak wyspecjalizowanych struktur. Adam Grajewski dostrzega natomiast szereg problemów w działaniach urzędników w urzędach konserwatorskich i resorcie kultury a także brak wykorzystywania istniejących narzędzi prawnych oraz podawanie się lobbingowi ze strony środowisk, które sprzyjają osobą łamiącym prawo chroniące dziedzictwo kultury. Mirosław Karpowicz podkreślił mankamenty obowiązujących regulacji prawnych i wskazał na brak centralnego lub regionalnych magazynów depozytowych pomocnych w przechowywaniu zabytków. Marek Siemionkowicz wskazał dodatkowo szereg praktycznych i prawnych problemów w ochronie zabytków natomiast Katarzyna Czaplicka-Faryna podkreśliła także zalety systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w postaci obowiązujących porozumień o współpracy – na podstawie, których realizowane są wspólne czynności pomiędzy służbami a resortem kultury.

5.9.3. Opinie ekspertów w zakresie oceny, jakie kategorie przestępstw najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu.

Trzecie pytanie jakie zadałem ekspertom dotyczyło tego, jakie kategorie przestępstw najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu ¹⁴¹¹.

Katarzyna Czaplicka-Faryna wskazała, że w jej opinii największe zagrożenie stanowią przestępstwa przeciwko zabytkom archeologicznym oraz kradzieże zabytków z obiektów sakralnych. Ekspertka wyjaśniała, iż zabytki archeologiczne – z racji tego, że są rabowane często przez osoby, które nie mają świadomości lub też po prostu lekceważą fakt, że wykopując artefakty niweczą bezpowrotnie możliwość ich naukowego zbadania, niszczą kontekst historyczny, co w konsekwencji ma przełożenie na całe stanowisko archeologiczne. Do tego dochodzi jeszcze nielegalny obrót zabytkami archeologicznymi nie tylko na rynku krajowym, ale także międzynarodowym – na różne sposoby. Natomiast kradzież zabytków z obiektów sakralnych również stanowi zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, ponieważ zabezpieczenia techniczne wciąż są niewystarczające. Wynika to z braku odpowiednich funduszy, niefrasobliwości, czy zwyczajnie – braku przezorności i czujności. Katarzyna Czaplicka-Faryna jako kolejną kategorię wskazała dewastacje zabytków, która zazwyczaj odbywa się w sposób całkowicie świadomy i celowy – to z kolei powoduje bezpowrotne niszczenie i ubożenie dziedzictwa o wyjątkowe dzieła wybitnych artystów. W opinii ekspertki dodatkowo ważną, aczkolwiek wciąż marginalizowaną i słabo dostrzeganą kategorią jest przemyt dóbr kultury przez międzynarodowe grupy przestępcze.

Adam Grajewski odnośnie kategorii przestępstw, które najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu wskazał, że jest to najbardziej widoczne w przypadku nielegalnych poszukiwań zabytków, okradania historycznych pochówków lub całych nekropolii czy zniszczenia i okradania stanowisk archeologicznych. W ocenie tego eksperta największą bolączką jest to, że w przypadku nielegalnych poszukiwań zabytków nie wiemy, co stało się przedmiotem przestępstwa kradzieży, ponieważ zabytki archeologiczne nie są nigdzie skatalogowane. Wie-dza na ich temat powstaje dopiero w chwili ich odkrycia lub znalezienia. W opinii Adama Grajewskiego dziedzictwo archeologiczne jest najbardziej narażone na działania przestępcze zwłaszcza, że bardzo często lokalizacja i ukształtowanie terenu, na którym znajdują się zabytkowe cmentarze, miejsca martyrologii, stanowiska archeologiczne czy miejsca bitew sprzyjają niekontrolowanej działalności sprawców przestępstw. Adam Grajewski wskazuje ponadto,

¹⁴¹¹ Dokładna treść trzeciego pytania zadanego ekspertom brzmiała: *Jakie kategorie przestępstw w Pani/Pana opinii (dlaczego) najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu?*.

iż należy pamiętać, że często są one atrakcyjne dla potencjalnych inwestorów nieruchomości i deweloperów, co w przypadku obecnej opieszałości służb konserwatorskich sprzyja ich bezpowrotnemu zniszczeniu.

Mirosław Karpowicz opierając się natomiast na swoim wieloletnim doświadczeniu w pracy w Policji przedstawił prognozowane trendy przestępczości przeciwko zabytkom w Polsce. Zgodnie z wyrażoną przez eksperta opinią:

- zabytki będą nadal przedmiotem zaboru ze względu na wzrost ich wartości (środek tezauryzacji) związanej z ich unikatowym charakterem, wzrośnie liczba zdarzeń o dużych stratach materialnych,
- istnieje prawdopodobieństwo wzrostu liczby przestępstw finansowych związanych z dziełami sztuki w Polsce – szczególnie ubezpieczeniowych,
- wzrośnie liczba ich fałszerstw, trudnych do ujawnienia i udowodnienia,
- zorganizowane grupy przestępcze coraz częściej będą kontrolować „rynek zbytu” zabytków szczególnej wartości, zrabowanych przez sprawców zaliczanych do kręgu tzw. „przestępczości pospolitej”,
- nastąpi dalsza intensyfikacja złodziejskiej penetracji stanowisk archeologicznych,
- po wejściu do Unii Europejskiej zrabowane dobra naszej kultury odbywają swobodną „podróż przestępczą” po całej Europie, chociaż należy brać także pod uwagę nielegalny wywóz do niektórych bogacących się ośrodków Wschodu (Moskwa, Petersburg) – wbrew stereotypowi bogatego Zachodu jako wyłącznego kierunku nielegalnego transferu dzieł sztuki,
- Polska będzie krajem tranzytu (w tym także miejscem wywozu dóbr kultury z innych krajów europejskich poza obszar Unii) i krajem docelowym (powstawać będzie klasa średnia, częściowo wywodząca się z szarej strefy i przestępców, a jednym z wyznaczników prestiżu będzie niewątpliwie posiadanie dzieł sztuki),
- rozwój nowych technologii spowoduje łatwiejszy i szerszy dostęp do aukcji internetowych (przede wszystkim Allegro, Ebay, portale aukcyjne), na których dokonywane będą transakcje kupna – sprzedaży zabytków, nie zawsze pochodzących z legalnych źródeł,
- zorganizowane krajowe i międzynarodowe grupy przestępcze będą lokować nielegalnie zdobyte środki finansowe w dzieła sztuki i obrót nimi, traktując to jako sposób na legalizowanie pieniędzy pochodzących z przestępstwa (pranie brudnych pieniędzy),

- zabytki mogą też stanowić rodzaj korzyści majątkowej w procederze korumpowania przedstawicieli administracji publicznej czy gospodarczej – także w skali międzynarodowej.

Odpowiadając na zadane pytanie Marek Łuczak wyraził opinię, iż wydaje się, że obecnie następuje spadek przestępstw typu kradzieże i kradzieże z włamaniem (tendencja ta utrzymuje się od wejścia Polski do strefy Schengen. Problemem natomiast w jego opinii jest szara sfera fałszerstw i wprowadzenie do obrotu falsyfikatów (nabywcy mogą nie zgłaszać przestępstw przekonani, że mają oryginał). Ich wychwycenie będzie wymagało specjalistycznej wiedzy, współpracy z ekspertami. Kolejnym zagrożeniem wskazywanym przez Marka Łuczaka jest szara strefa - nielegalne poszukiwania zabytków archeologicznych, który to problem można w znaczącym stopniu rozwiązać prowadząc szkolenia i pokazując jak należy występować o pozwolenia na poszukiwania i co zgłaszać do urzędu. W ocenie eksperta część poszukiwaczy cechuje duża niewiedza jak prowadzić poszukiwania legalnie.

Marek Siemionkiewicz odnośnie kategorii przestępstw, które najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu wskazał:

- kradzieże na zamówienie kolekcjonerów;
- świadome i nieświadome zniszczenia w ramach np. prac remontowych;
- podpalenia celem wyburzenia starego obiektu zniszczonego a wpisanego na listę np. obiektów zabytkowych.
- wywóz i sprzedaż na aukcjach zagranicznych (bogatsze społeczeństwa mogą zaofiarować większe sumy podczas zakupów)
- brak wiedzy o posiadanych dziełach (np. po dziadkach) u aktualnych właścicieli brak dokumentacji dzieł) oraz brak zabezpieczeń antywłamaniowych adekwatnych do ich wartości.
- duże stare biblioteki – brak pełnych skontrów pozwalających na ustalenia stanu posiadania i ewentualnych strat / kradzieży (np. wewnętrznych).

W ocenie tego eksperta osobną kwestią są tzw. wykopaliska i znaleziska. W jego ocenie aktualny stan prawny wyklucza prawa znalazców do ww. odnalezionych dzieł, co powoduje chęć ich wywozu i sprzedaży za granicą wobec zagrożenia odpowiedzialnością kara w kraju. M. Siemionkiewicz wskazuje także na problem udzielanie pomocy straży granicznej w portach lotniczych przy zatrzymywanych drobnych dziełach u obywateli państw Unii i innych podczas wylotów z kraju. W jego opinii konieczna ich szybka ocena i kwalifikacja pod kątem zaistnienia ewentualnego przestępstwa.

Oceniając kategorie przestępstw, które najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu odpowiadający na wskazane pytanie eksperci przed wszystkim wskazywali na przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Podzielone zdania eksperci wyrażali w stosunku do przestępstw kradzieży zabytków i dóbr kultury. Katarzyna Czaplicka-Faryna i Marek Siemionkowicz a także Mirosław Karpowicz wskazywali je wśród przestępstw najbardziej zagrażających dziedzictwu natomiast Marek Łuczak przedstawił tezę, zgodnie, z którą obecnie następuje spadek przestępstw typu kradzieże i kradzieże z włamaniem wymierzonych w dziedzictwo kulturowe, wskazuje on natomiast na rosnący problem obrotu falsyfikatami dzieł sztuki. Na problem obrotu falsyfikatami zwrócił także uwagę Mirosław Karpowicz przewidując rozwój zjawiska. Ekspertci dostrzegają także jako poważny problem zagrożenie dziedzictwa kulturowego zniszczeniem a także nielegalnym wywozem jego elementów za granicę. Ponadto Mirosław Karpowicz przewiduje wzrost zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Internecie, a także wykorzystywanie dóbr kultury do celów korupcyjnych oraz przez grupy przestępcze w ramach „prania pieniędzy”.

5.10. Podsumowanie.

Zawarta w tej części pracy analiza zagrożeń, jakie dla dziedzictwa kulturowego stwarza przestępczość a także przedstawienie instytucjonalnych ram jego ochrony pozwala ocenić zarówno pozytywne jak i negatywne strony funkcjonujących w Polsce rozwiązań. W mojej ocenie wiele wypracowanych i wdrożonych przez dwie ostatnie dekady mechanizmów w sferze kooperacji pomiędzy organami ścigania, organami ochrony zabytków, wyspecjalizowanymi instytucjami kultury i Krajową Administracją Skarbową nadal pozwala ograniczać zjawisko przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu¹⁴¹². Podobnie jednak jak większość ekspertów biorących udział w badaniu ankietowym przedstawionym w niniejszym rozdziale negatywnie oceniam brak jednostki wyspecjalizowanej w zwalczaniu tej kategorii przestępczości. Powołanie takiej struktury jest postulowane od lat przez praktyków¹⁴¹³. Lata 2007-2013 gdy w Komendzie Głównej Policji działał Krajowy Zespół do Zwalczania Przestępczości Przeciwko Dziedzictwu Narodowemu pokazały, że taka jednostka jest potrzebna

¹⁴¹² Przy tak dużej liczbie podmiotów zajmujących się różnymi aspektami ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością odpowiednie uregulowanie ram współpracy jest niezbędne by podmioty te mogły skutecznie realizować swoje działania.

¹⁴¹³ Zob. M. Karpowicz, *Jednostka do zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom: zbędna potrzeba czy niezbędna konieczność*, „Rzeczpospolita” z dn. 31 maja 2007 r. C9 także R. Różycki, *Od chaosu do porządku. Systemowa propozycja rozwiązania problemu organizacji skutecznej ochrony zabytków. Policijne uwarunkowania i możliwości*, [w:] P. Ogrodzki (red.), *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Warszawa 2005, s. 149-162.

by zoptymalizować działania mające na celu ochronę zabytków i dóbr kultury¹⁴¹⁴. Jak wskazałem w niniejszym rozdziale stworzenie tego typu wyspecjalizowanych grup zaleca też Interpol¹⁴¹⁵. Także doświadczenia innych państw dowodzą skuteczności działania takich struktur. Analiza funkcjonujących w Polsce rozwiązań pozwala ponadto dostrzec wiele niepokojących luk w istniejącej praktyce diagnozowania skali przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe. Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości, organów ścigania i Krajowej Administracji Skarbowej nie dają pełnego obrazu zjawiska. Uważam, że w przypadku niektórych form przestępczości wymierzonej w zabytki i dobra kultury (np. przemyt, rabunek stanowisk archeologicznych, podrobienie zabytku) popełnione przestępstwa ze względu na ich specyfikę nie są ujawniane lub są ujawniane z dużym opóźnieniem (np. kradzieże pracownicze w muzeach, bibliotekach i archiwach). Okoliczności te sprawiają, że istnieje nieujawnione w statystykach zjawisko tzw. „ciemnej liczby przestępstw”. Stąd tak istotne jest zdefiniowanie i przedstawienie rzeczywistych ram zjawiska przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Polsce w oparciu o szerokie spektrum źródeł i wiedzę praktyków.

¹⁴¹⁴ W mojej opinii likwidacja w strukturach policji Krajowego Zespołu do Zwalczania Przestępczości Przeciwko Dziedzictwu Narodowemu w 2013 r. nie spotkała się z odpowiednio zdecydowaną reakcją władz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W praktyce, bowiem dla policji zwalczenie tej kategorii przestępczości jest jednym z wielu zadań i to w moim przekonaniu nie priorytetowym. W interesie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego było więc podjąć działania także o charakterze politycznym by zachować taki zespół w strukturach policji.

¹⁴¹⁵ Generalny Sekretariat Interpolu, *Creating a national cultural heritage unit...*, op. cit., s. 7.

ZAKOŃCZENIE

Poważne zagrożenie dla zachowania dziedzictwa kulturowego, jakim jest przestępczość wymaga szczególnej uwagi organów ścigania a także instytucji odpowiedzialnych za ochronę zabytków i dóbr kultury. Czynniki takie jak: globalizacja, rozwój technologii czy przemiany społeczne mają wpływ na zjawisko przestępczości, które z biegiem lat ewoluuje. Kompleksowa ocena przyjętego w Polsce systemu rozwiązań mających chronić dziedzictwo kulturowe przed przestępczością jest istotna pod kątem wypracowania skuteczniejszych form jego ochrony. Jednak by dokonać takiej miarodajnej oceny niezbędna jest szczegółowa analiza obejmująca prawne i instytucjonalne ramy ochrony dziedzictwa kulturowego przed poszczególnymi formami przestępczości, a także praktyczne aspekty zwalczania tego zjawiska. Taka ocena została dokonana w niniejszej pracy doktorskiej.

Istotną częścią pracy jest przedstawienie genezy i rozwoju metod ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. Sposób kształtowania się badań nad zagrożeniem zabytków i dóbr kultury działaniami przestępców i rozwiązań mających im przeciwdziałać ma znaczenie także obecnie dla wypracowania metod ograniczających to zjawisko. Nie można również zapominać, że wiele cennych dla dziedzictwa kulturowego dzieł utraconych w wyniku kradzieży, grabieży stanowisk archeologicznych czy przemytu nadal nie zostało odzyskanych. Dla badań nad systemem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością istotny jest, bowiem nie tylko fakt zaistnienia konkretnego przestępstwa w kontekście ukarania sprawcy, ale także możliwość odzyskania utraconego dzieła stanowiącego część dziedzictwa kulturowego. Z tego powodu w pracy przedstawiłem przypadki wybranych cennych dzieł sztuki, które nadal nie zostały odzyskane przez prawowitych właścicieli.

Przeprowadzone w pracy doktorskiej badania mające na celu dokonanie oceny rozwiązań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce pozwoliły odpowiedzieć na poszczególne pytania a także dokonać oceny hipotez postawionych na wstępie pracy. W podsumowaniu każdego rozdziału doktoratu zawarłem wnioski z przeprowadzonych w danej części rozprawy rozważań. W efekcie poszczególne cząstkowe wnioski po dokonania ich syntezy pozwalają w mojej ocenie komplementarnie ocenić zalety i wady rozwiązań, które chronią dziedzictwo kulturowe w Polsce przed badanym zagrożeniem.

Oceniając, czy obowiązujące w Polskim systemie prawnym regulacje pozwalają skutecznie chronić dziedzictwo kulturowe przed przestępczością uwzględniono zarówno ich zalety jak wady. Ocena ta pozwoliła na zdiagnozowanie szeregu problemów w obecnych systemie

prawym, na podstawie którego chroni się w Polsce dziedzictwo kulturowe przed przestępczością. Należą do nich:

1. Rozproszenie przepisów chroniących dziedzictwo kulturowe (w tym przepisów karnych) w szeregu aktów prawnych, co negatywnie przekłada się na brak ich spójność, a co za tym idzie skuteczność ich stosowania;
2. Stosunkowa duża liczba rzeczy (zabytków, muzealiów, archiwaliów, materiałów bibliotecznych) wchodzących w skład dziedzictwa kulturowego objętych ochroną prawną;
3. Problemy z funkcjonowaniem systemu ochrony zabytków i dóbr kultury w sensie materialnym i operacyjnym (niedofinansowanie pracowników organów ochrony zabytków, archiwistów i muzealników, zbyt duży nakład zadań w stosunku do ilości osób wykonujących te zadania);
4. Brak wykorzystywania przez organy państwa niektórych obowiązujących norm prawnych dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością, czego przykładem jest Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury;
5. Brak skoordynowanych mechanizmów stosowania przez organy państwa art. 95 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pozwalającego występować przedstawicielom organów ochrony zabytków na zasadach przewidzianych dla pokrzywdzonego i oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu karnym;
6. Nieratyfikowanie przez Polskę niektórych umów międzynarodowych korzystnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością;
7. Zagrożająca dziedzictwu archeologicznemu i martyrologicznemu liberalizacja przepisów umożliwiających amatorskie poszukiwania zabytków i dóbr kultury.

Brak wewnętrznej spójności funkcjonujących rozwiązań potęgowany dużą ilością pojęć o charakterze normatywnym powoduje także problemy z praktycznym stosowaniem norm prawnych. Pomimo to wiele wypracowanych przez lata w Polsce i na świecie rozwiązań funkcjonuje i przyczynia się do ograniczenia działań przestępczych wymierzonych w dziedzictwo kulturowe. Bazy danych dotyczące zabytków utraconych w wyniku przestępstwa, rejestry i ewidencję zabytków czy pozwolenia kontrolujące ich wywóz za granicę są narzędziami, które od wielu lat działają w Polsce i wielokrotnie pozwoliły wykryć lub zapobiec przestępstwom. Podobnie normy prawne statuujące wymogi ochrony zbiorów muzealnych i Narodowego Zasobu Bibliotecznego wciąż mają istotne znaczenie prewencyjne. Także niektóre przepisy karnoprawne przedstawione w 3 rozdziale pracy należy ocenić pozytywnie z punktu widzenia ich konstrukcji oraz wysokości sankcji adekwatnych do szkodliwości społecznej tych czynów. Przykładem jest tu przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku,

czy przestępstwo nielegalnego poszukiwania zabytków. Niestety wiele przepisów karnych a także sam model karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce wymaga zmian, co uzasadniam w pracy.

Zauważalnym problemem jest też niestosowanie przez organy istniejących rozwiązań prawnych dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. Przykładem jest opisywany w rozdziale 3 pracy niefunkcjonujący od 7 lat Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury, czy brak skoordynowanych mechanizmów stosowania przez organy państwa art. 95 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Potwierdziła się, więc postawiona we wstępie pracy hipoteza, że niektóre instytucje prawne mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w praktyce funkcjonują w ograniczonym zakresie lub nie funkcjonują właściwie. Pozostałe dwie hipotezy także podległy confirmacji. Dokonana w pracy analiza istniejących statystyk dotyczących przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu wykazała, że statystyki te nie pozwalają w pełni ocenić badanego zjawiska, ponieważ nie obejmują wielu istotnych informacji. W związku z tym niestety istnieje nieujawnione w statystykach zjawisko tzw. „ciemnej liczby przestępstw”. Badania potwierdziły również, że pomimo funkcjonowania w Polskim systemie prawnym wielu regulacji dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością obecnie w Polsce nie istnieje spójna strategia zwalczania tego zagrożenia.

Właśnie brakiem spójnej strategii należy tłumaczyć to, że pomimo istnienia w polskim systemie prawnym wielu rozwiązań dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością oraz porozumień dotyczących współpracy poszczególnych instytucji, służb oraz organów państwowych w tym obszarze nadal dochodzi do szeregu poważnych przestępstw. Co istotne wciąż nie udało się też odzyskać pomimo upływu lat przeważającej części zabytków i dóbr kultury utraconych w wyniku kradzieży czy przemytu. Jednocześnie w niektórych obszarach jak np. fałszerstwa zabytków i dóbr kultury, grabieży stanowisk archeologicznych, niszczenia materiałów archiwalnych czy przemytu, skuteczność działań organów ścigania jest znikoma, co w mojej ocenie wynika zarówno z luk prawnych jak i problemów praktycznych związanych ze ściganiem tych przestępstw.

Na podstawie przeprowadzonych w pracy badań za najistotniejsze dla wzmocnienia rozwiązań dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce uważam:

1. Opracowanie i cykliczne aktualizowanie dokumentu o charakterze strategicznym dedykowanego zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu oraz restytucji zabytków i dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa. Dokument ten powinien

mieć charakter międzyresortowy, a z jego wykonania powinny być sporządzane okresowe raporty uwzględniające poziom zagrożenia przestępczością w tym obszarze i jego specyfikę;

2. Przywrócenie w strukturach Komendy Głównej Policji Krajowego Zespołu do Zwalczania Przestępczości Przeciwno Dziedzictwu Narodowemu lub powołanie struktury o podobnych zadaniach o charakterze międzyresortowym i interdyscyplinarnym (zgodnie z postulatami policyjnych ekspertów przedstawionymi w 5 rozdziale pracy);
3. Wprowadzenie nowego modelu prowadzenia statystyk dotyczących przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu;
4. Zmianę modelu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego (zgodnie z postulatami wskazanymi w 3 rozdziale pracy);
5. Ratyfikację przez Polskę Konwencji UNIDROIT z 1995 r. oraz Konwencji z Nikozji (zgodnie z postulatami wskazanymi w 4 rozdziale pracy);
6. Informatyzację narzędzi kontroli obrotu dobrami kultury w Polsce opierającą się na ustawowych podstawach prawnych (wprowadzenie elektronicznej formy prowadzenia ksiąg ewidencyjnych przez antykwariuszy oraz elektronicznej bazy pozwoleń na wywóz zabytków i dóbr kultury a także innych dokumentów uprawniających do wywozu dóbr kultury);
7. Wzmocnienie kontroli organów ochrony zabytków nad prowadzeniem amatorskich poszukiwań zabytków i dóbr kultury.

Istotnym wkładem pracy w rozwój badań nad ochroną dziedzictwa kulturowego przed zagrożeniami jest też zaproponowane w pracy doktorskiej pojęcie „przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu”. W mojej ocenie zdefiniowanie i zakreszenie ram tego zjawiska ułatwi na gruncie nauki kryminologii a także innych nauk penalnych jego dalsze skoordynowane badania i wypracowania metod jego ograniczenia.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- „Gazeta Toruńska” 1914, r. 50 nr 88 + dodatek - 15/23, s. 15.
- „Kurjer Poznański” z dnia 13 lipca 1923 r. nr 156, s. 1.
- Abramowicz D., *Rodzina zawsze wiedziała, że wuj został zamordowany*, Reportaż. „Dziennik Bałtycki”, z dn 1 października 2015, <https://dziennikbaltycki.pl/o-tym-ze-wuj-zostal-zamordowany-zawsze-wiedziano-w-mojej-rodzinie-reportaz/ar/8961768>, [dostęp: 20.08. 2023].
- Antoniak P., *Ustawa o muzeach – komentarz*, Warszawa 2012.
- Baranowicz E., *Muzea i zbiory o charakterze muzealnym w Polsce* (oprac.), „Nauka Polska” 1927. t. 7, s. 98-161 cyt. za Romanowska-Zadrożna M., Pierzchała M., *Straty wojenne. Malarstwo obce. Obrazy olejne, pastele, akwarele utracone w latach 1939-1945 w granicach Polski po 1945 bez Ziem Zachodnich i Północnych. Wstęp do tomu II* (niepublikowane - materiał otrzymany od autorki).
- Barwik M., R.Pasieczny, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem*, [w:] Herden E., Seidel-Grzesińska A., Stanicka-Brzezicka K., (red.), *Dobra kultury w sieci*, Wrocław 2012.
- Barwik M., *Zagrożenia zabytków w muzeach techniki*, ABC Ochrony Muzeów Techniki, „Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów” 2017, nr 11, s. 7
- Barwik M., *Zagrożenie przestępczością w muzeach skansenowskich w świetle poniesionych strat*, „ABC Ochrony Muzeów Skansenowskich, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów” 2014, nr 4, s. 4-10.
- Batowski Z., *W sprawie sprzedaży Lisowczyka*, „Lamus” 1910, nr 6, s. 189-190.
- Bell S., *Fakes and Forgeries (Essentials of Forensic Science)*, New York 2009.
- Bereczko E., *O kradzieżach zbiorów w bibliotekach*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 5 (11), s. 24-26.
- Bernatek-Zagula I., *Prawna ochrona dóbr kultury – problemy terminologiczne*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 4, s. 143.
- Białek W., *Ochrona dóbr kultury w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny*, Warszawa 1994.
- Białynicka-Birula J., *Rynek dzieł sztuki w Polsce. Aspekty prawno-ekonomiczne*, s. 2–3. *Raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako jeden z raportów o stanie kultury*, Warszawa 2008, s. 17, [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportRynekSzt/rynek_dziel_sztuki_raport.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportRynekSzt/rynek_dziel_sztuki_raport.pelna(1).pdf), [dostęp: 20.08.2023].
- Bieczyński M.M., *The Nicosia Convention 2017: A New International Instrument Regarding Criminal Offences against Cultural Property*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 2, s. 264.
- Biondi A., *The Merchant, the Thief and the Citizen: the Circulation of Works of Art within the European Union*, „Common Market Law Review” 1997, vol. 34, s. 1173 i n.
- Błachnio A., *Przestępstwo znieważenia pomnika na gruncie kodeksu karnego*, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 3, s.106.
- Błażejczyk S.N., *Działania Konferencji Episkopatu Polski i Kościołów partykularnych w zakresie ochrony dóbr kultury*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 100.
- Bochnak A., *Wojenne losy Ołtarza Mariackiego Wita Stwosza*, „Przegląd Artystyczny” 1946, nr 5.
- Bojarski M., Radecki W., *Komentarz do art. 109c ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, [w:] Bojarski M., (red.), *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, System prawa karnego tom 11, Warszawa 2017.
- Bojarski M., Radecki W., *Ochrona zabytków w polskim prawie karnym. Stan aktualny i propozycje de lege ferenda*, [w:] Kaczmarek J., (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Zakamycze 2006.
- Boz Z., *Fighting the illicit trafficking of cultural property: a toolkit for European judiciary and law enforcement*, Paris 2019, s. 38. <https://unesdoc.UNESCO.org/ark:/48223/pf0000368501?posInSet=14&queryId=f9f84112-b492-4bdd-aef6-b4ad5d6c6be7>, [dostęp: 3.01.2023].
- Brodecki Z., *Traktat o Unii Europejskiej. Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, Warszawa 2006.
- Brodie N., Doole J., Watson P., *Stealing History: The Illicit Trade in Cultural Material*, McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge 2000.
- Brodie N., Yates D., *Illicit Trade in Cultural Goods in Europe. Characteristics, Criminal Justice Responses and an Analysis of the Applicability of Technologies in the Combat Against the Trade*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2019, s. 85, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d79a105a-a6aa-11e9-9d01-01aa75ed71a1>, [dostęp: 01.03.2023].
- Budyn-Kulik M., Kulik M., *Raport - Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2014.

- Budyn-Kulik M., *Wybrane dogmatyczne i kryminologiczne aspekty paserstwa*, „Prawo w działaniu” 2013, t. 13, s. 42.
- Budziński S., *O kradzieży i pokrewnych jej przestępstwach podług prawa obowiązującego ze wskazaniem odpowiednich przepisów karnych Cesarstwa*, Warszawa 1976.
- Budziński S., *O przestępstwach w szczególności: wykład porównawczy z uwzględnieniem praw obowiązujących w Królestwie Polskim i Galicyji Austriackiej*, Warszawa 1883.
- Ceglińska R., *Międzynarodowa Operacja Pandora II*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2018, nr 1(90)-2(91), http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2018/08/CEGLINSKA_2_www.pdf, [dostęp: 3.01.2023].
- Chabiera A., *Polacy wobec dziedzictwa. Podsumowanie*, [w:] *Polacy wobec dziedzictwa, Raport z badań społecznych*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa–Kraków 2017.
- Chabowska K., *Baza strat wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, [w:] Łuczak M., (red.), *Śłużby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej*, Szczecin 2016.
- Chlebowicz P., *Prawnokarne aspekty ochrony dóbr kultury. Refleksja na tle zmiany stanu prawnego*, „Ochrona zabytków” 2003, nr 2-3, s. 122.
- Chmaj M., *Konstytucyjne podstawy ochrony dóbr kultury*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009.
- Chrościński J., *Światowy rynek dzieł sztuki*, [w:] Kaczmarek J., (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006.
- Chrościński J.A., *Kaliskie „Zdjęcie z Krzyża” Rubensa. Refleksje i wspomnienia*, [w:] *Arxfelicitatis. Księga ku czci Profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*, Warszawa 2001.
- Chrzczonowicz P., *Ochrona zabytkowego dziedzictwa kulturowego przed zagrożeniami wynikającymi z działalności terrorystycznej*, cz. II, „STUDIA IURIDICA TORUNIENSIA” 2017, nr 2, s. 91.
- Cieśliewicz J., *Podstawy prawne kontroli granicznej po przystąpieniu Polski do układu z Schengen*, „Problemy Ochrony Granic” 2008, nr 40, s. 109.
- Cieślik Z., art. 30(a), [w:] Gredka-Ligarska I., Gwoździewicz-Matan P., Lipowicz I., Matan A., Waltoś S., Zeidler K., Cieślik Z., (red.), *Ustawa o muzeach. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Cieślińska-Lobkowicz N., *Walka w obronie polskich dóbr kultury w czasie wojny i okupacji hitlerowskiej*, „Kronika Zamkowa” 2008, 1-2(55-56), s. 161.
- Conklin J.E., *Art Crime*, Praeger, Westport 1994.
- Craddock P., *Scientific Investigation Of Copies, Fakes And Forgeries*, Elsevier, Oxford 2009.
- Czaplicka K., *Przestępczość kryminalna przeciwko dobrom kultury w Polsce w latach 2013–2014*, „Cenne, Bez-cenne, Utracone” 2015, nr 1(82)-2 (83), s. 96.
- Czołowski A., *Jak giną nasze zabytki?*, Lwów 1904.
- Daszkiewicz W., *Karnoprawna Ochrona Nekropolii*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1989, z. 1, s. 56.
- Daszkiewicz W., *Kradzież i przywłaszczenie zabytku*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1987, z. 3, s. 75, 76.
- Daszkiewicz W., *Glosa do wyroku z 18 XII 1986, IV KR 473/86*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 6, s. 146.
- Dawidowicz A., *Pojęcie „jednostka gospodarki uspołecznionej” a ustawodawstwo dotyczące reformy gospodarczej*, „Palestra” 1987, nr 31/5(353), s. 18.
- de Jong A.M., *The Cultural Goods Import Regime of Regulation (EU) 2019/880: Four Potential Pitfalls*, „Santander Art and Culture Law Review” 2021, nr 2(7), s. 37-38.
- De Sanctis F.M., *Money Laundering Through Art: A Criminal Justice Perspective*, Switzerland, 2013.
- Demetrykiewicz W., *Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych: ze szczególnym uwzględnieniem stosunków galicyjskich*, Kraków 1885.
- Demuro V.G.P., *La riforma dei reati contro il patrimonio culturale: per un sistema progressivo di tutela*, in *Sistema Penale*, fasc. 2/2022, p.11, https://www.sistemapenale.it/pdf_contenuti/1643755388_demuro-2022a-riforma-reati-patrimonio-culturale-ddl-ac-893-b.pdf, [dostęp: 03.03.2023].
- Dobosz K., *Pierwsza regulacja unijna w zakresie przywozu dóbr kultury spoza Unii Europejskiej– jej znaczenie dla rodzimego rynku i krajowego porządku prawnego*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2021, nr 67, s. 177.
- Dobosz P., *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944-1989; uwarunkowania polityczne i społeczne*, [w:] Tomaszewski A., (red.), *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944-1989*, Warszawa 1996, s. 36.
- Dobosz P., *Pojęcie dziedzictwa kulturowego i jego znaczenie dla działań polskiej administracji publicznej wobec integracji europejskiej*, „Ochrona zabytków” 2002, nr 2, s. 121-122.
- Dobosz P., *Ponadczasowe wartości dekretu Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury*, [w:] Szafrński W., Zalasńska K., (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009, s. 21-52.

- Dobovšek B., Slak B., *The significance of studying and investigation art crime: old reasons, new world*, "Journal of Criminal Justice and Security", 2011, nr 4, s. 393-394.
- Dobrzyn A., *Trudna sztuka, czyli definicje legalne pojęć z zakresu sztuki*, [w:] Szafrński W., Zalesińska K., (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009, s. 287.
- Drela M., *Własność Zabytku*, Warszawa 2006.
- Durney M., *Art Theft Statistics: Valuable Tools in Need of Reliable Measures*, „Cultural Heritage & Arts Review” 2010, jesień/zima, s. 13.
- Dutkowska K., Pacewska K., Szpanowski P., Zielak J., *Ochrona ruchomych dóbr kultury przed nielegalnym wywozem*, Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków, Warszawa 2002.
- Dzięcioł B., *Niektóre problemy karnoprawnej ochrony dóbr kultury*, [w:] *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s.156-157.
- Edgar A.J.Tijhuis G., *The Trafficking Problem: A Criminological Perspective*, [w:] Manacorda S., Chappell D., (red.), *Crime in the Art and Antiquities World Illegal Trafficking in Cultural Property*, Londyn 2011, s. 88.
- Frankiewicz A., *Znaczenie prawne regulacji dziedzictwa narodowego i dóbr kultury w rozdziale I Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. LXXXVIII, s. 10-11.
- Frankiewicz-Budnynek A., *Konstytucyjna regulacja dziedzictwa narodowego oraz dóbr kultury*, Toruń 2019.
- Frydrych M., *Kradzież w Gnieźnie*, „Cenne, bezcenne, utracone” 1997, nr3, s. 5.
- Gabryelczyk H., *Ochrona dóbr dziedzictwa narodowego na terenie województwa wielkopolskiego (na przykładzie wybranych przedsięwzięć)*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 88.
- Gadecki B., *Art. 34. Winni przekroczenia przepisów ustawy...*, [w:] Zeidler K., Marcinkowska M., (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli esej o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2017.
- Gadecki B., *Karnoprawna ochrona zabytków. Propozycje de lege ferenda*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 4.
- Gadecki B., *Kontrowersje wokół odpowiedzialności za zniszczenie lub uszkodzenie dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury*, „IUS NOVUM” 2013, nr 4.
- Gadecki B., *Nowe przestępstwa w systemie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kultury w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1, s. 86.
- Gadecki B., *Nowe regulacje dotyczące problematyki zabytków w związku z wejściem w życie ustawy o rzeczach znalezionych*, „Ius Novum” 2016, nr 4.
- Gadecki B., *Ochrona podwodnego dziedzictwa kultury – aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Warszawa 2014.
- Gadecki B., *Ochrona Znak Polski Walczącej*, „Ochrona Zabytków” 2016, nr 2, s. 58.
- Gadecki B., *Prawnokarne ochrona dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Trzcíński M., (red.), Gdańsk 2019.
- Gadecki B., *Przestępczość przeciwko podwodnemu dziedzictwu kultury (wybrane zagadnienia)*, [w:] Trzcíński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnostyka. Zapobieganie. Zwalczanie*, Wrocław 2016.
- Gadecki B., *Przestępstwo zbycia falsyfikatu. Komentarz do art. 109b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 2, s. 90.
- Gadecki B., *Trzydzieści pięć lat przepisów karnych w ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach: uwagi o kierunkach zmian prawa*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2020, nr 18(1-2), s. 232.
- Gadecki B., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 108-120. Przepisy karne. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014, Legalis.
- Gadecki B., *Zmiany w zakresie karnoprawnej ochrony zabytków w związku z uchwaleniem ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw*, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 1, s. 84, 92.
- Garecka-Żołyńska A., *Karnoprawna odpowiedzialność sprawców przestępstw przeciwko dobrom kulturalnym popełnionych w okresie konfliktu zbrojnego jako element międzynarodowej ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, z. 1, s. 258.
- Garecka-Żołyńska A., *Restytucja dóbr kultury w ujęciu wybranych dokumentów międzynarodowych*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Warszawa 2009, s. 88.
- Gawel Ł., *Dziedzictwo kulturowe - ustalenia podstawowe*, [w:] Jagielska-Burduk A., Gawel Ł., Szafrński W., (red.), *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kultury*, Gdańsk 2016.
- Gąska M., *Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach kryzysowych*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009.
- Gerecka-Żołyńska A., *Penalizing the forgery of a work of art in the Polish legal system: notes de lege lata and postulates de lege ferenda*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2022, vol. 84(2), s. 82-83.

- Gerecka-Żołyńska A., *Realizacja międzynarodowych standardów ochrony dziedzictwa kulturalnego w polskiej ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 2007, nr 4, s. 63.
- Gerecka-Żołyńska A., *W kwestii definicji dobra kultury i dzieła sztuki*, „Prokuratura i Prawo” 1999, nr 9, s. 104-106.
- Gerecka-Żołyńska A., *Wojewódzki konserwator zabytków jako oskarżyciel posiłkowy w procesie karnym*, [w:] Zeidler K., (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Gdańsk 2014, s. 457.
- Ginter A., Michalak A. (red.), art. 26, [w:] *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2016,.
- Goch M., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przez zorganizowaną przestępczość*, [w:] Trzciniński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 40.
- Golat R., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – komentarz*, Kraków 2004.
- Gołda-Sobczak M., Sobczak W., *Ochrona zabytków w polskim prawie karnym*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009, s. 193.
- Gomułka M., *Narodowy Zasób Biblioteczny w świetle zmian prawnych*, „Nowa Biblioteka” 2018, nr 4 (31), s. 49, 52.
- Gonet K., *Kradzież XVII-wiecznych map*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 2 (8), s. 4-5.
- Góralczyk K., *Zagrożenia dla dziedzictwa kultury*, [w:] Góralczyk K., Szuniewicz-Stępień M., (red.), *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych, T I*, Gdynia 2022, s. 68.
- Górecki P., *Definicja pojęcia „dzieło sztuki” i jej przydatność w stosunkach ubezpieczeniowych*, „Zeszyty Prawnicze” 15.4.2015 r., s. 54.
- Górnjak K., *Szczególna ochrona własności w ramach krajowego rejestru utraconych dóbr kultury*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 2.
- Górska A., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 maja 2016 roku (sygn. akt Kp 2/15, OTK ZU nr A/2016, poz. 23)*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1(3), s. 187.
- Grajewski A., *Analiza zakończonej operacji PANDORA III (22-31.10.2018): działania w ramach międzynarodowej operacji PANDORA III*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2020, Nr 3(92)-4(93), <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2020/03/2020-1-2-POLICJA.pdf>, [dostęp: 3.01.2023]
- Grajewski A., *Odzyskiwanie skradzionych dóbr kultury po latach od ich kradzieży*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 2018, nr 82, s. 35.
- Grajewski A., *Prawo a przestępczość przeciwko dziedzictwu narodowemu. Zagrożenia i metody przeciwdziałania*, [w:] Gredka-Ligarska I., Rozmus D., (red.), *Legalne/nielegalne poszukiwanie zabytków i obrót zabytkami. Na styku archeologii i prawa*, Sosnowiec 2017.
- Grajewski A., *Problematyka prawnokryminalistyczna okradania oraz nielegalnych ekshumacji grobów wojennych*, [w:] Trzciniński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Katedra Kryminalistyki Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 87-102.
- Grajewski A., *Problematyka zagrożeń i zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom sakralnym w Polsce*, [w:] Błażejczyk N.W., Majewski P., (red.), *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, Warszawa 2019, s. 545.
- Grajewski A., *Sposoby postępowania w przypadku kradzieży obiektów ze zbiorów muzealnych*, „Muzealnictwo” 2018, nr 59, s. 109-110.
- Grajewski A., Wardak Z., *Broń palna w muzeach prywatnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 56.
- Grajewski A., *Współpraca Policji i przepisy karne jako narzędzie w zwalczaniu przestępczości przeciwko dobrom kultury*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s.12.
- Gredka I., Gwoździwicz-Matan P., *Cywilnoprawne skutki wpisu rzeczy do krajowego rejestru utraconych dóbr kultury*, „Państwo i Prawo” 2016, nr 10, s. 104.
- Gredka I., *Prawnoprocesowe narzędzia ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, [w:] Zeidler K., (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Gdańsk 2014, s. 441.
- Gredka I., *Ubezpieczenia dóbr kultury w muzeach i zbiorach prywatnych*, Kraków 2013.
- Grindle L., *Kradzież dzieł sztuki w Isabella Stewart Gardner Museum, Boston Massachusetts USA, 18 marca 1990 r.*, [w:] *Kradzieże w muzeach – The significance of studying and investigation* Zbiorów Publicznych, Warszawa 2006, s. 25-28.
- Grove L.E., Thomas S., *From crimes against art to crimes against cultural property: New perspectives and dimensions in art crime*, [w:] Grove L.E., Thomas S., (red.), *Heritage crime: Progress, prospects, and prevention*, UK, and New York 2014, s. 228.
- Gruza M. (red.), *Zabytki sakralne wobec szczególnych zagrożeń*, Materiały z konferencji państwowych służb konserwatorskich i konserwatorów diecezjalnych, Warszawa 2000.
- Guss A., *Lista Skarbów Dziedzictwa – niepotrzebna forma ochrony zabytków?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, nr 2, s. 69-70.

- Gutkowska A., *Rola kary kryminalnej w przywracaniu ładu społecznego*, [w:] Błońska B., Chojniak Ł., Gruszczyńska B., Kosyło A., Witkowska-Rozpara K., Woźniakowska-Fajst D., (red.), *O wolność i prawo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Rzeplińskiemu*, Warszawa 2022, s. 824.
- Gwardzińska Ż., *Egzekucja nadzoru konserwatorskiego*, Gdańsk 2019.
- Hanausek T., *Rozpoznanie kryminalistyczne w ochronie dzieł sztuki*, [w:] Jakubowski Z., Ziemiński S., (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 69-70.
- Hanula J., *Polityka Muzealna Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Muzealnictwo” 2018, nr 59, s. 89.
- Hołyst B., *Kryminalistyka* wyd. –IX, Warszawa 2000.
- Hołyst B., *Przestępczość drugiej połowy XX wieku*, Warszawa 1978.
- Hołyst B., *Przyczyny i przejawy wandalizmu*, [w:] Idem (red.), *Wandalizm. Aspekty socjologiczne, psychologiczne i prawne*, Warszawa 1984, s. 13.
- Innes B., *Falszerstwa i oszustwa*, Warszawa 2006.
- Jagielska-Burduk A., *Zabytek ruchomy*, Warszawa 2011.
- Jagielska-Burduk A., Lasik P., Szafrński W., Szymańska-Palaczyk A., Wenclewska N., *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kultury-perspektywa organów ochrony zabytków*, [w:] A Jagielska-Burduk, Szafrński W., Lasik P., (red.), *Zogniskowany wywiad grupowy jako metoda badania prawa ochrony dziedzictwa kultury*, Bydgoszcz 2016, s. 67-69.
- Jagielska-Burduk A., *Wybrane zagadnienia własności zabytków i dzieł sztuki w prawie PRL-u*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, z. 2, s. 174, 182.
- Jagielska-Burduk A., *Zabytek ruchomy*, Warszawa 2011.
- Jakubowski A., Jakubowski O., *Analiza regulacji prawno-karnych w zakresie ochrony dziedzictwa kultury w wybranych państwach europejskich*, [w:] Stec P., (red.), *Aneks do raportu: „Ochrona zabytków ruchomych w wybranych obcych systemach prawnych”, opracowanego w ramach „Raportu stanu ochrony prawnej oraz kierunków zmian w zakresie prawnej ochrony zabytków ruchomych w Polsce” w ramach realizacji Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017 dla Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów*, Opole 2015.
- Jakubowski A., Jakubowski O., *Pierwokup przy wywozie dóbr kultury za granicę analiza kierunkowych zmian w prawie polskim*, „Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne, T 3”, Poznań 2014.
- Jakubowski A., *Resolution 2347: Mainstreaming the protection of cultural heritage at the global level*, 2018, http://www.qil-qdi.org/resolution-2347-mainstreaming-protection-cultural-heritage-global-level/#_ftn1, [dostęp: 3.01.2023].
- Jakubowski A., *Restytucja i repatriacja polskich zabytków i dzieł sztuki z Rosji Radzieckiej po 1921 roku: artykuł XI traktatu ryskiego*, [w:] Jamski P., Manikowska E., (red.), *Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości. Wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Warszawa 2010, s. 92-125.
- Jakubowski O., *Implementacja przepisów Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego w wybranych państwach europejskich: zarys zagadnienia*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), *Restytucja zabytków w Polsce: ograniczenia i perspektywy* 2019.
- Jakubowski O., *Bazy danych jako narzędzia do poszukiwań utraconych dóbr kultury w regulacjach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, [w:] Służby w ochronie dziedzictwa sakralnego i archeologicznego Europy Wschodniej. *Materiały pokonferencyjne, Pęczino 2-5 X 2017*, Łuczak M., (red.), Pomorskie Towarzystwo Historyczne, Zapol Spółka jawna, Szczecin 2018.
- Jakubowski O., *Działania instytucji po wykryciu utraty, uszkodzenia rzeczy ze zbiorów muzealnych*, [w:] ABC Dokumentacja organizacyjno-ochronna w muzeach i wybrane przepisy prawa 2015, nr 5, s. 110-113.
- Jakubowski O., *Działania podejmowane przez Polskę w celu zapobiegania nielegalnemu przepływowi dóbr kultury*, „Problemy Ochrony Granic” 2010, nr 44.
- Jakubowski O., Gadecki B., *Projekt założeń zmian legislacyjnych w zakresie ochrony prawno-karnej zabytków ruchomych*, [w:] Zalasinska K., (red.), *Założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony zabytków ruchomych w Polsce, Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*, Nieborów 2017.
- Jakubowski O., *Illegal export of cultural heritage after the opening of borders in the Schengen Area*, [w:] Ramskaer L., Nyhamar A., Chabiera A., Aniszewski M., (red.), *Stop heritage crime - Good practices and recommendations*, Warszawa 2011, s. 39-42.
- Jakubowski O., Izdebski J., *Status prawny eksperta rynku sztuki w regulacjach prawa administracyjnego*, *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, t 3, Poznań 2014.
- Jakubowski O., *Karnoprawna ochrona zabytków – rozważania nad kierunki zmian prawnych*, [w:] Zeidler K., (red.), *Prawo Ochrony Zabytków*, Warszawa-Gdańsk 2014.
- Jakubowski O., *Karnoprawna ochrona zabytków ruchomych*, Część 9 raportu „Stan ochrony prawnej oraz kierunki zmian w zakresie prawnej ochrony zabytków ruchomych w Polsce” pod kierunkiem dr hab. Kamila Zeidlera, prof. UG., 2016.

- Jakubowski O., *Kopia*, [w:] Zeidler K., (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Jakubowski O., *Kryteria wieku i wartości, jako nowy mechanizm określania czy dobro kultury wymaga pozwolenia na wywóz zabytku za granicę*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2010, nr 8.
- Jakubowski O., *Międzynarodowa konferencja nt. fałszerstwa dzieł sztuki*. Lyon 23-24.10.2012, „Cenne, bezcenne, utracone” 2013, nr 1-4, http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2017/11/CBU_2013_1-4-s-154-155_szkolenia_konferencje.pdf, [dostęp: 01.03.2023].
- Jakubowski O., *Modus operandi sprawców włamań do instytucji muzealnych*, „Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne” t 2, Poznań 2014.
- Jakubowski O., *Nabywanie dóbr kultury przez muzea*, „Muzealnictwo” 2012, nr 53, s. 88-92.
- Jakubowski O., *Normy prawne regulujące ochronę zbiorów muzealnych – zarys zagadnienia*, [w:] Kocewiak S., (red.), *ABC Dokumentacja organizacyjno-ochronna w muzeach i wybrane przepisy prawa*, Warszawa 2015.
- Jakubowski O., *Oplata skarbową za wydanie pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę i jej potencjalny wpływ na działalność muzeów oraz innych instytucji kultury*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2009, nr 12.
- Jakubowski O., Osiewicz K., *Bezpieczeństwo muzeów – zagrożenia, zapobieganie*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2017, nr 1, s. 194.
- Jakubowski O., *Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w ochronie dziedzictwa kultury*, „Biuletyn Krajowego Zespołu do walki z przestępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu, Komenda Główna Policji” 2007, nr 2, s. 66-68.
- Jakubowski O., *Problemy z rewindykacją utraconych w wyniku przestępstw starodruków na przykładzie Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*, [w:] Kamler A., Pietrzykiewicz D., (red.) *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, Warszawa 2014, s. 289-301.
- Jakubowski O., *Problemy znaczenia i wzajemnych relacji pomiędzy pojęciem „dobro kultury” oraz pojęciem „zabytek” w praktyce stosowania prawa ochrony dziedzictwa kultury*, [w:] Szmít-Naud E., Rouba B.J., Arsyńska J., (red.), *Wokół zagadnień estetyki zabytku po konserwacji i restauracji*, Toruń 2012.
- Jakubowski O., *Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu związanemu z Holocaustem – zarys zagadnienia*, [w:] Trzcíński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016.
- Jakubowski O., *Przestępstwa i inne zjawiska zagrażające dziedzictwu martyrologicznemu związanemu z Holocaustem*, [w:] Krawczyk K., (red.), *Archeologia w miejscach pamięci: prace archeologiczne a nielegalne poszukiwania: przestępczość wobec dziedzictwa archeologicznego oraz martyrologicznego*, Państwowe Muzeum Stutthof, Sztutowo 2019.
- Jakubowski O., *Przestępstwo nielegalnego wywozu zabytków - główne problemy i propozycje rozwiązań*, [w:] Dembiński A., Pietraszko L., (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i materialnego pogranicza*, Lublin 2011.
- Jakubowski O., *Restytucja dóbr kultury a prowadzenie postępowań karnych związanych z przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, [w:] Jakubowski O., Trzcíński M., (red.), *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019.
- Jakubowski O., *Rola Służby Celnej w kontroli przepływu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2009, nr 6
- Jakubowski O., *Rola Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków w kontroli czasowego wywozu muzealiów za granicę*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2011, nr 2.
- Jakubowski O., *Stosowanie przepisów o wykroczeniach z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w ochronie zabytków ruchomych wpisanych do rejestru. Ochrona polskich zabytków ruchomych w nowej rzeczywistości europejskiej*, [w:] Szafrński W., Zalesińska K., (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009.
- Jakubowski O., *The Internal Market Information System (IMI) on the Return of Cultural Objects – Its Principles, Application, and Evaluation of Its Effectiveness for the Protection of Cultural Heritage*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 2.
- Jakubowski O., Trzcíński M., *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu: charakterystyka zjawiska*, [w:] Trzcíński M., (red.), *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019.
- Jakubowski O., Trzcíński M., *Zwalczanie i zapobieganie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, [w:] Trzcíński M., (red.), *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019.
- Jakubowski O., *Wpływ Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkow-*

- skiego na kontrole obrotu dobrami kultury w Niemczech, [w:] Gredka-Ligurska I., Łukasik-Rogacka A., (red.), *Restytucja i ochrona dóbr kultury. Zagadnienia prawne*, Sosnowiec 2017.
- Jakubowski O., *Wpływ opłaty skarbowej za wydanie pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę na obrót dziełami sztuki*, „Art-Biznes” 2011, nr 1.
- Jakubowski O., *Wykorzystanie unormowań art. 95 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do walki z przestępczością przeciwko dziedzictwu narodowemu – propozycje rozwiązań*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2011, nr 8, s. 51-52.
- Jakubowski O., *Wyrok Trybunału z dnia 10 grudnia 1968 r. Komisja Wspólnot Europejskich przeciwko Republice Włoskiej (Sprawa 7-68) i jego wpływ na przewóz dóbr kultury w krajach Unii Europejskiej*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2010, nr 4, s. 124–125.
- Jakubowski O., *Wywóz dóbr kultury – nowe obowiązki instytucji kultury*, „Prawo i finanse w kulturze” 2017, nr 33.
- Jakubowski O., *Wywóz zabytków i przedmiotów o cechach zabytków na podstawie zaświadczeń wydawanych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków*, „Problemy Ochrony Granic” 2009, nr 41.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2014 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 263-274
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2015 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 1.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2015 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 1(2), s. 241-258.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2016 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1(3), s. 249-276.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2017 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 1(4), s. 215-236.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2018 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1(5), s. 163-170.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2019 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2021, nr 1(7), s. 221-232.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2020 roku (Początek pandemii COVID-19)*, „Santander Art and Culture Law Review” 2022, nr 1(8), s. 133-152.
- Jakubowski O., *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń z 2021 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2023, nr 1(10), s. 247-264.
- Jakubowski O., *Zmiany w Narodowym Zasobie Bibliotecznym*, „Poradnik Instytucji Kultury – Prawo dla praktyków” 2012, nr 11.
- Jakubowski Z., *Z historii działań funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych w ochronie dóbr kultury*, [w:] Jakubowski Z., Ziemiński S., (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 38.
- Janikowski J., *Przestępstwo poszukiwania zabytków ruchomych bez pozwolenia lub wbrew jego warunkom*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s.134, 136.
- Jastrzębski S., *Prawa i rozporządzenia dotyczące wykopalisk*, „Światowit”, Warszawa 1899, t. I, s. 172-173.
- Jokilehto J., *Definition of Cultural Heritage –References to documents in history*, ICCROM Working Group 'Heritage and Society, 2005 (Originally for ICCROM,1990), [http://www.ycarhe.eu/uploads/media/rural-heritage/Cultural-Heritage definitions_ICOMOS 2005.pdf](http://www.ycarhe.eu/uploads/media/rural-heritage/Cultural-Heritage%20definitions_ICOMOS%202005.pdf), [dostęp: 3.01.2023].
- Jurgielewicz-Delegacz E., *Wybrane aspekty karnoprawnej ochrony zabytków na przykładzie Kodeksu karnego z 1997 r.*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 43, s. 142.
- Kaczmarek J., Kierszka M., *Pojęcia „mienia w wielkich rozmiarach”, „zniszczenia w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach” oraz „dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury” w kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 3.
- Kaczmarek J., Zeidler K., *Karnoprawna ochrona zabytków*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 2, s. 83, 86.
- Kaleta B., *Interpol rozszerza dostęp do bazy danych skradzionych dzieł sztuki*, [w:] Kobielska B., (red.), *Katalog utraconych dzieł sztuki*, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, Warszawa 2009.
- Kaleta B., *Międzynarodowa współpraca policyjna w zwalczaniu przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury oraz cennym przedmiotom zabytkowym*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 17.
- Kamiński T., *Przemyt zabytków jako nadużycie statusu poczty dyplomatycznej*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2014, nr 5(1), s. 493–511.
- Karaźniewicz J., *Rola policji w zwalczaniu przestępczości przeciwko dobrom kultury*, „Przegląd Policyjny” 2018, nr 4(132), s. 139.
- Karaźniewicz J., *Specyfika postępowania przygotowawczego prowadzonego w sprawach o przestępstwa przeciwko dobrom kultury*, „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 1, s. 50-52.
- Karcz-Kaczmarek M., Kaczmarek I., *Narodowy zasób biblioteczny jako dobro chronione w prawie administracyjnym*, [w:] Duniewska Z., (red.), *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, Łódź 2014, s. 243.

- Karecka L.M., *Mienie zwane podworskim w Muzeum Narodowym w Warszawie*, „Muzealnictwo” 2012, t. 53, s. 51.
- Karpowicz M., *Jednostka do zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom: zbędna potrzeba czy niezbędna konieczność*, „Rzeczpospolita” z dn. 31 maja 2007 r. C9.
- Karpowicz M., *Krajowe i międzynarodowe uwarunkowania ścigania przestępstw przeciwko zabytkom*, [w:] Karpowicz M., Ogrodzki P., (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczytno 2005, s. 72.
- Karpowicz M., *Dopóki jest nadzieja – po półwieczu barokowy relikwiarz wraca do Zuzeli*, [w:] Judycki Z., Karpowicz M., (red.), *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, Lublin 2009, s. 67-72.
- Kędzior A., Jakubowski A., *The Role of the European Union in Combatting the Illicit Trafficking of Cultural Objects – Towards a New Action Plan*, „Santander Art and Culture Law Review” 2021, nr. 2, s. 17.
- Kila J.D., *From crimes against art to crimes against cultural property: New perspectives and dimensions in art crime*, [w:] Kila J.D., Balcells M., (red.), *Cultural Property Crime An Overview and Analysis of Contemporary Perspectives and Trends*, Leiden-Boston 2014, s. 168-169.
- Kind K.H., *The Role of INTERPOL in the Fight Against the Illicit Trafficking in Cultural Property*, [w:] Manacorda S., Chappell D., (red.), *Crime in the Art and Antiquities World Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer-Verlag, New York, s. 175-177.
- Kitajewska K., *Na tropie „Mony Lisy”. Pierwsze badania kryminalistyczne w śledztwie dotyczącym zaginionego dzieła sztuki w XX wieku*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 86.
- Klasztor jaskinią zbrodni. Ksiądz świętokradzcą, złodziejem, cudzołózcą i mordercą brata, inni księża współnikami*, „Gazeta Robotnicza” 2010, nr 119, 11.10.2010 r., s. 1-2.
- Kobyliński Z., *Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 2, s. 142-151.
- Kobyliński Z., *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Polsce na przełomie tysiącleci*, „Ochrona i konserwacja zabytków” 1998, nr 9/98, s. 18.
- Kobyliński Z., *Własność Dziedzictwa Kulturowego*, Warszawa 2009.
- Kocewicz S., Ogrodzki P., Rulewicz J., *Vademecum Zabezpieczenia obiektów sakralnych*, wyd. IV, Warszawa 2012.
- Kocewicz S., Ogrodzki P., Rulewicz J., *Vademecum Zabezpieczenia Muzeów*, Warszawa 2002.
- Kocewicz S., Ogrodzki P., *Ochrona i Bezpieczeństwo Muzeów*, Warszawa 2006.
- Kodeks Etyki dla Muzeów*, tłum. Rybiński P., [w:] Włodarski J., Zeidler K., (red.), *Prawo Muzeów*, Warszawa 2008, s. 244-245.
- Komsta A., *Problem dark tourism i jego możliwości w Polsce*, „Turystyka Kulturowa” 2013, nr 2.
- Kondziela H., *Prof. dr Kazimierz Malinowski (1907-1977). Z żałobnej karty (s. 84-86) (pol.)*, „Kronika Miasta Poznania” 1978, nr 4, <http://konserwatorstwo.umk.pl/wp-content/uploads/Malinowski-Kazimierz-1.pdf>, [dostęp: 20.02.2023].
- Konstankiewicz M., art. 39, [w:] Niewęglowski A., Konstankiewicz M., (red.), *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016,.
- Konstankiewicz M., *Regulacje prawa polskiego mające znaczenie dla działalności archiwalnej*, „ARCHEION” 2020, T. CXXI, s. 28.
- Konstankiewicz M., *Trzydzieści lat obowiązywania Ustawy z 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, „Archiwista Polski” 2014, nr 2, s. 61-69.
- Kotowski W., art. 21(nb), [w:] Kotowski W., *Ustawa o Policji. Komentarz*, wyd. IV, LEX/el. 2021.
- Kowalska E., *Własność zabytku a dyskrejonalna władza konserwatorska*, Gdańsk 2020.
- Kowalski W., Art. 35. *Sprzedaż, zamiana, zastaw lub darowizna zabytków...*, [w:] Zeidler K., Marcinkowska M., (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli esej o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2017, s. 255.
- Kowalski W., *Dawne i współczesne uwarunkowania prawne kolekcjonerstwa w Polsce*, [w:] T.F. de Rosset, Kluczeńska-Wójcik A., Tołysz A., (red.), *Kolekcjonerstwo polskie XX i XXI wieku. Szkice*, Warszawa 2015, s. 205.
- Kowalski W., *Droga do konwencji UNIDROIT z 1995 roku oraz jej podstawowe rozwiązania*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 78.
- Kowalski W., *Konwencja UNESCO o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjęta dnia 2 listopada 2001 r. na Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu*, [w:] Zalasinska K., (red.), *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury, Komentarz*, Warszawa 2014, s. 312-320.
- Kowalski W., *Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury*, „Studia i Materiały, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych” 1996, nr 102.
- Kowalski W., *Nabycie dzieła sztuki od osoby nieuprawnionej*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 7, s. 5-21.
- Kowalski W., *Nabycie własności dzieła sztuki od nieuprawnionego*, Kraków 2004.

- Kowalski W., *Wydobywanie zabytków z morza w świetle Konwencji UNESCO o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego z 2001 roku*, „Santander Art and Culture Law Review” 2022, nr 1, s. 26.
- Kowalski W., *Zabytek*, [w:] K Zeidler (red.), *Leksykon Prawa Ochrony Zabytków*, Warszawa 2010.
- Kozubal M., *ArtSherlock już nie wytropi obrazu*, „Rzeczpospolita, wydanie internetowe”, <https://www.rp.pl/historia/art1346371-artsherlock-juz-nie-wytropi-obrazu>, [dostęp: 3.02.2023].
- Krawczyk R., *Analiza czynników kształtujących modus operandi sprawców niszczenia zabytków nieruchomych w Polsce*, [w:] Trzciniński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 141-142.
- Krawczyk R., *Kryminalistyczna problematyka przestępczości przeciwko dobrom kultury mity i rzeczywistość*, [w:] Gruza E., Goc M., Tomaszewski T., (red.), *Co nowego w kryminalistyce – przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości*, Warszawa 2010, s.191.
- Krawczyk R., *Niszczenie zabytków nieruchomych w Polsce - problematyka prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna*, Kraków 2017.
- Krawczyk R., *Niszczenie zabytków nieruchomych w Polsce. Analiza prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna*, Kraków 2015.
- Krochmal T., *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, Warszawa 2006.
- Krochmal T., *Rys historyczno-prawny ochrony dzieł sztuki i zabytków ruchomych w Polsce*, [w:] Jakubowski Z., Ziemiński S., (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 230, 233.
- Krochmal T., *Ochrona zabytków ruchomych przed nielegalnym wywozem z Polski*, praca napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Mariana Lipko, Warszawa 2006.
- Krupiński W., *Działania Straży Granicznej w zakresie zwalczania przestępczości dotyczącej przemytu zabytków*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 9.
- Krupiński W., *Nowe zjawiska w przemyśle zabytków w ocenie Straży Granicznej*, [w:] Trzciniński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza. Zapobieganie. Zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 22-23.
- Krupiński W., *Rozszerzenie Układu z Schengen*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2007, nr 4, s.7.
- Książkowska-Kukulka A., *Dobra kultury jako przedmiot ochrony w prawie karnym*, „Prokuratura” 2007, nr 2(30), s. 115-116.
- Kuhnke M., *Odzyskane arcydzieło*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 4(73), s. 4.
- Kuhnke M., *Tajemnicze losy „Madonny pod jodłami” Lucasa Cranacha Starszego*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1999, nr 3(15), s. 19-20.
- Kulesza J., *Wykorzystanie i publiczne rozpowszechnienie chronionego Znak Polski Walczącej. Glosa do wyroku Sądu Rejonowego w Szczecinie z dnia 19 czerwca 2017 r., II W 1357/16*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 3, s. 150.
- Kulik M., *Komentarz do przepisów karnych ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Lex/el. 2010.
- Kulik M., Szczekała A., *Odpowiedzialność karna za przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010.
- Kurpiak W., Matthias F., *Wyposażenie sejfów chroniącego wizerunek Matki Boskiej na Jasnej Górze w nową szybę kuloodporną, system klimatyzacyjny i specjalne oświetlenie*, „Ochrona Zabytków” 2015, nr 1, s. 213-214.
- Kurzepa B., *Wprowadzanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dóbr kultury z państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 11, s. 61-62.
- Kuźmicka-Sulikowska J., *Nabycie prawa własności rzeczy ruchomej od osoby nieuprawnionej (uwagi o interpretacji art. 169 kodeksu cywilnego)*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4.
- Lange M., *Międzyresortowe porozumienie służb w sprawie zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2006, nr 1.
- Lange M., *Praktyczne Aspekty Zwalczania Przestępczości Skierowanej Przeciwko Zabytkom*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3(87), s. 44.
- Lenczowska-Soboń K., *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Warszawa 2022.
- Lewicki J., *Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 52/4(207), s. 377.
- Lizak A., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 maja 2016 roku (sygn. akt Kp 2/15, OTK ZU nr A/2016, poz. 23)*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1(3), s. 171.
- Lizak A., *Prawne aspekty utworzenia krajowego rejestru utraconych dóbr kultury*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2017, XVI, nr 1.
- Lorentz S., *Udział Muzeum Narodowego w dziele ratowania Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Ochrona Zabytków” 1973, r. 26, nr 1, s. 7.
- Löschburg W., *Cienie nad Akropolem*, Warszawa 1991.
- Löschburg W., *Kradzież Mony Lisy*, Warszawa 1984.

- Łazarowicz S., Sieroszewski W., *Przepisy prawne dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów*, Warszawa 1970.
- Łągiewska M., *Ratyfikacja konwencji UNIDROIT z 1995 r. – mrzonka czy realna perspektywa?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2021, nr 3, s. 131.
- Łuczak M., *Policja w walce o zabytki*, Warszawa 2020.
- Łuczak M., *Znaczenie rejestracji zabytków sakralnych*, [w:] Z. Judycki, Karpowicz M., (red.), *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, Lublin 2009, s.102
- Łukaszuk L., *Międzynarodowa ochrona dóbr kultury*, [w:] *Prawna ochrona dóbr kultury*, Gardocka T., Sobczak J., (red.), Toruń 2009, s. 42-43.
- Mackenzie S., *The Market as Criminal and Criminals in the Market: Reducing Opportunities for Organised Crime in the International Antiquities Markets*, *Crime in the Art and Antiquities World* Illegal Trafficking in Cultural Property, Stefano Manacorda, Duncan Chappell, New York 2011.
- Mader S., *To, co warto ukraść, warto również chronić. Kradzieże w małych i regionalnych muzeach*, [w:] *Kradzieże w muzeach – przyczyny, skutki, wnioski*, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, Warszawa 2006, s. 65
- Magri G., *Directive 2014/60/EU and Its Effects on the European Art Market*, „Santander Art and Culture Law Review” 2016, nr 2, s. 207.
- Majewski E., *Prawa i rozporządzenia dotyczące wykopalisk*, „Światowit”, „Światowit”, Warszawa 1900, t. II, s. 231.
- Majewski P., *Nasze było dla nas bezcenne..., Ochrona dóbr kultury w działalności Polskiego Państwa Podziemnego 1939–1945*, „Muzealnictwo” 2017, nr 58, s. 15.
- Majewski P., *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939-1945*, Warszawa 2005.
- Makiła-Polak J., *Problematyka niszczenia zabytków nieruchomych w Polsce na przykładzie sprawy zburzenia willi na ulicy Zgierskiej w Łodzi*, [w:] Trzciniński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 115-138.
- Makiła-Polak J., *Przypadek Antoniego M. – kolekcjonera prywatnego epoki PRL-u*, [w:] T.F. de Rosset, Kluczeńska-Wójcik A., Tołysz A., (red.), *Kolekcjonerstwo polskie XX i XXI wieku. Szkice, Tomasz*, Warszawa 2015, s.197.
- Malinowski K., *Co wnosi nowego ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach?*, „Ochrona zabytków” 1962, nr 2, s. 7.
- Malinowski K., *Dziesięciolecie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach*, „Ochrona zabytków” 1973, nr 2, s. 86.
- Malinowski K., *Międzynarodowy charakter ochrony zabytków*, „ACTA UNIVERSITATIS NICOLAI COPERNICI Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 1977, nr 6, s. 20.
- Malinowski K., *Psychologiczne i socjologiczne przesłanki kolekcjonerstwa i opieki nad zabytkami*, Poznań 1973.
- Manacorda S., *Criminal Law Protection of Cultural Heritage: An International Perspective*, [w:] Manacorda S., Chappell D., (red.), *Crime in the Art and Antiquities World: Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York 2011, s. 45.
- Manikowska E., *Polska Historia Sztuki a Wielka Wojna*, *Rocznik Historii Sztuki PAN*” 2015, t. XL, s. 5.
- Manikowska E., *W stronę muzeum narodowego. Kolekcje i budowa polskiej tożsamości kulturowej u progu niepodległości*, [w:] Kłudkiewicz K., Mencfela M., (red.), *Miłośnictwo rzeczy – studia z historii kolekcjonerstwa na ziemiach polskich w XIX wieku*, Warszawa 2014, s. 70.
- Maniurka P.P., *Prawna ochrona zabytków kościelnych. Problemy dóbr kultury w świetle norm kościelnych*, [w:] Natanaela S., Błażejczyk W., Majewski P., (red.) *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, Warszawa 2019, s. 118, 122-123.
- Marcinkowska M., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury, jako dziedzina prawa międzynarodowego*, [w:] Zeidler K., (red.), *Prawo Ochrony Zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2014, s. 45-46.
- Marcinkowska M., *Rekordowa kradzież*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2014, nr 1-2(78-79), s. 71-75.
- Marek A., *Karnoprawna ochrona dóbr kultury w Polsce. Próba oceny*, [w:] Jakubowski Z., Ziemiński S., (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 58.
- Maszeńska-Knappe J., *Muzeum kryminalne do celów naukowych*, „Na Posterunku: gazeta Policji Państwowej” 1927, nr 30, 23 lipca, s. 3-5.
- Mądrzejewski W., *Przestępczość zorganizowana – system zwalczania*, Warszawa 2008.
- Merryman J.H., *Two Ways of Thinking About Cultural Property*, “The American Journal of International Law” 1986, vol. 80(4), s. 831-853, <https://www.yorku.ca/kdenning/+++3130%202007-8/Merryman%20Two%20Ways%20of%20Thinking.pdf>, [dostęp: 3.01.2023].
- Merta-Staszczak A., *Czynniki wpływające na stan zachowania obiektów zabytkowych po 1945 roku na Dolnym Śląsku*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2016, nr 1(5), s. 29
- Mężyński A., *Kommando Paulsen: październik-grudzień 1939*, Warszawa 1994.

- Michalski M., *Działalność „poszukiwaczy skarbów” jako zagrożenie dla dziedzictwa archeologicznego w Polsce*, [w:] Sabaciński M., Trzciński M., (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury: aspekty prawnokarne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 86.
- Mikołajczak J., *Działalność Dolnośląskiej Policji w zwalczaniu przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury*, [w:] Karpowicz M., Ogrodzki P., (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczecino 2005, s. 239.
- Miliszkiewicz J., *Falszywy obraz za fikcyjną cenę*, „Rzeczpospolita – Rzecz o prawie”, 7.05.2014.
- Miliszkiewicz J., *Fikcyjne ceny na krajowym rynku sztuki i ich skutki prawne*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Wydział Prawa Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, Toruń 2010.
- Ministerstwo Kultury i Sztuki, *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*, wyd. Ministerstwo Kultury i Sztuki, Warszawa 1920.
- Moś A., *Zasady relacji między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim w zakresie ochrony kościelnych dóbr kultury*, Gdańsk 2021.
- Mottese E., *Preventive Measures in the Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property: An Overview*, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 2, s. 139-140.
- Mozgawa M. (red.), *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2007.
- Mysliński M., *Kradzieże biżuterii i sakraliów w świetle wybranych dziewiętnastowiecznych dokumentów Dyrekcji Policji w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” LXXVI, Kraków 2010, s. 149-151.
- Myśliński M., *Złotnicy krakowscy i ich cech w latach autonomii galicyjskiej 1866–1914*, Kraków 2011.
- Nahlik S.E., *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Wrocław – Kraków 1958.
- Narodowska J., Duda M., *Wandalizm zabytków z perspektywy kryminologicznej*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1, s. 42.
- Nicholas L.H., *Grabieże Europy. Losy dzieł sztuki w trzeciej rzeszy i podczas drugiej wojny światowej*, Kraków 1997.
- Nieciówna H., *Ograniczenie wywozu dzieł sztuki w Polsce w świetle zalecenia UNESCO*, „Ochrona zabytków” 1968, nr 2, s. 36, 39.
- Niedźwiedz M., *Obrót dobrami kultury w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 2000, z. 73, s. 47, 128–129.
- Niedźwiedz R., *Publikowanie informacji z przeprowadzonych czynności policyjnych w sieci Internet przez osoby podejrzane o przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu jako nowa forma obrony przed odpowiedzialnością karną*, [w:] Sabaciński M., Trzciński M., (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury: aspekty prawnokarne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 93-100.
- Niewęglowski A., art. 54, [w:] Konstankiewicz M., Niewęglowski A., (red.), *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Niewęglowski A., *Obrót materiałami archiwalnymi – zagadnienia wybrane*, „Archeion” 2014, t. 115, s. 51-55.
- Noce V., *Kolekcja egoisty: szalona przygoda notorycznego złodzieja dzieł sztuki i inne pouczające historie*, Warszawa 2008.
- Nowak P., *Działania ONZ wobec nowych zagrożeń w stosunkach międzynarodowych na przykładzie wybranych rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ w 2015 roku*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne”, 2016, nr 15(4), s. 232.
- Nowakowski R., Sabatier P., *Przemyt dzieł sztuki we Francji z punktu widzenia służb celnych*, [w:] Karpowicz M., Ogrodzki P., (red.), *Międzynarodowa Współpraca służb Policyjnych Granicznych i Celnych w Zwalczaniu Przestępczości Przeciwko Zabytkom*, Szczecino 2005, s. 338-342.
- Ogrodzka K., *Zabytki na złom? Rzecz o zrabowanych sukienkach z obrazu Matki Bożej Ostrożańskiej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2014, nr 1-2 (78-79), s. 48-51.
- Ogrodzki P., *Biblioteki klasztorne – zagrożone dziedzictwo kultury*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 3(72), s. 26-28.
- Ogrodzki P., *Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Artistico, Włoski Wydział Policji ds. Ochrony Zabytków Sztuki*, „Cenne, bezcenne, utracone” 1999, nr 3(15), s. 9, <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2019/08/CBU-1999-03-09-OGRODZKI.pdf>, [dostęp: 01.03.2023].
- Ogrodzki P., *Czy odyskamy monstrancję z Sądowa?* , „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2011, nr 4 (69), s. 22-26.
- Ogrodzki P., *Gdzie jest monstrancja ze Świętej Lipki?* , „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 2(8), s. 30-31.
- Ogrodzki P., *Kradzież obrazu Claude’a Moneta Wybrzeże w Pourville z Muzeum Narodowego w Poznaniu*, [w:] *Kradzieże w muzeach – przyczyny, skutki, wnioski*, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, Warszawa 2006, s. 59–64.
- Ogrodzki P., *Kradzież z Muzeum w Lidzbarku Warmińskim*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2000, nr 2(20), s. 4-5 i 37
- Ogrodzki P., *Kradzieże dzieł sztuki w Polsce. Kradzież z Państwowego Muzeum Zamkowego w Pszczynie*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 1(7), s. 16–17.

- Ogrodzki P., *Kradzieże zbiorów z polskich muzeów*, [w:] Włodarski J., Zeidler K., (red.), *Prawo Muzeów*, Warszawa 2008.
- Ogrodzki P., *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, [w:] Zeidler K., (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków, 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010, s. 148-151.
- Ogrodzki P., *Międzynarodowy Rejestr Zaginionych Dziel Sztuki. The Art Loss Register (ALR)*, „Cenne Bezcenne, Utracone” 1997, nr 2.
- Ogrodzki P., *Muzealiów Zabezpieczenie*, [w:] Zeidler K., (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2010, s. 173.
- Ogrodzki P., *Porozumienie w sprawie zwalczania przemytu zabytków*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2005, nr 1.
- Ogrodzki P., *Prawne formy ochrony zabytków przed skutkami nielegalnego wywozu*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2007, Nr 4, s. 4.
- Ogrodzki P., *Prawne formy ochrony zabytków przed skutkami nielegalnego wywozu*, „Cenne, Bezcenne / Utracone” 2007, nr 4.
- Ogrodzki P., *Przemyt zabytków jako nowa forma przestępczości zorganizowanej*, [w:] Ogrodzki P., (red.), *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Warszawa 2005.
- Ogrodzki P., *Przestępczość na szkodę obiektów sakralnych w świetle danych statystycznych i analiz Ośrodka Ochrony i Konserwacji Zabytków (wielkość zjawiska i jego przyczyny)*, Sympozjum - Bezpieczne świątynie, Klasztor O.O. Paulinów na Jasnej Górze, Jasna Góra 1996.
- Ogrodzki P., *Przestępczość przeciwko zabytkom (Charakterystyka zagrożenia)*, [w:] Ogrodzki P., (red.), *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w Warszawie, Warszawa 2005, s. 9, 11, 17.
- Ogrodzki P., *Przestępczość przeciwko zabytkom (krótka charakterystyka zagrożenia)*, [w:] Karpowicz M., Ogrodzki P., (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczytno 2005, s. 143.
- Ogrodzki P., *Przestępczość przeciwko zabytkom (współpraca organów ścigania z instytucjami kultury i służbą ochrony zabytków w jej zwalczaniu)*, [w:] Kaczmarek J., (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006, s. 117-118.
- Ogrodzki P., *Skradziona Madonna*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 6, s. 3-4.
- Ogrodzki P., *Skradzione dzieło Mikołaja Kopernika*, „Cenne Bezcenne Utracone” 1999, nr 1 (13), s. 9 i 13.
- Ogrodzki P., *Skradziony czy spalony? Krótka historia kaliskiego obrazu P.P.Rubensa*, „Zdjęcie z krzyża”, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2000, nr 2(20), s. 3.
- Ogrodzki P., *Szczęśliwy powrót Madonny z Gościeszyna*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1999, nr 4(16), s. 10-11.
- Ogrodzki P., *Wandale w muzeach*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2011, nr 3 (68), s. 32.
- Ogrodzki P., *Włamanie do Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1998, nr 3, s. 28-29.
- Ogrodzki P., *Powrót do Sadłowa*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 4 (73), s. 5-6.
- Olejniczak D., *Falszerstwa dzieł sztuki*, „Spotkania z zabytkami” 2007, nr 5, s. 37.
- Olejniczak D., *Zarys problematyki prawnej falszerstw dzieł malarskich*, [w:] Włodarski J., Zeidler K., (red.), *Prawo Muzeów*, Warszawa 2008, s. 82.
- Oostman N., *Art Crime*, oxford bibliographies, <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195396607/obo-9780195396607-0314.xml>, [dostęp: 3.01.2023].
- Osiewicz K., *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą (wybrane przepisy z komentarzem)*, [w:] Kocewiak S., (red.), *ABC Dokumentacja organizacyjno-ochronna w muzeach i wybrane przepisy prawa*, nr 5, Warszawa 2015, s. 34-58.
- Paczuski W., *Handel dziełami sztuki w Unii Europejskiej*, Kraków 2005.
- Paczuski W., *Między wartościowaniem zabytków a własnością. Pierwowzór z dekretu Rady Regencyjnej z 8 listopada 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury* [w:] Szafrński W., Zalasieńska K., (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009, s. 21-52, 53-72.
- Padewska K., *Kradzież we Lwowskiej Galerii Obrazów*, „Cenne Bezcenne Utracone” 1999, nr 3, s. 28-29.
- Paździor M., *Polska zmiana ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach 1990*, „Ochrona zabytków” 1991, nr 2, s. 66.
- Peiper L., *Komentarz do kodeksu karnego: prawa o wykroczeniach i przepisów wprowadzających wraz z niektórymi ustawami dodatkowymi i wzorami orzeczeń do prawa o wykroczeniach*, Kraków 1933.
- Perkowska M., *Cudzoziemcy jako sprawcy przemytu zabytków – wybrane aspekty kryminologiczne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 43, s. 265-266 i 268-269.
- Perzyna P., *Zanim powstało Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Refleksje o rozliczaniu przeszłości i traktowaniu akt w Polsce*, „Przegląd Archiwalny IPN” 2020, t. 13, s. 17-18.
- Pęksa W., *Prawo archiwalne - wprowadzenie do zagadnienia*, [w:] Robótka H., (red.) *Prawo archiwalne. Stan*

- aktualny i perspektywy zmian, Toruń 2007, s. 25.
- Piątkowicz J., Lax G., Jakubiec J., *Służba Śledcza – Podręcznik dla szkolenia funkcjonariuszy policji państwowej*, (pisownia oryginalna), Warszawa 1928.
- Plich A., *Zbrodnia komunistyczna w aspekcie uregulowań ustawy o amnestii z dnia 7 grudnia 1989 r.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2009, nr 3, s.113-115.
- Pływaczewska A.E., *Wandalizm dzieł sztuki jako zjawisko naruszające ład społeczny*, [w:] Pływaczewski W., Buczyński S., (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015, s.118.
- Pływaczewski W., *Kontrowersje wokół ekspertyzy w sprawach dotyczących oceny wiarygodności dzieła*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 3, s. 31-32.
- Pływaczewski W., *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, [w:] Szafrński W., Zalasinska K., (red.), *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, Poznań 2009.
- Pływaczewski W., *Ochrona światowego dziedzictwa kulturalnego przed zamachami terrorystycznymi*, [w:] In-decki K., (red.), *Przestępczość terrorystyczna. Ujęcie praktyczno-dogmatyczne*, Poznań-Białystok-Łódź 2006.
- Pływaczewski W., *Patologie w obrębie współczesnego rynku dzieł sztuki – perspektywa krajowa i międzynarodowa*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010, s. 246-247.
- Pływaczewski W., *Pranie pieniędzy oraz inne nielegalne transakcje finansowe z perspektywy międzynarodowego rynku dzieł sztuki*, [w:] Pływaczewski E.W., (red.), *Proceder prania pieniędzy i jego implikacje*, Warszawa 2013.
- Pływaczewski W., *Symptomy zagrożeń korupcyjnych na rynku sztuki*, „Przegląd policyjny numer specjalny-praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom - Szczytno” 2007, nr 3(87), s. 11-12.
- Pływaczewski W., *Zjawisko grabieży dziedzictwa kultury na przykładzie przestępczości transgranicznej*, [w:] Dembiński A., Pietraszko L., (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i materialnego pogranicza*, Lublin 2011, s. 207.
- Pływaczewskiego W., *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, [w:] Szafrński W., Zalasinska K., (red.), *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009.
- Pływaczewskiego W., *Patologie w obrębie współczesnego rynku dzieł sztuki – perspektywa krajowa i międzynarodowa*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Podstawka W., *Międzynarodowe powiązania złodziei dzieł sztuki sakralnej na przykładzie sprawy krzeszowskiej*, [w:] Jakubowski Z., Ziemiński S., (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 256.
- Popławski H., *Przestępstwa z ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, „Nowe prawo” 1986, nr 4-5, s. 109.
- Potocki A., *Krajowy rejestr utraconych dóbr kultury jako nowy środek prawny ochrony dziedzictwa kulturowego*, [w:] Kruk E., Lubeńczuk G., Drab T., (red.), *Tendencje rozwojowe prawa administracyjnego*, Lublin 2017.
- Potocki A., *Losy cudownej ikony Matki Boskiej Rudeckiej – Królowej Bieszczadów*, „Karpacki Przegląd Społeczno-Kulturalny” 2023, nr 1(51), <https://kulturakarpac.eu/wp-content/uploads/2023/07/51.pdf>, s. 17-18, [dostęp: 05.03.2023].
- Prażmowska K., *Sprawa Al Mahdiego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym: przełomowy wyrok czy stracona szansa?*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, nr 2(78), s. 321.
- Proces rozpoczęty sprawa Macocha*, Dodatek do dziennika „Rozwój” 1912, nr 47, 27 lutego 1912, s. 8.
- Prokop J., *O kradzieżach w polskich bibliotekach i innych placówkach kultury na przełomie XX i XXI wieku*, „Studia o Książce i Informacji” 2014, nr 33, s. 13.
- Pruszek T.A., *Zabezpieczenie i ratowanie dzieł sztuki w Warszawie wobec zagrożeń w okresie II wojny światowej*, „Almanach Muzealny” 2014, nr 8, s. 192.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001, t. I.
- Pruszyński J., *Ochrona zabytków w II Rzeczypospolitej – zagadnienia prawne*, [w:] Gumowska M., (red.), *Konserwator i Zabytek in memoriam Jerzego Remera*, Warszawa 1991.
- Pruszyński J., *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza. Organizacja. Prawo*, Warszawa 1989.
- Pruszyński J., *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestolecu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” 1988, nr 2, s. 82.
- Pruszyński J., *Przestępstwo miastobójstwa? Projekt konwencji międzynarodowej AIDA*, „Ochrona zabytków” 1996, nr 1.
- Pruszyński J., *Wywóz zabytków i dóbr kultury w świetle prawa (uwagi de lege ferenda)*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 2, s. 47.

- Pruszyński J., *Zabytek – pamiątka czy dobro kultury?*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 3, s. 263-264.
- Przyborowska-Klimczak A., *Dobro kultury*, [w:] Zeidler K., (red.), *Leksykon Prawa Ochrony Zabytków*, Warszawa 2010, s. 31.
- Przyborowska-Klimczak A., *Międzynarodowa współpraca w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010, s. 47.
- Przyborowska-Klimczak A., *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI wieku*, Lublin 2011.
- Pszczyński M., *Art. 26. Zabrania się wywozu z granic Państwa Polskiego...*, [w:] Zeidler K., Marcinkowska M., (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli esej o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2017, s. 202-203.
- Purchla J., *Dziedzictwo a transformacja*, Kraków 2005.
- Radecki W., [w:] Bojarski M., (red.), *System prawa karnego*, t. 11, *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, Warszawa 2014, s. 1007-1032.
- Radecki W., *O pełną kodyfikację prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 5, s. 54-67.
- Radecki W., *Ochrona dóbr kultury w nowym kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 2, s. 12, 17.
- Radecki W., *Ochrona zabytków w polskim, czeskim i słowackim prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 4, s. 31-32.
- Radecki W., *Pozakodeksowe przestępstwa w dziedzinie kultury*, [w:] Bojarski M., (red.), *System Prawa Karnego*, t. XI, *Szczególne dziedziny Prawa Karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, Warszawa 2017, s. 1075-1077.
- Rau M., *Nielegalny obrót dziełami sztuki w wybranych porządkach krajowych i prawie ponadnarodowym. Zagadnienia porównawcze odnośnie do przepisów karnych market nations i source nations*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2014, nr 9, s. 33-38.
- Rau M., *Przestępstwa przeciwko dobrom kultury w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2021.
- Rau Z., *Rozdział I Pojęcie przestępczości zorganizowanej*, [w:] Rau Z., *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002. LEX.
- Reppas M.J., *Empty „international” museums’ trophy cases of their looted treasures and return stolen property to the countries of origin and the rightful heirs of those wrongfully dispossessed*, “Denver Journal of International Law & Policy” 2007, nr 1, s. 94. <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1270&context=djilp>, [dostęp: 3.01.2023].
- Riccardi R., *Detective dell’arte Carabinieri na straży dziedzictwa kultury*, Gdańsk 2022.
- Rogacka-Łukasik A., *System Internal Market Information jako narzędzie służące odzyskaniu skradzionych lub wyprowadzonych niezgodnie z prawem dóbr kultury*, [w:] Gredka-Ligurska I., Łukasik-Rogacka A., (red.), *Restytucja i ochrona dóbr kultury. Zagadnienia prawne*, Sosnowiec 2017.
- Rojowska E., *Komisja Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych i działalność Polski w ramach jej prac: zarys problemu*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 22, s. 18.
- Romanowska-Zadrożna M., *Badania proveniencyjne w Europie i Stanach Zjednoczonych*, „Muzealnictwo” 2015, nr 56, s. 134-149.
- Romanowska-Zadrożna M., *Badania proveniencyjne w Polsce (część 1)*, „Muzealnictwo” 2016, nr 57, s. 134-148.
- Romanowska-Zadrożna M., *Badania proveniencyjne w Polsce (część 2)*, „Muzealnictwo” 2017, nr 58, s. 172-184.
- Romanowska-Zadrożna M., Nowacki D., *Inskrypcja wskazuje ślad. Zabytkowy kielich odzyskany po latach*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 3-4(84-85), s. 4-9.
- Romanowska-Zadrożna M., *Rola Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w dokumentowaniu i poszukiwaniu współcześnie skradzionych obiektów zabytkowych*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 20-25.
- Rouba M., *Zadania władz publicznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w Rzeczypospolitej Polskiej. Ze szczególnym uwzględnieniem obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO*. Samorząd – ochrona zabytków – UNESCO, Toruń 2013.
- Rozmus D., *O zaklętych skarbach, czyli jak się można łatwo i szybko dorobić*, [w:] Gredka-Ligarska I., Rozmus D., (red.), *Legalne/nielegalne poszukiwanie zabytków i obrotów zabytkami. Na styku archeologii i prawa*, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2017, s. 11.
- Różycki R., *Od chaosu do porządku. Systemowa propozycja rozwiązania problemu organizacji skutecznej ochrony zabytków. Policyjne uwarunkowania i możliwości*, *Przestępczość przeciwko zabytkom* (charakterystyka zagrożenia), [w:] Ogrodzki P., (red.), *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Warszawa 2005, s. 149-162.
- Rulewicz J., *Kradzieże i przemyt dóbr kultury*, Materiały z konferencji państw bałtyckich – Kradzieże i przemyt dóbr kultury, z dn. 22-23 listopada 1994 r., s. 46-47.
- Rupiński J., *Kradzież z włamaniem do obiektów sakralnych*, Akademia Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1989.

- Rydzek T., *Kryminalistyczne pojęcie przestępczości przeciwko dobrom kultury, jej struktura i prognozowanie*, [w:] Jakubowski Z., Ziemiński S., (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce*, Warszawa 1990, s. 83-84.
- Rydzek T., *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty kradzieży dóbr kultury w Polsce w latach 1946–1977*, Warszawa 1983.
- Rymaszewski B., *Polska Ochrona Zabytków*, Warszawa 2005.
- Ryszkiewicz A., *Antykwariusze okupacyjnej Warszawy*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1999, nr 4(16), s. 7.
- Ryszkiewicz A., *Jeszcze o fałszerzach sztuki*, „Cenne, bezcenne, utracone” 1998, nr 3.
- Rzygulski Z., *Lisowczyk Rembrandta – Studium ubioru i uzbrojenia*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1964, nr 2, s. 83-111.
- Sabaciński M., *Dziedzictwo kulturowe, jako narzędzie w rękach tzw. Państwa Islamskiego*, „Cenne. Bezcenne. Utracone” 2015, nr 3/84–4/85.
- Sabaciński M., *Muzealniki na rozdrożu. Głos w sprawie przekazywania muzeom znalezisk archeologicznych z amatorskich odkryć*, „Muzealnictwo” 2012, nr 53, s. 93-99.
- Sabaciński M., *Nielegalne wykopaliska jako forma destrukcji zabytku*, [w:] Trzciniński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnostyka, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 162.
- Sabaciński M., *Opis zjawiska „poszukiwania skarbów” w Polsce*, Projekt analityczno-badawczy dotyczący zjawiska „poszukiwania skarbów” w Polsce, stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2018, niepublikowany, s. 3-4.
- Safiański T., *Działania operacyjne interpolu ukierunkowane na odzyskiwanie skradzionych dzieł sztuki – próba usystematyzowania i oceny skuteczności*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2018, nr 3(92)-4(93), s. 3, http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2018/12/2018-3-4__SAFIANSKI-www.pdf, [dostęp: 3.01.2023].
- Sasin R., *Odzyskiwanie dzieł sztuki – regulacje międzynarodowe systemu ochrony dóbr kultury*, „Kontrola Państwowa” 2017, nr 6, s. 92-103.
- Schneider M., *Protection and Return of Cultural Objects- the Interplay of Law and Ethics*, [w:] Prott L.V., Redmond-Cooper R., Urice S., (red.), *Realising cultural heritage law: Festschrift for Patrick Joseph O’Keefe*, United Kingdom Institute of Art and Law Ltd, Bülth Wells (UK) 2013, s. 130-131.
- Schreiber H., *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r.*, [w:] Zalasinska K., (red.), *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury*, Komentarz, Warszawa 2014, s. 34.
- Shelbourn C., *Improving the Treatment of Heritage Crime in Criminal Proceedings: Towards a Better Understanding of the Impact of Heritage Offences*, [w:] *Heritage crime: Progress, prospects, and prevention*, Grove L.E., Thomas S., (red.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, and New York 2014, s. 203.
- Siemaszko A., *Kradzież dóbr kultury*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, nr 10, s. 123-124.
- Siemionkiewicz M., *Problematyka prowadzenia dochodzeń w sprawach związanych z przestępczością przeciwko dziedzictwu*, [w:] Trzciniński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnostyka, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 280, 287 i 289.
- Sieroszewski W., *Czy ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach dojrzała do nowelizacji? (Artykuł dyskusyjny)*, „Ochrona zabytków” 1971, nr 3, s. 170-171.
- Sieroszewski W., *Odpowiedzialność karna na podstawie przepisów ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach*, *Palestra* 1962, nr 3–4, s. 113.
- Sikorski R., *Obrót dobrami kultury w prawie wspólnotowym*, [w:] Szafranski W., (red.), *Wokół problematyki zabytków i dzieł sztuki*, Poznań 2007, s. 55, 76.
- Siwek A., *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej*, „Kurier Konserwatorski” 2011, nr 10, s. 5.
- Skaldawska A., *Rola służby Celnej w walce z fałszyfikatami*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2009, nr 3, s. 36-39.
- Skaldawska A., *Zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu – Zadania Krajowej Administracji Skarbowej*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s. 8.
- Skoczylas A., *Wywóz zabytków za granicę – Zagadnienia Administracyjnoprawne*, [w:] Szafranski W., (red.), *Wokół problematyki zabytków i dzieł sztuki t.1*, Poznań 2007, s. 24.
- Skorupka M., *Nietypowe badania mechaniczne – oznakowania afrykańskich masek rytualnych Makonde*, „Problemy Kryminalistyki” 2009, nr 264, s. 58.
- Sławik K., *Kradzież z włamaniem do obiektów sakralnych*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 11, s. 103.
- Służba śledcza: podręcznik dla użytku policji państwowej*, skł. gł. w księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1923 (Warszawa: Drukarnia Współczesna), s. 107
- Służba śledcza: pytania i odpowiedzi: dla użytku policji państwowej*, skł. gł. w księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1925 (Warszawa: tłocznia "Współczesna"), s. 33.
- Sobczak J., *Ochrona prawnokarna dóbr kultury*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2009, nr 3, s. 5.

- Sobczak W., *Ochrona dziedzictwa kultury w systemie prawnym Unii Europejskiej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2009, nr 3, s. 105.
- Soldani A., Jankowski D., *Zabytki i opieka. Praktyczny komentarz do nowej ustawy z 23. VII. 2003 r.*, Zielona Góra 2004, s. 79.
- Sroka Ł.T., *Zachować srebra rodowe. Zezwolenia na wywóz zabytków oraz instrumentów muzycznych za granicę jako źródło do historii Żydów po II wojnie światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2017, t. 49, nr 1, s. 115.
- Stachowski L., *Muzea jako strażnicy materiałów archiwalnych*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 1, s. 23-49.
- Stadnicki T., *Funkcja śledcza Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 9, s. 104.
- Stamatoudi I.A., *Cultural Property Law and Restitution*, Commentary to International Conventions and European Union Law, Northampton 2011, s. 143.
- Stanisław J., Pasierb J., *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1968.
- Stankiewicz R., *Antykwariusz – zawód reglamentowany?*, [w:] Kowalski W., Zalasieńska K., (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011, s. 94-106.
- Stec P., *Czy potrzebna jest reglamentacja działalności gospodarczej w zakresie organizacji i prowadzenia aukcji dzieł sztuki?*, [w:] Kowalski W., Zalasieńska K., (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011, s. 82-93.
- Stec P., *Dyrektywa 93/7/EWG z perspektywy dwóch dekad funkcjonowania*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 104-105.
- Stec P., *Zwrot dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium UE*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2010, nr 7/8, s. 101-102.
- Stefański R.A., *Przestępstwo znieważenia zwłok, prochów ludzkich lub grobu (art.262 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 10, s. 20.
- Stelmach J., *Granice falsyfikatu*, [w:] Krawczyk R., (red.), *Zagrożenia dzieł sztuki i meandry ich ochrony*, Kraków 2011, s. 93.
- Sydor P., *Artykuł 109a-109c ustawy o ochronie zabytków – próba ujęcia komparatystycznego*, [w:] Sabaciński M., Trzcinski M., (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury: aspekty prawnokarne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 152-153.
- Szablowski J., *Dzieje inwentaryzacji zabytków sztuki w Polsce: W dwudziestą rocznicę Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków Sztuki 1949 r.*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 2/2(6), s.78-79.
- Szafrąński W., *Aktualne problemy i zagrożenia związane z obrotem dobrami kultury na rynku sztuki w Polsce z perspektywy prawnej ochrony zabytków*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1, s. 58-59.
- Szafrąński W., *Dekret o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki z 1946 roku – czy praktyka rozmięła się z celami regulacji prawnej?*, „STUDIA IURIDICA TORUNIENSIA” 2012, t. 11, s. 225-238.
- Szafrąński W., *Falszerstwa na Polskim rynku sztuki po 1989 roku – etiologia zjawiska*, [w:] Krawczyk R., (red.), *Zagrożenia dzieł sztuki i meandry ich ochrony*, Kraków 2011, s.109.
- Szafrąński W., *Handel dziełami sztuki w Polsce a gry rynkowe – zarys problematyki*, [w:] Kowalski W., Zalasieńska K., (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011.
- Szafrąński W., Jagielska-Burduk A., *Jednorazowe pozwolenie na stały wywóz zabytku za granicę z perspektywy kategorii wieku i wartości – ochrona dziedzictwa kulturowego a rynek sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1(5).
- Szafrąński W., *Księgi ewidencyjne jako element kontroli obrotu zabytkami? Na marginesie projektu ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury*, [w:] I Gredka-Ligarska, Rozmus D., (red.), *Legalne/nielegalne poszukiwanie zabytków i obrót zabytkami. Na styku archeologii i prawa*, Sosnowiec 2017, s. 64-68.
- Szafrąński W., *Mity i patologie obrotu dziełami sztuki*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1.
- Szafrąński W., *Nowe zjawiska w obrębie przestępczości na rynku sztuki w Polsce*, [w:] Trzcinski M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnostyka, zapobieganie, zwalczanie*, Katedra Kryminalistyki Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 45, 58-60.
- Szafrąński W., *Od fałszów z „3P” do „żyrandolowych” aukcji. Nowe zjawiska na rynku sztuki*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 3-4.
- Szafrąński W., *Opinia do projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków w kontekście obrotu dobrami kultury, przeciwdziałania zjawisku fałszerstw oraz analiza skutków wprowadzenia proponowanych regulacji, z uwzględnieniem możliwych systemowych rozwiązań prawnych w tym zakresie* (druk senacki nr 948), <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6931/plik/oe-471.pdf>, [dostęp: 20.07.2023].
- Szafrąński W., *Projekt założeń zmian legislacyjnych w zakresie obrotu ruchomymi dobrami kultury*, Raport „Założenia zmian legislacyjnych w zakresie ochrony zabytków ruchomych w Polsce” pod kierunkiem dr hab. Katarzyny Zalasieńskiej, Powyższe badanie było przeprowadzone w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 r. Nieborów 2017 r.

- Szafrński W., *Regulaminy aukcyjne na polskim rynku sztuki*, [w:] Kowalski W., Zalasńska K., (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011, s. 68.
- Szafrński W., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z perspektywy fałszerza – wokół art. 109a i 109b*, [w:] Zeidler K., (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Warszawa – Gdańsk 2014, s. 570–571.
- Szafrński W., Wilk D., *Sposoby czy metody? Aspekty podmiotowe i przedmiotowe wycen dzieł sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017 nr 1, s. 120.
- Szafrńskiego W., *Handel dziełami sztuki w Polsce a gry rynkowe – zarys problematyki*, [w:] Kowalski W., Zalasńska K., (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Szafrńskiego W., *Nowe zjawiska w obrębie przestępczości na rynku sztuki w Polsce*, [w:] Trzcinski M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Katedra Kryminalistyki Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.
- Szafrńskiego W., *Od fałszów z „3P” do „żyrandolowych” aukcji. Nowe zjawiska na rynku sztuki*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 3-4.
- Szczekala A., *Falszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne*, Warszawa 2012, s. 114.
- Szczerba A., *Rola Carskiej Komisji Archeologicznej w ochronie zabytków archeologicznych na terenie Imperium Rosyjskiego*, „ANALECTA” 2010, r. XIX, nr 1–2, s. 12-13.
- Szepelak K., *Nowa ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury – paradoksy transpozycji przepisów unijnych do prawa polskiego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 12, s. 24-26.
- Szkaradnik T., Jakubowski O., *Spór o własność wachlarzy Kossaków skradzionych z Muzeum w Górkach Wielkich*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2011, nr 4, s. 27-30.
- Szlachetko P., *Śladami złodziei aniołów*, Warszawa 2006, s. 149
- Szmygin B., *System ochrony zabytków w Polsce – Analiza, Diagnoza, Propozycje*, [w:] Szmygin B., (red.), *System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy*, Lublin-Warszawa 2011, s. 7.
- Szulc C., *Kompleksowa ekspertyza kryminalistyczna: w sprawie kradzieży z włamaniem do Bazyliki Archikatedralnej w Gnieźnie*, „Problemy Kryminalistyki” 1986, nr 174, s. 546.
- Szulc S., Szturm de Sztrem E. (red.), *Mały rocznik statystyczny 1939*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1939, s. 278, 343.
- Szumkowski Ł., Tomczyk A., *Sztuka jako prowokacja. Akty wandalizmu wobec dzieł sztuki*, [w:] W. Pływaczewski, Buczyński S., (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015, s. 152.
- Szuniewicz-Stępień M., *Ochrona dóbr kultury w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych*, [w:] Góralczyk K., Szuniewicz-Stępień M., (red.), *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych*, T II, Gdynia 2022, s. 447.
- Szydłowski T., *Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej. Z 227 rycinami i mapką orientacyjną*, Warszawa 1919.
- Szymczyk A., *Współpraca służb konserwatorskich z organami ścigania*, [w:] Zalasńska K., (red.), *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe*, Warszawa 2021, s. 202.
- Świeczyński J., *Grabieżcy kultury i fałszerze sztuki*, Warszawa 1986, s. 142, 158-160.
- Świeczyński J., *Katalog Skradzionych i Zaginionych Dóbr Kultury*, [w:] Jaskulski W., Ogrodzki P., (red.), *Opracowanie redakcyjne: Ośrodek Informacyjno-Koordinacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych*, Warszawa 1988.
- Świeczyński J., *Kryminalistyczna Problematyka Ochrony Dóbr Kultury Narodowej*, Praca doktorska napisana w Zakładzie Kryminalistyki Instytutu Prawa Karnego Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem doc. dr hab. Cieczota Z., obroniona w 1980 r. Praca w archiwum autora.
- Świeczyński J., *Kryminalistyczna problematyka przestępstw przeciwko dobrom kultury: motywacja działań przestępczych*, „Ochrona Zabytków” 1984, nr 37/3 (146), s. 182-185, 692-693.
- Świeczyński J., *Poszukiwanie dzieł sztuki utraconych w wyniku przestępstwa*, „Problemy Kryminalistyki” 1982, nr 158, s. 566-567.
- Świeczyński J., *Przestępczość przeciwko sakralnym dobrom kultury (w ujęciu historyczno-kryminalistycznym)*, [w:] Kowalczyk J., (red.), *Ars sacra et restauratio*, Warszawa 1992, s. 232.
- Świeczyński J., *Zabezpieczanie dóbr kultury przed kradzieżą i pożarem: (technika i zasady stosowania)*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Ośrodek Dokumentacji Zabytków” 1980 Seria B, TOM LXIV, s. 11-88.
- T.D. Bazley, *Crimes of the Art World*, Oxford 2010, s. 21–26.
- Tanaś S., *Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 17
- Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1976, s. 21.
- Thames R., Dorrell P., Lie H., *Object ID - Guidelines for Making Records that Describe Art, Antiques, and Antiquities*, J. Paul Getty Trust, United States of America 1999, s.1-3.

- Treter M., *Muzea współczesne: studium muzeologiczne: początki, rodzaje, istota i organizacja muzeów, publiczne zbiory muzealne w Polsce i przyszły ich rozwój*, „Muzeum Polskie”, Kijów 1917, nr MCMXVIII, s. 27-28.
- Trzciński M., *Definicja zabytku archeologicznego – problemy i kontrowersje wokół stosowania prawa*, [w:] Zeidler K., (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2014, s. 115–122.
- Trzciński M., *Ekspertyzy i eksperci na krajowym rynku sztuki*, [w:] Cieśla R., (red.), *Współczesna problematyka badań dokumentów*, Wrocław 2015, s. 243–252.
- Trzciński M., *Kryminalistyczne i kryminologiczne aspekty przestępstw przeciwko zabytkom archeologicznym*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3.
- Trzciński M., *O niszczeniu zabytków*, [w:] Pływaczewski W., Gadecki B., (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015.
- Trzciński M., *Ochrona prawna dóbr kultury podczas trwania konfliktów zbrojnych: aspekty karnoprawne w kontekście agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze” 2022, nr 13, s. 2006-2007.
- Trzciński M., *Ochrona prawna grobów wojennych: uwagi de lege lata postulaty de lege ferenda*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze = Vroclavs'ko-L'vivs'kij Ūridičnij Zbirnik” 2021, nr 1.
- Trzciński M., *Opinia do projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – aspekty prawnokarne i kryminologiczne* (druk senacki nr 948), <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/se Natekspertyzy/6930/plik/oe-470.pdf>, [dostęp: 20.07.2023].
- Trzciński M., *Poszukiwania skarbów czy poszukiwania zabytków? Między legendą a rzeczywistością*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, nr 88, s. 102.
- Trzciński M., *Prawnokarne i kryminalistyczne aspekty przestępstw popełnianych na stanowiskach archeologicznych*, [w:] Kaczmarka J., (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006, s. 184.
- Trzciński M., *Próba oceny nowych rozwiązań w zakresie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kultury*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, t. 51 i 112.
- Trzciński M., *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010, s. 25, 41.
- Trzciński M., *Przestępczość przeciwko zabytkom*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 6, s. 37, 41, 51.
- Trzciński M., *Skarb ze Środy Śląskiej – powracające kontrowersje*, [w:] Trzciński M., Jakubowski O., (red.), *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, Wrocław 2016, s. 235-245.
- Trzciński M., *Uwagi o ochronie zabytków na marginesie wyroku Sądu Rejonowego w Jeleniej Górze z dnia 1 grudnia 2014 r.* (sygn. akt II K 348/14), „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2015, nr 3, s. 75-84.
- Trzciński M., *Wokół definicji zabytku archeologicznego*, „Ochrona Zabytków” 2007, nr 4, s. 114–115.
- Trzciński M., *Współpraca organów procesowych z biegłymi*, [w:] Trzciński M., (red.) *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, Gdańsk 2019, s. 238-239.
- Trzebski F., *Prawnokarne i kryminalistyczne aspekty ochrony zabytków w zasobach bibliotek i archiwów*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2009, t. XIII, s. 199.
- Trzeszczkowska D., *Regulacje prawne wywozu dóbr kultury w prawie niemieckim*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2010, nr 7/8, s. 106-109
- Tunbridge J., *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2018.
- Tyszkiewicz L., *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 64.
- Unicki M., Kiersnowska A., Związek I., *Rola Straży Granicznej w przeciwdziałaniu przemytowi zabytków w kontekście swobody przepływu towarów*, [w:] Kaczmarka J., (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury*, Kraków 2006, s. 202.
- van Ham T., *The Art of the Internet: A Study of Illegal Online Trading of Cultural Goods*, The Hague, Eleven International Publishing, Netherlands 2011.
- Waltoś S., *Grabież ołtarza Wita Stwosza*, Warszawa 2015.
- Waltoś S., *Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów*, Warszawa 2009.
- Waltoś S., *Misja, etyka, wartości. Pytanie o wartościotwórczą rolę muzeów*, [w:] Wysocki M., (red.), *Komitet Programowy Muzealników Polskich pod przewodnictwem Michała Niezabitowskiego, I Kongres Muzealników Polskich*, Warszawa 2015, s. 25.
- Waltoś S., *Muzealnik jako ekspert na rynku dzieł sztuki*, [w:] Pasieczny R., (red.), *Problematyka autentyczności dzieł sztuki na polskim rynku. Teoria - praktyka – prawo*, Warszawa 2012, s. 313-322.
- Watson P., *Dom aukcyjny Sotheby's za zamkniętymi drzwiami*, Warszawa 2002.

- Węgiel R., *Doświadczenia Policji Krakowskiej w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, [w:] Karpowicz M., Ogródzki P., (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szcztyno 2005, s. 261.
- Węgrzak M., *Zasady prawa ochrony dziedzictwa kultury w orzecznictwie sądów administracyjnych*, Gdańsk 2020.
- Wierczyńska K., Jakubowski A., *Individual Responsibility for Deliberate Destruction of Cultural Heritage: Contextualizing the ICC Judgment in the Al-Mahdi Case*, "Chinese Journal of International Law" 2017, nr 16(4).
- Wilk D., *Falsyfikaty dzieł sztuki w procesie karnym. Wybrane aspekty wykrywcze i dowodowe*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, nr 1(44), s.79-80.
- Wilk D., *Falszerstwa dziedzictwa piśmienniczego w świetle prawa karnego i kryminalistyki*, „Notes Konserwatorski” 2020, nr 22, s. 35-36, 38.
- Wilk D., *Falszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2015.
- Windle J., *Five Areas Which Make the Irish Organized Crime Milieu Distinctive*, "Journal of Contemporary Criminal Justice" 2022, nr 39(1), s. 142-143, https://cora.ucc.ie/bitstream/handle/10468/14186/2022_Windle_OC_Ireland.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp:20.02.2023].
- Witt J., *Ograbianie mogił wojennych z zabytków (w tym broni palnej i amunicji) oraz znieważenie zwłok poległych żołnierzy, czyli problem prywatnych ekshumacji na przykładzie wyroku Sądu Okręgowego w Łodzi z 26 marca 2018, sygn. akt VKa 1319/17*, [w:] Sabaciński M., Trzeciński M., (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 199-209.
- Witt J., *Problemy z oceną skali przestępstwa kradzieży i przywłaszczenia dóbr kultury*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 1(3), s. 233.
- Witt J., *Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu*, Rozprawa doktorska na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Włocławskiego napisana pod kierunkiem dr hab. prof. nadzw. Macieja Trzecińskiego, 2022 r. niepublikowana.
- Wojciechowski P., *Ochrona i konserwacja zasobu w archiwach państwowych w Polsce*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Ireny Mamczak-Gadkowskiej w Instytucie Historii Uniwersytetu im. Mickiewicza A., w Poznaniu, Poznań 2014, <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/12378>, [dostęp:03.01.2023].
- Wojtyńska W., *Działalność państwowych zbiorów sztuki*, „Kronika Zamkowa” 2005, nr 1-2/49-50, s. 193.
- Wójcik A., *Prezentacja przetworzonego Znak Polski Walczącej w ramach zgromadzeń publicznych*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 12, s. 26-27.
- Wylly M.J., *Motives of art theft: A social contextual perspective of value*, Florida State University 2014, s. 91-92 <http://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu:185344/datastream/PDF/view>, [dostęp: 11.07.2023].
- Wysocki M., (red.), *Uchwała na I Kongresie Muzealników Polskich nr 4 o potrzebie przyjęcia spójnej polityki gromadzenia i ochrony zbiorów. Komitet Programowy Muzealników Polskich pod przewodnictwem Michała Rückbitowskiego*, I Kongres Muzealników Polskich, Warszawa 2015, s. 284.
- Zadrozny T., *Rückgabe des beschlagnahmten Bibliotheksgutes – argumentacja Gustava Abba i stanowisko Kajetana Mühlmann. Epizod z dziejów polskich zbiorów artystycznych w okresie II wojny światowej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2021, t. 83, nr 4, s. 729.
- Zadrozny T., *Strategie propagandowych batalii. Ochrona Zabytków w czasie działań wojennych w ujęciu Corneliusa Gurlitta w Dobie Konferencji w Brukseli w 1915 r.*, „Rocznik Historii Sztuki PAN” 2015, t. XL, s. 22, 23.
- Zajadło J., Zeidler K., *Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny*, „Ochrona Zabytków” 2003, nr 1-2.
- Zajdler K., *Pojęcie „dziedzictwa kulturowego” w Konstytucji III RP i jego prawna ochrona*, „Gdańskie studia prawnicze” 2004, t. XII, s. 348.
- Zalasińska K., art. 7, [w:] *Komentarz do Konwencji dotyczącej środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury. Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 212.
- Zalasińska K., *Charakter prawny wpisu do rejestru zabytków*, „Studia Iuridica” 2008, nr 48, s. 326.
- Zalasińska K., *Diagnoza dotycząca prawnej ochrony zabytków ruchomych w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2018, nr 1(90)-2(91), <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2018/09/ZALASINSKA-www.pdf>, [dostęp: 3.08.2023].
- Zalasińska K., *Konwencja UNESCO z roku 1970*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 1(82)-2 (83), s. 99.
- Zalasińska K., Marcinkowska M., *Prawnokarna ochrona zabytków – kierunki zmian*, [w:] Sabaciński M., Trzeciński M., (red.), *Meandry ochrony dziedzictwa kultury. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2019, s. 213.

- Zalasińska K., *Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków – w kierunku systemowych zmian w ochronie zabytków*, <http://cennebezczenne.pl/wp-content/uploads/2019/03/2019-1-2-ZALASINSKA.pdf>, [dostęp: 3.11.2022].
- Zalasińska K., *Pojęcie muzealiów w prawie ochrony dziedzictwa kultury*, [w:] Zeidler K., (red.), *Prawo muzeów*, J. Włodarski, Warszawa 2008, s. 26.
- Zalasińska K., *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010.
- Zalasińska K., *Przeciwdziałanie nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury - wybrane uwagi w związku z wdrożeniem Konwencji UNESCO z 1970 roku w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 95.
- Zalasińska K., *ROZDZIAŁ III Zadania publiczne w obszarze muzealnictwa*, [w:] Zalasińska K. (red.), *Muzea publiczne. Studium administracyjnoprawne*, Warszawa 2013, s. 106.
- Zalęska H., *Wizerunek toruński Stanisława Augusta*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” 1969.
- Zamroczyńska M., *Rola czynności operacyjno-rozpoznawczych w poszukiwaniu utraconych dóbr kultury*, [w:] Gerecka-Zołyńska A., (red.), *Restytucja zabytków w Polsce: ograniczenia i perspektywy*, Poznań 2019, s. 135.
- Zeidler K., *Czy prawo rozumie sztukę ?*, [w:] Gardocka T., Sobczak J., (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010, s. 186-187.
- Zeidler K., *Karnoprawna ochrona dziedzictwa kultury z perspektywy europejskiej*, [w:] Zeidler K., (red.), *Zabytki prawo i praktyka*, Gdańsk-Warszawa 2017, s. 277.
- Zeidler K., *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem oraz Krajowy rejestr utraconych dóbr kultury*, [w:] Zeidler K., Zalasińska K., (red.), *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2015.
- Zeidler K., *Pojęcie „dziedzictwa narodowego” w Konstytucji RP i jego prawna ochrona*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2004, t. XII, s. 343.
- Zeidler K., *Pokrzywdzone zabytki, czyli o tym, czy prawo karne chroni dziedzictwo kultury*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2008, t. 19.
- Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury jako nowa gałąź prawa*, [w:] Zeidler K., (red.), *Zabytki prawo i praktyka*, Gdańsk-Warszawa 2017, s. 86.
- Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007.
- Zeidler K., *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa*, Warszawa 2011.
- Zeidler K., *Słowo wstępne*, [w:] K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010.
- Zeidler K., Trzeciński M., *Wykład prawa dla archeologów*, Warszawa 2009.
- Zeidler K., *Wartość zabytku jako kategoria normatywna*, [w:] Szafrński W., (red.), *Wokół problematyki zabytków i dzieł sztuki*, Poznań 2008, Tom 2, s. 39, 41.
- Zeidler K., *Zabytek jako szczególny przedmiot obrotu handlowego*, „Gdańskie studia prawnicze” 2009, t. XXI, s. 388.
- Zgoliński I., art. 54, [w:] Bułat A., Konarska-Wrzošek V., Oczkowski T., Zgoliński I., (red.), *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2021.
- Zielińska K., *Informacja nt. stanu zagrożenia przestępczością przeciwko dobrom kultury w 2002 r.*, „Cenne Bezczenne Utracone” 2003, nr 1-2 (37-38), s. 6-9.
- Ziółkowski W., *Dziedzictwo kulturowe – świadomość zagrożeń, a rzeczywistość. Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym w Polsce*, [w:] Karpowicz M., Ogrodzki P., (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, Szczecin 2005, s. 215.
- Ziółkowski W., *Przestępczość w Internecie przeciwko zabytkom archeologicznym*, „Cenne, Bezczenne, Utracone” 2006, nr 2(47), s. 13-15.

Akty prawne i urzędowe

Umowy Międzynarodowe

- Traktat o Unii Europejskiej (tzw. Traktat z Maastricht), podpisany dnia 7 lutego 1992 r., (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30).
- Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej Dz. U. UE z 2008 r. C 115, s. 47, wersja skonsolidowana (Dz. U.UE z 2012 r. C 326).
- Traktat ustanawiający europejską wspólnotę gospodarczą (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.).

Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564).

Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa audiowizualnego, sporządzona w Strasburgu dnia 8 listopada 2001 r. (Dz. U. z 2022 r. poz. 914).

Europejska konwencja o przestępstwach związanych z dobrami kultury z 23 sierpnia 1985 r., (ETS No. 119)

Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212 z późn. zm.).

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie 3 października 1985 (Dz. U. z 2011 r. Nr 144, poz. 850).

Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjęta w Paryżu dnia 2 listopada 2001 r. (Dz. U. z 2021 r. poz. 1302).

Konwencja o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa, sporządzona w Strasburgu dnia 8 listopada 1990 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 46, poz. 394).

Konwencja Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu, sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. (Dz. U. z 2008 r. Nr 165, poz. 1028 z późn. zm.).

Konwencja Rady Europy o przestępstwach przeciwko dobrom kultury, przyjęta w dniu 3 maja 2017 r. (Seria Traktatów Rady Europy nr 221).

Konwencja ramowa Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzona w Faro dnia 27 października 2005 r. (Dz. U. z 2023 r. poz. 396).

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018).

Konwencja UNIDROIT w sprawie skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury, podpisaną w Rzymie w dniu 24 czerwca 1995 r., <https://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.pdf>, [dostęp: 3.01.2023].

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190).

Drugi Protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r..

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości, podpisana w Tbilisi dnia 31 maja 2007 r. (Dz. U. z 2008 r. Nr 146, poz. 925 z późn. zm.).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Królestwa Marokańskiego o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i edukacji, podpisana w Warszawie dnia 7 kwietnia 2004 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 165).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Macedonii o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości, podpisana w Warszawie dnia 16 czerwca 2008 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 46, poz. 378).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Mołdowy o współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości, podpisana w Kiszyniowie dnia 22 października 2003 r. (Dz. U. z 2004 r. Nr 228, poz. 2302).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Chile o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej, podpisana w Santiago dnia 13 października 2006 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 229, poz. 1688).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w zwalczaniu przestępczości, podpisana w Warszawie dnia 4 czerwca 2007 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 133, poz. 1093).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki, sporządzona w Wilnie dnia 17 grudnia 1998 r. (M. P. z 2002 r. Nr 31, poz. 491).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 3, poz. 29).

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318).

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501).

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 z późn. zm.).

Akty prawne Unii Europejskiej

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz. U. UE. L. z 2016 r. Nr 119, str. 1 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury (Dz. U. UE. L. z 2019 r. Nr 151).
- Rozporządzenie Rady (UE) nr 36/2012 z dnia 18 stycznia 2012 r. w sprawie środków ograniczających w związku z sytuacją w Syrii oraz uchylające rozporządzenie (UE) nr 442/2011 (Dz. U. UE. L. z 2012 r. Nr 16, str. 1 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Wersja skodyfikowana) (Dz. U. UE. L. z 2009 r. Nr 39).
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1210/2003 z dnia 7 lipca 2003 r. dotyczące niektórych szczególnych ograniczeń w stosunkach gospodarczych i finansowych z Irakiem oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 2465/96 (Dz. U. UE. L. z 2003 r. Nr 169, str. 6 z późn. zm.).
- Rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2021/1079 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające szczegółowe zasady wykonania niektórych przepisów rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury (Dz. U. UE. L. z 2021 r. Nr 234, str. 67).
- Rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) nr 1081/2012 z dnia 9 listopada 2012 r. do celów rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. U. UE. L. z 2012 r. Nr 324, s. 1 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1024/2012 z dnia 25 października 2012 r. w sprawie współpracy administracyjnej za pośrednictwem systemu wymiany informacji na rynku wewnętrznym i uchylającym decyzję Komisji 2008/49/WE ("rozporządzenie w sprawie IMI") (Dz. Urz. UE L 316 z 14.11.2012, str. 1, z późn. zm.).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dz. U. UE. L. z 2014 r. Nr 159, str. 1 z późn. zm.).
- Dyrektywa Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego (Dz. Urz. WE L 074 z 27.03.1993, ze zm.).
- Dyrektywa 2001/84/We Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 września 2001 r. w sprawie prawa autora do wynagrodzenia z tytułu odsprzedaży oryginalnego egzemplarza dzieła sztuki (Dz. Urz. UE L Nr 272, str. 32).
- Dyrektywa 93/7/EWG (Chodzi o - Dyrektywe Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium Państwa Członkowskiego (Dz. U. UE. L. z 1993 r. Nr 74, str. 74 z późn. zm.).)
- Dyrektywa 2014/60/UE (Chodzi o - Dyrektywe Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dz. U. UE. L. z 2014 r. Nr 159, str. 1 z późn. zm.).
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 stycznia 2019 r. w sprawie transgranicznych roszczeń o zwrot dzieł sztuki i dóbr kultury zagrabionych podczas konfliktów zbrojnych i wojen (2017/2023(INI)) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52019IP0037>, [dostęp: 20.02.2023].
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz (2015/2649(RSP), (Dz. Urz. UE C 346 z 21.09.2016).
- Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr S/RES/2199 z 12 lutego 2015 r. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/040/28/PDF/N1504028.pdf?OpenElement>, [dostęp: 3.01.2023].
- Rezolucja Rady Bezpieczeństwa S/RES/2347, 2017, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/079/04/PDF/N1707904.pdf?OpenElement>, [dostęp: 3.01.2023].
- Rezolucja Rady UE nr 14232/12 z dnia 4 października 2012 r. (17541/11 ENFOPOL 415 CULT 111 ENFOCUSTOM 143. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14232-2012-INIT/pl/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ A/RES/69/196, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/709/51/PDF/N1470951.pdf?OpenElement>, [dostęp: 3.01.2023].
- Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego – dokument roboczy służb komisji*, Luksemburg 2019, s. 7, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5a9c3144-80f1-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF>, [dostęp: 3.01.2023].

- Konkluzje Rady w sprawie podejścia UE do dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów i kryzysów z 21 czerwca 2021 r. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9837-2021-INIT/pl/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].
- Konkluzje Rady w sprawie zarządzania ryzykiem w obszarze dziedzictwa kulturowego 2020/C 186/01 ST/8208/2020/INIT, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020XG0605\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020XG0605(01)), [dostęp: 3.01.2023].
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106).
- Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz. U. z 2005 r. Nr 18, poz. 158 z późn. zm.).
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 14 kwietnia 2021 r. w sprawie unijnej strategii zwalczania przestępczości zorganizowanej 2021-2025 COM/2021/170 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0170&from=FR>, [dostęp: 20.02.2023].
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 13 grudnia 2022 r. w sprawie planu działania UE przeciwko nielegalnemu handlowi dobrami kultury, COM(2022) 800 final: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0800&from=EN>, [dostęp: 20.02.2023].
- COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL on an Action Plan for strengthening the fight against terrorist financing COM/2016/050 final <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0050>, [dostęp: 20.02.2023].
- Wniosek Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, Bruksela 30.05.2013, COM(2013) 311 final, 2013/0162(COD), s. 2-3, [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2013\)0311/_com_com\(2013\)0311_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2013)0311/_com_com(2013)0311_pl.pdf), [dostęp: 20.02.2023].
- Wniosek Komisji Europejskiej z dnia 13 lipca 2017 r. dotyczący rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady sprawie przywozu dóbr kultury COM(2017) 375 final, 2017/0158 (COD).

Krajowe akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Drugi Protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 248).
- Ustawa z dnia 06 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
- Ustawa z dn. 27 czerwca 1997 o bibliotekach (Dz. U. z 1997 r., Nr 85, poz. 539).
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2014 r. o ochronie Znaku Polski Walczącej (Dz. U. Poz. 1062).
- Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. z 2016 r. poz. 1330 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz. U. z 2023 r. poz. 654 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1570 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 maja 2022 r. o ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzonej w Faro dnia 27 października 2005 r. (Dz. U. poz. 1288).
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz. U. z 2023 r. poz. 1080).
- Ustawa z dnia 13 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. poz. 1904).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2021 r. poz. 954).
- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. 1962 Nr 10 poz. 48)
- Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2023 r. poz. 615 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2023 r. poz. 57 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1347 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2023 poz. 102).

Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o wykonywaniu handlu oraz niektórych innych rodzajów działalności przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej (Dz. U. z 1983 r. Nr 43, poz. 193 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 75, poz. 474).

Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów (Dz. U. z 2022 r. poz. 2731).

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94).

Ustawa z dnia 19 marca 2004 r. Prawo celne (Dz. U. z 2022 r. poz. 2073 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy - Kodeks pracy (Dz. U. Nr 64, poz. 426).

Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 98, poz. 626).

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385).

Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw.

Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia (Dz. U. z 2021 r. poz. 1995).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego. (Dz.U. 1925 nr 47 poz. 324).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1693 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 r. poz. 571).

Ustawa z dnia 24 lutego 2006 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 50, poz. 362).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz. U. z 2021 r. poz. 1214 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2019 r. poz. 1591).

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87).

Ustawa z dnia 25 stycznia 1933 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. (Dz.U. 1933 nr 10 poz. 62).

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

Ustawa z dnia 27 października 2020 r. o ratyfikacji Konwencji o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w Paryżu dnia 2 listopada 2001 r. (Dz. U. poz. 2201).

Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi (Dz.U. 1933 nr 32 poz. 279).

Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach (Dz. U. Nr 136, poz. 956).

Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o wycofaniu urzędów, ludności i mienia z zagrożonych obszarów Państwa (Dz.U. 1927 nr 78 poz. 678).

Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 2509).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2023 r. poz. 171 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz. U. z 2023 r. poz. 501)

Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1595)

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw (DZ.U. 2011 nr 207 poz.1230).

Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1509 z późn. zm.).

Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z dn. 7 lutego 1919 (Dz.Pr.P.P. 1919 nr 14 poz. 182).

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki (Dz. U. Nr 5, poz. 25).

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r., nr 10, poz. 50).

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz. U. z 1945 r. Nr 3, poz. 13 z późn. zm.).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 marca 1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne (Dz.U. 1943 nr 3 poz. 6).

Dekret Rada Regencyjna z dnia 31 października 1918 r. w sprawie Opieka nad zabytkami sztuki i kultury (Dz.U. 1918 nr 16 poz. 36).

Dekret z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej (Dz.U. z 1946 r. Nr 14, poz. 99).

Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. nr 30, poz. 192).

Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. nr 53, poz. 300).

Dekret z dnia 3 stycznia 1947 r. o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych, Dz.U. 1947 nr 8 poz. 42.

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 marca 1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne (Dz.U. 1943 nr 3 poz. 6).

Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2018 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (Dz. U. poz. 1566).

Rozporządzenia ministra kultury i sztuki z dnia 17 stycznia 1947 r. wydane w porozumieniu z ministrem administracji publicznej oraz ministrem ziem odzyskanych w sprawie rejestracji dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej (Dz.U. z 1947 r. Nr 34, poz. 155).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265).

Rozporządzenie Rady 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. U.L 39, 10.02.2009).

Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 r. o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych (Dz. U. 1944 nr 7, poz. 37).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 maja 2008 r. w sprawie warunków, sposobu i trybu przenoszenia muzealiów (Dz. U. Nr 91, poz. 569).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. poz. 1275).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. poz. 1134).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą (Dz. U. poz. 1240).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1308 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lipca 1975 r. w sprawie prowadzenia księgarń, antykwariatów i sprzedaży dzieł sztuki przez jednostki gospodarki nie uspołecznionej (Dz. U. Nr 27, poz. 142).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 listopada 1998 r. w sprawie ustalenia wykazu bibliotek, których zbiory tworzą narodowy zasób biblioteczny, określenia organizacji tego zasobu oraz zasad i zakresu jego szczególnej ochrony (Dz. U. Nr 146, poz. 955 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 28 maja 1985 r. w sprawie prowadzenia księgarń, antykwariatów, sprzedaży dzieł sztuki oraz prowadzenia działalności w zakresie fonografii przez jednostki gospodarki nie uspołecznionej (Dz. U. Nr 28, poz. 127).

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach (Dz. U. Nr 202, poz. 2073).

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz. U. Nr 10, poz. 51 z późn. zm.).

- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 listopada 2003 r. w sprawie wykroczeń, za które strażnicy straży gminnych są uprawnieni do nakładania grzywien w drodze mandatu karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1350).
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19 grudnia 1925 r. w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych (Dz. U. z 1926 r. Nr 6, poz. 35).
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz.U. 1928 nr 76 poz. 675).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 r. w sprawie przymusowego wycofywania z zagrożonych obszarów Państwa ludności i mienia (Dz.U. 1927 nr 78 poz. 67).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 października 2017 r. w sprawie współpracy dotyczącej restytucji dóbr kultury, w tym zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej (Dz. U. poz. 2023).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 września 1932 r. o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych, będących własnością Państwa (Dz.U. 1932 nr 89 poz. 750).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 lutego 1930 r. o Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki (Dz.U. 1933 nr 32 poz. 279).
- Uchwała nr 172 Rady Ministrów z dnia 9 sierpnia 2022 r. w sprawie "Rządowego programu ograniczania przestępczości i społecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka na lata 2022-2024" (M. P. z 2022 r. poz. 867).
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 kwietnia 2018 r. zmieniające zarządzenie w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Dz. Urz. MKiDN poz. 26).
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 31 sierpnia 2023 r. zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz nazwę Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (Dz. Urz. MKiDN poz. 48).
- Zarządzenia Nr 47 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 26 maja 1964 r. w sprawie zgłaszania konserwatorom zabytków dóbr kultury sprzedawanych przez przedsiębiorstwa zajmujące się obrotem dziełami sztuki oraz przedmiotami o wartości historycznej, naukowej lub artystycznej (Dz. Urz. MKiS Nr 5, poz. 43).
- Decyzje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 maja 2022 r i 30 czerwca 2022 r. (sygn.CI-ZIP.0110.9.2022.IJ, CI-ZIP.0110.8.2022.IJ.), niepublikowane.
- Zarządzenie Nr 70 Komendanta Głównego Policji z dnia 2 grudnia 2019 r. w sprawie Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP z 2019 r. poz. 114 z późn. zm.).
- Decyzja nr 165 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 lipca 2017 r. w sprawie funkcjonowania Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP poz. 51, z 2018 r. poz. 92 oraz z 2019 r. poz. 6), Decyzja nr 125 Komendanta Głównego Policji z dnia 5 kwietnia 2013 r. w sprawie funkcjonowania Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP z 2013 r., poz. 28).
- Porozumienie Generalnego Konserwatora Zabytków i Komendanta Głównego Policji z dnia 10 marca 2005 r. w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom (Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji Nr 6/2005 r., poz. 29).
- Porozumienie o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawie zatrzymywania i zwrotu dóbr kultury nielegalnie przewożonych przez granice państw, sporządzone w Płowdii dnia 22 kwietnia 1986 r. (Dz. U. z 1988 r. Nr 38, poz. 296).
- Porozumienie z dnia 3 listopada 2004 roku pomiędzy Ministrem Finansów, Ministrem Kultury a Komendantem Głównym Policji i Komendantem Głównym Straży Granicznej w sprawie współdziałania w zwalczaniu nielegalnego wywozu za granicę lub przywozu z zagranicy zabytków (Dz.U. KGP 04.21.135).

Orzecznictwo

- Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego w sprawie Ahmada Al Faqi Al Mahdi z 27 września 2016 roku, Sygnatura akt No.: ICC-01/12-01/15, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF, [dostęp: 3.01.2023].
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r., (sygnatura akt: P 12/18).
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 stycznia 2019 r. sygn. akt K1/18 (Dz.U.2019.131).
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 maja 2016 r. sygn. akt Kp 2/15.
- Wyroku Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2021 r., *Sygnatur akt I KA 2/21*, (utrzymujący w mocy wyrok Wojewódzkiego Sądu Okręgowego z dnia 9 grudnia 2020 r.).
- Wyrok Sądu Najwyższego w Warszawie z dnia 22 października 1977 sygn. akt I KR. 09/77 (niepublikowane).
- Wyrok Sądu Najwyższego z 18 grudnia 1986 r., sygn. IV KR 473/86, OSNKW 1987, nr 7-8, poz. 63.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 października 2007 r., II AKa 344/07, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2008, nr 6, poz. 63, s. 41.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 27 czerwca 2018 r., Sygnatura akt II AKa 90/18.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 14 maja 1997 r. sygn. akt II AKa 454/96,

Wyrok Sądu Wojewódzkiego w Warszawie z dnia 20 listopada 1995 r. sygn. akt VIII K 60/94 (niepublikowane).

Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z dnia 30 maja 2007, sygn. I SA/Wa 483/07.

Wyrok Wojewódzkiego w Warszawie IV wydział Karny z dnia 18 grudnia 1976 r. sygn. akt IV K 137/75.

Wyrok Sądu Okręgowego w Częstochowie z dnia 8 sierpnia 2014 r. sygn. akt VII Ka 445/14.

Wyrok Sądu Okręgowego w Jeleniej Górze z dnia 28 kwietnia 2015 r., sygn. VI Ka 148/15.

Wyrok Sądu Okręgowego w Katowicach z 22 czerwca 2016 r., Sygnatura akt VII Ka 282/16.

Wyrok Sądu Okręgowego w Krakowie z dnia 30 grudnia 2010 r., Sygnatura akt III K 313/10.

Wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z dnia 17 grudnia 2012 r. sygn. Ka 1308/12.

Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 26 czerwca 2021 r. Sygnatura akt IV K 118/21.

Wyrok Sądu Okręgowego w Ostrołęce z dnia 20 maja 2015 r. Sygnatura akt II Ka 151/15.

Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z 9 kwietnia 2018 r., sygnatura akt. III K 53/17.

Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 1 lipca 2010 r. Sygnatura akt III K 136/10.

Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 17 lipca 2017 r. Sygnatura akt XVI K 106/17.

Wyrok Sądu Okręgowego w Toruniu z dnia 1 marca 2021 r., Sygnatura akt II K 58/20.

Wyrok Sądu Okręgowego w Zielonej Górze z dnia 23 czerwca 2014 r. (sygn. akt II K 226/07).

Wyrok Sądu Rejonowego dla Krakowa - Nowej Huty z dnia 18 lutego 2014 r. Sygnatura akt VIII K 793/13/N.

Wyrok Sądu Rejonowego dla Krakowa-Krowodrzy z 1 października 2020 r. sygnatura akt II K 755/20/K.

Wyrok Sądu Rejonowego dla Łodzi-Śródmieście w Łodzi, sygn. VK -1393/11.

Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Mokotów z 22 czerwca 2012 r., sygnatura akt XIV K1236/11.

Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Śródmieścia z dnia 20 grudnia 2007 r. Sygnatura akt II K 882/07.

Wyrok Sądu Rejonowego dla Wrocławia-Śródmieście z dnia 7 września 1999 r. sygn. akt V K 10/99, t

Wyrok Sądu Rejonowego w Będzinie z dnia 30 grudnia 2015 r. Sygnatura akt II K 729/11.

Wyrok Sądu Rejonowego w Częstochowie z dnia 24 lutego 2014 r. sygn. akt XVII K 62/12.

Wyrok Sądu Rejonowego w Nowej Soli z dnia 26 stycznia 2012 r. sygn. II K 976/10.

Wyrok Sądu Rejonowego w Ostrołęce z dnia 22 grudnia 2014 r. Sygnatura akt II K 128/14.

Wyrok Sądu Rejonowego w Poznaniu Nowe Miasto i Wilda z dnia 23 lipca 2015 r., Sygnatura akt III K 492/15.

Wyrok Sądu Rejonowego w Raciborzu z dnia 25 sierpnia 2020 r., Sygnatura akt II K 972/19.

Wyrok Sądu Rejonowego w Szczecinie z dnia 10 lipca 2017 r. Sygnatura akt VII W 1357/16.

Wyrok Sądu Rejonowego w Wieliczce z dnia 28 sierpnia 2006 r., Sygnatura akt II K 397/06.

Postanowienie Sadu Rejonowego w Legnicy z dnia 11 maja 2021 r. o zastosowaniu środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania, Sygnatura akt II Kp 438/2021.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 02 marca 2015, sygnatura akt IV KK 380/14.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Krakowie z 22 grudnia 2011 r., Sygnatura akt III KP 822/11.

Przytaczane dokumenty z akt postępowań karnych

- Akt oskarżania Prokuratury Okręgowej w Jeleniej Górze z dnia 1 marca 2014 r., Sygnatura akt RSD-324/14, 2DS-143/14.
- Akt oskarżenia Prokuratury Okręgowej w Zielonej Górze z dnia 5 października 2007 r. w sprawie o sygnaturze akt VI Ds.44/06/S. (niepublikowane).
- Akta postępowania karnego prowadzonego przez prokuraturę wojewódzką w sprawie włamania do Bazyliki Archikatedralnej w Gnieźnie w 1986 r. - sygn. II Ds. 29/86 (niepublikowane).
- Akta postępowania karnego z prokuratury wojewódzkiej w Krośnie (sygn. 4 Ds. 45/92/5).
- Akta z Komendy dzielnicowej Milicji Obywatelskiej Warszawa Śródmieście z 1973 r. (sygn. RSD-781/73).
- Akt oskarżenia z 28 września 2011 r. sporządzony przez Prokuraturę Rejonową w Siemianowicach Śląskich, Sygnatura akt 1Ds 251/11.
- Wniosek prokuratury rejonowej z 20 czerwca 2020 r., sygnatura akt PR 3. DS. 29.2020.
- Akt oskarżenia z 31 grudnia 1998 r., sygn. akt VI Ds.39/98 (niepublikowane).
- Akt oskarżenia z 28 marca 1999 r., sygn. Ds.965/99/s (niepublikowane).
- Nakaz karny Sądu Rejonowego w Jarosławiu z 13 kwietnia 2003 r., sygn. akt. II Ks. 94/03, (niepublikowane).
- Akta sprawy sygnatura akt. AD RPS-47/18.
- Postanowienie o umorzeniu dochodzenia Prokuratury Rejonowej Łódź-Polesie z dnia 29 maja 2020 r., Sygnatura akt PR 2 Ds.346.2020.
- Postanowienie o umorzeniu dochodzenia z 25 marca 2015 r. Zastępcy Naczelnika Urzędu Celnego III „Port Lotniczy” w Warszawie zatwierdzone przez Prokuratora Prokuratury Rejonowej Warszawa –Ochota, Sygn. RSP – 33/14/443000/MS, 2 DS. 1299/14/VI.
- Postanowienie o umorzeniu śledztwa wobec niewykrycia sprawcy z dnia 26 października 1974 r. (sygn. 4 Ds. 33/73) (niepublikowane).
- Postanowienie o wydaniu rzeczy z dnia 4 listopada 1998 r. prokuratury wojewódzkiej we Wrocławiu VI Wydział ds. Przestępczości Zorganizowanej, sygn. akt VI Ds. 39/98, (niepublikowane).
- Postanowienie prokuratora rejonowego dla miasta Lublina z dnia 24 kwietnia 1992 r. sygn. 4 Ds. 415/91/S, (niepublikowane).
- Postanowienie Prokuratury Okręgowej w Krakowie z dnia 22 października 2004 r. o umorzeniu śledztwa ze względu na niewykrycie sprawcy, sygnatura akt II Ds. 27/99/S.
- Postanowienie Prokuratury Okręgowej w Krakowie z dnia 26 2006 r. o zawieszeniu śledztwa, sygnatura akt VI Ds. 10/06/S.
- Postanowienie prokuratury okręgowej w Poznaniu z dnia 29 czerwca 2001 r. o umorzeniu śledztwa, Sygnatura akt V Ds.82/00.
- Postanowienie prokuratury Rejonowej w Krakowie-Śródmieściu z dnia 27 listopada 1998 r. Sygnatura akt 4 Ds. 121/98/S.
- Postanowienie Prokuratury Rejonowej Warszawa Mokotów z dnia 31 sierpnia 2007 r. sygn. 6 Ds. 1728/07/I.
- Postanowienie prokuratury wojewódzkiej w Poznaniu o umorzeniu śledztwa z dnia 19 października 1974 r. - Sygn. akt. II Ds. 1/74 (niepublikowane).
- Postanowienia o umorzeniu śledztwa prokuratury rejonowej Warszawa-Śródmieście z dnia 17 września 2007 r. oraz postanowienia w przedmiocie dowodów rzeczowych z dnia 4 lipca 2008 r., sygn. 2 Ds. 3369/06/EŁ.
- Postanowienie Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu z dnia 30 stycznia 2012 r., Sygnatura akt RSD -527/11, 2 Ds. 4275/11/21.
- Postanowienie z dnia 30 maja 2016 r. o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw, wydane przez I Komisariat Komendy Miejskiej Policji w Łodzi, sygnatura akt RSD-1310/16, 1 MD-5714/16.
- Plan czynności śledczych w sprawie pożaru pod wezwaniem „św. Mikołaja” w Kaliszu został sporządzony przez funkcjonariuszy sekcji II Wydziału Dochodzeniowo Śledczego Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Poznaniu.

Pisma, raporty i stanowiska instytucji państwowych i samorządowych

- Komisja Europejska, *„Illicit trade in cultural goods in Europe – Characteristics, criminal justice responses and an analysis of the applicability of technologies in the combat against the trade”* („Nielegalny handel dobrami kultury w Europie – charakterystyka, reakcje wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych oraz analiza możliwości zastosowania technologii w zwalczaniu nielegalnego handlu”), sprawozdanie końcowe, 2019, s. 196. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d79a105a-a6aa-11e9-9d01-01aa75ed71a1> [dostęp:20.02.2023].

- UNESCO, *Database of National Cultural Heritage Laws*, <https://en.UNESCO.org/cultnatlaws>, [dostęp: 3.01.2023].
- UNESCO, *Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation (ICPRCP)*, <https://en.UNESCO.org/fightrafficking/icprcp>, [dostęp: 3.01.2023].
- Wystąpienie Prokuratora Powiatowego dla Miasta Gdańsk do Dyrektora Muzeum w Gdańsku z dnia 4 października 1974 roku (sygn. 4 Ds. 33/73) (niepublikowane).
- UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Paris 1970). https://en.UNESCO.org/sites/default/files/operational_guidelines_en_final_final_1.pdf, [dostęp: 3.01.2023].
- UNESCO, *Theft of cultural property: a report by the INTERPOL General Secretariat to the organization's forty-second General Assembly, 2-9 October 1973*, "Museum International" 1974, 26(1), s. 10-20, <https://unesdoc.UNESCO.org/ark:/48223/pf0000012441>, [dostęp: 20.08.2023], s. 4-9.
- Wystąpienie pokontrolne do Piotra Glińskiego Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, tekst zmieniony zgodnie z uchwałą Nr 50/2021 Kolegium Najwyższej Izby Kontroli z dnia 13 października 2021 r. oraz uwzględniający sprostowanie oczywistej omyłki pisarskiej dokonane w dniu 29 września 2021 r., KNO.410.003.01.2021, https://bip.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik/pobierz,kno~p_21_023_202109301114301632993270~id0~01,typ,kj.pdf
- Analiza stanu infrastruktury budowlanej i zabezpieczeniowej w muzeach. Raport*, https://nimo.pl/files/publications/8/Stan_infrastruktury_budowlanej.pdf, [dostęp: 3.11.2022].
- Study on preventing and fighting illicit trafficking in cultural goods in the European Union by the CECOJI-CNRS – UMR 6224 Contract No. Home/2009/ISEC/PR/019-A2Final Report – October 2011, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ca56cfac-ad6b-45ab-b940-e1a7fa4458db>, [dostęp: 20.02.2023].
- Pismo Narodowego Instytutu Dziedzictwa z 23 czerwca 2016 r. do Komendanta Wojewódzkiego Policji w Białymstoku (sygn. NID-EAZA/5264/615/16/MS).
- Pismo Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 31 stycznia 2018 r. w sprawie przekazania materiałów Olgierdowi Jakubowskiemu (sygn. NID-AUP/929/119/18/JB)
- Pismo Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 16 lutego 2018 r. dotyczące udostępnienia materiałów Olgierdowi Jakubowskiemu w siedzibie NID (sygn. NID-AUP/1508/199/18/JB).
- Pismo z Biura Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji z dnia 12 stycznia 2018 r., sygn. L.dz. BMWP – 1214/2018, niepubl.
- Pismo z Biura Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji z dnia 12 stycznia 2018 r., sygn. L.dz. BMWP – 1214/2018.
- Pismo z Departamentu Cł Ministerstwa Finansów z dnia 31 maja 2018 r., sygn. DC5.8870.421.2019.APGA, niepubl.
- Pismo z Departamentu Cł Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej z dnia 13 lipca 2021 r., sygn. BMI1.0123.997.2021., niepubl.
- Pismo z Komendy Głównej Policji z dnia 1 marca 2018 r., sygn. KR-KRYM-878/18
- Pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 16 maja 2019 r., sygn. KG-OI-III. Ol 80.53.2019, niepubl.
pismo z Departamentu Cł Ministerstwa Finansów z dnia 14 lipca 2020 r., sygn. DC5.8870.538.2020.APGA, niepubl.
- Pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 19 maja 2022 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.91.2022.BK, niepubl.
- Pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 22 czerwca 2020 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.50.2020.BK, niepubl.
- Pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 3 sierpnia 2018 r., sygn. KG.OI. III.0180.93.2018.JB-I, niepubl.
- Pismo z Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 8 lipca 2021 r., sygn. KG-OI-VIII. 0180.130.2021.MS, niepubl.
- Pismo z Ministerstwa Finansów z dnia 25 maja 2022 r., sygn. BMI1.0123.1165.2022, niepubl.
- Pismo z Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 8 września 2018 r., sygn. DSF-II-082-226/18, niepubl.
- Pismo Zastępcy Komendanta Głównego Policji z dnia 20 listopada 2020 r. stanowiące odpowiedź na wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich, sygn. Kplp-1707/944/20/GB.
- Pismo z dnia 8 maja 2017 r. Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Departament Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwo Sprawiedliwości (sygn. DSF-II-082-137/17)

- Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Raport analizujący stan zabytków nieruchomych*. Raport został opracowany w 2004 r. na podstawie danych zgromadzonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków w 2003 r., https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/Raport_o_stanie_zabytkow_2004.pdf, [dostęp: 3.01.2023].
- Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Raport Społeczno-Gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, Warszawa 2013, s. 7-13, 15-16.
- NIK, *Informacja dotyczące kontroli Najwyższej Izby Kontroli, System Ochrony Zabytków w Polsce*, opublikowana 31 marca 2022 r., KNO.430.004.2021, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/system-ochrony-zabytkow.html>, [dostęp: 31.08.2023].
- NIK, *Informacja ze strony internetowej Najwyższej Izby Kontroli, NIK o odzyskiwaniu utraconych dzieł sztuki*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/rekreacja-i-kultura/nik-o-odzyskiwaniu-utraconych-dziel-sztuki.html>, [dostęp: 11.08.2023].
- NIK, *Oby nie było za późno... NIK o systemie ochrony zabytków w Polsce*, 31 marca 2022, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/system-ochrony-zabytkow.html>, [dostęp: 30.06.2022].
- NIK, *Wyniki kontroli Najwyższej Izby Kontroli „Odzyskiwanie utraconych dzieł sztuki”*, nr ewid. 203/2016/P/16/024/KNO, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/16/024/>, [dostęp: 11.08.2023].
- MKiDN, *Komunikat MKiDN ws. pojawiających się w przestrzeni publicznej nieprawdziwych informacji dotyczących zakupu kolekcji Książąt Czartoryskich*, <http://mkidn.gov.pl/pages/posts/komunikat-mkidn-ws.-pojawiajacych-sie-w-przestrzeni-publicznej-nieprawdziwych-informacji-dotyczacych-zakupu-kolekcji-ksiazat-czartoryskich-8254.php>, [dostęp: 05.08.2023].
- Korespondencja Pani Magdaleny Gawin Generalnego Konserwatora Zabytków kierowana do Ministra Sprawiedliwości Prokuratora Generalnego Pana Zbigniewa Ziobry. Pisma z dnia 22 i 24 marca 2017 roku (znak: DOZ, OAiK.660.858.2016), które dotyczyły nieprawidłowości zaistniałych w trakcie prowadzenia postępowań przygotowawczych przez: Prokuraturę Rejonową w Mrągowie - sygn. PR Ds. 59.2016 (dotyczyła zniszczenia wpisanego do rejestru zabytków budynku); Prokuraturę Rejonową w Jaworze - sygn. Ds. 835/15 (dotyczyła zniszczenia części budynków wchodzących w skład zespołu budynków przemysłowo-administracyjnych cukrowni w Jaworze wpisanych do rejestru zabytków), Prokuraturę Rejonową Warszawa - Praga Południe w Warszawie - sygn. PR 4 Ds. 46.2017 (dotyczyła zniszczenia zabytku budynku „Willi Granzowa”, znajdującego się w Warszawie przy ulicy Chełmżyńskiej 165). Niepublikowane.
- Pismo Komendy Głównej Policji z dnia 7 września 2016 r. (L. dz. Ia -3084/2953/2016/AB) stanowiące odpowiedź na wystąpienie kontrolne Departamentu Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego Najwyższej Izby Kontroli.
- Pismo Prokuratora Generalnego Andrzeja Seremeta z dnia 30 kwietnia 2015 kierowane do Bogdana Borusewicza Marszałka Senatu Rzeczypospolitej stanowiące odpowiedź w sprawie prawidłowości prowadzenia śledztwa przeciwko byłemu generalnemu konserwatorowi zabytków Aleksandrowi Brodzie, sygnatura PG II Ko1 991/14, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k8/dokumenty/stenogram/oswiadczenia/woj.ciechowski/7203o.pdf, [dostęp: 03.04.2023].
- Pismo Zastępcy Prokuratora Generalnego Pana Krzysztofa Sieraka z dnia 13 lipca 2017 r. sygn. PK II Ko1 2006.2017, PK Dsn. 158.2017. Niepublikowane
- Dane i informację o praktyce stosowania dyrektywy pochodzą ze sprawozdań Komisji Europejskiej z lat 2000, 2005, 2009 i 2013, sprawozdania dostępne są pod adresem <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv%3A111017b>, [dostęp: 20.01.2023].
- Dane uzyskane od przedstawiciela Komendy Głównej Straży Granicznej – e-mail z 19.06.2017 r.
- Dane z Departamentu Cei Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 14 lipca 2020 r., sygn. DC5.8870.538.2020.APGA, niepubl.
- Dane z Departamentu Cei Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 23 sierpnia 2018 r., sygn. DC5.8870.746.2018, niepubl.
- Dane z Departamentu Cei Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 31 maja 2019 r., sygn. DC5.8870.421.2019.APGA, niepubl.
- Dane z Departamentu Cei Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej – pismo z dnia 13 lipca 2021 r., sygn.. BMI1.0123.997.2021., niepubl.
- Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 16 maja 2019 r., sygn. KG-OI-III.OI 80.53.2019, niepubl.
- Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 19 maja 2022 r., sygn. KG-OI-VIII.018 0.91.2022.BK, niepubl.
- Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 22 czerwca 2020 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.5 0.2020.BK, niepubl.
- Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 3 sierpnia 2018 r., sygn. KG.OI.III.0180. 93.2018.JB-I, niepubl.

- Dane z Komendy Głównej Straży Granicznej – pismo z dnia 8 lipca 2021 r., sygn. KG-OI-VIII.0180.130.20 21.MS niepubl.
- Dane z Ministerstwa Finansów – pismo z dnia 25 maja 2022 r., sygn. BMI1.0123.1165.2022, niepubl.
- Stanowisko Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich dotyczące kar za nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków*, <https://www.snap.org.pl/kara-za-nielegalne-poszukiwania-ukrytych-lub-porzuconych-zabytkow/>, [dostęp: 3.08.2023].
- Dane otrzymane z Komendy Głównej Policji uzyskanych z wiadomości e-mailowej z 16 czerwca 2023 r. w odpowiedzi na wniosek o informację publiczną, sygn. Kwo-1037/23/KR, niepubl.
- Dane z Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji, opublikowana 16 kwietnia 2020 r. na stronie Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów Przestępczość przeciwko dobrom kultury w Polsce, <https://stratyzabytkow.nimoz.pl/?p=5507>, [dostęp: 1.03.2023]
- Główny Urząd Statystyczny, *Raport „Kultura w 2014 roku”*, Warszawa 2015, s. 32.
- Główny Urząd Statystyczny, *Raport „Kultura w 2019 roku”*, Warszawa 2020, s. 70.
- Główny Urząd Statystyczny, *Raport „Kultura w 2020 roku”*, Warszawa 2021, s. 86, 94-95.
- Interpol, *Report: Assessing Crimes Against Cultural Property 2020*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>, [dostęp: 01.03.2023].
- Kradzieże dokumentów archiwalnych - *Raport w sprawie kradzieży dokumentów archiwalnych w Unii Europejskiej, maj 2007*, s. 7-8 Raport był opublikowany na stronie internetowej archiwów państwowych <https://www.archiwa.gov.pl/pl/118-konserwacja/kronika/2543-w-dniu-12-marca-odbyo-si-w-brukseli-vi-spotkanie-grupy-roboczej-ebna-do-spraw-zapobiegania-kradzieom-i-nielegalnemu-handlowi-dokumentami-archiwalnymi> (obecnie raport niedostępny na stronie, druk w posiadaniu autora pracy).
- Główny Urząd Statystyczny, *Kultura i dziedzictwo narodowe w 2022 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa-Kraków 2023.
- Raport „Przeszłość w służbie przyszłości”*, badanie na zlecenie Narodowego Instytutu Konserwacji, 2022 r., https://nikz.pl/wp-content/uploads/2023/03/NIKZ_RAPORT_OMNIBUS_1.5.pdf, [dostęp: 03.04.2023].
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2012 r.* <https://policja.pl/pol/aktualnosci/88991,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-w-2012-r-mniej-przestepstw.html>, [dostęp: 3.11.2022].
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2013 r.* <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/6102,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-w-Polsce-w-2013-roku.html>, [dostęp: 3.08.2023].
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 r.* <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/7789,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-w-Polsce-w-2014-r.html>, [dostęp: 3.08.2023].
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2015 r.* <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>, [dostęp: 3.08.2023].
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 r.* <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>, [dostęp: 3.08.2023].
- Raport wyjaśniający do Konwencji Rady Europy w sprawie przestępstw związanych z dobrami kultury*, Council of Europe Treaty Series - No. [221], s. 6. <https://rm.coe.int/1680a55237>, [dostęp: 3.02.2023].
- Report on the implementation of Regulation (EC) No 116/2009 on the export of cultural goods, 1 January 2014 – 31 December 2017 (COM (2019) 429)*, https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdcs8bljza_j9vvik7m1c3gyxp/vl28ee0u9zoy, [dostęp: 3.01.2023].
- Oddział Terenowy NID w Opolu, Kalbarczyk-Klak E., Sałyga-Rzońca A., *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, [w:] Rozbicka M., (red.), *Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.
- Rozbicka M., (red.), *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.
- Główny Urząd Statystyczny, *Kultura i dziedzictwo narodowe w 2022 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa-Kraków 2023, s. 61.
- Informacje z Departamentu Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości – pismo z dnia 15 czerwca 2023 r., sygn. DSF-II.082.132.2023, niepubl.
- Informacje zawarte w odpowiedzi na wniosek autora o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 18 lipca 2022 r.), sygn. CI-ZIP.0111.249.2022.IJ niepubl.
- Informacje zawarte w odpowiedzi na wniosek autora pracy o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 9 lipca 2020) niepubl
- Informacja Komendy Stołecznej Policji, *Skradzione we Francji, odnalezione w Polsce*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2011, nr 4(69), s. 46.
- Informacja uzyskana przez autora pracy z Departamentu Cł Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej – pismo z dnia 13 lipca 2021 r., sygn. BMI1.0123.997.2021., niepubl.
- Informacjami opublikowanymi na stronach Narodowego Instytutu Dziedzictwa, <https://nid.pl/zasoby/rejestr-zabytkow-zasoby/>, [dostęp: 28.09.2021].

Informacje dotyczące kontroli Najwyższej Izby Kontroli, Ochrona Narodowego Zasobu Archiwalnego, opublikowane 29 kwietnia 2022 r., KNO.430.013.2019 Nr ewid. 184/2019/P/19/024/KNO.

Informacje dotyczące kontroli Najwyższej Izby Kontroli, System Ochrony Zabytków w Polsce, opublikowane 31 marca 2022 r., KNO.430.004.2021, nr ewid. 170/2021/P21023/KNO

Odpowiedź Marcina Jabłońskiego Sekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych na interpelację poselską nr 23247 - W sprawie zespołów policyjnych zajmujących się zwalczaniem przestępczości polegającej na kradzieży dzieł sztuki, Warszawa dnia 7 stycznia 2014 r., <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=71BADF94>, [dostęp: 20.07.2023].

Odpowiedź na wniosek o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 18 lipca 2022 r.) niepublikowane.

Źródła internetowe

Splonął drugi wagon 102A na boczniczy Muzeum Kolejnictwa w Dzierżoniowie, <https://www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/splonely-wagony-muzeum-w-dzierzonowie-film-97018.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Działania MKiDN ws. obrazu Siemiradzkiego „Taniec wśród mieczów”*, z dn. 7 listopada 2017, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/dzialania-mkidn-ws-obrazu-siemiradzkiego-bdquotaniec-wsrod-mieczowrdquo-7876.php>, [dostęp: 08.28.2023].

Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://nid.pl/rejestr-zabytkow/>, [dostęp: 3.01.2023].

Dziewiętnastowieczne rysunki łódzkiej synagogi powróciły do zasobu Archiwów Państwowych, <https://www.archiwa.gov.pl/dziewietnastowieczne-rysunki-lodzkiej-synagogi-powrocily-do-zasobu-archiwow-panstwowych/>, [dostęp: 03.01.2023].

Association for Research into Crimes against Art (ARCA), <https://www.artcrimeresearch.org/>, [dostęp: 11.03.2023].

Baza ArThemis, *Auschwitz Suitcase – Pierre Lévi Heirs and Auschwitz-Birkenau State Museum Oswiecim and Shoah Memorial Museum Paris*, <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/auschwitz-suitcase-2013-pierre-levi-heirs-and-auschwitz-birkenau-state-museum-oswiecim-and-shoah-memorial-museum-paris>, [dostęp: 05.03.2023].

Baza ArThemis, *Khmer Statue – Cambodia and Sotheby's and the United States*, <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/khmer-statue-2013-cambodia-and-sotheby2019s-and-the-united-states>, [dostęp: 05.03.2023].

„Klimakatastrophe!”. „Aktywiści klimatyczni” znów szaleją w muzeum, <https://dorzeczy.pl/swiat/361357/aktywisci-klimatyczni-znow-szaleja-w-muzeum.html>, [dostęp: 03.04.2023].

34 obrazy Kolekcji Art-B depozytami Muzeum Narodowego, <https://artb.info/2009/06/09/34-obrazy-kolekcji-art-b-depozytami-muzeum-narodowego-2/>, [dostęp: 05.03.2023].

Były dyrektor Muzeum Regionalnego Ziemi Limanowskiej skazany w związku z zaginięciem archiwaliów, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/byly-dyrektor-muzeum-regionalnego-ziemi-limanowskiej-skazany-w-zwiazku-z-zagin>, [dostęp: 03.04.2023].

Baza Sherlock, <https://sherloc.unodc.org/cld/en/st/home.html>, [dostęp: 3.01.2023].

Cairo Curators Arrested for Stealing Priceless Antiquities and Replacing with Replicas <https://news.artnet.com/art-world/cairo-antiquities-stolen-curators-arrested-304863>, [dostęp: 03.04.2023].

Codice penale, *Dei delitti contro il patrimonio culturale*, Libro II, Titolo VIII-bis 11/04/2022 <https://www.altalex.com/documents/news/2022/04/11/dei-delitti-contro-il-patrimonio-culturale>, [dostęp: 03.03.2023].

Korupcja przy budowie autostrad. Urzędnicy skazani, <https://polskieradio24.pl/5/3/artykul/556099,korupcja-przy-budowie-autostrad-urzednicy-skazani>, [dostęp: 03.04.2023].

Kradzież dzieł sztuki za pół miliona złotych. Podejrzany w rękach policji, <https://www.tvn24.pl/krakow,50/kradziez-dziel-sztuki-za-pol-miliona-zlotych,583249.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Kradzież o wartości 1,5 mln zł we wrocławskim Muzeum Poczty i Telekomunikacji. Prokuratura oskarża dyrektorkę, <https://wroclife.pl/artykul/182/kradziez-o-wartosci-15-mln-zl-we-wroclawskim-muzeum-poczty-i-telekomunikacji-prokuratura-oskarza-dyrektorke>, [dostęp: 03.04.2023].

Kraków. Miejskie archiwum jednak podpalone!? Prokuratura wszczyna śledztwo, <https://i.pl/krakow-miejskie-archiwum-jednak-podpalone-prokuratura-wszczyna-sledztwo/ar/c1-15434779>.

Kustosz przez 16 lat kradł cenne książki z biblioteki, a później je sprzedawał, <https://gazetawroclawska.pl/kustosz-przez-16-lat-kradl-cenne-ksiazki-z-biblioteki-a-pozniej-je-sprzedawal/ar/3856033>, [dostęp: 03.04.2023].

Łódź. Skradziono bezcenną szablę z czasów Księstwa Warszawskiego, <https://expressilustrowany.pl/lodz-skradziono-bezcenna-szable-z-czasow-ksiestwa-warszawskiego/ar/12400720>, [dostęp: 03.04.2023].

Marek Rubnikowicz, były dyrektor muzeum w Toruniu, o kradzieży zabytkowych monet, <https://pomorska.pl/marek-rubnikowicz-byly-dyrektor-muzeum-w-toruniu-o-kradziezy-zabytkowych-monet/ar/c1-16841273>, [dostęp: 03.04.2023].

Międzynarodowe Obserwatorium ICOM, <https://www.obs-traffic.museum/>, [dostęp: 3.01.2023].

Missing Books Register, <https://missingbooksregister.org/page/who-we-are>, [dostęp: 11.03.2023].

Musée de la Contrefaçon, <https://musee-contrefacon.com/>, [dostęp: 03.04.2023].

Największa w kraju kolekcja ikon powstała z... przemytu, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/najwieksza-w-kraju-kolekcja-ikon-powstala-z-przemytu>, [dostęp: 05.03.2023].

Interpol, 52 arrests in operation across 28 countries targeting trafficking in cultural goods, <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2022/52-arrests-in-operation-across-28-countries-targeting-trafficking-in-cultural-goods>, [dostęp: 01.03.2023].

Interpol, *Assessing Crimes...*, [dostęp: 01.03.2023].

Interpol, *Cultural heritage crime*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime>, [dostęp: 3.01.2023].

Interpol, *ID-Art mobile app*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/ID-Art-mobile-app>, [dostęp: 3.02.2023].

Interpol, *ID-Art, INTERPOL's first App, turns one year old*, <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2022/ID-Art-INTERPOL-s-first-App-turns-one-year-old>, [dostęp: 3.02.2023].

Interpol, *ID-Art: success stories*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/ID-Art-mobile-app/ID-Art-success-stories>, [dostęp: 3.02.2023].

Interpol, *Report: Assessing Crimes Against Cultural Property 2021*, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>, [dostęp: 01.03.2023].

Policja, *Kryminalni odzyskali kolejny obraz*, <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/158542,Kryminalni-odzyskali-kolejny-obraz.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Policja, *Policjanci odzyskali dobra kultury*, <https://policja.pl/pol/aktualnosci/180439,Policjanci-odzyskali-dobra-kultury.html>, [dostęp: 28.08.2023].

Policja, *Policjanci z Łodzi poszukują skradzionych obrazów*, <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/111921,Policjanci-z-Lodzi-poszukuja-skradzionych-obrazow.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Policjanci KSP odkryli w galeriach sztuki prawie 230 eksponatów m.in. z kości słoniowej, <https://www.pap.pl/aktualnosci/policjanci-ksp-odkryli-w-galeriach-sztuki-prawie-230-eksponatow-min-z-kosci-sloniowej>, [dostęp: 30.08.2023].

Policjanci odzyskali skradzione obrazy. 65-latek z zarzutem paserstwa, <https://www.tvn24.pl/krakow,50/policjanci-odzyskali-skradzione-obrazy-65-latek-z-zarzutem-paserstwa,734374.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Pożar archiwum w Krakowie. Biegli wydali opinię, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Pozar-archiwum-w-Krakowie-Biegli-wydali-opinie-8438743.html>.

Practical Assistance Tool to assist in the implementation of the International Guidelines for Crime Prevention and Criminal Justice Responses with Respect to Trafficking in Cultural Property and Other Related Offences, https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/practical-assistance-tool_totrafficking_in_cultural-property.html, [dostęp: 3.01.2023].

Pranie pieniędzy oraz inne nielegalne transakcje finansowe z perspektywy międzynarodowego rynku dzieł sztuki, [w:] Pływaczewski E.W. (red.), *Proceder prania pieniędzy i jego implikacje*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.

Projekt ATHAR, <https://atharproject.org/>, [dostęp: 11.03.2023].

Prokuratura wszczęła dochodzenie w sprawie wywozu z Polski dzieła Siemiradzkiego "Taniec wśród mieczów", z dn. 28 listopada 2017, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2017-11-28/obraz-taniec-wsrod-mieczow-wycofany-z-wtorkowej-aukcji-w-sothebys-interweniowal-resort-kultury/>, [dostęp: 08.28.2023].

Red Lists Database, <https://icom.museum/en/resources/red-lists/>, [dostęp: 3.01.2023].

Resolution of the customs co-operation council on the role of customs in preventing illicit trafficking of cultural objects adopted in July 2016, https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/legal-instruments/resolutions/resolution_cultural-objects.pdf?la=en, [dostęp: 3.02.2023].

Rhino horns and various fraud and smuggling crimes, <https://wildlifejustice.org/wp-content/uploads/2021/05/Case-6-Crime-Convergence-Report.pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

Rosnie liczba podejrzanych w sprawie pożaru archiwum miejskiego w Krakowie, <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,30006213,rosnie-liczba-podejrzanych-w-sprawie-pozaru-archiwum-miejskiego.html>, [dostęp: 03.08.2023].

State Hermitage Museum Thefts 2006, <http://traffickingculture.org/encyclopedia/case-studies/state-hermitage-museum-thefts-2006/>, [dostęp: 03.04.2023].

Stolen Picasso and Monet art 'burned' in Romanian oven, <https://www.bbc.com/news/world-europe-23349744>, [dostęp: 03.04.2023].

Strona Polskiego Związku Eksploratorów, <https://pze.org.pl/poznaj-nas/>, [dostęp: 01.09.2023].

Tajne dokumenty SB znalezione w domu byłego funkcjonariusza wywiadu PRL, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-10-12/tajne-dokumenty-sb-znalezione-w-domu-bylego-funkcjonariusza-wywiadu-prl/>, [dostęp: 08.08.2023].

Zakonnik okradł własny klasztor. Na prawie pół miliona!, <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/342604,zakonnik-okradl-wlasny-klasztor-na-prawie-pol-miliona.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Zatrzymano złodzieja figurki z muzeum w Gnieźnie, <https://gloswielnkopolski.pl/zatrzymano-zlodzieja-figurki-z-muzeum-w-gnieznie-zdjecia/ar/12411752>, [dostęp: 03.04.2023].

Zuchwały rabunek w Arsenale klasztoru na Jasnej Górze. Policja poszukuje sprawców, <https://dziennikzachodni.pl/zuchwaly-rabunek-w-arsenale-klasztoru-na-jasnej-gorze-policja-poszukuje-sprawcow-zdjecia-lupow/ar/3695820>, [dostęp: 03.04.2023].

Wyrok za kradzież dzieł z domu Nowosielskiego, <https://wiadomosci.wp.pl/kraow/wyrok-za-kradziez-dziel-z-domu-nowosielskiego-6036152871302273a>, [dostęp: 03.04.2023].

Wzięli ponad milion zł łapówek. Urzędnicy skazani, <https://biznes.wprost.pl/gospodarka/309487/wzieli-ponad-milion-zl-lapowek-urzednicy-skazani.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Z galerii skradziono "zabytki chińskiej" warte 350 tys. zł, <https://tvnwarszawa.tvn24.pl/informacje,news,z-galerii-skradziono-zabytki-sztuki-chinskiej-warte-350-tys-zl,114546.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Kwestionariusz i wyniki przeprowadzonego badania prezentowanych przez przedstawicieli Komedy Głównej Policji, <https://www.cz-museums.cz/UserFiles/file/Deni%20v%20oboru/Aktuality/listopad%202011/111031%20-%20cultural%20property%20crimes.pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

33-latek podpalił zabytkowy kościół. Dlaczego?, <https://gazetaolsztynska.pl/olsztyn/611831,33-latek-podpalil-zabytkowy-kosciol-Dlaczego.html>, [dostęp: 03.04.2023].

Burza wokół armat zabranych z Zamku Czocha, <https://24jgora.pl/artykul/burza-wokol-armat-zabranych/534613>, [dostęp: 03.04.2023].

Council conclusions on preventing and combating crime against cultural goods, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/126866.pdf, [dostęp: 20.02.2023].

<https://ratuj-zabytki.pl/>, [dostęp: 01.09.2023].

W Parku na Ostrowskiej wandalie zdemolowali 130 nagrobków, <https://infoludek.pl/szczecin/parku-ostrowskiej-wandalie-zdemolowali-130-nagrobkow/>, [dostęp: 03.04.2023].

Wandal w kościele w Tarnowie Opolskim. 24-latek uszkodził zabytkową ambonę, <https://i.pl/wandal-w-kosciele-w-tarnowie-opolskim-24latek-uszkodzil-zabytkowa-ambone/ar/13379392>, [dostęp: 03.04.2023].

Wandal maczetą pocięli zabytkową rzeźbę Jezusa w kościele w Nysie, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/wandal-maczeta-pocieli-zabytkowa-rzezbe-jezusa-w-kosciele-w-nysie>, [dostęp: 03.04.2023].

Zaorał odkrycie archeologów. Został skazany przez sąd, <https://tvn24.pl/wroclaw/opolszczyzna-zniszczone-stanowisko-archeologiczne-ra735341-2502490>, [dostęp: 03.04.2023].

Zapadł prawomocny wyrok w sprawie byłej Warmińsko-Mazurskiej Konserwator Zabytków, <https://olsztyn.so.gov.pl/zapadl-prawomocny-wyrok-w-sprawie-bylej-warmińsko-mazurskiej-konserwator-zabytkow,komunikaty-rzecznika-prasowego,140>, [dostęp: 03.04.2023].

Zniszczyła zabytkową rzeźbę w Dolince Szwajcarskiej. Za kilka dni usłyszy wyrok. Znamy żądania prokuratora, <https://warszawa.naszemiasto.pl/zniszczyla-zabytkowa-rzezbe-w-dolince-szwajcarskiej-za/ar/c1-7933239>, [dostęp: 03.04.2023].

Zrównała zabytkowy cmentarz z ziemią. Będzie musiała go odtworzyć na własny koszt?, <https://tvn24.pl/pomorze/maszewo-zniszczony-zabytkowy-cmentarz-zostanie-odtworzony-ra768826-2480771>, [dostęp: 03.04.2023].

Ukradli cegły z dworku w Jarnołtowie. Złodzieje załatali nimi dziury w drodze, <https://turystyka.wp.pl/ukradli-cegly-z-dworku-w-jarnoltowie-zlodzieje-zalatali-nimi-dziury-w-drodze-6428974128735873a>, [dostęp: 03.04.2023].

Szczegółowe informacje o programie Psyche, <http://tpcweb.carabinieri.it/SitoPubblico/psyche/slide>, [dostęp: 3.01.2023].

Al-Azm A., Paul K.A, *Facebook's black market in antiquities: Trafficking, terrorism, and war crimes*, 2019, <http://atharproject.org/wp-content/uploads/2019/06/ATHAR-FB-Report-June-2019-final.pdf>, [dostęp: 11.03.2023].

Europol, *101 arrested and 19,000 stolen artefacts recovered in international crackdown on art trafficking*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/101-arrested-and-19000-stolen-artefact-s-recovered-in-international-crackdown-art-trafficking>, [dostęp: 01.03.2023].

Europol, *23 arrests and around 10 000 cultural items seized in an operation targeting Italian archaeological trafficking*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/23-arrests-and-around-10-000-cultural-items-seized-in-operation-targeting-italian-archaeological-trafficking>, [dostęp: 3.02.2023].

Europol, *Cultural goods crime*, <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/illicit-trafficking-in-cultural-goods-including-antiquities-and-works-of-art>, [dostęp: 3.01.2023].

- Europol, *Police recover 'millions' in stolen treasures after busting archaeological crime gang in Bulgaria*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/police-recover-%E2%80%98millions%E2%80%99-in-stolen-treasures-after-busting-archaeological-crime-gang-in-bulgaria>, [dostęp: 01.03.2023].
- Europol, *Spanish and Bulgarian Police recover more than 30 000 stolen and forged archaeological goods*, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/spanish-and-bulgarian-police-recover-more-30-000-stolen-and-forged-archaeological-goods>, [dostęp: 3.02.2023].
- Eurostat, *Culture statistics - 2019 edition*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2019, s. 112: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10177894/KS-01-19-712-EN-N.pdf/915f828b-daae-1cca-ba54-a87e90d6b68b?t=1571393532000>, [dostęp: 20.02.2023].
- <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/>, [dostęp: 05.03.2023].
- <https://rm.coe.int/168070b65c>, [dostęp: 3.01.2023].
- Informacje o Narodowym Instytucie Dziedzictwa, <https://nid.pl/o-nas/>, [dostęp: 03.04.2023].
- Lapownictwo w urzędzie konserwatora zabytków i archeologii. Cztery osoby oskarżone*, <https://gp24.pl/lapownictwo-w-urzedzie-konserwatora-zabytkow-i-archeologii-cztery-osoby-oskarzone/ar/13319809>, [dostęp: 03.04.2023].
- Lapówki w archeologii. 4 podejrzanych. 217 zarzutów*, <https://antykorupcja.gov.pl/ak/aktualnosci/12745>, <https://antykorupcja.gov.pl/ak/aktualnosci/12745>, [dostęp: 03.04.2023].
- Over 41,000 artefacts seized in global operation targeting trafficking of cultural goods*, <https://www.wcoomd.org/ru-ru/media/newsroom/2018/february/over-41-000-artefacts-seized-in-global-operation-targeting-trafficking-of-cultural-goods.aspx>, [dostęp: 01.03.2023].
- Kradzież i zniszczenie sarkofagu św. Wojciecha*, Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji, <https://clkp.policja.pl/clk/badania-i-projekty/ciekawe-badania/11034,Kradziez-i-zniszczenie-sarkofagu-sw-Wojciecha.html>, [dostęp: 21.08.2023].
- Kradzież w toruńskim muzeum. Kto odkrył brak monet po 9 latach? Znamy nowe fakty*, <https://torun.naszemiasto.pl/kradziez-w-torunskim-muzeum-kto-odkryl-brak-monet-po-9/ar/c1-8882039>, [dostęp: 03.04.2023].
- Podpalił zabytkowy kościół, by wygrać skrzynkę piwa. Sąd podwyższył wyrok*, <https://tvn24.pl/krakow/wyzszy-wyrok-na-podpalacza-zabytkowego-kosciolka-na-woli-justowskiej-ra726530-2462996>, [dostęp: 03.04.2023].
- Generalny Sekretariat Interpolu, *Creating a national cultural heritage unit*, 2019, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>, [dostęp: 23.07.2023].

Inne źródła

- Zapis stenograficzny wspólnego posiedzenia Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji (nr 262), Komisji Ustawodawczej (nr 323), Komisji Kultury i Środków Przekazu (nr 78) w dniu 13-06-2023, <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,10183,1.html>, [dostęp: 03.07.2023].
- Zapis stenograficzny z posiedzenia Senackiej Komisji Kultury i Środków Przekazu (nr 45) w dniu 28 marca 2017 r. poświęconej zagadnieniu- Przystępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu – współczesne zagrożenia, <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,7072,1.html>, [dostęp: 30.07.2023].
- Pruszyński J., *Szkody w zasobie zabytkowym wynikające z wojny i okupacji niemieckiej w latach 1939 – 1945*, niepublikowana opinia z 31 października 1997 r (w zbiorach autora).
- Jankowska-Nagórka A., *„Deteutonizacja” Dolnego Śląska w latach 1945-1949 jako przykład polityki władz Polski Ludowej wymierzonej przeciwko Niemczyźnie*, Praca Doktorska obroniona na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Wydział Humanistyczny. Instytut Historii i Archiwistyki, promotor: prof. dr hab. Mariusz Wołos. 2017 r., <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/3009>, [dostęp: 20.08.2023], s. 174
- Moving Art – A Guide to the Export and Import of Cultural Goods Between Russia and the European Union, Delegation of the European Commission to Russia, Moscow 2006
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Druk nr 3383).
- Projekt konkluzji Rady w sprawie ustalenia priorytetów UE na lata 2018–2021 w zakresie zwalczania zorganizowanej i poważnej przestępczości Międzynarodowej, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8654-2017-INIT/pl/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].
- Projekt ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, Projekt z dnia 21 grudnia 2021 r., Strona Rządowego Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349463/katalog/12806091#12806091>, [dostęp: 05.08.2023].

Projekty ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, druk senacki nr 948, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k10/dokumenty/druki/900/948.pdf, [dostęp: 03.07.2023].

Uzasadnienie do nowelizacji ustawy o muzeach z 2007 r. (druk nr 1598), s. 2.

Uzasadnienie do projektu ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury, który wpłynął do sejmu 8 marca 2017 (druk 1371), s. 23-24, 29-30, 32..

Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o rzeczach znalezionych oraz zmianie niektórych innych ustaw, Druk nr 2064, data wpłynięcia projektu do sejmu 1 września 2014 r., s.15-16

Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny, ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz ustawy o Policji, druk sejmowy 2387, s. 1, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2387>, [dostęp: 05.03.2023].

Uzasadnienie do ustawy z dnia 15 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2021 r. poz.954), „Druk sejmowy”, s. 1-2.

Wersja robocza projektu konwencji z Nikozji z 12 stycznia 2017, PC-IBC (2017) Conv1_Rev3_en, <https://rm.coe.int/168070b55b>, [dostęp: 3.01.2023].

Włodzimierz Kalickiego „*Ukraść kruk*”, „Duży Format” 2023, nr 23 i 24 z 5 i 12 czerwca.

Council conclusions setting the EU's priorities for the fight against serious and organised crime for EMPACT 2022 – 2025, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8665-2021-INIT/en/pdf>, [dostęp: 20.02.2023].

<https://www.cambridge.org/core/journals/international-legal-materials/article/abs/international-criminal-police-organization-resolution-on-the-theft-of-cultural-property/D17B284867C87E735FA34EF184226A9B>, [dostęp: 20.08.2023].

Sprawa Komisja v. Włochy, wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 1961 r., sygn. akt 7/61 ECR (1968), s. 423.

International Code of Ethics for Dealers in Cultural Property, <https://unesdoc.UNESCO.org/ark:/48223/pf0000121320>, [dostęp: 3.01.2023].

IPN, *IPN odzyskał blisko 300 dokumentów niemieckich władz okupacyjnych z rąk osób nieuprawnionych do ich posiadania*, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/113324,IPN-odzyskal-blisko-300-dokumentow-niemieckich-wladz-okupacyjnych-z-rak-osob-nie.html>, [dostęp: 08.08.2023].

Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków na podstawie danych przekazanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa do portalu otwarte dane - stan na 12.01.2022 r, <https://dane.gov.pl/pl>.

Stolen Art Alert, http://www.ifar.org/art_law.php.

WYKAZ FOTOGRAFII

Fot. 1. Fotografia przedstawiająca opublikowaną w 1972 r. w czasopiśmie The New York Times listę najbardziej poszukiwanych przez Interpol dzieł sztuki.	140
Fot. 2. Monstrancja z sanktuarium w Świętej Lipce skradziona w 1981 r.	154
Fot. 3. Obraz „Ukrzyżowania” Antoona van Dycka skradziony z Muzeum Narodowego w Gdańsku w 1974 r.	158
Fot. 4. Obraz „Kobieta przenosząca żar” Pietera Brueghla Młodsze skradziony z Muzeum Narodowego w Gdańsku w 1974 r.	159
Fot. 5. Ikona „Matki Boskiej Rudeckiej” (zwanej także „Królową Bieszczadów”) skradziona w 1992 r. z kościoła w Jasieniu	167
Fot. 6. Relikwiarz Drzewa Krzyża Świętego skradziony z kościoła Ojców Dominikanów w Lublinie w 1991 r.	169
Fot. 7. Relikwiarz Drzewa Krzyża Świętego skradziony z kościoła Ojców Dominikanów w Lublinie w 1991 r.	170
Fot. 8. Obraz "Madonna z Dzieciątkiem" przypisywany Lucasowi Cranachowi skradziony z kościoła pw. św. Erazma w Sulmierzycach w 1995 r.	172
Fot. 9. Monstrancja wieżyczkowa skradziona z kościoła w Sadłowie w 1999 r.	174
Fot. 10. Fotografia kielicha mszalnego z XVII w. skradzionego w 1994 r. z kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Opactwie koło Sieciechowa w trakcie przekazania odzyskanego zabytku przez FBI na lotnisku okęcie w Warszawie	175
Fot. 11. Obraz „Madonna w ogrodzie mistycznym” skradziony z kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Gościeszynie w 1992 r.	180
Fot. 12. Podpórka i obrzędowe maski ludu Makonde skradzione z muzeum w Harare w Zimbabwe w 2006 r.	286

WYKAZ TABEL

Tabela 1. Struktura przestępczości przeciwko dobrom kultury w latach 1946-1977	144
Tabela 2. Miejsca kradzieży dóbr kultury w latach 1975-1976.....	151
Tabela 3. Kradzieże z włamaniem do obiektów sakralnych w latach 1980-1985 o stratach pow. 50 tys. zł. w podziale na związki wyznaniowe.	153
Tabela 4. Dane o zarejestrowanych w bazie Interpolu skradzionych/utraconych dobrach kultury wpisane na wniosek Polski.....	325
Tabela 5. Przestępczość przeciwko zabytkom w statystykach policyjnych w latach 2012-2021	446
Tabela 6. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw przeciwko dobrom kultury określonych w kodeksie karnym z 1997 r. w latach 2012-2020.....	451
Tabela 7. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w latach 2012-2020	452
Tabela 8. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw z ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach w latach 2012-2020.	453
Tabela 9. Statystyka prawomocnych skazań w latach 2012-2020 sprawców przestępstw z ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej.....	453
Tabela 10. Statystyka prawomocnych skazań sprawców przestępstw z ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 w latach 2012-2020	454
Tabela 11. Działania Narodowego Instytutu Dziedzictwa w ramach monitoringu internetowego obrotu dobrami kultury w latach 2011-2020.	471

WYKAZ RYCIN

Rycina 1. Kradzieże dóbr kultury w Europie w 2021 r.	332
Rycina 2. Dobra kultury zajęte przez organy ścigania w Europie w 2021 r.....	333
Rycina 3. Miejsca popełnianych przestępstw przeciwko dobrom kultury w Europie w 2021 r.....	334
Rycina 4. Liczba wykrytych przestępstw, aresztowań i sprawców przestępstw związanych z dziełami sztuki i antykami w Europie w latach 2019-2021	335
Rycina 5. Liczba wykrytych nielegalnych wykopalisk archeologicznych na świecie w latach 2019-2021	336
Rycina 6. Liczba zgłoszonych ataków na dobra kultury na świecie w latach 2019-2021.....	336
Rycina 7. Liczba zarejestrowanych przestępstw, aresztowań i sprawców fałszerstw dzieł sztuki i antyków w Europie w latach 2019-2021.....	337
Rycina 8. Liczba sfalszowanych dóbr kultury zajętych przez organy ścigania w Europie w 2021 r.	338
Rycina 9. Informacje dotyczące miejsc popełniania przestępstw przeciwko dobrom kultury w krajach UE.	365
Rycina 10. Informację dotyczące najbardziej zagrożonych działaniami przestępczymi kategorii dóbr kultury w krajach UE.	365
Rycina 11. Informację dotyczące miejsc handlu dobrami kultury pochodzącymi z nielegalnych źródeł w krajach UE	366
Rycina 12. Informację dotyczące środków transportu wykorzystywanych do przemytu dóbr kultury.....	366

WYKAZ ZAŁĄCZNIKÓW

Załącznik 1. Dane statystyczne określające liczbę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na pierwotną funkcję zabytków oraz w podziale na województwa.	540
Załącznik 2. Liczba zabytków (z wyłączeniem wielkoobszarowych, archeologicznych, przeniesionych do skansenów oraz nieistniejących) z podziałem według typu własności i wymaganych prac remontowych - stan na 2003 rok.	542
Załącznik 3. Obiekty ruchome wpisane do rejestru zabytków na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa - stan na 28.09.2021.	544
Załącznik 4. Karta obrazu „Zdjęcie z krzyża” Petera Paula Rubensa z bazy Interpolu P.SY.C.H.E.: Work of Art.	545
Załącznik 5. Wykres prowadzonych postępowań przygotowawczych przez Straż Graniczną dotyczących nielegalnego wywozu zabytków w latach 2007-2013.	547
Załącznik 6. Statystyki zawiadomień złożonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków do organów ścigania w latach 2019-2020.	548
Załącznik 7. Statystyki zawiadomień złożonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego do organów ścigania o popełnieniu przestępstwa lub wykroczenia przeciwko zabytkom w latach 2018-2021.	556
Załącznik 8. Wydruk informacji z krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem stan na - 6 sierpnia 2021 roku.	563
Załącznik 9. Wydruk korespondencji z Komisją Europejską w sprawie pozyskania formularzy sprawozdań poszczególnych państw członkowskich w sprawie dyrektywy 2014/60/UE.	565
Załącznik 10. Wydruk korespondencji z Komisją Europejską w sprawie pozyskania formularzy sprawozdań poszczególnych państw członkowskich w sprawie dyrektywy 2014/60/UE.	568
Załącznik 11. Fotografie porównawcze płaskorzeźby św. Anny, skradzionej i wyciętej z ołtarza w 1994 r. w Kościele p.w. św. Anny w Oleśnie w 1994 r. wykonane przed i po odzyskaniu zabytku, ...	572
Załącznik 12. Fotografie porównawcze rzeźby św. Wojciech skradzionej z kościoła p.w. św. Wawrzyńca w Cynkownie w 1993 r. wykonane przed i po odzyskaniu zabytku.	574
Załącznik 13. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Młodszy inspektor w stanie spoczynku Katarzyna Czaplicka-Faryna).	579

Załącznik 14. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Podinspektor dr Adam Grajewski).....	582
Załącznik 15. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Inspektor w stanie spoczynku Mirosław Karpowicz).	585
Załącznik 16. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Nadkomisarz dr Marek Łuczak).	589
Załącznik 17. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Podinspektor w stanie spoczynku Marek Siemionkowicz).	592

ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1. Dane statystyczne określające liczbę zabytków nieruchomych¹⁴¹⁶ wpisanych do rejestru zabytków w podziale na pierwotną funkcję zabytków oraz w podziale na województwa.

WOJE- WODZTWO	URBANI- STYKA	SA- KRAL- NE	OBRO- NNE	PRZEMYS- LOWE	GOSPO- DARCZE	MIESZ- KALNE	REZYDEN- CJONALNE	PU- BLICZ- NE	KOMUNIKA- CJYJNE	CMEN- TARZE	ZIE- LEN	MA- LA_ARCHITEKT URA	IN NE	SU MA
dolnośląskie	135	1403	270	448	667	2754	796	755	82	341	834	45	428	8958
kujawsko- pomorskie	21	563	160	202	238	694	593	275	35	139	422	5	272	3619
lubelskie	42	826	143	110	224	761	480	218	48	361	617	141	415	4386
lubuskie	36	565	165	176	265	2445	286	203	26	69	209	19	193	4657
mazowieckie	138	1023	161	421	305	2401	774	641	63	416	970	65	678	8056
małopolskie	61	946	170	117	360	1836	463	380	58	440	478	154	900	6363
opolskie	32	575	99	128	205	1225	192	184	61	128	241	81	215	3366
podkarpackie	48	1144	203	113	285	1473	363	302	40	294	410	179	430	5284
podlaskie	66	536	18	105	103	717	106	153	26	333	114	25	145	2447
pomorskie	57	511	182	238	299	1037	328	310	48	122	310	27	289	3758
warmińsko- mazurskie	63	623	167	321	524	2222	383	340	86	610	460	286	380	6465
wielkopolskie	132	1189	79	396	744	1870	1053	579	70	356	1062	29	380	7939
zachodniopo- morskie	53	903	111	207	223	492	395	314	43	375	791	17	480	4404
łódzkie	34	524	47	225	119	738	311	193	12	145	397	23	184	2952
śląskie	68	645	109	319	281	1807	231	430	53	85	241	34	287	4590
świętokrzyskie	35	518	50	79	71	277	212	96	25	195	227	24	156	1965

Źródło danych: portal Otwarte Dane, dostępnym pod adresem dane.gov.pl - stan na 11.01.2022 r.

¹⁴¹⁶ Z wyłączeniem nieruchomości zabytków archeologicznych.

Pojęcia użyte w tabeli w załączniku 1:

URBANISTYKA - założenia przestrzenne- układy urbanistyczne, ruralistyczne, dzielnice i osiedla, place i ulice (jako wnętrza urbanistyczne), strefy ochrony konserwatorskiej krajobrazu, założenia rekreacyjne i sportowe, miejsca pamięci narodowej;

KOMUNIKACYJNE - kanały, linie kolejowe.

SAKRALNE -obiekty sakralne- kościoły różnych wyznań, klasztory, dzwonnice, kaplice, kaplice cmentarne, kostnice, kapliczki przydrożne, figury;

OBRONNE- obiekty budownictwa obronnego - mury obronne, bramy miejskie, forty, Arsenale;

PUBLICZNE -budowle użyteczności publicznej- siedziby władz, szkoły i internaty, banki, poczty, hotele i pensjonaty, teatry i kina, koszary i więzienia, dworce kolejowe, szpitale i zakłady opiekuńcze, budynki administracyjne zakładów przemysłowych;

REZYDENCJONALNE – pałace i dwory, będące ośrodkami dóbr, pałace miejskie w zespołach rezydencjonalnych, dwory podmiejskie w zespołach rezydencjonalnych a także dwory obronne (wieże mieszkalne) zagregowane d. klasy „pałace” i „dwory”;

ZIELEŃ - parki pałacowe i dworskie, ogrody dworskie, ogrody willowe (jako elementy komponowanych założeń), parki miejskie, aleje;

FOLWARCZNE -zabudowa folwarczna - oficyny mieszkalne i gospodarcze (w zespołach), budynki inwentarskie (w zespołach), budynki produkcyjne (w zespołach), budynki mieszkalno-użytkowe pracowników folwarcznych (domki ogrodnika, leśniczego, doktora itp.), pojedyncze obiekty pozostałe po zespołach folwarcznych, spichlerze, magazyny;

GOSPODARCZE -budynki gospodarcze-wszelkie pojedyncze obiekty gospodarskie w zagrodach wiejskich, spichlerze, magazyny jako obiekty samoistne, poza zespołami folwarcznymi, budynki pomocnicze w obiektach użyteczności publicznej i domach mieszkalnych;

MIESZKALNE -domy mieszkalne- domy, kamienice, chałupy wiejskie, pałace i dwory miejskie, plebanie, wikariaty i organistówki, domy w osiedlach (wyszczególnione w decyzjach przestrzennych), domy w osiedlach robotniczych (wpisane w zespołach zakładów przestrzennych)

PRZEMYSŁOWE - budownictwo przemysłowe- hale produkcyjne w zespołach fabrycznych, warsztaty, obiekty towarzyszące, parowozownie, kotłownie, wieże szybowe w kopalniach, pojedyncze budynki produkcyjne, poza zespołami folwarcznymi (kuźnie, olejarnie itp.), młyny, wiatraki, urządzenia hydrotechniczne, wodociągowe wieże ciśnień, mosty i wiadukty, elektrownie, gazownie i wodociągi;

CMENTARZE- cmentarze komunalne, wojenne, wyznaniowe, kwatery cmentarne, pojedyncze groby i mogiły

INNE - ogrodzenia, bramy i kordegardy, pomniki, fontanny i studnie, mała architektura parkowa (altany, grotty, pawilony), oranżerie, otoczenia i tereny (poza zielenią i cmentarzami przykościelnymi).

Załącznik 2. Liczba zabytków (z wyłączeniem wielkoobszarowych, archeologicznych, przeniesionych do skansenów oraz nieistniejących) z podziałem według typu własności i wymaganych prac remontowych - stan na 2003 rok.

L.p.	województwo	Skarb Państwa				komunalna				prywatna			
		nie wymaga	drobne naprawy	remont zabezp.	remont kapit.	nie wymaga	drobne naprawy	remont zabezp.	remont kapit.	nie wymaga	drobne naprawy	remont zabezp.	remont kapit.
1.	Dolnośląskie	40	268	237	411	87	526	224	421	133	495	373	669
2.	Kujawsko-pomorskie	46	179	199	204	42	111	137	105	102	234	184	219
3.	Lubelskie	62	296	69	122	65	370	74	204	128	287	113	246
4.	Lubuskie	10	114	41	101	27	741	204	265	51	844	187	510
5.	Łódzkie	35	73	72	90	29	136	161	144	58	147	157	296
6.	Małopolskie	37	212	139	141	36	188	114	176	127	540	493	423
7.	Mazowieckie	26	146	176	141	60	128	170	186	81	266	325	371
8.	Opolskie	2	50	14	50	5	145	21	236	11	427	76	470
9.	Podkarpackie	51	237	85	142	50	293	107	135	74	313	112	202
10.	Podlaskie	8	48	24	37	18	65	35	92	47	103	45	162
11.	Pomorskie	61	166	88	125	73	362	90	271	106	270	143	265
12.	Śląskie	22	158	82	179	56	314	155	282	91	335	156	380
13.	Świętokrzyskie	8	31	50	32	20	39	35	22	35	82	96	70
14.	Warmińsko-mazurskie	47	183	111	108	84	338	233	172	137	695	448	331
15.	Wielkopolskie	155	436	469	247	75	220	251	93	201	562	552	291
16.	Zachodniopomorskie	38	122	108	66	27	96	124	110	19	99	144	162
	Suma	648	2719	1964	2196	754	4072	2135	2914	1401	5699	3604	5067

Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://nid.pl/rejestr-zabytkow/> [dostęp: 3.01.2023].

Ciąg dalszy załącznika 2.

kościół i związki wyznaniowe				współwłasność				nieuregulowana			
nie wymaga	drobne naprawy	remont zabezp.	remont kapit.	nie wymaga	drobne naprawy	remont zabezp.	remont kapit.	nie wymaga	drobne naprawy	remont zabezp.	remont kapit.
177	775	233	249	25	340	153	312	1	2	2	11
92	281	128	40	0	0	0	0	0	4	2	8
192	671	81	85	0	0	0	0	0	9	1	9
45	256	28	116	0	0	0	0	0	8	4	2
114	338	159	63	0	6	5	6	0	9	3	5
159	484	296	133	0	0	0	0	3	10	6	17
137	432	264	132	0	0	0	0	11	104	37	37
11	279	24	226	0	0	0	0	0	2	0	4
164	487	130	102	0	0	0	0	17	47	18	30
86	229	61	75	0	0	0	0	0	0	0	2
110	293	86	86	0	0	0	0	1	5	5	20
85	343	118	78	1	8	2	17	0	46	3	37
96	271	82	32	0	0	0	0	1	5	5	1
97	317	114	62	0	0	0	0	0	2	2	4
203	473	198	31	6	33	22	14	1	8	9	5
53	318	160	166	0	0	0	0	1	3	1	2
1821	6247	2162	1676	32	387	182	349	36	264	98	194

Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://nid.pl/rejestr-zabytkow/> [dostęp: 3.01.2023].

Załącznik 3. Obiekty ruchome wpisane do rejestru zabytków na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa - stan na 28.09.2021.

Rejestr zabytków B (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego)						
Stan na 28.09.2021 r.						
Nazwa województwa		L. decyzji	L. obiektów	Wypożyczenie	Kolekcje	Inne
1.	DOLNOŚLĄSKIE	2674	42160	36504	392	5264
2.	KUJAWSKO-POMORSKIE	473	10541	9990	88	463
3.	LUBELSKIE	869	19639	17480	779	1380
4.	LUBUSKIE	418	7093	6290	0	803
5.	ŁÓDZKIE	798	14440	12911	602	927
6.	MAŁOPOLSKIE	1496	26824	22133	1087	3604
7.	MAZOWIECKIE	2125	22114	14228	3538	4348
8.	OPOLSKIE	1093	8494	7285	744	465
9.	PODKARPACKIE	1320	53441	15490	36364	1587
10.	PODLASKIE	669	4657	4063	65	529
11.	POMORSKIE	666	6257	6044	65	148
12.	ŚLĄSKIE	1134	8749	5825	2193	731
13.	ŚWIĘTOKRZYSKIE	601	14287	11704	1251	1332
14.	WARMIŃSKO-MAZURSKIE	384	5426	5078	265	83
15.	WIELKOPOLSKIE	1295	24752	22773	996	983
16.	ZACHODNIO-POMORSKIE	584	2218	2011	4	203
	Razem:	16599	271092	199809	48433	22850

Źródło: <https://nid.pl/zasoby/rejestr-zabytkow-zasoby/>, [dostęp: 28.09.2021]

**Załącznik 4. Karta obrazu „Zdjęcie z krzyża” Petera Paula Rubensa z bazy Interpolu
P.SY.C.H.E.: Work of Art.**

P.SY.C.H.E. : Work of Art extract

Main Data

Object	PAINTING > EXTERIOR SCENE > WITH MORE THAN 3 FIGURES > RELIGIOUS
Title	DESCENT FROM THE CROSS
Ipsg Reference	2010/35139-1.1
Artist	PETER PAUL RUBENS
Information	THE CANVAS MAY BEAR TRACES OF BURN
Uploading Date	30/07/2010

Description Subject

Period	1620
Medium/Technique	PAINTING > OIL
Material	CANVAS/COTTON/FABRIC/LINEN

P.SY.C.HE. : Work of Art extract

Shape

Description	DEATH - KNEELING - RELIGIOUS ACT - STANDING - FACIAL HAIR - WOMAN - BOOK, NEWSPAPER, DOCUMENT, SCROLL - CROSS, CRUCIFIX - FABRIC - FENCE - TABLEWARE (CUTLERY, BOTTLE) - TOOL, IMPLEMENT - CASTLE, TOWER - CLOUD - FIELD, MEADOW, PASTURE, GARDEN - HOUSE, FARM - MOUNTAIN, HILL - TOWN, CITY, VILLAGE - CHRIST - HEADGEAR (HAT, CROWN, VEIL) - MAN - NUDE - SAINT, RELIGIOUS FIGURE

Color

Shape	

Height (cm)	320

Width (cm)	212

Weight (gr)	0

Depth (cm)	0

Diameter (cm)	0

State of Signature	

Position Signature	

Marking Text	

Marking Location	

Event Summary

IPGS Case Reference	2010/35139-1

National Case Reference	BMWP-23302-2010-C41

Date from	14/12/1973

Date to	

Country	Poland

City	KALISZ

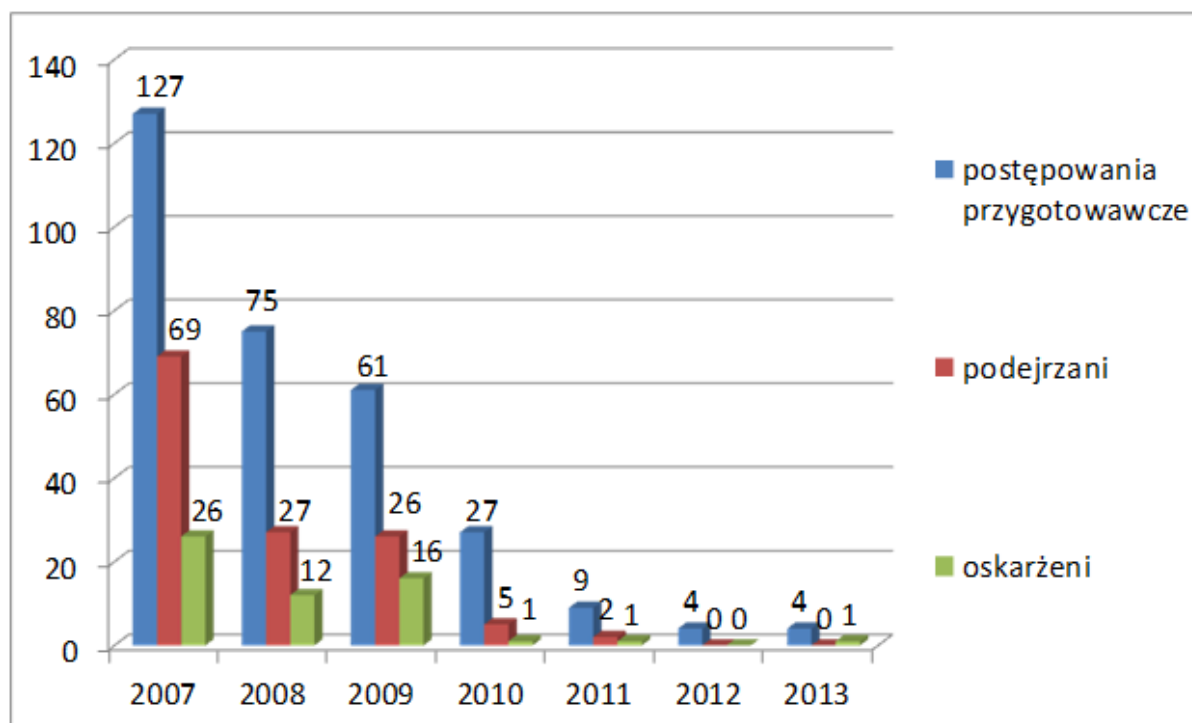
Region	

Place	CHURCH/PLACE OF WORSHIP

IF YOU HAVE INFORMATION PLEASE CONTACT YOUR NATIONAL OR LOCAL POLICE AND SEND AN EMAIL TO THE GENERAL SECRETARIAT OF INTERPOL WOA@INTERPOL.INT

This extract was made from P.SY.C.HE. web application from INTERPOL on 20/03/2022 11:38 (<https://secure.interpol.int/psyche>)

Załącznik 5. Wykres prowadzonych postępowań przygotowawczych przez Straż Graniczną dotyczących nielegalnego wywozu zabytków w latach 2007-2013.

Źródło: wiadomość mailowa przedstawiciela Komendy Głównej Straży Granicznej z dnia 14 Października 2014 r.

Załącznik 6. Statystyki zawiadomień złożonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków do organów ścigania w latach 2019-2020.

Źródło: Odpowiedź na wniosek o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 18 lipca 2022 r.).

Zawiadomienia wkz do organów ścigania

Podstawa	2019	2020
art. 108	107	115
art. 109	2	2
art. 109a	1	0
art. 109c	10	6
art. 110	11	5
art. 111	0	0
art. 112	6	7
art. 113	1	1
art. 113a	1	1
art. 114	4	1
art. 115	4	2
art. 116	0	1
art. 117	1	3
art. 118	2	0
art. 119	3	3
art. 119a	0	0

Województwo	Podstawa	2019	2020
Dolnośląskie	art. 108	8	12
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110	4	2
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113	1	
	art. 113a		
	art. 114	2	
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Kujawsko-Pomorskie	art. 108	3	3
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110	1	
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		

Kujawsko-Pomorskie	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Lubelskie	art. 108	13	4
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c	2	
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115	2	
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Lubuskie	art. 108	14	3
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Łódzkie	art. 108	8	4
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		1
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		

	art. 115		
	art. 116		1
	art. 117	1	
	art. 118	1	
	art. 119		
	art. 119a		
Małopolskie	art. 108	11	18
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112	6	7
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Mazowieckie	art. 108	2	15
	art. 109	1	2
	art. 109a	1	
	art. 109c	1	3
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115	1	1
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Opolskie	art. 108	4	5
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		1
	art. 110	1	1
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		

	art. 117		
	art. 118	1	
	art. 119		
	art. 119a		
Podkarpackie	art. 108	7	14
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110	1	
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Podlaskie	art. 108	4	6
	art. 109	1	
	art. 109a		
	art. 109c	3	1
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		2
	art. 118		
	art. 119	1	
	art. 119a		
Pomorskie	art. 108	5	12
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110		1
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		1
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		

	art. 119		
	art. 119a		
Śląskie	art. 108	4	1
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114	1	1
	art. 115	1	
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119	1	
	art. 119a		
Świętokrzyskie	art. 108		2
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		1
	art. 119a		
Warmińsko-Mazurskie	art. 108	4	4
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		

Wielkopolskie	art. 108	14	7
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c		
	art. 110	4	1
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a	1	1
	art. 114	1	
	art. 115		
	art. 116		
	art. 117		1
	art. 118		
	art. 119		
	art. 119a		
Zachodniopomorskie	art. 108	6	5
	art. 109		
	art. 109a		
	art. 109c	4	
	art. 110		
	art. 111		
	art. 112		
	art. 113		
	art. 113a		
	art. 114		
	art. 115		1
	art. 116		
	art. 117		
	art. 118		
	art. 119	1	2
	art. 119a		

Postępowania karne z art. 108 u.o.z.o.z.

Województwo	rozstrzygnięcie/ zawiadomienia	2019	2020
Dolnośląskie	umorzenia	6	3
	odmowy wszczęcia	0	1
	zawiadomienia wkz	8	12
Kujawsko-Pomorskie	umorzenia	1	3
	odmowy wszczęcia	0	0
	zawiadomienia wkz	3	3
Lubelskie	umorzenia	9	4
	odmowy wszczęcia	1	0
	zawiadomienia wkz	13	4
Lubuskie	umorzenia	3	3
	odmowy wszczęcia	2	1

	zawiadomienia wkz	14	3
Łódzkie	umorzenia	5	5
	odmowy wszczęcia	2	0
	zawiadomienia wkz	8	4
Małopolskie	umorzenia	1	7
	odmowy wszczęcia	1	2
	zawiadomienia wkz	11	18
Mazowieckie	umorzenia	1	9
	odmowy wszczęcia	1	2
	zawiadomienia wkz	2	15
Opolskie	umorzenia	1	4
	odmowy wszczęcia	0	0
	zawiadomienia wkz	4	5
Podkarpackie	umorzenia	7	6
	odmowy wszczęcia	0	1
	zawiadomienia wkz	7	14
Podlaskie	umorzenia	3	6
	odmowy wszczęcia	0	2
	zawiadomienia wkz	4	6
Pomorskie	umorzenia	4	9
	odmowy wszczęcia	1	1
	zawiadomienia wkz	5	12
Śląskie	umorzenia	2	0
	odmowy wszczęcia	0	0
	zawiadomienia wkz	4	1
Świętokrzyskie	umorzenia	0	2
	odmowy wszczęcia	0	1
	zawiadomienia wkz	0	2
Warmińsko-Mazurskie	umorzenia	4	2
	odmowy wszczęcia	0	2
	zawiadomienia wkz	4	4
Wielkopolskie	umorzenia	11	10
	odmowy wszczęcia	1	1
	zawiadomienia wkz	14	7
Zachodniopomorskie	umorzenia	1	3
	odmowy wszczęcia	2	2
	zawiadomienia wkz	6	5

art. 108 zniszczenie zabytku
art. 109 nielegalny wywóz
art. 109a podrabianie zabytku
art. 109c nielegalne poszukiwania
art. 110 niezabezpieczenie zabytku
art. 111 nielegalne poszukiwania [do 2017]
art. 112 niszczenie parku kulturowego
art. 113 niepowiadomienie wcz o stanie zabytku [do 2017]
art. 113a niepowiadomienie o przywozie zabytku [do 2017]
art. 114 uniemożliwienie dostępu [do 2017]
art. 115 niezgłoszenie znalezienia zabytku w trakcie robót
art. 116 niezgłoszenie przypadkowego znalezienia zabytku
art. 117 prowadzenie prac bez pozwolenia [do 2017]
art. 118 umieszczanie reklam bez pozwolenia
art. 119 niewykonanie zaleceń pokontrolnych [do 2017]
art. 119a nieprowadzenie księgi ewidencyjnej

Załącznik 7. Statystyki zawiadomień złożonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego do organów ścigania o popełnieniu przestępstwa lub wykroczenia przeciwko zabytkom w latach 2018-2021.

Lp.	Data zawiadomienia	Podmiot/ przedmiot zawiadomienia	Organ, do którego skierowano zawiadomienie	Data rozstrzygnięcia	Sposób rozstrzygnięcia	Uwagi (np. informacja o zażaleniu na postanowienie)
1	26.02.2018	zniszczenie budynku przy ul. Mrongowiusza 26 w Olsztynku	Prokuratura Rejonowa Olsztyn-Południe w Olsztynie	05.01.2019	ZAWIADOMIENIE O NIEWNIESIENIU WNIOSKU O UKARANIE DO SĄDU	Z powodu przedawnienia
2	04.09.2018	zniszczenie parku w Podgrodziu, gm. Dębica – zabytku wpisanego do rejestru zabytków, pod numerem rejestru A-278	Prokuratura Rejonowa w Dębicy	Brak	Brak	Nie dotyczy
1	14.05.2019	zniszczenie kanału wodnego, wpisanego do tego rejestru jako element zespołu elektrowni miejskiej przy ul. Sejneńskiej w Suwałkach	Prokuratura Okręgowa w Suwałkach	Brak	Brak	
2	17.05.2019	Art. 109 u.o.z.o.z. – wywóz zabytku bez pozwolenia, art. 299 par. 1 k.k. – pranie brudnych pieniędzy DOZ-	Prokuratura Krajowa. PK przekazała do PO w Opolu, a ta do Prokuratura Okręgowa w Opolu	Sprawa w toku	7.1.2020 Wyłączenie do odrębnego postępowania sprawy nielegalnego wywozu tabakierki	Opolski WKZ zgłosił do PR w Opolu udział w sprawie, pismem z 22.08.2018

Lp.	Data zawiadomienia	Podmiot/ przedmiot zawiadomienia	Organ, do którego skierowano zawiadomienie	Data rozstrzygnięcia	Sposób rozstrzygnięcia	Uwagi (np. informacja o zażaleniu na postanowienie)
		KiNK.654.11.2019				
3	25.04.2019	Art. 109a i art. 109b u.o.z.o.z. – podrobienie zabytku oraz zbycie rzeczy ruchomej jako zabytku ruchomego, ze świadomością jego podrobienia DOZ- KiNK.6483.60.2018	Prokuratura Krajowa w Warszawie; przekazane do PO w Warszawie	25.09.2019	Postanowienie o umorzeniu dochodzenia	22.07.2019 przesłuchano pracownika DOZ
4	25.04.2019	Art. 109a i art. 109b u.o.z.o.z. – podrobienie zabytku oraz zbycie rzeczy ruchomej jako zabytku ruchomego, ze świadomością jego podrobienia DOZ- KiNK.6483.82.2018	Prokuratura Krajowa w Warszawie; przekazane do PO w Warszawie	Sprawa w toku		
5	25.04.2019	Art. 109a i art. 109b u.o.z.o.z. – podrobienie zabytku oraz zbycie rzeczy ruchomej jako zabytku ruchomego, ze świadomością DOZ- KiNK.6483.85.2018	Prokuratura Krajowa w Warszawie; przekazane do PO w Warszawie	Sprawa w toku		

Lp.	Data zawiadomienia	Podmiot/ przedmiot zawiadomienia	Organ, do którego skierowano zawiadomienie	Data rozstrzygnięcia	Sposób rozstrzygnięcia	Uwagi (np. informacja o zażaleniu na postanowienie)
6	12.03.2019	Jolanta Lerczak i Joanna Gracz /dwór w Uchorowie, gm. Murowana Goślina	Prokuratura Rejonowa w Chodzieży - przekazane wg właściwości miejscowej do Prokuratury Rejonowej Poznań - Stare Miasto	28.03.2019	Odmówić wszczęcia dochodzenia w sprawie zaniechania w okresie od 04.02.2005 do 03.12.2018 zabezpieczenia dworu w Uchorowie gm. Murowana Goślina stanowiącego zabytek przed uszkodzeniem oraz zniszczeniem, to jest o czyn z art. 110 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - wobec stwierdzenia, że czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego. Akta postępowania przekazać Komisariatowi Policji w Murowanej Goślinie celem prowadzenia postępowania o wykroczenie.	
7	05.06.2019	budynek młyna wodnego w miejscowości Jutrzen-	Prokuratura Rejonowa w Bytowie	14.10.2019 r.	Postępowanie wyjaśniające zakończone skiero-	

Lp.	Data zawiadomienia	Podmiot/ przedmiot zawiadomienia	Organ, do którego skierowano zawiadomienie	Data rozstrzygnięcia	Sposób rozstrzygnięcia	Uwagi (np. informacja o zażaleniu na postanowienie)
		ka, gm. Borzytuchom, pow. bytowski, DOZ-OAiK.650.864.2018.UB			waniem wniosku o ukaranie do Sądu Rejonowego w Bytowie II Wydział Karny na Panią Jolantę Zielińską-Pikulską zarejestrowane pod numerem RsoW-368/19.	
8	07.01.2019 r	Rozbiórka budynku mieszkalnego przy ul. 3 Maja 8 i 10 w Jeżowie DOZ-OAiK.650.1043.2017.ML	Prokuratura Rejonowa w Brzezinach	28.02.2019 r.	Postanowienie o odmowie wszczęcia dochodzenia	Nie wniesiono zażalenia na ww. postanowienie
1	17.03.2020	Doprowadzenie innej osoby do niekorzystnego rozporządzenia cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd / oferta zakupu zabytku archeologicznego; Art. 109 u.o.z.o.z. ; art. 282 § 1 w zw. z art. 294 § 2 kodeksu karnego, art. 18 § 2 kodeksu karnego,	Komenda Wojewódzka Policji w Gdańsku; finalnie przekazane do Prokuratury Okręgowej w Gdyni	Śledztwo wszczęte 27.05.2020 r. pozostaje w toku	Pismem z 4.06.2020 DOZ wystąpił do Pomorskiego WKZ z prośbą o zaangażowania się w postępowanie w trybie art. 95 ust. 2 u.o.z.o.z. Pracownik DOZ 20.08.2020 został przesłuchany na potrzeby śledztwa.	

Lp.	Data zawiadomienia	Podmiot/ przedmiot zawiadomienia	Organ, do którego skierowano zawiadomienie	Data rozstrzygnięcia	Sposób rozstrzygnięcia	Uwagi (np. informacja o zażaleniu na postanowienie)
		DOZ-KiNK.053.13.2020				
2	02.06.2020	art. 109 ust. 1 u.o.z.o.z. – wywóz zabytku za granicę bez pozwolenia DOZ-KiNK.6483.35.2019	Prokuratura Okręgowa w Warszawie; przekazane do PR Warszawa-Mokotów	Dochodzenie wszczęto 9.07.2020. Postanowieniem z 4.11.2020 zawieszono 4.postępowanie na podstawie art. 22 § 1 k.p.k.	Sprawa w toku	
3	27.10.2020	Art. 109a i art. 109b u.o.z.o.z. – podrobienie zabytku oraz zbycie rzeczy ruchomej jako zabytku ruchomego, ze świadomością jego podrobienia DOZ-KiNK.6483.64.2019	PO w Warszawie; przekazane do PR Warszawa-Mokotów			
4	07.02.2020	Rozbiórka budynku mieszkalnego przy ul. Powstańców Wielkopolskich 44 w Gostyniu DOZ-OAiK.650.556.2019.ML	Prokuratura Rejonowa w Gostyniu		Brak informacji o zakończeniu sprawy przez Prokuraturę	
5	29.09.2020	Rozbiórka budynku przy ul. Królowej Jadwigi 201 w Krakowie DOZ-	Prokuratura Rejonowa Kraków-Krowodrza w Krakowie	12.03.2021 r.	Postanowienie o umorzeniu dochodzenia wobec przedawnienia sprawy	Nie wniesiono zażalenia na postanowienie

Lp.	Data zawiadomienia	Podmiot/ przedmiot zawiadomienia	Organ, do którego skierowano zawiadomienie	Data rozstrzygnięcia	Sposób rozstrzygnięcia	Uwagi (np. informacja o zażaleniu na postanowienie)
		OAIK.650.190.2020.ML				
6	02.12.2020	Zniszczenie zabytku w wyniku zaniechania opieki i ochrony DOZ- OAIK.650.888.2020.ML	Prokuratura Rejonowa w Rzeszowie			Przesłuchanie świadków w lutym 2021 r.
7	17.12.2020	zawiadomienie o zniszczeniu budynku młyńskiego, położonego przy ul. Polanowickiej w Byczynie (DOZ- OAIK.650.200.2020.MP U)	Prokuratura Rejonowa w Kluczborku	17.05.2021	Postanowienie o umorzeniu śledztwa	zażalenie na postanowienie
8	14.04.2020	Zawiadomienie o uzasadnionym podejrzeniu popełnienia przestępstwa, określonego w art. 108 u.o.z.o.z. polegającego na niszczeniu lub uszkodzeniu zabytku.	Prokuratura Rejonowa w Lesznie	Postanowienie z dnia 9.09.2020 r. prokuratora Prokuratury Rejonowej w Lesznie; postanowienie Sądu Rejonowego w Lesznie II Wydział Karny z dnia 19.03.2021 r.	Postanowienie z dnia 9.09.2020 r. o umorzeniu dochodzenia (sygn. akt PR 1 Ds.1042.2020; MKiDN wniósł zażalenie; Sąd Rejonowy w Lesznie II Wydział Karny uchylił postanowienie z 9.09.2020 i przekazał sprawę do dalszego rozpoznania (sygn. akt II Kp	Zażalenie na postanowienie.

Lp.	Data zawiadomienia	Podmiot/ przedmiot zawiadomienia	Organ, do którego skierowano zawiadomienie	Data rozstrzygnięcia	Sposób rozstrzygnięcia	Uwagi (np. informacja o zażaleniu na postanowienie)
					320/20)	
1	26.01.2021	zniszczenie kapliczki przydrożnej, położonej na działce nr ewid. 36 przy budynku nr 21 w Łęgnie, gm. Dobrze Miasto	Prokuratura Rejonowa Olsztyn-Północ w Olsztynie	15.05.2021	Odmowa wszczęcia śledztwa	brak

Źródło: Odpowiedź na wniosek o informację publiczną do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (data odpowiedzi 18 lipca 2022 r.).

Załącznik 8. Wydruk informacji z krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem stan na - 6 sierpnia 2021 roku.

[Wyszukiwanie](#) ▶
[Nowa karta](#)
[Użytkownicy](#) ▶
[Raporty](#)
[Słowniki](#)
[Książka adresowa](#)
[Profil użytkownika](#)
[Wyloguj](#)
[Instrukcja systemu](#)

Historia wykazu

Katalog strat wojennych
(<http://dziedzina.gov.pl/>)

Kontakt

Raport: Aktualny stan bazy
Mariusz Wiśniewski (Administrator)

Wygenerowano: 2021-08-06 09:30:25

Zestawienie ilościowe zabytków w bazie

Dział / Dyscyplina	Wszystkie	Odzyskane	Nielegalnie wywiezione	Skradzione
Bizuteria	213	1	3	209
Bizuteria, Złotnictwo	1	0	0	1
Broń-Oporządzenie	361	5	33	343
Broń-Oporządzenie, Krawiectwo, koronkarstwo	11	0	1	10
Broń-Oporządzenie, Varia	1	0	0	1
Broń-Oporządzenie, Wyroby z metalu	5	0	0	5
Broń-Oporządzenie, Zabytki techniki, Wyroby z metalu	2	0	0	2
Ceramika	527	30	49	448
Elementy architektoniczne	67	3	5	59
Elementy architektoniczne, Kamieniarstwo	2	0	0	2
Elementy architektoniczne, Rzeźba i drobna plastyka figuralna, Varia	1	0	0	1
Elementy architektoniczne, Varia	5	1	0	4
Elementy architektoniczne, Wyroby z drewna, Wyroby z metalu	1	0	0	1
Filatelistyka	10	0	2	8
Grafika-Rysunek	508	6	10	492
Instrumenty muzyczne	136	2	39	95
Instrumenty muzyczne, Wyroby z metalu	1	0	0	1
Kamieniarstwo	8	0	0	8
Kamieniarstwo, Rzeźba i drobna plastyka figuralna	1	0	0	1
Konwiarstwo	103	3	3	97
Konwiarstwo, Wyroby z drewna	1	0	0	1
Konwiarstwo, Wyroby z metalu	67	1	0	66
Konwiarstwo, Wyroby z metalu, Bizuteria	1	0	0	1
Konwiarstwo, Wyroby z metalu, Instrumenty muzyczne	3	0	0	3
Konwiarstwo, Wyroby z metalu, Varia	3	0	0	3
Konwiarstwo, Wyroby z metalu, Złotnictwo	3	0	0	3
Kość, laka i gipsy	17	0	1	16
Krawiectwo, koronkarstwo	131	1	0	130
Krawiectwo, koronkarstwo, Tkaniny	28	0	0	28
Krawiectwo, koronkarstwo, Varia	4	0	0	4
Książki, kartografia, fotografia	918	32	71	815
Książki, kartografia, fotografia, Varia	2	0	0	2
Ludwisarstwo, Wyroby z metalu	2	0	0	2
Malarstwo	3616	424	219	2973
Malarstwo, Malarstwo	5	0	0	5
Malarstwo, Meble	2	0	0	2
Malarstwo, Varia	1	0	0	1
Malarstwo, Varia, Wyroby z drewna	2	0	0	2
Malarstwo, Wyroby z drewna	4	1	0	3
Meble	281	4	54	223
Meble, Rzeźba i drobna plastyka figuralna	1	0	0	1
Meble, Varia	1	0	0	1
Meble, Wyroby z drewna	42	1	0	41
Meble, Wyroby z metalu	1	0	0	1
Meble, Złotnictwo	1	0	0	1
Numizmaty-Medaile-Odznaczenia	667	19	130	518
Numizmaty-Medaile-Odznaczenia, Bizuteria	1	0	0	1
Numizmaty-Medaile-Odznaczenia, Wyroby z metalu	363	2	0	361
Numizmaty-Medaile-Odznaczenia, Złotnictwo	2	0	0	2
Rzeźba i drobna plastyka figuralna	1726	157	52	1517
Rzeźba i drobna plastyka figuralna, Varia, Wyroby z drewna	7	0	0	7
Rzeźba i drobna plastyka figuralna, Wyroby z drewna	12	0	0	12
Rzeźba i drobna plastyka figuralna, Wyroby z drewna, Varia	1	1	0	0
Rzeźba i drobna plastyka figuralna, Wyroby z metalu	2	0	0	2
Szkło	106	14	4	88
Szkło, Malarstwo	3	0	0	3
Szkło, Wyroby z metalu	1	1	0	0
Szkło, Złotnictwo, Wyroby z metalu	1	0	0	1
Tkaniny	44	1	0	43
Tkaniny, Krawiectwo, koronkarstwo	14	0	0	14

Tkaniny, Krawiectwo, koronkarstwo, Varia	1	0	0	1
Varia	78	4	10	64
Varia, Książki, kartografia, fotografia	1	0	0	1
Varia, Wyroby z drewna	4	0	0	4
Varia, Wyroby z metalu	13	0	0	13
Wyroby z drewna	104	1	2	101
Wyroby z drewna, Broni-Oporządzenie	1	0	0	1
Wyroby z drewna, Instrumenty muzyczne	1	0	0	1
Wyroby z drewna, Kość, laka i gipsyła	1	0	0	1
Wyroby z drewna, Książki, kartografia, fotografia	1	0	0	1
Wyroby z drewna, Maliarstwo	2	0	0	2
Wyroby z drewna, Meble	29	0	0	29
Wyroby z drewna, Rzeźba i drobna plastyka figuralna	9	0	0	9
Wyroby z drewna, Varia	23	0	0	23
Wyroby z drewna, Wyroby z metalu	2	0	0	2
Wyroby z drewna, Zabytki techniki	2	0	1	1
Wyroby z drewna, Złotnictwo	1	0	0	1
Wyroby z metalu	511	16	81	414
Wyroby z metalu, Broni-Oporządzenie	1	0	0	1
Wyroby z metalu, Elementy architektoniczne	1	0	0	1
Wyroby z metalu, Instrumenty muzyczne	3	0	0	3
Wyroby z metalu, Konwiarstwo	33	0	0	33
Wyroby z metalu, Konwiarstwo, Rzeźba i drobna plastyka figuralna	1	0	0	1
Wyroby z metalu, Rzeźba i drobna plastyka figuralna	5	0	0	5
Wyroby z metalu, Varia	9	0	0	9
Wyroby z metalu, Złotnictwo	10	0	0	10
Zabytki techniki	44	0	30	14
Zabytki techniki, Broni-Oporządzenie, Wyroby z metalu	1	0	0	1
Zabytki techniki, Varia, Szkoła	1	0	0	1
Zabytki techniki, Wyroby z metalu	1	0	0	1
Zegary, przyrządy astronomiczne, nawigacyjne i optyczne	212	6	47	159
Zegary, przyrządy astronomiczne, nawigacyjne i optyczne, Zabytki techniki	9	0	3	6
Złotnictwo	694	51	8	635
Złotnictwo, Varia	11	0	0	11
Złotnictwo, Wyroby z drewna, Wyroby z metalu	1	0	1	0
Złotnictwo, Wyroby z metalu	3	1	0	2
Suma:	11695	789	859	10247

[Powrót](#)

Załącznik 9. Wydruk korespondencji z Komisją Europejską w sprawie pozyskania formularzy sprawozdań poszczególnych państw członkowskich w sprawie dyrektywy 2014/60/UE.

 Ref. Ares(2022)6568357 - 23/09/2022

EUROPEAN COMMISSION
DIRECTORATE-GENERAL FOR INTERNAL MARKET, INDUSTRY, ENTREPRENEURSHIP
AND SMES
The Director-General

Brussels
GROW.G.2 (2022)6908583

Mr. Olgierd Jakubowski
ul. Kopernika 21,
96-500 Sochaczew
POLAND

By e-mail: olgierd-jakubowski@wp.pl

Subject: Your application for access to documents – GESTDEM 2022/3800

Dear Mr Jakubowski,

Following our letter of 19 August 2022 I hereby inform you that we have received in the meantime the two remaining Member States' responses (i.e. Malta and the Netherlands) on the disclosure of their respective Reports on the application of Directive 2014/60/EU on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012.

Following consultation, the Dutch authorities are of the opinion that their answers to question 8, 12 and 13 should not be made public in light of the interest mentioned in article 4 of Regulation no. 1049/2001. The Dutch authorities agreed therefore with partial disclosure as follows:

- **Answer to question 8:** The Dutch authorities are of the opinion that the answer to question 8 should not be made public since disclosure would undermine the protection of the public interest as regards the international relations (article 4(1)(a), third indent, Regulation 1049/2001). The answer to question 8 contains information which, if published without the knowledge or consent of the States concerned, could damage the relationship and cooperation between the Netherlands and these States. Therefore, publication of this information would actually and specifically undermine the protection of the public interest as regards the international relations.
- **Answer to question 12 and 13:** The Dutch authorities are of the opinion that the answer to question 12 and 13 should not be made public since disclosure would undermine the protection of the purpose of inspections, investigations and audits (article 4(2), third indent, Regulation 1049/2001). The answers to these questions contain information on the internal process in the Netherlands concerning the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State. Disclosure of this information would give the opportunity to anticipate this process, thus undermining the purpose of inspections (i.e. supervision and enforcement). According to the Dutch authorities, there is no overriding public interest in disclosure.

Therefore, pursuant to Article 4(1)(b) of Regulation (EC) No 1049/2001, access cannot be granted to the above mentioned parts of the requested document. You will find the document enclosed with the removed parts.

As to the response from Malta, please note that the national authorities opposed disclosure of the document in question for the following reason: *“Malta concurs with the Commission’s assessment that the document is covered by the exceptions of Article 4 (1a) of Regulation (EC) No 1049/2001, on grounds of international relations, as it contains details regarding the return of cultural objects from MS’ territories, and public security as there are details on the relationship between competent authorities. Thus this document cannot be disclosed.”*

Therefore, based on the justification provided by Malta, the document in question will not be disclosed.

Please note that documents originating from third parties are disclosed to you based on Regulation (EC) No 1049/2001. However, this disclosure is without prejudice to the rules on intellectual property, which may limit your right to reproduce or exploit the released documents without the agreement of the originator, who may hold an intellectual property right on them. The European Commission does not assume any responsibility from their reuse.

In accordance with Article 7(2) of Regulation (EC) No 1049/2001, you are entitled to make a confirmatory application requesting the Commission to review this position.

Such a confirmatory application should be addressed within 15 working days upon receipt of this letter to the Secretariat-General of the Commission at the following address:

European Commission
Secretariat-General
Transparency, Document Management & Access to Documents (SG.C.1)
BERL 7/076
B-1049 Brussels

or by email to: sg-acc-doc@ec.europa.eu

Yours sincerely,

(e-signed)

*Kerstin Jorna
Director General*

Annexes:

1. Report from the Netherlands concerning the application of Directive 2014/60/UE on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012

Załącznik 10. Wydruk korespondencji z Komisją Europejską w sprawie pozyskania formularzy sprawozdań poszczególnych państw członkowskich w sprawie dyrektywy 2014/60/UE.

 Ref. Ares(2022)5821649 - 19/08/2022

EUROPEAN COMMISSION
DIRECTORATE-GENERAL FOR INTERNAL MARKET, INDUSTRY, ENTREPRENEURSHIP
AND SMES
The Director-General

Brussels
GROW.G.2

Mr. Olgierd Jakubowski
ul. Kopernika 21,
96-500 Sochaczew
POLAND

By e-mail: olgierd-jakubowski@wp.pl

Subject: Your application for access to documents – GESTDEM 2022/3800

Dear Mr Jakubowski,

We refer to your e-mail of 4 July 2022 ref. Ares (2022)4882097, in which you make a request for access to documents, registered on the same date under the above mentioned reference number.

You request access to (i) *Reports of the Member States concerning the application of Directive 2014/60/UE on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012* and (ii) *a template of an unfilled form/questionnaire sent by the European Commission to the Member States in order to gather their reports.*

Please note that considering the large scope of the request this letter constitutes the first part of our reply. You will receive the second part of our reply as soon as possible. We apologize for the inconvenience.

Having examined the documents requested under the provisions of Regulation (EC) No 1049/2001 regarding public access to documents, we have concluded that the requested blank questionnaire sent by the Commission to national authorities may be disclosed. You will find a copy of the document in Annex.

With reference to the Member States' responses to the questionnaire, as originating from national authorities in charge of the application of Directive 2014/60/EU, their disclosure requires prior agreement of Member States.

Following the consultation, the following Member States agreed to disclose their responses to the questionnaire: Austria, Cyprus, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Latvia, Lithuania, Poland, Portugal, Romania, Slovenia, Spain, Sweden. As requested, you will find the documents enclosed.

Please note that a complete disclosure of the national report of Slovenia is prevented by the exception concerning the protection of privacy and the integrity of the individual outlined in Article 4(1)(b) of Regulation (EC) No 1049/2001, because they contain the following personal data:

- the names/initials, contact details and functions of other natural persons.

Article 9(1)(b) of the Data Protection Regulation does not allow the transmission of these personal data, except if you prove that it is necessary to have the data transmitted to you for a specific purpose in the public interest and where there is no reason to assume that the legitimate interests of the data subject might be prejudiced. In your request, you do not express any particular interest to have access to these personal data nor do you put forward any arguments to establish the necessity to have the data transmitted for a specific purpose in the public interest.

Consequently, I conclude that, pursuant to Article 4(1)(b) of Regulation (EC) No 1049/2001, access cannot be granted to the personal data contained in the requested document indicated above, as the need to obtain access thereto for a purpose in the public interest has not been substantiated and there is no reason to think that the legitimate interests of the individuals concerned would not be prejudiced by disclosure of the personal data concerned

Please note that one Member State (Belgium) invoked that complete disclosure of the national report is to be prevented based on the exception concerning the protection of international relations Article 4(1)(a) third sub-paragraph of Regulation (EC) No 1049/2001, which provides that access to parts for document, where disclosure would undermine the protection of international relations, shall be refused.

With regard to the national report submitted by Belgium, I therefore conclude that the motivation provided by this Member State justifies that a complete disclosure of the identified document is prevented as disclosure of the redacted parts would undermine the protection of international relations. In accordance with the above mentioned, partial access is granted to the mentioned document, expunged of one paragraph.

Lastly, please note that 6 Member States have not submitted their national reports (Bulgaria, Czech Republic, Croatia, Ireland, Luxembourg and Slovakia).

Please note that you may reuse public documents, which have been produced by the European Commission based on the [Commission Decision on the reuse of Commission documents](#). You may reuse the documents disclosed free of charge and for non-commercial and commercial purposes provided that the source is acknowledged and that you do not distort the original meaning or message of the documents. Please note that the Commission does not assume liability stemming from the reuse.

Please note that documents originating from third parties are disclosed to you based on Regulation (EC) No 1049/2001. However, this disclosure is without prejudice to the rules on intellectual property, which may limit your right to reproduce or exploit the released documents without the agreement of the originator, who may hold an intellectual property right on them. The European Commission does not assume any responsibility from their reuse.

In accordance with Article 7(2) of Regulation (EC) No 1049/2001, you are entitled to make a confirmatory application requesting the Commission to review this position.

Such a confirmatory application should be addressed within 15 working days upon receipt of this letter to the Secretariat-General of the Commission at the following address:

European Commission
Secretariat-General
Transparency, Document Management & Access to Documents (SG.C.1)
BERL 7/076
B-1049 Brussels

or by email to: sg-acc-doc@ec.europa.eu

Yours sincerely,

(e-signed)

*Maive Rute
Deputy Director General
on behalf of
Kerstin Jorna
Director-General*

Annexes:

1. Blank questionnaire on the application of Directive 2014/60/EU sent to national authorities
2. Reports from Austria, Belgium, Cyprus, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Latvia, Lithuania, Poland, Portugal, Romania, Slovenia, Spain, Sweden concerning the application of Directive 2014/60/UE on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012

Załącznik 11. Fotografie porównawcze płaskorzeźby św. Anny, skradzionej i wyciętej z ołtarza w 1994 r. w Kościele p.w. św. Anny w Oleśnie w 1994 r. wykonane przed i po odzyskaniu zabytku,

Zdjęcie płaskorzeźby św. Anny po odzyskaniu.

Zdjęcie zabytku przed kradzieżą - płaskorzeźba św. Anny znajduje się w prawym dolnym rogu ołtarza.

Źródło: Materiały pozyskane w ramach kwerendy w dziale analiz kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w związku z prezentacją autora pracy na konferencji „Muzea kościelne wobec nowych wyzwań”, 18–20 października 2017 r. w Mszczonowie.

Załącznik 12. Fotografie porównawcze rzeźby św. Wojciech skradzionej z kościoła p.w. św. Wawrzyńca w Cynkownie w 1993 r. wykonane przed i po odzyskaniu zabytku.

Zdjęcie rzeźby św. Wojciech po odzyskaniu.

Źródło: Materiały pozyskane w ramach kwerendy w dziale analiz kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w związku z prezentacją autora pracy na konferencji „Muzea kościelne wobec nowych wyzwań”, 18–20 października 2017 r. w Mszczonowie.

Zdjęcie rzeźby św. Wojciech przed kradzieżą.

Załącznik 13. Fotografie porównawcze dwóch rzeźb przedstawiających apostołów, które zostały skradzione w 1996 r. z kościoła parafialnego p.w. św. Piotra i Pawła w Bożkowie wykonane przed i po odzyskaniu zabytku, Źródło: Materiały pozyskane w ramach kwerendy w dziale analiz kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w związku z prezentacją autora pracy na konferencji „Muzea kościelne wobec nowych wyzwań” 18–20 października 2017 r. w Mszczonowie.

Zdjęcie rzeźb przedstawiających apostołów przed kradzieżą.

Zdjęcia rzeźb przedstawiających apostołów po odzyskaniu.

Załącznik 13. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Młodszy inspektor w stanie spoczynku Katarzyna Czaplicka-Faryna)¹⁴¹⁷.

Kwestionariusz wywiadu z ekspertką z zakresu zagadnienia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (oficerem Policji, obecnie na emeryturze). Ekspertka pełniła m.in. służbę w **Krajowym Zespole do Walki z Przestępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu** powołanym w strukturach Komendy Głównej Policji i funkcjonującym w latach 2007-2013 r.

Informację o ekspertce – **mł. insp. w st. spocz. Katarzyna Czaplicka-Faryna**, wyróżnienia: **2017 rok – złota odznaka „Za opiekę nad zabytkami”**

Pytania w wywiadzie odnoszą się do następujących zagadnień badawczych:

- 1. Optymalnego dostosowania struktur Policji do skutecznego zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.**
- 2. Oceny rozwiązań dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w kontekście roli Policji w tej ochronie.**
- 3. Analizy stopnia zagrożenia dziedzictwa kulturowego poszczególnymi formami przestępstw.**

Pytania do eksperta

- 1. Biorąc pod uwagę doświadczenia związane z służbą w Policji jak w Pani ocenie powinien wyglądać model struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji?. W szczególności czy w strukturach Policji powinny funkcjonować odrębne grupy (np: zespół/wydział/grupa zadaniowa) odpowiedzialne za zwalczanie tej kategorii przestępczości i jaką ewentualnie powinny mieć strukturę i kompetencję.**

Przestępczość przeciwko dziedzictwu narodowemu to wycinek obszaru przestępczości przeciwko mieniu. Od wielu lat w Policji zagadnienie to realizują zazwyczaj dwa piony: pion prewencji (w zakresie ochrony zabytków) oraz pion kryminalny (w zakresie zwalczania przestępczości). Bywały także lata, kiedy tematyką zajmowało się również Centralne Biuro Śledcze Policji (w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej). W pionie kryminalnym na szczeblu centralnym (w KGP) przez kilka lat funkcjonował Krajowy Zespół do Walki z Przestępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu, który współpracował z policjantami – koordynatorami ds. zabytków w Komendach Wojewódzkich (i Stołecznej) Policji.

¹⁴¹⁷ Kwestionariusz wypełniony przez eksperta – autor pracy nie ingerował w treść i formę odpowiedzi.

W mojej opinii taka struktura sprawdzała się, ale tylko w odniesieniu do działań Policji. Dużo ciekawszym i skuteczniejszym rozwiązaniem byłoby stworzenie zespołu interdyscyplinarnego na poziomie ministerialnym, który składałby się z przedstawicieli różnych służb i instytucji: Policji, Służby Celnej, Straży Granicznej, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, przedstawicieli właściwych instytucji kultury itp. Pozwoliłoby to na szybką wymianę informacji i doświadczeń, opracowywanie kompleksowych programów przeciwdziałania i zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, podejmowanie decyzji i działań adekwatnych do bieżących zagrożeń, współpracę międzynarodową, włącznie z reprezentowaniem stanowiska Polski i inicjowaniem różnych działań na zagranicznych gremiach, w tym unijnych. Przedstawiciel danej służby, wchodzący w skład zespołu interdyscyplinarnego, reprezentowałby działania i inicjatywy podejmowane przez tę służbę.

Taki model rozszerzyłby pole działania w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapewniłby komplementarność, a z drugiej strony wyeliminował powielanie (dublowanie) czynności przez różne służby.

2. Jak Pani ocenia istniejący obecnie w Polsce system ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W szczególności jakie wady i zalety istniejących rozwiązań systemowych i prawnych chroniących dobra kultury przed przestępczością Pani dostrzega.

System ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest w mojej ocenie zbyt rozproszony. Do tego brakuje kadry i stałości osób przypisanych do realizacji danego zagadnienia – na przykład w Policji rotacja koordynatorów jest wciąż duża, często też realizują oni kilka różnych zagadnień, o znacznej rozpiętości tematycznej. Brakuje systematycznych szkoleń, spotkań eksperckich, także międzynarodowych, które pomagałyby podnosić kwalifikacje w tematyce zabytkowej. Policjanci często uczą się sami, korzystając z Internetu, pomocy znajomych, zdobytych kontaktów.

Zaletą jest większy i łatwiejszy dostęp do wiedzy, którą można pozyskać samodzielnie, ale także wprowadzone nowe rozwiązania prawne czy obowiązujące porozumienia o współpracy – na podstawie których realizowane są wspólne czynności itp.

3. Jakie kategorie przestępstw w Pani opinii (dlaczego) najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu?

W mojej opinii największe zagrożenie stanowią przestępstwa przeciwko zabytkom archeologicznym oraz kradzieże zabytków z obiektów sakralnych.

Zabytki archeologiczne – z racji tego, że są rabowane często przez osoby, które nie mają świadomości lub też po prostu lekceważą fakt, że wykopując artefakty niweczą bezpowrotnie możliwość ich naukowego zbadania, niszczą kontekst historyczny, co w konsekwencji ma przełożenie na całe stanowisko archeologiczne. Do tego dochodzi jeszcze nielegalny obrót zabytkami archeologicznymi nie tylko na rynku krajowym, ale także międzynarodowym – na różne sposoby.

Kradzież zabytków z obiektów sakralnych również stanowi zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, ponieważ zabezpieczenia techniczne wciąż są niewystarczające. Wynika to z braku odpowiednich funduszy, niefrasobliwości, czy zwyczajnie – braku przezorności i czujności.

Kolejną kategorią jest dewastacja zabytków, która zazwyczaj odbywa się w sposób całkowicie świadomy i celowy – to z kolei powoduje bezpowrotne niszczenie i ubożenie dziedzictwa o wyjątkowe dzieła wybitnych artystów.

Ważną, aczkolwiek wciąż marginalizowaną i słabo dostrzeganą kategorią jest przemyt dóbr kultury przez międzynarodowe grupy przestępcze.

Załącznik 14. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Podinspektor dr Adam Grajewski)¹⁴¹⁸

Warszawa,

5.11.2022 rok

Kwestionariusz wywiadu z ekspertem z zakresu zagadnienia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (oficerem Policji od wielu lat zajmującym się wskazanym zagadnieniem). (od 2007 roku)

**Informację o ekspercie – dr Adam Grajewski, podinspektor Policji,
wyróżnienia:**

Odnaczony przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji srebrną odznaką „Zasłużony Policjant” (2020r.)

Odnaczony przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji brązową odznaką „Zasłużony Policjant” (2019r.)

Odnaczony przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego złotą odznaką „Za opiekę nad zabytkami” (2016r.)

Odnaczony przez Komendanta Głównego Policji brązową „Policyjną odznaką sprawności fizycznej” (2016r.)

Dwukrotnie uhonorowany nagrodą Komendanta Głównego Policji za wykonywanie obowiązków służbowych (2008r., 2010r.).

Pytania w wywiadzie odnoszą się do następujących zagadnień badawczych:

- 1. Optymalnego dostosowania struktur Policji do skutecznego zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.**
- 2. Oceny rozwiązań dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w kontekście roli Policji w tej ochronie.**
- 3. Analizy stopnia zagrożenia dziedzictwa kulturowego poszczególnymi formami przestępstw.**

Pytania do eksperta

1. Biorąc pod uwagę doświadczenia związane ze służbą w Policji jak w Pana ocenie powinien wyglądać model struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji? W szczególności czy w strukturach Policji powinny funkcjonować odrębne grupy (np: zespół/wydział/grupa zadaniowa) odpo-

¹⁴¹⁸ Kwestionariusz wypełniony przez eksperta – autor pracy nie ingerował w treść i formę odpowiedzi.

wiedzialne za zwalczanie tej kategorii przestępczości i jaką ewentualnie powinny mieć strukturę i kompetencję.

Odpowiedz: Moim zdaniem w strukturach Policji nie powinny funkcjonować odrębne grupy zajmujące się zwalczaniem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Ogólnie pojęte przestępstwa przeciwko dobrom kultury wchodzą w skład przestępstw przeciwko mieniu dlatego nie ma potrzeby rozwijania obecnego stanu o dodatkowe struktury organizacyjne. Jednym problemem jest brak świadomości i wiedzy policjantów na temat samego zjawiska i mechanizmów przestępstw w tej płaszczyźnie przestępczości. Brak świadomości i umiejętności właściwego zakwalifikowania takiego przestępstwa połączone z brakiem wiedzy w tym zakresie i bardzo słabą pomocą merytoryczną ze strony służb konserwatorskich wiąże się jednocześnie z bagatelizowaniem tego typu przestępstw. Jest to widoczne najbardziej w przypadku nielegalnych poszukiwań zabytków, okradania historycznych pochówków czy zniszczenia stanowisk archeologicznych.

2. Jak Pan ocenia istniejący obecnie w Polsce system ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W szczególności jakie wady i zalety istniejących rozwiązań systemowych i prawnych chroniących dobra kultury przed przestępczością Pan dostrzega.

Odpowiedź: Niestety w obecnym systemie ochrony dziedzictwa kulturowego oprócz dopuszczających się przestępstw tej płaszczyźnie największym zagrożeniem są niektórzy urzędnicy w służbach konserwatorskich. Niestety instytucje ustawowo powołane do ochrony zabytków często wykazują się niekompetencją i brakiem właściwego reagowania na pojawiające się w tym zakresie informacje. Co niestety z przykrością należy przyznać, są to czasami osoby zajmujące nawet stanowiska kierownicze, które wykazują się kompletnym brakiem wrażliwości i wiedzy w tym zakresie. Ponadto wady można doszukać się również wśród wyznaczonych do tych zadań osób w instytucjach wyższego szczebla do jakich niewątpliwie można zaliczyć osoby zajmujące stanowiska w departamentach Ministerstwa Kultury. Ponadto należy zwrócić uwagę na narzędzia prawne, którymi dysponujemy. Nie są one w pełni wykorzystywane w ochronie dziedzictwa kulturowego a wręcz mam wrażenie, że ulega się naciskom ze strony środowisk, które sprzyjają osobom łamiącym prawo do ich łagodzenia.

3. Jakie kategorie przestępstw w Pana opinii (dlaczego) najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu?

Odpowiedz: Jest to najbardziej widoczne w przypadku nielegalnych poszukiwań zabytków, okradania historycznych pochówków lub całych nekropolii czy zniszczenia i okradania stanowisk archeologicznych. Największą bolączką jest to, że w przypadku nielegalnych poszukiwań zabytków nie wiemy co stało się przedmiotem przestępstwa kradzieży ponieważ zabytki archeologiczne nie są nigdzie skatalogowane. Wiedza na ich temat powstaje dopiero w chwili ich odkrycia lub znalezienia. Dziedzictwo archeologiczne jest najbardziej narażone na działania przestępcze zwłaszcza, że bardzo często lokalizacja i ukształtowanie terenu, na którym znajdują się zabytkowe cmentarze, miejsca martyrologii, stanowiska archeologiczne czy miejsca bitew sprzyjają niekontrolowanej działalności sprawców przestępstw. Należy również pamiętać, że często są one atrakcyjne dla potencjalnych inwestorów w nieruchomości i deweloperów, co w przypadku obecnej opieszałości służb konserwatorskich sprzyja ich bezpowrotnemu zniszczeniu.

Załącznik 15. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Inspektor w stanie spoczynku Mirosław Karpowicz).¹⁴¹⁹

Pan Olgierd Jakubowski – ANKIETA

Mirosław Karpowicz, insp. Policji w st. spocz. (35 lat służby w pionie kryminalnym – od połowy lat 80. zajmował się problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego).

- szef Zespołu Zadaniowy ds. Przeciwdziałania Przesłępczości przeciwko Dobrom Kultury w Międzyresortowym Centrum do Spraw Zwalczenia Przesłępczości Zorganizowanej i Międzynarodowego Terroryzmu (2003-2005),
- główny specjalista Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego MSWiA (2006); w tym okresie współtwórca (razem z Piotrem Ogrodzkim – wicedyrektorem Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów) pilotażowego „Programu ochrony zabytkowych obiektów sakralnych i znajdujących się w nich zabytków ruchomych przed zniszczeniem, zaborem i nielegalnym wywozem za granicę”),
- radca w Biurze Kryminalnym KGP i szef Krajowego Zespołu do Walki z Przesłępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu (2007-2013).

Odznaczenia i wyróżnienia:

- Srebrny Medal „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” (2005),
- Honorowa Odznaka „Zasłużony dla Kultury Polskiej” (2008),
- Złota Odznaka „Za opiekę nad zabytkami” (2018)
- Pierwszy policjant - laureat prestiżowej „Nagrody im. Św. Brata Alberta Adama Chmielowskiego” za stworzenie wystawy „Policja w ochronie dziedzictwa narodowego”, prezentowanej w wielu ośrodkach w kraju i za granicą oraz za współredakcję książki „Policja w ochronie zabytków” (2010).

I.

O potrzebie powołania specjalnej struktury do zwalczenia przestępczości przeciwko dobrom kultury mówiło się od dawna – szczególnie od połowy lat 90, kiedy skala tej kategorii przestępcstw eksplodowała z poziomu 300-400 w latach 80. do poziomu oko-

¹⁴¹⁹ Kwestionariusz wypełniony przez eksperta – autor pracy nie ingerował w treść i formę odpowiedzi.

ło 2000. Postulat ten pojawiał się nawet w rekomendacjach niektórych sympozjów i konferencji.

W 2005 roku Mirosław Karpowicz przedstawił pierwszą skonkretyzowaną koncepcję wydziału w ramach Centralnego Biura Śledczego, która znana była wąskiemu gronu osób i nigdy nie była publicznie prezentowana.

STRUKTURA I ZADANIA WYDZIAŁU DS. ZWALCZANIA PRZESTĘPCZOŚCI PRZECIWKO DZIEDZICTWU KULTUROWEMU

1. Powyższy podział zadań ma charakter ramowy. Zależnie od potrzeb przygotowanie merytoryczne wszystkich pracowników wydziału powinno pozwolić na ich udział w określonych przedsięwzięciach i operacjach.

2. Każdy z pracowników wydziału (szczególnie zespołu I i II) odpowiadać będzie za określony region kraju – 2 lub 3 województwa.

Maj 2005 podinsp. Mirosław Karpowicz

Ówczesne uwagi dodatkowe dotyczące składu osobowego Wydziału:

- wydział powinni tworzyć funkcjonariusze o dużym doświadczeniu zawodowym (przede wszystkim operacyjnym i dochodzeniowo-śledczym), znajomości problematyki pozostającej w zainteresowaniu zespołu oraz funkcjonariusze o wykształceniu kierunkowym z historii sztuki i archeologii,
- w wydziale powinny być „zabezpieczone” języki angielski, francuski, niemiecki, rosyjski, a także w miarę możliwości włoski i hiszpański,
- osoby cywilne – wykształcenie prawnicze, z zakresu historii sztuki, nowych technologii z biegłą znajomością co najmniej jednego języka obcego.

Decyzją 302/05 Dyrektora Centralnego Biura Śledczego z dnia 24 listopada 2005 roku w sprawie określenia struktury organizacyjnej Centralnego Biura Śledczego Komendy Głównej Policji § 2 pkt 5 – Wydział do Zwalczania Przystępczości Przeciwno Dobrom Kultury, a także zupełnie nowe struktury w polskiej Policji Wydział do Zwalczania Fałszerstw Pieniędzy (§ 2 pkt 4) oraz Wydział do Zwalczania Przystępczości Wysokiej Technologii (§ 2 pkt 10).

Pomijając niezrozumiałe personalne zawiłości tworzenia 10-osobowego wydziału, trzeba przypomnieć, że struktura ta zanim powstała, to już przestała istnieć (niespełna 2 miesiące). To niestety obserwowany w ostatnich 25-30 latach stały element politycznego folkloru, kiedy to następcy „rozwalają” nawet bardzo pożyteczne i uzasadnione dokonania swoich poprzedników.

W opinii wyrażanej przez szefów agencji detektywistycznych i biur ochrony (byłych funkcjonariuszy Policji – w tym Komendy Głównej Policji) można było wówczas usłyszeć, że im mniej skutecznie pracuje Policja, tym lepiej dla tych biur, otrzymujących intratne zlecenia dotyczące poszukiwania zagrabionych dzieł sztuki.

Należy zdawać sobie sprawę z tego, że w tej dziedzinie zwalczania przestępczości – jak rzadko w której – niezbędna jest ciągłość wiedzy, pozwalająca na kompleksowe, metodyczne i permanentne jej rozpoznawanie oraz skuteczne poszukiwanie i rewindykację dóbr kultury utraconych w ostatnich kilkudziesięciu latach. Po publikacji „**Jednostka do zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom: zbędna potrzeba czy niezbędna konieczność**” – Rzeczpospolita 31 maja 2007), poświęconej tej problematyce, otrzymałem kilkadziesiąt telefonów z bardzo pozytywną oceną idei utworzenia w końcu jednostki do zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom.

W latach 2006-2013 funkcjonował w Wydziale Kryminalnym Biura Kryminalnego KGP Krajowy Zespół do Zwalczania Przestępczości przeciwko Dziedzictwu Narodowemu (4 osoby). Mimo kilku sukcesów i niewątpliwej (nawet ponadstandardowej) pomocy w konkretnych sprawach jednostkom powiatowym i miejskim oraz wojewódzkim na terenie kraju wojewódzkim (także CBŚ), nie była to wystarczająca forma pod względem organizacji i kompetencji, służąca idei wszechstronnego rozpoznania, zwalczania, poszukiwania i odzyskiwania utraconych zabytków.

Konkluzja: Powołanie specjalnego wydziału do zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu to bezwzględna konieczność – oczywiście w Centralnym Biurze Śledczym Policji!

Dlaczego CBŚP, a nie Biuro Kryminalne Komendy Głównej Policji? Ponieważ taki wydział w CBŚP miałby charakter operacyjno – śledczy i mógłby też prowadzić tzw. sprawy własne, natomiast struktury Biura Kryminalnego mają charakter tylko nadzorczo-koordynacyjny.

Załącznik 16. ¹⁴²⁰ Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Nadkomisarz dr Marek Łuczak).

Kwestionariusz wywiadu z ekspertem z zakresu zagadnienia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (oficerem Policji od wielu lat zajmującym się wskazanym zagadnieniem).

Informację o ekspercie – Marek Łuczak, stopień nadkomisarz, w policji od 1999 roku, od 2007 koordynator wojewódzki ds zabytków, doktor historii wyróżnienia Srebrny Krzyż Zasługi - 2016, Brązowy medal „Za Długoletnią Służbę” – 2012, Brązowy medal „Gloria Artis” – 2014, Medal Zygmunta Głogera - 2020, Złota odznaka „Za opiekę nad zabytkami” 2009, srebrny i złoty Gryf Zachodniopomorski.

Pytania w wywiadzie odnoszą się do następujących zagadnień badawczych:

- 1. Optymalnego dostosowania struktur Policji do skutecznego zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.**
- 2. Oceny rozwiązań dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w kontekście roli Policji w tej ochronie.**
- 3. Analizy stopnia zagrożenia dziedzictwa kulturowego poszczególnymi formami przestępstw.**

Pytania do eksperta

1. Biorąc pod uwagę doświadczenia związane z służbą w Policji jak w Pana ocenie powinien wyglądać model struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji?. W szczególności czy w strukturach Policji powinny funkcjonować odrębne grupy (np: zespół/wydział/grupa zadaniowa) odpowiedzialne za zwalczanie tej kategorii przestępczości i jaką ewentualnie powinny mieć strukturę i kompetencję.

Uważam, że w strukturach komend wojewódzkich powinny funkcjonować małe zespoły, (2-3 osoby) zajmujące się tylko tym zagadnieniem. W obecnych strukturach policja nie jest w stanie wygospodarować więcej osób, a i skala przestępstw nie daje po-

¹⁴²⁰ Kwestionariusz wypełniony przez eksperta – autor pracy nie ingerował w treść i formę odpowiedzi.

wodów do stworzenia większej komórki. Zespół musiałby zajmować się bieżącymi sprawami (aktualne kradzieże i włamania), sprawami archiwalnymi (włamania z przełomu XX i XIX wieku), rejestracjami utraconych dzieł sztuki oraz uzupełnianiem dokumentacji (np. fotografii) do włamań archiwalnych. Do tego dochodzi jeszcze działalność edukacyjna na uczelniach oraz w muzeach, szkołach, szkolenia z przepisów dla coraz licznych grup poszukiwaczy- detektorystów, oraz prowadzenie programów prewencyjnych. Idealnym złotym środkiem. byłoby stworzenie małych wyspecjalizowanych, zespołów interdyscyplinarnych, podległych bezpośrednio pod komendanta wojewódzkiego. Mógłby on zajmować się całym spektrum zagadnienia a jednocześnie nie był wykorzystywany w ramach pracy w strukturze np. wydziału kryminalnego (potrzeba ludzi).

2. Jak Pan ocenia istniejący obecnie w Polsce system ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W szczególności jakie wady i zalety istniejących rozwiązań systemowych i prawnych chroniących dobra kultury przed przestępczością Pan dostrzega.

Trudno to nazwać systemem w obecnej sytuacji. W KGP jest jeden koordynator, który zajmuje się kilkoma innymi koordynacjami, w komendach wojewódzkich jest identyczna osoba. System tworząc więc osoby, które faktycznie nadzorują wiele różnych zagadnień, nie mając ani specjalistycznego wykształcenia w kierunku historii sztuki, archeologii, historii lub nauk pokrewnych. Dziedzictwo kulturowe nie jest ujęte w systemie statystycznym policji, nie jest wykazywana jako osobna dziedzina, więc ponieważ stanowi promień przestępstw z grupy mienia automatycznie jest marginalizowana.

3. Jakie kategorie przestępstw w Pana opinii (dlaczego) najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu?

Wydaje mi się, że obecnie następuje spadek przestępstw typu kradzieże i kradzieże z włamaniem (tendencja ta utrzymuje się od wejścia Polski do strefy Schengen i wyrównania cen polskich i Europy Zachodniej). Problemem natomiast wkrótce stanie się szara sfera fałszerstw i wprowadzenie do obrotu fałszyfikatów (nabywcy mogą nie zgłaszać przestępstw przekonani że mają oryginał). Ich wychwycenie będzie wymagało specjalistycznej wiedzy, współpracy z ekspertami (może powołanie osobnej komórki w MKiDN lub NIMOZie, która by śledziła rynek w poszukiwaniu fałszyfika-

tów). Kolejną rzeczą, jest kolejna szara strefą są nielegalne poszukiwania zabytków archeologicznych, który to problem można w znaczącym stopniu rozwiązać prowadząc szkolenia i pokazując jak należy występować o pozwolenia na poszukiwania i co zgłaszać do urzędu. Część ludzi cechuje duża niewiedza, można ich nauczyć jak to robić legalnie.

Załącznik 17. Wypełniony kwestionariusz wywiadu z ekspertem (Podinspektor w stanie spoczynku Marek Siemionkowicz).¹⁴²¹

Kwestionariusz wywiadu z ekspertem z zakresu zagadnienia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu (oficerem Policji od wielu lat zajmującym się wskazanym zagadnieniem).

Informację o ekspercie – Marek Siemionkowicz, stopień podinspektor – emeryt (ponad 30 lat służby – 25 w pionie dochodzeniowo-śledczym, w latach 2001 – 2017 „przestępczość dóbr kultury”.

Wyróżnienia:

Podziękowania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2017r.

Podziękowania Klasztoru Kalwaria Zebrzydowska za odzyskane figurki z kaplic drogi krzyżowej.

Podziękowania Biskupa Sandomierz za odzyskane dzieła inkunabuły z Biblioteki w Sandomierzu.

Podziękowania Kurii w Krakowie i inne.

Pytania w wywiadzie odnoszą się do następujących zagadnień badawczych:

- 1. Optymalnego dostosowania struktur Policji do skutecznego zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.**
- 2. Oceny rozwiązań dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w kontekście roli Policji w tej ochronie.**
- 3. Analizy stopnia zagrożenia dziedzictwa kulturowego poszczególnymi formami przestępstw.**

Pytania do eksperta

- 1. Biorąc pod uwagę doświadczenia związane z służbą w Policji jak w Pana ocenie powinien wyglądać model struktury odpowiedzialnej za zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu w Policji?. W szczególności czy w strukturach Policji powinny funkcjonować odrębne grupy (np: zespół/wydział/grupa zadaniowa) odpowiedzialne za zwalczanie tej kategorii przestępczości i jaką ewentualnie powinny mieć strukturę i kompetencje.**

Biorąc pod uwagę kilkanaście lat służby w Wydziale Dochodzeniowo-Śledczym oraz udział przez pewien okres w nieformalnej grupie Da Vinci krakowskiej Policji jestem przekonany o konieczności występowania oddzielnej wyspecjalizowanej struktury. Oczywiście konieczność występowania takiej grupy i jej wielkość powinna być zależna od specyfiki największych miast.

¹⁴²¹ Kwestionariusz wypełniony przez eksperta – autor pracy nie ingerował w treść i formę odpowiedzi.

Wskazana jest także komórka na poziomie KGP lub innego Biura koordynująca pomoc międzynarodową w ramach Unii / krajów Shengen będąca łącznikiem z Ministerstwem Kultury. Można rozważać ewentualnie powołanie czegoś podobnego jak choćby we Francji czyli mobilnego oddziału reagującego na takie zdarzenia na terenie całego kraju. Kwestia takiej struktury i jej ostateczny kształt to kwestia późniejszych ustaleń.

Aktualnie w strukturach KWP są tylko koordynatorzy kryminalni rozsyłający informacje i ewentualnie zbierający statystyki. Brak struktur kryminalno-procesowych na poziomie KWP lub KMP/KPP. Zdarzenia (kradzieże z włamaniem) zależne są od wielkości strat w przeliczeniu finansowym a nie od ich znaczenia dla kultury. Wartość utraconych dzieł często wyceniana jest przez biegłych w oparciu o specyfikę rynku krajowego a nie wartość na rynku EU czy USA. Powoduje to znaczne obniżenie wartości utraconych dzieł i ich ewentualną kwalifikację jako przestępstwa i jednostki prowadzącej sprawę. Z drugiej strony nawet zmiana Komisariatu na Komendę Miejską Policji jako komórkę prowadząca postępowanie bez przydziału f-szy z odpowiednim przeszkoleniem i praktyką ma małe znaczenie. Ponadto sprawy prowadzone przez Komisariat / Prokuraturę Rejonową są w większości spłaszczane w celu szybkiego zakończenia.

Zdarzało się i nadal zdarza że pomoc prawna międzynarodowa na poziomie prokuratur trwa od roku do trzech lat (sprawy zabytków mniej ważne).

2. Jak Pan ocenia istniejący obecnie w Polsce system ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W szczególności jakie wady i zalety istniejących rozwiązań systemowych i prawnych chroniących dobra kultury przed przestępczością Pan dostrzega.

Nie jestem prawnikiem z wykształcenia, raczej praktykiem – procesowcem.

Zalety:

W latach ubiegłych były organizowane specjalne szkolenia dla poszczególnych kurii w celu propagowania odpowiedniego zabezpieczenia dzieł w starych kościołach.

Wady:

Zakaz wywozu z terenu RP lekko martwy przy otwartych granicach Unii.

Brak Unijnych / międzynarodowych rozwiązań przy problemie dzieł utraconych strat wojennych / bezpośrednio powojennych – decydują przepisy poszczególnych krajów – brak automatycznych zwrotów czy nawet możliwości jakiegokolwiek ich odzysku.

Kosztowne ubezpieczenia dzieł sztuki.

Prawne problemy i kosztowne remonty obiektów zabytkowych.

Brak struktur jw. utrudnia ściganie sprawców działających na zlecenie w skali całego kraju.

3. Jakie kategorie przestępstw w Pana opinii (dlaczego) najbardziej zagrażają dziedzictwu kulturowemu?

Kradzieże na zamówienie kolekcjonerów.

Świadome i nieświadome zniszczenia w ramach np. prac remontowych

Podpalenia celem wyburzenia starego obiektu zniszczonego a wpisanego na listę np. obiektów zabytkowych.

Wywóz i sprzedaż na aukcjach zagranicznych (bogatsze społeczeństwa mogą zaoferować większe sumy podczas zakupów)

Brak wiedzy o posiadanych dziełach (np. po dziadkach) u aktualnych właścicieli brak dokumentacji dzieł) oraz brak zabezpieczeń antywłamaniowych adekwatnych do ich wartości.

Duże stare biblioteki – brak pełnych szkontrów pozwalających na ustalenia stanu posiadania i ewentualnych strat / kradzieży (np. wewnętrznych).

Osobną kwestią są tzw. wykopaliska i znaleziska. Aktualny stan prawny wyklucza prawa znalców do ww. odnalezionych dzieł co powoduje chęć ich wywozu i sprzedaży za granicą wobec zagrożenia odpowiedzialnością karną w kraju. W tej kwestii nie jestem jednak specjalistą.

Inna kwestia to np. udzielanie pomocy straży granicznej w portach lotniczych przy zatrzymywanych drobnych dziełach u obywateli państw Unii i innych podczas wylotów z kraju. Konieczna ich szybka ocena i kwalifikacja pod kątem zaistnienia ewentualnego przestępstwa. Na rynku pojawia się coraz więcej dzieł za wschodniej granicy (skutek wojny).